XLVII/1–2 ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLVII/1–2

НОВИ САД, 2004

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLVII/1–2

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филологију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957—1960), др Рудолф Коларић (1961—1962),
академик Павле Ивић (1963—2000), академик Александар Младеновић (2001–)

XLVII/1–2

Уредништво:
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, др МИЛКА ИВИЋ, др ЈОВАН ЈЕРКОВИЋ,
др АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ (главни и одговорни уредник), др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, др МАТО ПИЖУРИЦА, др МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ (секретар),
др СВЕТЛАНА ТОЛСТОЈ, др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА

Collegium redactorum:
Dr JASMINA GRKOVIĆ-MEJDŽOR, Dr MILKA IVIĆ, Dr JOVAN JERKOVIĆ,
Dr ALEKSANDAR MLADENOVIĆ, Dr GERHARD NEVEKLOVSKI, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ,
Dr MATO PIŽURICA, Dr MILORAD RADOVANOVIĆ, Dr SVETLANA TOLSTOJ, Dr ZUZANA TOPOLINJSKA

Главни и одговорни уредник:
Академик АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

YU ISSN-0352-5724/UDK 801(05)

З Б О Р Н И К

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XLVII/1–2

НОВИ САД
2004

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

I

Александар Младеновић: Напомене о српском књижевном језику за време Првог српског устанка 7

Александар Младеновић: О неким славенизмима у песмама Доситеја Обрадовића, Гаврила Ковачевића и Георгија Михаљевића, посвећеним Првом српском устанку 27

II

Милка Ивић: Значењска подспецификованост лексеме *ствар* 37

Milorad Radovanović: Dekompozicija i univerbizacija 43

Björn Hansen: The Life Cycle of a Definiteness Marker: The Long and Short Form of the Adjective in Old Church Slavonic, Russian, Serbian and Croatian 51

Jovana Dimitrijević: Contact-Induced Change in a Case of Language Shift: the Serbian Language in Australia 75

Ненад Крстић: О француским позајмљеницама у српском књижевном језику . 93

Tvrtko Prćić: O anglicizmima iz četiri različita ali međupovezana ugla 113

Diana Prodanović Stankić: Metafore s nazivima životinja u engleskom i srpskom jeziku 131

Radmila Đurić: Deminutivni sufiksi u srpskom i njihovi prevodni ekvivalenti u engleskom jeziku 147

Александар Младеновић: Напомене о једној заједничкој особини српског и бугарског правописа у време патријарха Јевтимија 165

Наташа Драгин: Слово св. Ћирила Солунског у српском препису из XIII века . 175

Јасмина Грковић-Мејџор: Развој хипотактичког *да* у старосрпском језику 185

Слободан Павловић: Значења генитива с предлогом в(ѫ)ѣзь у старосрпским повељама и писмима 205

Слободан Павловић: Просторни прилози у старосрпским повељама и писмима 215

Agata Kruszec: Vukova trpeza — kulinarska terminologija u prvom izdanju „Srpskog rječnika" Vuka Stefanovića Karadžića (1818) 233

Наташа Бугарски: Деадјективна именица као средство номинализације (у публицистичком стилу стандардног српског језика) 297

Јелена Јовановић: Пословичке конструкције са речцом 'него/но' 405

Станимир Ракић: О акценту и дужини именичких сложеница 425

Радивоје Младеновић: Глаголски облици у северношарпланинским и јужнометохијским говорима 445

СИТНИ ПРИЛОЗИ

Дејан Милорадов: Одолен или — одољен? 475

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Александар Младеновић: Књига о говору Пирота и околине из средине XVIII века 479

Милорад Радовановић: О Клајновој *Творби речи* 484

Milorad Radovanović: O jezicima u kontaktu: Bukovina 489

Milorad Radovanović: O metafori u jeziku i lingvistici 491

Milorad Radovanović: The Discourse Reader 495

Јасна Влајић-Поповић: Wiesław Boryś: Czakawskie studia leksykalne . . . 499

Наташа Драгин: Т. И. Вендина, Средневековый человек в зеркале старославянского языка 503

Наташа Драгин: Јелица Стојановић, Ортографија и језик бјелопољског Четворојеванђеља (13/14. вијек) 508

Наташа Драгин: Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књ. IX, Бечкеречки типик из 14. века 511

Марина Курешевић: В. Д. Бондалетов, Н. Г. Самсонов, Л. Н. Самсонова, Старославянский язык — сборник упражнений 513

Снежана Гудурић: Марија-Магдалена Косановић, Славистичка лингвистичка поређења 515

Мирјана Јоцић: Модеран приступ учењу српског језика — Исидора Бјелаковић и Јелена Војновић, Научимо српски, 1 522

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику

Издаје Матица српска

Излази двапут годишње

Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1

Телефон: 021/420-199

e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.yu
www.maticasrpska.org.yu

Редакција XLVII/1–2 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику закључена 10. децембра 2004.

Стручни сарадник: Јулкица Ђукић

Технички редактор и лектор: др Александар Младеновић

Коректор: Јасмина Дражић

Штампање завршено децембра 2005.

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

Штампа: ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије

НАПОМЕНЕ О СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

UDC 811.163.41„1804/1813”
821.163.41-6

Посвећено 200-годишњици I српског устанка (1804—2004) под вођством Карађорђа Петровића

Кратак садржај. У раду се расправља о језику којим су се служили српски устаници у својој писменој комуникацији између себе, као и о језику којим су писали појединим личностима ван своје средине а које су заузимале разне црквене, друштвене и војне положаје, па чак и оне највише. Посебно се обраћа пажња филолошком доприносу појединих српских писаца у време I српског устанка: Павла Соларића, Саве Мркаља и Стефана Живковића.

Кључне речи: Павле Соларић, Сава Мркаљ, Стефан Живковић, шумадијско-војвођански дијалекат, славенизми, посрбљивање славеносрпског језика, Савић I, II, III.

I

1. У време I српског устанка (1804—1813) књижевнојезичка ситуација није била истоветна у свим српским крајевима. Док се у самој Србији тада, наравно, није могло готово ни размишљати о неким теоријским основама или о практичним корацима који би ишли у прилог решавању одређених питања побољшања или промена у ондашњем књижевним језику Срба, дотле се у другим српским областима, као нпр. у данашњој Војводини, у том правцу, у време до првих деценија XIX века, доста учинило. До тога времена код изразите већине српских људи од пера, преовладало је мишљење да дела са световном садржином за Србе треба писати тако да она Србима буду разумљива, да буду, дакле, писана језиком којим се они служе, којим говоре, који они разумеју. Такво схватање о српском књижевном језику почело је да се испољује још 60-их година XVIII века у делима Захарије Орфелина (1726—1785), Јована Рајића (1726—1801) и Василија Дамјановића (1735—1792) да би се оно сасвим јасно исказало 1783. г. у текстовима и делима Доситеја Обрадовића (1742/1743—1811), као и других српских писаца који су се у нашој култури појавили до 1804. г. или током I српског устанка. Сви ти писци служили су се славеносрпским књижевним језиком, у световним делима и текстовима, а то значи језиком чији је фонолошки (самогласнички и

сугласнички) систем и морфолошки (облички) систем био српски народни, у духу данашњег шумадијско-војвођанског дијалекта. Лексика тога језика, једним својим великим делом, била је, наравно, такође српска народна, али другим својим знатним делом она није била таква. Тај њен други део сачињавале су речи које су потицале: а) из ондашњег рускословенског (руског црквеног) језика, б) из ондашњег руског књижевног језика, и в) из српскословенског (старог српског црквеног и књижевног језика који је ову своју традиционалну функцију уступио рускословенском језику закључно негде са половином XVIII столећа). Те речи су означавале разне појмове, углавном апстрактног значења, а оне су биле неопходне српским писцима у њиховом књижевнојезичком изразу али и не само њима већ и уопште у јавном животу Срба (нпр. *јединство, премудрост, провиђење, створење, спасење, искуство* и сл.). Ових лексема српски народни језик није имао па су зато оне, и њима сличне, које у науци називамао *славенизмима* (према термину *славенски* како су Руси називали свој црквени језик), преузимане из горепоменутих језика. Те речи су током друге половине XVIII и прве половине XIX века (дакле и у време I српског устанка) у оквиру славеносрпског књижевног језика потпадале под процес превођења на српски народни или српскословенски језик, или под процес прилагођавања, адаптирања фонетског и лексичког, тим истим језицима (нпр. *створеније > створење, началник > начелник, безумије > безумље, сребролубије > сребролубље, изобилије > изобиље*, затим *стрелац, пријатан* и др.). Тај процес представља заправо посрбљивање одговарајућих рускословенских и руских речи и он је био континуирано актуелан за све време употребе славеносрпског књижевног језика у нашој средини.

2. Такву књижевнојезичку ситуацију код Срба, пре свега оних који су живели изван Србије, затекао је I српски устанак који је, као што се зна, под Карађорђем букнуо фебруара 1804. г. Од самог почетка устаници су врло добро знали да им је за успех овог њиховог подухвата, поред осталог, потребно и добро познавање вођења преписке, и то како са домаћим људима тако и са странцима на разним државним, управним и друштвеним положајима. Кад данас, макар и летимично, погледамо те стотине и стотине писама и других докумената српских устаника (уп. Савић I, II, III), не можемо се отети једном утиску који тешко да би био нетачан. Од првих устаничких дана Карађорђе и друге устаничке вође били су спремни да писмено комуницирају не само између себе већ и са одговарајућим личностима ван Србије. Са првима преписка се одвијала, наравно, на српском језику, а са другима на руском, немачком и француском језику.

У нашем даљем излагању задржаћемо се на неким основним језичким одликама устаничке преписке, највећим делом на српском језику. Даћемо за ову прилику текстове неких писама или одломака из њих, као и једног сведочанства (потврде), а који илуструју језик којим су се српски устаници служили у својој међусобној преписци.

а)

Устаници пишу мајору П. Митезеру у Земуну

Поздравље Вама, господине мајору Митезеру, од мене Ђорђа, и Симе, и Јанка, и Теодосија, и свију нас.

Молимо Вас, господине, и све терговце наше да нам пошљете 200 ока барута и да нам пошљете олова што брже можете на Скелу јаковачку. А ми одлазимо у име бога у Жарково и у Кнежевац, пак хоћемо оданде уз Подунавље да све људе крећемо, пак оданде ћемо на Болеч на оне Турке што су се затворили у кулу да истерамо, пак оданде мислимо у Крагујевац ако Бог да; дошао нам је човек из Крагујевца и донео писмо, пак зову мене, Ђорђа, да брже идем горе у Крагујевац; јесу опколили Крагујевац и многа се наша војска онде сакупила, пак нама пишу брже нека иде Ђорђе и понеси што више можеш џебане овамо. Него Вас молимо, господине, учините ту милост и пошаљите нам то што Вас молимо.

804. марта 19.

На служби
Карађорђе и *Сима* и *Милован* и *Јанко*

(Адреса) Господину г. мајору Митезеру у Земуну.

(Савић I 8)

б)

Карађорђе са старешинама архимандриту А. Гаговићу

Пречестњејшему господину архимандриту Хаџи-Арсенију пивскому и всем духовним чинам, а особљиво благородним господам оборкнезовом, кнезовом, војеводам, сердарјам и всеј браћи Херцеговцам љубезноје и милоје поздравље.

Није потреба, љубезна браћо моја, да ви ја пространо пишем како се ми с Турци бијемо, јер је то данас свему свету познато и чувено. И зашто се ми бијемо, то нико не може веровати ни знати него они људи који под тешкијем игом и јармом турскијем живе, како и ви сви, љубазна моја браћо Србљи. Ми смо видели последњи конац илити крај биједнога нашега живљења, које било дошло, или сви да погинемо или да поштено живимо. И то је нас нагнало да подигнемо сви оружије наше противу нашијех мучитеља и да се од зла бранимо, и хвала Господу Богу, све градове и касабе и од Мораве до Дрине освојисмо, осим Биограда. И њега би освојили, али дође Бећир-паша тер ухвати веру међу нама и Биограђанима. И сад се договарамо, како и на чем ћемо остати и у чим ће рукама Биоград остати. Зашто ми сви у име Божије намислили и здоговарали се да нам више Турци — јарамази не суде, него ми сами да се судимо и да цару нашему будемо верни, и одсеком да му дајемо на годину колико је право и како он заповеда [...]

Писато под Биоградом у табору сербскоме, 27. августа 1804. г.

Вами доброжелатељ[и] первије војеначалници

Кара Ђорђије Петровић, Јаков Стефанов[ић], Васа Велимиров Чарапић, Јанко Катић, Сима Ђорђев, Живко Дабић, Никола Гербић, Бранко Николић, капетан Радић Петровић, у име целе Сербије (Савић I 64)

в)

Свидјетелство

Дајем свакоме на знање како ми нижепотписати дајемо допуштење овима именоватима Студеничанима, допуштење да могу слободно косити ону пустару именовато Калипоље, тако да они све косе, да им нико не би стао на путу, зашто ико и се усуди забранити калуђером, неће моћи дати одговора; зато да им нико не забрани, но да они косе докле је год Свети краљ у Врањевшнице. Зато ја моје писмо дајем и печатом потврђујем за бољшаго верованија рад[и].

У Тополи
јулија 10, 1808. (М. П.)

Карађорђе Петровић
верховни комендат

(Савић I 395; Милеуснић 1986 314)

г)

Карађорђе војводи Антонију Пљакићу

Поздрављам Вас, војвода Антоније Пљакићу, и тако Вама дајемо на знање како Ваше писмо јесмо примили и све разумели што нама пишете да сте по нашој заповести дошли ближе Пазару. Тако и за Рогозну јесмо разумели да су Турци богаз уватили. Зато је велика чкода што није Рогозна у нашим рукама. Зато ја Вама весма препоручујем да ако се икако могло да ако би Турци друм оставили, да га Ви опет како уватите. А особито Вама препоручујемо да без шанца нимало не селите, ни дана ни ноћи. А што за нас питате како смо овде и како су Турци, јављамо Вам како ми смо сви здраво и мирно до воље Божје. И Турци су у великој муки, нити имају каку кућу у градићу, нити имају [х]ране, нити имају воде, ни ишта, и близу смо и[х] догнали да се предају, које надамо се да ће се до два дана или предати или побећи. Али ако и побегну, неће утећи, за што смо и[х] са сви[х] страна обградили и на све друмове бусије пометали да им индат не може доћи. И што питаш кад ћемо тамо, оћу Вама јавити кад ћемо поћи. И Ти нама сваки дан пиши писма како си тамо, а ми ћемо Вама.

Јуче смо ишли са свим коњаником у Нову Варош, и до Лима воде нигде Турчина нема. И Церногорци ударили на Арнаутлук озго. Твој буљукбаша све је мени казао куда се може с војском и с топовима проћи пр[е]ко Голије к Вама. Ја како овде совершим и прилику нађем, ја ћу писати да опет дође Твој буљукбаша Максим Берисављевић к мене, и са мном тамо да дође. И писаћу Ти [г]ди ћеш преда ме изићи са војском. Зато ја Теби препоручујем да сваки дан шиљете књиге к нама, да знамо како сте, а ми ћемо Вама за свашто. У томе како се договоримо, онако ћемо и радити. А Ти се ближе упуштати у Пазару [немој], но туна шанац на два места ублизу учините и да Вас Турци не преваре.

А ми како овде совершимо, ја ћу тамо војске и топова повести. И шаљем Ти 2 шешане и коме знаш подај. А ови момци може и[х] носити који и[х] донесе. А Димитрију шаљемо 5 тестета на велику шешану вишека и на Ваш кавал 6 тестета. И поздрављам Димитрија.

С отим остајем Вама свако добро желећи.

У Сјеници, априлија 23-га 1809.

Карађорђе Петровић
вер[ховни] комендат

И ја Вас љубезно поздрављам, брате Антоније војвода, и да Ти је на знање како је овде Ваш брат здраво и мирно код Господара, и добро смо.

Јанићије Ваш брат

И Димитрија љубезно поздрављам да се добро слажете и пазите, добро ће бити у име Бога.

Карађорђе Петровић
вер[ховни] комендат

(Савић I 506—507)

д)

Карађорђе војводама Ј. Стевановићу, Ж. Шљивићу и Миши

Благородни господару и брате Јово Стевановићу, такођер и Ви господару и брате Живко Шљивићу, такођер и Ви господару и брате Мишо, здравствујте!

Јављам вама како се ми амо у добром здрављу находимо и добро смо Турке подуперли и Моравом добро с војском позицију уватили с војском и с топовима, и у име Божје не дамо Турцима Мораву прећи, но сваки дан наше чете бију Турке преко Мораве. На друмови и Турци су веће почели да беже натраг по 1000 и по 2000 и било је све готово да побегне који само Гушанац заустављa. Тако, браћо, ја сам разумео сам да сте ви верло поплашили и бојим се да то место не оставите непријатељу у руку без нужде. За име Божије, браћо моја, немојте то место остављати до последње капље крови, но да и мене жива чујете, држите. И ако би одатле пошао господар Миленко, немојте ви оставити нити њега пуштајте, но нека с вама за [...] туна чува или ако он утече опет ви то место оставити догод мени не јавите. А ту што има бећара нека добро с вама чувају, ја ћу им сав ајлук платити, али ако Миленко тако ус[х]тене с вама чувати како и до сада, а ако се договорите како браћа. Зашто хоће нам скоро помоћи се. Дошао ми је курир од фелтмаршала и донео ми је писма са којом нас уверава да ће нам помоћи. Ето зашто је онај стари велтмаршал липсао а други је нови сада који ће нам бити помоћи. И пишу ми како је нас тајно продао онај стари фелтмаршал за 7 милиона дуката и у томе послу био ђенерал Родовиникин и наш митрополит [и] Јова совјетник тако саде Русија признала и он се отровао сам. Но сада ће добро бити у име Божје. Зато сви се крајеви наши держе, само ово овде који се с помоћу Божијом не бојимо, а помоћ се скоро надамо. Тако, браћо, за време одржите се што боље можете, и ако би који од вас пуно почео издавати да вас остави а ви га сви сложно убијте да ви је просто. Немојте ме издати док мене жива чујете. Тако вас свако добро не издало.

С отим остајем вам свако добро желећи

У Тополи,
Септембра 7. 1809. год.

Георгије Петровић
верховни командант

(Савић I 598—599)

ђ)

Војвода Петар Тодоровић Добрњац вожду Карађорђу

Верховни предводитељу народа сербскаго, милостиви господине!

Ваше писмо на мја отпуштено 19-го числа исправно примио сам и разумео све опширно шта ми пишете. Ја сам Вами 23-го числа под № 212 рапортирао колико се муниције у крепости Кладови находи, које не двојим да помјануто писмо нисте примили, и из истог опширно разумели.

Будући да ме у садашњем писму у Београд на скупштину позивљете, ја би радо на исту дошао, но будући да је причина што Ваше писмо доцкан примио сам и на време доћи не могу. А друго, овамо долазе 2 баталиона росијске војске за београдски гарнизон. Но премда сами знате да их овде други разве мене нема дочекати, такођер их чрез вилајет пропратити и нуждним их удовлетворити. Друго, надам се да и наши депутати скоро доћи ћеју, с којима и ја ћу купно у Београд поћи и по известију њиовом шта су совершили при гос[подину] главнокомандујушчему графу Каменском, собраћемо се и удоговараћемо се касајушчесја наше и покровитељства нашего ползе.

С отменим високопочитанијем пребивају Вашего високородија покорњејши слуга

№ 216 *Петар Тодоровић*
28. декембра 1810. года.

(Савић II 843—844)

е)

Прота Матија Ненадовић Карађорђу

Милостивјејши государ мој!

Имам високу чест Вама јавити како смо писали на све стране ради војске да се овде скупимо, и ове Турке затворимо, не дати им никуд продирати. До јуче нитко стигао није, кроме јуче како стиже Милош Обреновић са својом војском и к нама дође на разговор ради противљенија и ударца на Турке. Да ће Турци из свог логора дићи се, уз Дрину, будући да је магла била, нисмо могли веровати. Тако кренемо се са свом војском и муницијом, и мензулски до акшама претечемо Турке који су се улогорили на Бачевци. Одавде не знамо куда намеравају — или уз Дрину даље или на ону страну. Војске смо сјединили и данас чинимо овде договор како ћемо дејствовати на Турке. У вилајет продрети нећемо им дати, трудићемо се не би ли и[х] у име Бога к Дрини претеснили. Какови конац наши[х] сопротивљенија и битке буде, х[оћемо] Вама јавити.

Пребивајем мил[остивејшега] г[осподара] нашего пок[орњејши] слуга

У Овчини, 26. октобра 1811. [*Матеј Ненадовић*]

№ 225

(Савић II 1051)

ж)

Прота Матија Ненадовић Карађорђу

Милостивјејшему государју [Георгију Петровићу] у Совјет!

Данас дођоше два момка из Рожња, који кажу да су Турци јутрос из Сокола изишли и казали да је Хаџи-бег дошао из Травника, и да је с њим дошао један везирски човек, који су говорили: дајте им пратиоце, оће да иду вашем господару Ђорђу! На то капетан казао да не сме дати док испита. Они су молили да што фришкије одговор донесу. Зато ја шаљем опет натраг да им се каже да ми то не верујемо да је истина, док не пошље Хаџи-бег своје писмо, које и куд намерава. Потом ћу добити одговор за ово је ли истина или није. Управо не знам да није какова дубара, и Вам само јављам, а што буде, опет хоћемо Вам јавити.

В[ашего] вис[око]благ[ородија], мојего мил[остиваго] гос[ударја]

У Ваљеву, 6. јунија 1812. год[ине] у 2 сата ноћи

[*Матвеј Ненадовић*]

(Савић II 1157)

з)

Војвода Младен Миловановић вожду Карађорђу

Ваше високоблагородије, верховни вожд и кавалер!

Ето Вам шаљемо писмо војводе Вељка, у којему ћете све разумети. Али будући да иште индата, тако ми ову војску раздвојити не можемо, јербо можемо овде ослабити, а доле ништа неће *малина* моћи учинити, а овде шанчеве, које смо оградили не можемо опразњавати, а овај Турчин из Ниша изишô у Топоницу, и данас су излазили на Алексинац, и тако надамо се да ће сутра ударити а све ће Вам Алекса Дукић усмено казати за свашто. Ми смо се са свим војводама *совѣтовали*, и за добро нашли, да војвода Антоније са свом војском дође амо најбрже, пак ако би ови Турци мало поразбили се, ми би са свом овом нашом војском ишли к Неготину у помоћ Вељку, и заиста би му помогли добро, а да в[ојвода] Антоније Пљакић чува ове наше шанчеве које смо оградили, и да не прође Турчин у вилајет. Но Ви оштро изложите Пљакићу нека најбрже сву своју војску овамо води, јербо озго никака Турчина не има. А за свашта ће Вам Дукић усмено показати о свему. Ако што ново од Дрине имате, извол'те нам обзнанити, а у будуће што се амо случи све ћу Вам обзнанити.

С тим остајем Ваш покорни

У Делиграду, *Младен Миловановић*
21-ог јулија 1813.

(Адреса): Из Делиграда, Его високопревасходитељству верховному вожду и кавалеру господару Георгију Петровићу с високопоч[итанијем], у Тополу.

(Савић III 1291—1292)

Неке језичке црте писама српских устаника нису непознате у науци, јер се о њима писало (уп. Младеновић 1983 775—785; Младеновић 1989 45—52; Младеновић 1995 79—82). Њихова дијалекатска припадност идентификује се са данашњим шумадијско-војвођанским дијалектом, и то готово у свим писмима Карађорђевих устаника. Међу њима ретка су она која садрже понеку црту која не припада поменутом српском дијалекту. Ево неких особина које одликују језик писама која нас овом приликом интересују:

а) сугласник *х* у домаћим речима најчешће се не употребљава: *ћу, ћемо, одите, поитајте, момака наши, глава турски, и* (их), *њи* (њих) *ома* (одмах), *њиов* и др., б) група *хв-* често је измењена у *ф-*: *фала Богу, прифатили*, или је сведена на *в*: *уватили, уватите* и др., в) негиране форме глагола *јесам* долазе са *-и-* у првом слогу: *нисам, ниште, ниси*, г) неке глаголске основе гласе: *видио, видићете, позивљете* и сл., д) лок. мн. неких именица гласи нпр. *на друмови* и сл., ђ) срећу се старије форме имперфекта: *путовамо* (пуовасмо), *терамо* (терасмо), е) према облику *с тим* срећемо и форму *с отим*, ж) у употреби су прилози: *таки* (одмах), *туна* (ту) и сл.

Екавизам је основна особина језика свих устаничких писама мада се понекад срећу и ијекавизми као нпр. у писму Карађорђевом упућеном 27. VIII/8. IX 1804. пивском архимандриту хаџи-Арсенију (Гаговићу) „и свим Херцеговцима" (Савић I 64—65); Младеновић 1983 778—779): *под тешкијем игом и јармом турскијем, биједнога нашега живљења, нашијех мучитеља, вријеме* (х 2), *прије, свему свијету* и сл.; уп. и примере с фонетским икавизмом, што је такође одлика наших ијекавско-јекавских говора: *под Биоградом, Биограда, Биограђанима*. Уношење поменутих примера у писмо архимандриту Арсенију и другим херцеговачким старешинама свакако није случајан већ намеран поступак не само одговарајућег писара овога писма већ и саме Карађорђеве канцеларије. Оваквим поступком остварује се, свакако, једна присније веза са примаоцем овога писма који језички припада (и)јекавском херцеговачко-крајишком дијалекту српског језика.

У устаничким писмима српски језик је заступљен у највећој мери, што је и природно очекивати. Ту спада, разуме се, и низ лексичких турцизама који су тада, у време I српског устанка, већ увелико били одомаћени као „стара" лексика. Међутим, овде се употребљавају и „нове" речи које је са њиховим рускословенским и руским фонетизмом донео XVIII век, односно славеносрпски књижевни језик који је у себи садржавао поменуте лексеме којима су се устаници користили у низу својих писама. То су лексеме које спадају у тзв. славенизме, тј. речи које са својим особинама нису српске народне већ рускословенске, руске, па понекад и српскословенске. Ево неких примера: *отечество, прочим* (осталим) *потребама, јуначество, возбудити, да се сојединимо* (Савић I 486—487), *обећчајте* (обећајте), *непорјадок* (непоредак), *љубезно* (Савић III 1244), *намереција* (намере), *настављенија* (упутства) Савић III 1245—1247, *острејше* (најоштрије), *преступленије* (преступ), *повторително* (поново, по други пут), *налажемо* (заповедамо), *да закажете* (да заповедите), *испољњаваше* (испуњујете) Савић III 1255—1256, *согласно дејствовати* (уса-

глашено дејствовати), *опредѣлити* (одредити), *началнике* (начелнике, старешине), *вручити* (уручити, доделити), *по пријатију писма сегѡ* (по пријему овог писма), *војеним потребама* (војним потребама), *без малејшегѡ одлагања* (без најмањег одлагања) и сл. (Савић III 1269), *прочу војску* (осталу војску), *точно* (тачно), *се сјединити* (се сјединити), *јешче* (још), *ожидавамо* (очекујемо) и сл. (Савић II 1050; уп. и Младеновић 1995 80—81).

У писмима упућеним нашим црквеним великодостојницима није повећан само број славенизама употребљених у њима, већ су и она сама писана језиком који се одликовао и реченицама и групама речи које нису биле српске већ ондашњег црквеног језика (рускословенског) а такође и руског књижевног језика. Ево једног дела таквога писма.

и)

Карађорђе са старешинама бачком владици Јовану

Високо преосвјашчењејши господине епископе, милостивјејши господине!

Без нашего напоминанија познато је Вашему високопреосвјашченству врло добро како славеносерпски народ наш који у предјели отомански многочислено живит, чајући од много љет с нетерпјенијем на угодност времена да од неколико векоѵ подносимују теготу варварског ига и невоље од себе свергнути и живити моћи проче је под тихим и справедљивим государем, примио се за прошасти посљедни рат турски за најудобњејше време и способ к својему избављенију, и то с толиком већом радостију и ревностнијим духом будући и двор аустријски ко взаимној помоћи њега позвал и подигао својими манифести како чрез фелдмаршала од Ласци, равње же и Ваше преосвјашченство под 28м марта 1788° година издани, које по граничним пределам турским, а и по целој скоро Турској, распосилају обешчавши Сербом многе милости, зашчишченија, покровитељство и дароѵанија. Како овај за наше освобожденије преугодни и отдавна желани случај, тако и цесарева уверенија у том бившаја да ће по сшчастљивом Турков из земље серпске прогнанију предели серпски при будушчем уговору и закљученију мира под Кесаријом остати се, јесу била побужденијем да је мало и велико против Отоманов на оружије скочило, с аустријском војском сајединило се, пожертијем живота, имениje миљков и скотов својих, и намеренију аустријскому прилепило се. Вами, господине, који сте нарочито граничне пределе Турске од Уне до Мораве и даљше странам турецким до Валахије проходили и људство на рат и верност к Немцем пооштравали, познато је да је скоро сва Сербија, Босна и Болгарија од Турака празднa била остала, к чему храброст и мужество Сербов наших, природна роду нашему својства, не мало су споспешествовали. И то весте колико смо, ободрени царским словом и оживљени надеждом неминујемаго освобожденија нашего, поревновали, народ возбуждавали ми духовни и често, што но реч, главу у торби носили скупа с вами заједно христијан ради и опште ползе Сербов [...]

Писано под Белиградом у логору код Топчидера, јулија 15-го дне 1804-го года. Нижајши синови и први војеначалници: Ђорђе Петров[ић], Јаков Стефанов[ић], Сима Марков[ић], Јанко Катић, Васа Велимиров[ић] Чарапић, Живко Ђорђев, Живко Дабић, Никола Гербић, Бранко Николић — у име целе Сервије.

(Савић II 40)

Сасвим је јасно да су српски устаници, односно њихови писари, и те како знали каквим ће типом језика писати писмо које би било намењено личности одговарајућег црквеног, државног и друштвеног ранга. Једном владици, на пример, није се могло писати истим типом језика као нпр. неком обичном световњаку или устаничком старешини и функционеру. Овима другима устаничка писма су једноставнија, истина с понеким славенизмом, али ипак сасвим разумљива — писана су у највећој мери говорним језиком тих личности.

Писари у Карађорђевој канцеларији, односно Правитељствујушчем совјету, како смо већ рекли, знали су и умели да пишу писма разним личностима које заузимају високе положаје у држави, цркви и друштву. Они су добро владали композицијом самог таквог писма, знали су какве формуле, одређене устаљене изразе, треба употребити за личност одређеног ранга, и то у обраћању њој на почетку писма, у апострофирању њеном у самом писму, као и приликом опраштања и поздрава с њом на крају писма. Ево неких примера.

А. Устаници пишу руском цару Александру I

а) *Ваше императорское величество* (у почетку писма), *Ваше величество* (у самом писму) Савић I 44—45.

б) *Ваше императорское величество, всемилостивейший Государь* (у почетку писма), *Вашего Императорскаго Величества, Всемилостивейшего Государя всепокорнейши, всенижайши и верно-благодарнейши раби Черны-Георгий Петрович, вождь сербов; Протоиерей Матфей Ненадович, Совета народнаго председатель* (Савић I 127—128).

в) *Ваше Императорское Величество, Всемилостивѣйшій Государь* (у почетку писма), *Вашего Императорскаго Величества Всенижайшая, Всепокорнѣйшая и Всеблагороднѣйшая Нація Сербская* (на крају писма — преузето из факсимила: Савић I 141—142) и др.

У овим поменутим а и у другим овде непоменутим формулама писменог обраћања руском цару има делова које су писари српских устаника могли преузети из познате књиге Атанасија Стојковића: *Сербски секретар*, штампане у Будиму 1802. г. (овде скраћено: Стојковић 1802), у којој се доносе упутства за састављање разних писама, званичних и приватних, административних, финансијских и др. Тако се за обраћање „императору" у овој књизи предвиђају следеће формуле: (у поздраву) *Всепресвѣтлѣйшій Кесарь* (*Императоръ*); *Всемилостивѣйшій Кесарь и Государь*; (у тексту писма) *Ваше Імператорское Величество*; (у потпису) *Всепокорнѣйше-поданнѣйшій (Рабъ)* — уп. Стојковић 1802 76—77. Наши устанички писари, очигледно је, могли су наћи узор у овој Стојковићевој књизи за формулу обраћања у писмима упућеним руском цару, без обзира на то што се у сваком детаљу нису придржавали тога узора.

Б. Устаници пишу аустријском цару Францу I

а) *Ваше цесарскокраљевскоје величество, всемилостивјејши монарх* (у почетку писма), *Вашего величества всепокорњејша и всеблагодарњејша сербијанска нација* (на крају писма) Савић I 135—137.

б) *Ваше императорскоје величество, всемилостивјејши монарх* (у почетку писма), *...Вашего величества всепокорњејши и всеблагодарњејши Георгиј Петровић, врховни комендант сербијански са старешинами* (Савић I 222—223) и сл.

Подударање са Стојковићевом књигом *Серпски секретар* (Стојковић 1802 76) огледа се у употреби појединих синтагми и речи у горњим формулама обраћања (*ваше императорскоје величество*, затим *всемилостивјејши, всепокорњејши*), мада то подударање изостаје у неким другим детаљима.

В. Устаници пишу појединим руским високим војним личностима

а) кнезу и генерал-фелдмаршалу Александру Александровичу Прозоровском: *Ваше сијатељство, милостивјејши государ* (у почетку писма), *...Вашего сијатељства, милостивјејши государ, покорњејше слуге, Карађорђе Петровић верховни предводитељ серпски, Правитељствујушчи Совјет Народни с целим народом серпским* (на крају писма) Савић I 532—533.

б) генералу Ивану Ивановичу Исајеву: *Ваше превосходитљство, милостиви государ мој* (у почетку писма), *с високопочитанијем и преданостију, покорњејши слуга Карађорђе Петровић, верховни предводитељ народа српскаго* (на крају писма) Савић I 538—539 и др.

У горњем првом случају (а) за личности с титулом кнеза у књизи А. Стојковића: *Секретар серпски* за обраћање предвиђена је формула *Ваше Сіятелство* (79) или *Сіятелнѣйшій (Свѣтлѣйшій) князь* (80), а у другом случају (б) — *Ваше превосходителство* или *Превосходителнѣйшій Господинъ Генералъ, Милостивый Господинъ* (82). И једно и друго, како видимо, нашло је одраза у писмима српских устаника поменутим руским генералима (в. и Младеновић 1989 49).

Г. Устаници пишу појединим црквеним великодостојницима

а) митрополиту Стефану Стратимировићу: *Ваша екселенција, високопреосвјашчењејши архиепископе и митрополите српски, милостивјејши господине* (у почетку писма), *В прочем мене Вашој отеческој милости препоручујући, с достодолжним високопочитанијем и за послати дар сердечњејшим благодаренијем пребивам Вашеја екселенцији покорно благодарњејши Георгиј Петрович, врхов[ни] срп[ски] ком[ендант]* Савић I 198.

б) митрополиту Петру I Петровићу Његошу: *Високопреосвјашчењејшему особито високодостојњејшему господину Петру Петровићу, митрополиту црногорскому* (у почетку писма) Савић I 253.

в) епископу бачком Јовану Јовановићу: *Високопреосвјашчењејши господине епископе, милостивјејши господине* (у почетку писма) Савић I 40.

г) архимандриту манастира Пиве Арсенију Гаговићу: *Пречестњејшему господину архимандриту хаџи Арсенију пивскому* (на почетку писма) Савић I 64 и др.

Основна подударност са одговарајућим начинима писменог обраћања лицима носиоцима високих црквених чинова, огледа се у *Серпском секретару* А. Стојковића (Стојковић 1802) где налазимо следеће формуле: а) *Высокопреосвященнѣйшій Архіепископъ, Милостивѣйшій Архіепископъ и*

Господинъ; Ваше Архіепископское Высокопреосвященство; Высокопреосвященнѣйшему, Высокодостойнѣшему Господину, Господину Н. Православному Архіепископу Карловачкому (Славено Сербскаго и Валахийскаго народа в К. Кралевскихъ державахъ) Метрополиту (95—96); б) *Высокопреосвященнѣйшему Высокодостойнѣйшему Господину* (95); в) *Высокопреосвященнѣйшій Архіерей, Милостивый Архіерей и Господинъ* (96); г) *Пречестнѣйшему Господину, Господину Н.* (97). Не може се, наравно, рећи да су устанички писари преузимали у целини формуле обраћања које им је нудила горепоменута Стојковићева књига, али је сасвим очигледно да су се они служили упутствима из ове књиге.

Д. У писменој комуникацију између себе, српски устаници, односно њихови писари писама, усвојили су одговарајући начин опхођења употребљавајући у том циљу одређене формуле обраћања. Навешћемо неке примере из Карађорђевих писама упућених појединим његовим нижим старешинама и обрнуто — ових других Вожду I српског устанка.

а) Из Карађорђевих писама:

— Јакову Ненадовићу: *Високоблаґородни ґоспо̄дару Јакове, нам бра̄те љубезни* (Савић 271).

— Петру Новаковићу Чардаклији: *Високоблаґородни ґоспо̄дине ка̄пета̄ну Чардаклија* (Савић I 318).

— Николи Шкуљевићу: *У Биоґрад. Блаґородноме ґоспо̄дару и бра̄ту мојему ка̄пета̄ну Николи Шкуљевићу* (Савић I 416).

— Станоју Главашу: *Блаґородни ґоспо̄дар Ста̄ноје, здравствујте* (Савић I 439).

— Живку Шљивићу: *Блаґородни ґ(оспо̄дару) војевода Живко Шљивићу, здравствујте* (Савић I 461).

— Гаврилу Шибалији: *Блаґородни ґоспо̄дару и бра̄те на̄ш, војевода Гаврило Шибалија, здравствујте на премноґаја љета* (Савић I 486).

— Антонију Пљакићу: *Поздрављам Вас војвода Анто̄није Пљакићу; Блаґородни војевода Анто̄није Пљакићу, здравствујте* (Савић I 506, 541).

— Проти Матији Ненадовићу: *Честњејши оче Про̄то, здравствуј мње прељубезни* (Савић I 554). *Блаґородни ґ(оспо̄дару) војевода Ма̄тфеј Алексићу, здравствујте* (Савић II 975). *Блаґородни ґоспо̄д(ару) оче Про̄то, здравствујте* (Савић II 995). *Блаґородни ґоспо̄дине оче Про̄то* (Савић II 1026).

— Миленку Стојковићу: *Блаґородни ґоспо̄дару Миленко Стојковићу, здравствујте. Наше Вам по̄здравље* (Савић I 624).

— Милану Обреновићу: *Блаґородни ґоспо̄дару Милане, здравствујте* (Савић I 632).

— Петру Тодоровићу Добрњцу: *Блаґородни ґоспо̄дару Пе̄тре Тодоровићу, здравствујте* (Савић II 792).

— Младену Миловановићу: *Блаґородни ґ(оспо̄дару) Младене Миловановићу, здравствујте* (Савић II 831).

— Вељку Петровићу: *Поздрављам Вас војвода Вељко Пе̄тровичу* (Савић II 1152).

— Милошу Обреновићу: *Блаґородни ґоспо̄дару војвода Милошу Обреновићу* (Савић III 1261).

— Јови Стефановићу: *Од верховноѓа вожда народноѓа и кавалијера високородному ѓосподину војводи Јови Стефановићу поздрав* (Савић III 1310) и др.

Као што видимо, Карађорђеви писари остваривали су титулисање устаничких вођа углавном називима *(високо)благородни* и *(високо)родни*, што оно прво одговара чину пуковника (*Высокородный Господинъ Полковникъ*), а оно друго — вишем чину од мајора, затим самом мајору и капетану (*Высокоблаѓородный Господинъ*), као и чину барона, а то је све предвиђено у поменутом Стојковићевом *Српском секретару* (81, 83), у књизи којом су се писари наших устаника свакако служили. Изузетак представља обраћање Проти Матији Ненадовићу коме се, поред титуле *благородни*, Карађорђе обраћа и са *оче Прото* а понекад и са „отчеством" начињеном по руском узору (Алексић) али не и у духу руског језика (Алексејевич): *Матфеј Алексићу* (Савић II 975), *Матеји Алексићу* (у адреси писма — Савић III 1283), *Прото Матеја Алексићу* (Савић III 1270, Савић II 1213) и сл.

б) Из писама устаничких старешина Карађорђу

— Петар Тодоровић Добрњац: *Благородноме ѓосподару Ђорђу Петровићу, верховному команданту нам же почитајемому* (Савић I 410).

— Хаџи Мелентије Стевановић и Петар Николајевић Молер: *Високоблаѓородни ѓосударју, нам милостивјејши наставниче, многољетствујте* (Савић I 470).

— Миленко Стојковић: *Високородни предводитељу народа српскоѓа, милостивјејши ѓосподару мој* (Савић I 480).

— Милан Обреновић: *Високородному ѓ(осп)дару, ѓосподару, мене много почитајемому, здравствујте многољетно* (Савић I 522).

— Младен Миловановић: *Верховни предводитељу, милостиви ѓосподару* (Савић II 1040).

— Младен Миловановић: *Ваше високоблаѓородије, верховни вожд и кавалер* (Савић III 1291).

— Јаков Ненадовић и Сима Марковић: *Верховному вожду и Правитељствујушчем Совјету Народа Српскаѓо* (Савић II 1085) и сл.

У писменом обраћању Карађорђу устаничке старешине употребљавају, пре свега, титулу: а) *Верховни вожд, Верховни предводитељ*, затим б) *Високородни предводитељ, Благородни ѓосподар, Високоблаѓородни ѓосподар, Ваше високоблаѓородије*, што је предвиђено за личности, носиоце титуле барона, пуковника, мајора и других чинова (Стојковић 1802 81, 83), као и в) *Високоблаѓородни ѓосудар* где се ради о руској речи *ѓосударь* која у основи значи 'врховни владар земље' (Даљ I 387; иначе о овоме, као и о стварању нашег новог административног језика, чиме се започиње у устаничкој Србији, в. П. Ивић 1998 166—167).

3. Писмено обраћање Карађорђа својим устаничким старешинама, наравно нижим по рангу од њега, готово редовно се остварује на *Ви*. Тако се Вожд обраћа: Јакову Ненадовићу (Савић I 250), Станоју Главашу (Савић I 419, 439), Гаврилу Шибалији (Савић I 486—487, 530—531), Антонију Пљакићу (Савић I 506—507), Петру Тодоровићу Добрњцу (Са-

вић I 579—580), Миленку Стојковићу (Савић I 624—625), Младену Миловановићу (Савић II 830—831), Проти Матији Ненадовићу (Савић II 900—901, Савић III 1244), Радовану Грбовићу (Савић II 901—902), Јеврему Ненадовићу (Савић III 1280) и др.

Устаничке старешине обраћају се Карађорђу у својим писмима такође са *Ви*, као нпр. Петар Тодоровић Добрњац (Савић I 409—410), Хаџи Мелентије Стевановић и Петар Николајевић Молер (Савић I 470—471), Миленко Стојковић (Савић I 480—481), Милан Обреновић (Савић I 522—523), Прота Матија Ненадовић (Савић II 1002—1003, 1013) и др.

У Карађорђевим писмима устаничким старешинама, у којима се, како смо рекли, писмено обраћање остварује на *Ви*, понекад се деси, у самој садржини писма, да се део писма спонтано настави на *ти* с тим што се поздравне реченице на крају ипак исказују на *Ви* (нпр. писмо Г. Шибалији: Савић I 530—531). То се, међутим, није дешавало у писмима која су старешине писале Карађорђу (наравно, у онима у које смо имали увид). Писмено обраћање на *Ви*, о чему су и други писали (М. Ивић 2003 397; Кашић 1987 200—206), у писма српских устаника уведено је захваљујући свакако устаничким писарима. Угледање за такав поступак они су могли наћи у овде већ помињаној књизи А. Стојковића *Серпски секретар* (1802). У њој су дати, као прво, узори писама која се упућују личностима из врло блиског и интимног круга (нпр. мајка — кћери, отац — сину, брат — сестри, друг — другу, другарица — другарици и сл.), што је предвиђено писменим обраћањем на *ти* — док сва остала писма, поготово званична, поменуто обраћање остварују на *Ви*. Спровођење писменог обраћања на *Ви* у преписци на релацији Карађорђе — устаничке старешине и обрнуто, у ову преписку су свакако увели поменути српски писари, чиме су остваривали једну писану праксу која је тада у Србији могла бити и новина. Такву праксу ти писари су спроводили, она је одликовала језик устаничке кореспонденције. Она је и касније, свакако, чинила одлику сличне преписке у српском друштву, али је она, та пракса, у самој Србији свакако почела са писмима српских устаника под Карађорђем (уп. Младеновић 1989 49—50).

4. И на крају овог одељка поменимо и две особине које представљају руски утицај и које се огледају у језику српских устаника.

Прво. Често се у Карађорђевим писмима срећемо са поздравном речју *здравствуј(те)*, која је очигледно преузета из руског језика (уп. Карађорђева писма: а) Николи Шкуљевићу, Савић I 416; б) Станоју Главашу, Савић I 439; в) Живку Шљивићу, Савић I 461; г) Гаврилу Шибалији, Савић I 486; д) Проти Матији Ненадовићу, Савић I 555; ђ) Јакову Ненадовићу, Савић I 578; е) Миленку Стојковићу, Савић I 624; ж) Милану Обреновићу, Савић I 632; з) Петру Тодоровићу Добрњцу, Савић II 792; и) Младену Миловановићу, Савић II 831; ј) Павлу Поповићу, Савић III 1254 и др.). Поздравну реч *здравствуј(те)* ретко срећемо у писмима устаничких старешина упућених Карађорђу (уп. писмо Милана Обреновића, Савић I 522: *Високоблагородному г(оспо)дару господину мене много почитајемому, здравствујте многољетно!*).

Друго. Понекад се срећемо са познатом цртом да се презимена наших људи пишу у устаничким писмима са крајњим *-ч* уместо са *-ћ*: *Георгије Петровић, Милошу Обреновичу* (Савић III 1260, 1261), *Јевреме Ненадовичу, Јефрему Ненадовичу* (Савић III 1280) и сл. То је познати манир код низа наших људи у другој половини XVIII и у првим деценијама XIX века: усвајањем ове особине (фонетског славенизма — Младеновић 2001 117), односно русификовањем гласовног завршетка српских презимена (*-ч* место *-ћ*) показивао се, у оно време, известан престиж, виши друштвени ниво одговарајуће личности. То су наши устанички писари добро знали и користили се тиме понекад у писмима на српском језику (уп. и Младеновић 1983 783).

*

После сагледавања одређених језичких црта у обимној преписци Карађорђевих устаника (уп. Савић I, II, III), остаје нам да уместо ширег закључка — који смо доносили раније у три маха (Младеновић 1983 775—785; Младеновић 1989 45—52; Младеновић 1995 79—82) — кажемо следеће. И овога пута се јасно показало да су наши устанички писари и те како били вични писању писама и других докумената неопходних у приликама које је наметао I српски устанак. Они су добро знали какву форму треба да испуњавају писма на српском језику упућена од стране Карађорђа његовим нижим старешинама, и обратно, али и она упућена руском, аустријском и француском цару, затим страним војним и цивилним личностима, као и домаћим црквеним великодостојницима. Тај начин писања писама поменутим личностима највишег и вишег ранга наши устанички писари могли су научити спорадично и од појединих људи који су имали такво знање, али је несумњиво да су се у тој кореспонденцији ослањали на познату књигу Атанасија Стојковића: *Сербски секретар* (Будим, 1802), која је пуна упутстава о начину писања писама намењених разним личностима, домаћим и страним. Тиме су наши писари испуњавали задатак који се пред њих постављао: успешно вођење преписке са странцима, као и са домаћим људима, при чему се увек пазило на највиши, виши и нижи, и то војни, друштвени и црквени ранг личности којој се писмо шаље. Тај однос преносио се и у домаћој средини и одражавао се у писменом обраћању Карађорђа својим нижим старешинама а и ових Вожду I српског устанка. То обраћање укључује и извесне изразе административног стила, као и међусобно ословљавање с одговарајућим титулама а и комуникацију на *Ви*, што је све налазило своје место у језику државне администрације у каснијој држави Србији.

II

У време Првог српског устанка (1804—1813) поједини српски писци учинили су, поред осталог, и нешто врло значајно што је оставило трајне позитивне последице које су својеврсно допринеле каснијем развитку

српске ћирилице и српског књижевног језика. Овом приликом осврнућемо се само на Павла Соларића, Саву Мркаља и Стефана Живковића.

а) Павле Соларић (Велика Писаница 1779 — Венеција 1821) у својим штампаним књигама: *Улогъ ума человѣческогѫ* (Венеција, 1808), *Мудрољубац индијски либо искуство щчастљиво живити у дружеству* (Венеција, 1809), *Сверх воспитанија к человѣколюбију* (Венеција, 1809) — извршио је, поред осталог, и једну значајну графијску промену у нашој ћирилици. Та промена тиче се означавања сугласника *ћ*. Соларић је, наиме, старо српско слово *ћ* („ћерв") — које је, као што је познато, било двофункционално јер је означавало и консонант *ћ* и консонант *ђ* (ћ = ћ, ђ) — свео на само једну функцију: на обележавање само сугласника *ћ* (ћ = ћ) док је консонант *ђ* овај писац означавао графијском комбинацијом *дь*. До П. Соларића, колико данас знамо, нико није (у штампаним текстовима) извршио овакву графијску измену. Она је значајна зато што је нашла своје место и у првој (1814) и у другој (1818) Вуковој реформи српске ћирилице, а тако исто, заправо, означавамо сугласник *ћ* и данас (уп. Младечовић 1967 185—189).

б) Сава Мркаљ (Сјеничак на Кордуну 1783 — Беч 1833) у својој књижици *Сало дебелогѫ јера либо азбукопротрес* (Будим, 1810) представио се као први модерни реформатор српске ћирилице. Он је први извршио свеобухватну реформу ћириличког писма за потребе писања овдашњим српским књижевним језиком на народној основи. Пре њега то нико није урадио. Пошавши од рускословенске (црквене) ћирилице свога времена (Мркаљ ипак пише ъı уместо ы), аутор *Сала* је, прво, искључио сва слова која је сматрао сувишним, друго, диграме *т҃ь, дь, ль, нь* је одредио да означавају сугласнике *ћ, ђ, љ, њ* (и то у свим позицијама у речима) и, треће, слово *і* (десетеричко *и* без тачке) одредио је да означава сугласник *ј* (и то у свим позицијама у речима). Његова нова азбука састоји се од следећих 29 слова: *а, б, в, г҃, д, дь, е, ж, з, и, і, к, л, м, нь, о, п, р, с, т҃, т҃ь, у, ф, х, ц, ч, ш* (недостаје једино знак за означавање сугласника *џ*). Оваква азбука, састављена од већ постојећих слова, која су се употребљавала и у писању и у штампању српских књига, значила је не само крупан већ и револуционаран корак. Дајући графијска решења за означавање сугласника *ћ, ђ, љ, њ* диграмима *т҃ь, дь, ль, нь* Мркаљ се, међутим, не задржава на овом решењу као дефинитивном већ — знајући добро да се графијско савршенство огледа у доследном спровођењу принципа *једно слово = један глас (фонема)* — аутор *Сала* истиче да ће се слово *ь* напустити и из ове нове азбуке онда када се за поменуте сугласнике нађе по један посебан знак. Овим је Мркаљ, наравно, показао пут будућим реформаторима српске ћирилице, којим они треба да иду и шта треба да чине са диграмима *т҃ь, дь, ль, нь*. Иако је Мркаљево *Сало* одштампано рускословенском (црквеном) ћирилицом, реформа српске азбуке, изнесена у овом делу, могла се односити и на слова грађанске ћирилице која је била касније основ Вуковим реформама наше азбуке.

Када се четири године после Саве Мркаља појавио Вук Караџић у нашој култури (1814), он је у почетку своје штампане *Писменице серпскогѫ језика* (Беч, 1814) врло позитивно оценио Мркаљеву реформисану

азбуку, рекавши при том: „Ја сад овде, имајући за намјерење успјех серпскога књижества, не могу друге азбуке употребити него Мркајилову, јербо за серпски језик лакша и чистија не може бити од ове.” Ова висока оцена Мркаљеве реформисане ћирилице за писање српским књижевним језиком на народној основи, значила је, пре свега, то да је Мркаљеву реформисану азбуку сам Вук прихватио и у два маха даље мењао задржавајући се искључиво на тражењу начинâ за означавање пет (1814) односно шест (1818) сугласника. Тако је Вук у својој већ поменутој *Писмености* предложио грађанска слова: спојено *дь* (= ђ), *ћ* (= ћ), *љ* (= љ), *њ* (= њ), *ї* (= j), при чему није помињао решење за обележавање сугласника *џ*. У вези са свим овим графијским решењима Вук је поступио заправо по одговарајућој Мркаљевој сугестији из *Сала*: да се слово *ь* може искључити из српске азбуке онда када се нађу посебни знаци за горепоменутих пет консонаната. Тако је Вук предложио слова *љ, њ* и *дь* (спојено), које у писаној и штампаној пракси није могло бити прихваћено, затим *ї* (= j), што је већ Мркаљ у свом *Салу* учинио са тзв. десетеричким *и*, као и *ћ* (= ћ), што је, како смо горе видели, Соларићево решење из 1808. и 1809. године. У свом *Срїском рјечнику* (Беч, 1818), држећи се и даље поменуте Мркаљеве сугестије из *Сала*, Вук је задржао слова *ћ, љ, њ* (из 1814. г.) и увео нова: *ђ* (по нацрту Лукијана Мушицког), *џ* (по сугестији Лукијана Мушицког) и *j* (по својој одлуци). Тако је Вук створио усавршену српску азбуку (Младеновић 1967 191—194, 195—198; Младеновић 1983—1984 4 и даље). А тој азбуци своје драгоцене доприносе дали су, како смо видели, и П. Соларић (1808, 1809) и С. Мркаљ (1810), Срби који су у тим устаничким годинама, далеко од борбених догађаја у самој Србији, пружили врло значајна графијска решења која су допринела стварању усавршене српске азбуке којом се и данас служимо.

в) Стефан Живковић (1780. Черевић у Срему — 1831. Кишињев у Молдавији) 1806. г. напустио је студије медицине у Бечу, дошао у Србију и прикључио се Карађорђевим устаницима у борби против Турака. У Србији је био секретар Правитељствујушчег совјета, као и писар војводе Миленка Стојковића. Био је и у Румунији, а Србију је напустио 1813. г. после пропасти I српског устанка. После тога је боравио у Бечу, па се поново вратио у Србију коју је после страдања Карађорђевог коначно напустио 1817. г., и то због сукоба са кнезом Милошем.

Док је боравио у Србији, Живковић је преводио и превео са француског на српски језик прозно дело познатог француског писца Фенелона: *Прикључења Телемака, сина Улисева, Фенелоном, архиепископом кемберијским сїисана. С францускоґа їреведена Стефаном Живковићем* (у Вијени, 1814, I, стр. XVI + 275; II, стр. 276—602 + 28) — и тај свој превод објавио је у Бечу почетком јула 1814. г. У својој *Посвети* уз ово преведено дело С. Живковић о овом свом послу каже следеће: „У Краљеву [Крајови, у Румунији] нађем случајно једно париско изданије *Телемакови[х] їрикључења* [доживљаја] и купим. Путујући ја онда туда, понесем тога *Телемака* са собом, којега читајући проводио сам кадшто време по војсци и по логори у Малој Валахији [Малој Влашкој, југозападни део Румуније], около Дунава у Србији и у Крајини [Неготинској]. Један од

моји[х] совојника упита ме шта толико читам у тој књизи, и да и њему што из ње кажем. На које [на што] му ја одговорим: „Узми перо и артије и пиши што ћу ти казивати". Почнемо и преведемо неколико листи, које [што] се не само њему него и другима, који су то слушали, тако допадне и ослади да ме сви замоле да им још кажем и да ми неће бити просто ако целу књигу на српски не преведем. Ајде, помислим, кад се вами допада, ваљада ће и другима. И тако, мало по мало, целу ову књигу преведем.

После четири године дана, кад се наша судба реши, или, боље да речем, кад пропаднемо и мене доведе шчастије [срећа] у Беч — ја дадем печатати [штампати] тај исти превод којег, ево, доброхотним читатељем соопшчавам [добронамерним читаоцима саопштавам]." (Посвета, V—VI — иначе, о С. Живковићу, о овом његовом предговору, као и о његовим погледима на тадашњи српски књижевни језик и на нашу азбуку, уп. Младеновић 2001а 89—127 са 6 фотокопија; Младеновић 2001б 523—530).

Поменути превод С. Живковића, објављен у два обимна тома, писан је народним језиком који идентификујемо с данашњим шумадијско-војвођанским дијалектом српског језика. Језик Живковићевог *Телемака* има, наравно, у себи и низ славенизама (словенских речи које нису српске народне), што је била особина ових српских писаца славеносрпске епохе а у које спада и овај аутор. Овај српски превод Живковићевог *Телемака* могао је и те како допринети процесу посрбљивања славеносрпског књижевног језика, једном континуираном процесу који је започет негде 60-их година XVIII века и који се приближавао свом завршетку крајем прве половине XIX столећа. Тај процес је водио формирању екавског изговора данашњег српског књижевног језика. Овом формирању допринос пружили су и Живковићеви погледи на карактер српског књижевног језика и на српску ћирилицу, које је он изложио у горепоменутој *Посвети* у првом тому свог *Телемака*. Он је присталица схватања оних наших људи који сматрају да за Србе треба писати српским језиком, језиком који они *разумеју*. У томе се Живковић ослања на Д. Обрадовића и посебно у *Посвети* истиче да би он био веома „срећан" ако је ову књигу „добро српски превео да ме читатељи могу разумети".

Посебан допринос у ондашњој књижевнојезичкој ситуацији код Срба представљају и Живковићеви погледи: а) на српску књижевнојезичку лексику, тј. да поједине речи, којих нема у српском народном, треба узети из славенског (рускословенског, руског црквеног језика) па их онда посрбити — чиме се он слаже не само са неким својим претходницима (Ј. Рајић, З. Орфелин, Д. Обрадовић) већ и са савременицима (Д. Исајловић) па и са следбеницима (В. Караџић, Ј. Стејић); б) на српску ћирилицу свога времена, коју, истина, он није реформисао (као што је то пре њега учинио С. Мркаљ) али у којој он не пише -*ь* и -*ъ* нити завршне групе графија -*ый*, -*ій* у разним придевским и заменичким облицима, и за коју каже да има и других сувишних слова.

Овом приликом за нас је важно да истакнемо следеће важне поступке Стефана Живковића. Он је у време I српског устанка, као актив-

ни учесник у њему, нашао времена и расположења да не само четири године преводи са француског на српски обимно дело *Прикључења Телемака* већ и да га тако преведе да га српски читаоци могу разумети, јер је писао славеносрпским језиком јако србизираним. Поред тога, он је истовремено не само *размишљао* о карактеру ондашњег српског књижевног језика већ је те своје мисли и објавио у поменутој *Посвети* (предговору), што је могло тада утицати и на друге наше људе од пера. Значајни су, наравно, и Живковићеви конкретни поступци упрошћеног ћириличког писања у горепоменутом његовом делу а на чему се он такође задржава у својој *Посвети* (предговору).

С. Живковић се са својим *Телемаком* појавио у српској културној јавности почетком јула 1814. г. Својим погледима на српски књижевни језик свога времена он је чинио целину с низом дотадашњих и будућих српских писаца који су се изјашњавали о народном карактеру српског књижевног језика а тако и писали своја дела. Овај наш писац, преводилац дела *Прикључења Телемака*, истакнимо поново то, за време свог седмогодишњег учешћа у I српском устанку, и поред своје ангажованости у свакодневним активностима у тадашњој устаничкој Србији, истовремено је радио и на једном врло значајном послу за српску културу уопште, а посебно за развитак српског књижевног језика свога времена. Тај посао је био завршен почетком јула 1814. г. објављивањем његовог превода са француског на српски Фенелоновог обимног дела *Прикључења Телемака*.

Београд

СКРАЋЕНИЦЕ

Даљ I — Владимир Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка. Том I.* — Москва, 1956.

М. Ивић 2003 — Милка Ивић, *Писмено обраћање са ти/Ви у Карађорђевој и Милошевој Србији.* — Даница. Српски народни илустровани календар за годину 2004. Вукова задужбина, Београд, 2003, 346—348.

П. Ивић 1998 — Павле Ивић, *Целокупна дела. VIII. Преглед историје српског језика. Приредио Александар Младеновић.* — Сремски Карловци — Нови Сад (Издавачка књижарница Зорана Стојановића), 1998.

Кашић 1987 — Јован Кашић, *Трагом Вукове речи. Чланци и расправе.* — Нови Сад (Матица српска), 1987.

Милеуснић 1986 — Слободан Милеуснић, *Прилог прошлости манастира Студенице током XIX века.* — Осам векова манастира Студенице. Зборник радова, Београд (Издање Светог архијерејског синода Српске православне цркве), 1986, 307—316.

Младеновић 1967 — Александар Младеновић, *Сава Мркаљ и његови претходници у реформи предвуковске ћирилице.* — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1967, књ. X, 161—198.

Младеновић 1983 — Александар Младеновић, *Карактер језика у првим писмима српских устаника из 1804. године.* — Историјски значај српске револуције 1804. године, Београд (Српска академија наука и уметности. Научни скупови књ. XVIII. Одељење историјских наука књ. 5), 1983, 775—785.

Младеновић 1983—1984 — Александар Младеновић, *Филолошко дело Саве Мркаља.* — Ковчежић, Београд, 1983—1984, књ. XX—XXI, 3—25.

Младеновић 1989 — Александар Младеновић, *Језик неких писама српских устаника из времена Боја на Чегру.* — Зборник, Ниш (Народни музеј), 1989, бр. 5, 45—52.

Младеновић 1995 — Александар Младеновић, *Напомене о језику неких писама српских устаника из 1813. године*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1995, књ. XXXVIII-1, 79—82.

Младеновић 2001а — Александар Младеновић, *Посвета Стефана Живковића у књизи „Прикључења Телемака" (1814)*. — Глас, Београд (Српска академија наука и уметности. Одељење језика и књижевности књ. 18), 2001, књ. CCCLXXXIX, 89—127 са 7 фотокопија.

Младеновић 2001б — Александар Младеновић, *Два савременика и претходника Вука Караџића — неке филолошке напомене*. — В памет на Петър Динеков. Традиция, приемственост, новаторство, София (Българска академия на науките. Кирило-Методиевски център), 2001, 523—530.

Савић I, II, III — Велибор Берко Савић, *Карађорђе. Документи. I. 1804—1809*. — Горњи Милановац (Дечје новине), 1988, стр. XXVI + 650; II, 1810—1812, стр. IX + 661—1230; III, 1813—1817, стр. XI + 1239—1800.

Стојковић 1802 — *Сербски секретар или Руководство како сочињавати различњеша писма, квите, облигације, контракте, тестаменте, реверсе, конте и пр. Сочињен от Атанасија Стојковича*. — В Будимје, 1802.

Александар Младеновић

ЗАМЕТКИ О СЕРБСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ ВО ВРЕМЯ I СЕРБСКОГО ВОССТАНИЯ

Р е з ю м е

В статье анализируется язык, на котором между собой письменно общались повстанцы. Утверждается, что это сербский народный язык, или более конкретно — шумадийско-воеводинский диалект. Особое внимание уделяется составлению писем писцами сербских повстанцев. Они умели писать письма различным лицам в Сербии и за ее пределами. Учитывая государственноое, общественное и церковное положение отдельных лиц, к которым сербские повстанцы письмено обращались, сербские писцы совершенно успешно умели именовать соответствующую личность согласно ее званию. Для этого они, по мнению автора, могли найти образец в известной книге А. Стойковича: *Сербский секретарь*, опубликованной в Будиме 1802 г.

Павел Солярич 1808 и 1809 гг. в своих початанных книгах старую сербскую двухфункциональную букву *ћ* (ћ = ћ, ђ) свел к обозначению только одного согласного: *ћ* (= ћ). Это Вук Караджич принял (= согласился) в 1814 и 1818 гг., и такое обозначение приведенного согласного осталось все до сих пор в сербской кириллице.

Савва Мркаль в 1810 г. сделал реформу сербской азбуки для написания на сербском литературном языке на народной основе. Он исключил все лишние буквы, обозначил с помощью диграмм *ть, дь, ль, нь* соответствующие (ћ, ђ, љ, њ), а десятистопным *і* (і без точки) обозначил согласный *j* (внушая, притом, будущим реформаторам, что и букву *ь* можно исключить, когда создадутся специальные знаки для упомянутых согласных). Вук Караджич принял реформированную азбуку Саввы Мркаля, и два раза ее изменял (1814 и 1818 гг.), создав сегодняшнюю усовершенствованную кириллицу, которой мы пишем.

Стефан Живкович в июле 1814 г. публиковал в Виене перевод с французского языка на сербский книгу *Приключения Телемаха*. Он ее перевел на сербский язык того времени, в котром было много лексических славянизмов. В предисловии он изложил свою точку зрения на поминание характера сербского литературного языка своего времени, и сам пользовался в упомянутом произведении упрощенной кириллицей. Все это он делал в четыре последние года Первого сербского восстания, пребывая между сербскими повстанцами и вместе с ними активно участвуя в борьбе против турок.

О НЕКИМ СЛАВЕНИЗМИМА У ПЕСМАМА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА, ГАВРИЛА КОВАЧЕВИЋА И ГЕОРГИЈА МИХАЉЕВИЋА, ПОСВЕЋЕНИМ ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

UDC 811.163.1'373.4

Посвећено 200-годишњици I српског устанка (1804—2004) под вођством Карађорђа Петровића

Кратак садржај. Расправља се о употреби славенизама у песмама Д. Обрадовића, Г. Ковачевића и Г. Михаљевића, посвећеним I српском устанку а објављеним 1804. и 1805. г. Констатује се да се у њима употребљавају поједини славенизми, иако постоје и одговарајуће српске речи, као одлика ондашњег српског књижевног језика, славеносрпског. Ти славенизми ће, наравно, касније бити посрбљени.

Кључне речи: славенизми, Д. Обрадовић, Г. Ковачевић, Г. Михаљевић, воздвигни, возмути, узмути, востала.

У време Првог српског устанка код Срба је био у употреби славеносрпски књижевни језик (наравно у делима са световном садржином) чији се настанак, као што је познато, везује негде за 60-е године XVIII века, односно за почетак делања у нашој култури Захарија Орфелина (1726—1785), Јована Рајића (1726—1801) и Василија Дамјановића (1735—1792 — Младеновић 1995 103 и даље). Ослонцем на рускословенски (руски црквени) језик, затим и на ондашњи руски књижевни, као и, мањим делом, на српскословенски језик, славеносрпски књижевни језик позајмљивао је из ових језика ону лексику која му је недостајала. То су биле, пре свега, речи које су означавале појмове углавном апстрактног значења (нпр. *лукавство, верност, савет, савест, достојан, премудрост, провиђење, створење, васпитати, нужан, магновење, сагласије, намјерениje* и др.) и у томе се огледао највећим делом мешовит карактер славеносрпског књижевног језика. Тај карактер се није огледао у другим језичким областима јер је нпр. фонолошки (самогласнички и сугласнички) и морфолошки (облички) систем славеносрпског књижевног језика био у највећем степену истоветан ономе који је одликовао и тадашњи шумадијско-војвођански дијалекат српског језика. Са српском народном и рускословенском лексиком у себи, славеносрпски књижевни језик је могао задовољити потребе српских писаца у остваривању њиховог књижевнојезичког израза.

Од свог настанка па даље, кроз целокупну епоху свога постојања, славеносрпски књижевни језик, као отворен систем, био је подвргнут

сталном процесу властитог посрбљивања (Младеновић 2002 86—89). Тај континуирани процес одликовао је овај језик, наравно, и у време Првог српског устанка а био је заступљен, као што смо рекли, у текстовима световне садржине које су наши људи, углавном изван тадашње Србије, писали и објављивали. Изузев ретких појединаца, крај прве деценије XIX века може се узети као време када су код Срба у потпуности преовладала схватања о њиховом књижевном језику, а која би се могла овако формулисати: а) књижевни језик Срба, наравно у текстовима и делима световне садржине, треба да буде *разумљив* широкој читалачкој и слушалачкој публици, б) тај језик треба да буде близак српском (раз)говорном језику чиме ће се поменута његова *разумљивост* остварити у највећој мери, в) сама списатељска пракса, а то значи језик у већини тадашњих публикованих световних текстова, показује да се тај језик најчешће заснива на српском народном језику који ми идентификујемо с данашњим шумадијско-војвођанским дијалектом, г) нови српски књижевни језик, славеносрпски, неће моћи да развије свој пуни израз без низа речи којима се означавају разни појмови углавном апстрактног значења (што смо овде већ поменули); те речи треба узети из рускословенског (тј. славенског, како су Руси тада називали свој црквени језик) — који је од треће деценије XVIII века постајао и постао званични језик Српске православне цркве што је и данас — а такође и из ондашњег руског књижевног језика, и д) за писање славеносрпским књижевним језиком, на народној основи, треба, у том циљу, тадашњу српску ћирилицу подесити, односно реформисати. Сва ова схватања о карактеру славеносрпског књижевног језика и писма, а то значи новог литерарног језика на народној основи код Срба, до почетка Првог српског устанка била су позната српском јавном мнењу, односно оном његовом делу заинтересованом за поменута питања језика и азбуке. У вези с тим низ појединаца, Срба, до почетка XIX века, а и после овог времена, чинио је разне конкретне поступке који су водили ка проширењу и продубљавању народног карактера славеносрпског књижевног језика а такође и ка реформи српског ћириличког писма.

Такву књижевнојезичку ситуацију код Срба, и то углавном оних изван Србије, затекао је Први српски устанак под Карађорђем који је започео фебруара 1804. године. Тај догађај није могао оставити равнодушним поједине наше људе од пера тако да су они Првом српском устанку, још тада док је он трајао, посветили своја поједина књижевна остварења.

У вези с овим што је горе речено, у наставку овог излагања ми ћемо се осврнути на неке одлике језика трију песама посвећених Првом српском устанку а које су написали и објавили Доситеј Обрадовић (1804), Гаврило Ковачевић (1804) и Георгије Михаљевић (1805). У десетерцу су испеване песме Г. Ковачевића и Г. Михаљевића, док се у песми Д. Обрадовића смењују најчешће строфе са дванаест и строфе са шест слогова (има и 13-ераца и један 14-ерац). Метар ових песама свакако је условљавао на низу места и употребу одговарајућих језичких особина, што није у првом плану ове језичке анализе (о томе за песму Г. Ковачевића, в.

Реметић 1976 1—5). Ми ћемо овом приликом обратити пажњу, пре свега, на употребу неких *славенизама* (словенских речи које нису српске народне) у стиховима горепоменутих песама.

1.

Доситеј Обрадовић

Песна на инсурекцију [о побуни] *Сербијанов*, 1804.

У овој познатој песми Д. Обрадовића (Обрадовић III 17—19, 395, 621 нап. 4) употребљено је више славенизама: *возбуди* (х 6), *воздвиг̑ни, вопију, востани* (х 10), *согласно; враждебника, искрена чада, чадом* (дат. мн.), *пе̑рве славе, Сербије* (вок., х 9), *Србље* (х 6), *серпска, серца их* (њихова срца), *Чернаја* Гора; *очеса* (ак. мн.), *небесну, острови, судбина* (Стијовић 1994 576, 577). Употреба оваквих речи, које са фонетске, морфолошке и лексичке стране не одликују српски народни језик, у духу је, наравно, ондашњег књижевног језика код Срба, славеносрпског, где су ти примери пореклом из рускословенског (руског црквеног) и ондашњег руског књижевног језика. Нас овде интересује употреба само неких од горепоменутих речи.

Славенизми: *востани* (2. једн. импер.) и *воздвиг̑ни* (2. једн. импер.) употребљени су у стиховима: *Востани Сербије! Востани царице* 1, *Востани Сербије* 5, 14, 23, 32, 37, 41, 50, 60, *воздвиг̑ни* 10 (ти *воздвиг̑ни* твоју царску главу горе). Ови примери долазе у горњим стиховима тако што се форма *востани* најчешће употребљава уз рускословенски облик вокатива *Сербије* (а једном и уз *царице*), док се пример *воздвиг̑ни* јавља самостално у 10. стиху. Уместо ових славенизама Доситеј је могао употребити одговарајуће примере из српског народног језика (који су у њему тада, наравно, постојали): *устани Србијо, устани царице*, затим *уздиг̑ни / по̑диг̑ни* а да при том уопште не поремети метар стихова, у којима се они јављају, јер исти број слогова имају ови случајеви како у рускословенском тако и у српском народном језику. Доситеј, међутим, тако није учинио, свакако зато што су му ови примери, у рускословенском језичком лику, били ближи, и то, разуме се, на књижевнојезичком, славеносрпском нивоу. За Доситејев литерарни израз примери (а): *востани Сербије, востани царице*, затим *воздвиг̑ни*, нису били истог ранга са примерима (б): *устани Србијо, устани царице*, затим *уздиг̑ни / по̑диг̑ни*, јер први случајеви (а) припадају књижевнојезичком изразу његовог времена, а други случајеви (б) — српском (раз)говорним језику. Случајеви (а) припадали су тада литерарно образованим списатељима, њиховом ученом књижевном језику, доприносили су свечанијем стилу и одређеној егзотичној семантици која је, на пример, Доситеју у овој химничкој песми била неопходна; а случајеви дати горе под (б) све ове карактеристике нису тада имали.

У овоме је основна и не мала разлика у самом славеносрпском књижевном језику, и то у поређењу овога језика из почетка XIX века и

истог овог из каснијег времена. Остваривањем сопственог континуираног процеса посрбљивања у славеносрпском књижевном језику (Младеновић 2002 86—89; Младеновић 2002а 122 и даље) горњи случајеви (*а*) не само да су лагано губили и изгубили свој дотадашњи књижевнојезички статус, већ су и нестали из српског литерарног језика. Изгледа парадоксално, али је тако било: оно што је раније било књижевнојезички оправдано, као што је нпр. употреба случајева (*а*), то исто касније је престало да буде оправдано уступајући место ономе што је раније било неоправдано, као што су нпр. случајеви (*б*). Тако је славеносрпски књижевни језик, као отворени језички систем, захваљујући својој сопственој србизацији — која је као сталан непрекидан процес одликовала овај језик током целе његове употребе у српској средини — примао у себе све више и више особине српског народног језика.

Пример у рими: *сада се пробуди + и Србље возбуди* 9—10, 17—18, 26—27, 35—36, 44—45, 53—54, 63—64, долази са префиксом *воз-* у рускословенском гласовном лику али се значењски подудара са српским *пробудити се*. Овај глагол *возбуди* био је, очигледно, близак Доситејевом књижевном језику, али њега песник није могао у горњим стиховима да преведе са *пробуди* јер је овај облик већ постојао (*се пробуди*) у претходном стиху, при чему су ова два примера, како смо рекли, остваривала риму. Тај моменат, рима, условио је у овим стиховима паралелну употребу обе форме: и ондашњу књижевнојезичку *возбуди* и српску народну *се пробуди*, које је, обе, Доситеј, наравно, познавао али које у његовом литерарном језику, у овој песми, нису имале исти статус. Форме са рускословенским фонетизмом имале су предност, што показује и облик *вопију* (3. л. мн. през.):

серпска теби *вопију* искрена чада,
која храбро војују за тебе сада 39—40.

Место поменутог *вопију* Доситеј није употребио *вапију*, са српскословенским фонетизмом (’запомажу, јаучу; призивају с болом или очајањем’), нити, евентуално, *упију* са гласовним ликом из народног језика (уп. Рјечник ЈАЗУ XIX 697) већ облик са рускословенским почетним *во-*.

Пример: *согласно* 59 (и *согласно* веле: востани Сербије!) могао је овде да гласи са српским односно српскословенским почетним *са-* у првом слогу а да се не поремети метар стиха. Ова реч је са рускословенским и руским фонетизмом *со-* одликовала Доситејев књижевни језик, славеносрпски, и са тим гласовним ликом она је писцу ове песме била ближа те ју је зато он овде и употребио.

Именица *чадо* (’чедо, дете’) с рускословенским и руским фонетизмом у првом слогу (*ча-*) јавља се у стиху:

и дај *чадом* твојим видет твоје лице 2.

Доситеј је овде могао употребити ову реч са српским гласовним ликом: *чедом* јер (а) број слогова остаје непромењен, (б) овај пример се јавља слободно, тј. изван риме (што није случај са стихом 39. где се *чада* (ном. мн. ср. р.) римује са *сада* 40: серпска теби вопију искрена *чада* / која храбро војују за тебе *сада*), и (в) облик датива множине са старим

наставком *-ом* среће се, истина ретко, не само у језику писца горње песме већ и у језику других аутора, Доситејевих савременика из Војводине (Сучевић 1914 24; Младеновић 1964 89, 96; Куна 1970 106). Међутим, Доситеј није употребио *чедом* са *-е-* у првом слогу свакако зато што је рускословенски и руски фонетизам ове речи са *-а-* у првом слогу (*чадом*) њему био ближи као одлика његовог књижевног језика, славеносрпског.

Изузев примера *државе* 54, у свим осталим случајевима место вокалног *р* срећемо групу графија *ер*: *Сербије* (вок.) 1, 5, 14, 23, 32, 37, 41, 50, 60, *Сербље* (ак. мн.) 9, 18, 27, 36, 45, 54, 64, *серпска*... чада (ном. мн.) 39, *перве* славе (ген. једн.) 19, *Чернаја* Гора 55.

Примере са коренским самогласничким *р* Доситеј редовно доноси са *ер*, дакле са рускословенским или руским фонетизмом, без обзира на то да ли се, са морфолошке стране, ради (а) о случајевима који не припадају српском народном језику (вок. *Сербије*), или (б) о случајевима са српским наставком *-е* (ак. мн. *Сербље*), односно (г) о случају где је облик *перва* употребљен у генитиву једнине са српским наставком *-е*: *перве славе*. Све ове случајеве Доситеј је могао донети са самогласничким *р* уместо са *ер* јер се тиме нипошто не би нарушио метар одговарајућег стиха — али он није тако поступио. Све облике од корена *срб-* он је овде доносио са *ер* у духу рускословенског и руског језика, а то је тада значило у духу ондашњег његовог књижевног језика у којем су одговарајући примери са *серб-* припадали ученијем, књижевнијем нивоу изражавања поготово у овој песми која одише свечаним, химничким тоном. Ово што је речено може важити (а) и за пример *серпска*... чада (ном. мн.) 39, као и (б) за пример *серца* (ак. мн.) јер овај облик тако исто гласи и у рускословенском и руском језику (правописно са *-дц-*).

2.

Гаврило Ковачевић

Пјесн о случајном возмущченији в Сербији и прикључивщемсја [о неочекиваној побуни која се догодила у Србији] *и о изображенији дјел Сербијанов в дјејствији произведених* [и о приказивању делâ Србијанаца, изведених у операцији]. *Исторически поведена* [историјски испричана] *и у стихове сложена Гаврилом Ковачевич, књиговјасцем* [књиговесцем] *у Земуну 1804..., в Будимје, 1804.*

У овој песми, која је испевана „у народном епском десетерцу готово чистим народним језиком" (Реметић 1975 53), среће се, наравно, и понеки славенизам, као нпр. *чест* 10, *чесно* 8, *собор* 11, 22, *совјет* 14, 24, *совјета* 21, *на совјету* 21, *сокрущище* (3. мн. аор.) 30, *насилија* (ном. мн.) 22, *возмути* (3. једн. аор.) 18 и сл.

За наше садашње разматрање издвајамо примере:

а) Зашто народ толики *возмути*,
зло чинити, ти све њи[х] упути 18;
б) Веће се то народ *узмутио*
и вилајет сасвим узбунио 16;
С отим смо ми рају узбунили
и вилајет цели *узмутили* 13;
Та ви знате што сте нам чинили
и вилајет ви сте *узмутили* 18;
в) Даијама на *чест* предадоше 10;
Чест и хвала сербијским кнезовом 55;
држати вам *чесно* не дадоше 8;
г) Пак међ' собом *собор* учинише 11;
Пак учини *собор* међу њима 22;
д) ово ваља за *совјет* примити 14;
раја *совјет* ни за што не прима 24;
на *совјету* њему захвалише 21 и сл.

Примери наведени горе под (а) и (б) показују да је Ковачевић употребио више пута облике истог глагола са српским фонетизмом префикса *уз-* (*узмутио* 16, *узмутили* 13, 18), а једном — и са рускословенским или руским гласовним ликом *воз-* (*возмути* 18). Наравно, овај последњи пример песник је могао донети у духу српског народног језика заменом *воз-* са *уз-*: *узмути*, што не би утицало на метар стиха, јер број слогова остаје исти, нити на риму (*возмути* + *упути*) пошто у рими овде не учествује префикс *воз-*. Ковачевић није тако поступио јер му је, очигледно, овај глагол био близак и са рускословенским или руским префиксом *воз-*, а и са српским *уз-*. То показује да Ковачевићу није био далек процес посрбљивања славеносрпског књижевног језика којим се он служио. Тај процес започео је у српској култури давно пре Првог српског устанка (Младеновић 2002 86—89; Младеновић 2002а 122 и даље) и он ће довести у свом крајњем резултату, поред осталог, и до уопштавања, у горњем случају, облика овог глагола са српским *уз-* при чему ће се напустити форме са рускословенским *воз-*.

Употреба у овој Ковачевићевој песми примера датих горе под (в), (г) и (д): *чест, чесно, собор, совјет* показује да су они са рускословенским или руским фонетизмом били блиски писцу ове песме о којој овде расправљамо (уп. и Реметић 1976 7, 9). Наравно, Ковачевић је њих могао донети у српском гласовном лику и са истим бројем слогова: *част, часно, сабор, савет*, при чему би две последње именице биле посрбљене на нивоу српскословенског језика (народно је *збор* и *свет* / *свјет*; Рјечник ЈАЗУ XVII 342 и даље; XXII 666 и даље). У овој Ковачевићевој песми не долази ни славеносрбизам *совет* (< *совјет*), тј. пример полупосрбљен на подручју екавског шумадијско-војвођанског дијалекта, а који се среће у неким писаним и штампаним текстовима прве половине XIX века.

3.

Георгије Михаљевић

Пјесн храбрим Сербијаном. Посвјащчена гоcподину Арсенију благородному от Радич, гражданину и купцу [трговцу] *будимскому, в Будимје, 1805.*

У првом стиху ове песме: под етиром и под жарким *солнцем* / и под звезда и месеца лицем 3, песник Г. Михаљевић је употребио облик *солнцем* који се римује са *лицем*, при чему се рускословенски или руски фонетизам овог примера (-*ол*-) налази изван риме. Ово значи да је песник могао донети ову реч са српским фонетизмом: *сунцем* + *лицем* а да при том не изађе из десетерца. Он то, међутим, није учинио. Узрок томе треба тражити свакако у чињеници да овом песнику ова реч са рускословенским или руским гласовним ликом није била страна, да му је напротив била блиска као наслеђе у његовом књижевном језику, славеносрпском. Реч *солнце* (са -*ол*-) употребљена у првом, почетном стиху ове Михаљевићеве песме, везана је за песниково властито схватање књижевног, писаног језика којим се он служи, и поменута реч с поменутим фонетизмом, на поменутом месту у песми има свој посебан литерарни статус (поготово ако је служила за именовање небеског тела). Да је то тачно, потврђује нам пример *напунище* 4, *напунили* (+ клонули) 3, глаголски облик који је Михаљевић у овој песми употребио са српским -*у*- а не са рускословенским или руским -*ол*- (евентуални примери **наполнище*, **наполнили* не би пореметили десетерац).

У стиховима:

Востала је једанпут Сербија,
востала је храбра Сербадија,
востала је четом [н]а све стране 5;
да *востане* и да своје иште 8,

песник није употребио српске гласовне ликове *устала је* и *устане* (чиме не би био поремећен десетарац), већ облике с рускословенским или руским *во*-. Очигледно је да је овај глагол са несрпским фонетизмом *во*— који је припадао искључиво ондашњем књижевном језику, славеносрпском — за песника Михаљевића био основни у његовом књижевнојезичком изразу, да је он за њега имао литерарни статус, док је исти такав глагол са гласовним ликом *у*- (*устала, устане*) за овог песника био другог ранга, да се употребљавао у српском (раз)говорном језику.

Глагол *востати, востанем* и сл., као и раније поменута именица *солнце* из ове Михаљевићеве песме, нису, наравно, остали заувек у српском књижевном језику. Током каснијег времена и овакви примери са несрпским гласовним ликом потпадали су под општи процес србизирања славеносрпског књижевног језика (Младеновић 2002 88; Младеновић 2002а 122 и даље) па су били замењени ликовима из српског народног језика: *устати, устанем* и сл., као и *сунце.*

*

Горње разматрање је показало да се књижевни језик, славеносрпски, аутора Д. Обрадовића и Г. Михаљевића одликовао одређеним славенизмима који су се у том језику још држали чврсто. Иако су, принципски гледано, могли бити лако замењени одговарајућим српским или српскословенским гласовним ликовима са истим бројем слогова (што је важно за метар стиха), ипак су поједине славенизме Д. Обрадовић и Г. Михаљевић доследно употребљавали (нпр. *востани, воздвиґни, чадо, Сербије* (вок.), *Сербље* (ак. мн.) и сл. Д. О. односно *солнце, востала, востане* Г. М.). То показује да су тим писцима у њиховом ондашњем књижевном језику поменути примери, рускословенски или руски, били знатно ближи и уобичајенији неголи одговарајући српски случајеви који, очигледно, нису имали литерарнојезички статус већ само (раз)говорни (*устани, уздиґни, чедо, Србијо, Србље* и сл., односно *сунце, устала, устане*). Србизирање поменутих славенизама, и њима сличних, захватиће, и то доследно, и ове примере из 1804. и 1805. г., али временски нешто касније па ће бити замењени поменутим српским језичким ликовима. Ова промена биће у складу са процесом посрбљивања славеносрпског књижевног језика, који је почео негде 60-их година XVIII века и који ће се завршити негде крајем прве половине XIX столећа.

За разлику од Д. Обрадовића и Г. Михаљевића, у својој песми Г. Ковачевић је употребио и рускословенеки (руски) и српски лик глагола: *возмути*, поред *узмутио, узмутили*. Ово показује да је језик у Ковачевићевој песми посвећеној Првом српском устанку почео подлегати процесу посрбљивања, о чему смо горе говорили, да му одређене речи са српским гласовним ликом нису биле толико стране и да их је он употребио у својим стиховима; а задржавање примера *возмути* упућује нас на закључак да му ни несрпски гласовни ликови овога глагола нису били далеки, али да је њихово посрбљивање за Ковачевића започело. Истина, овај песник употребљава доследно друге славенизме, као нпр. *чест, чесно, собор, совјет*, речи које ће са својим рускословенским или руским фонетизмом остати још неко време у славеносрпском књижевном језику, али које ће касније, у времену после 1804. г., бити замењене одговарајућим својим српским гласовним ликовима (*част, часно, сабор, савет*) подвргавајући се на тај начин горепоменутом општем континуираном процесу посрбљивања славеносрпског литерарног језика.

Београд

СКРАЋЕНИЦЕ

Куна 1970 — Херта Куна, *Језичке карактеристике књижевних дјела Доситеја Обрадовића*. — Сарајево (Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине. Дјела књ. XXXVI. Одјељење друштвених наука књ. 21), 1970.

Младеновић 1964 — Александар Младеновић, *О народном језику Јована Рајића*. — Нови Сад (Матица српска), 1964.

Младеновић 1995 — Александар Младеновић, *Славеносрпски књижевни језик — почеци и развој*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1995, књ. XXXVIII-2, 103—117.

Младеновић 2002 — Александар Младеновић, *О континуитету у развоју српског књижевног језика. (До средине XIX века)*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2002, књ. XLVI-2, 83—90.

Младеновић 2002а — Александар Младеновић, *Неке напомене о процесу посрбљивања славеносрпског књижевног језика. (Друга деценија XIX века)*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2002, књ. XLVI-2, 121—127.

Обрадовић III — *Доситеј Обрадовић, Сабрана дела. III. 1811—1961*. — Београд (Просвета), 1961. За штампу приредио, белешке и објашњења написао Боривоје Маринковић.

Реметић 1975 — Слободан Н. Реметић, *Језик пјесама Гаврила Ковачевића*. — Прилози проучавању језика, Нови Сад (Филозофски факултет), 1975, књ. 11, 51—91.

Реметић 1976 — Слободан Н. Реметић, *Језик пјесама Гаврила Ковачевића (II)*. — Прилози проучавању језика, Нови Сад (Филозофски факултет), 1976, књ. 12, 1—35.

Рјечник ЈАЗУ — *Рјечник хрватскога или српскога језика. На свијет издаје Југославенска академија знаности и умјетности*. — Загреб, 1959—1962, XVII; 1967, XIX; 1975, XXII.

Стијовић 1994 — Рада Стијовић, *О језику „Песме на инсурекцију Сербијанов" Доситеја Обрадовића*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1994, књ. XXXVII, 575—579.

Сучевић 1914 — Милован Сучевић, *Језик у делима Доситеја Обрадовића*. — Извештај Прав. велике гимназије ср. карловачке за школ. годину 1913/1914, књ. 55, година 62, 5—60.

Александар Младеновић

О НЕКТОРЫХ СЛАВЯНИЗМАХ В СТИХОТВОРЕНИЯХ ДОСИФЕЯ ОБРАДОВИЧА, ГАВРИИЛА КОВАЧЕВИЧА И ГЕОРГИЯ МИХАЛЕВИЧА, ПОСВЯЩЕННЫХ ПЕРВОМУ СЕРБСКОМУ ВОССТАНИЮ

Р е з ю м е

В настоящей работе обращается внимание на употребление некоторых славянизмов в стихотворениях Д. Обрадовича, Г. Ковачевича и Г. Михалевича, посвященных Первому сербскому восстанию. Показалось, что Д. Обрадович и Г. Михалевич последовательно используют славянизмы, как, напр., *востани Србије, воздвигни*, затем *согласно, Сербље, перве, чадо* (Д. Обрадович), или *солнцем, востала, востане* (Г. Михалевич), в то время как Г. Ковачевич использует форму *возмути*, но наряду с *узмутио, узмутили*, а также и формы *чест, чесно, собор, совјет*. Все трое писателей писали эти стихотворения на славяносербском литературном языке своего времени, который уже тогда в большой мере был охвачен процессом своей собственной сербификации. Этот процесс, очевидно, охватил язык Ковачевича (так как наряду с примерами с *воз-* встречаются и случаи с *уз-*), хотя и не все славянизмы в его стихотворении, которое здесь анализируется. Двое других писателей, Д. Обрадович и Г. Михалевич, в своих стихотворениях используют некоторые несербифицированные славянизмы, т. е. незамененные соответствующими сербскими народными по звучанию альтернативными лексемами с одним и тем же количеством слогов. Это значит, что славянизмы в их литературном языке все еще крепко держатся, но что и в них наступит сербизация в периоды, последующие после 1804 и 1805 годов.

ЗНАЧЕЊСКА ПОДСПЕЦИФИКОВАНОСТ ЛЕКСЕМЕ *СТВАР*

МИЛКА ИВИЋ

UDC 811.163.41'367.42

Кратак садржај. Последњих година нараста интересовање међу језичким стручњацима за лексичку семантику, посебно за одговарајуће увиде и феномен који је James Pustejovsky назвао значењском подспецификацијом лексичких ентитета. У овом се раду износе подаци који потврђују да српску реч *ствар* треба сматрати представником управо такве, семантички подспецификоване, класе лексема.

Кључне речи: подспецификованост, материјални предмет, семантизован, просентенцијализаторски.

Већ поодавно међу освојеним теоријским увидима у домену општелингвистичких истраживања фигурира и овај, битан: при отелотворавању исказа не само што се фонеме изговорно прилагођују своме непосредном окружењу, него се и лексеме, у погледу свог значења, адаптирају оној семантичко-синтаксичкој целини у коју су укључене. Вреди подсетити се: још је John Rupert Firth (1890—1960) посебно инсистирао на томе да се не пренебрегава улога контекста у устројавању значењског садржаја употребљених речи[1] (многи његов приступ изучавању језика, управо због те његове заинтересованости за контекст, и називају *контекстуалном лингвистиком*). Мање од две деценије после Firthove смрти још је један релевантан детаљ у вези с лексичким значењима доспео у жижу истраживачке пажње.

D. A. Cruse је, објављивањем свога рада Cruse 1977, био међу првима који су заинтересовали ширу стручну јавност за проблем неједнаке семантичке специфицираности лексичких јединица. Његово упозорење је било следеће: онај ко пожели да одговарајућом речју помене представника неке од појавних врста присутних у његовом животном простору биће, ако не по правилу, а оно свакако често, суочен с избором између неколико постојећих лексичких датости неидентичног степена семантичке спецификације („A speaker wishing to refer to something in his surroundings is frequently, if not normally, faced with a range of lexical items of different levels of specificity" — op. cit., стр. 153). То што је Cruse имао при том на уму илуструје на одговарајући начин међусобни однос српских лексема *животиња, пас* и *вучјак*; називом *вучјак* природа створа о којем

[1] По њему, комплетно значење једне речи увек се унутар контекста устројава, тако да се ниједно проучавање значења које мимоилази целокупан контекст не може узети озбиљно („The complete meaning of the word is always contextual and no study of meaning apart from a complete context can be taken seriously" — Firth 1957, стр. 7).

се говори исказује се у максимално, а називом *животиња* у минимално спецификованом виду, док лексичко решење *пас* остварује релацију хиперонима према *вучјак*, а хипонима према *животиња*.

Пред сам крај минулог века доспела је под обухват стручног интересовања и *значењска подспецификованост* (енглески термин *semantic underspecification*) појединих лексичких ентитета.

Главну заслугу за усмеравање пажње меродавних на ту појаву има James Pustejovsky. Он је први продубљеније размотрио чињеницу да у многим језицима постоје поједине лексичке јединице које се појављују у упадљиво различитим семантичко-синтаксичким окружењима, а при том су свакоме од њих, у значењском погледу, на одговарајући начин прилагођене. Таква прилагодљивост ових јединица, објашњава Pustejovsky, происходи из њихове недовољно специфичне значењске природе, због које их је он и почео називати (в. Pustejovsky 1998) *семантички подспецификованим лексемама*. Исти аутор је, сем тога, у својој нешто раније објављеној књизи Pustejovsky 1995 унапредио терминолошку праксу семантичара и тиме што је дао снажног импулса коришћењу термина *co-composition*, под којим се подразумева интерна појмовна структура својствена лексичким датостима, и термина *coercion*, којим се упућује на интегрисање тих структура у концептуалну структуру реченице.

Што се тиче српске именице *ствар*, она својим семантичко-синтаксичким понашањем на најтипичнији начин егземплификује феномен језичког ентитета подспецификоване семантике.

Тој именици нису у стручној литератури посвећивана нека посебнија разматрања, мада је међу представницима наше шире јавности било карактеристичних реаговања на њену изузетну податност коришћењу. Рад Фекете 2002а обавештава нас, на пример, како је један читалац дневног листа *Политика* поставио својевремено овакво питање: зашто „сви све што је око нас називају ствар?" и затражио да му се објасни да ли јесте или није такав говорни поступак у реду (op. cit., стр. 65). Управо је аутор поменутог рада, Егон Фекете, први наш стручњак који је у тај проблем дубље заронио. Своје увиде у њега резимирао је констатацијом: с обзиром на њено „својство да уопштено подразумева много тога а ништа конкретно, тј. да може послужити као *универзална* (неексплицитна) етикета нечега, није необично што је језик именицу *ствар* искористио да њоме имплицира не само оно што је *материјални предмет*, већ и оно што спада у свет нематеријалних представа, дакле — у круг оних појмова који се тичу *мисли, осећања, емоција, вести, прилика* и сл." (ibid., стр. 66).

У РМС за именицу *ствар* каже се да означава, под (1), „сваки предмет, производ било чега, било шта неживо што материјално или физички постоји". Ту дефиницију би, међутим, требало унеколико кориговати. Наиме, говорни представник савременог (стандардног) српског неће баш сваку предметну појаву овог света поменути изразом *ствар*. За њега је тај израз применљив само на с м е с т а п о м е р љ и в е у п о т р е б н е п р е д м е т е, што подразумева да ће он, ако му устреба, не двоумећи се рећи, на пример: *Уништили су им све ствари: и кревет, и*

столице, и одела, и књиге, али не и: **Уништили су им све ствари: и кулу, и гробљанску капелу, и манастирски конак, и цркву.*

Као именичка врста речи лексема *ствар* лако доспева у позицију синтаксичког објекта глаголске радње. Уколико се то догоди, онда до изражаја долази способност глагола (на коју такође Pustejovsky указује) да он своју објекатску допуну на одговарајући начин значењски интегрише („the ability of the verb to coerce the complement" — Pustejovsky 1995, стр. 135). Кад неко, рецимо, изјави: *донела ми је разне ствари*, сви учесници комуникације схватају да ту под називом *ствари* треба разумети предметне појаве; ако, међутим, дата изјава гласи другачије, на пример овако: *испричала ми је разне ствари*, онда је свима сасвим јасно да ту нису у питању предметне појаве, већ информације о извесним ситуацијама или догађајима.

Говорећи својевремено о просентенцијализаторској служби појединих српских језичких јединица, ја сам и ово напоменула (Ивић 1984, стр. 169): „*Ствар* је као врста речи именица, али таква чије је лексичко значење довољно широко, уопштено, да по себи не представља препреку оказионалном свођењу те именице на парапрономен", а кад се то догоди, она „ступа у својеврсну корелацију или (1) са којом од анафорско-демонстративних заменица[2] или (2) са заменицом *нешто*". Већ сама таква могућност да стоји у корелативном односу са две управо супротно семантизоване верзије заменичких речи (својство „одређеност"[3], с једне стране / својство „неодређеност", с друге стране!) сведочи о томе да се језичка датост *ствар*, у својој функцији парапрономена, понаша као значењски изразито подспецификована језичка јединица.

Она, међутим, може постати конкурент неком представнику поменутих типова заменица само уколико је испуњен један семантички услов, а то је да прономинално упућивање обавезно мимоилази сва жива бића. Заменице, наиме, о којима је реч искључују сваку помисао на људски створ, али се иначе анимативности као таквој не противе, док је парапрономен *ствар* маркиран (у јакобсоновском смислу термина) немогућношћу да упути собом на било шта живо. Другим речима, говорни представник српског језика може рећи, на пример: *то што се миче у трави је корњача, Нешто мијауче испод кревета — мора да је оно мače*, али не и **Нека ствар мијауче испод кревета мора да је оно мače. *Та ствар што се миче у трави је корњача.*

---

[2] Осим израза *ствар*, функцију парапроминалног лексичког решења, конкуретног заменици *то*, обавља у српском језику и израз *чињеница*. О тој парапрономинално улози ове друге именичке лексеме обавештава нас аргументовано, конпетентно, Владислава Петровић својим радом Петровић 1994.

[3] Многи стручни кругови данас у свету наглашавају да под одређеношћу, коју исказују показне језичке јединице, треба разумети својеврсну граматикализацију једне прагматске појмовне категорије, а то је својство идентификабилности. „Одређеност је граматикализација идентификабилности" („definiteness is the grammaticalization of identificability") децидирано изјављује аутор познате књиге са насловом *Одређеност* (*Definiteness*). Christopher Lyons (Lyons 1999, стр. 278).

Службу својеврсног конкурента анафорски употребљеној показној заменици реч *ствар* не може обављати уколико уз себе не добије исту ту заменицу као ближу одредбу — уп. *Оно се није смело догодити. Те ствари би требало што пре средити* и сл. *Она ствар се није смела догодити: то би требало што пре средити.* Ако се ипак деси, што ређе бива, да ближа одредба није отелотворена, онда се њено присуство, на основу датог контекста, обавезно подразумева — уп. *Немој се, молим те, због тога бринути; ствар* /= 'ту ствар'/ *ћемо лако средити* и сл.

При успостављању конкурентног односа са заменицом *нешто* слична могућност подразумевања не долази у обзир. „Онда кад остварује (суплетиван и конкурентан) однос с прономеном (просентенцијализатором) *нешто*, реч *ствар* се конституише као граматичка категорија *везаног* типа, будући да је услов за њено постојање присуство неиспустивог детерминатора[4]" (Ивић 1984, стр. 111).

Обавезни детерминатор бива у таквим случајевима оличен неким изразом који 1) јесте или (2) није у функцији избројавања (уп. *једна ствар, две ствари* и сл. са *разне ствари, неке ствари* и сл.).

Ако је оно прво посреди, онда се, како је то (поводом конструкција типа *пет минута, осам година* и сл.) умесно нагласио Егон Фекете, „вишеструкост основне лексеме, у ствари, третира као *једна* целина" (Фекете 2002 б, стр. 104). Поимање целовитости избројаног долази неизбежно до изражаја у приликама кад се бројна одредба повезује с именицом *ствар*, о чему сведочи недвосмислено та околност да се тада избројано никад не подаје обухвату процесуално, већ само пунктуално конциповане догађајности. Другим речима — ми именицу *ствар* с одредбом за избројавање можемо поставити у синтаксичку позицију директног предикатског објекта искључиво онда кад је дати предикат оформљен у свршеном глаголском виду (уп. нпр. *Казао јој је том приликом две ствари, Чуо је од ње том приликом три ствари*, али не и **Говорио јој је том приликом две ствари*, **слушао је од ње том приликом три ствари*). Кад је, међутим, неиспустиви детерминатор оличен одредбом оног другог типа, такве се видска верзија предикатског глагола не намеће као обавезни услов (уп. нпр. не само *Казао јој је том приликом разне ствари, Чуо је од ње том приликом неке ствари*, већ и *Говорио јој је том приликом разне ствари, Слушао је од ње том приликом неке ствари*).

С обзиром на неподатност израза *нешто* морфолошкој ознаци плурализовања, кад му устреба да удружи податак о неидентификованости с податком о неизбројаној множини, говорни представник српског језика другог избора и нема но да се послужи речју *ствар* у конструкцији с одговарајућом одредбом квалификативног карактера: *разне ствари* /= 'ствари које нису истоврсне'/ *неке ствари* /= 'ствари које остају неиден-

[4] Неиспустиви *детерминатор* је превод енглеског израза *non-omissible determiner*, којим сам ја (крајем педесетих и почетком шездесетих година XX века), испитујући, пре свега, употребу словенских падежа, у мањој мери и глагола, назвала сваку ону одредбу чије испуштање не пролази без релевантих последица, које се своде било на замену смисла бесмислом, било на претварање дате граматичке јединице у неку другу.

тификоване’/ *свакојаке ствари* /= ’ствари које су и овакве и онакве врсте’/ *нетачне ствари* /= ’ствари које нису тачне’/ и сл.

Захваљујући, дакле, својој изразито значењски подспецификованој природи, лексема *ствар* је погодно језичко средство за „прискакање у помоћ” у свим оним приликама када је то неопходно, из разлога било морфолошких (тј. ради обезбеђивања приступа ознаци плурализовања, која је изразу *нешто* недоступна), било стилистичких (тј. зато да се избегне понављање истоветног заменичког ентитета).

Вршећи парапрономиналну функцију, реч *ствар* је у погледу конкретне значењске интерпретације, у неким приликама, при дијалошком комуницирању, у потпуности зависна од дате прагматске ситуације, тј. од упућености и оног ко говори, и онога коме се говори, у то о чему, у датом случају, може уопште бити речи. Зар би, рецимо, одговор: *Отишао је да сређује оне ствари*, који се надовезује на питање *Где је она?*, могао бити информативан да оба саговорника нису у потпуности упућена у то на шта се, у датој прилици, израз *оне ствари* може односити? Доиста, у принципу гледано, он би се, у онаквом споју с глаголом *сређивати*, могао односити на много шта што — на пример на то да „она” сад „сређује оне ствари” у деканату, тј. исправља нетачно исписане податке из своје биографије, или да „сређује оне ствари” у своме стану, тј. све што је за себе накуповала на распродаји сад ставља тамо где треба да му је место, и сл.

Описана ситуација интерпретацијске зависности од обавештености о теми разговора, није, међутим, нешто што се устројава само приликом коришћења парапрономена *ствар*. До такве ситуације долази у свим приликама кад комуницијски партнери прибегавају поступку прономиналзације. Они се, наиме, како је то своједавно запазио Wolfgang Girke, тим поступком управо и служе као својеврсним обавештајним знаком тога да се започета тема разговора не прекида, већ наставља („Pronominalisierung signalisiert thematische Kontinuität” — Girke 1985, стр. 76).

Београд

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Girke 1985: Wolfgang Girke, Zum Problem der Prominalisierung im Russischen, *Slavistiche Linguistik 1984. Referate des X Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens*, München 1985, 54—83.

Ivić 1984: Milka Ivić, O jednom prosentencijalizatoru čije je postojanje zavisno od neispustivog determinatora, *Wiener Slavistischer Almanach*, Band 13, 1984, 109—111.

Cruse 1977: D. A. Cruse, The pragmatics of lexical specificiy, *Journal of Lingustics* Vol. 13, 1977, 153—368.

Lyons 1999: Christopher Lyons, *Definiteness*, Cambridge 1999, Cambridge Univ. Press.

Pustejovsky 1995: James Pustejovsky, *The Generative Lexicon*, The MIT Press, Cambridge Mass. 1996.

Pustejovsky 1998: The Semantics of Lexical Underspecification, *Folia Linguistica Societatis Europaea*. XXXI/3—4, 1998, 323—347.

Петровић 1994: Владислава Петровић, Синтаксичке улоге именице „чињеница” у сложеној реченици, *Зборник Матице српске за Филологију и лингвистику*, CXXXVII, Нови Сад 1994, 443—449.

РМС: Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске.

Фекете 2002а: Егон Фекете, Да ли је љубав — ствар?, *Слово о језику, Језички поучник књ. II*, Београд 2002, 65—66.

Фекете 2002б: Егон Фекете, Облици једнине и множине наших заменица / придева као семантички проблем, *Слово о језику, Језички поучник књ. II*, Београд 2002, 99—104.

Milka Ivić

THE SEMANTIC UNDERSPECIFICATION OF THE LEXICAL ITEM 'STVAR'

S u m m a r y

In recent years there has been among linguists an increasing interest in the study of lexical semantics, especially in describing and explaining the phenomenon concerning the so-called semantic underspecification of lexical items. In this paper the author provides arguments in support of her claim that the Serbian word *STVAR* displays in a typical way the syntactic behaviour of semantically underspecified lexical units.

DEKOMPOZICIJA I UNIVERBIZACIJA

MILORAD RADOVANOVIĆ

UDC 811.163.41'367
811.163.41'37

Kratak sadržaj. U radu se polazi od univerzalnih tendencija u savremenim jezicima sveta, od procesa kondenzacije i nominalizacije, da bi se, zatim, razmotrio deo sintaksičke, semantičke i derivatološke problematike koja iza njih stoji. Tu se prvenstveno u središte pažnje stavljaju pojave poznate u savremenoj lingvistici kao dekomponovanje reči i univerbizacija sklopova reči. To su tendencije, već na prvi pogled, kontradiktorne, no ovde se pokušava njihovo jednovremeno postojanje u istim savremenim (slovenskim, indoevropskim barem) jezicima sveta objasniti opštelingvistički inače univerzalno prisutnom jezičkom ekonomijom, ravnotežom između naizgled kontradiktornih jezičkih zakona, procesa, tendencija. Istovremeno se skreće pažnja i na mogućnost da se ova dva jezička fenomena podvedu pod pojmovno-terminološu opoziciju *univerbizacija/multiverbizacija*.

Ključne reči: kondenzacija, nominalizacija, dekompozicija, univerbizacija, multiverbizacija, sintaksa, semantika, tvorba reči, slovenski (indoevropski) jezici, srpski jezik.

1. *O dekompoziciji*

O *dekompoziciji* kao jezičkom postupku, prvo kao o dekomponovanju predikata, a na kraju i kao o pojavi dekomponovanja jezičkih jedinica uopšte (glagola, imenica, prideva, priloga), pisao sam u Radovanović (1977, 1978, 1990, 2001, 2004; drugi autori: Ivić 1988, 1995; Piper 1999; Tanasić 1995; Žibreg 1987). Tamo su i drugi, detaljniji bibliografski podaci navedeni, kao i definicije stvari koje iz njih i iz navođenih primera slede. Ta je pojava u početku bila tretirana u sklopu ostvarivanja procesa jezičke *kondenzacije* i *nominalizacije*. Pojava *kondenzacije* u jezicima, kao opštelingvistički, sintaksički i semantički fenomen od univerzalnoga značaja i domašaja, u lingvističku su nauku uveli Pražani, a ticao se svakovrsnog sažimanja rečeničnog i semantičkog sadržaja, radi ekonomisanja jezičkim sredstvima, osobito u nekim funkcionalnim stilovima jezičkih standarda (pravnom, novinarskom, naučnom, političkom, administrativnom…), tj. u onim stilovima koji su apstraktniji, uopšteniji, bezličniji, anonimniji, neovremenjeniji, itd. od drugih. U jezicima poput srpskog, tu pojavu opažamo u upotrebi formi infinitiva (*raditi*), glagolskih priloga (*uradivši*, *radeći*), trpnoga prideva (*urađen*), deverbativnih imenica (*pevanje*) i deadjektivnih imenica (*nežnost*), i sl. (tzv. „verbidi"). Upotreba deverbativnih i deadjektivnih imenica u tu svrhu naziva se *nominalizacijama* (= upotreba imenica umesto glagola, nerečenica umesto rečenica, padežnih paradigmi umesto rečeničnih paradigmi, i sl.).

A *dekomponovanje* jezičkih jedinica definiše se kao njihovo razlaganje. Recimo, umesto *analiziram*, nominalizacijom dobijamo *analiza*, a dekompozicijom *vršim analizu*. Proces se može nastaviti: daljom nominalizacijom dobijamo *vršenje analize*, pa daljom dekompozicijom *obavljam vršenje analize*, i tako dalje. Kod imenica, pak, recimo: *poreska davanja* < *porezi*, *akcija rušenja* < *rušenje*, i sl.; kod prideva, npr.: *crvene boje* < *crven*, *razornog intenziteta* < *razoran*, i sl.; kod priloga, npr.: *u pogurenom položaju* < *pogureno*, *u očajnom stanju* < *očajno*, i sl. (Za dodatnu literaturu i diskusiju o svemu tome videti u Radovanović 2004.) O razlozima za dekompoziciju glagola, pri tom, u Radovanović 2004 (str. 206, nap. 3), dajem rezime ove vrste: „Inače, kao inventar osnovnih motiva za učestalije pojavljivanje dekomponovanih predikata umesto onih nedekomponovanih, danas bih izložio sledeći skraćeni spisak (ponajviše prema vlastitim nalazima, dopunjenim nekim od nalaza Milke Ivić [Ivić 1988, 1995]): nesinonimičnost (*činiti paradu* / *paradirati*), apstraktnost (*vršiti pritisak* / *pritiskati*), stilska obeleženost (*vršiti juriše* / *jurišati*), institucionalizovanost (*držati govor* / *govoriti*), nepostojanje odgovarajućeg glagola (*imati intenciju* / **intendirati*), nezavršenost iskaza kod tranzitivnih predikacija (*učiniti prekršaj* / *prekršiti*…), otklanjanje dvovidnosti (*dati savet — davati savete* / *savetovati*), „slikovitost" (*baciti pogled* / *pogledati*), lakše uvođenje faze (*započeti — vršiti — nastaviti — završiti analizu* / *analizirati*), „pluralizacija" predikacije (*donositi odluke*, *predloge* / *odlučivati*, *predlagati*), eufemizacija (*izvršiti krađu* / *ukrasti*), specifičnosti determinacije glagola (*izneti besmislen predlog — davati čudna obaveštenja* / **besmisleno predložiti — čudno obaveštavati*), sematička (leksička) „pasivizacija" (*dati podršku* > *dobiti podršku* / *podržati* > *biti podržan*), semantičko razrađivanje (*dati — održati — pogaziti — poštovati — ne poštovati obećanje*, *držati se obećanja* / *obećati*), i dr. Dakako, katkad ti motivi deluju i udruženi, (nekoliko njih) u jednom istom slučaju!" A što se razloga za dekomponovanje imenica, prideva i priloga tiče, ponajviše su u sferi tzv. „eksplicitnog kategorizovanja pojmova" (prema Duški Klikovac; up. Klikovac 1998, 1999, 2000, 2001, 2001a): dakle, *sneg* je *snežna padavina*, *prek* je *preke naravi*, *loše* je *u lošem stanju*, i sl.

2. *O univerbizaciji*

Na ovo sadašnje razmatranje me je navelo, u stvari, malo podrobnije bavljenje *Tvorbom reči* Ivana Klajna (Klajn 2002—2003), bavljenja koje je bilo u funkciji pisanja prikaza toga značajnoga dvotomnoga dela za naš časopis *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* (Radovanović 2004a). Tamo Klajn, recimo, u II tomu (str. 9) gotovo uzgred (kako on to samo ume), veoma sažeto i ozbiljno uzima u obzir jezički proces *univerbacije* = *univerbizacije* (uglavnom se pozivajući na Ćorića 1996). Autor kaže da je u pitanju „jedan od retkih slučajeva gde izvedene reči nastaju takoreći pred našim očima". Tu Klajn ne pristaje uz uvreženo leksikonsko stanovište da se radi o postupnom stapanju sintagme u polusloženicu ili u složenicu, nego prihvata pomenuto Ćorićevo stanovište da je u pitanju „postupak (i rezultat) pretvaranja višečlanih sintaksičkih konstrukcija u jednu jedinu reč tvorbenim sredstvima". To stano-

više i ja ovde prihvatam. Zatim se Klajn bavi sufiksima koji mogu poslužiti za ubiverbizaciju, i daje neke primere tipa: *štitna žlezda* > *štitnjača*, *ljubavni roman* > *ljubić*, *saobraćajna nesreća* > *saobraćajka*, *buvlja pijaca* > *buvljak*, *severni vetar* > *severac*, *dobitnik Nobelove nagrade* > *nobelovac*, *generalna proba* / *opravka* > *generalka*, (možemo dodati i kao tipično:) *član akademije nauka i umetnosti* > *akademik*, i dr. Klajn svemu tome priključuje i opažanje kako se „mnoge od njih upotrebljavaju pretežno u govoru ili u profesionalnim žargonima, dok u zvaničnom izražavanju prednost imaju višečlani izrazi". Tu stilističku obeleženost univerbizacije konstatuju i drugi autori, npr. Bosák (red.) 1998, 104 (ali i mnogo ranije u njegovim radovima), razume se, kada je reč o slovačkom jeziku. Očigledno se pri tom radi o pojmu i njegovom tumačenju koji su tekovina „praške škole", poznatiji nekako od Isačenka, Jedličke, pa zatim do Horaleka i Dokulila (ponajviše u pedesetim i šezdesetim godinama dvadesetoga veka), i naovamo, kako u sinhroniji, tako i u dijahroniji (sa, razume se, nešto više materijala posvedočenog iz češkoga jezika; kasnije je ista pojava posvedočavana bivala i primerima iz drugih slovenskih jezika, iz bugarskog, ruskog, poljskog, na primer). (Babanov 1994.) U tom pravcu, ali sa mnogo više primera i diskusije, idu i radovi naših slavista (Ćorić 1991, 1996; Ristić 1995; Otašević 1997, i drugi).

Ćorić (1991), pominjući eksiplicitno termine odnosno pojmove *abrevijature*, *semantičke kondenzacije* i *univerbizacije*, govori o jezičkoj ekonomiji kako je ona shvatana u lingvističkoj nauci i slavistici, te o njenom značaju u tvorbi reči. Osim srpskih (srpskohrvatskih) primera, Ćorić ima u vidu i međujezičku relaciju, osobito kontrast prema slovenačkom i nemačkom jeziku (npr.: *nuklearna centrala* > *nuklearka* / sl. *nuklearka* / nem. *Kernkraftwerk*, i sl.). I on ističe standardnojezičku prestižnost složenih etiketa, a stilsku obeleženost (profesionalnu, grupnu) univerbizovanih etiketa (npr. *saobraćajna nesreća* / *saobraćajka*, i dr.). Govoreći i o drugim tvorbenim pitanjima, Ćorić ovde skreće pažnju i na mogućnu višeznačnost univerbizovanih etiketa (tipa pominjanog: *generalka* = *genaralna proba* / *popravka*). Ćorić (1996) kasnije, sa stanovišta jezičke *ekonomije* i *sintagmatske nominacije*, nastavlja priču o *univerbaciji* (= *univerbizaciji*), sada već sa puno primera, idući po sufiksima i tvorbenim obrascima, i sa posebnim osvrtom na žargonizme (danas nam tu obilje građe pruža knjiga Ranka Bugarskog *Žargon*, up. Bugarski 2003, i primere tipa: *grupni seks* > *grupnjak*, *slobodni umetnik* > *slobodnjak*, itd.). Ćorić tu načelno kaže ono što i Klajn prihvata, a i ja u ovom mom preglednom prilogu: „*Univerbacija* (*univerbizacija*) je, šire gledano, tvorbeni postupak pomoću kojeg se višečlane sintaksičke konstrukcije transformišu u jednu reč bez promene u značenju. U srpskom jeziku takvo skraćivanje sintagmatskih naziva vrši se pomoću modela sufiksalnog tipa. Zapravo, u centru našeg interesovanja nalaze se slučajevi u kojima kakav predmet (pojam) ima formalno dvostruku nominaciju: jedna je predstavljena sintagmatskom formacijom, a druga semantički ekvivalentnom imeničkom izvedenicom. U komunikativnom smislu između ovih nominacija (naziva) semantičke razlike nema. Ova druga, kraća jedinica nominacije predstavlja, u određenom smislu, štednju jezičkog materijala." Jasno, i tu autor stalno ima na umu stilsku obeleženost / neobeleženost pojedinih od navođenih jezičkih mogućnosti, modela, sredstava.

Ristić (1995) na srpskom jezičkom materijalu ekscerpiranom iz *Rečnika novih reči* Ivana Klajna i iz proze Slobodana Selenića, sistematski i detaljno prati pojavu *univerbizacije*, ali, sada ciljano, i sa tezom — „kao sredstvo ekspresivizacije razgovorne leksike". Autorka sve to povezuje i sa opštelingvistički relevantnim i rasprostranjenim, a relativno univerzalnim, pojavama sintaksičke i semantičke *kondenzacije* (up. odeljak 1. u ovom prilogu), te sa pojavama *kompresije* i *ekonomije*. U središte priče o mitivaciji za pojave tipa univerbizacije, Stana Ristić postavlja, kao dominantne, *emotivno-ekspresivnu* i *funkcionalno-stilsku* markiranost. Osim imeničkih „univerba" tipa *dođoš* < *onaj koji je došao*, *ćutolog* < *onaj koji ćuti*, i dr., autorka ovde daje i glagolske „univerbe", tipa *mitingovati* < *držati miting*, *krizirati* < *doživljavati krizu*, itd., kao i pridevske „univerbe" tipa *navalentan* < *koji navaljuje*, *zbrdozdolisan* < *urađen s brda s dola*, i sl. Jasno, i ovde svi oni pomalo liče, najčešće, na one žargonske, sociolekatske, registarske, funkcionalnostilske provenijencije.

Otašević (1997), apsorbovavši prethodnu literaturu, kao i onu opštiju, odobito slavističku, i pojmovno-terminološko-teorijsku, sistematizuje temu, tako da pod univerbizacijom podrazumeva dve stvari upravo: 1) tvorbu monoleksemskih nominata na osnovu višečlanih (motivisanih) naziva (derivacijom = *neutronska bomba* / *neutronka*; supstantivizacijom = *razredni starešina* / *razredni*; sinegdohom = *predmeti od srebra* / *srebro*; kompozicijom = *igrač prve lige* / *prvoligaš*) i 2) simplifikacijom višečlanih naziva (kontekstna = *Vlada SRJ* / *Vlada*; skraćivanjem = *Srpska akademija nauka i umetnosti* / *SANU*). Konstatuje da se pojava univerbizacije ne sme vezivati samo za razgovorni jezik ili za žargon ili za žurnalistički stil, budući da je ima i u stilski neutralnim tekstovima.[1] Zatim daje nizove „univerbata" registrovanih u opisnim rečnicima srpskoga jezika, kao i one registrovane u novijoj upotrebi i novijim izvorima, sa glavnim zaključkom koji sledi opažanje kako se u najnovije vreme univerbizacija kao pojava, obrazac, model, vezuje i za stilski neutralne tekstove (npr.: *havajka*, *nuklearka*, *saobraćajka*, i dr.).

3. *Dekompozicija prema univerbizaciji*

Već na prvi pogled, pojave predstavljene u odeljcima 1. i 2., dakle one iz naslova ovoga priloga — *dekompozicija* i *univerbizacija* („univerbacija"), kontradiktorne su, kao dekomponovanje i komponovanje, razlaganje i slaganje, analiza i sinteza, rasklapanje i sklapanje, rastavljanje i sastavljanje, osložnjavanje i uprošćavanje, rasipanje i štednja, [i kao, videće se malo kasnije, „multiverbizacija" i „univerbizacija"], itd.[2] No, i jedna i druga pojava motivisane su

[1] U našoj slavističkoj literaturi, Radmilo Marojević (Marojević 1986: 33) govoreći o rusko-srpskim (srpskohrvatskim) razlikama, napominje kako to ne može biti jasna tipološka razlika, ali kaže: „Универбизација као творбени поступак (*пятилетний план* → *пятилетка*) у руском је шире распрострањен и у разговорној варијанти књижевног језика, док се у српскохрватском засад сређе само у жаргону (*Стӯдентӣски гра̄д* → *Стӯденьак*)".

[2] *Univerbizacija* je dakle, važan mehanizam jezičkog stvaranja, razvoja, ekonomije, i neologizacije, u krajnjem — tvorbe reči, teorijski upravo fantastično zanimljiv, naoko samo potpuno suprotan jednako produktivnim i univerzalnim procesima sintaksičke *dekompozicije* tipa *vrši preticanje* < *pretiče*, *novčana sredstva* < *novac*, *plave boje* < *plav*, *u lošem stanju* < *loše*, i sl., o čemu bi

zapravo pobudama jezičke ekonomije, ali različite vrste (u prvom slučaju, kada je u pitanju dekomponovanje glagolskih leksema, radi se o posledici težnje da se ne izriče redundantni semantički materijal, kod dekomponovanja ostalih vrsta reči, o eksplicitnom kategorizovanju pojmova,[3] a u drugom slučaju, o štednji na upotrebljenim leksičkim i gramatičkim sredstvima). Ipak, dakle, u oba ova slučaja jezička ekonomija i njen odnos prema informacijskoj preciznosti, jeste taj presudni agens koji do njih dovodi, koji ih pokreće, kao ravnoteža između dva prividno različita procesa (gledano dijahronijski ili sinhronijski, svejedno, strukturalno ili funkcionalno — takođe). A i stilovi, žanrovi, registri, sociolekti njihovog prevalentnog pojavljivanja jesu različiti (u prvom slučaju to su oni „apstraktniji", u drugom, pak, oni „konkretniji"). A i sistemska distribucija tih pojava u okviru pojedinih stilova, žanrova, registara, sociolekata, jeste na nivou „i/i", a u tom smislu „više/manje", a ne „ili/ili". S tim da se priraštaj značenja neke vrste događa i u jednom i u drugom slučaju („stilska obeleženost", „institucionalizovanost", „ekspresivnost", ili sl.). Ni jezički nivoi njihovoga ispoljavanja nisu isti (sintaksa i semantika / tvorba reči).

Na kraju, i jedna napomena sledeće vrste: Otašević (1997: 61), na samom kraju izlaganja, u poslednjoj rečenici pri tom, i u poslednjoj reči te rečenice, otvara novu mogućnost razmatranja, ili pak daje šansu za potvrdu malopređašnjega uopštavanja, tvrdnjom: „U publicističkom i naučnom stilu, uporedo sa univerbacijom, sve je zastupljenija i suprotna pojava — multiverbacija". Naime, opazićemo, pominje se na tom mestu lingvistička etiketa *multiverbacija*. Ispada da bi se, sasvim skladno izgleda mi zasad barem, moje objašnjenje o *dekompoziciji* prema *univerbizaciji* moglo podržati i slavističkim odnosno lingvističkim parom termina odnosno pojmova: *multiverbizacija* / *univerbizacija*. Taj par termina odnosno pojmova, zasigurno ne slučajno, jer sledi osnovne ideje Praškog lingvističkog kruga i Praške lingvističke škole, navodi i najpotpuniji slavistički lingvistički rečnik, izdat u okviru projekta vezanog za terminološki deo posla koji je bio urađen pod patronatom Međunarodnog komiteta slavista i Međunarodnog komiteta / komisije za lingvističku terminologiju, a štampan je u izdanju Akademije u Pragu 1977. godine, kao opšteslovenski lingvistički projekat (uz osnovne slovenske, tu su još engleski, nemački i francuski terminološki ekvivalenti davani; sa samo izuzetačnim „prazninama"): Jedlička (red.) 1977: 1, 184—185. Čak se tamo za češki predložak *univerbizace* kaže da znači „tvoření jednoslovného pojmenování na podkladě synonymního pojmenování víceslovného, např. *plenární schůze* → *plenárka*", dok se za češki predložak *multiverbizace* daje primer *zkoumat* → *provádět výzkum*. U onom prvom slučaju, dakle, u pitanju je tačno ono što se u našem radu naziva *univerbizacijom*, a u drugom tačno ono što se u našem radu naziva *dekompozici-*

---

se, kao problemu, izgleda cela jedna knjiga teorijska, tipološka i kognitivnolingvistička barem, mogla napisati. Videti za početak o tome, tek nagoveštaj pitanja istina, u Trećem delu moje knjige: Milorad Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Sremski Karlovci / Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.

[3] Ne treba nikako smetnuti s uma da jezička ekonomija ide uporedo s informacijskom preciznošću, tako da i u jeziku bude, malo-malo pa i redundantnog informacijskog materijala — kao i u genetskom zapisu uostalom (znamo, novija istraživanja pokazuju, da se čak oko 97% genetskoga materijala smatra genetskim otpadom, tj. da prâvi, delotvorni geni, čine samo 3% našega genoma — oni „koji se prevode na jezik proteina" zatim!). (Up. Ridli 2001 [1999]:150.)

jom! Nazvali to mi, dakle, ovako ili onako, stoji opažanje da su to dva procesa u nesumnjivoj vezi.[4] U srbistici su se, nekako, dakle, sasvim nezavisno odomaćili termini *dekompozicija* i *univerbizacija* za pojave o kojima je u ovom radu reč; u slavistici i šire od nje, i u lingvistici, pak — opozicija terminološko-pojmovna *multiverbizacija* / *univerbizacija* kao da se nameće kao skladnija, ali nedovoljno prihvaćena još uvek! To, razume se, tako po pravilu biva kada su različiti jezički nivoi u sprezi i prožimanju, različiti autori, lektire, tradicije i jezički korpusi!

BIBLIOGRAFIJA

Бабанов, Андрей (1994). „Универбизация как стилистическое средство". *Stylistyczne konfrontacje*. Red. S. Gajda, M. Balowski. Opole, Instytut Filologii Polskiej, 125—132.

Bosák, Ján, red. (1998). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Slovenský jazyk*. Opole, Uniwersytet Opolski / Instytut Filologii Polskiej.

Bugarski, Ranko (2003). *Žargon*. Beograd, Biblioteka XX vek.

Ћорић, Божо (1991). „О неким творбеним моделима са становишта језичке економије". *Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења* 20/2. Београд, Међународни славистички центар, 325—334.

Ћорић, Божо (1996). „О суфиксалној универбацији у српском језику". *Српски језик* I/1—2. Београд, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 60—64.

Ћорић, Божо (1996а). „Кратка верзија термина". *Стандардизација терминологије*. Београд, САНУ, 53—55.

Ivić, Milka (1983). *Lingvistički ogledi*. Beograd, Biblioteka XX vek / Prosveta.

Ивић, Милка (1988). „Још о декомпоновању предиката". *Јужнословенски филолог* 44. Београд, Институт за српскохрватски језик САНУ, 1—5. Preštampano u: Ivić, Milka (1995), 180—187.

Ivić, Milka (1995). *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd, Biblioteka XX vek / Slovograf.

Jedlička, Alois, red. (1977). *Slovník slovanské lingvistické terminologie*. *Словарь славянской лингвистической терминологии*. *Dictionary of Slavonic Linguistic Terminology*. 1—2. Praha, Academia.

Клајн, Иван (2002—2003). *Творба речи у савременом српском језику*. Први део: *Слагање и префиксација*. Други део: *Суфиксација и конверзија*. Прилози граматици српскога језика I—II. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства / Институт за српски језик САНУ / Матица српска.

Кликовац, Душка (1998). „О јавном језику. (Експлицитна категоризација именичких појмова)". *Језик данас* 8. Нови Сад, Матица српска, 17—21.

Кликовац, Душка (1999). „Још о експлицитној категоризацији именичких појмова". *Језик данас* 10. Нови Сад, Матица српска, 10—12.

Кликовац, Душка (2000). „О језичким и бирократским чистунцима". *Језик данас* 11. Нови Сад, Матица српска, 14—18.

Кликовац, Душка (2001). „О бирократизацији српског језика". *Наш језик* 34/1—2. Београд, Институт за српски језик САНУ, 85—110.

[4] За словачки се наводе termini *univerbizácia* / *multiverbizácia*, za poljski *uniwerbizacja* / *multiwerbizacja*, za lužički (gornji i donji) *uniwerbizacija* / *multiwerbizacija*, za ruski *сведéние*, [*универбация*, *универбизация*] / *Ø*, za ukrajinski *універбація, універбізація* / *мультивербізація*, za beloruski *універбацыя* / *мультывербацыя*, za bugarski *универбизация* / *мултивербизация*, za makedonski *универбизација* / *мултивербизација*, za srpskohrvatski (hrvatskosrpski) *универбизација* / *мултивербизација*, za slovenački *univerbizacija* / *multiverbizacija*, za engleski *univerbization* [= „creation of a single-word naming unit as a synonym of a multi-word naming unit"] / *multiverbization*, za francuski *univerbation* / *multiverbation*, za nemački *Univerbierung* / *Multiverbierung*.

Klikovac, Duška (2001a). „On the bureaucratization of Serbian". *International Journal of the Sociology of Language* 151 (= *Serbian Sociolinguistics*, eds. M. Radovanović and R. A. Major). Berlin / New York, Mouton de Gruyter, 111—164.

Марojевић, Радмило (1986). „Типолошко диференцирање руског и српскохрватског језика (из дијахронијске и синхронијске перспективе)". *Јужнословенски филолоī* 42. Београд, Институт за српскохрватски језик, 21—41.

Оташевић, Ђорђе (1996). „Варијантност вишечланих термина (на материјалу железничке терминологије)". *Стандардизација терминолоīије*. Београд, САНУ, 57—60.

Оташевић, Ђорђе (1997). „Универбација". *Наш језик* 32/1—2. Београд, Институт за српски језик САНУ, 52—63.

Пипер, Предраг (1999). „Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикати типа 'изразити захвалност' ". *Зборник Матице српске за филолоīију и лингвистику* 42. Нови Сад, Матица српска, 37—43.

Радовановић, Милорад (1977). „Декомпоновање предиката. (На примерима из српскохрватског језика". *Јужнословенски филолоī* 33. Београд, Институт за српскохрватски језик, 53—80.

Radovanović, Milorad (1978). *Imenica u funkciji kondenzatora*. Novi Sad, Matica srpska.

Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci / Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića / Dobra vest.

Radovanović, Milorad (2001). „On nominal and verbal style: cultures or languages in contact?". *International Journal of the Sociology of Language* 151 (= *Serbian Sociolinguistics*, eds. M. Radovanović and R. A. Major). Berlin / New York, Mouton de Gruyter, 41—48.

Radovanović, Milorad (2004). *Planiranje jezika i drugi spisi*. Sremski Karlovci / Novi Sad, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Радовановић, Милорад (2004а). „О Клајновој Творби речи". *Зборник Матице српске за филолоīију и лингвистику* 47/1—2. Нови Сад, Матица српска, 484—488.

Ridli, Met (2001 [1999]). *Genom. Autobiografija vrste u 23 poglavlja*. Beograd, Platω.

Ристић, Стана (1995). „Универбизација као средство експресивизације разговорне лексике (на материјалу Речника нових речи — И. Клајна и романа Убиство с предумишљајем — С. Селенића)". *Јужнословенски филолоī* 51. Београд, Институт за српски језик САНУ, 125—133.

Танасић, Срето (1995). „Декомпоновање глагола и структура просте реченице". *Јужнословенски филолоī* 51. Београд, Институт за српски језик САНУ, 157—166.

Žibreg, Ivona (1987). „Dekomponovani predikat u jeziku sredstava javnoga informisanja". *Прилози проучавању језика* 23. Нови Сад, Институт за јужнословенске језике, 63—72.

Milorad Radovanović

DECOMPOSITION AND UNIVERBIZATION

Summary

In this article the author points out some universal tendencies in modern languages: sentence condensation and nominalization. In close connection with that, the two important consequences of these tendsencies are concerned — in syntax, semantics, and word-formation, as well. From that point of view the two well known phenomena in the Slavic as well as in the Indo-European languages: word decomposition and word sequence univerbization are observed. These two tendencies could be treated as contradictory by definition. On the contrary, their almost universal presence in modern (the Slavic as well as the Indo-European) languages, even in the same languages, is explained from the standpoint of language economy, the balance between contradictory language laws, processes and tendencies. At the same time, the possibility is allowed to use terminological accessory „multiverbization" / „univerbization" for the notions observed.

THE LIFE CYCLE OF A DEFINITENESS MARKER: THE LONG AND SHORT FORM OF THE ADJECTIVE IN OLD CHURCH SLAVONIC, RUSSIAN, SERBIAN AND CROATIAN

BJÖRN HANSEN

UDC 811.163.1'367.623.91/.92
811.161.1'367.623.91/.92
811.163.41'367.623.91/.92
811.163.42'367.623.91/.92

Abstract. This paper deals with the functions and development of the short and the long form of the adjective in Old Church Slavonic, Russian, Serbian and Croatian. Old Church Slavonic had two complete case paradigms for both sub-categories. Later in all Slavonic languages we witness a decline in the use of the short form which became marginalised or fell into complete disuse. In this paper I have analysed the semantic-pragmatic function of definiteness and the syntactic function of predicate marking in the light of grammaticalization theory. It has been demonstrated that these functions refer to different stages in the crosslinguistic life cycle of definiteness markers. The main thesis is that there are significant parallels in the development of the Slavonic adjective declension and the life cycle of definite articles. The change is characterized by the transition from a semantic-pragmatic into a purely syntactic function. This is a universal of grammaticalization.

Key words: Serbian language, Croatian language, history of language, definiteness, adjective declension, grammaticalization

0. *Introduction*

This paper is intended to shed some new light on a discussion as old as the subject of Slavonic Studies itself. It deals with the functions and development of the short and the long form of the Slavonic adjective; e.g. Old Church Slavonic старъ — старъи, Serbian and Croatian *star* — *stari*, Russian *ст̄ар* — *ст̄арый* 'old'.[1] Old Church Slavonic had two complete case paradigms for both sub-categories. In all Slavonic languages the short form later declined and became fairly marginalised or even fell into complete disuse. There has been heated debate about whether these adjectival forms originally fullfilled the same or similar functions as the articles in Germanic or Romance languages.[2]

---

[1] Already in 1822 the founding father of Slavonic Studies Dobrovský described these adjective forms and called them 'definite' and 'indefinite' declensions.

[2] For a discussion of the Slavistic approaches cf. N. I. Tolstoj, 'Značenie kratkich i polnych form prilagatel'nych v staroslavjanskom jazyke', *Voprosy slavjanskogo jazykoznanija*, 2, 1957, pp. 43—122; M. Honowska, *Geneza złożonej odmiany przymiotników w świetle faktów języka staro-cerkiewno-słowiańskiego*, Wrocław, 1963 and E. Fekete, 'Oblik, značenje i upotreba određenog i neodređenog pridevskog vida u srpskohrvatskom jeziku', *Južnoslovenski filolog*, 28/1—2 and 29/3—4, 1969/1973, pp. 321—386 and pp. 339—522.

That they did so has been widely accepted by scholars in the field of the so called Štokavian languages who maintain that 'definiteness' still dominates in determining the use of the long form (LF) and the short form (SF). Therefore, in the handbooks of Serbian and Croatian we find the terms *određeni pridev* 'definite adjective' or *određeni vid pridjeva* 'definite aspect of the adjective'. The opposing view argues that the opposition in question never expressed definiteness. According to this view the development is purely formal, i.e. non-semantic, replacing the old adjective declension.[3] The old declension of the SF which is identical to a noun declension paradigm is understood as having been superseded by the new system of the LF which results in adjectival endings which are distinct from nominal endings. In modern Russian the SF has retreated into the clearly syntactic function of a predicate marker.

The semantic and the syntactic aspect remain isolated from each other, because the connection between definiteness and the syntactic function of for example the Modern Russian SF remains unclear. In this paper I shall focus on both aspects in the light of grammaticalization theory. I shall show that these functions correspond to different stages of the crosslinguistic life cycle of definiteness markers. My main thesis is that there are significant parallels in the development of the Slavonic adjective declension and the life cycle of definite articles. The direction of change is characterized by the transition from a semantic-pragmatic to a purely syntactic function i.e. we are dealing with the late stages of a grammaticalization process.

1. *Definiteness and referentiality*

When talking about articles and their semantic functions we need to differentiate between definiteness and referentiality.[4] Both have something to do with the cognitive packaging of nouns which is determined by the speaker's assessment of how the addressee is able to find out which entities he or she is talking about. According to Lyons (1999) definiteness is a grammaticalized category which is used to direct the hearer to the referent of a noun phrase by signalling that he or she is in a position to identify it within a shared set of knowledge. Definiteness can arise from different files of shared knowledge. An object might be identifiable on the basis of immediate deictic availability, i.e. it is accessible from the communication situation (e.g. *Pass me the hammer, please*). Definiteness also occurs if the referent has been directly or indirectly mentioned previously or if it belonges to permanently-filed chunks of information like *the sun* or — in a family — *the dog*. If the speaker assumes the hearer can identify the referent he choses the definite article. If not, he

[3] This view is held for example by G. Gunnarsson, *Recherches syntaxiques sur la décadence de l'adjectif nominal dans les langues slaves et particulièrement dans la Russe*, Paris, 1931, and Honowska, *Geneza*.

[4] Literature: Ch. Lyons, *Definiteness*, Cambridge, 1999; T. Givón, 'Definiteness and referentiality' in J. H. Greenberg, (ed.) *Universals of Human Language*, IV, Stanford, 1978, pp. 291—330; T. Givón *On understanding grammar*, New York, 1979; T. Givón, *Syntax. A functional-typological introduction*, I, Amsterdam/Phil., 1987.

uses the indefinite article. All languages have different means for the marking of identifiability. Apart from articles, demonstratives and possessives occur. Whereas demonstratives always imply the status 'definite', possessives do so only in certain positions (Lyons 1999). This can be illustrated with English and German, where prepositive possessives exclude the occurrence of articles and imply identifiability, while postpositive prepositional possessives take the indefinite article:

*my book, *the my book, *a my book*, but: *a book of mine*
*mein Buch, *das mein Buch, *ein mein Buch* but: *ein Buch von mir*

Possessive adjectives in Russian, however, exclusively express identifiability of the determined noun:

(1) *У меня адрес Анин, но не знаю где.* 'I have Anna's address, but I don't know where it is.'

In many languages vocative constructions imply definiteness, because being forms of adress they function like the inherently definite second person. Therefore, Serbian and Croatian vocatives allow only the LF; cf.:

(2) *Млади човече, слушај ме!*
**Млад човече, слушај ме!* 'Young man, listen to me!'

Definiteness closely interacts with referentiality. The latter involves the speaker's intent to give a nominal expression a non-empty reference, i.e. the speaker commits him/herself to the existence of the referent within the relevant universe of discourse (Givón). There are three main referential statuses of nouns:

(3) *Я купил машину, о которой мы говорили вчера. — I bought the car we talked about yesterday.*
(4) *Я купил машину — I bought a car.*

• non-specific referential

(5) *Если бы у меня были деньги я купил бы шикарную машину. — If I had money I would buy a posh car.*
(6) *Карль Бенц изобрел автомобиль. — Karl Benz invented the car.*

• non-referential

(7) *Новый Ровер — хорошая машина. — The new Rover is a good car.*

The difference between non-specific and non-referential nouns is that the latter functions as a predicate. In some cases identifiability and referentiality do not depend solely on the speaker's intention. There exist structural environments which require a noun phrase occurring there to have a particular status. Restrictions of this kind are called 'definiteness and referentiality effects'

(Lyons 1999). For example, in most languages existential sentences do not allow definite noun phrases. This is the case in English, German and Russian:

(8) *There is a fly on the wall.*
**There is the fly on the wall.* (Lyons 1999)
Da ist eine Fliege an der Wand.
**Da ist die Fliege an der Wand.*
Там муха на стене.
**Там эта муха на стене.*

A vast, yet little studied field of definiteness and referentiality effects are the lexical defaults of nouns and adjectives.[5] Many nouns and adjectives have an inbuilt preference for a particular status. It is well known that nouns with relational meaning like *director* or *brother* have a strong default for the status 'definite'. A noun like Russian *дурак* 'idiot', however, can not be used with the status specific-indefinite: (9) **Вошел дурак.* 'An idiot came in.' Similar restrictions can be found in certain adjectives which like superlatives (*the smartest student* vs. **a smartest student*) by default imply definiteness. They are obligatorily accompanied by a definite article or imply identifiability. Some inherently definite German adjectives: *alleinige* 'the sole', *betreffende* 'the … in question', *folgende* 'the following', *heutige* 'today's' etc. These lexical defaults have to be taken into account when we analyse the functioning of the Slavonic adjectives. As we shall see later, the peculiarity of the Slavonic adjectives lies in the fact that the definiteness of the noun is expressed not by an independent element like an article, but by a morpheme bound to the adjective, and some adjectives do imply a definiteness default.

An important area of definiteness effects to be considered is the interaction between the marking of definiteness and the syntactic position. As the data from many languages show[6] definiteness marking is most regular in those positions which are involved in creating the topic continuity of the discourse. The main functional load is carried by the accusative object and the subject: the former is the major avenue for introducing new relevant referents into discourse,[7] the latter ensures the thematic continuity of a paragraph. This explains the fact that articles function regularly in subject and direct object positions, but less regularly in other oblique cases. For example in Rumanian, no article is ever used with prepositions unless the noun phrase also contains an adjective: *în gradină* 'in the garden', *în gradina cea mare* 'in the large garden'.[8] Similar examples can be found in German *zu Fuß* 'by foot', *vor Erscheinen des Buches* 'before the publication of the book' and in English: *by foot*, *at night*. In Hansen (1995) I showed that the German articles appeared in pre-

[5] Studies on the referential potential of Russian nouns: B. Hansen, *Zur Grammatik von Referenz und Episodizität*, München, 1996 and A. Smelev, *Referencial'nye mechanizmy russkogo jazyka*, Tampere, 1996.

[6] cf. E. Moravcsik, 'Determination', *Working Papers on Language Universals*, 1, 1969, pp. 65—98; J. H. Greenberg, 'How does a language acquire gender markers?' in J. H. Greenberg, (ed.) *Universals of Human Language*, IV, Stanford, 1987, pp. 47—82; T. Givón, *Topic continuity in discourse. A quantitative crosslanguage study*, 1983, Amsterdam/Phil.

[7] Givón, *On understanding grammar*, p. 52.

[8] Moravcsik, 'Determination'.

positional phrases much later than in the subject and the direct object.[9] Finally, we could mention Turkish which has a definite accusative case marker.

2. *The Life Cycle of Articles*

Let us now consider how definite markers like articles develop over time. Greenberg (1979), Lehmann (1995) and Lyons (1999) argue that in the course of history definite articles tend to expand from identifiability to other non-semantic uses to end up as a mere marker of nominality or gender.[10] The same idea has motivated the popular view that the French article le has become a nominality marker. Greenberg differentiates three stages in the life cycle of a definite article. As his account remains somewhat vague, I have taken steps to elaborate his model. Stage I articles genuinely mark identifiability arising from all possible knowledge files. The shift from stage I to stage II takes place when the articulated form spreads until it becomes the predominant form of the noun. It appears with generic and non-specific nouns. Stage II can be illustrated by the following examples from German and French:

(10) German: *Die Spinne hat acht Beine.* 'The spider has eight legs.'
(11) French: *L'or est un métal.* 'Gold is a metal.'

Yet, its use in non-specific and nonreferential contexts may not be obligatory:

(12) German: *Claudia ist Lehrerin.* 'Claudia is a teacher.'
Swedish: (13) *Vi har hund.* 'We are dog owners.'[11]

In certain contexts stage II articles can mark both definite and indefinite nouns. They may include both definite determination and indefinite specific uses.

(14) German: *Das Urteil unterliegt nicht der Berufung.* 'The verdict is not subject to appeal.'
(15) German: *Er stellte das Problem zur Diskussion.* 'He put the problem up for discussion.'

Although accompanied by the definite article, *der Berufung* 'appeal' and *zur Diskussion* 'for discussion' are semantically indefinite. In other cases there is only a very subtle semantic or pragmatic difference between definite and indefinite forms.

(16) German: *Cambridge hat einem/dem Touristen viel zu bieten.* 'Cambridge has a lot to offer to a/the tourist.'

---

[9] B. Hansen, *Die deutschen Artikel und ihre Wiedergabe im Türkischen. (Arbeiten zur Mehrsprachigkeit 53*), Hamburg, 1995.

[10] Greenberg, 'How does a language', Lehmann Ch., *Thoughts on grammaticalization. A programmatic sketch*, München, 1995[2] and Lyons, *Definiteness*.

[11] Example from Ö. Dahl, (in print) *Grammaticalization and the life cycle of constructions*, Ms. Stockholm.

The stage II definite article is not a prototypical marker of definiteness any more, because it can acquire indefinite functions and covers a certain range of uses beyond identifibility. Stage III can be said to have been reached when the article has spread to all remaining environments until the noun has only one form. This article accompanies even proper names which due to their inherent definiteness defy definite articles for a long time. A stage III 'article' is clearly not a definite marker any more; it is already a semantically empty syntactic marker of nominality or gender. Some uses of the German articles belong to this stage. German *der* functions as a marker of gender of geographical names; it accompanies all country names of feminine and masculine gender, but not of neuter gender:

(17) German: *Es waren Leute aus der Schweiz* (fem.), *dem Iran* (masc.) *und Polen* (neutr.) *anwesend.* 'People were present from Switzerland, Iran and Poland.'

Similarly, *der* can be the carrier of the case morpheme, which is illustrated by the following synonymous sentences:

(18) German: *Der Patient bedarf der Ruhe.* (dative)
synonymous: *Der Patient braucht Ruhe.* (accusative) 'The patient needs rest.'

As late stage III articles have lost any connection to definiteness, they are sometimes difficult to detect. Lehmann (1995) for example argues that the Bantu noun class markers go back to previous definite articles. Whereas stage I is characterized by a highly regular marking of definiteness, stage II shows more and more cases when the markers do not fullfill these functions. The articulated forms begin to dominate and to take over some indefinite uses. Stage III is reached when the capability of marking definiteness is lost and when the forms have acquired a purely syntactic function instead. One more stage of grammaticalization and the opposition ceases to exist. The form either gets lost, or coalesces with a lexical stem to fossilize. These fossilized forms can no longer be obtained according to the rules of grammar, but must be listed in the lexicon. They are called lexicalizations.[12]

3. *SF/LF in Old Church Slavonic*

Due to the need of brevity I shall confine myself to some of the main points in the prehistory of the Slavonic adjective declension. Reconstructing the forms in the Indoeuropean protolanguage Hajnal (1997) comes to the conclusion that the LF goes back to a relative construction of the type '*knife which (is) sharp = the sharp knife'*.[13] Hajnal shows that the protolanguage had this definite marker only in the form of a nominative construction. In Balto-Slavic this construction spread from nominative to accusative and finally to all obli-

[12] Lehmann, *Thoughts on grammaticalization*, p. 136.

[13] I. Hajnal, 'Definite nominale Determination im Indogermanischen', *Indogermanische Forschungen*, 102, 1997, pp. 38—73.

que cases. This development mirrors the interaction between definiteness and syntactic position as mentioned in paragraph 2.

In Old Church Slavonic the SF and the LF form a grammatical category of the adjective with full paradigms for number and case.[14] An inflectional or grammatical category is defined according to Mel'čuk (1997) by the following features:[15]

1. One element of the set of 'grams' is obligatorily activated in a particular part of speech; e.g. every verb needs a mood marker.
2. The grams exclude each other in one and the same position; e.g. past tense does not combine with future tense in one verbal form.
3. The form is expressed with regular means;
a) Gram and stem are expressed compositionally,
b) The number of expressions for one gram is limited,
c) The majority of grams can be combined with all or nearly all elements of a certain word class.

If we apply this to Old Church Slavonic, we can observe that 1: Every adjective has to be marked with respect to the opposition SF vs. LF; 2: an adjective can have either the SF or the LF, never both in one form; 3: the two grams forming the category are expressed by separate morphemes attached to the adjective stem. For every adjective there exists only one SF and one LF. Concerning feature 3c we have to admit that both members of the category cannot be combined with all or nearly all adjectives. In this sense SF/LF is clearly less grammatical than for example tense or case.

In the most archaic texts most forms of LF consist of the corresponding SF plus the inflected forms of the reconstructed deictic element **jь*.

Table 1.

Sg.	LF m.	SF m.	LF f.	SF f.	LF n.	SF n.
Nom.	новъıи	новъ	новаıа	нова	новоѥ	ново
Gen.	новаѥго	нова	новъıѧ	новъı	новаѥго	нова
Dat.	новоуѥмоу	новоу	новѣи	новѣ	новоуѥмоу	новоу
Acc.	новъıи	новъ	новжıж	новж	новоѥ	ново
Instr.	новъıимь	новомь	новоıж	новоıж	новъıимь	новомь
Loc.	новѣѥмь	новѣ	новѣи	новѣ	новѣѥмь	новѣ

[14] The relevant works on SFA/LFA in Old Church Slavonic are: Tolstoj, 'Značenie', Honowska, *Geneza*, R. Večerka, *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax II. Die innere Satzstruktur*, Freiburg i. Br., 1993.

[15] I. A. Mel'čuk, *Kurs obščej morfologii I*, Vena/Moskva, 1997, p. 249.

Table 2.

Pl.	LF m.	SF m.	LF f.	SF f.	LF n.	SF n.
Nom.	новии	нови	новъıѩ	новъı	новаꙗ	нова
Gen.	новъıихъ	новъ	новъıихъ	новъ	новъıихъ	новъ
Dat.	новъıимъ	новомъ	новъıимъ	новамъ	новъıимъ	новомъ
Acc.	новъıѩ	новъı	новъıѩ	новъı	новаꙗ	нова
Instr.	новъıими	новъı	новъıими	новами	новъıими	новъı
Loc.	новъıихъ	новѣхъ	новъıихъ	новахъ	новъıихъ	новѣхъ

As several scholars have pointed out the use of the LF and the SF is governed by language-specific rules and is not to be seen as a slavish copying of the articles of the original Greek texts. The use is mainly determined by definiteness, but also by morphological, lexical and syntactic factors.[16]

Let us begin with definiteness: the LF marks definite nouns and the SF indefinite nouns; therefore the former is compulsory after inherently definite elements like съ 'this' or тъ 'that' and latter is used after inherently indefinte elements like единъ 'one/a certain'. We can show that the marking of definiteness functions independently of the referential status of the determined noun. All possible combinations of definiteness and referential statuses are attested. Consider these examples of the SF in specific-indefinite contexts:

(19) и се чк҃ъ бѣ тоу рѫкѫ имъı соухѫ и въпросиша и гл҃ѭште аште достоитъ въ сѫвотѫ цѣлити. (Matthew 12,10 Codex Zographensis) 'A man was there with a withered arm, and they asked him 'Is it permitted to heal on the sabbath?"

(20) поѩтъ и҃съ петра и иѣкова и иоана и вьзведе ѩ на горѫ въıсокѫ единъı (Mark 9,2 Codex Marianus) 'Jesus took Peter, James and John with him and led them up a high mountain by themselves.'

In sentence (19) the speaker is talking about a paralysed arm and in (20) about a high hill both of which exist in the universe of discourse. As the adressee is not able to identify them, рѫкѫ 'hand' and горѫ 'hill' are indefinite, hence they are accompanied by the adjectives in the SF соухѫ 'a paralysed' and въıсокѫ 'a high'. The LF appears in specific-definite contexts, as the following sentences show:

(21) законоу оубо црькъвноуоумоу покарѣѧ сѧ присѧгохъ ꙗкоже моштьно стѫпати. (508,14 Codex Suprasliensis) 'Subordinating myself to the ecclesiastical law I have sworn how to act.'

(22) и пришедъши едина въдовица оубога въвръже дъвѣ лептѣ [...] и призъвавъ оученикъı своѩ рече имъ аминь гл҃ѭ вамъ ѣко въдовица си оубогаа мъножѣе вьсѣхъ въвръже. (Mark 12,42/43 Codex Marianus) 'Presently there came a poor widow who dropped in two tiny coins, […] he called his disciples to him and said: 'Truly I tell you: this poor widow has given more than all those giving to the treasury."

(23) азъ есмъ хлѣбъ живъı съшедъı сн҃бсе (John 6,51, Codex Marianus) 'I am the living bread that has come down from heaven.'

[16] The factor model is based on M. Guiraud-Weber, 'La méthode bisynchronique dans la description de l'adjectif attribut en russe moderne', *Revue des Etudes slaves*, LXV/1, 1996, pp. 81—95; cf. chapter 4 of this article.

Sentence (21) contains the definite noun законоу 'law' the referent of which is identifiable on the basis of shared cultural knowledge in the sense that speaker and hearer know that within their community there is only one ecclesiastical law. In (22) the speaker introduces a new referent 'a widow' by using the SF indefinite markers in оубога 'poor' and едина 'one' and when this referent is mentioned again the speaker can assume the adressee is able to identify the person in question and therefore he or she uses the LF (оубогаа) and the deictic си 'this'.

The following examples show the SF and the LF accompanying nouns with non-speficic reference. Here the speakers do not have a commitment to the referents' existence within the universe of discourse. Instead they instruct the hearer to activate the mental prototype of the category.

(24) не можетъ дрѣво добро плода зъла творити. (Matthew 7,18 Codex Zographensis) 'A good tree cannot bear bad fruit, and a poor tree sound fruit.'

(25) неподобно ѥстъ о оумираѭштиихъ хвалити сѧ. (126,14 Codex Suprasliensis) 'One should not pride oneself on the dead.'

(24) is a generic statement and the referents of the nouns do not exist in the universe of discourse. It is worth noting that non-specific reference is not restricted to the SF, as the LF оумираѭштиихъ shows in (25). Finally, only the SF is attested in non-referential contexts. Here the determined noun is in predicative use.

(26) се мѫжъ їменем иосифъ съвѣтъникъ сы мѫжъ благъ и правьденъ. (Luke 23,50 Codex Marianus) 'Now there was a man called Joseph, a member of the Council, a good and upright man.'

(27) иродъ бо боѣше сѧ иоана вѣды и мѫжа праведьна и ст҃а. (Mark 6,20 Codex Marianus) 'For Herod went in awe of John, knowing him to be a good and holy man.'

As vocatives are forms of address and therefore similar to second person pronouns, they are inherently definite and usually demand the LF: (28) зълы рабе 'you wicked servant!' (Luke 19,22, Codex Marianus).

We have to consider the fact that the expression of definiteness is not totally regular. There are a lot of examples showing disturbances of the functional opposition. In one translation of the same Greek original the LF is used and in another the SF. As the material cited in Vecerka (1993) shows this is mainly the case in prepositional constructions and the instrumental: Luke 23,38 кънигами елинъсками и римъсками 'with Greek and Roman letters' in Codex Zographensis and елиньскыми и римъскыми in Codex Suprasliensis.[17] These exception, however, can be explained by the fact that definiteness generally tends be expressed less regularly in marginal positions of topic continuity.

As in Modern Russian there exist several exceptions based on morphological factors. Many adjectives are restricted to only one form; some only have the SF, others only the LF. First of all, possessive adjectives exclusively have the SF. The same holds true for the majority of relational adjectives derived from proper names.

[17] Večerka, *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax II*, p. 215.

(29) І҃с рече ты еси симонъ сн҃ъ ионинъ. (John 1,42 Codex Marianus) 'Jesus said: 'You are Simon son of John."

(30) І҃с отиде въ странѫ тоурскѫ и сѵдонъскѫ. (Matthew 15,21 Codex Marianus) 'Jesus then withdrew to the region of Tyre and Sidon.'

(31) ли они осмь на десѧте на нѧже паде стлъпъ силоуамьскъ и поби ѩ мьните ли ѣко ти длъжьнѣише бѣшѧ паче всѣхъ чк҃ъ. (Luke 13,4 Codex Zographensis) 'Or the eighteen people who were killed when the tower fell on them at Siloam — do you imagine they must have been more guilty than all the other people living in Jerusalem?'

On the other hand, derived temporal and local adjectives like вѣчънъıи 'eternal', окръстьнъи 'nearest' have only the LF. They are inherently definite.

(32) отпоусти ѩ да шедъше въ окръстьниихъ селѣхъ и вьсехъ. (Mark 6,36 Codex Zographensis) 'Send them off to the farms and villages round about.'

Meaning differences between SF and LF shed further light on our analysis of the functioning of the SF/LF opposition.; cf. the SF длъжънъ meaning 'must' and the LF длъжьнъıи 'necessary, appropriate'.

(33) женѣ моужь дължьноую любъвь да въздаѥть. (1C 7,3 Apostolus Christinopolitanus) 'The man has to give his wife the love due to her.'

(34) мы законъ имамъ и по законоу нашемоу длъжьнъ естъ оумьрѣти. (John 19,7 Codex Zographensis) 'We have a law and according to that law he ought to die.'

Phraselogical units have only the LF as водънъıи трѫдъ 'dropsy', even if they appear in indefinite contexts.

According to some scholars the main difference between the SF and the LF is their syntactic behaviour. Although this can hardly be accepted as the main feature, the restriction does exist that the LF can not be used with adjectives occupying the predicate position. The SF is not subject to any restrictions, they appear both in nominal phrases and in the predicate.

(35) бьдите и молите сѧ да не вьнидете въ напасть д҃хъ бо бьдръ а плъть немоштьна. (Matthew 26,41 Codex Zographensis) 'Stay awake, and pray that you may be spared the test. The spirit is willing, but the flesh is weak.'

The SF has one clear syntactic function: it derives adverbs from regular adjectives. Apart from accusative neuter singular, locative and instrumental are used: скоро (acc.) 'quickly', добрѣ (loc.) 'well', рабьскъı (instr.) 'slavishly'.

What emerges from this chapter is that SF/LF in Old Church Slavonic is a grammatical category which functions as a certain type of definiteness marker. The SF has a wider range of syntactic uses than the LF and is not confined to the predicate position whereas the LF is not yet allowed in the predicate position at all. There are, however, clear signs of disturbances of the semantic opposition as many adjectives are restricted to either the SF or the LF. These restrictions can be explained by semantic defaults, in the sense that inherently definite adjectives do not take part in the opposition. If derived from proper names they have only the SF, if derived from appellative nouns they have predominantly the LF. Another sign of weakening of the definite marker is to be seen in the differentiated meanings of SF and LF adjectives. Lexicalizations are not typical for fully-fledged grammatical categories. We

come to the conclusion that Old Church Slavonic SF/LF represents a definite marker in a state of decay. It is not a prototypical marker of definiteness, because some LF forms have indefinite functions and cover a certain range of uses beyond identifiability. Oscillations between the SF and the LF are especially frequent in non-topical positions, i.e. in prepositional and instrumental constructions. As the LF is not yet the dominant form, we can assign a middle position between stage I and stage II in the life cycle of definite markers. On the other hand, with the marking of adverbs, the SF has one purely syntactic function typical even for stage III.

4. *SF/LF in Russian*

Although a lot of research has been carried out on the development of LF/SF in Russian[18] some of the material is of little use, because many scholars have not taken the larger context into consideration. They confine themselves to shortened examples, often only nominal syntagmas. Investigating definiteness, however, one needs to analyse the context to be able to determine the file of shared knowledge from which the identifiability of the referent may arise.

Common East Slavonic (= древнерусский язык) has a system similar to that of Old Church Slavonic. Both adjective forms had a complete paradigm comprising all cases and all three numbers. The SF is used in all syntactic positions, whereas the LF is excluded from the predicate. The opposition still expresses definiteness, especially with qualitative adjectives in subject and direct object position. Let us start with examples of the status specific-indefinite:

(36) *Вѣ то же лѣто бяше буря велика съ громомъ и градомъ.* 'In that year there was a heavy storm with thunder and hail.'

(37) *Ольга повеле ископати яму велику и глубоку на дворе теремьстемь вне града.* (Nestor Chronicle) 'Olga had a huge and deep hole dug in the court outside the town.'

The SF marks indefiniteness also in non-specific and non-referential contexts:

(38) *Оже придеть крѣвавъ муже на дворъ или синь то видока ему не искати.* (Russian Pravda). 'If a man comes beaten bloodily or black and blue, he need not bring a witness.

(39) *бѣ же Ростиславъ мужь добль ратенъ вѣзрастомь же лѣпъ и красенъ лицемь и милостивъ убогымъ.* (Nestor Chronicle) 'Rostislav was a strong man, tall, handsome and merciful to the poor.'

As in Old Church Slavonic the SF is the only possible form in the predicate; cf. the adjectives *ратенъ, лѣпъ* etc. Whereas in Old Church Slavonic adjectives derived from proper nouns appear predominantly in the SF in Common East Slavonic we can observe a more frequent occurence of the LF. From the 16th to the 18th century the LF expands into the predicate position and su-

[18] cf. Gunnarsson, *Recherches syntaxiques*, B. Unbegaun, *La langue russe au XVI-e siècle*, Paris, 1935; L. P. Jakubinskij; 'Iz istorii imeni prilagatel'nogo', *Doklady i sobščenija instituta jazykoznanija AN SSSR*, 1, 1951, pp. 52—60 and others.

persedes the SF in attributive use. As early as in the 13. century one can observe the tendency towards reduction of the case paradigm of the SF.[19] In the more archaic styles of Russian some oblique forms of the SF stay in use for a longer time. Consider the following quotation from Pushkin's *Сказка о царе Салтане*:

(41) *Царь Салтан, с женой простяся,*
На добра коня садяся […]
'Tsar Saltan said goodbye to his wife and mounted a fine steed […]

It is interesting to note that the loss of case forms reveals a particular hierarchy: in the early stages dative, instrumental and prepositional cases are lost and only at the very end the use of accusative case gradually disappeares.[20] As a relic of oblique case forms, Modern Russian has inherited a number of adverbs going back to fossilized prepositional phrases. They are the results of lexicalization processes, i.e. the transition of the combination of a lexical item plus grammatical affix into a single lexical unit, for example *сперва* 'at first', *издалека* 'from afar', *от мала до велика* 'young and old', *по-русски* 'in Russian', *на босу ногу* 'bare footed'. The early loss of the oblique cases reflects the frequent omission of articles in languages like Rumanian and German, as mentioned in paragraph 1. We shall come back to the loss of cases when we analyse the parallel development in Serbian and Croatian.

In Modern Russian the morphological opposition in question does not express definiteness any longer. The SF is one 'gram' (граммема) of the bipartite inflectional category 'predicate marking' of the Russian adjective. The case paradigm of the SF is reduced to the nominative form which agrees with the subject in gender and number, for example *стар — стара — старо — стары* 'old'. In agreement with Guiraud-Weber (1993, 1996) I would also posit that the use of the SF can not appropriately be described in a purely synchronic static analysis, because the category is changing in front of our eyes. For solving this problem Guiraud-Weber applies the so called „bisynchronic" method which relies on the assumption that rapidly changing categories should be described by more than one single rule system. For the current use of the SF the author differentiates a stable core of rules, called microgrammar, and the two models A and B containing additional rules. A is the progressive and B is the receding model. The microgrammar consists of strict rules, violations of which render grammatically incorrect sentences. It has four levels:[21]

1. morphological: many adjectives do not have a SF at all, as relational adjectives like *столичный* 'capital' or some colour terms like *коричневый* 'brown'.

---

[19] Among the 120 adjectives used in the Smolensk Treaty from 1229 one finds only 7 SFA (cf. V. I. Barkovskij/P. S. Kuznecov, *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka*, Moskva, 1965[2], p. 246).

[20] cf. the findings in Gunnarsson, *Recherches syntaxiques* and Unbegaun, *La langue russe au XVI-e siècle.*

[21] Guiraud-Weber does not differentiate the last two levels.

2. lexical: some SF and LF have different meaning in which case the LF usually covers both meanings, e.g. *болен* 'ill' — *больной* 'chronically ill, psychologically ill', *жив* 'alive' — *живой* 'lively'.

3. syntactic: the SF is restricted to the predicate position; only the SF can govern direct objects; *он похож на отца.* 'he looks like his father'[22]

4. referential: the SF is used with generically referring subjects like in

(42) Человек смертен . 'Man is mortal.'

The progressive model A is spreading and dominates in the speech of younger native speakers. Its main feature is the restriction of the SF to the microgrammar. In all of the following contexts of the copula *быть* the speakers use exclusively the LF in the nominative or in the instrumental case:

- present tense > LF_{Nom}

(43) *Она не только глухая, она еще и слепая.* 'She is not only deaf, but also blind.'

- past, future, conditional > LF_{Nom} or LF_{Instr}

(44) *А жена его была милая.* 'But his wife was nice.'
(45) *Внешняя политика Горбачева бюла противоречивой.* 'Gorbachev's foreign policy was contradictory.'

- infinitive, gerund, imperative > LF_{Instr}

(46) *Я хочу быть правдимым.* 'I want to be honest.'

The receding model B is more complex, because it allows more variants by making use of the SF:

- present tense > LF_{Nom} or SF

(43a) *Она не только глухая, она еще и слепая.*
(47) *Она общительна.* 'She is sociable.'

- past, future, conditional > LF_{Nom} or LF_{Instr} or SF

(44a) *А жена его была милая.*
(45a) *Внешняя политика Горбачева была противоречивой.*
(48) *Он был добродушен и рассеян, как его отец.* 'He was good-natured and absent-minded like his father.'

- infinitive, gerund, imperative > LF_{Instr} or SF

(46) *Я хочу быть правдимым.*
(49) *Ученый не может быть сентиментален.* 'A scholar can not be sentimental.'

---

[22] In the spoken language one may come across LFA: *он похожий на отца.*

Model B is less common in modern Russian and appeares predominantly in belles-lettres. Therefore, in certain contexts it is perceived as archaic.

From this chapter we can conclude that SF/LF in Common East Slavonic functioned as a definite marker which exhibited some irregularities. In the course of time the stage II markers SF/LF drifted apart in different directions. The LF evolved into a marker of the part of speech 'adjective' and the SF shifted to a marker of predicativity and of the part of speech 'adverb'. In Modern Russian the LF corresponds to stage III and shows no traces of the previous stages any more. The connection to identifiability is completely lost. The LF as an equivalent of the articulated form has spread to all adjectives and has has started to supersede the unarticulated form SF. Both SF and LF have highly abstract, purely syntactic functions. The paradigmatic variability, i.e. the freedom with which the language user chooses a sign (Lehmann 1995, 137), is constrained and the use becomes obligatory. The proposed analysis is contrary to the widespread view that the SF indicates a temporary and the LF a permanent feature. It is very easy to find counter-evidence for this claim: cf. example (42) *Человек смертен.* 'Man is mortal.' There is no single semantic feature which could account for all the usages of SF and LF in predicate position; e.g. Nikol's (1985) identifies 28 different factors. Guiraud-Weber (1996, 66) comes to the conclusion: 'Тщательное синхронное изучение обнаруживает настоящую мозаику употреблений, которая не обладает никакой внутренней связностью.'

5. *SF/LF in Serbian and Croatian*

The early use of SF/LF seems to be quite similar to that of Old Church Slavonic. The forms mark definiteness of both specific and non-specific nouns. Compare the following passage from a letter sent from Dubrovnik:

> (50) Почтеномꙋ воѥводи сандалю од владꙋщаго дꙋбровч'кога кнеза и од все опкине како любимꙋ приꙗтелю срьдчно поздравлѥниѥ (Povelja Dubrovnik) 'A cordial greeting to the honoured Vojevoda Sandal as to a beloved friend from the governing Prince of Dubrovnik and from the whole community

'Vojevoda Sandal' is inherently definite and is therefore accompanied by the the LF Почтеномꙋ. The same holds true for the noun 'the prince' and its adjectives. The noun приꙗтелю, however, has the referential status 'indefinite non--specific'and demands the SF любимꙋ. Some further instances of specific contexts:

> (51) и да ихь слꙋша всакъı по законꙋ црьковномꙋ. (Zakonik Stefana Dušana) 'May everybody listen to them according to the ecclesiastical law.'
>
> (52) Заиде ѥдань добарь и разꙋмань чловкь (Povelja Dubrovnik) 'There came a good and prudent man.'

As in Old Church Slavonic the SF dominates in indefinite-nonspecific and in non-referential uses:

(53) Да ѕчини како добрь чловкь (Povelja Dubrovnik) 'May he act like a good man.'

The existing studies in the history of Serbian and Croatian do not give a clear account of the linguistic processes before the start of the 20th century. Svane (1958) shows that as early as in the 14th century the paradigm of the SF is in a state of decay. The dialectal areas of Štokavian develop in different directions. In Western and central areas the different case forms of the SF are in use much longer than in the Eastern part. The 17th century Bosnian author, Ivan Ančić", for example even favours the SF.[23]

To fill the gap in the description of the historical development I have conducted a corpus-linguistic analysis of the language use of Dositej Obradović, one of the first authors to introduce Štokavian as the base of a polyfunctional written language in Serbia. The data from the autobiography 'Life and Adventures of Dositej Obradović part I' (1783) indicate that he uses the SF nearly exclusively in nominative and accusative masculine.[24] SF/LF still functions as a definite marker independently of the referential status of the noun. However, non-specific and non-referential nouns clearly dominate. The very few genitive forms found in the corpus are restricted to 'non-specific' nouns.

(54) *Каквае бѣдна ствaрь кадь младь човек обикне самоволству!* 'What a horrible thing it is, when a young man grows accustomed to acting willfully.'

(55) *А ви предаете тужбе едань надругога: я грешань човекь будући, какоћу свеце судити* […] 'And you bring forward accusations against each other: Being a poor sinner how can I be a just judge […]

(56) *крепкоби желіо дасе намѣримь на ког пустника да шнимь одемь у Египтске и у Арапске пустинѣ гди нема стопа човека жива.* 'I would very much like to meet a hermit and go with him into the Egyptian and African desert where no human being has ever set foot.'

As mentioned previously, there are not many examples where the SF marks specific indefinite nouns. The LF is clearly the dominant form.

(57) І.. *Пропаде православіе и да дижу руке на архіереэ свое? Србли коима э богь дао здравь умь и пощено сце!* 'The Orthodox faith is lost and they raise their hands aganist their bishop. The Serbs whom God has given a sound mind and an honest heart!'

(58) *А кое гди читао даэ благочинни светонаравни апостоль нагъ посокак утрчао* 'Somewhere I read that the decent and holy apostle ran through the street naked.'

The SF is the only allowed form with non-referential nouns and in the predicate:

(59) *біое од већь благообразань и красноличань човек.* 'He always has been a handsome and good-looking man.'

(60) *Колико самь я прость и неучень мені е миліе видити ученогь младога Раича, него четири вселѣнска патриарха кои би били без науке као я.* 'As I am an ordinary and

---

[23] G. Svane, *Die Flexionen in štokavischen Texten aus dem Zeitraum 1350—1400*, Aarhus, 1958; S. Marković, *Jezik Ivana Ančića (bosanskog pisca XVII veka)*, Beograd, 1958.

[24] G. Neweklowsky, *Dositej Obradović — Leben und Abenteuer. Erster Teil*, *Leipzig 1783. Konkordanzen. Wortlisten*, Wien, 1995; The data base comprises 147 examples of SFA formed of 46 different adjectives.

uneducated man I would rather see the young educated Raic than four ecumenical partiarchs who like me have no education.'

As Belić and Fekete show, Vuk Karadžić, the main language reformer of Neoštokavian, uses SF/LF somewhat inconsistently.[25] The confusion of both forms can be illustrated by sentences in which the SF and the LF determine one and the same noun or by sentences with non-referential nouns accompanied by the LF instead of the SF.

(61) *Кога су познавали као старога хајдука зла човјека, а међу народом позната трговца*. '[…] whom they knew as an old brigand and a bad man, but who among the people was a well-known merchant.'

(62) *Он је био храбри јунак*. 'He was a bold hero.'

In his language the LF dominates, but there are a few sentences with the SF in those oblique cases not attested in Obradović's language. For example in the locative case:

(63) *Нашла га биједа на суху путу*. 'The misfortune befell him on the way.'

Due to the fact that Vuk's language was selected as the dialectal base of the Serbocroat standard language, all grammarians of the 20th century describe the SF as having a full case paradigm. They simply continue old grammatographic traditions going back to Vuk's and Daničić's philological works from the 19th century. This has not changed since the split up in the three standards in the 1990s. Take for example the singular paradigm in the Croatian grammar handbook Barić et al:[26]

Table 3

Sg.	LF m.	SF m.	LF f.	SF f.	LF n.	SF n.
Nom.	vȅlikī	vȅlik	vȅlikā	vȅlika	vȅlikō	vȅliko
Gen.	vȅlikōg(a)	vȅlika	vȅlikē	vȅlikē	vȅlikōg(a)	vȅlika
Dat.	vȅlikōm(u/e)	vȅliku	vȅlikōj	vȅlikōj	vȅlikōm(u/e)	vȅliku
Acc.	vȅlikī	vȅlik	vȅlikū	vȅliku	vȅlikō	vȅliko
Instr.	vȅlikīm	vȅlikīm	vȅlikōm	vȅlikōm	vȅlikīm	vȅlikīm
Loc.	vȅlikōm(e/u)	vȅliku	vȅlikōj	vȅlikōj	vȅlikōm(e/u)	vȅliku

The table shows that in some cases, the SF differ from the LF only in the accent; for example femin. nom. *vȅlika* vs. *vȅlikā* 'big'. As my analysis of the development and the description of the current use is based on written texts these forms can not be taken into account.[27] My empirical historical research

[25] A. Belić, *Istorija srpskohrvatskog jezika*, II/1, Beograd, 1950 and Fekete, 'Oblik, značenje i upotreba'.

[26] E. Barić et al., *Hrvatska gramatika*, Zagreb 1995; cf. also Ž. Stanojčić/Popović Lj., *Gramatika srpskoga jezika*, Beograd, 1999, D. Raguž, *Praktična hrvatska gramatika*, Zagreb, 1997 and H. Vajzović/H. Zvrko *Gramatika bosanskoga jezika. I—IV razred gimnazije*, Sarajevo, 1994.

[27] The same approach is found in Fekete, 'Oblik, značenje i upotreba'.

clearly demonstrates that the oblique cases of the SF went out of regular use a long time ago. Obradović does not use them at all, Vuk somewhat erratically. Many forms are attested only in dialects. In opposition to the dominant view in Serbian and Croatian linguistics, I maintain that the full paradigm cited in table 4 is an arbitrary agglomeration of dialectal forms of various periods and that it reflects neither Vuk's, nor the current language use.[28] Therefore, we are dealing with the wide gap between the codified norms on the one hand, and actual language use on the other.

The functioning of SF/LF in the modern languages is to be analysed in the same way as Russian. We shall develop a microgrammar and different models reflecting the current state of flux. The data are taken from electronic corpora accessible via the internet: 'The Croatian National Corpus' (HNK — www.hnk.ffzg.hr) and the 'The Oslo Corpus of Bosnian Texts' (www.tekstlab.uio). The data are also extracted from various printed media (*Илустрована политика* and *Vreme*). The material gathered from these sources indicates that the SF is fairly stable and does not exhibit any significant differences between Serbian and Croatian. In some cases the SF is even more frequent than the polyfunctional LF: for example *dobar* 'good' and *bolestan* 'ill' are more frequent than *dobri* and *bolesni*. The SF have only the forms nom./acc. sg.; adjectives determining animate nouns are restricted to the nominative; for example *bolestan* is the only form. All other forms do not belong to the standard languages, they are confined to dialects and artistic use in belles-lettres. Therefore, the following examples are treated as instances of „literary morphology"[29] outside the standard language:

(64) *Carigradska policija se drži osveštanog načela da je lakše nevina čoveka pustiti iz proklete avlije nego za krivcem tragati po carigradskim budžacima.* (Andrić) 'The Tsarigrad police proceed on the sacred principle that it is easier to release an innocent person from the infernal court than to pursue the culprit in the corners of Tsarigrad.'

(65) *Malo je porumenio zbog neočekivana ishoda.* (Kaleb) 'He blushed because of the unexpected end.'

These elements of „literary morphology" can be compared to Slavonicisms in Modern Russian as *златой* 'golden' or *власы* 'hair'.

The microgrammar contains the following set of strict rules on three levels:

1. morphological: some adjectives have no SF, e.g. *жарки* 'hot', *кућни* 'house', *ријечни* 'river', *десни* 'right', *давни* 'ancient', *последњи* 'the last'; not all of them are inherently definite;

2. lexical: some SF and LF have different meaning; e.g. *сунчан* 'sunny' vs. LF *sunčani* 'solar'; in lexicalized phrases usually only the LF is allowed *crni prišt* 'carbuncle', *kršteni kum* 'godfather', *драги камен* 'precious stone'

[28] Stanojčić maintains the use of the oblique cases receded only in the 20th century; cf. Ž. Stanojčić, 'Morfologija, sintaksa i frazeologija', in M. Radovanović, (red.) *Srpski jezik (Najnowsze dzieje języków słowiańskich)*, Opole, 1996, pp. 111—143. A similar point of view can be found in M. Lončarić, (red.) *Hrvatski jezik. (Najnowsze dzieje języków słowiańskich)*, 1998, Opole.

[29] For a discussion of „literary morphology" cf. Ž. Stanojčić, *Jezik i stil Iva Andrića*, Beograd, 1967 and Stanojčić, 'Morfologija'.

3. syntactic: the SF is the only possible form in the predicate position;

(66) *Dovoljno sam bogat i star da sebi mogu priuštiti dvomjesečni odmor.* (HNK) 'I am old enough and rich enough to allow myself a two month holiday.'

Rule 3 is to be seen as part of the microgrammar because native speakers do not accept the LF in the predicate (**dovoljno sam bogati…*). Similar to the description of Modern Russian we add to the microgrammar the progressive model A and the conservative model B. Model A is characterised by the progressing decay of the definiteness function of the SF. The marking of indefiniteness is no longer a question of strict grammatical rules, but of preference.

1. morphological: possessive adjectives and possessives have LF *bratovog, Vukovog, njegovog*.
2. definiteness: the SF marks indefinite non-specific and non-referential nouns. Specific nouns, especially those with explicit definiteness markers, are compatible with both the SF and the LF irrespective of their status of definiteness or indefiniteness.

Among the data we find many examples of 'definiteness disharmony' where the SF is accompanied by possessives or demonstratives:

(67) *Ovaj praktičan primjer odlično pokazuje kako su planovi Ante Glibote i Vladimira Mihaljeka o povratku u Croatia Records samo pusti snovi.* (HNK) 'This practical example clearly shows that Ante Glibov's and Vladimir Mihaljek's plans to return to Croatia Records are only empty dreams.

In (67) we would expect *ovaj praktični primjer*. On the other hand, the reverse is also attested: the LF can be accompanied by the indefinite marker *jedan* 'one'

(68) *Jedan stari zeleni 'ford' prođe pored Sosa i on osjeti miris benzina.* (HNK) 'An old green Ford passes Sos and he can smell the petrol.'

(69) *Pošto posljednjih dana ni jedan novi vic nisam izmislio, biće mi dosadno.* (Sead Fetahagić) 'After having been unable to think out a single new joke for the last days I will be bored.'

Model B which is closer to the codified norms of all Serbian and Croatian codifications is characterised by two features:

1. morphological: possessive adjectives have only the SF; cf. the Genitive singular *bratova* 'of brother's', *Vukova* 'of Vuk's'; also possessives: *njegova* 'hers'
2. definiteness: the SF marks indefinite and non-referential nouns.

In this model SF/LFs function as regular definiteness markers of the subject and the direct object. All referential statuses are attested. Consider the examples of indefinite specific nouns:

(70) *Dubina rane pokazuje da je udaren nečim teškim i da ga je udario snažan čovjek ili neko kome je strah dao veliku snagu.* (Dževad Karahasan) 'The gash shows that he was hit with something heavy and that he was hit by a strong man or by somebody whom fear gave great strength.'

(71) *Не знам шта радим: купио сам нов кревет, а он шкрипи.* (Илустрована политика) 'I don't know what to do: I bought a new bed, but it creaks.'

Definite specific nouns are accompanied by an adjective in the LF:

(72) *Mukaffa pruži ruku i stražar priđe da mu pomogne ustati. Nije bio baš siguran na nogama pa ga je dobri stražar, koji se htio pokazati, još neko vrijeme pridržavao i pomagao mu da prođe nekoliko puta sobom da se razgiba.* (Dževad Karahasan: Istočni divan) 'Mukaffa held out his hand and the watchman helped him to stand up. He was still shaky and the good watchman, who wanted to put himself forward held him up for a while and helped him to cross the room several times to relax his muscles.'

The SF mark indefinite nouns with the referential status 'non-specific':

(73) *Na stotine je književnih nagrada za pisce, meni nije poznata ni jedna nagrada za čitaoca. Jer dobar čitalac je rijedak isti tako kao i dobar pisac.* (Nedžad Ibrišimović) 'There are hundreds of prizes for writers, but I do not know a single prize for the reader. For a good reader is as rare, as a good writer.'

The same holds true for non-referential nouns, i.e. nouns occupying the predicate:

(74) *Najprije je valjda bio nesporazum s nastavnikom fizičkog vaspitanja. To je bio mlad, vrijedan nastavnik, dobar gimnastičar, koji je gajio vatrenu želju da i njegovi đaci budu dobri gimnastičari.* (Advan Hozić) 'At the beginning there must have been a misunderstanding with the physical education teacher. He was a young and capable teacher, a good gymnast who fostered the ardent desire that his students should become good gymnasts too.'

Thus we can conclude that the SF is stable in the subject and the object, i.e. in the syntactic positions most important for topic continuity.

This chapter has surveyed the development of the adjective declension in the Neoštokavian languages. In comparison to Old Church Slavonic SF/LF has undergone significant changes, but has not lost its connection to definiteness. In the standard languages the SF has shed all case forms except the nominative and the accusative masculine singular. In this respect Serbian and Croatian are developing much more slowly than Russian which shed the oblique case forms not later than in the 18. century. Serbian and Croatian SF/LF has shifted from a stage I/II marker to a late stage II marker. As model B shows the category is losing ground in the specific reference, while it is relatively stable in non-referential contexts and in the predicate. More and more areas are being excluded from the regular functioning of definiteness marking. This provides strong evidence that the category is drifting towards stage III and is becoming a marker of non-referential nouns and of predicativity.

5. *Definite Adjectives in other languages*

In the other Slavonic languages the decay of the SF has gone even further than in Russian. In Polish the SF is not part of a grammatical category of the adjective any more. It forms a small set of predicative elements which are to be analysed as fossilised lexical entries in their own right. A similar development has taken place in Slovak, Ukrainian and Belorussian. In Sorbian the SF has even become extinct.[30]

A similar system of adjective declensions is attested in the Germanic languages. In Swedish this opposition of, as they are traditionally labelled, 'strong' and 'weak' forms of the adjective correlates precisely with the definite-indefinite distinction:

(75) *den nya bilen*	'the new car' (def.)
denna nya bilen	'this new car' (def.)
hennes nya bilen	'her new car' (def.)
Karls nya byl	'Karl's new car' (def.)
Kära ven!	'Dear Friend!' (vocative, def.)
en ny bil	'a new car' (indef.)
någon ny bil	'some new car' (indef.)

It is interesting to note that the indefinite form is also used in the predicate like the SF in Old Church Slavonic, Serbian and Croatian:

(76) *Karls bil är ny.* 'Karl's car is new.'

In contrast to Swedish, the distribution of the corresponding forms in German is not determined by definiteness. In some contexts both forms are allowed. The one form is used mainly in definite, but also in indefinite contexts:

(77) definite:	*das neue Auto* 'the new car',
	dieses neue Auto 'this new car'
indefinite:	*irgendwelche neuen Autos* 'some new cars'

The reverse holds for the other form which mainly accompanies indefinite, but also some definite nouns:

(78) indefinite:	*ein neues Auto* 'a new car'
definite:	*dessen neues Auto* 'who's new car'
	mein neues Auto 'my new car'

Therefore, German definite adjectives also show a tendency towards the loss of correlation to definiteness. Its use is partly governed by syntactic rules.

Latvian seems to be another language with a functioning definite adjective declension, whereas the corresponing category in Lithuanian has apparently

[30] cf. D. Weiss 'Kongruenz vs. Kongruenzlosigkeit: Zur typologischen Entwicklung des Polnischen', *Zeitschrift für slavische Philologie*, LXIV/1, 1984, pp. 144—192.

decayed (Lyons 1999). This crosslinguistic data indicate that not only Slavonic definite adjectives lost their semantic function.

6. *SF/LF and The Life Cycle*

In this paper I have discussed the development of the adjective declension in Old Church Slavonic, Russian, Serbian and Croatian. I have shown that the evolution of the category can be understood in the terms of the life cycle of definiteness markers. The subcategory LF comes into being by the coalescence of two elements which is a typical feature of a grammaticalization process: in preliterary times the deictic relative pronoun *jь ceases to be used independently and cliticises with the preceding adjective. As the transition from deictic elements into definite markers is a universal grammaticalization path we are not surprised to find SF/LF fullfilling definiteness functions in Old Church Slavonic. The same could be shown for the early periods of Russian and Štokavian. Apparent irregularities in definiteness marking can be explained by lexical defaults and the principles of topic continuity. Similar phenomena are attested in languages with articles where proper nouns, inherently definite adjectives and nouns in prepositional phrases may not take the article. The subsequent evolution in Russian and Štokavian is characterised by the spread of the LF into fields originally restricted to the SF. Over the course of time SF/LF show the tendency towards drift from stage II definiteness markers to purely syntactic elements. In Modern Russian the category represents stage III and shows no traces of the previous stages any more. Here, the LF marks the part of speech 'adjective', whereas the SF marks predicative use or the part of speech 'adverb'. The connection to identifiability is completely lost. Serbian and Croatian pass through theses stages much more slowly, they still retain some basic definiteness functions. The life cycle of definiteness markers as represented by the Slavonic LF is characterised by the the process of obligatorisation in the sense of Lehmann (1995). The free choice of items according to communicative intentions is systematically constrained until the LF is obligatory in nearly all contexts. Along with the obligatorisation the items undergo semantic bleaching — to be more precise, they lose any semantic components and become syntactic markers. The direction of change is characterized by the transition from a semantic-pragmatic into a purely syntactic function. This is a universal of grammaticalization.

Regensburg

LITERATURE

Texts:

Hrvatski Nacionalni Korpus www.hnk.ffzg.hr.

Илуст̄рована п̄олит̄ика.

Neweklowsky G. 1995 *Dositej Obradović — Leben und Abenteuer. Erster Teil, Leipzig 1783. Konkordanzen. Wortlisten.* Wien.

Oslo Corpus of Bosnian Texts www.tekstlab.uio.

Research:

Barić E. et al. 1995 *Hrvatska gramatika.* Zagreb.

Barkovskij V. I./Kuznecov P. S. 1965[2] Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka. Moskva.

Belić A. *Istorija srpskohrvatskog jezika II/1*. Beograd 1950

Fekete E. 1969/1973 *Oblik, značenje i upotreba određenog i neodređenog pridevskog vida u srpskohrvatskom jeziku.* In: Južnoslovenski filolog 28/1—2, 321—386 und 29/3—4, 339—522.

Givón T. 1978 Definiteness and referentiality. In: Greenberg J.H. (ed.) *Universals of Human Language* IV. Stanford, 291—330.

Givón T. 1979 *On understanding grammar*. New York.

Givón T. 1983 *Topic continuity in discourse. A quantitative crosslanguage study.* Amsterdam/ Phil.

Givón T. 1987 *Syntax. A functional-typological introduction I.* Amsterdam/Philadelphia.

Greenberg J. H. 1987 How does a language acquire gender markers? In: Greenberg J. H. (ed.) *Universals of Human Language Vol. IV*. Stanford, 47—82.

Guiraud-Weber M. 1993 La méthode bisynchronique dans la description de l'adjectif attribut en russe moderne. In: *Revue des Etudes slaves* LXV/1, 81—95. (Russian version 1996 Bisinchronnyj metod opisanija prilagatel'nogo v predikativnoj pozicii v sovremennom russkom jazyke. In: Bondarko A. V. (red.) *Teorija funkcional'noj grammatiki. Kačestvennost'. Količestvennost'*. Sankt-Peterburg, 65—78.)

Hajnal I. 1997 Definite nominale Determination im Indogermanischen. In: *Indogermanische Forschungen* 102, 38—73.

Hansen B. 1995 *Die deutschen Artikel und ihre Wiedergabe im Türkischen.* (Arbeiten zur Mehrsprachigkeit 53) Hamburg.

Hansen B. 1996 *Zur Grammatik von Referenz und Episodizität.* (Specimina Philologiae Slavicae Suppl. Bd. 46) München.

Hawkins J. 1977 The pragmatics of definiteness. Part 1 In: *Linguistische Berichte* 47, 1—27; Part 2 *Linguistische Berichte* 48, 1—27.

Honowska M. 1963 *Geneza złożonej odmiany przymiotników w świetle faktów języka staro-cerkiewno-słowiańkiego.* Wrocław.

Ivanov V. V. (red.) 1995 *Drevnerusskaja grammatika XII—XIII vv*. Moskva.

Ivić M. 1997 *O Vukovom i vukovskom jeziku*. Beograd.

Jakubinskij L. P. 1951 Iz istorii imeni prilagatel'nogo. In: *Doklady i sobščenija instituta jazykoznanija AN SSSR 1*, 52—60.

Kuna H. 1970 *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*. (= ANUBiH, Djela 36, Odjelenje društvenih nauka knj. 21) Sarajevo.

Kurz J. 1937/38 K otázce členu v jezycích slovanských, se zvláštním zřetelem k staroslovenštině. In: *Byzantoslavica* VII, 212—340.

Lehmann Ch. 1995[2] *Thoughts on grammaticalization. A programmatic sketch.* München.

Lončarić M. (red.) 1998 *Hrvatski jezik*. (Najnowsze dzieje języków słowiańskich) Opole.

Lyons Ch. 1999 *Definiteness*. Cambridge.

Marković S. 1958 *Jezik Ivana Ančića (bosanskog pisca XVII veka).* Beograd.

Mel'čuk I. A. 1996/98 *Kurs obščej morfologii I/II*. Vena/Moskva.

Mladenović A. 1968 *Jezik Petra Hektorovića.* Novi Sad.

Moravcsik E. 1969 Determination. In: *Working Papers on Language Universals* 1, 65—98.

Nikol's Dž. 1985 Padežnye varianty predikativnych imen i ich otraženie v russkoj grammatike. In: *Novoe v zarubežnoj lingvistike* 15.

Raguž D. 1997 *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb.

Šmelev A. 1996 *Referencial'nye mehanizmy russkogo jazyka.* Tampere.

Stanojčić Ž. 1967 *Jezik i stil Iva Andrića.* Beograd.

Stanojčić Ž. 1996 Morfologija, sintaksa i frazeologija. In: Radovanović M. (red.) *Srpski jezik* (Najnowsze dzieje języków słowiańskich). Opole, 111—143.

Stanojčić Ž./Popović Lj. 1999 *Gramatika srpskoga jezika.* Beograd.

Svane G. 1958 *Die Flexionen in štokavischen Texten aus dem Zeitraum 1350—1400*. Aarhus.

Tolstoj N. I. 1957 Značenie kratkich i polnych form prilagatel'nych v staroslavjanskom jazyke. In: *Voprosy slavjanskogo jazykoznanija* 2. Moskva, 43—122.

Večerka R. 1993 *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax II. Die innere Satzstruktur.* Freiburg i. Br.

Vajzović H./Zvrko H. 1994 *Gramatika bosanskoga jezika. I—IV razred gimnazije.* Sarajevo.

Weiss D. 1984 Kongruenz vs. Kongruenzlosigkeit: Zur typologischen Entwicklung des Polnischen. *Zeitschrift für slavische Philologie* LXIV/1, 144—192.

Znika M. 1987 O upotrebi određenih i neodređenih pridjevnih oblika. In *Jezik* 34/4, 101—106.

Бјорн Хансен

ЖИВОТНИ ЦИКЛУС МАРКЕРА ОДРЕЂЕНОСТИ: ОДРЕЂЕНИ И НЕОДРЕЂЕНИ ПРИДЕВСКИ ВИД У СТАРОСЛОВЕНСКОМ, РУСКОМ, СРПСКОМ И ХРВАТСКОМ

Р е з и м е

Рад се бави функцијама и развојем форми одређеног и неодређеног придевског вида у старословенском, руском, српском и хрватском језику. Старословенски је имао две парадигме за обе категорије. Касније, у свим словенским језицима долази до повлачења форме неодређеног вида, који се маргинализовао или потпуно изгубио. У овом раду се анализира семантичко-прагматичка функција одређености и синтаксичка функција маркирања предиката у светлу теорије граматикализације. Показано је да ове функције упућују на различите ступњеве у животном циклусу маркера одређености. Главна теза је да постоје значајне паралеле између развоја словенске придевске деклинације и животног циклуса одређених чланова. Ова промена се одликује претварањем семантичко-прагматичке у чисто синтаксичку функцију. Реч је о универзалији процеса граматикализације.

CONTACT-INDUCED CHANGE IN A CASE OF LANGUAGE SHIFT: THE SERBIAN LANGUAGE IN AUSTRALIA

JOVANA DIMITRIJEVIĆ

UDC 811.163.41'36
811.163.41'271.1
811.163.41'276.3-053.2(94)

Abstract. This paper explores change induced through contact with English in a variety of Serbian spoken by the children of Serb migrants, the so-called second generation, in Melbourne, Australia. Depending on the manner in which contact-induced change affects this immigrant variety of Serbian (AS), it is possible to differentiate between three categories of change: (1) change that does not simplify the structure of AS and brings about increased similarity with English; (2) change that simplifies the structure of AS but does not bring it closer to English; and (3) change that simplifies an AS structure and makes it more similar to English.

Key words: contact-induced change, attrition, convergence, transference

1. *Introduction*

That an immigrant minority group will, as a result of prolonged contact, adopt the language of the dominant majority for in-group communication is commonly recognized as a truism in the literature on language shift (Romaine, 1989: 35; Grosjean, 1982: 103—07). Viewed diachronically, the shifting process is (generally) complete in the course of three generations: the immigrant first generation is dominant in the minority language, the second generation is bilingual yet generally displays a clear preference for the majority language, while the third generation is monolingual in the language of the dominant group. Ethnolinguistic groups able to maintain an immigrant language into the fourth or fifth generation, although documented,[1] are considered an exception rather than the norm.

The minority language is initially the only language used across domains in interaction with group members; however, as bilingualism becomes prevalent, the majority language begins to encroach on spheres of interaction, such as the home domain, from which it had previously been excluded. The minority language is never replaced suddenly by the majority language as the language of interaction with group members; instead, language use gradually becomes variable. Viewed synchronically, language shift entails the use of both languages, for a time at least in less stable, immigrant communities, across the same domains. The source of language shift is in this 'synchronic heteroge-

[1] Pennsylvania German in the United States is one such case (Dorian, 1978).

neity': the linguistic diversity resulting from language shift is at once both the reflection of and impetus for continuing change (Appel and Muysken, 1987: 41).

As a language recedes, loses speakers and domains, it ultimately begins to lose structure. The loss of structure, phonological, morphological, syntactic, or discourse structure, is part of the gradual process of attrition. Since the lost linguistic material is not replaced by new material, for instance, from the dominant language, attrition is the most common linguistic route to language death (Thomason, 2001: 227). Attrition, however, is not the only kind of contact-induced change which it is possible to encounter in the course of language shift. Contact-induced changes in the minority language are often also due to interference, the direct importation of material and/or structures from the dominant language. Finally, many changes have multiple causes, with both attrition and interference from the majority language contributing to bring about the change.

An example of a study which considers contact-induced changes in a receding language is Fenyvesi (1995).[2] In her investigation of deviations from Hungarian as it is spoken in Hungary evident in an immigrant variety of the language spoken in the United States, Fenyvesi attempted to establish the sources of the structural changes she observed. She was able to identify three categories of changes: (1) changes that made the minority language more similar to English without simplifying it, referred to as 'borrowing alone'; (2) changes that simplified the language without bringing it closer to English, referred to as 'attrition alone'; and (3) changes that both simplified the language and made it more similar to English, referred to as 'both borrowing and attrition'.

Considering all three of the above types of change, this paper analyzes contact-induced changes in an immigrant language in a language shift situation, namely in Serbian as it is spoken by second generation Serbian/English bilinguals in Melbourne, Australia; in this it follows Fenyvesi (1995). A significant difference, however, between Fenyvesi's approach and the one adopted here is that the polysemous term 'borrowing' (cf. Poplack, 1980; Myers-Scotton, 1993; Thomason, 2001; Auer, 1991) is, in this paper, superseded in favor of the distinction between interference features resulting from the processes of transference and convergence (Clyne, 2003), respectively. Transference is the process whereby any „form, feature or construction [is] taken over by the speaker from another language, whatever the motives or explanation for this" (Clyne, 2003: 76). Convergence, on the other hand, refers to the process whereby partial similarity between structures in one language (Serbian) in contact with another (English) increases at the expense of difference.

Clyne (2003: 79—80) explains the basis on which, for example, syntactic convergence and syntactic transference are differentiated by citing two ways in which 'we went to school in Tarrington' might be expressed by German/English bilinguals:

[2] Anna Fenyvesi's (1995) study focuses on a language death situation: the death of an immigrant language as the final stage of a case of language shift in an immigrant context.

a) Wir *haben* zu Schule *gegangen* in Tarrington
we AUX + have to school go+PAST.PT in Tarrington
b) Wir *haben gegangen* zu Schule in Tarrington
we have gone to school in Tarrington
c) Wir *sind* in Tarrington zur Schule *gegangen.*
we AUX+be in Tarrington to.the school go+PAST.PT

A comparison of sentences a) and b) with sentence c), which is how 'we went to school in Tarrington' would be realized in Standard German, reveals a morpheme-for-morpheme correspondence with the English in sentence b), which thus constitutes an example of syntactic transference. Conversely, there is no morpheme-for-morpheme correspondence in sentence a), which converges towards the English.

The difference between the transference of syntactic constructions and syntactic convergence can be further illustrated by examples from the present corpus:

(1) A svako počne da *smeje mi.*
and everyone:NOM begin:PR.3.SG that laugh:PR.3.SG I:DAT
Homeland Serbian:
A svi počnu da *mi se smeju*.
and everyone:NOM.PL begin:PR.3.PL that I:DAT R laugh:PR.3.PL
'And everyone begins to laugh at me'.

(2) Kad ja kažem svako *smeje se na mene*.
when I:NOM say:PR.1.SG everyone:NOM laugh:PR.3.SG R at I:ACC
Homeland Serbian:
Kad ja kažem svi *mi se smeju*.
when I:NOM say:PR.1.SG everyone:NOM.PL I:DAT R laugh:PR.3.PL
'When I say [it] everyone laughs at me'.

The utterances in (1) and (2) feature two ways in which a second-generation Serbian/English bilingual expressed the indirect object of the verb *smejati se* 'to laugh': the two realizations differ both from each other and from the realization in (monolingual) homeland Serbian (HS). In HS, when the indirect object is a pronoun, its unmarked realization will be a pronominal enclitic in the dative, rather than the full pronominal form; the indirect object will then precede the verb. This contrasts with the preferred English SVO word order. As a result, in (1) the enclitic appears in the position following the verb. The pronoun in (2) is not the indirect object but the object of the preposition *na* 'at': in fact, there is a morpheme-for-morpheme correspondence in (2) with the English 'laugh at me'. We conclude that (1) is an example of syntactic convergence, whereas (2) is an instance of semanticosyntactic transference.

Differentiating between the linguistic processes of attrition, transference, and convergence in the analysis produces a four-way distinction between changes resulting from: (1) transference only; (2) convergence only; (3) attrition only; and (4) both convergence and attrition, each of which will be considered in turn.

2. *The Serbian language community in Australia*

The first large wave of Serbian migrants came to Australia in the years immediately following World War I, but it was after World War II that the number of Serbian settlers became more significant. According to Stefanović (2001: 674—681), large numbers of Serbs arrived in Australia in the period 1949—1954, and as the migration continued, by the 1961 census there would have been more than 10 000 Serbian immigrants in Australia. Stefanović goes on to suggest that by the late 1980s it seems probable that this figure would have reached 70 000.[3] As some 30 000 Serbs have been estimated to have migrated to Australia in the 1990s, the figure could now exceed 100 000, especially as natural demographic increase must be taken into account.[4] Although census results provide but a partial picture of the number of Serbian settlers in Australia, they do clearly show that it is in New South Wales and Victoria, in particular in Sydney and Melbourne, that almost three-quarters of persons of Serbian origin are to be found. The process of language shift in the Serbian language community in Australia is ongoing, but possibly slowed down by continuous Serbian migration to Australia following World War II, Australia's multicultural policy, and the strong presence of a national (Serbian Orthodox) church.

3. *Methodology*

The present analysis is based on 10 hours of tape-recorded sociolinguistic interviews conducted with 8 second-generation Serbian/English bilinguals in Melbourne, Australia.[5] The 8 women are part of a larger sample of 20 Serbian/English bilinguals who had consented to participate in a broader study of the macro-social and micro-interactional bilingual language practices in a Serbian language community in Melbourne. The interviews were conducted in the period from April to July 2003 in the informants' homes and at the University of Melbourne. Most informants were interviewed individually; the exception are JM and MJ, who were present during each other's interviews. Only the informant(s) and the interviewer were present at the interviews.

The interviews consisted of two parts. A language use questionnaire and a social network questionnaire were first administered orally. During the second part of the interview, informants were encouraged to share their understanding and experiences of and attitudes toward Australian and Serbian so-

---

[3] This figure includes first generation migrants and those born in Australia of Serbian parents.

[4] Stefanović (2001) acknowledges that this figure does not seem to square with census data. According to the results of the 2001 Australian Bureau of Statistics census, Serbian is the language spoken in the homes of 49 202 Australians (0.3% of the Australian population); for Melbourne, this figure is 14 645, or 0.4% of Melbourne's population. We may assume, in addition, that some of the respondents grouped by census authorities in the 'South Slavic not further defined' category, of whom there are 14 606 in Australia and 3894 in Melbourne, are in fact speakers of Serbian. Although Stefanović is estimating the number of persons of Serbian origin, while the census data pertain to speakers of Serbian, there is an obvious discrepancy to be accounted for.

[5] Prior to the interviews, informants' informed consent was obtained in writing.

ciety and culture and to talk about their experiences in relation to language maintenance. It was expected that, due to the nature of the topics and the fact that the informants and interviewer had interacted on numerous previous occasions in the course of participant observation carried out in a Melbourne Serbian Orthodox church-school community [*crkveno-školska zajednica*], which was the site for the broader study and of which the informants were members, the informants would settle down to a pattern approximating their everyday interactional style.[6]

Informants' habitual language choice patterns were established by means of the language use questionnaire.[7] The questionnaire focused on language choice with different interlocutors, rather than in particular domains, as the variables of topic and setting were, following Bell (1984, 2001), considered subservient to the addressee variable. Informants' responses are summarized in table 1. Based on these data, it was possible to rank the 8 women along a maintenance-shift continuum;[8] language maintenance ratings are presented in the rightmost column of table 1. Their respective ratings indicated that all 8 women were 'shifters': all used more English than Serbian in their day-to-day interactions. However, they all also continued to use Serbian to some interlocutors at least some of the time.

---

[6] At issue here is language mode: „the state of activation of the bilingual's languages and language processing mechanisms at a given point in time" (Grosjean, 2001: 3). Language mode is regularly present in bilingualism research as an independent, control, or confounding variable (Grosjean, 2001: 2); it should, thus, be controlled for when it is not the object of study. It is always safest to put bilinguals in either a monolingual or bilingual, as opposed to an intermediate mode. Grosjean (2001: 15—6) gives several suggestions for how this may be accomplished. In the case of research which aims to explore bilingual language practices, factors sufficient to put an informant in bilingual mode are, for example, showing interest in the informant's bilingualism, having a bilingual interviewer who belongs to the same bilingual community as the informant and with whom the informant is familiar, and setting up an interview situation conducive to a bilingual mode (no monolinguals present, a relaxed, non-normative atmosphere, etc). This was the strategy adopted for the present study.

[7] Only language use data will be considered here as an analysis of the social network data, obtained from the second questionnaire, is beyond the scope of this brief paper.

[8] Speakers' positioning on the maintenance-shift continuum was determined by calculating ratios of community language to dominant language (S/E) use to a range of interlocutors in interaction with whom Serbian was a potential choice of language. The ratio was calculated using a formula for calculating linear transformation of proportions ((a–b)/(a+b) Ferguson and Takane 1989), where the value 'a' is the number of interlocutor types to whom Serbian was used, and 'be' the number of interlocutor types to whom English was used. For speakers who reported use of both Serbian and English to an interlocutor type, each language choice was counted separately as a 0.5 value. A speaker who uses relatively more Serbian in interaction with different interlocutors has a language maintenance rating closer to +1; a speaker who uses relatively more English with the same interlocutors has a rating closer to –1. Therefore, a language maintenance rating closer to +1 places the speaker closer to the maintenance end of the continuum, and a rating closer to –1 places her closer to the shift extremity, identifying the former as a 'maintainer' and the latter as a 'shifter'.

Table 1. Choice of language by interlocutor type

Speakers		*Interlocutors*													*LM*
Name	*Age*	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	*Rating**
NK	43	/	S	S	/	S	/	/	/	/	/	E	/	E	0.2
ZD	21	S	S	S	/	SE	SE	SE	E	/	/	E	/	SE	0.11
ZT	21	S	S	S	/	SE	SE	SE	E	/	/	E	/	E	0
MJ	61	/	S	S	S	SE	SE	SE	E	E	E	S	E	E	–0.08
BV	28	S	SE	E	SE	SE	/	E	E	/	/	E	/	E	–0.44
JM	59	/	SE	SE	SE	SE	E	SE	E	E	E	E	SE	E	–0.5
BN	26	S	SE	E	/	SE	/	E	E	/	/	E	E	E	–0.55
AJ	29	/	SE	SE	SE	SE	SE	E	E	E	E	E	E	E	–0.58

Interlocutors (relations to the speaker):
1 = Grandparent 2 = Friend of parent 3 = Parent 4 = Spouse/partner 5 = Acquaintance 6 = Child of relative/friend 7 = Close friend 8 = Sibling 9 = Child 10 = Friend of child 11 = In professional service encounter 12 = Colleague/fellow student 13 = In minor service encounter
* Language maintenance rating
(Empty cells denote lack of the indicated relationship.)

The analysis focused on identifying and accounting for the source of features in which the variety of Serbian spoken by second generation Serbian/English bilinguals in Australia, as exemplified in the speech of the 8 women interviewed, differed from HS. Due to their occurring in a language shift situation, the observed changes were investigated as resulting from language contact.[9] It was first established whether a change was an interference feature (what Fenyvesi, 1995 refers to as 'borrowing') or an indirect effect of language contact, in this case, a simplification or reduction that did not make the structure more similar to English, that is, attrition. A clear example of attrition found in the data is the simplification of rule-governed alternation within the verbal paradigm by the generalization of the least marked present tense 3rd person plural ending, *-u*. If the direct influence of English was demonstrable in bringing about a change, the next step was to determine whether the change was the effect of convergence or of transference. Examples are, respectively, the re-setting of the pro-drop parameter and, for instance, the taking over of entire syntagmatic units (meaning and syntactic construction). Finally, a feature was categorized as a change due to multiple causation if it was attributable to a confluence of attrition and convergence;[10] the generalization of case affixes so they fulfill several different case functions is an example.

A caveat is in order here. I do not claim to have established with absolute certainty the source of any one change; rather, the claim is that, given the data available, the explanations proposed are the ones which best fit the evidence.

[9] That internally-motivated change might account for these features is a possibility easily discounted as this particular immigrant variety of Serbian has been in existence for less than one hundred years, a period too short for extensive internally-motivated change to take place.

[10] The other combination, attrition and transference, is an impossibility as the two processes cancel each other out.

4. *Transference*

Transference may occur at different levels of language (Clyne, 2003: 76—9). It is, hence, possible to talk, for instance, about the transference of lexemes (lexical transference), meanings (semantic transference), syntactic rules and constructions (syntactic transference), prosodic features (prosodic transference), or pragmatic patterns (pragmatic transference), all of which occur in this small corpus. Different aspects of language may also be affected by transference simultaneously, resulting in, for example, the transference of one or more lexemes and the syntactic construction (lexicosyntactic transference) or the transference of meanings and the syntactic construction (semanticosyntactic transference). Transfers are very numerous in the speech of the bilinguals interviewed. Presented here, for the sake of brevity, are only examples of semanticosyntactic transference (3, 4).

(3) I *na petak i subotu smo imali*
and on Friday:ACC.M.SG and Saturday:ACC.F.SG be:AUX.1.PL have:AP.M.PL
neke ljudi dolaze da sviraju gitaru.
some:ACC.M.PL people:NOM.M.PL come:PR.3.PL that play:PR.3.PL guitar:ACC.F.SG
Homeland Serbian:
I *petkom i subotom su dolazili*
and Friday:INSTR.M.SG and Saturday:INSTR.F.SG be:AUX.3.PL come:AP.M.PL
neki ljudi da sviraju gitaru.
some:NOM.M.PL people:NOM.M.PL that play:PR.3.PL guitar:ACC.F.SG
'And on Fridays and Saturdays we had some people come to play guitar.'

(4) … i *stvari kao to*.
and thing:NOM.F.PL like that:NOM.N.SG
Homeland Serbian:
… i *takve stvari*.
and such:NOM.F.PL thing:NOM.F.PL
'… and things like that.'

Semanticosyntactic transference is the process which effects structures such as *na petak i subotu* (3) and *stvari kao to* (4), as both the meaning and the syntactic construction of either syntagmatic unit have been transferred from English. Similarly, the construction *smo imali neke ljudi dolaze da sviraju gitaru* is the effect of the transference of an English syntactic rule: a causative verb, such as 'have', takes a bare infinitive[11] in its infinitive clause. The transference of the rule, however, was only possible after semantic transference had taken place: unlike the English verb 'have', the corresponding Serbian verb, *imati*, cannot (in HS) be used to express a causative relationship.

[11] Note that the speaker's use of *dolaze*, 'come: PR.3.PL', as corresponding to the English bare infinitive should be considered in the light of the fact that the construction *da dolaze*, 'that come: PR.3.PL', corresponds to the English full infinitive (cf. *da sviraju*). Although HS does have an infinitive construction (cf. *dolaziti*), its usage is highly restricted; the infinitive has, moreover, been lost in some HS dialects.

5. *Convergence*

Serbian is a pro-drop language. A personal pronoun functioning as the subject of a clause may be elided. Once a full noun phrase or a personal pronoun has been introduced as the topic for the first time, the subject appears only when it is rhematic or contrasted. The speech of the Serbian/English bilinguals interviewed for this study, however, is characterized by a relatively high incidence of semantically and pragmatically non-required overt subject pronouns. Savić (1994, 1995) also notes this tendency in the speech of second-generation Serbian/English bilinguals in the United States; she concludes that „the pro-drop parameter is being reset in accordance with English syntactic rules" (1995: 488). In other words, previously divergent syntactic rules are converging in the bilingual speakers' individual grammars.

(5) … ispitujem ga kao da *on* je na sudu.
question:PR.1.SG he:ACC like that he:NOM be:PR.3.SG at court:LOC.M.SG
Homeland Serbian:
… ispitujem ga kao da je na sudu.
question:PR.1.SG he:ACC like that be:PR.3.SG at court:LOC.M.SG
'… I question him like he is in court'.

(6) … *ja* kad sam bila mala ja sam
I:NOM when be:AUX.1.SG be:AP.F.SG little:NOM.F.SG I:NOM be:AUX.1.SG
govorila naš jezik …
speak:AP.F.SG our:NOM.M.SG tongue:NOM.M.SG
Homeland Serbian
… kad sam bila mala ja sam govorila
when be:AUX.1.SG be:AP.F.SG little:NOM.F.SG I:NOM be:AUX.1.SG speak:AP.F.SG
naš jezik …
our:NOM.M.SG tongue:NOM.M.SG
'… when I was little, I spoke our language …'

6. *Attrition*

Attrition is exemplified by a process of simplification within the verbal paradigm.

Serbian grammarians distinguish between seven conjugation classes of verbs, differentiated by present stems and infinitive (aorist) stems. In the 3rd person plural form of the verb in the present tense, classes I to V differ from classes VI and VII in that the former forms end in the vowel *-u*, whereas the latter end in *-e*. In the speech of second-generation Serbian/English bilinguals, a leveling based on markedness occurs whereby the more frequent ending *-u* replaces *-e* in the formation of the 3rd person plural of verbs in the present tense.

(7) Nisam ja primetila da oni *oću* da *ču* engleski.
NEGbe:PR.1.SG I:NOM notice:AP.F.SG that they want that learn English:ACC.M.SG
Homeland Serbian:
Nisam ja primetila da oni *(h)oće* da *uče*
NEGbe:PR.1.SG I:NOM notice:AP.F.SG that they want:PR.3.PL that learn:PR.3.PL
engleski
'I didn't notice that they wanted to study English'.

(8) Oni *govoru* engleski među sobom.
they:NOM speak English:ACC.M.SG among R:INST
Homeland Serbian
Oni *govore* engleski među sobom.
they:NOM speak:PR.3.PL English:ACC.M.SG among R:INST
'They speak English among themselves'.

In some instances, the speaker may even reject the produced third person plural present tense form ending in *-e* and opt for a repair, as in (9) below.

(9) Oni to u školu *neće* *neću* …
they that:ACC.n.SG in school:ACC.f.SG NEG.be:AUX.3.PL NEG.be
Homeland Serbian:
Oni to u školi *neće* …
they that:ACC.n.SG in school.LOC.f.SG NEG.be:AUX.3.PL
'They don't want that in school …'

In a highly informative discussion of 3rd person plural present tense verb forms in štokavian dialects, Peco (1995) demonstrates that in numerous regional varieties, the older 3rd person plural present tense ending *-e* is being replaced by the ending *-u* in the conjugation of class VI and VII verbs. Of particular interest is Peco's argument that the varieties in which *-e* has been completely supplanted by *-u* are „говори оних мјеста у којима заједно живе, и дуго, представници нашега језика и неког страног језика, или су носиоци нашега језика имали дуже контакте са носиоцима страног језика" (514). The varieties which, according to Peco, illustrate this change in a contact situation are spoken in neighboring Hungary, Romania, and Albania. However, Peco shows that this feature has also been observed in varieties located in the central štokavian area, i.e. varieties shielded from direct contact-induced change, where, he argues, „та појава је резултат унутарњих аналошких уопштавања". Therefore, a contact situation where Serbian is the minority language, and where it may be receding, appears to be conducive to the generalization of the 3rd person plural suffix *-u*, but is not the direct source of the feature.

7. *Convergence and attrition*

Universal markedness, the distinction between linguistic features deriving from universal tendencies of occurrence (Thomason, 2001: 270), has been identified as one of the main factors affecting the outcome of contact-induced change (Thomason and Kaufman, 1988; Thomason, 2001). Marked structures have been shown to be attrited as a result of language contact more commonly than structures which are more basic, natural, and/or frequent. When contact occurs between a language pair such as Serbian, a language with flexional morphology, and English, a language with analytic morphosyntax, in a context of ongoing shift from Serbian to English, a markedness-governed simplification of the rich Serbian inflectional system is bound to occur. One aspect of this simplification is the the generalization of one case affix so that it fulfills several different case functions. The source of the loss of case-markings is

arguably the joint effect of contact with English, in which nominals present a two-case system,[12] and the simplification of the case marking system.[13]

Perhaps the most systematic account of reduction in the case systems of Serbo-Croatian speakers in a language-contact situation is provided by Đurović (1983) as part of a larger project focusing on second generation Serbo-Croatian speakers in Sweden. Based on the case systems of his informants, Đurović was able to construct a model of case system implicativity. The ordering NOM. ACC. GEN. LOC. INSTR. DAT. VOC. is proposed to progress (left to right) from the least frequently attrited (NOM. ACC.) to the most frequently attrited (INSTR. DAT. VOC.) cases (1983: 24). In other words, Đurović's prediction is that cases from the, broadly speaking, right-hand side of the continuum will attrite first, while cases to the left will continue to be employed as default forms. In particular, Đurović reports the use of the accusative as the default case where syntactic relations require the use of the locative, instrumental, or dative, terming the accusative a *praepositionalis generalis* (1983: 26).

A detailed quantitative structural analysis of the results of contact-induced change in the case systems of Serbian/English bilinguals is beyond the scope of this paper. Only an overview of general tendencies in non-target case marking observed in informants' speech will be provided here. Following Đurović (1983), these tendencies will be discussed in terms of the replacement of more marked and more frequently attrited cases by less marked cases providing the non-target form.

As the vocative does not occur as the target case in any of the interviews conducted, the non-target realizations of the first case which will be looked at are those of the dative. As the target case form, regardless of the actual realization, the dative occurs very frequently in the corpus, due to interview content, in the phrases 'in English' (target realization *na engleskom*; non-target realization *na engleski*) and 'in ours', meaning 'in our language' (target realization *na našem*, non-target realization *na naše*). One example of an utterance featuring both phrases is presented in (10) below. For the nominals in both prepositional phrases, the nominative and the accusative case forms are identical, which may, at first glance, make it difficult to determine which is the non-target form realization. However, for all declension types, the dative form is identical to the locative form, and as will be discussed below, there is an overwhelming tendency for the non-target realization of the locative to be the accusative case form. A leveling process can thus be argued to reduce the dative, locative, and accusative to a single form.

(10) Mogu da objasnim, YOU KNOW, lakše na *engleski* nego
can:PR.1.SG that explain:PR.1.SG YOU KNOW easier on English:ACC.M.SG than
na *naše*.
on ours:ACC.N.SG

[12] The notable exception being the six pronouns which present a three-case system.

[13] Reduction of the case marking system, commonly referred to in shorthand as the loss of the distinction between locative and accusative cases (e.g. Alexander, 2000), is a well documented feature in southeastern dialects of HS, which belong to the Balkan *Sprachbund*. However, this is not a likely source for the changes in case marking observable in the speech of the 8 women interviewed as their parents all came from central Serbia and Vojvodina.

Homeland Serbian
Mogu da objasnim, znaš, lakše na *engleskom* nego
can:PR.1.SG that explain:PR.1.SG know:PR.3.SG easier on English:DAT.M.SG than
na *našem.*
on ours:DAT.M.SG
'I can expain, you know, more easily in English than in our language'.

The process whereby the accusative becomes the default case form in syntactic environments requiring the dative case is perhaps more clearly evident in the case of pronominals, in the paradigms of which the nominative and accusative case forms are discrete. In (11), the enclitic pronominal in the dative *mi* in second position is replaced by *mene*, the full pronominal form in the accusative following the verb, as the realization of the indirect object converges toward the English 'to me'. The full form corresponding to the enclitic *mi* is *meni*, the suppletive full form of the personal pronoun of the first person singular in the dative and the locative.

(11) Ili kažu *mene* odakle ste?
or say:PR.3.PL I:ACC from where be:PR.3.PL
Homeland Serbian
Ili *mi* kažu odakle ste?
or I:DAT say:PR.3.PL from where be:PR.3.PL
'Or they say to me where are you from?'

Non-target realizations of the instrumental case are either nominative case forms, as in (12) and (13) below, or accusative case forms, (14), (15) and (16). In syntactic environments requiring the instrumental case, the non-target realization of nominals in the plural tends to be the nominative case form. The non-target realizations of the instrumental case for nominals in the singular and pronominals, singular and plural, tend to be accusative case forms. This is in keeping with Đurović's (1983) prediction of the accusative as the *praepositionalis generalis*. The exception in the plural is only apparent. Case-markings in the plural are identical for the locative, dative, and instrumental; for all but one declension type (*a*-type masculine nouns), nominative and accusative case forms also have the same endings. The replacement of instrumental by nominative forms may be a further simplification of case-marking in the plural.

(12) Sa *srpske* *prijateljice* pričamo engleski.
with Serbian:NOM.F.PL friend:NOM.F.PL speak:PR.1.PL English:ACC.M.SG
Homeland Serbian
Sa *prijateljicama* *Srpkinjama* pričamo engleski.
with friend:INST.F.PL Serbian:INST.F.PL speak:PR.1.PL English:ACC.M.SG
'With Serbian girlfriends, we speak English'.

(13) … da sam razgovarala sa *rođaci* …
that be:AUX.1.SG talk:AP.F.SG with cousin:NOM.M.PL
Homeland Serbian
… da sam razgovarala sa rođacima …
that be:AUX.1.SG talk:AP.F.SG with cousin:INST.M.PL

(14) … razgovara sa *njegovu* *sestru* …
talk:PR.3.SG with his:ACC.M.SG sister:ACC.M.SG

Homeland Serbian
… razgovara s *njegovom* *sestrom* …
talk:PR.3.SG with his:INST.M.SG sister:INST.M.SG
'… talks with his sister …'

(15) … da razgovaram sa *njih* …
that talk:PR.1.SG with they:ACC
Homeland Serbian
… da razgovaram s *njima* …
that talk:PR.1.SG with they:INST
'… to talk with them'

(16) … upotrebili engleski umešano sa *srpski* …
use:AP.M.PL English:ACC.M.SG mixed:PP.N.SG with Serbian:ACC.M.SG
Homeland Serbian
… upotrebili engleski umešano sa *srpskim* …
use:AP.M.PL English:ACC.M.SG mixed:PP.N.SG with Serbian:INST.M.SG

Savić (1994, 1995) and Hlavac (2003) both report a high incidence of accusative forms replacing the target locative case in the speech of second-generation Serbian/English bilinguals in the United States and of second-generation Croatian/English bilinguals in Australia, respectively. Numerous instances of the non-target realization of the locative case by accusative case forms are also present in this corpus, e.g. (17) and (18). Again, this is in keeping with Đurović's (1983) model of case system implicativity. Furthermore, both the locative and the accusative are governed by the prepositions *u* ('in') and *na* ('on'). It is the semantic content of the verb which determines which case the prepositional complement will take: only verbs of movement require the accusative (cf. Savić, 1994: 112). This helps explain non-target realizations of the accusative by locative forms, as in (19) and (20). Hlavac (2003: 316) also reports the replacement of target accusative forms by non-target locative forms.

(17) Mi smo u *ovu* *zemlju* …
we:NOM be:AUX.1.PL in this:ACC.F.SG country:ACC.F.SG
Homeland Serbian
Mi smo u *ovoj* *zemlji* …
we:NOM be:AUX.1.PL in this:LOC.F.SG country:LOC.F.SG
'We are in this country …'

(18) Nisam čula samo na *televiziju*.
NEBbe:AUX.1.SG hear:AP.F.SG only on television:ACC.F.SG
Homeland Serbian
Nisam čula (.) samo na *televiziji*.
NEBbe:AUX.1.SG hear:AP.F.SG only on television:LOC.F.SG
'I haven't heard (.) except on television'.

(19) … koji su ušli u *kancelariji* …
which:NOM.M.PL be:AUX.3.PL enter:AP.M.PL in office:LOC.F.SG
Homeland Serbian
… koji su ušli u *kancelariju* …
which:NOM.M.PL be:AUX.3.PL enter:AP.M.PL in office:ACC.F.SG
'… who entered the office …'

(20) Možda da sam otišla malo duže u *Nemačkoj* …
maybe that be:AUX.1.SG go:AP.F.SG little longer in Germany:LOC.F.SG
Homeland Serbian
Možda da sam otišla na malo duže u *Nemačku* …
maybe that be:AUX.1.SG go:AP.F.SG at little longer in Germany:ACC.F.SG
'Maybe if I had gone for a little longer to Germany …'

Genitive case is replaced by either nominative or accusative forms. The non-target realizations of masculine gender, that is, *a*-type declension nouns, tend to be nominative case forms, regardless of whether the accusative case form of the said noun is identical to the nominative form, as is the case for *kontakt* in (21) or *ponedeljak* in (23) below, or to the genitive form, as in the case of *prijatelj* in example (22). Feminine gender *e*-type nouns may, in syntactic environments requiring genitive case, be replaced by accusative forms. Two examples are *subotu* in (23) and *Englesku* in (24).

(21) … puno *kontakt* sam imala …
many contact:NOM.M.SG be:AUX.1.SG have:AP.F.SG
Homeland Serbian
… puno *kontakta* sam imala …
many contact:GEN.M.SG be:AUX.1.SG have:AP.F.SG
'… I had lots of contact …'

(22) … pismo od *tatin* *prijatelj* …
letter:NOM.N.SG from dad's:NOM.M.SG friend:NOM.M.SG
Homeland Serbian
… pismo od *tatinog* *prijatelja* …
letter:NOM.N.SG from dad's:GEN.M.SG friend:GEN.M.SG
'… a letter from dad's friend …'

(23) … idem *svaki* *ponedeljak* i *subotu*.
go:PR.1.SG every:ACC.M.SG Monday:ACC.M.SG and Saturday:ACC.F.SG
Homeland Serbian
… idem *svakog* *ponedeljka* i *subote*.
go:PR.1.SG every:GEN.M.SG Monday:GEN.M.SG and Saturday:GEN.F.SG
'… I go every Monday and Saturday.'

(24) … da idem okolo *Englesku* …
that go:PR.1.SG around England:ACC.F.SG
Homeland Serbian
… da idem okolo *Engleske* …
that go:PR.1.SG around England:GEN.F.SG
'… to go around England …'

Finally, the non-target realizations of the accusative case are, apart from the already discussed case of nominals functioning as the complements of the prepositions *u* and *na*, nominative case forms, as in (25) and (26) below. As is also the case with the nominative and accusative case supplying default forms where non-target genitive case marking occurs, the nominative as the default choice where non-target accusative forms occur is in keeping with the predictions of Đurović's (1983) implicative model.

(25) Ako zoveš *jedan* *rođak* onda moraš da
if call:PR.2.SG one:NOM.M.SG relative:NOM.M.SG then must:PR.2.SG that
zoveš *drugi* *rođak* …
call:PR.2.SG other:NOM.M.SG relative:NOM.M.SG
Homeland Serbian
Ako zoveš *jednog* *rođaka* onda moraš da
if call:PR.2.SG one:ACC.M.SG relative:ACC.M.SG then must:PR.2.SG that
zoveš *drugog* *rođaka* …
call:PR.2.SG other:ACC.M.SG relative:ACC.M.SG
'If you call one relative then you must call another relative …'

(26) … vi pročitate *cela* *knjiga* …
you:NOM.PL read:PR.3.PL entire:NOM.F.SG book:NOM.F.SG
Homeland Serbian
… vi pročitate *celu* *knjigu* …
you:NOM.PL read:PR.3.PL entire:ACC.F.SG book:ACC.F.SG
'… you read the entire book …'

8. *Discussion*

In this paper, four features in terms of which the variety of Serbian spoken by second generation Serbian/English bilinguals in Melbourne, Australia (AS) differs from homeland (monolingual) Serbian (HS) have been identified. It was, furthermore, possible to categorize the features identified according to their respective sources, that is, type of contact-induced change: (1) change that did not simplify the structure of AS and did bring about increased similarity with English (transference and convergence); (2) change that simplified the structure of AS but did not bring it closer to English (attrition); and (3) change that simplified an AS structure and made it more similar to English (attrition and convergence). In this brief concluding section, I summarize findings and try to suggest possible directions for further research.

The number and variety of transference features in just this small corpus is such that it puts any attempt at a comprehensive account of transference beyond the scope of the brief overview of types of contact-induced change found in AS that this paper aims to provide. Semanticosyntactic transference, as one of the most common types of transference found in the data, was briefly presented. More numerous than the transference of syntagmatic units is only lexical transference: either the transference of single lexemes or of a number of collocated lexical items, also referred to as multiple transference (Clyne, 2003: 76). Varying degrees and types of integration are possible in lexical transference. Lexical transfers may occur as part of a transferred syntactic construction. The result of this process is a lexicosyntactic transfer; several instances of this type of transfer also occur in this corpus. Apart from the identification of these, and other, levels of language affected by transference, it would be of interest to investigate which level(s) of language are affected in the speech of second generation bilinguals as compared to the speech of first generation bilinguals. An immediately obvious difference is, for example, that whereas the transference of the rising intonation in statements characteristic of Au-

stralian English (prosodic transference) is fairly common in the speech of second generation bilinguals, it is very rare in the speech of the first generation.

The resetting of the pro-drop parameter was discussed as one example of convergence in this corpus. Another effect of convergence, as suggested by example (1), is the positioning of pronominal enclitics in the dative and accusative following rather than preceding the verb, that is, in the position commonly occupied by the indirect and direct object according to the rules of English syntax. Enclitics in AS are an area of particular interest: their positioning and deletion, divergent from that in HS, are demonstrably effects of syntactic convergence, but also attrition and internally motivated change. As is transference, enclitics in the speech of Serbian/English bilinguals are considered in detail in the broader study of bilingual language practices in a Serbian language community in Melbourne, my doctoral dissertation.

Receding languages, like all other languages, undergo internally motivated changes in addition to contact-induced changes. Once the direct influence of the dominant language has been ruled out as the source of the change, it is sometimes difficult to decide whether a feature observed in a receding language is the effect of attrition or of an internally motivated change. The generalization of the 3rd person plural present tense suffix *-u* was considered as an example of attrition in the present corpus. That this feature also occurs in varieties of HS for which language contact can be ruled out as a source of change (Peco, 1995) seems to provide a powerful counter-argument to the explanation proposed. However, consider the following points. Firstly, in the words of Thomason (2001: 228), „any given change in attrition would be *less likely* to happen outside a particular contact situation" (emphasis mine); the hedge is necessary because the possibility is real, not to be discounted. More to immediately to the point, Peco (1995) is quite clear that the sweeping generalization of the suffix *-u*, such as is found in the speech of second-generation Serbian/English bilinguals in Australia, occurs only in contact situations. Finally, the answer to our first question, 'does this change bring the language closer to that of the dominant group?', must be 'no'; interference as a source of the change can, therefore, be ruled out. I believe that taken together, the above points make a sufficiently strong case for this feature to be regarded an effect of attrition only.

Attrition and convergence have been identified as the multiple causes of the simplification of the case-marking system in AS. As has already been mentioned, multiple causation likewise appears to be the best way to account for changes in the positioning and deletion of enclitics. In this paper, only the inflectional marking of Serbian nouns was considered; another potentially rewarding avenue of research is to investigate the inflectional marking of nouns transferred from English and compare results.

Directions for further research on the topic of contact-induced change in Serbian as it is spoken in communities undergoing shift to English are clearly numerous and diverse. Some research on contact-induced change in Serbian in other English-speaking countries has been undertaken (Surdučki, 1978; Savić, 1994, 1995), but more is needed. The same is true of Serbian in contact with

languages other than English. Finally, crosslinguistic comparison with other immigrant languages in similar contexts is, as Fenyvesi (1995: 106) suggests, vital yet lacking.

University of Melbourne

REFERENCES

Appel, R. and Muysken, P. 1987. *Bilingualism and Language Contact.* London: Edward Arnold.

Alexander, R. 2000. *In Honor of Diversity: The Linguistic Resources of the Balkans*. *The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics, No. 2*. Columbus: Department of Slavic and East European Languages and Literatures, The Ohio State University.

Auer J.C.P. 1991. Italian in Toronto: A preliminary comparative study on language use and language maintenance. *Multilingua*, 10(4): 403—440.

Bell, A. 1984. Language style as audience design. *Language in Society* 13(2): 145—204.

Bell, A. 2001. Back in style: Reworking audience design. In P. Eckert and J. Rickford (eds.), *Style and Sociolinguistic Variation*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 139—69.

Clyne, M. 2003. *Dynamics of Language Contact*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dorian, N. 1978. The dying dialect and the role of the schools: East Sutherland Gaelic and Pennsylvania Dutch. In J.E. Alatis (ed.), *International dimensions of bilingual education*. Georgetown: Georgetown University School of Languages and Linguistics, pp. 646—56.

Đurović, L. 1983. The case systems in the language of diaspora children. *Slavica Lundensia* 9: 275—308.

Fenyvesi, A. 1995. Language contact and language death in an immigrant language: the case of Hungarian. *University of Pittsburgh Working Papers in Linguistics* 3: 1—117.

Ferguson, G.A. and Takane, Y. 1989. *Statistical Analysis in Psychology and Education.* New York: McGraw-Hill.

Grosjean, F. 1982. *Life with Two Languages*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Grosjean, F. 2001. The bilingual's language modes. In J. Nicol (ed.), *One Mind, Two Languages: Bilingual Language Processing*. Oxford: Blackwell, pp. 1—22.

Hlavac, J. 2003. *Second-generation speech. Lexicon, code-switching and morpho-syntax of Croatian-English bilingualism*. Bern: Peter Lang.

Myers-Scotton, C. 1993. *Dueling Languages: Grammatical structure in codeswitching*. Oxford: Oxford University Press.

Peco, A. 1995. Treće lice množine prezenta glagola tipa *nositi, voljeti i držati* u govorima štokavskog narječja. *Srpski dijalektološki zbornik* XLI: 491—520.

Poplack, S. 1980. Sometimes I'll start a sentence in Spanish *y termino en enspañol*: toward a typology of code-switching. *Linguistics* 18: 581—618.

Romaine, S. 1989. *Bilingualism.* London: Basil Blackwell.

Savić, J.M. 1994. *Serbian/English and Spanish/English code-switching: Toward a more comprehensive model*. Unpublished Ph.D. dissertation, Purdue University.

Savić, J.M. 1995. Structural convergence and language change: Evidence from Serbian/English code-switching. *Language in Society* 24(4): 475—92.

Stefanović, D.S. 2001. Serbs. In J. Jupp (ed.), *The Australian people: an encyclopedia of the nation, its people and their origins.* Cambridge: Cambridge University Press, pp. 674—81.

Surdučki, M. 1978. *Srpskohrvatski i engleski u kontaktu*. Novi Sad: Matica srpska.

Thomason, S.G. 2001. *Language Contact.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Thomason, S.G. and Kaufman, T. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.

Јована Димитријевић

ПРОМЕНЕ У ИСЕЉЕНИЧКОМ СРПСКОМ ИЗАЗВАНЕ ДОДИРОМ СА ЕНГЛЕСКИМ ЈЕЗИКОМ: СРПСКИ ЈЕЗИК У АУСТРАЛИЈИ

Р е з и м е

Овај рад истражује промене у исељеничком српском изазване додиром са енглеским језиком у говору деце српских усељеника, тзв. друге генерације, у Мелбурну (Аустралија). У зависности од начина на који промена утиче на исељенички српски, можемо разликовати три категорије промена: (1) промене које не поједностављују структуре језика-примаоца (српског) и чине га сличнијим језику-даваоцу (енглеском); (2) промене које поједностављују или редукују структуре језика-примаоца и не чине га сличнијим језику-даваоцу; коначно, (3) промене које истовремено поједностављују структуре језика-примаоца и чине га сличнијим језику-даваоцу.

О ФРАНЦУСКИМ ПОЗАЈМЉЕНИЦАМА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

НЕНАД КРСТИЋ

UDC 811.41'373.45':811.163.41

Кратак садржај. Упркос дубоким разликама у структури језика, упркос географској удаљености која је била толико видљива у прошлим вековима, српски књижевни језик је преузимао, и још увек преузима речи из француског језика.

У овом раду приказане су француске позајмљенице које су се по својим семантичким и морфолошким својствима интегрисале у српски књижевни језик и које данас чине једну од његових врло значајних компоненти.

Кључне речи: француске позајмљенице, српски књижевни језик, семантичка и морфолошка својства, адаптација речи.

Присуство француских речи у српском књижевном језику није, наравно, новог датума. Имајући у виду да је Хрватска још у доба Каролинаца имала прве контакте са Француском, и то пре свега у војном и религиозном погледу, може се закључити да су прве француске речи ушле у српскохрватски језик крајем XII и почетком XIII века. Географски услови и трговачке, црквене и културне везе Далмације са Венецијом, Италијом и јужном Француском допринели су да се француска књижевност — пошто су многи италијански писци писали управо на француском језику — наметне читавој нашој култури. Роман о *Троји* (*Le Roman de Troie*),[1] написан око 1165. године, дело Нормана Беноа-а де Сент--Мора (Norman Benoît de Sainte-Maure), преведен је код Хрвата у XV веку под насловом *румунац Тројски*.[2] *Роман о Александру Великом* (*Le Roman du cycle d'Alexsadre*), дело већег броја писаца, који је делимично написан у строфама састављеним од дванаестераца који ће баш по овом делу добити име „александринац" — доживео је такође велику популарност на подручју нашег језика. И управо први преводи ових куртоазних[3] (дворских) романа донели су неколико адаптација речи које су француског порекла као, на пример, позајмљена реч *руманац* која је настала од старе француске речи *romanz* што данас значи „роман", или глагол *тур-*

[1] У почетку се романом (= *roman*) називало свако дело које је било написано на романском језику, односно оно дело које није било написано на латинском. Касније се том речју означавала посебна врста приповедне књижевности у стиховима. Од XIII столећа, када су епови били прерађивани у прози, ова лексема је добила значење које и данас има.

[2] Уп. V. Franolić, *Les mots d'emprunt Français en Croate*, Paris, 1976, VIII.

[3] Реч *куртоазан* (= courtois) долази од старофранцуске лексеме *court* (= двор) која је дала придев *corteis*, односно *courtois*.

нати се (= торнати се, торњати се) који је настао од француског глагола *tournoyer*, са значењем „учествовати на турниру" и који у српском језику данас има пренесено значење „изгубити се". Наиме, глагол *турнати се* долази од италијанске речи *torneare*, која је позајмљена од старе француске речи *tornier*. Ова позајмљена реч налази се у *Александриди*, хрватској верзији *Романа о Александру*, према грчкој редакцији, која је и сама преведена из источњачких извора.[4]

Глагол *турнати се* или *торнати се* почео је да се употребљава у Србији тек крајем XVIII века у гласовном лику *торњати се*. Ово се врло лако може објаснити тиме што је француска књижевност (преко Венеције и Италије) много раније ушла у хрватску књижевност него у српску, због културних, црквених и трговачких односа Хрватске са Француском.

Упркос знатно мањем утицају француске културе на Европу у XV и XVI веку и то због стогодишњег рата, политичке анархије и др., Универзитет у Паризу задржава и даље свој углед који је стекао знатно раније, тако да су многи млади људи, жељни знања, из различитих крајева Европе долазили да студирају у Париз. Међу њима се налази и известан број наших људи који су касније постали познати хуманисти и признати научници и филозофи.[5]

У истом периоду, у XV и XVI веку, француски уметници раде у Далмацији као архитекте, вајари и резбари који су донели утицај готике и француске ренесансе у Далмацију. Они су сигурно унели неке стручне француске изразе у наш језик. Захваљујући географском, приморском положају Далмације, културне и уметничке везе ових крајева са Француском наставиле су да се развијају и у доба готике и ренесансе, продубљујући се у XVIII и XIX веку, а трају, наравно, још и данас.

Али нису само културни и трговачки односи Хрватске са Француском утицали да неке француске речи директно или индиректно уђу у наш језик. Веома битан фактор био је и француски војни утицај на Хрватску у XVII и XVIII веку, јер су многи хрватски плаћеници били у служби француских краљева Луја XIII и Луја XIV. Овде треба истаћи да нису само војни термини преко хрватских војника улазили у наш језик, већ и многе друге речи. Поједине француске речи нису директно улазиле у српски или хрватски језик, већ преко неког другог језика као што је италијански, немачки или руски. Позајмљенице *регимента, ађутант*, на пример, јесу француске речи које су преко немачког ушле и у наше језичко подручје.

У време наглог процвата економије један трговац из Карловца, Жозеф Шипуш (Joseph Šipuš), објављује 1796. године један мањи рад под насловом *Темељ житне трговине*, што је уједно и прва публикација из области политичке економије у нас. У тој књижици налазимо позајмљенице из великих европских језика, међу којима је и неколико галициза-

[4] С. Новаковић, *Приповетка о Александру Великом*, Београд, 1878, стр. 141.

[5] Уп. M. Deanović, *Anciens contacts entre la France et Raguse*, Загреб, 1950, стр. 82—90.

ма (на пример *банкрот* је реч која је настала од француске лексеме *banqueroute*, што значи „стечај").[6]

Нису све француске речи ушле у српски књижевни језик само преко Хрватске. Доситеј Обрадовић, свакако највећи српски књижевник XVIII века, крајем тога столећа предложио је српским писцима и напредним интелектуалцима да би било веома добро за српску културу и уопште за српски народ да се преведе Фенелонов (François de Salignac de la Mothe-Fénelon, 1651—1715) роман *Авантуре Телемаха, Одисејевог сина* (*Les Aventures de Télémaque, fils d'Ulysse*, 1699). Ово ремек-дело француске и европске књижевности, написано још 1695. а објављено 1699. године, превео је на српски језик 1814. године Стефан Живковић, иначе студент медицине, који ће касније, управо по наслову овог знаменитог Фенелоновог романа добити надимак Телемак. Сигурно је да су неке француске речи из овог романа директно, путем Живковићевог превода, ушле у српски књижевни језик. Ова тема, међутим, захтева другачији приступ, и о њој ће бити речи у неком другом раду.

Овом приликом биће представљен само један број француских речи које су ушле, било директно, било преко неког другог језика, у српски књижевни језик.[7] Лексеме наводимо, наравно, абецедним редом са значењима која имају у савременом српском књижевном језику; слово *f* означава лексему женског рода, а слово *m* — мушког рода:

accise (f.) — акциза; прирез, трошарина;

acteur (m.) — актер; глумац; учесник у некој радњи или неком догађају;

actionnaire (m.) — акционар; деоничар, сопственик деоница неког трговачког или индустријског предузећа;

adjudant (m.) — ађутант; помоћник; млађи официр додељен на службу вишем официру, пратилац вишег официра;

adresse (f.) — адреса; натпис на писму и др. који тачно казује место становања и име онога коме се писмо упућује;

alarme (f.) — аларм; узбуна; немир, неспокојство, забринутост; страх;

alliance (f.) — алијанса; спајање, удруживање; савез; пријатељство; споразум између две државе;

appel (m.) — апел; позив, позивање, дозив, знак;

argot (m.) — арго; језик париске улице и полусвета; лоповски, мангупски, шатровачки говор; говор људи једне класе или заната;

armée (f.) — армија; оружана сила, војска;

arsenal (m.) — арсенал; оружница; магацин за смештај ратне опреме, нарочито у морским пристаништима;

artillerie (f.) — артиљерија; „род војске наоружан топовима";

artilleur (m.) — артиљерац; војник који рукује топом, топџија;

---

[6] V. Franolić, нав. дело, XIV.

[7] Уп. В. Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (Од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*, Нови Сад, 1972, т. I (А-Љ); 1974, т. II (М-Ш); М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд, 1966; V. Franolić, нав. дело.

atelier (m.) — ателье; уметникова соба за рад; радионица сликара, вајара и др.;

attaché (m.) — аташе; на рад додељени службеник, нпр. код војске, неког посланства;

attaque (f.) — атак; напад, нападање, навала, јуриш;

avance (f.) — аванс; предујам, исплата унапред, позајмица;

aventure (f.) — авантура; редак доживљај, пустоловина; смело предузеће, смео трговачки покушај;

bagage (m.) — багаж; пртљаг, ствари; *фиг.* олош, гад, неваљалство, мангупарија;

bagatelle (f.) — багатела; ситница, маленкост, играчка, тричарија, ситнарија, јефтина цена;

baïonnette (f.) — бајонет; дуг нож са два реза или више резова, који се меће на пушку (пронађен у Бајони 1640. г.);

balance (f.) — баланс; равнотежа; недоумица, колебање, неодлучност; *астр.* Теразије у Зодијаку; *трг.* биланс, коначни рачун; корак у игри кад тело стоји на једној нози, фигура у плесу (у лансу и кадрилу); *мор.* подаци морнара о роби коју су натоварили;

ballon (m.) — балон; лопта; шупље, округло тело, нарочито ваздушни балон напуњен гасом лакшим од ваздуха;

banque (f.) — банка; новчани завод, установа која ради с новцем; посредује у кредитним пословима, прима новац на штедњу, даје зајмове уз камату, купује и продаје хартије од вредности, страни новац итд., штедионица;

banqueroute (f.) — банкрот; слом банке, обустава плаћања, неспособност плаћања и одговарања својим новчаним обавезама, пострадалост; *фиг.* потпуна пропаст, страдање;

banquet (m.) — банкет; свечани обед некоме и нечему у част, гозба; опроштајна гозба;

banquier (m.) — банкар; лице које се бави новчаним, кредитним и ефектним пословима, сопственик банке, мењач;

barde (m.) — бард; песник и певач старих Гала и осталих келтских народа, који је певао, уз пратњу харфе, у славу јунака и богова;

baron (m.) — барон; племићка титула, степен племства између грофа и племића;

bataillon (m.) — батаљон; одред војске који представља, према формацији, трећину или четвртину пешадијског пука, обично са 800—1000 војника, подељених у 4 чете;

batterie (f.) — батерија; више топова (4—8) исте врсте, са потпуном опремом и прибором, који представљају једну борбену јединицу;

bilan (m.) — биланс; поређење прихода и расхода на крају једног рачуна, завршни рачун о приходима и губицима који се изводи с времена на време, обично крајем сваког месеца и сваке године;

bloc (m.) — блок, велики комад (нпр. мермера); гомила (књига); велика количина (робе); мноштво, гомила; целина;

bordel (m.) — бордел; јавна кућа, јавна радња;

bouillon (m.) — бујон, буљон; чорба, супа од поврћа и меса у којој се обично размути јаје;

boulevard (m.) — булевар; шеталиште, широка и лепа улица засађена дрвећем, главна улица;

bouquet (m.) — букет; лепо пробрана и уређена кита природног или вештачког цвећа; цвет, мирис од вина; пена на пиву;

bourgeoisie (f.) — буржоазија; назив за грађанско друштво;

bourse (f.) — берза; место где се редовно састаје пословни и трговачки свет ради закључивања послова, нарочито са меницама и хартијама од вредности;

bravure (f.) — бравура; ваљаност; храброст, јунаштво, неустрашивост; јуначко дело; нешто израђено или изведено са великом вештином и стручношћу;

brigade (f.) — бригада; 1. *вој.* јединица састављена обично од два пука истог рода војске; 2. скупина или група радника који раде на извршењу одређеног задатка;

brigadier (m.) — бригадир; 1. *вој.* командант бригаде; 2. коњички подофицир у француској војсци; 3. руководилац радне бригаде;

broche (f.) — брош; запињача, луксузна игла за скопчавање женских хаљина (обично на грудима или под вратом);

bureau (m.) — биро; писаћи сто; канцеларија; писарница; надлештво; одељење; канцеларијско особље;

bureaucrate (m.) — бирократа; службеник који је у дужности строг, крут и надмен; службеник који мисли да се све решава само за канцеларијским столом;

bureaucratie (f.) — бирократија; тесногруда влада чиновништва за зеленим столом, која исправност форме претпоставља стварној целисходности у општењу са странкама; укоченост и тесногрудност у званичној дужности; систем управљања у коме власт држи чиновништво не водећи рачуна о стварним интересима маса;

cabaret (m.) — кабаре; крчма; елегантна гостионица, у којој се дају и артистичке продукције;

cabinet (m.) — кабинет; мала соба, споредна собица; у владарским дворовима: соба за становање и соба за поверљива саветовања и рад; канцеларија; влада, тј. чланови министарског савета; особље канцеларије министра, председника парламента и сл.; збирка учила (у школама); соба у којој су изложене реткости, нарочито уметнички предмети; ормар са фијокама; нужник;

cadet (m.) — кадет; ученик, питомац војне академије, официрски приправник; млађи син, син мезимац, нарочито у племићким породицама, који се спрема за војну службу;

calibre (m.) — калибар; пречник шупљине код ватреног оружја; пречник метка, зрна; величина и тежина топовског метка; *фиг.* вредност, ваљаност, важност; калуп, образац; врста, ков, фајта, сој;

calque (m.) — калк; тачан прецрт кроз провидну хартију; *лингв.* реч или израз начињен обичним копирањем начина на који су одговарајућу реч или израз направили у неком страном језику;

carabine (f.) — карабин; пушка, лакша и краћа од пешачке, за коњицу, артиљерију и сл.;

carrière (f.) — каријера; тркалиште за кола; *астр.* оптицај звезда; *фиг.* време које се проведе у неком занимању, звању; ток службе у неком позиву или некој струци; пут живота;

carton (m.) — картон; крута и дебела хартија; сликарска скица; блок за цртање; корице од дебеле хартије (меки повез);

casemate (f.) — казамат; *вој.* подземно одељење на сводове у тврђави које је сигурно од пушчаних зрна; на ратним бродовима: оклопљена просторија за смештај топова и муниције; подземни магазин; *фиг.* подземни затвор, тамница, хапсана;

cassation (f.) — касација; отпуштање из службе, смењивање са дужности, лишење чина; поништење, нпр. једне пресуде и др.; највиши суд који доноси коначне одлуке о пресудама првостепених и апелационих судова;

caviar (m.) — кавијар; усољена икра од јесетре, моруне и других риба, нарочито из Волге и Каспијског језера;

chauvinisme (m.) — шовинизам; политички правац у Француској који је хтео да стару славу француског оружја, из Првог царства, пошто-пото поврати; распаљивање националне мржње, проповедање националне искључивости;

chauviniste (m.) — шовинист(а); онај који је задојен шовинизмом, пропагатор, присталица шовинизма;

clerc (m.) — клер; свештено лице, духовник; свештенство; учен човек (по томе што су се, у средњем веку, свештеници готово једини бавили науком); писар (адвокатски, државни итд.);

cocarde (f.) — кокарда; значка (на капи или капуту) као знак припадности неком сталежу (војсци) или некој организацији (политичкој, социјалној, културној, спортској итд.), знак чланства неког сталежа или неке организације;

commandeur (m.) — командир; заповедник чете, батерије, ескадрона и др.; витез, носилац некога вишег ордена, нпр. „легије части”;

compagnon (m.) — компањон; ортак, друг у неком послу; друг, пратилац, сарадник;

conducteur (m.) — кондуктер; вођа, пратилац, спроводник (воза, трамваја, поште, брода итд.); надзорник, управник радова;

contraste (m.) — контраст; противност, супротност, највећа разлика, јако одударање, јако одскакање;

contrôleur (m.) — контролор; прегледач, надзорник, надзорни службеник; апарат за регулисање нечега;

convoi (m.) — конвој; група трговачких или транспортних бродова са пратњом јединица ратних бродова (ради заштите од напада непријатељских подморница и авиона); свака оружана пратња којој је задатак заштита;

cordon (m.) — кордон; узица, гајтан, врпца (нпр. на шеширу); трака, лента (од ордена); *арх.* горњи венац на подзиду (*симсу*), *вој.* ланац војних стража за зажтиту границе од кријумчарских упада, војна граница;

corps (m.) — кор; тело, целина; заједница, друштво, еснаф, сви представници једног реда људи (официрски, дипломатски кор), одред војника под једним командантом (армијски кор);

courage (m.) — кураж; храброст, срчаност, одважност;

courrier (m.) — курир; гласник, скоротеча, улак; службеник или поверљива особа које влада или посланство шаљу са важним вестима, актима и сл. (због хитности и веће сигурности);

cours (m.) — курс; ток, путања, правац (нпр: брода); оптицај једне врсте новца; берзанска цена појединих врста новца, меница, државних хартија, акција и сл.; течај, низ предавања, часова неког предмета (нпр. руског језика, стенографије итд.), уџбеник;

crédit (m.) — кредит; поверење у неку особу да своје новчане обавезе може и хоће испунити, вера, вересија, почек (једна од најважнијих установа савремене привреде); отворен рачун; *фиг.* поверење, уважавање, углед, уплив, утицај; *фин.* свота (или: сума) предвиђена буџетом која се не може прекорачити;

dame (f.) — дама; госпођа, госпа, жена из вишег сталежа; племићкиња, властелинка; отмена жена која уме да држи до себе, фигура на картама за играње; „краљица" у шаху;

département (m.) — департман; подела извесних послова у једном колегијуму; одељење, делокруг; срез, округ; соба, одељење (стана);

dépêche (f.) — депеша; вест најхитнијим путем достављена, нпр. брзојав, бежични брзојав; званично писмо, нпр. министарства спољних послова својим представницима у иностранству, које се обично шаље најхитнијим путем, по нарочитим куририма;

déplacer — депласирати; преместити, уклонити са свог места, променити место, сменити некога са његовог положаја; у фармацеутској техници: што потпуније издвојити једну биљну супстанцију помоћу чешћег доливања средства за растварање (етра), при чему незасићени или мање засићени раствор потискује потпуно засићен раствор;

dépôt (m.) — депо; стовариште, магацин за робу, складиште, спремиште; остава; склониште; *вој.* војска која служи за допуну осталих јединица; војни материјал који служи за допуну; место где се чувају топови и остали ратни материјал; *ан депо* (en dépôt) на чување;

dessert (m.) — десерт; прислачци, последњи део обеда (сир, воће, посластице);

diligence (f.) — дилижанса; брзина, хитрина; установа за превоз путника, брза пошта; поштанска кола;

dossier (m.) — досије; наслон; завој, корице од аката; свежањ аката; сви списи и сва акта који се тичу једног предмета; прилог уз акта;

doublet (m.) — дублет; 1. два примерка исте ствари у некој збирци; 2. лажан драги камен, двоструки камен од кристала између чијих пола лежи једна *фолија*, 3. врста каранфила чија је главна боја превучена ду-

гим пругама друге боје; 4. *грам.* речи истог корена, истоветне по значењу а врло мало различне по гласовном склопу, нпр: чулити — ћулити (уши), муха — мува итд.; 5. *муз.* оргуљски регистар, за октаву виши од принципала; 6. *лов. направити дублет* из двоцевке: две зверке оборити непосредно једну за другом;

duel (m.) — дуел; двобој, мегдан;

égoïsme (m.) — егоизам; себичност, свесебица, саможивост, самољубље; *фил.* схватање које се, у практично-етичком погледу, управља само осећањем свога *ја* и има корен у пранагону сопственог самоодржања; *наивни егоизам* самољубље које опажамо код животиња, примитивних људи и деце;

égoïste (m.) — егоист; себичњак, свесебица, својко, саможивац; *фил.* присталица егоизма;

escadron (m.) — ескадрон; *вој.* тактичка јединица коњице од 120—150 коњаника у ратном стању, под командом *командира ескадрона*;

étiquette (f.) — етикета; 1. цедуља (или: листић) са натписом, натпис на роби на којем је означена количина, каквоћа, цена и др.; 2. цедуља на лековима са упутством о времену и начину употребе тога лека; 3. дворски обичаји, дворски прописи; укруђеност и усиљеност друштвених форми, правила друштвеног опхођења; формалности у титулисању при писању молби;

fantôme (m.) — фантом; 1. слика створена маштом, варљива слика, утвара, привиђење, авет; 2. *мед.* вештачки направљени делови тела, нпр. гркљан, ради вежбања у оперисању; 3. модел човека или животиње у природној величини (у музејима и др.);

fiacre (m.) — фијакер; кочије, нарочито кочије у служби уличног саобраћаја по градовима (назване по свецу Fiacre, чија је слика, око 1650, била на кући у Паризу где су се кочије могле узети у најам);

flotte (f.) — флота; бродовље, морнарица (ратна, трговачка); нарочито: целокупна поморска снага једне државе;

flottille (f.) — флотила; 1. мала флота, *ескадра*; 2. одред мањих ратних бродова за акцију поред морске обале, по језерима и рекама (нпр. „дунавска флотила”);

friseur (m.) — фризер; власуљар, особа која природну косу вештачки дотерује и стручно негује, берберин;

galanterie (f.) — галантерија; предусретљивост, услужност, углађеност, учтивост, фино понашање, нарочито према женском сполу; удварање женама, ашиковање, ласкање; *трг.* радња са тзв. „кратком робом” (бижутерија, рукавице, ташне, марамице итд.);

garantie (f.) — гаранција; јамство, јамчење; накнада штете, обештећење;

garde (f.) — гарда; стража, телесна стража једног владаоца; нарочито одабрана, елитна трупа свих родова војске као засебна војна једини-

ца; *фиг.* одане и поуздане присталице, нпр. неког политичког првака, вође и сл.;

garde-robe (f.) — гардероба; соба или орман где се чува одело и рубље; у позоришту: соба где се глумци облаче; сви костими позоришта; одељење где посетиоци остављају шешире, горње капуте и др. (у позоришту, концертној дворани итд.); све одело и све рубље једне особе; нужник, заход;

garnison (m.) — гарнизон; *вој.* посада, војска која борави у једној вароши; варош у којој борави војска;

gelée (f.) — желе; воћни сок укуван са шећером који се, зато што садржи пектинске супстанце, при хлађењу стеже и спихтија, сулц; сок од раскувана меса спихтијан, лихтије, ладетина;

gendarme (m.) — жандарм; првобитно, у Француској: коњаник у тешком оклопу; доцније: назив за поједине коњичке пукове; данас: чувар једног поретка и безбедности, полицајац, редар, позорник, пандур;

genre (m.) — жанр; род, врста; начин писања, стил;

girafe (f.) — жирафа; *зоол.* позната дуговрата афричка животиња; *мод.* врста женске фризуре; *муз.* врста пијана, тзв. клавир-харфа; *фиг.* мотка, висока и сува жена, висок и сув мушкарац;

gourmand (m.) — гурман; онај који воли много да једе, јешник, прождрљивац; обично у значењу: онај који воли добра јела и пића;

gouverneur (m.) — гувернер; главни командант војног округа (или: провинције, колоније, града или тврђаве); у Северној Америци: највиши државни службеник, управник нпр. банке; намесник; васпитач (принчева итд.);

grenadier (m.) — гренадир; *вој.* првобитно: пешак одређен за бацање бомби, бомбаш; доцније: језгро пешадије;

guillotine (f.) — гиљотина; по француском лекару Гиљотину (J. I. Guillotin) названа справа за извршење смртне казне одсецањем главе (уведена 1792. за време Француске револуције);

hôtel (m.) — хотел; модерно уређена гостионица са собама за преноћиште;

hôtelier (m.) — хотелијер; угоститељ, сопственик хотела;

ingénieur (m.) — инжењер; израђивач ратних оруђа и машина (у средњем веку); доцније: научно образован техничар који решава задатке подизања мостова, путева, железница, грађевина, машина, водених или електротехничких постројења;

intendant (m.) — интендант; надзорник, настојник, управник, нпр. позоришта; *вој.* официр који води надзор и стара се о плаћању и снабдевању трупа;

intérieur (m.) — ентеријер; унутрашњост, унутарња страна; *ум.* приказивање унутрашњости неке собе или грађевине;

intrigant (m.) — интригант; сплеткаш, сплеткар, смутљивац; у драми: лице које својим сплеткама највише доприноси стварању драмског заплета;

intrigue (f.) — интрига; сплетка, смутња; у драми: заплет, тј. вештачко замршавање конаца услед чега долази до укрштања интереса и жеља личности које играју;

jaquette (f.) — жакет; дугачак мушки црни капут (за свечаније прилике); кратак женски горњи капут; дечји капутић;

jargon (m.) — жаргон; покварен (или: неразумљив, погрешан) говор; нарочит говор, посебан говор неког друштвеног реда; особеност једног говора; 2. ситно, као чиодина глава, хијацинту слично камење жуте и љубичасте боје (употребљава се за украс);

jongler — жонглирати; показивати вештине, опсенарити; бацати у исто време увис више ствари па дочекивати их у руке; *фиг.* измотавати се;

jongleur (m.) — жонглер; у средњем веку: музичар или свирач који је пратио трубадура; доцније комедијаш, лакрдијаш, пајац; опсенар, вештак који баца увис па дочекује лопте, ножеве, бакље и др.; варалица, измотавало;

journal (m.) — журнал; дневник, деловодник; дневник, дневни лист, часопис, новине; модни лист; *штр.* дневни бележник, дневник, штраца;

journalisme (m.) — журнализам; новинарство; новинарски сталеж;

journaliste (m.) — журналист; новинар, онај који живи од новинарства; писар дневничар; дневничар уопште;

jupon (m.) — жипон; доња сукња;

laquais (m.) — лакеј; пратилац, слуга; нарочито: униформисан слуга у отменим кућама; *фиг.* улизица, подлац;

laque (f.) — лак; непрозиран фирнајс који се израђује од разних смола и у разним бојама, а предметима њим намазаним даје сјајан изглед; врста веома фине и сјајне коже за обраду обуће, ручних торбица итд.;

légitimité (f.) — легитимитет; законитост, основаност на праву; законито рођење детета; право на престо по рођењу; *принцип легитимитета* принцип по коме се не могу крњити права наследних владалачких династија;

liqueur (f.) — ликер; фина ракија са додатком шећера, биљног екстракта, етеричних уља, воћних есенција итд;

loge (f.) — ложа; колибица, кућица, ћелија; *поз.* засебно и преградама одвојено место са више седишта; соба за облачење глумаца; у слободном зидарству: дворана или место где се држе скупштине и састанци, сама скупштина, удружење слободних зидара у једној покрајини или држави; засебна ћелија за болеснике у болници за умоболне; *мор.* собица, кабина; у менажеријама: кавез за дивље животиње; у Енглеској: стан за чувара капије неког парка; кућица на селу; канцеларија трговачког предузећа, пословница, биро;

maçon (m.) — масон; зидар, нарочито: слободни зидар;

magasin (m.) — магазин, магацин; стовариште, складиште, спремиште за робу; житница, амбар; *вој.* слагалиште убојног материјала; лежи-

ште за метке у пушци; дућан, радња, трговина робом навелико; стручни часопис, зборник;

manchette (f.) — маншета, манжетна; наруквица, таслица;

manière (f.) — манир; пут и начин понашања или поступања у некој ствари, начин обрађивања који прелази у једнообразност и шаблон; фин начин живота, понашање, држање; уметнички потез; у књижевности и уметности: недуховито подражавање или стално понављање једнога по себи доброг и оригиналног стила, извештаченост, накинђуреност; *манири* обичаји, понашање; музички украси; човек *лепих манира* човек лепог понашања и опхођења;

manoeuvre (f.) — маневар; руковање, управљање, обављање неког рада, начин поступања; рад који се изводи вешто и лукаво, смицалица, уједурма, сплетка, подвала; *вој.* вежба већег броја јединица у ратној служби; у рату: сва средства којима је циљ да се ослаби непријатељ, сем борбе, нарочито важна у тзв. стратегији замарања и збуњивања противника; *мор.* кретање и вежба једног брода или више бродова, вешто изведено кретање; у саобраћају: размештање вагона и возова;

maréchal (m.) — маршал; првобитно: коњушар, надзорник штале; затим: врховни надзорник војске и двора неког владаоца; надзорник и руковалац јавних свечаности; данас: највиши војни чин у војскама неких држава; *маршал двора* највиши дворски чиновник, надзорник и управник унутарњих послова владалачког двора; *фелдмаршал* врховни командант војске у неким државама;

marquis (m.) — маркиз; висока племићка титула у Француској, Енглеској и Италији (по рангу између војводе и грофа);

masque (m.) — маска; образина, лорфа; лице под образином, прерушена личност; стална карактерна улога у шаљивим играма; *фиг.* привид, спољашни изглед; изговор, претварање, лукавство; човек који жели да се прикаже друкчијим но што је, претварало;

massacre (m.) — масакр; покољ, мрцварење, убијање, крвопролиће;

massage (m.) — масажа; трљање тела, гњечење тела (нарочито после купања) ради појачавања циркулације крви, одржавања здравља, јачања мишића и др.;

massif (m.) — масив; петрографски: неправилна еруптивна громада; орографски: планина без главног правца; маса кристаластих шкриљаца која може одискона бити непокривена млађим формацијама, или је била покривена па оголићена *ерозијом* и *дислокацијама*;

médaille (f.) — медаља; колајна, споменица израђена од метала; одликовање, орден;

mine (f.) — мина; подземни ходник у руднику и утврђењу; тамник, лагум; рудник, мајдан, рудно окно; рудна жица; руда; *вој.* челична кутија напуњена јаким разорним материјалом за уништавање непријатељских објеката (утврђења, бродова, мостова и др.); *фиг.* скривен план коме је циљ уништавање кога или чега; графит за писаљке;

mode (f.) — мода; ћуд, укус, обичај, начин ношње и одевања неког времена; *а ла мод* (fr. *à la mode*) по моди, у моди, по садашњем обичају, по најновијем укусу;

modèle (m.) — модел; 1. *арх.* мера за одређивање величине појединих делова стубова и сводова грађевине; јединица за меру, мерило; пречник металног новца, медаље и др.; фигура или слика код кројачица и ткаља; 2. образац, узорак, мустра; 3. *ум.* потпуно или делимично гола особа према којој уметник ради слику или кип; 4. у грађевинарству и техници: узорак предмета који треба изводити, израђен од јефтиног материјала и, обично, у смањеном облику; 5. калуп по коме се што израђује, нпр. лију се у песку машински делови и др.; *фиг.* углед, пример, узор;

modeleur (m.) — моделар; израђивач узорака, угледних примерака, столар израђивач модела од дрвета по којим ће се предмет лити у песку;

modelliste (m.) — моделист; израђивач узорака, угледних примерака, модела;

moderne — модеран; садашњи, данашњи, који је у духу новог времена, савремен, који има обележје нечега новог, који одговара најновијем укусу или схватању; у књижевности и уметности: који носи обележје новијег доба;

mousquetaire (m.) — мускетар; војник наоружан *мускетом* (стара војничка пушка у XVI и XVII веку, која се палила фитиљем), пешак;

mousseline (f.) — муселин; фина памучна тканина (названа по ирачком граду *Мосулу*, где се најпре почела израђивати);

nationalisme (m.) — национализам; народњаштво, љубав према свом народу, родољубље; народни егоизам;

nationaliste (m.) — националист(а); народњак, родољуб, *патриота*;

octroyer — октроисати; дати, подарити, уступити, одобрити, допустити; дати (или: допустити) слободу трговања; наметнути, силом одредити; *октроисати закон* или *устав* силом владалачке власти и ауторитета наметнути закон или устав, без претходног одобрења и сагласности народног представништва;

officiel — официјелан; службени, званичан; владин; *официјелне новине* службене новине, званичне новине; *официјелни извештај* службени извештај, званични извештај;

orange (f.) — оранжа; поморанџа, наранџа (дрво и плод);

orange — оранж; наранџаста боја;

page (m.) — паж; раније: млади племић који се спремао да постане витез; млади племић на служби код владаоца, скутоноша; штипаљка за подизање хаљине;

panneau (m.) — пано; *арх.* удубљена или испупчена поља на вратима, зидовима и сл. (ради украса, натписа и др.); сваки украшен део грађевине; насликано прозорско окно; широко седло на коме вештаци у јахању по циркусима јашу стојећи;

paquet (m.) — пакет; руковет, свежањ; роба сложена и увијена у хартију, кутија или сандуче са робом;

parade (f.) — парада; свечаност, свечана приредба којој је циљ да се нешто покаже или истакне; *вој.* свечана смотра; *мач.* одбијање ударца сабљом;

pardon (m.) — пардон; опроштење, опроштај; опроштај казне, помиловање; молба за извињење за опроштај; као усклик: *пардон!* = извините ме, молим опростите!;

parquet (m.) — паркет; 1. под (или: патос) састављен од нарочито импрегнисаних храстових дашчица; 2. предњи редови седишта у позоришној дворани; 3. у реформистичким црквама: простор у „лађи" у коме седе црквени оци; 4. у француском суду: место у судској дворани између седишта судија и места за адвокате; 5. у парискоj берзи: одвојено место за мењање и место са кога посредници објављују курсеве;

partisan (m.) — партизан; 1. име којим су Наполеонови завојевачи, 1812. године, називали групе руских сељака и родољуба које су се самостално организовале и, оружјем отетим од непријатеља, нападале и узнемиравале позадину француске војске; 2. борац, учесник у Народноослободилачком рату Југославије; 3. присталица неке странке или личности;

passion (f.) — пасија; страст, љубавна страст; жестина, жар, топлина; ватрена жеља, велика склоност чему, неодољива воља за што; узбуђење, узбуђеност, узрујаност;

patriotisme (m.) — патриотизам; љубав према отаџбини, родољубље, *локални патриотизам* љубав ограничена само на најужи завичај или место рођења;

plan (m.) — план; 1. равница, површина, раван простор, равно земљиште; 2. нацрт, цртеж грађевине; картографско приказивање неке мање области; 3. план у економици свесно регулисане расподеле укупног производног рада на разне области производње; 4. друштвени план: годишње регулисање расподеле националног дохотка — којим се утврђују општи односи у развоју привреде као и остале делатности;

platine (m.) — платина; плоча на коју се ослањају сви делови сата; метална плоча кроз коју пролази кључ у браву;

pommade (f.) — помада; мирисава маст за негу лица и косе;

ponton (m.) — понтон; 1. чамац за мост, чамац опточен бакром или лимом, као подлога за тзв. *понтонске мостове*, нарочито у рату; понтонски мост; 2. барка са плоснатим дном на којој стоје справе за вађење златоносног песка; 3. бурету слична челична справа која служи при дизању бродова;

portrait (m.) — портрет; слика, нарочито попрсје неке особе; *фиг.* веран опис неке личности, сушта слика;

première (f.) — премијера; прво приказивање позоришног комада, музичког дела, филма и др.;

présent (m.) — презент; дар, поклон;

présentation (f.) — презентација; подношење, предавање, показивање, нпр. менице; предлог, предлагање, право предлагања кандидата за неко упражњено место; представљање, приказивање;

quai (m.) — кеј; зид поред речне или морске обале, озидана обала; место у пристаништу за утовар и истовар робе; улица поред обале, пут између воде и куће; железнички перон;

raffinerie (f.) — рафинерија; творница за прераду шећера; пречишћавање шећера, прерада шећера; постројење за пречишћавање и оплемењивање нечег, нпр. бакра, минералног уља, нафте и др.; прављење нечега финијим, префињеност; *фиг.* извештаченост, препређеност;

ragoût (m.) — рагу; јело од исецканог меса или рибе са финим зачинима, сосовима; *фиг.* мешавина, смеша;

raison (f.) — резон; ум, разум; разлог, повод, побуда, узрок; право, правда, правичност (*имати резона* = имати право, бити у праву); *трг.* име трговачког предузећа, фирма;

raisonner — резоновати; мислити, размишљати, умовати, посматрати, говорити, расуђивати и закључивати о чему на основу разумом оправданих разлога; презриво: мудријашити, противречити приговарати, правити примедбе;

rampe (f.) — рампа; *грађ.* нагиб кровних дирека; благо нагнут прилаз, приступ (насипу, бедему), приступница; наслон, ограда; део степеница који сачињава кривину, одмориште; ред светиљки (сијалица) испред позорнице који осветљава позорницу; преграда која те сијалице заклања од гледалишта; гвоздена, бетонска или дрвена препречница код трошаринских станица или прелаза преко железничке пруге, која се диже или спушта ради отварања или затварања прелаза;

rang (m.) — ранг; степен у неком друштвеном или духовном реду, ред, врста, положај; *први у рангу* први по реду (с обзиром на вредност или положај);

rapport (m.) — рапорт; извештај, саопштење, достава, изјава (усмена или писмена); *вој.* службени извештај, исказ по званичној дужности;

recrue (f.) — регрут; војник који тек *треба* да издржи војну обуку, војник-новајлија, новак; *фиг.* почетник, новајлија;

refrain (m.) — рефрен; *поет.* стих који се правилно понавља после сваког дистиха или строфе, напев, препев, допевак, свршетак који се понавља; *фиг.* нешто на што се човек непрестано враћа, стално понављање, стара песма;

régie (f.) — режија; одговорна и на полагање рачуна обавезна управа која газдује државним привредним предузећима (шумска, дуванска итд. режија); трошак, расходи око подизања чега или око вођења неког привредног предузећа; *у сопственој режији радити* сам радити као предузимач, тј. сам управљати радовима; *поз.* управљање позорницом у уметничком погледу, нарочито: уметничко изношење на позорницу неког драмског дела;

régime (m.) — режим; управљање, управа; влада, облик владавине; начин владања и управљања животом; устројство, уређење; начин живота; *мед.* хигијенски начин исхране, *дијета*;

régiment (m.) — регимента; *вој.* пук (војске); *фиг.* мноштво, гомила света;

régisseur (m.) — режисер; 1. рачунски пословођа, рачуновођа; 2. *позор.* редитељ, уметнички руководилац позоришног или филмског извођења, који усклађује и организује, уметнички и технички, сав рад на припремању представе; 3. лице које руководи припремама и извођењем неке свечаности;

répertoire (m.) — репертоар; списак улога које је глумац или певач проучио и које може да изводи, списак комада који се у једном позоришту приказују или ће се приказивати у одређеном времену, распоред, план приказивања или представљања; списак комада који ће се приказивати или представљати у једној седмици;

reprise (f.) — реприза; поново узимање, враћање раније узетог; понављање, поновно приказивање позоришног комада или представе, приредбе; прва представа после *премијере; муз.* понављање главног дела неког комада; знак за понављање; у циркусу: пауза због замрености вештака и јахача, који обично испуњавају кловни својим шалама;

république (f.) — република; у античком смислу: држава, нарочито држава са признатим народним правима; у новије доба: државно уређење у коме државна власт припада народу („народни суверенитет”);

réserve (f.) — резерва; задржано право, ограда; залиха, причува, оно што је остављено или што се чува за случај потребе; *вој.* војници који су одслужили стални кадар и који се позивају под заставу само у случају рата; војска која није у првом борбеном реду, него на располагању врховном (*стратегијска резерва*) или неком другом команданту да је употреби тамо где се укаже потреба; допунска војска, допуна; *физ.* уздржавање, уздржљивост, опрезност; *са резервом* са изузетком, уз ограду, осим; *без резерве* без изузетка, без ограде, безусловно, потпуно;

réserviste (m.) — резервист; војник из *резерве*, из причуве, причувник;

résumé (m.) — резиме; сажетак, сажето понављање главне садржине, кратак преглед, извод; завршна реч;

retouche (f.) — ретуш; прерада, поправљање, дотеривање; поправљање слике тушем; поправљено или прерађено место на слици;

retoucher — ретуширати; прерадити, прерађивати, дотерати, дотеривати, поправити (хемијским и механичким методама и средствима); поправити слику, освежити слику; на фотографским снимцима или копијама: светле тачке или друге недостатке поново премазати тушем; *муз.* украсити колоратурама;

retour (m.) — ретур; враћање с пута, повратак; *трг.* роба враћена због мане, роба која се враћа због тога што се не може продати; роба која се прима као противвредност за робу продану у иностранству; на писмима и др. поштанским пошиљкама: *ретур!* — натраг, не прима се!; *ретур-билета* повратна карта, повратна улазница; *ретур-меница* повратна меница, меница која се враћа с протестом, *ретур-писмо* писмо које се поштом враћа пошиљаоцу; *ретур-рачун* повратни рачун (у меничном праву);

rival (m.) — ривал; супарник, такмац; нарочито: супарник у љубави (тј. онај који има са неким на њиви заједнички ривус = поток, и због тога потока са суседом долази у сукоб);

robe (f.) — роба; дугачка хаљина женска и дечја или комад тканине довољан за такву хаљину; званично одело правника (адвоката и судија) у Француској;

rôle (m.) — рола; улога у позоришном комаду;

roman (m.) — роман; првобитно, у Француској, израз којим су означаване епске песме написане романским, тј. народним језиком (лат. lingua romana), за разлику од свега другог што је писано латинским језиком; данас: велика прозна приповетка која описује, уз многе друге споредне, један главни догађај и једно главно лице (јунака романа), у коме се најјасније испољава главна мисао целог дела; према градиву роман је: витешки, историјски, савремени (друштвени), породични, сеоски, љубавни, авантуристички итд.; према правцу: идилски, сентиментални, сатирични или комични, идеалистички, реалистички, натуралистички, дидактични, тенденциозни и др.; *фиг.* редак и занимљив доживљај, нарочито љубавни (који као да је из неког романа);

royalisme (m.) — ројализам; оданост и верност краљу и монархији; припадништво монархијској странци;

royaliste (m.) — ројалист; присталица краљевства, краљевске власти, монархијског облика владавине; у Француској: присталица Бурбона (за разлику од *бонапартиста* и *републиканаца*);

sabotage (m.) — саботажа; 1. врста *штрајка* која се састоји у томе што радници намерно ошљаре при раду, ометају рад кварењем алата, машинских делова и сл., да би се послодавци натерали да прихвате њихове захтеве; 2. потајни, маскирани рад коме је циљ да онемогући, ослаби или одужи остварење нечега (као што обично раде родољуби, за време рата, у окупираним земљама);

saboter — саботирати; намерно ошљарити и ометати рад, вршити саботажу;

saboteur (m.) — саботер; радник који намерно ошљари и омета рад, онај који врши *саботажу*;

sadisme (m.) — садизам; изопачена сполна похотљивост која налази задовољење у телесном мучењу особа према којима се осећа похота (назив по француском писцу бестидних романа маркизу de Sade, 1740—1814, кога је Наполеон I, као душевно болесног, затворио у болницу);

sadiste (m.) — садист; човек оптерећен *садизмом*, свиреп похотљивац;

salon (m.) — салон; првобитно: велика дворана, дворница; сада: мала дворана, елегантна соба за пријем (и у гостионицама); дворана са сликама, дворана у којој се приређују изложбе, изложба слика и вајарских радова; нарочито: изложба дела живих уметника која се сваке године приређује у Паризу; *фиг.* отмено друштво, отмен свет; *салонска дама* отмена госпа, елегантна дама; *салонска кола* железничка кола удобно намештена као друштвена соба;

salve (f.) — салва; пуцањ у знак радости или почасти, поздрављање топовским пуцањем; такође: истовремено пуцање већег или мањег броја пушака или топова, плотунска паљба, плотун;

sauce (f.) — сос; умокац од поврћа са разним зачинима, моча; *фиг.* прпа, шкрипац;

service (m.) — сервис; служба, служење; послуживање; награда за послуживање, напојница, бакшиш (нпр. келнеру); стони прибор, стоно посуђе (једнообразно по облику и боји);

sire (m.) — сир; милостиви господар (израз којим се ословљава цар, краљ);

souverain (m.) — суверен; неограничени господар, самодржац; владар;

souveraineté (f.) — суверенитет; врховна власт, неограничена власт; потпуна државна независност; неприкосновеност;

suite (f.) — свита; пратња, праћење, нарочито војничко; послуга високог господина; *муз.* композиција од више делова, обично плесова, који су без потребне повезаности (нпр. код *симфоније* или *сонате*); такође: камерна или плесна соната; а *ла свит* (fr. à la suite) у пратњи, из пратње (о официрима који немају своје команде, него су у пратњи војсковође или владаоца, да би по потреби могао њима располагати);

tablette (f.) — таблета; 1. плоча, таблица за писање; 2. послужавник за кафу, чај и др.; 3. *фарм.* укалупљена, збијена (или: пресована) лековита маса у облику четвртастих или округлих плочица (*пастила*);

tabouret (m.) — табурет; столица без наслона; клупица за ноге (при седењу); флоретна тканина са шареним цветовима;

tambour (m.) — тамбур; 1. добош; добошар; 2. заклон над вратима од ветра, кише, зиме и сл.; 3. *арх.* део грађевине облика ваљка, цилиндра, или многоугла на коме лежи кубе; 4. покривена платформа железничког вагона; 4. врста веза;

tampon (m.) — тампон; запушач, чеп; *мед.* запушач од вате, газе, шарпије и др. који се ставља у природне или болешћу настале отворе на телу да би се зауставило крварење; *тампонска држава* мала држава која се налази, као какав чеп, између две велике државе (код нас уобичајено *тампон*);

taxi (m.) — такси; путнички аутомобил са *таксиметром*;

taximètre (m.) — таксиметар; на аутомобилима: справа која сама, аутоматски, бележи пређени пут у километрима (ради одређивања цене вожње);

touche (f.) — туш; 1. *муз.* дирка (на клавиру); 2, дражење, вређање, увреда; 3. *слик.* преношење боје кичицом; последњи потез кичицом; накнадно стављање тамне боје на слику; 4. врста финог кинеског црног мантила које се справља од најфиније чађи, добивене сагоревањем камфора; 5. свечано поздрављање добошом и трубама, нарочито после одржане здравице; 6. код нас се погрешно употребљава и место *душ*;

toucher — туширати; дирнути, додиривати; пипати, испитивати пипањем (нпр. женску да ли је трудна); дирнути, дирати, ганути, тронути;

вређати, увредити; цртати или сликати *тушем*, водене боје преносити кичицом, код нас се погрешно употребљава и место *душирати*;

turquoise (f.) — тиркиз; *мин.* драги камен лепе модре боје и приличне тврдоће; најлепши долазе из северне Персије, већином округло углачани (назив по томе што су први донесени у Европу из Турске);

vaseline (f.) — вазелин; *хем.* минерална маст без мириса и боје, или жућкаста смеса получврстих угљоводоника, добија се пречишћавањем сировог петролеума (нафте); употребљава се много у фармацији, техници итд.;

velours (m.) — велур; сомот, кадифа; врста штофа са дугом длаком; *велоур де котон* (fr. velours de coton) памучни сомот; *велур сатине* (fr. velours satiné) атласни сомот;

vicomte (m.) — виконт; француска племићка титула између грофа и барона; подгроф, титула грофовог сина коју носи за очевог живота; поседник властелинства у Француској;

villa (f.) — вила; летњиковац, кућа израђена у облику летњиковца;

virement (m.) — вирман; *фин.* исплата која се врши без готовине, простим књижењем; преношење новца са једне буџетске партије или позиције на другу; *трг.* узајамно обрачунавање; *мор.* обртање (или: окретање) лађе;

virtuel — виртуелан (виртуалан); снажан; могућан; способан за дејство, настројен за деловање, који је способан за рад, али се том способношћу не користи, са прикривеном снагом; *физ.* који се добија пресеком продужења стварних зракова на супротну страну, привидан, уображен; *принцип виртуелних померања*: начело могућих померања; *супр. реалан*;

visa (m.) — виза; оверавање потписом и печатом да је нешто виђено и прегледано (нарочито за путне исправе, пасоше), званична овера; у картању: основни улог (код *фарбла*);

vision (f.) — визија; виђење, гледање; *псих.* халуцинација чула вида, представа коју сматрамо, услед болесне раздражљивости централног органа (у полусну или у хипнотичном стању), за стваран опажај; приказа, причина, привиђење, опсена, утвара; уображење, сањарија;

visionnaire (m.) — визионар; видовњак, видовит човек, онај који може духом да види; *фиг.* занесењак, сањалица, песник;

visite (f.) — визита; посета, похода, лекарска посета; преглед, прегледање (лекарско, царинско), кратак женски огртач за посете;

vison (m.) — визон; водена ласица, нерц; крзно водене ласице;

vitrage (m.) — витража; стаклена врата; стаклена преграда; прозорске завесе; прозори; у примењеној уметности: разним бојама изражена декоративна слика у стаклу, као украс у архитектонском *ентеријеру*;

volontaire (m.) — волонтер; онај који служи добровољно и бесплатно; добровољац (војник).

Упркос дубоким разликама у структури језика, упркос географској удаљености која је била толико видљива у прошлим вековима, српски

књижевни језик је преузимао, и још увек преузима речи из француског језика.

Изнесени примери француских речи, које су ушле у српски књижевни језик, откривају нам, пре свега, области човековог живота којима оне припадају. То су речи из културе, науке, уметности, трговине, војске, кулинарства и др. Те француске позајмљенице су се по својим семантичким и морфолошким својствима интегрисале у српски књижевни језик, и данас чине једну од његових врло значајних компоненти.

Нови Сад

ЛИТЕРАТУРА

Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Просвета, Београд, 1966.

Mirko Deanović, *Anciens contacts entre la France et Raguse*, Zagreb, 1950.

Vlado Drašković, *Francusko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1990.

Иван Клајн, *Врсте романизама у савременом српскохрватском језику и путеви њиховог доласка*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1998, књ. XLI/1, стр. 69—89.

Nenad Krstić, *La contrastive et la traduction — le français et le serbe: les ressemblances et les différences*, Vedes, Beograd, 2001.

Emile Littré, *Dictionnaire de la Langue française*, Gallimard-Hachette, Paris, 1959.

Велимир Михајловић, *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду (од времена пре Велике сеобе до Вуковог Рјечника 1818. године)*, Нови Сад, 1972, т. I (А-Љ); 1974, т. II (М-Ш).

Стојан Новаковић, *Приповетка о Александру Великом*, Београд, 1878.

Vlado Putanec, *Francusko-hrvatski ili srpski rječnik*, Zagreb, 1974.

Речник српскохрватског књижевног језика, Матица српска, Нови Сад, 1967—1976, I—VI.

Pierre Robert, *Dictionnaire alphabétique et analogique de la Langue française*, 6 vol., Société du Nouveau Littré, Paris, 1953—1964.

Pierre Robert, *Le Petit Robert*, Société du Nouveau Littré, Paris,1967.

Branko Franolić, *Les mots d'emprunt Français en Croate*, NEL, Paris,1976.

Ненад Крстић

О ФРАНЦУЗСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЯХ В СЕРБСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Присутствие французских слов в сербском литературном языке не является, конечно, новым явлением. Учитывая, что Хорватия еще в период Каролингов осуществляла первые контакты с Францией, можно прийти к заключению, что первые французские слова вошли в наш язык в конце XII и в начале XIII вв. Географические условия и торговые, церковные и культурные связи Далмации с Венецией, Италией и южной Францией способствовали тому, что французская литература (так как многие итальянские писатели писали именно на французском языке) сумела оказать существенное влияние на нашу культуру в целом.

Однако не все французские слова вошли в сербский литературный язык через Хорватию. Досифей Обрадович, несомнено самый выдающийся сербский писатель XVIII века, предложил (в конце данного века) сербским писателям, что перевести роман Фенелона

Приключения Телемаха, сына Одиссея было бы весьма выгодно для сербской культуры и вообще для сербского народа. Этот шедевр европейской литературы, опубликованный в 1699 году, перевел на сербский язык в 1814 году Стефан Живкович. Несомнено, что некоторые французские слова из этого романа прямо, путем перевода С. Живковича, вошли в сербский литературный язык, но настоящая тема, конечно, требует иного подхода.

В настоящей работе представлено лишь определенное количество (= число) французских лексем, вошедших либо прямо, либо посредством какого-нибудь другого языка в сербский литературный язык. Приведенные примеры этих французских слов, которые вошли в наш язык, указывают (= открывают) нам, прежде всего, на области человеческой жизни, к которым они принадлежат: это слова из культуры, науки, исскуства, торговли, армии, кулинарии и др.

Несмотря на глубокие различия в структуе языков, несмотря на географическое расстояние, которое было заметно и в прошлих веках, сербский литературный язык заимствовал, и все еще заимствует слова из французского языка. Эти французские заимствованные слова по своим семантическим и мрфологических свойствам интегрировались в сербский литературный язык, и в настоящее время представляют один из его весьма значительных компонентов.

O ANGLICIZMIMA IZ ČETIRI RAZLIČITA ALI MEĐUPOVEZANA UGLA

TVRTKO PRĆIĆ

UDC 811.163.41'373.45

Kratak sadržaj. Rad se bavi opisom anglicizama u srpskom jeziku u svetlu najnovijih jezičkih, lingvističkih i sociolingvističkih činjenica. Smešteni u opšti semantičko-pragmatički okvir, koji je usredsređen na njihovu komunikativnu relevantnost, anglicizmi (naročito oni noviji) sagledani su iz četiri različita ali međupovezana ugla: (1) prema vrsti, s uspostavljenim kontrastom između očiglednih, skrivenih i sirovih anglicizama, (2) prema nastanku, s uspostavljenim kontrastom između preoblikovanih, prevedenih i mešovitih anglicizama, (3) prema opravdanosti, s uspostavljenim kontrastom između sasvim opravdanih, opravdanih, uslovno opravdanih, neopravdanih i sasvim neopravdanih anglicizama, i (4) prema statusu, s uspostavljenim kontrastom između potpuno odomaćenih, delimično odomaćenih i neodomaćenih anglicizama. Da bi se objedinila sva četiri ugla, na kraju je ponuđena definicija sa shematskim prikazom prototipskog anglicizma.

Ključne reči: anglicizam, srpski jezik, komunikativna relevantnost, vrsta, nastanak, opravdanost, status, prototip.

1. *Uvodne napomene*

Sviđalo se to nekom ili ne, anglicizmi su postali sastavni deo naše stvarnosti, naše kulture i našeg jezika. U proteklih nekoliko decenija engleski se učvrstio kao prvi jezik svetske komunikacije, koji se koristi kao prvi (maternji), kao drugi i kao strani jezik. Istovremeno, engleski vrši i ogroman uticaj na domaće (maternje) jezike koji s njim dolaze u dodir, te na njihove govornike, što čini da on više ne bude čisto strani jezik (kao što su to francuski, nemački, španski, italijanski i ruski), nego je odskora postao **odomaćeni strani jezik**, koji karakterišu tri osnovna svojstva: (1) laka audio-vizuelna dostupnost, uz pomoć sve savršenijih tehnoloških sredstava, naročito satelitske i kablovske televizije i radija, filma, te kompjutera i interneta, (2) dvojno usvajanje, koje se prvo odvija van školskog sistema, prostom izloženošću dece engleskom jeziku dostupnom putem televizije, crtanih filmova, slikovnica, igračaka, igara, kompjutera, interneta, filma i muzike, da bi se kasnije, na starijem uzrastu, on počeo usvajati i u sklopu školskog sistema, i (3) uloga dopunskog jezika u maternjem, kada se leksičkim i ostalim sredstvima engleskog jezika popunjavaju stvarne i pretpostavljene leksičke i ostale praznine u maternjem jeziku, i tako razvija jedan više ili manje zaokružen i usklađen komunikacioni resurs, koji

sačinjava maternji jezik (u našem slučaju, srpski) obogaćen odabranim elementima engleskog jezika.

Pri tome, ova uloga dopunskog jezika ostvaruje se na tri načina: prvo, engleski se javlja **unutar** srpskog, preuzimanjem reči, npr. *milkšejk*, *pripejd* ili *PREPAID*,[1] sintagmi, npr. *što je pre moguće* od AS SOON AS POSSIBLE, ili rečenica, npr. *Mogu li da vam pomognem?* od CAN I HELP YOU?; drugo, engleski se javlja **pored** srpskog, kada oba jezika nastupaju istovremeno, npr. u filmovima s titlovanim prevodom, u oglasima na engleskom i srpskom u domaćim novinama, u nazivu domaćeg proizvoda *Medeno srce* / HONEY HEART (iako bi pravilnije bilo HEARTS), te u natpisu *Menjačnica* / EXCHANGE OFFICE (iako ponekad s obrnutim redosledom jezikâ); i treće, engleski se javlja **iznad** srpskog, kada je potonji jezik potisnut u celosti, npr. u oglasima samo na engleskom u domaćim novinama, u nazivu domaćeg časopisa COOL GIRL, te u natpisu CHRISTMAS SALE (iako često malim slovima) u izlozima domaćih prodavnica. I jedan i drugi i treći način realizacije engleskog kao dopunskog jezika uzrokuje — neki više, neki manje — uvođenje novih anglicizama u srpski jezik. Zbog svega toga, nikako neće biti pretenciozno da se ustvrdi kako valjano znanje engleskog jezika, i ono aktivno i ono pasivno, predstavlja nužni preduslov uspešne komunikacije u današnjem svetu, uključujući, nažalost, i komunikaciju na sopstvenom, sve više angliciziranom, maternjem jeziku.

Cilj ovog priloga jeste da, u svetlu najnovijih jezičkih, lingvističkih i sociolingvističkih činjenica, sagleda anglicizme iz nove perspektive i da, iz četiri različita ali međupovezana ugla, ponudi opažanja o njihovim vrstama, nastanku, opravdanosti i statusu. Rasprava će biti smeštena u opšti semantičko-pragmatički okvir, s posebnim naglaskom na komunikativnoj relevantnosti anglicizama, odnosno na njihovom doprinosu izražajnom potencijalu srpskog jezika. Težište će biti stavljeno na novije anglicizme, tj. one koji su se u srpskom jeziku pojavili tokom proteklih tridesetak godina.

2. *Vrste: između očiglednih, skrivenih i sirovih anglicizama*

Trenutno se pod terminom 'anglicizam' uobičajeno podrazumeva reč preuzeta iz engleskog kao jezika-davaoca i uklopljena u sistem srpskog kao jezika-primaoca. Međutim, sve snažniji globalni prodor engleskog jezika, u prvom redu njegove američke varijante, tokom poslednjih desetak godina doveo je do izuzetno velikog i nekontrolisanog priliva leksičkog, ali i drugog, materijala u srpski jezik, što je nametnulo potrebu da se sadržaj pomenutog termina preispita i predefiniše. U tom smislu, sada je moguće razlikovati tri vrste anglicizama, prema njihovoj obličkoj realizaciji u srpskom jeziku.

U prvoj grupi nalaze se, s približnim obuhvatom tradicionalnog termina 'anglicizam', **očigledni** anglicizmi, tj. sve one leksičke jedinice — reči-lekseme (imenice, glagoli, pridevi, prilozi, uzvici, itd.) te afiksi (prefiksi i sufiksi) koji su preuzeti iz engleskog jezika, koji su više ili manje postali integrisani u

[1] Primeri iz srpskog jezika štampani su *kurzivno*, izvorni engleski oblici MALIM VERZALOM, dok se izvorno pisani engleski oblici preuzeti u srpski prikazuju *KURZIVNIM MALIM VERZALOM*.

sistem srpskog jezika — na ortografskom, fonološkom, morfosintaktičkom, semantičkom i pragmatičkom planu, i koji će vremenom steći status više ili manje odomaćene reči ili afiksa. Na primer, ovamo spadaju: imenice — *fajl*, *milkšejk*, *roming*, *bodibilder*, *hamburger*, *vaučer*, *modem*, *skener*, *big-bend*, *DVD*; glagoli — *daunloudovati*, *surfovati*, *čekirati*, *džogirati*, *lobirati*; pridevi — *kul*, *lajv*, *pripejd*, *glamurozan*, *sofisticiran*; prilozi — *aut*, *lajv*, *okej*, *super*, *top*; uzvici — *Auč!*, *O-o!*, *Ups!*, *Vau!*; prefiksi — *eks-*, *ko-*, *mega-*, *mikro-*, *sajber-*, *re-*, *hiper-*, *super-*.[2] (O problemima pisanja anglicizama u srpskom jeziku detaljno raspravlja Prćić 2002b; ukoliko su upotrebljeni u transkribovanom obliku, svi anglicizmi u ovom tekstu napisani su prema tamo predloženom modelu.) Naravno, sve ovakve leksičke jedinice ne moraju obavezno biti engleske po svom krajnjem poreklu, ali s obzirom na okolnost da su u srpski preuzete upravo iz engleskog jezika ili pod njegovim uticajem, one se smatraju anglicizmima i to onim očiglednim.

Dalje, neka reč, sintagma ili rečenica srpskog jezika može da odražava normu i/ili sledi običaje engleskog jezika. U ovakvim slučajevima, značenja i/ili upotrebe svojstvene oblicima engleskog jezika kriju se u oblicima srpskog jezika, koji se relativno brzo odomaćuju, pa stoga drugu grupu čine **skriveni** anglicizmi. Na primer, reči-lekseme — *miš*, od MOUSE, u smislu 'kompjuterski pokazivački uređaj', *definitivno*, od DEFINITELY, 'zasigurno, zacelo, izvesno', *ekonomija*, od ECONOMY, 'privreda', *kopija*, od COPY, 'primerak', *originalan*, od ORIGINAL, 'prvobitan', *locirati*, od LOCATE, 'pronaći', *ohrabriti*, od ENCOURAGE, 'podstaći, podržati', *pokrivati*, od COVER, 'izveštavati o/s(a)'; sintagme-kolokacije — *nametnuti* i *podignuti sankcije*, od IMPOSE i LIFT SANCTIONS, 'zavesti/uvesti i ukinuti/skinuti sankcije', *praviti novac/pare*, od MAKE MONEY, 'zarađivati novac/pare', *imati razgovore*, od HAVE TALKS, 'voditi razgovore', *služiti kaznu*, od SERVE A (PRISON) SENTENCE, 'izdržavati kaznu', *razumna cena*, od REASONABLE PRICE, 'pristupačna cena'; sintagme — *mikrotalasna rerna/pećnica*, od MICROWAVE OVEN, *sapunska opera*, od SOAP OPERA, *kratka priča*, od SHORT STORY, 'pripovetka', *noćna mora*, od NIGHTMARE, 'mora, košmar', *široko rasprostranjen*, od WIDESPREAD, 'rasprostranjen', *što je pre moguće*, od AS SOON AS POSSIBLE, 'što pre'; rečenice — *Mogu li da vam pomognem?*, od CAN I HELP YOU?, 'Izvolite?', *Pričaj mi o tome!*, od TELL ME ABOUT IT!, 'Meni kažeš?, Ma, šta mi reče!', *O, moj Bože!*, od OH, MY GOD!, 'Gospode!, Gospode Bože!'.

U treću — i doskora nepostojeću — grupu uvrštene su reči, sintagme i rečenice koje su preuzete iz engleskog jezika direktno, bez ikakvog prilagođavanja njihovog pisanja srpskom jeziku. Na primer, reči-lekseme — *E-MAIL*, *ROAMING*, *PREPAID*, *ATTACHMENT*, *AIR BAG*, *COMPUTER CONSULTANT*, teflonski *NON-STICK* tiganj, *ALL-INCLUSIVE* aranžman; sintagme — *OPEN DAY*, *PUBLIC RELATIONS*, *BY THE WAY*, *OF COURSE*; rečenica — *NO COMMENT!*. Uprkos tome što se redovno javljaju u našoj svakodnevnoj praksi, ovi oblici integrisani su u sistem srpskog jezika samo na semantičkom i pragmatičkom planu, tek delimično na morfosintaktičkom i fonološkom (pošto nije sasvim jasno da li se izgovaraju u

[2] Značenja ovih i drugih novijih anglicizama mogu se naći, uz minimalne izuzetke, u rečniku *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama* (Vasić, Prćić, Nejgebauer 2001).

engleskom originalu, ili prilagođeno srpskom jeziku, ili nekom englesko-srpskom mešavinom), dok su na planu ortografije potpuno neprilagođeni (pošto zadržavaju izvornu ortografsku identifikaciju). Zbog ovakvog prelaznog i nerešenog statusa, a naročito stranog pisanog lika, koji ih ponekad sasvim udaljava od srpskog jezika i naglašava im strani karakter, ovde su posredi **sirovi** anglicizmi. No, u ovu grupu nikako ne mogu spadati one reči, sintagme i rečenice iz engleskog jezika koje se, bez ikakvog prilagođavanja, jednokratno ili povremeno ubacuju u izgovorene ili napisane tekstove na srpskom jeziku; npr. *Održali su niz predavanja iz* MARTIAL ARTS (tj. 'borilačkih veština') ili *Naglasak treba da stavimo na* DISTANCE LEARNING (tj. 'učenje na daljinu'). Budući da ovakve jedinice (još) nisu postale deo sistema srpskog jezika, to su samo individualne interpolacije elemenata engleskog jezika.

Treba reći i to da se jedna ista leksička jedinica iz engleskog jezika, nakon svog ulaska u srpski, može — duže ili kraće vreme — nalaziti u nekoliko navedenih grupa. Recimo, engleska reč E-MAIL je u srpskom očigledni anglicizam kao *imejl*, skriveni anglicizam kao *e-pošta* ili *elektronska pošta*, a sirovi anglicizam kao *E-MAIL*, dok je englesko WEB SITE u obliku *vebsajt* očigledni anglicizam, u obliku *WEB SITE* sirovi, a u obliku *WEB sajt* — hibridni, tj. sirovo-očigledni anglicizam.

Konačno, anglicizmima (bilo koje vrste) ne smatraju se lična i geografska imena, nazivi institucija, organizacija i klubova, firmi, kompanija i lokala, orkestara i horova, pozorišnih i baletskih trupa, pop i rok sastava, građevina i dvorana, televizijskih i radio stanica, novina i časopisa, te svih vrsta proizvoda i artikala, koji najčešće predstavljaju zaštićene fabričke marke. Sva ova imena i nazivi, objedinjeni u kategoriji vlastitih imena, čine posebnu grupu reči iz engleskog jezika, drukčiju od anglicizama po tome što, uprkos delimičnoj integraciji u sistem srpskog jezika, trajno zadržavaju svoj strani status i ne postaju odomaćene reči, pa stoga zahtevaju suštinski drukčiji pristup. (O pristupu vlastitim imenima raspravlja Prćić 2002a.)

3. *Nastanak: između preoblikovanih, prevedenih i mešovitih anglicizama*

Kao što se iz gornje tipologije anglicizama može zaključiti, preuzimanje leksičkih ili sintaktičkih jedinica iz jezika-davaoca u jezik-primalac pretpostavlja njihovo prilagođavanje sistemu jezika-primaoca — ili na nivou oblika, što se vrši preoblikovanjem i tiče se očiglednih (a delimično i sirovih) anglicizama, ili na nivou sadržine, što se vrši prevođenjem i tiče se skrivenih anglicizama, ili mešovito, što se vrši kombinovanjem preoblikovanja i prevođenja. Na taj način, u srpskom jeziku dolazi do leksičkih i/ili sintaktičkih inovacija pod uticajem engleskog jezika — te inovacije su, jasno, anglicizmi, koji mogu biti preoblikovani, prevedeni ili mešoviti.

Preoblikovanje, u svom prototipskom ispoljavanju, podrazumeva preuzimanje novog oblika i njemu pridružene nove sadržine, kada nastaju **oblično-sadržinske** inovacije. Na primer, to su očigledni anglicizmi *fajl*, *modem*, *spejs-šatl*, *daunloudovati*, *džogirati*, *seksi*, ali i sirovi anglicizmi, s nultim orto-

grafskim preoblikovanjem: *E-MAIL*, *PREPAID*, *POSTPAID*, *AIR BAG*, teflonski *NON-STICK* tiganj, *TWIST-OFF* zatvarač, pri čemu su u praksi potonji ponekad napisani i pogrešno: **SHOPING* um. *SHOPPING*, **COCTAIL* um. *COCKTAIL*, **PUZZLA* um. *PUZZLE*. U slučaju obličko-sadržinskih inovacija može se govoriti o **uvezenim neologizmima** u srpskom jeziku, bar u samom trenutku i izvesno vreme nakon njihovog uvođenja, dok (i ako) ne postanu do određene mere ustaljeni, a potom i prihvaćeni.

Među uvezene neologizme spadaju i dve podvrste nastale preoblikovanjem: kod prve, postojećem, ranije preuzetom, obliku pridružena je nova sadržina iz engleskog jezika, kada su posredi **sadržinske** inovacije, koje datoj reči pridodaju jedno novo značenje; npr. *album*, u smislu 'jedna ili više tematski i/ili izvođački povezanih ploča, kompakt-diskova ili muzičkih kaseta', *program*, 'skup specijalnih naredbi po kojima kompjuter izvršava neku radnju', *virus*, 'kompjuterski program koji se vrlo brzo umnožava i dovodi do oštećenja podataka'. Kod druge podvrste, novom obliku preuzetom iz engleskog jezika pridružena je postojeća sadržina, kada su posredi **obličke** inovacije; npr. *menadžment*, u smislu 'poslovodstvo, rukovodstvo, uprava', *evaluacija*, 'vrednovanje, ocenjivanje', *edukacija*, 'obrazovanje', *implementacija*, 'sprovođenje, realizacija', *harmonizacija*, 'usklađivanje, usaglašavanje', *sekstrafiking* ili *trafiking*, 'trgovina ženama', *šop* ili *SHOP*, 'prodavnica, radnja', *fan*, 'obožavalac', *startovati*, 'početi, započeti, otpočeti', *Auč!*, 'Jao!, Joj!'.

Prevođenje, u svom prototipskom ispoljavanju, podrazumeva preuzimanje nove sadržine iz engleskog jezika koja se izražava kroz postojeće (domaće ili odomaćene) oblike, sadržinski i/ili obrički upotrebljene na nov način, kada nastaju **sadržinsko-obličke** inovacije. Na primer, to su skriveni anglicizmi *veliki prasak*, *vruć krompir*, *mikrotalasna rerna/pećnica*, *stojeće ovacije*, *brza hrana*, *pranje novca*, *tvrdolinijaš*, *miš* — prema BIG BANG, HOT POTATO, MICROWAVE OVEN, STANDING OVATION, FAST FOOD, MONEY LAUNDERING, HARDLINER, MOUSE, po redosledu navođenja. U slučaju sadržinsko-obličkih inovacija može se govoriti o **domaćim neologizmima** u srpskom jeziku, koji su skovani od sopstvenih morfosintaktičkih i semantičkih sredstava, pa se stoga manje osećaju kao strani. Recimo, neologizmi poput *svemirski avion*, *reklamni pano*, *putujuća diplomatija*, *odbojka na pesku*, *vazdušna vreća*, *bioskop na otvorenom*, *(teflonski) nezagorevajući (tiganj)*, *odvrtni (zatvarač)* ili *(zatvarač) na odvrtanje/okretanje*, *sveuključivi* ili *sveuključujući (aranžman)*, *pozivni centar*, prevodi engleskih reči SPACE SHUTTLE, BILLBOARD, SHUTTLE DIPLOMACY, BEACH VOLLEYBALL, AIR BAG, OPEN-AIR CINEMA, NON-STICK, TWIST-OFF, ALL-INCLUSIVE, CALL CENTER, po redosledu navođenja, bez sumnje se mogu znatno lakše i izgovoriti, i napisati, i — što je naročito važno — razumeti od preoblikovanih anglicizama *spejs-šatl*, *bilbord*, *šatl-diplomatija* i *bičvolej*, a još više od onih nepreoblikovanih, sirovih *BEACH VOLLEY*, *AIR BAG*, *OPEN-AIR CINEMA*, *NON-STICK*, *TWIST-OFF* i *ALL-INCLUSIVE*, pa i onih nepreoblikovano-prevedenih poput *CALL centar*. (O različitim aspektima i vrstama prevođenja anglicizama raspravlja Prćić 2002c.)

Među domaće neologizme spadaju i dve podvrste nastale prevođenjem: kod prve, postojeća sadržina izražena je kroz postojeće (domaće ili odomaćene) oblike, sadržinski upotrebljene na nov način, po običajima engleskog jezi-

ka, kada su posredi **sadržinske** inovacije, koje datoj reči pridodaju jedno novo značenje; npr. *trening*, u smislu 'obuka, obučavanje', *petrolej*, '(sirova) nafta', *ekonomija*, 'privreda', *definitivno*, 'zasigurno, zacelo, izvesno', *locirati*, 'pronaći', *ohrabriti*, 'podstaći, podržati', *pokrivati*, 'izveštavati o/s(a)', *Sranje!*, u smislu i upotrebi 'Dođavola!' ili 'Majku mu!' — prema TRAINING, PETROLEUM, ECONOMY, DEFINITELY, LOCATE, ENCOURAGE, COVER, SHIT!, po redosledu navođenja. Ovakve inovacije najčešće nastaju ignorisanjem englesko-srpskih lažnih parova — ili onih sadržinskih (što pokazuju poslednja tri primera), ili onih obličkih (ostali primeri). Kod druge podvrste, postojeća sadržina izražena je kroz postojeće (domaće ili odomaćene) oblike, obličkи upotrebljene na nov način, po običajima engleskog jezika, kada su posredi **obličke** inovacije; npr. *kratka priča*, u smislu 'pripovetka', *služiti kaznu*, 'izdržavati kaznu', *Mogu li da vam pomognem?*, u smislu i upotrebi 'Izvolite?', *Pričaj mi o tome!*, 'Meni kažeš?' ili 'Ma, šta mi reče!', *Moje ime je* …, 'Ja sam …' ili 'Zovem se …' — prema SHORT STORY, SERVE A (PRISON) SENTENCE, CAN I HELP YOU?, TELL ME ABOUT IT!, MY NAME IS…, po redosledu navođenja. Kao što se iz ponuđenih opisa da zaključiti, samo sadržinske i samo obličke inovacije javljaju se i u sklopu uvezenih neologizama, prilikom preoblikovanja, i u sklopu domaćih neologizama, prilikom prevođenja. Razlika je u tome što su kod prvih takvim inovacijama podvrgnuti uvezeni (engleski) oblici, a kod drugih oni domaći ili odomaćeni.

Ovde treba ukazati i na to da se povremeno nailazi na prevedene anglicizme čija se prihvatljivost može osporiti, pošto su prevedeni ili pogrešno ili nepodesno, ali su u praksi ipak postali više ili manje ustaljeni. Tako imamo **bežični telefon*, od CORDLESS (TELE)PHONE, umesto *bezgajtanski telefon*, jer nešto što ima dve žice, tj. kabla, nikako ne može biti bežično, a ono što takav telefon nema jeste gajtan koji povezuje glavni aparat sa slušalicom (bežični telefon je, u stvari, mobilni telefon, koji radi „bez žica", uz pomoć radio signala i koji neki proizvođači na engleskom nazivaju upravo tako: WIRELESS (TELE)PHONE); *seksualno *zlostavljanje* ili **maltretiranje* ili **uznemiravanje*, od SEXUAL HARASSMENT, um. *seksualno napastovanje*, jer su prve dve reči prejake, a potonja preblaga za stvarni izvorni sadržaj; **siguran seks*, od SAFE SEX, um. *bezbedan seks*, jer prva reč, uprkos zgodnoj aliterativnosti, više ističe zagarantovanu uspešnost nego preduzete mere zaštite.

Mešoviti postupak, koji se primenjuje kod nekih polimorfemskih (izvedenih, složenih i fraznih) reči-leksema iz engleskog jezika, podrazumeva preoblikovanje jednog dela reči a prevođenje drugog. Na primer, prednji element preveden je u *pre.bukirati*, *rado.holičar* ili *rado.holik*, prema OVER.BOOK, WORK.AHOLIC, zadnji element u *kolateralna šteta*, *kiber-.prostor*, *(genetsko) inženjer.stvo*, prema COLLATERAL DAMAGE, CYBER.SPACE, (GENETIC) ENGINEER.ING, dok je preostali element u reči preoblikovan. Pri tome, očekivano preoblikovani element ponekad ostaje u originalu, bez bilo kakvog ortografskog prilagođenja, kao što pokazuju prednji elementi u primerima *SHOPPING centar*, *PRESS centar*, *BEAUTY centar*, *CALL centar*.

Na kraju, neophodno je naglasiti da se za osnovni postupak prilagođavanja leksičkih i/ili sintaktičkih jedinica sistemu jezika-primaoca smatra ono na nivou sadržine, tj. prevođenje. Razlog tome vrlo je jednostavan i providan: na-

ime, svi tekstovi se, po definiciji, prevode s jednog jezika na drugi, a ti tekstovi se, opet po definiciji, sastoje od reči, sintagmi, klauza i rečenica. Da nije tako, onda bi se dvojezični rečnici — na primer, englesko-srpski — sastojali od izvornih engleskih imenica, glagola, prideva, priloga, itd. i njihovih srpskih, ortografski preoblikovanih, varijanti, dok bi se podaci o značenju i upotrebi tih reči saznavali na drugom mestu, u engleskim jednojezičnim rečnicima. No, poznato je da ovakvih rečnika nema (niti će ih, nadajmo se, biti), jer se dvojezični rečnici u prvom redu sastavljaju zato da bi na ciljnom jeziku ponudili prevode reči i izraza iz izvornog jezika, i tako korisnicima približili njihovu sadržinu.

Međutim, neke reči nije moguće na odgovarajući način prevesti na ciljni jezik, pa se u takvim slučajevima pribegava njihovom preuzimanju (uz nužno preoblikovanje) iz izvornog jezika. S jedne strane, prevod može biti predug i otuda glomazan, kada jača tendencija ka preuzimanju; npr. *skakanje s elastičnim konopcem*, za englesko BUNGEE JUMPING, krajnja je tačka ekonomičnog prevoda, preko koje nema svrhe da se insistira na prevođenju. S druge strane, prevod može biti ili strukturno zaprečen ili sasvim neizvodljiv, zbog ograničenih produktivnih morfosintaktičkih sredstava u drugom jeziku; npr. za englesko REALITY SHOW, 'televizijski program u kome se, tokom dužeg vremenskog raspona, realistično i neulepšano prikazuju aktivnosti odabrane grupe ljudi', u srpskom, kako izgleda, nema raspoloživih struktura za adekvatno izražavanje ovog sadržaja, te se zbog toga ova reč mora preuzeti — ili kao očigledni anglicizam *realiti-šou*, ili, što se trenutno gotovo redovno dešava, kao sirovi anglicizam *REALITY SHOW*.

Suprotno ovoj teorijskoj idealizaciji, u svakodnevnoj praksi znatno je češće preuzimanje reči — sa preoblikovanjem ili bez njega. Ponekad je motiv preuzimanja linija manjeg otpora, odnosno intelektualna tromost, inertnost, ali i neukost; ponekad je posredi običan snobizam i pomodarstvo; ponekad se, pak, radi o sve uvreženijem verovanju stručnjaka iz skoro svih oblasti da su jedino termini stranog porekla — danas, naravno, iz engleskog jezika — oni pravi, autentični i ubedljivi (i da ih, „naravno", svi kojima se govori i piše savršeno razumeju), dok su njihovi prevodi na srpski, valjda, manje vredni, mlitavi i neubedljivi, pa se verovatno zato i ne pokušava ozbiljnije raditi na sistematskom stvaranju domaće terminologije.

Valja primetiti i to da preuzeti i (ne)preoblikovani anglicizmi u pojedinim slučajevima naknadno dobijaju i svoju prevedenu verziju, jednu ili više njih, te se tako (ne)preoblikovani i prevedeni oblici počinju koristiti kao sinonimi, mada s različitom frekventnošću upotrebe. Na primer, sada već ustaljena *studija o izvodljivosti* ili manje precizno, *studija izvodljivosti* (pridruživanja, ili *asocijacije*, kako to neki više vole da nazivaju, naše zemlje Evropskoj uniji) od engleskog FEASIBILITY STUDY, u vreme svog pojavljivanja u srpskom, pre godinu ili dve dana, bila je i *fizibiliti-studija*, i *studija o fizibilitetu*, a možda čak i *FEASIBILITY STUDY*, sve tri kao nesumnjivi rezultat pomenute linije manjeg otpora: njihovo značenje malo ko je tačno znao i razumeo, uključujući i one koji su ih zdušno i zvučno koristili. Pored ovoga, ima i izvesnih zanimljivih paradoksalnosti, poput engleskog SUMMIT, koje je prvo preoblikovano u *samit*, potom prevedeno u *sastanak na vrhu*, da bi se na kraju stiglo do tautološke

mešavine *samit na vrhu*. Slično tome, englesko SPACE SHUTTLE, za koje je ovde predložen prevod *svemirski avion*, svojevremeno je bilo prevođeno-preoblikovano u *svemirski šatl*, a kasnije povremeno tautološki obogaćivano u *svemirski spejs-šatl*. Na svu sreću, ovakve anomalije, koliko god da su i čudne i nepoželjne, ipak se prilično retko susreću.

4. *Opravdanost: između opravdanih i neopravdanih anglicizama*

Bez obzira na to da li su nastali preoblikovanjem ili prevođenjem ili mešovitim postupkom, svi anglicizmi u srpskom jeziku nisu i podjednako opravdani. Pojam opravdanosti — ili tačnije, komunikativne opravdanosti — čvrsto je povezan s pojmom potrebe za unošenjem novih anglicizama, a ona može biti subjektivna i objektivna. Subjektivna potreba uslovljena je vanjezičkim (tj. sociolingvističkim, psiholingvističkim i pragmatičkim) činiocima, jer se tiče osobe (prevodioca, pisca ili govornika) koja u jezik unosi — ili može da unese — novi anglicizam: ta osoba oseća potrebu, motivisanu nizom svesnih i nesvesnih, znanih i neznanih razloga, da izvesni anglicizam upotrebi u svom napisanom ili izgovorenom tekstu. Nasuprot tome, objektivna potreba uslovljena je jezičkim (tj. lingvističkim, naročito semantičkim, a delom i pragmatičkim) činiocima, jer se tiče doprinosa datog anglicizma izražajnosti srpskog jezika: što je taj doprinos snažniji, snažnija je i objektivna potreba za tim anglicizmom. Pri tome, objektivna potreba je u direktnoj srazmeri s njegovom opravdanošću.

Ovo ključno komunikativno svojstvo anglicizama ispoljava se s različitim intenzitetom, pa ga je zbog toga najbolje zamisliti i predstaviti kao skalu. U nastavku, biće ponuđena skala opravdanosti anglicizama, koja se sastoji od pet stepenova, navedenih od niske ka visokoj, uz prateća određenja, ilustracije i objašnjenja.

(1) Anglicizam je **sasvim neopravdan** ukoliko već postoji domaća ili odomaćena reč ili izraz za dati strani sadržaj. Takvi su: *implementacija*, pošto se isto značenje već izražava domaćim *sprovođenje* i odomaćenim *realizacija*; *harmonizacija* prema *usklađivanje* i *usaglašavanje*; *menadžment* prema *poslovodstvo* i *rukovodstvo* i *uprava*; *bord* prema *upravni odbor* ili *odbor*; *sekstrafiking* ili *trafiking* prema *trgovina ženama*; *autorizovani diler* prema *ovlašćeni prodavac*; *kasting* ili *CASTING* prema *audicija*; *kertridž* ili *ketridž* ili *kertidž* (ali gotovo nikad *kartridž*, kako bi trebalo) prema *kaseta* ili *patrona*; *fan* prema *obožavalac*; *kratka priča* prema *pripovetka*.

Sasvim neopravdani anglicizmi i postojeće domaće ili odomaćene reči i izrazi nastupaju kao međusobno konkurentni sinonimi. Pri tome, anglicizmi predstavljaju inercijske sinonime, koji, iako semantički nepotrebni, često pokazuju jasnu tendenciju, posebno u jeziku medija, ka potiskivanju ili čak istiskivanju postojećih, odavno ustaljenih, reči ili izraza u srpskom jeziku. Ovo je naročito karakteristično za velik broj stručnih registara, gde vlada nedovoljno utemeljeno verovanje, kako je malopre spomenuto, da je pravi stručni termin samo onaj koji je preuzet iz engleskog jezika, poput *pasvord* ili *PASSWORD*, *USER NAME*, *kertridž* (sa svojim varijantama), *ribon*, *kuler* ili *COOLER*, iz registra računarstva, uprkos tome što se istovetna značenja već izražavaju ustalje-

nim domaćim terminima *lozinka* ili *šifra*, *korisničko ime*, *kaseta* ili *patrona*, *traka*, *ventilator*, po redosledu navođenja. Slično ovome, može se govoriti i o pomodnim statusnim terminima, poput *super*, *aut* ili *OUT*, *kul* ili *COOL*, *fensi* ili *FANCY*, *Vau!* ili *WOW!*, čiji ljubitelji smatraju da su vrlo „*in*" ako su im govor ili pisanje što više njima ukrašeni, mada često i ne znaju šta ove reči tačno znače. Bez obzira na sve, i tzv. strukovni i tzv. statusni termini razlikuju se od svojih običnijih i starijih sinonima jedino na stilističkom (asocijativnom) planu.

(2) Anglicizam je **neopravdan** ukoliko postoji mogućnost prevođenja stranog sadržaja, primenom produktivnih morfosintaktičkih i semantičkih sredstava srpskog jezika. Takvi su: *bilbord*, pošto se dato značenje može prevesti kao *reklamni pano*; *spejs-šatl* prema *svemirski avion*; *printer* prema *štampač*; *hendaut* prema *izručak*; *kol-centar* ili *CALL centar* prema *pozivni centar*; *AIR BAG* prema *vazdušna vreća*; *AIR SHOW* prema *avio-sajam*; *ALL-INCLUSIVE* prema *sveuključivi* ili *sveuključujući*; *NON-STICK* prema *nezagorevajući*; *OPEN DAY* prema *otvoreni dan*.

Neopravdani anglicizmi, u svojstvu reči koje su došle *sa* novim pojmom, i njihovi domaći prevodi, u svojstvu reči koje su došle *nakon* novog pojma, takođe nastupaju kao međusobno konkurentni sinonimi. Pri tome, prevedeni sinonimi, uz zanemarljive izuzetke, ostaju tek teorijska alternativa, koja se u praksi retko upotrebljava, tako da anglicizmi, zapravo, i nemaju pravu konkurenciju. Razlozi za ovo dvojaki su: pre svega, domaću zamenu za novi anglicizam vredi predlagati sve dok se taj anglicizam ne ustali u srpskom jeziku, a to ustaljivanje se, kao što je poznato, u današnje vreme dešava prilično brzo; drugo, domaća zamena, čak i ako bude ponuđena, skoro nema gde da se predstavi i popularišе, jer su mediji apsolutno nezainteresovani za pitanja kvalitetnog jezika, dok je onima koji anglicizme svakodnevno koriste, u okviru svojih stručnih registara, savršeno svejedno da li, na primer, u svojim kolima imaju *AIR BAGove* ili *vazdušne vreće* (ili, pak, *vazdušne jastuke*, kako ih takođe, ne baš srećno, nazivaju), da li turistima prodaju *ALL-INCLUSIVE* ili *sveuključive* aranžmane, te da li pozivaju potencijalne mušterije da pozovu njihove *CALL centre* ili *pozivne centre*. Štaviše, većini njih anglicizmi su, po svim pokazateljima, kudikamo bliži, prirodniji i poželjniji od njihovih domaćih prevoda, jer su s njima, valjda, više „u trendu" — i strukovnom, i statusnom. Ukratko, trenutno kod nas ne postoji kulturna i obrazovna klima koja bi pogodovala tome da prevedeni anglicizmi izađu na megdan i ravnopravno odmere snage s onim preoblikovanim a neopravdanim.

(3) Anglicizam je **uslovno opravdan** ukoliko nudi mogućnost upadljivije kraćeg i ekonomičnijeg izražavanja novog ili postojećeg sadržaja od domaće ili odomaćene reči ili izraza. Takvi su: *PR*, pošto je kraće i ekonomičnije od domaćeg (a) *služba za odnose s javnošću*, (b) *osoba zadužena za odnose s javnošću*; *scifi* ili *SF* prema (a) *naučna fantastika*, (b) *naučnofantastičan*; *hifi* ili *hajfaj* prema *visoka vernost reprodukcije snimljenog zvuka*; *bandžidžamping* prema *skakanje s elastičnim konopcem*; *horor-film* ili *horor* prema *film strave i užasa*; *kurikulum* prema *nastavni plan i program*; *afteršejv* prema *losion posle brijanja*; *bičvolej* prema *odbojka na pesku*.

Kategorija uslovne opravdanosti predstavlja tampon-zonu između neopravdanih i opravdanih anglicizama. I ovde je posredi sinonimija između preo-

blikovanog i prevedenog anglicizma, pri čemu je onaj prevedeni znatno duži i glomazniji, budući da sadrži više od tri semantičke reči (imenice, glagole, prideve ili priloge). Otuda se, po zakonitostima jezičke ekonomije, prednost u upotrebi može dati preoblikovanom anglicizmu, kao kraćem, poput *PR*, koje je očito ekonomičnije i od *služba za odnose s javnošću* i od *osoba zadužena za odnose s javnošću*. No, kod prevedenih *losion posle brijanja* i *odbojka na pesku* oblička ušteda nije upadljivo velika, pa se stoga prednost preoblikovanih *afteršejv* i *bičvolej* utoliko smanjuje. Opisani princip, valja obavezno imati na umu, primeren je u prvom redu relativno novim značenjima, dok za ona starija, odranije poznata i kulturološki ukorenjena, poput *naučna fantastika*, i dalje treba primenjivati postojeće domaće ili odomaćene reči i izraze, ma koliko da se oni činili glomaznima. Što se tiče nedavno lansiranog anglicizma *kurikulum*, koji se počeo veoma napadno koristiti kao sinonim za višedecenijski *nastavni plan i program*, on, uprkos svoj svojoj kratkoći (i pomodnosti), nema nikakvih drugih lingvističkih preporuka. U suprotnom, mnoge sadašnje domaće i odomaćene reči i izraze, koji su, čistom slučajnošću, u srpskom jeziku poprilično dugački, počeli bismo zamenjivati ekonomičnijim anglicizmima, čiji bi ekstreman slučaj bilo englesko AWE, koje se izgovara s jednim jedinim prostim, dugim samoglasnikom — /o:/, za srpsko *strahopoštovanje*. Naravno, do takvog nedomišljenog zamenjivanja sigurno nikad neće doći.

(4) Anglicizam je **opravdan** ukoliko uvodi novu nijansu značenja u sistem srpskog jezika. Takvi su: *be(j)bisiter(ka)*, pošto se i značenjski i suštinski razlikuje od domaćeg *dadilja*; *hamburger* prema *pljeskavica*; *vokmen* prema *kasetofon* ili *radio-kasetofon*; *laptop* prema *kompjuter*; *kambek* prema *povratak*; *dil* prema *dogovor* ili *sporazum*; *displej* prema *ekran*; *đus* prema *voćni sok*; *impičment* prema *opoziv*; *stojeće ovacije* prema *ovacije*.

Nova nijansa značenja koju uvode opravdani anglicizmi najčešće je u funkciji stvaranja hiponima, tako što značenjski bogatiji i specifičniji anglicizam, u svojstvu hiponima, postaje podređen značenjski opštijoj domaćoj ili odomaćenoj reči, u svojstvu njegovog hiperonima. U takvom odnosu hiponim predstavlja vrstu onoga što je izraženo hiperonimom, poput *đus*, 'gusti sok od pomorandže', što je vrsta voćnog soka, *kambek*, 'spektakularan povratak neke doskora popularne ličnosti u javni život', što je vrsta povratka, te *laptop*, 'mali prenosivi kompjuter', što je vrsta kompjutera. Ovde vredi pomenuti i jednu interesantnu pojavu: u nekim slučajevima, anglicizam koji je prvobitno ocenjen kao sasvim neopravdan vremenom može postati opravdan, ukoliko se značenjski dovoljno specijalizuje i stekne status hiponima; na primer, *tender* je u doba svog pojavljivanja u srpskom jeziku, pre koju godinu, uspešno počeo da istiskuje *konkurs*, ali se uskoro značenjski počeo sužavati na one konkurse koji se tiču prikupljanja ponuda za otkupljivanje preduzeća, isporuku robe i pružanje usluga.

(5) Anglicizam je **sasvim opravdan** ukoliko unosi sasvim novo značenje u sistem srpskog jezika i time popunjava neku leksičku i/ili pojmovnu prazninu. Takvi su: *milkšejk*, *fišburger*, *menadžment* (u smislu 'naučna disciplina koja se tiče uspešnog rukovođenja firmom, ustanovom, itd.'), *džetset*, *tabloid*, *evergrin*, *internet*, *mikročip*, *softver*, *hardver*, *bestseler*, *kamkorder*, *faks*, *modem*, *skener*, *toner*, *CD-ROM*, *DVD*, *repovati*, *džogirati*, *mikrotalasna rer-*

na/pećnica, *mobilni telefon*, pošto za njihove sadržaje u srpskom ne postoje druge, i možda bolje, reči ili izrazi.

Novo značenje koje unose sasvim opravdani anglicizmi popunjava, dakle, leksičku i/ili pojmovnu prazninu, tako što nov i dosad nepoznat pojam dolazi sa samom novom rečju. Taj novi pojam može biti globalnog karaktera, kada data reč imenuje više ili manje univerzalne pojave, poput *tabloid*, *bestseler*, *faks*, ali i lokalnog karaktera, kada data reč odiše stranim koloritom i odražava lokalnu atmosferu, jer imenuje pojave iz tamošnje kulture, poput *pab*, *kilt*, *bobi*, iz Velike Britanije, te *administracija*, *kongresmen*, *bezbol*, iz Sjedinjenih Država.

U zaključku, treba naglasiti da, iako svih pet navedenih kategorija anglicizama čini — u većoj ili manjoj meri — deo leksičkog fonda srpskog jezika, objektivna potreba postoji samo za onim sasvim opravdanim, opravdanim i, jednim delom, uslovno opravdanim. Za preostale dve kategorije, neopravdanim i sasvim neopravdanim, potreba je tek subjektivne naravi. Pa ipak, svakodnevna jezička praksa retko kad se rukovodi teorijskim postavkama, preporukama i idealizacijama, što se da videti i u slučaju upotrebe anglicizama: naime, svih pet kategorija redovno se koristi u srpskom jeziku, pri čemu se stiče sve jači utisak da je, bar u pojedinim tematskim registrima, razlika između objektivne i subjektivne potrebe, s jedne strane, te između opravdanosti i neopravdanosti, s druge, potpuno nepoznata. Štaviše, sve napadnije korišćenje neopravdanih i sasvim neopravdanih anglicizama uzima sve više maha i tako umnogome doprinosi daljoj hibridizaciji srpskog jezika i učvršćivanju **anglosrpskog**, tj. jedne nove i vrlo posebne vrste srpskog jezika koji (sve više) odstupa od svojih normi i (sve više) biva upotrebljavan prema normama engleskog jezika.

5. *Status: između segregacije i integracije anglicizama*

Trenutno preovlađujući pristup utvrđivanju statusa reči stranog porekla kod nas oslanja se na etimološke činioce, mahom usredsređene na jezik-davalac. Tako se obično povlači prilično gruba paralela između „naših", domaćih reči i „ne-naših", stranih reči, koja, uz to, zna da bude i proizvoljna, pošto jasni i pouzdani kriterijumi razgraničenja neretko izostaju. (Važan izuzetak i pionirski otklon u pravom smeru predstavlja Klajn 1967.) Nadalje, na časovima srpskog jezika u osnovnoj i srednjoj školi pred ne malo zbunjene učenike postavlja se zahtev 'Izbegavajte strane reči i služite se domaćim zamenama!', pri čemu se ni na koji način ne određuju pojmovi strane reči i domaće zamene, a još manje uzima u obzir opštepoznata činjenica da u jednom jeziku nikad ne postoje, ne mogu postojati, ali i ne treba da postoje spremne i automatske „domaće" zamene baš za svaku „stranu" reč. U popularnom poimanju pojma 'strana reč' gotovo redovno se podrazumeva, sa snažnom dozom odbojnosti, relativno nova reč stranog porekla i nepoznatog značenja, koja, zbog svoje nerazumljivosti (a često i neizgovorljivosti), kvari naš jezik i stoga predstavlja nepoželjnog uljeza. Ovakav stav danas se posebno „neguje" prema anglicizmima. U celini uzev, glavno obeležje opisanog pristupa rečima stranog porekla jeste **segregacija**, odnosno pokušaj, zasnovan na krajnje spornom dvojstvu 'naše, po-

željno — ne naše, nepoželjno', da se sve takve reči, svesno ili nesvesno, izdvoje, odvoje, pa čak i isključe. Međutim, da li bi se iko razuman, doslednom i krutom primenom etimološkog kriterijuma, poduhvatio toga da izbaci i nađe „domaće zamene" za reči poput *burek*, *kifla*, *jogurt*, *ulje*, *ćevapčići*, *salama*, *paradajz*, *banana*, *kajsija*, *čokolada*, *šećer*, *čaj*, *kafa*, *kakao*, *vino*, koje su sve odreda stranog porekla? I ova mala ilustracija pokazuje da je to nemoguće, nerazborito i nadasve neozbiljno činiti, čak i u domenu hipotetičkih nagađanja — ako ni zbog čega drugog, ono zbog opasnosti od narušavanja i smanjivanja izražajnog potencijala srpskog jezika.

Umesto toga, pristup rečima stranog porekla, pa samim tim i anglicizmima, koji se ovde predlaže i zastupa utemeljen je na postavkama savremene lingvistike i sociolingvistike, a njegovo glavno obeležje jeste **integracija**. Prema ovom pristupu, u središtu pažnje nalazi se srpski kao jezik-primalac — specifično, doprinos reči stranog porekla njegovom izražajnom potencijalu i, u skladu s tim, njihovo uklapanje u sistem srpskog jezika, kako bi takve reči postepeno bile prihvaćene od strane (većeg dela) jezičke zajednice i kako bi se vremenom izborile za status odomaćene reči. Sledeći ranije pominjanu komunikativnu relevantnost i skalu opravdanosti anglicizama, ovakva integracija tiče se, u prvom redu, onih za kojima postoji objektivna potreba — dakle, sasvim opravdanih, opravdanih i uslovno opravdanih, mada se neopravdani i sasvim neopravdani anglicizmi, kao tek subjektivno potrebni, odavde ne mogu mehanički isključiti, pošto oni takođe ispoljavaju određene tendencije ka integraciji.

Da bi se neki anglicizam mogao, bar delimično, uklopiti u srpski jezik, nužno je da bude podvrgnut postupku prilagođavanja, odn. adaptacije, njegovom sistemu. Ta adaptacija odvija se u dve faze: u prvoj, prilagođavanja se dešavaju *dok anglicizam postaje* deo srpskog jezika, i to spada u domen primarne adaptacije; u drugoj fazi, prilagođavanja se dešavaju *nakon što je anglicizam postao* deo srpskog jezika, i to spada u domen sekundarne adaptacije. Pri tome, i jedna i druga adaptacija ima svoje obličke i sadržinske nivoe.

Kod preoblikovanja (npr. *milkšejk*), primarna oblička adaptacija ogleda se u sledećim aspektima: (1) ortografija — utvrđivanje pisanog oblika anglicizma, (2) fonologija — utvrđivanje izgovornog oblika anglicizma, koji obuhvata kako segmentne elemente (foneme) tako i suprasegmentne (akcenat), (3) morfosintaksa, gramatička komponenta — utvrđivanje gramatičke funkcije anglicizma i, na osnovu toga, odgovarajućih morfosintaktičkih (flektivnih) oblika. Primarna sadržinska adaptacija, objedinivši semantiku i pragmatiku, ogleda se u utvrđivanju značenja i upotrebe anglicizma. Nasuprot ovome, kod prevođenja (npr. *kratka priča*) može se govoriti samo o sadržinskoj adaptaciji, budući da se radi o domaćim ili odomaćenim oblicima upotrebljenim na nov način. Kod mešovitog postupka (npr. *prebukirati*), pored sadržinske, javlja se još i oblička adaptacija preoblikovanog dela anglicizma. Uklopivši se, okončanjem primarne adaptacije, u gramatički i leksički sistem srpskog jezika, anglicizam postaje njegov deo, koji je spreman da stupi u sintagmatske i paradigmatske odnose s ostalim (domaćim i/ili odomaćenim) rečima i izrazima u tom sistemu, uključujući i tri vrlo važna smisaona odnosa — hiponimiju, sinonimiju i antonimiju.

Posle primarne adaptacije može — iako ne mora — nastupiti sekundarna adaptacija, koja se tiče stvaranja novih oblika i/ili značenja u srpskom jeziku. Izvođenje novih oblika, tj. reči-leksema, u domenu je tvorbe reči, odnosno tvorbene komponente morfosintakse, i uslovljeno je sociolingvistički motivisanim komunikativnim potrebama govornikâ jezika-primaoca; npr. od *be(j)bisiter* nastao je ženski oblik *be(j)bisiterka*, a od *marketing* pridevski oblik *marketinški*. S druge strane, nova značenja u domenu su semantike i pragmatike, i takođe su uslovljena komunikativnim potrebama; npr. *marketing* je u srpskom dobilo novo značenje 'reklamiranje na radiju ili televiziji; reklame; EPP', a *dragstor* 'prodavnica koja je otvorena neprekidno ili do kasno u noć'. Valja imati na umu da do ovakvih obličkih i sadržinskih inovacija dolazi nezavisno od jezika-davaoca, jer opisani sekundarni tvorbeni i semantičko-pragmatički postupci deluju isto kao kod domaće leksike. Na taj način, veza s jezikom-davaocem se zamagljuje, bledi i polako nestaje.

Međutim, mora se naglasiti da primarna i sekundarna adaptacija nikad ne deluju trenutno, nego se radi o procesima, ponekad vrlo dugotrajnim. Pored toga, ni jedna ni druga ne moraju biti sprovedene u potpunosti, pa tako u srpskom postoje anglicizmi bez ustaljenog pisanog oblika (npr. preoblikovano *pripejd*, *pri-pejd*, *pripeid*, *pri-peid*, te nepreoblikovano *PREPAID*, *PRE-PAID*), zatim bez ustaljenog izgovornog oblika (npr. *DVD* kao /de-ve-de/, prema srpskoj normi, i /di-vi-di/, prema engleskoj normi), kao i bez gramatičke promene (npr. pridevi *fer*, *fensi*, *seksi*). Slučajevi nedovoljno ustaljenog ili potpuno neustaljenog značenja i upotrebe relativno su retki, s obzirom na okolnost da se anglicizmi preuzimaju prvenstveno zbog svog sadržaja, koji se u jeziku-primaocu smatra po nečemu interesantnim, pažnje vrednim i, otuda, potrebnim. Što se, pak, sekundarne adaptacije tiče, ona nije ni obavezna ni nužna, i vrši se, kako je gore rečeno, u skladu s komunikativnim potrebama govornikâ jezika-primaoca. (O primarnoj i sekundarnoj adaptaciji anglicizama, te o jezičkim kontaktima uopšte, iscrpno govori Filipović 1986.)

Iz ovog kratkog prikaza procesa adaptacije anglicizama može se zaključiti da svaki od njih nije u podjednakoj meri integrisan u sistem srpskog jezika i, samim tim, u njemu odomaćen. Naime, stepen integrisanosti i odomaćenosti nekog anglicizma zavisi od toga na kom je planu i u kom obimu izvršena adaptacija. Da bi se ovo jasnije sagledalo, ovde će biti predložena skala odomaćenosti anglicizama, delimično inspirisana klasifikacijom reči u engleskom jeziku, koja je ponuđena u Uvodu drugom izdanju *Oksfordskog rečnika engleskog jezika* (*The Oxford English Dictionary*; Simpson, Weiner 1989: xxvi). U obzir se uzimaju svi dosad pominjani aspekti adaptacije, i to u obliku šest parametara, navedenih po redosledu prvenstva: upotreba i značenje, u okviru sadržinske adaptacije, te pisanje, izgovor, gramatika i tvorba, u okviru obličke adaptacije. Što je veći broj parametara kod datog anglicizma zastupljen, utoliko je on u srpskom jeziku u većoj meri odomaćen. Sledstveno tome, moguće je razlikovati tri tipa anglicizama: potpuno odomaćene, delimično odomaćene i neodomaćene. Oni su, zajedno s pripadajućim parametrima, prikazani na Tabeli 1, čije simbole treba ovako tumačiti: '+' kao 'adaptacija završena', '±' kao 'adaptacija u toku', a '–' kao 'adaptacija nije ni započeta'.

Tabela 1: *Skala odomaćenosti anglicizama u srpskom jeziku*

upotreba	značenje	pisanje	izgovor	gramatika	tvorba	
+	+	+	+	+	+	DOMAĆE REČI
+	+	+	+	+	+	POTPUNO ODOMAĆENI
+	+	±	±	±	±	DELIMIČNO ODOMAĆENI ⇃
±	±	–	–	–	–	NEODOMAĆENI ⇃

Kao što se iz tabele može videti, **potpuno odomaćeni** anglicizmi, kakvi su *tramvaj*, *viski*, *trolejbus*, *kompjuter*, *tinejdžer*, *roker*, *laser*, *biznismen*, *marketing*, *startovati*, zadovoljavaju svih šest kriterijuma i po svom ponašanju u sistemu srpskog jezika suštinski se ne razlikuju od (etimološki) domaćih reči, jer raspolažu ne samo ustaljenom upotrebom i značenjem, nego i pisanim, izgovornim, gramatičkim i tvorbenim oblicima. Osim preoblikovanih anglicizama, na ovaj način funkcionišu i oni prevedeni, poput *mikrotalasna rerna/pećnica*, *pranje novca*, *vazdušna vreća*, *stojeće ovacije*, *svemirski avion*, ali i većina mešovitih, poput *prebukirati* i *kiber-prostor*. Štaviše, i prevedeni i mešoviti (tj. preoblikovano-prevedeni) anglicizmi na prelazu su između domaćih i potpuno odomaćenih, u zavisnosti od toga da li u njihovom sastavu ima (više) domaćih ili potpuno odomaćenih reči.

Nadalje, **delimično odomaćeni** anglicizmi uklopljeni su samo sadržinski, pošto za njima postoji objektivna ili subjektivna potreba, dok se u pogledu svojih oblika nalaze u prelaznoj fazi između engleskog i srpskog jezika. Takvi su, recimo, *onlajn* ili *ONLINE* (neustaljeno pisanje), *DVD* /de-ve-de/ ili /di-vi-di/ (neustaljen izgovor), *video-rekorder* ili *video-rikorder*, *sintesajzer* ili *sintisajzer*, *evro* ili *euro* (neustaljen izgovor i pisanje), *skinhed* odn. *skinhedi* ili *skinhedsi* (neustaljena množina), *fer*, *fit*, *seksi*, *pripejd* ili *PREPAID*, *lajv* ili *LIVE* (nepostojeća deklinacija i tvorba, pored neustaljenog pisanja za neke od njih). Glavna smetnja, pa i prepreka, potpunijoj integraciji delimično odomaćenih anglicizama jeste njihova ortografska neprilagođenost, što je posledica trenutnog nepostojanja zvanične pravopisne norme koja bi na dosledan način regulisala pisanje anglicizama. Posmatrano u širem okviru, posredi je totalno odsustvo interesovanja za probleme englesko-srpskih jezičkih kontakata i za, bar delimičnu, standardizaciju primarne adaptacije (posebno pisanja, izgovora i gramatike), koju bi trebalo obrađivati u fakultetskoj, srednjoškolskoj i osnovnoškolskoj nastavi i engleskog i srpskog jezika. U sadašnjoj našoj jezičkoj praksi, kao što je dobro poznato, primarna (i sekundarna) adaptacija vrši se u znaku spontanosti, slučajnosti, pa i stihije. No, mada se međujezički kontakti, u osnovi, odvijaju na spontan i slučajan način, planiranje jezika te nastava engleskog i srpskog jezika više nikako ne bi smeli da zaobilaze novu i bitnu okolnost — sveprisutnost engleskog jezika u srpskom (i drugim jezicima).

I konačno, **neodomaćeni anglicizmi** tek su delimično uklopljeni prema svojoj sadržini, dok im oblička adaptacija još nije ni otpočela, zbog čega njihov status u srpskom jeziku ostaje u domenu neintegrisanosti i neodomaćenosti. Ovamo spadaju sintagme tipa *BY THE WAY* i *OF COURSE*, te rečenice/iskazi tipa *NO COMMENT!*, *SORRY!* i *YES!!*. Na ovom mestu treba ukazati na činjenicu da je granica između navedena tri tipa odomaćenosti uslovna, blaga i unekoli-

ko pokretljiva, što je na Tabeli 1 prikazano isprekidanim linijama, pri čemu, uopšte uzev, anglicizmi, s protokom vremena, teže ka „poboljšavanju" svog statusa, odnosno ka prelasku u viši stepen odomaćenosti, što je na desnom rubu tabele predstavljeno strelicama uvis.

Iz svega dosad rečenog proizlazi da je leksički fond srpskog jezika sastavljen iz tri povezane celine: njegov centralni i komunikativno najvažniji deo čine (etimološki) domaće i potpuno odomaćene leksičke jedinice (reči-lekseme i afiksi), na koje se nadovezuju one delimično odomaćene, dok se na periferiji nalaze neodomaćene, i otuda komunikativno marginalne, reči. Naravno, odomaćene i neodomaćene leksičke jedinice u ovom fondu nisu samo anglicizmi, nego sve leksičke jedinice koje su preuzete iz svih raspoloživih jezika.

6. *Zaključne napomene*

Pristup anglicizmima koji je ponuđen u ovom radu u središte pažnje doveo je njihovu komunikativnu relevantnost, odnosno doprinos izražajnom potencijalu srpskog jezika. Polazeći, dakle, od srpskog kao jezika-primaoca, umesto dosadašnje pretežne segregacije, ovde se zastupa neophodnost integracije anglicizama u gramatički i leksički sistem srpskog jezika — i to u prvom redu onih anglicizama koji su objektivno potrebni. Osnovni cilj njihove integracije jeste uspostavljanje sintagmatskih i paradigmatskih međuodnosa s drugim rečima u sastavu srpskog jezika, te odbacivanje zaludnih ideja o tome da za svaki anglicizam postoji valjana domaća zamena.

Anglicizmi su u protekloj raspravi bili sagledani iz sledeća četiri ugla:

(1) prema vrsti, gde se razlikuju očigledni, skriveni i sirovi anglicizmi;
(2) prema nastanku, gde se razlikuju preoblikovani, prevedeni i mešoviti (preoblikovano-prevedeni) anglicizmi;
(3) prema opravdanosti, gde se razlikuju sasvim opravdani, opravdani, uslovno opravdani, neopravdani i sasvim neopravdani anglicizmi;
(4) prema statusu, gde se razlikuju potpuno odomaćeni, delimično odomaćeni i neodomaćeni anglicizmi.

Svako od ova četiri definiciona svojstva određuje ukupan identitet svakog pojedinačnog anglicizma, pa tako neki od njih nastupaju kao istaknutiji, a neki kao manje istaknuti predstavnici svoje kategorije. U svetlu ovoga, moguće je postaviti definiciju prototipskog anglicizma, kao najistaknutijeg i najboljeg predstavnika pomenute kategorije, na sledeći način: **prototipski anglicizam** je onaj (1) koji je po vrsti očigledan, (2) koji je po nastanku preoblikovan, (3) koji je po opravdanosti sasvim opravdan ili opravdan, i (4) koji je po statusu potpuno odomaćen u sistemu srpskog jezika; npr. *kompjuter*, *tinejdžer*, *hamburger*. Ovako opisan prototip shematski je prikazan na Dijagramu 1, u obliku tamnog kružića koji se nalazi u tački preseka četiriju svojih definicionih svojstava. Veći krug obuhvata odstupanja od prototipa, do kojih dolazi drukčijim ispoljavanjem bilo kojeg navedenog svojstva kod bilo kojeg pojedinačnog anglicizma; tako, recimo, neki sirovi, sasvim neopravdani i delimično odomaćeni

anglicizam, poput *CASTING*, *COOL* ili *STAGE*, po svojoj sveukupnoj komunikativnoj vrednosti, znatno zaostaje u odnosu na onaj prototipski.

Dijagram 1: *Prototip anglicizma i njegova četiri definiciona svojstva*

U zaključku, treba podsetiti da problem „stranih reči" na sinhronom (komunikativnom, semantičko-pragmatičkom, sociolingvističkom i leksikografskom) planu uistinu ne postoji, jer se zapravo radi o srpskim, domaćim, našim rečima koje su igrom slučaja stranog porekla. Ako problem postoji, onda se on manifestuje jedino na dijahronom (etimološkom) planu. S tim u vezi, nameće se i jedno važno terminološko opažanje R. Jovićevića (1997: 17), koje će biti citirano u celosti:

> „Ovim povodom moglo bi se postaviti i jedno terminološko pitanje: koliko je i da li je opravdano *reči stranoga porekla*, koje su ušle u jedan jezik i u njemu odavno „stekle pravo građanstva", „kvalifikovati" kao *pozajmice*, *pozajmljenice*, *posuđenice*, *tuđice*? Ako su pozajm(ljen)ice (posuđenice), zar ne bi bio red da se — nakon upotrebe — vrate „darodavcu", ali kako i kome: da li pr(a)vom „vlasniku" ili posredniku, naravno, ukoliko se do njih uopšte može doći? A ako smo te reči prihvatili, i ako se one u našem jeziku „osećaju" kao prave *„usvojenice"* i *„odomaćenice"*, zašto bismo se od njih „ograđivali" i ksenofobično ih nazivali *tuđicama*?"

Upravo tako: „ako smo te reči prihvatili", a izvesno je da (velik broj njih) jesmo, onda se te reči — uključujući i anglicizme — ponašaju u našem jeziku kao *„odomaćenice"*. Da bi se ovakav njihov status možda još više naglasio, ovde se, sledeći osnovnu nit gornjeg citata, predlaže termin **prihvaćenice**, kojim bi se upućivalo na sve anglicizme (ali i sve druge reči stranog porekla) koji odgovaraju malopre ponuđenom opisu prototipa.

LITERATURA

Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb; Školska knjiga, Zagreb.

Jovićević, R. (1997). „Jubilej". *Jezik danas* 4: 16—17.

Klajn, I. (1967). „Strana reč — šta je to?". *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 10: 7—24.

Prćić, T. (2002a). „Predlozi za novi Pravopis (1): transkripcija vlastitih imena iz engleskog jezika". *Jezik danas* 15: 23—31.

Prćić, T. (2002b). „Predlozi za novi Pravopis (2): ka standardizovanom pisanju anglicizama". *Jezik danas* 16: 14—25.

Prćić, T. (2002c). „Adaptacija novih reči iz engleskog jezika prevođenjem". *Primenjena lingvistika* 3: 95—101.

Simpson, J. A., Weiner, E. S. C. (eds.) (1989). *The Oxford English Dictionary*. Second edition. Clarendon, Oxford.

Vasić, V., Prćić, T., Nejgebauer, G. (2001). *Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Zmaj, Novi Sad.

Tvrtko Prćić

ANGLICISMS CHARACTERIZED FROM FOUR DIFFERENT BUT INTERRELATING ANGLES

Summary

The paper presents a description of anglicisms in Serbian in the light of latest language, linguistic and sociolinguistic facts. Within a general semantico-pragmatic framework, which focuses on their communicative relevance, anglicisms (especially recent ones) are assessed from four different but interrelating angles: (1) according to type, with a distinction made between obvious, hidden and raw anglicisms, (2) according to formation, with a distinction made between transshaped, translated and mixed anglicisms, (3) according to justification of use, with a distinction made between fully justified, justified, conditionally justified, unjustified and fully unjustified anglicisms, and (4) according to status, with a distinction made between completely naturalized, partially naturalized and unnaturalized anglicisms. And to unite all four angles, a definition accompanied by a diagrammatic representation of the prototypical anglicism is offered in the end.

METAFORE S NAZIVIMA ŽIVOTINJA U ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU[1]

DIANA PRODANOVIĆ STANKIĆ

UDC 811.163.41'373.612.2
811.111'373.6112.2
811.163.41'373.4:636
811.111'373.4:636

Kratak sadržaj. Cilj ovog rada je utvrđivanje sličnosti i razlika među metaforama koje se javljaju u poslovicama s nazivima životinja u engleskom i srpskom jeziku. Na osnovu analize korpusa utvrđeno je da se u oba jezika javljaju dve opšte pojmovne metafore, LJUDI su ŽIVOTINJE i PROBLEMI / STVARI su ŽIVOTINJE. Kontrastivnom analizom dobijenog korpusa utvrđeno je za koje poslovice na engleskom jeziku postoje formalni, odnosno semantički ili nulti ekvivalenti u srpskom jeziku. Osim toga iz analize se vidi na koji način se gore pomenute opšte pojmovne metafore specifično realizuju u datim jezicima i kako tradicionalna simbolika i kultura utiču na formiranje prototipičnih slika koje su u navedenim poslovicama pojavljuju.

Ključne reči: metafore, nazivi životinja, engleski jezik, srpski jezik, semantika, prototipi, kognitivna lingvistika

1. UVOD

U ovom radu analiziraju se poslovice sa nazivima životinja u engleskom i srpskom jeziku, da bi se utvrdilo do koje mere se u njima nalaze slične ili različite pojmovne metafore.[2] Polazeći od teorijskih postavki kognitivne lingvistike, naročito pristupa koji utemeljuju Lakoff i Johnson (1980), metafora se više ne posmatra samo kao puka stilska figura, već kao kognitivni mehanizam koji je deo ljudskog uma. Metafora nam pomaže da kategorizujemo i poimamo svet oko sebe, i ona nije ograničena samo na poeziju i lepu književnost, već je neizostavan deo svakodnevnog jezika. Korpus za ovo istraživanje sačinjavaju poslovice, jer one predstavljaju odraz autentične svakodnevne upotrebe jezika u okviru jedne društvene zajednice. Naime, poslovice su idiomatizovan jezički materijal koji spontano stvaraju anonimni pojedinci pod uticajem svog društvenog i kulturnog okruženja. Ako se pretpostavi da govornici engleskog i srpskog jezika obrađuju nova iskustva ili nepoznate pojmove na sličan način,odražavajući svoje kulturne modele u samom strukturiranju poslovica, zanimljivo je proveriti do koje mere je metaforično strukturiranje poslovica u ovim jezicima univerzalno, odnosno specifično za dati jezik. Metafore u poslovicama koje

[1] Ranija verzija ovog rada saopštena je na 7. simpozijumu *Kontrastivna, teorijska i primenjena jezička istraživanja*, u Novom Sadu, oktobra 2001. Na korisnim prilozima i predlozima autorka zahvaljuje prof. dr Tvrtku Prćiću i prof. dr Ivani Antonić.

[2] Termin **pojmovna metafora** prema eng. **conceptual metaphor** predlaže Klikovac (2000).

su deo korpusa ovog rada grupišu se oko jedne opštije i nadređene pojmovne metafore, u ovom slučaju, LJUDI su ŽIVOTINJE i PROBLEMI su ŽIVOTINJE. Kontrastivna analiza poslovica na engleskom i srpskom jeziku može pokazati koje se osnovne slike i formule koriste u stvaranju tih poslovica, i do koje mere su one specifične ili univerzalne u datom jeziku/ kulturi. Osim toga, zanimljivo je videti koje su životinje više ili manje omiljene, i kakve uloge najčešće dobijaju u ova dva jezika.

U analizi se pošlo od poslovica na engleskom jeziku. Korpus sačinjavaju sve poslovice u kojima se javlja naziv bilo koje životinje. Za poslovice na engleskom jeziku korišćen je rečnik *Wordsworth Dictionary of Proverbs* (1993), a za poslovice na srpskom *Vukove narodne poslovice* (1996). Poslovice su potom podeljene po grupama zavisno od toga koja se životinja u njima pominje. Grupe gde se javlja manje od pet poslovica sa određenim nazivom životinje nisu uzimane u obzir. Na osnovu analize korpusa utvrđeno je da se poslovice najčešće odnose na karakter ljudi, njihovo ponašanje ili izgled. Osim toga, ponekad opisuju neživi svet, odnosno stvari ili apstraktne pojmove. Shodno tome, ljudi se metaforično suočavaju sa problemima ili neprijatnim situacijama kao da su to njima bliske i poznate životinje.

Sledeći korak bio je sistematizovanje značenja koje prenose date poslovice. Naime, najčešće se dešava to da neka životinja ukazuje na jednu, ili nekoliko sličnih osobina ljudi, ili načina ponašanja. Međutim, treba naglasiti da se metaforičnim preslikavanjem vrlo često naglašavaju različite osobine, zavisno od potrebe date situacije. Isti metod primenjen je na poslovice oba jezika. Kontrastivnom analizom poslovica u oba jezika utvrđeno je u kojim slučajevima se i u srpskom jeziku pojavljuju poslovice sa istim nazivima životinja, odnosno slučajevi gde u srpskom postoji formalni i semantički ekvivalent, zatim slučajevi gde postoji samo semantički, ali ne i formalni ekvivalent, i naposletku slučajevi gde u srpskom jeziku ne postoji poslovica koja bi predstavljala ekvivalent poslovici na engleskom jeziku. Uprkos činjenici da kulturni modeli i tradicionalna simbolika utiču na izbor prototipičnih slika u okviru date kulture, veliki broj poslovica je pozajmljen iz drugih jezika. Naime, većina zapadnoevropskih poslovica potiče iz grčkih, latinskih ili biblijskih izvora, tako da nije čudno to što su mnoge poslovice, ponekad sa neznatno izmenjenom formom, prisutne i u engleskom i u srpskom jeziku. Kako tvrdi Paczolay (1995) utvrđeno je da u Evropi 106 poslovica postoji u 28 od 56 jezika koji se koriste na kontinentu. Iz tog razloga, teško je utvrditi do koje mere određena pojmovna metafora koja upućuje na dati pojam odslikava prototipičan izbor metafora u datoj kulturi. Verovatno bi jedno detaljno etimološko istraživanje porekla nekih poslovica moglo da pruži jasniju sliku o tome koliko se konceptualni modeli razlikuju, odnosno koliko su slični u različitim kulturama.

2. METAFORA KAO KOGNITIVNI MEHANIZAM

Kognitivni pristup proučavanju jezika je relativno nov, ali je svakako sve prisutniji, zahvaljujući tome što je polazna postavka ovog interdisciplinarnog pristupa povezivanje proučavanja jezika sa proučavanjem drugih, opštijih kog-

nitivnih sposobnosti ljudi. Kako ističu Ungerer i Schmid (1996), kognitivna lingvistika uspeva da izrazi onaj intuitivni osećaj da je naša upotreba jezika povezana sa tim kako mi uočavamo i doživljavamo pojave i stvari oko sebe. Proučavanjem nekih opštijih kognitivnih procesa možemo dobiti potpuniju sliku o tome kako radi naš mozak i kako je sve to povezano sa jezikom. Da bi se dobila jedna adekvatna teorija o tome kako je strukturiran čitav konceptualni sistem u našem mozgu, potrebno je utvrditi i objasniti kako se koncepti stvaraju, kakva im je struktura i kako su međusobno povezani. Stoga je jedan od primarnih zadataka kognitivne lingvistike da objasni metaforično i metonimijsko preslikavanje koje se odvija između, odnosno unutar jedne kategorije, a koje biva izraženo u jeziku koji svakodnevno koristimo.

Kako je kognitivna lingvistika postajala sve popularnija, tako je raslo i zanimanje za metafore i metonimije. Za to su posebno zaslužni Lakoff i Johnson koji su u svojoj zanimljivoj studiji *Metaphors We Live By* (1980) dokazali da metafore nisu samo retorički ukras poetskog izražavanja, već neizostavni deo svakodnevne upotrebe jezika. Osim toga, metafora i metonimija predstavljaju jednu vrstu kognitivnog mehanizma koji odslikava način na koji mi percipiramo i razumemo svet oko sebe. Tradicionalni teoretičari objašnjavaju metaforu kao posebnu upotrebu jezika. Najčešće se metafora gura iz domena semantike u domen pragmatike, ili obrnuto, jer su teoretičari često u dilemi da li da metaforu objasne kao posebno značenje date reči ili kao posebnu upotrebu jedne reči. U kognitivnom pristupu se briše granica koja razdvaja semantiku od pragmatike i ističe da se kod metafore struktura jednog kognitivnog modela ili kategorije preslikava na drugi model. Stoga se veza između dva koncepta ne ostvaruje isključivo kroz jezički izraz, već je reč o mentalnoj vezi između dva koncepta koja se potom izražava u jeziku, ali ne i samo u jeziku. Stvaranje tih mentalnih projekcija između kategorija i konceptualnih modela je način na koji mi razmišljamo, uočavamo i objašnjavamo nove pojmove, a metaforično preslikavanje se neminovno javlja kod svakog govornika datog jezika. Kognitivni lingvisti su uveli termin **preslikavanje** (u engleskom **mapping**) da bi definisali metaforu: „Preslikavanje predstavlja simultanu projekciju od izvornog domena na ciljni domen." (Barcelona 1998: 46). „Metafore povezuju dve kategorije na osnovu uočene sličnosti dva međusobno različita i nepovezana entiteta, a postupkom metonimije preneseno značenje se izvodi na osnovu izdvojenog karakterističnog svojstva, zajedničkog za dva različita ali međusobno prostorno i/ili vremenski povezana entiteta, pre svega kao celina koja se projektuje na deo i deo koji se projektuje na celinu." (Prćić 1997: 26). Potrebno je naglasiti da se u slučaju metafore preslikava struktura, odnosno unutrašnje veze u okviru kognitivnog modela. U skladu sa tim, mi konceptualizujemo X uz pomoć Y. Za razliku od metafore, „metonimija predstavlja našu sposobnost da uočimo i razumemo određeni domen nekog entiteta uz pomoć drugih domena tog istog entiteta." Barcelona (1998:45).

U svojoj detaljnoj studiji metafora, Lakoff and Johnson (1988) su pomoću mnoštva primera pokazali da su metafore najčešće zasnovane na našoj percepciji i uspravnom položaju tela, ili su one posledica date kulture i društva. Na primer, često govorimo o razumevanju kao da je to vizuelni fenomen: NE VIDIM ŠTA HOĆEŠ DA KAŽEŠ S TIM? / VIDIM DA TI TO MNOGO ZNAČI. / *I don't*

think she saw the point of the story. / Do you see what I mean? Kada govore o svom iskustvu, ljudi najčešće povezuju svoju percepciju sa iskustvima koje stiču. Postoji mnogo metafora koje su povezane sa slikovnim shemama kao što su prostorna orijentacija (na primer gore-dole, unutar-izvan, napred-nazad), ili shemama koje predstavljaju sadržavanje, udaljenost, itd. Sve ove sheme su deo univerzalne kognitivne strukture svakog pojedinca, nezavisno od toga koji jezik koristi, i stoga se mogu naći u svakom jeziku. Tako se na primer pognut položaj prototipično povezuje sa tugom i depresijom, dok se uspravan položaj povezuje sa raspoloženjem. Iz toga proizilaze i sledeće pojmovne metafore:

SREĆNO je GORE

She is in high spirits.
My spirits rose.
HAJDE, GORE GLAVU.
PODIGLA MI JE RASPOLOŽENJE.

TUŽNO je DOLE

He is in low spirits.
My spirits sank.
ŠTO SI TAKO OBESIO NOS?
PALA JE U OČAJ.

Važno je naglasiti da se metafore ne mogu posmatrati kao pojedinačni slučajevi ili primeri za određeni pojam. Sve se one vrlo lako mogu sistematizovati tako da uvek postoji određena hijerarhija, gde se na vrhu nalaze opštije i sveobuhvatnije pojmovne metafore, dok se prema dnu ide ka specifičnim realizacijama date opšte pojmovne metafore. U ovom slučaju, sve POZITIVNO je GORE, a sve NEGATIVNO je dole, što bi bila jedna opšta pojmovna metafora, koja pored već pomenutih SREĆNO je GORE i TUŽNO je DOLE, uključuje na primer i sledeće metafore:

SVESNO je GORE

Get up! Wake up.
DIŽI SE, USTAJ!
HAJDE, GORE GLAVU!.

NESVESNO je DOLE

He sank into a coma.
He fell asleep.
UTONUO JE U SAN.

IMATI MOĆ/KONTROLISATI je GORE

She is on the top of the situation.
He is at the height of his power.
ON JE NA VRHUNCU SVOJE MOĆI.

BITI NEMOĆAN/ POD KONTROLOM je DOLE

His power is on the decline.
He is under her control.

NJEGOVA MOĆ OPADA/SLABI.
ON JE POD NJENOM KONTROLOM.

Pošto metafore određuju način na koji razmišljamo i saznajemo, mnoge kulturne vrednosti i modeli nekog društva se odražavaju u metaforičnoj strukturi pojmova koje saznajmo i o kojima mislimo. Već su čuveni primeri koje navode Lakoff i Johnson (1980) da bi objasnili kako se u zapadnoj kulturi vreme konceptualizuje uz pomoć novca ili svađa uz koncept rata:

VREME je NOVAC

You're wasting my time.	TROŠIŠ MOJE VREME.
I've invested a lot of time in her.	ULOŽILA SAM PUNO VREMENA U TO.
That flat tire cost me an hour.	IZGUBILI SMO SAT VREMENA.

SVAĐA je RAT

Your claims are indefensible.	IMAMO NEOBORIVE DOKAZE.
He attacked weak points in my argument.	ZAŠTO GA STALNO NAPADAŠ?

Svaka kultura stvara jedan društveni okvir koji predstavlja stvarnost za predstavnike te kulture. Taj društveni okvir neminovno utiče na to kako ljudi doživljavaju svet oko sebe. Ono što je značajno jeste činjenica da se naše razumevanje sveta u kome živimo, i društveni i fizički aspekt tog razumevanja, zasniva na metafori. Na taj način, u stvari, metafore određuju kakva je naša stvarnost.

3. FORMALNA SVOJSTVA POSLOVICA

Vrlo je teško precizno definisati poslovice, iako govornici jednog jezika uvek intuitivno umeju da prave razliku između tradicionalnih i popularnih izreka, aforizama i epigrama. Kako tvrdi Paczalay (1995): „Poslovica je kraći iskaz koji ima odmah uočljivo ili implicirano značenje, povezano sa određenim tipičnim delom opšte ljudskog stanja, stavova ili radnji, pri čemu je njena validnost ograničena. Poslovice su opštepoznate i navode se (često u svom kraćem obliku) u određenom vremenskom periodu u datoj jezičkoj zajednici. One su deo zajedničke kulturne baštine i uglavnom nije poznato ko je autor date poslovice ili iz kog izvora potiče."

Većina poslovica koje se mogu pronaći u jezicima koji se koriste u Evropi potiču iz Biblije ili antičkih izvora. Zbog toga u većini jezika postoje iste ili vrlo slične poslovice. Uticaj tradicije i date kulture utiče na njihov oblik i promene u samom modelu. U poslovicama je vekovna narodna mudrost izražena poput formule, kratko i jezgrovito. Koriste se kao komentar na situaciju tokom komunikacionog događaja, zatim da se izrazi sud, ili da savet.

Ako se posmatra struktura poslovica, lako se uočava da su one vrsta idioma. Na dijagramu koji predstavlja stepen kompaktnosti leksičkih spojeva, vidi se da su poslovice idiomatizovane i kompaktne rečenice, sa stanovišta forme, funkcije, sadržine i upotrebe.

Kontinuum leksičkih spojeva (preuzeto iz Prćić 1997: 116)

Kako navodi Prćić (1997: 123) idiomi su redovni, a ponekad i sistematski spojevi najmanje dve lekseme, a često i više njih, koji se nalaze unutar određene sintagme ili rečenice. Prototipičan idiom, odnosno poslovica, ima vrlo visok stepen kompaktnosti. Glavno svojstvo idioma jeste njegova kompaknost koja je izražena na nivou značenja i/ili forme. Na nivou značenja, neke lekseme unutar idioma gube ili dobijaju nova značenja, i stoga je idiom neproziran u većoj ili manjoj meri. Vrlo često u okviru idioma ili poslovice možemo uočiti metaforičan ili metonimijski prenos značenja, kao u sledećem primeru: VIŠE JE JAGNJEĆIH KOŽA NA PAZARU NEGO OVČIJIH. Naravno da postoje i idiomi čije je značenje u velikoj meri prozirno zahvaljujući principima semantičke kompozitivnosti. S druge strane, semantička idiomatizacija, proces koji dovodi do neprozirnosti idioma, je dijahronijske prirode i može se uspešno objasniti samo na sinhronijskom nivou.

Međutim, ako se posmatra struktura idioma, treba primetiti da su poneki idiomi podložni morfološkim i sintaktičkim transformacijama. Black (1999) je u svojoj studiji varijacija poslovica u engleskom jeziku, koja je bazirana na korpusu *The Bank of English Corpus*, istakao da su najčešći tipovi varijacije poslovica zamena (*The last straw that breaks the camel's back* > *The last straw that will break my back*), skraćivanje (*Birds of a feather flock together* > *Birds of a feather*), korišćenje antonima, kada upotrebljeni oblik ima suprotno značenje od oblika navođenja (*You cannot teach an old dog new tricks* >

You can teach an old dog new tricks), i proširenje (*Casting pearls before swine > Casting synthetic pearls before real swine*). Oni idiomi koji imaju visok stepen postojanosti ili koji ne poseduju svojstvo zamenljivosti ne mogu biti izmenjeni ili preobličeni. U svakom slučaju, poslovice se razlikuju od idioma po tome što u većoj meri izražavaju narodnu mudrost koja se prenosi s jedne generacije na drugu, i tako predstavljaju deo kulturne baštine i tradicije jednog naroda. Upravo zbog toga ih govornici jednog jezika dobro razumeju i prepoznaju, tako da je često dovoljno izgovoriti samo prvi deo poslovice (npr. BOLJE VRABAC U RUCI). Carter (1987: 59) naglašava da su kreativne mutacije ili izmene oblika poslovice vrlo česte jer se prenose usmenim putem. Osim toga, na te promene utiču i razlike u društvenoj klimi, kao i odstupanja u okviru normi različitih generacija i pogleda na svet ununtar jedne generacije. Čini se da su upravo te male promene zaslužne za to što poslovice opstaju i u modernim vremenima uprkos svojoj arhaičnosti.

4. ANALIZA KORPUSA

Na osnovu analize korpusa utvrđeno je da se u poslovicama sa nazivima životinja u engleskom i srpskom jeziku javljaju dve opšte pojmovne metafore: LJUDI su ŽIVOTINJE i PROBLEMI/ STVARI su ŽIVOTINJE. To su dve univerzalne metafore koje nisu ograničene samo na poslovice, već se često javljaju i u drugim oblicima u mnogim jezicima. Metafora LJUDI su ŽIVOTINJE je češća u ovom korpusu, jer postoji jedanaest specifičnih podgrupa poslovica koje se mogu svrstati pod ovu opštu pojmovnu metaforu. Pošto su poslovice na engleskom jeziku bile polazna tačka u ovoj analizi, uz datu poslovicu na engleskom jeziku ponuđen je i formalni ekvivalent (FM) na srpskom jeziku, ukoliko on postoji. U ovom slučaju se pod formalnim ekvivalentom podrazumeva to da se u datoj poslovici javlja isti naziv životinje, i da obe poslovice imaju isto značenje. Detaljnijom etimološkom analizom bi se verovatno utvrdilo da su ti formalni ekvivalenti pozajmljeni iz istog izvora. Ukoliko za datu poslovicu nije nađen formalni ekvivalent, ponuđen je semantički (SE), odnosno poslovica koja u srpskom jeziku ima isto značenje, ali se u njoj javlja neki drugi naziv životinje. Određeni broj poslovica se javlja samo u engleskom jeziku i za njih ne postoji ekvivalent u srpskom, tako da su one označene sa oznakom za nulti ekvivalent (NE).

4.1. *LJUDI su ŽIVOTINJE*

U daljem tekstu sledi lista poslovica koje su klasifikovane u nekoliko grupa zavisno od toga koju specifičnu osobinu ljudi metaforično naglašavaju. Uz poslovice na engleskom jeziku su date oznake (FM), (SM) i (NE), zavisno od toga da li u srpskom jeziku za njih postoji formalni, semantički ili nulti ekvivalent.

LJUDI su ŽIVOTINJE	PROBLEMI su ŽIVOTINJE STVARI su ŽIVOTINJE
1. PSI/KONJI → vredni i izdržljivi ljudi 2. MAČKE → lukavi, otporni i snalažljivi ljudi 3. SVINJE → prljavi, pohlepni i nezahvalni ljudi 4. OVCE/KRAVE/RIBE → glupi, naivni i lakoverni ljudi 5. LISICE → lukavi i proračunati ljudi 6. VUKOVI/VRANE → surovi i zli ljudi 7. MAJMUNI/MAGARCI → tašti i nemoralni ljudi 8. MUVE → pohlepni ljudi i kukavice 9. PČELE → mudri i moralni ljudi 10. PETLOVI → muškarci 11. KOKOŠKE → žene	1. BIKOVI / LAVOVI / ZVERI → problemi / neprijatne situacije 2. PILIĆI / PTICE / SVINJE/ KONJI → stvari

1) Vredan, izdržljiv i poslušan čovek je PAS/KONJ

Give the dog an ill name and hang him — (NE)
An old dog barks not in vain — (FE) *KAD MATOR PAS LAJE, VALJA VIDETI ŠTA JE*
The scalded dog fears cold water — (SE) *KOGA SU ZMIJE KLALE I GUŠTERA SE BOJI*
Dogs bark from custom than fierceness — (SE) *ŠTO VOLOVI MUČU, NIŠTA SAMO DA KOLA NE ŠKRIPE*
A toiling dog comes halting home — (NE)
All lay load on the willing horse — (FE) *UDRI PO KONJU KOJI VUČE*
Put no more on an old horse than he can bear — (FE) *AKO NE UMIJE REĆI, (A ONO) UMIJE LEĆI (KONJ)*
The horse thinks one thing, and he that saddles him another — (FE) *VEŽI KONJA ĐE TI GOSPODAR ZAPOVIJEDA*
Live horse! And thou shalt have grass — (SE) *NE LIPŠI MAGARČE DO ZELENE TRAVE*

2) Lukava, otporna i snalažljiva osoba je MAČKA

Like a cat he'll still fall upon his legs — (FE) *MAČKA SE UVIJEK DOČEKA NA SVOJE NOGE*
Never was cat or dog drowned that could see the shore — (NE)
The cat knows whose lips she licks — (NE)
The cat would eat fish but would not wet her feet — (NE)
When the cat's away the mice will play — (FE) *GDE NEMA MAČKE, TU MIŠEVI KOLO VODE*

3) Prljava, neprijatna i nezahvalna osoba je SVINJA (KRMAČA)

He is teaching a pig to play on a flute — (NE)
What can you expect from a pig but a grunt? — (NE)
The hog never looks up to him that thrashes down the acorns — (NE)
To cast pearls before swine — (FE) *BACATI BISERE PRED SVINJE*
Little knoweth the fat sow what the lean doth mean — (NE)

4) Glupa, naivna i lakoverna osoba je OVCA/KRAVA/TELE/RIBA

A lazy sheep thinks its wool heavy — (SE) *UMORNOJ LISICI I REP SMETA*
Every time the sheep bleats, it loses a mouthful — (NE)
He that makes himself a sheep shall be eaten by the wolf — (NE)
It is a silly fish that is caught twice with the same bait — (NE)
The cow gives good milk, but kicks over the pail — (FE) *KOJA JE KORIST OD ONE KRAVE KOJA DAJE PUNU MUZILICU MLEKA, A POTEGNE NOGOM TE JE PROSPE*
That calf never heard church bell — (NE)

5) Lukava i proračunata osoba je LISICA

When the fox preaches beware the geese — (FE) *KAD LISICA PREDIKUJE PAZI DOBRO NA GUSKA*
An old fox understands a trap — (FE) *MATORA LISICA ČUVA SA GVOŽĐA*
Good following the way where the old fox goes — (FE) *KAD LISICA PREKO LEDA PREĐE ONDA MOŽEŠ TOPOVE VOZITI*

A fox should not be of the jury at a goose's trial — (NE)
Foxes when sleeping have nothing fall in their mouths — (NE)

6) Surova i zla osoba je VUK/VRANA
A wolf in sheep's clothing — (FE) *POD JAGNJEĆOM KOŽOM MNOGO PUTA KURJAK*
To set the wolf to keep the sheep — (SE) *OSTAVITI MAČKU DA ČUVA RIBU*
The wolf eats counted sheep — (FE) *I BROJENE OVCE VUK POJEDE*
The wolf knows what the ill beast thinks — (NE)
Wolves lose their teeth but not their memory = Crows are never the whiter for washing themselves — (NE)
The crow bewails the sheep, and then eats it — (NE)

7) Tašta i nemoralna osoba je MAJMUN/MAGARAC
An ass is but an ass, though laden with gold — (FE) *MAGARCA ODVEDI I NA JERUSALIM, ON ĆE OPET BITI MAGARAC*
An ape is an ape, though clad in purple — (FE) *MAJMUN JE MAJMUN AKO ĆEŠ GA U KAKVE HALJINE OBLAČITI*
An ass laden with gold will go lightly — (FE) *DIGNI MAGARCU KLAŠNJE, NJEMU LAŠNJE*
Asses die and wolves bury them — (SE) *GDE SE KONJI IGRAJU ONDE MAGARCI MRTVI PADAJU*
Never went an ass and came home horse — (FE) *KONJA SA MAGARCEM NE VALJA POREDITI*
The higher the ape goes, the more he shows his tail — (SE) *KOZA LIPSUJE, A REP NE SPUŠTA*
Every ass thinks himself worthy to stand with the king's horses — (NE)

8) Pohlepna osoba, kukavica je MUVA
Flies come to the feasts unasked — (NE)
Cover yourself with honey and the flies will eat you — (NE)
Flies will tickle lions being dead — (NE)

9) Mudra i moralna osoba je PČELA
Better feed five drones than starve one bee — (NE)
Where the bee sucks honey, the spider sucks poison — (SE) *PAUK PO CVEĆU BERE JED, A ČELA SKUPLJA MED*
A bee was never caught in a shower — (NE)

Potrebno je naglasiti da su ponuđeni primeri najčešći, odnosno prototipični predstavnici date kategorije. Kao takvi, oni se brže i lakše pamte, i pre razumeju ako ih učesnici u razgovuru pomenu. Međutim, postoji i određeni broj primera koji odstupaju od prototipa i koji se ne uklapaju u ovu sliku najboljih predstavnika date kategorije. U takve primere najčešće spadaju poslovice sa nazivima životinja prema kojima ljudi imaju ambivalentan odnos. U svetlu toga, mogu se pronaći primeri gde **pas** predstavlja bezopasnog hvalisavca (*Dogs that bark at a distance never bite. Dogs that put up many hares kill none*.), ili nekog ko je surov i zao *(Like dogs that snarl about a bone. The mad dog bites his master. Dogs run away with whole shoulders.).* Razumevanje date metafore u velikoj meri zavisi od toga koju osobinu u datoj situaciji ljudi žele da naglase, što omogućava adekvatnu primenljivost poslovica na bezbroj različitih situacija. To je moguće upravo zbog toga što je preslikavanje u okviru metafore samo delimično. Kako naglašava Barcelona (1998: 47) „kod metafora, izvorni domen ne projektuje svoju čitavu semantičku strukturu na ciljni domen, jer često postoji određena nepodudarnost između izvornog i ciljnog domena, a uz sve to je potrebno zadržati inherentnu strukturu ciljnog domena." Razumevanje jednog aspekta nekog entiteta u okviru drugog, neizostavno će sakriti neke aspekte tog koncepta, a istaći druge. Da je drugačije, metaforično preslikavanje ne bi ni postojalo, već bi se dva koncepta prosto izjednačila i preklopila.

Životinje koje su u poslovicama na engleskom jeziku najčešće su psi, konji, mačke, svinje, krave, ovce, ribe, lisice, vukovi, magarci, majmuni, muve i pčele. Kao što se moglo i očekivati, domaće životinje se češće javljaju, kao i one koje su na bilo koji način bliže ljudima, kao što su vukovi i lisice.

Ono što je svakako zanimljivo jeste pripisivanje određenih osobina datim životinjama. Svakako da su na to uticali vanjezički faktori. Vukovi će uvek biti negativci u bilo kom jeziku, zahvaljujući svom izgledu i ponašanju. Slično važi i za lisice, svinje i mačke. Naime, ove životinje i u engleskom i u srpskom jeziku imaju istu ulogu. Ono što je teško utvrditi jesu razlozi zbog kojih predstavnici date kulture smatraju da su krave, ovce i ribe naivne i glupe, a majmuni i magarci nemoralni.

Osim toga, zanimljivo je da se najveći broj poslovica koristi da bi se osudilo ili kritikovalo ponašanje ljudi, a samo mali broj da bi se dao pozitivan sud o nečemu. Zbog toga je u ovom korpusu pronađen vrlo mali broj poslovica i u jednom i u drugom jeziku kojima se ističu neke pozitivne osobine ljudi. U engleskom jeziku se u tim poslovicama javlja pčela, a u srpskom jeziku konj. Ono po čemu se ova dva jezika svakako razlikuju jeste to da u srpskom gotovo nema poslovica gde se javlja pčela (samo jedan primer), dok se u engleskom jeziku konj vrlo retko koristi da bi se označila neka pozitivna osobina ljudi.

Kao što je već rečeno, treba imati na umu činjenicu da je metaforično preslikavanje uvek samo delimično, i da se u fokus prema potrebi stavlja neki aspekt datog domena, koji u isto vreme može da bude u suprotnosti sa ostalim aspektima istog koncepta. Zbog toga se u srpskom jeziku konji paralelno javljaju i kao žrtve zle sudine i lošeg gospodara, i kao uzvišena i plemenita stvorenja. Pored konja, najčešće životinje koje se javljaju u poslovicama na srpskom jeziku su magarci, psi, mačke, lisice, svinje, vukovi, koze, ovce, krave i vaške.

1) Vredna, izdržljiva i pasivno poslušna osoba je KONJ/MAGARAC/PAS/VO
VOLOVI ORU, A KONJI ZOBLJU
GLADNI HRTI BOLJE LOVE
GOSPODAR NE PITA MAGARCA KAD ĆE GA TOVARITI, NO KAD JE NJEMU DRAGO
DREŽDI KO GLADAN KONJ ZA PRAZNIM JASLIMA
ŽEDAN KONJ VODE NE PROBIRA
ŽEDNOG KONJA PREKO VODE PREVESTI
ZA HRANU PSETO SLUŽI
KONJA VALJA BITI, A VOLA MILOVATI
HRANI KONJA KO BRATA, A JAŠI KO DUŠMANINA
NE LIPŠI MAGARČE DO ZELENE TRAVE

2) Lukava, otporna i snalažljiva osoba je MAČKA/LISICA
GLEDI KO MAČKA U PTICE
I MAČKA JE KRALJA GLEDALA, AMA GA SE NIJE BOJALA
KAD LISICA PREKO LEDA PRIJEĐE ONDE MOŽEŠ TOPOVE VOZITI
KOMU SE MAČKA UMILJAVA, ONOGA I OGREBE
LIŽE KO MAČKA A ŽDERE KO VUK

3) Prljava, neprijatna i nezahvalna osoba je SVINJA (KRMAČA)
BRBLA KO PRASE PO PRAZNIM NAĆVAMA
VIDJELA SVINJA U ČEM NIJE BILA
ZARIO SE KO SVINJA U ĐUBRE
ZAR KRMAČA ZNA ZA BOLJE
KAD SE PRASE NAIJE, ONO KORITO PREVALI

4) Glupa, naivna i lakoverna osoba je MAGARAC
DIGNI MAGARETU KLAŠNJE, NJEMU LAŠNJE
MAGARAC NE UMIJE PLIVATI DOK MU SE VODA U UŠI NE ZALIJE
IZIO VUK MAGARE
ĐE SE KONJI IGRAJU, TU MAGARCI MRTVI PADAJU
MAGAREĆI GLAS NA NEBO NE IDE
MAGARCA ODVEDI I NA JERUSALIM, ON ĆE OPET BITI MAGARAC

5) Lukava i proračunata osoba je LISICA
KAD LISICA PRIDIKUJE, PAZI DOBRO NA GUSKE
MATORA LISICA ČUVA SA GVOZDJA
NA VUKA VIKA, A IZA VUKA LISICE VUKU
NIJESU VUCI STEKLI PO PORUCI, NEGO ŠTO SAMI PRIPRAVE
PO DRUGI PUT SE LISICA NE HVATA U GVOŽĐA

6) Surova, zla i krvoločna osoba je VUK
VUK NA VUKA NI U GORI NEĆE
VUK DLAKU MENJA, ALI ĆUD NIKADA
VUK NE VIJE ŠTO JE MESA GLADAN, NEGO VIJE DA DRUŽINU SVIJE
KAD KURJAKU ŠTO U GRKLJAN UPADNE, TEŠKO JE IŠČUPATI
KAD IDEŠ VUKU NA ČAST POVEDI PSA UZA SE

7) Tašta i nemoralna osoba je KOZA/ŽABA
VIDJELA ŽABA ĐE SE KONJI KUJU, PA I ONA DIGLA NOGU
KOZA LIPSUJE, A REP NE SPUŠTA
NASMIJALA SE KOZA OVCI

8) Pohlepna osoba i kukavica je VAŠKA/KOMARAC
VAŠKE ONDA NAJVIŠE BJESNE KAD JE MNOGO STRVINE
BOLJE JE SITE KOMARCE TRPETI, NEGO GLADNE NAPUŠTATI
GLADNU UŠ MUČNO JE NASTITI

9) Plemenita i mudra osoba je KONJ
DOBAR SE KONJ I U ŠTALI NAĐE
ZA DOBRIM SE KONJEM BAT ČUJE
KONJA SA MAGARCEM NE VALJA POREDITI
OD DOBRE JE KOBILE I ŽDRIJEBE DOBRO

Posle poređenja ova dva jezika, može se utvrditi da oba koriste mačku da bi opisali lukavu, otpornu i snalažljivu osobu, svinju, da bi se opisala prljava, neprijatna i nezahvalna osoba, vuka da označe nekog ko je zao i surov, i lisicu da opišu nekog ko je lukav i proračunat. Ono po čemu se razlikuju, jeste da se u engleskom jeziku pored konja koristi i pas da bi se opisala vredna i pasivno poslušna osoba, a u srpskom toj svrsi služe magarac i vo. U engleskom jeziku magarac nije nikad ugnjetavana žrtva, već neko ko je nemoralan i tašt. S druge strane, u srpskom jeziku, magarci su pored konja omiljene životinje. Najčešće im se pripisuje izdržljivost i vrednoća, ali u isto vreme i glupost i naivnost. Dok se u engleskom jeziku magarac doživljava kao tašt i nemoralan, u srpskom jeziku se ta uloga pripisuje kozi, a ponekad i žabi. Ove dve poslednje pomenute životinje se u engleskom jeziku nikad ne pojavljuju.

Ono što je isto tako zajedničko ovim jezicima jesu poslovice u kojima se javljaju petlovi i kokoške. Za razliku od ostalih poslovica, kojima se ističe neka karakterna crta ili ponašanje ljudi, poslovice sa petlovima i kokoškama metaforično označavaju muškarca i ženu, kao predstavnike različitih polova. U skladu s tim, može se reći da se kao podmetafora opšte pojmovne metafore

LJUDI su ŽIVOTINJE, javljaju i metafore MUŠKARAC je PETAO i ŽENA je KOKOŠKA, i to u oba jezika.

MUŠKARAC je PETAO

U engleskom jeziku:
Better be a cock for a day than a hen for a year — (FE) *BOLJE JE BITI PJEVAC JEDAN DAN NEGO KOKOŠ MJESEC DANA*
The cock crows but the hen goes — (NE)
It is a sad house where the hen crows louder than the cock — (NE)
Every cock is brave on his own dunghill — (FE) *SVAKI JE PETAO NA SVOM SEDLU JAK*

U srpskom jeziku:
BOLJE JE BITI PJEVAC JEDAN DAN NEGO KOKOŠ MJESEC DANA
SVAKI JE PETAO NA SVOM SEDLU JAK
KUS PJEVAC, PILE DOVIJEKA

ŽENA je KOKOŠKA

U engleskom jeziku:
It is no good hen that cackles in your house and lays in another's — (NE)
It is not the hen that cackles most which lays most eggs — (FE) *KOJA KOKOŠ MNOGO KAKOĆE, MALO JAJA NOSI*
It is a poor hen that can't scrap for one chick — (NE)
If the hen does not prate she will not lay — (NE)

U srpskom jeziku:
LAKOMA KVOČKA NE MOŽE PILIĆA IZVESTI
KAD KOKOŠ HOĆE DA PRONESE ONDA NAJPRE KAKOĆE
NEKA JE KOKA ŠARENA, PA MAKAR I NE SNIJELA JAJETA

Posle poređenja pojmovnih metafora koje se javljaju u poslovicama s nazivima životinja u ova dva jezika, očito je da postoje mnoge sličnost u tome koje se metafore koriste. Očigledno je da je pojmovna metafora LJUDI su ŽIVOTINJE univerzalna, i da se javlja u oba jezika. Specifične realizacije te metafore su u većoj ili manjoj meri slične u oba jezika, s obzirom na to da ta pojmovna metafora posledica konceptualnog sistema koji je zajednički govornicima oba jezika. Ono što je očigledno posle ove analize jeste potvrda teorije da su metafore opšteprisutne i u jeziku običnih ljudi, a ne samo pesnika i ostalih kreativnih stvaralaca. Osim toga, kategorizovanje uz pomoć metafora i razumevanje sveta u kome živimo pomoću ovog kognitivnog aparata predstavlja neizostavan deo našeg načina razmišljanja. Upotreba metafora u svakodnevnom jeziku predstavlja samo dokaz te tvrdnje.

4.2. *PROBLEMI/STVARI su ŽIVOTINJE*

Pored pojmovne metafore LJUDI su ŽIVOTINJE, u poslovicama se javlja i pojmovna metafora PROBLEMI/STVARI su ŽIVOTINJE, iako ne u tako velikom broj.

1) PROBLEMI / NEPRIJATNE SITUACIJE su ŽIVOTINJE

U engleskom jeziku:
Take the bull by the horns — (NE)
Between hawk and buzzard — (NE)
Better a beast sold than bought — (NE)

You may play with a bull till you get his horn in your eye — (NE)
If thy hand be in a lion's mouth get it out — (NE)
The lion is not so fierce as he's painted — (NE)
Wake not a sleeping lion/dog — (NE)

U srpskom jeziku:
IGRA MEČKA PRED ČIČINOM KUĆOM. DOĆI ĆE I PRED NAŠU.
ĆERAJUĆI LISICU IŠĆERAO VUKA
BJEŽAO OD VAŠKE, PA PAO MEDVEDU U ŠAKE

2) STVARI su ŽIVOTINJE

U engleskom jeziku:
Don't count your chickens before they are hatched (Sell the bear's skin before the bear has been caught) — (NE)
Kill two birds with one stone — (SE) *UBITI DVE MUVE JEDNIM UDARCEM*
A bird in hand is worth two in the bushes (Better ride an ass that carries me, than a horse that throws me) — (SE) *BOLJE JE VRABAC U RUCI NEGO GOLUB NA GRANI (BOLJE JE I NA NAJRĐAVIJEM KONJU JAHATI NEGO PJEŠICE IĆI)*
To buy a pig in a poke/bag — (SE) *MAČKA SE U VREĆI NE KUPUJE*
Never look a gift horse in the mouth — (FE) *DAROVANOM KONJU SE U ZUBE NE GLEDA*
To make an elephant out of a fly — (SE) *PRAVITI OD MUVE MEDVEDA*

U srpskom jeziku:
NE MOGU SE SVE TICE JEDNIM KAMENOM POBITI
BOLJE JE SITE KOMARCE TRPLJETI NEGO GLADNE NAPUŠTATI
MRTVI SE KONJI NE KUJU NEGO RASKIVAJU
TKO JE ĆORAV KONJ, NIJE GROŠ
PRVI SE ŠTENCI/MAČIĆI U VODU BACAJU

U većini poslovica na engleskom jeziku koje sadrže pojmovnu metaforu PROBLEMI su ŽIVOTINJE, pojavljuju su životinje koje ljudi smatraju opasnim i ljutitim, kao što su bikovi, lavovi, zatim ptice jastreb i kobac, ili leksema zver, koja se javlja da označi opasnu četvoronožnu životinju u nekom opštem smislu. U srpskom jeziku se na tom mestu pojavljuju medvedi i vukovi, kao najopasnije i najkrvoločnije životinje. Vrlo je logično to što ljudi nepoznata iskustva kojih se plaše mentalno kategorizuju i obrađuju kao poznate pojmove, u ovom slučaju pomoću kategorije zastrašujućih i krvoločnih životinja. S druge strane, neživi objekti se mentalno povezuju sa životinjama koje se kupuju i prodaju, kao što su na primer konji ili svinje, ili sa životinjama koje su male (mladunci) i bliske ljudima, na primer pilićima, pticama, psima i mačkama.

5. ZAKLJUČAK

Cilj ove analize bio je da se utvrdi na koji načina se pojmovne metafore LJUDI su ŽIVOTINJE i PROBLEMI/STVARI su ŽIVOTINJE realizuju u poslovicama sa nazivima životinja u engleskom i srpskom jeziku. Očigledno je da je opšteljudska sposobnost da projektuje koncepte jedne na druge prisutna i u svakodnevnom jeziku, a ne samo u lepoj književnosti. Metafora nije samo jezički izraz već jedan od osnovnih kognitivnih mehanizama koji su tipični za način na koji ljudi razmišljaju, a njena realizacija u jeziku je samo odraz te sposobnosti. Važno je naglasiti da je upotreba metafore jedan nesvestan kognitivni mehanizam koji ljudi svakodnevno koriste da bi objasnili nova iskustva,

pojave i pojmove koje sreću. Pojmovne metafore su deo načina razmišljanja ljudi, pa su samim tim i univerzalne, ali su često uslovljene kulturom i tradicijom.

U tom pogledu, engleski i srpski jezik ne predstavljaju nikakav izuzetak. Naime, govornici ovih jezika konceptualizuju metaforično druge ljude i njihove osobine, odnosno probleme i stvari pomoću životinja. Takav način razmišljanja prisutan je u obe kulture, iako se ponekad različito manifestuje u specifičnim primerima. Univerzalnost ovakvog načina razmišljanja je lako uočljiva na primeru poslovica. Svaki od ovih jezika koristi svoje slike i tradicionalnu simboliku da bi izrazio istu pojmovnu metaforu. Pošto se prenose usmenom predajom, poslovice su bliske svim govornicima jednog jezika i čine deo njihove kulturne baštine. Upravo zbog toga što su u njima sadržane metafore, one mogu pretrpeti različite promene u formi, a ipak ostati razumljive i poznate govornicima datog jezika. Čini se da to svojstvo doprinosi i njihovoj osobini da traju i da se održavaju kroz vekove. Iako ponekad deluju arhaično i zastarelo, poslovice i dalje zauzimaju važno mesto u modernom jeziku i kulturi, a istovremeno predstavljaju i vrlo pogodan materijal za jezička istraživanja.

Novi Sad

LITERATURA

Apperson, G. L. (1993). *Wordsworth Dictionary of Proverbs. A Lexicon of Folklore and Traditional Wisdom.* Wordsworth Editions Ltd. London

Barcelona, A. (1998). „The State of the Art in the Cognitive Theory of Metaphor and Metonymy and its Application to English Studies". *The English Messenger*, 7/2: 45—48

Black, J. C. (1999). „The Survival of English Proverbs: Corpus Based Account". *De Proverbio*, 5/2, (*http://www.deproverbio.com/DPjournal/DP,5,2,99/* Vol. 5.)

Carter, R. (1987). *Vocabulary. Applied Linguistic Perspectives*. Allen & Unwin. London.

Đorđević, S. (ur.) (1996). *Vukove narodne poslovice s registrom ključnih reči*. Nolit. Beograd

Halupka, S., Prćić, T. (1998). „Krokodilu moj kontrastivni: od životinja vokativi za ljude invektivi". *Zbornik radova sa VI simpozijuma Kontrastivna jezička istraživanja, Novi Sad*. Filozofski fakultet, Jugoslovensko društvo za primenjenu lingvistiku. Novi Sad.

Klikovac, D. (2000). *Semantika predloga*. Filološki fakultet, Beograd.

Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By.* The University Press of Chicago Press. Chicago.

Mieder, W. (1999). „Popular Views of the Proverbs". *De Proverbio*, 5/2, (http://www.deproverbio.com/DPjournal/DP,5,2,99/, Vol. 5.)

Paczalay, G. (1995). „Some Notes on the Theory of Proverbs". (http://www.mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/theory/html /theory.htm)

Prćić, T. (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Sremski Karlovci, Novi Sad.

Taylor, J. R. (1995). *Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory*. Oxford University Press. Oxford.

Ungerer, F., Schmid, H.-J. (1996). *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Longman. Harlow.

Diana Prodanović Stankić

ANIMAL NAMES AS CONCEPTUAL METAPHORS IN ENGLISH AND SERBIAN PROVERBS

Summary

The paper presents the results of a corpus-based contrastive study of English and Serbian proverbs with animal names that contain conceptual metaphors. The aim of the analysis was to determine to what extent are these conceptual metaphors universal and language-specific. The most frequent conceptual metaphors that are found both in English and Serbian proverbs are PEOPLE are ANIMALS and PROBLEMS/SUBSTANCES are ANIMALS. However, these generic metaphors are not always supported by the same specific metaphors in English and Serbian. The analysis shows which English proverbs have a formal or semantic equivalent in Serbian, or have no equivalents at all. What is also discussed is the prototypical choice of basic images and traditional sybolism that appears in these proverbs.

DEMINUTIVNI SUFIKSI U SRPSKOM I NJIHOVI PREVODNI EKVIVALENTI U ENGLESKOM[1]

RADMILA ĐURIĆ

UDC 811.163.41'367.622.22
811.111'367.622.22

Kratak sadržaj. Predmet ovog rada je kontrastivna analiza deminutivnih sufiksa u srpskom i engleskom jeziku, na morfološkom, semantičkom i pragmatičkom nivou. Morfološki aspekt tiče se morfofonoloških karakteristika sufiksa u srpskom i engleskom jeziku, njihove produktivnosti, kao i pojava komplementarne distribucije i slobodne varijacije, tj. sinonimije sufiksa. Semantička analiza deminutiva podrazumeva prikaz različitih značenja (polisemije) koje deminutivi iskazuju, počev od osnovnog značenja „mali", preko metaforičkih proširivanja kao što su „drag", „nebitan" i sl., sve do onih slučajeva koji predstavljaju idiomatizovane lekseme, morfološki nastale dodavanjem deminutivnih sufiksa, poput *bratić, knjižica*, itd. Na nivou pragmatike za deminutive se može reći da predstavljaju određenu vrstu diskursnih formula koje svoja značenja dobijaju u konkretnim komunikacionim situacijama (npr. prilikom tepanja *sunašce* ili iskazivanja ljubaznosti *Jeste li za kaficu?*). Cilj rada je i nalaženje prevodnih ekvivalenata za srpske deminutive u engleskom jeziku, u kojem je deminutivizacija mnogo manje produktivna.

Ključne reči: srpski, engleski, sufiksi, deminutivizacija, deminucija, deminutivi, morfologija, semantika, pragmatika

1. *Morfološki aspekt deminutivizacije*

Deminutivi ili umanjenice su morfološka kategorija koja u osnovi označava umanjenje iz kojeg proizilaze različite modifikacije značenja koje se ostvaruju u zavisnosti od konteksta. Deminutivizacija je u srpskom jeziku najproduktivnija u slučaju imeničkih osnova, međutim, neki autori smatraju da su ne samo imenice, nego i pridevi, prilozi i glagoli podložni deminuciji. Grickat (1995: 3) tvrdi da su različite vrste reči podložne deminutivizaciji sa stanovišta različitih dimenzija: prostorne kod imenica (*kućica*), kvalitativne (intenzitetske) kod prideva (*lepuškast*), a vremenske i kvalitativne kod glagola (*raduckati*).

Ako uzmemo u obzir sve navedene vrste osnova, onda su i morfološka sredstva deminutivizacije raznovrsna. Zastupljeno je pre svega sufiksalno, ali i prefiksalno i infiksalno deminuiranje kao što se može videti u sledećoj tabeli:

---

[1] Tekst predstavlja ispitni rad na magistarskom kursu Kontrastivne leksikologije na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Na korisnim primedbama i predlozima autorka zahvaljuje prof. dr Tvrtku Prćiću i prof. dr Ivani Antonić. Skraćena verzija ovog rada saopštena je na 7. simpozijumu *Kontrastivna, teorijska i primenjena jezička istraživanja*, u Novom Sadu, oktobra 2001.

Tabela broj 1. *Morfološki aspekt deminutivizacije u srpskom jeziku*[2]

		DEMINUTIVI	HIPOKORISTICI
IMENICE	*muškog roda*	cvet**ak**; prozor**čić**; sat**ić**/brat**ić**; plam**ičak**; čovečuljak; put**eljak**,	Tom**ica**; Steva**/o**; bra**ca**/bra**co**; uja/uj**o**/uj**ko**; Bran**e/ko**; med**o**
	ženskog roda	cev**čica**; kuć**ica**; reč**ca**	Kat**e**, bral**e**, ćal**e**
	srednjeg roda	zrn**ce**; društv**ance**; sun**ašce**; det**ence/ešce**	đa**če**, devoj**če**, mom**če**; ma**če**
PRIDEVI	*pokazni*	koli**cki**; ovoli**šni**	
	umanjivanje sufiksima	slan**kast**; bel**ičast**; male**cki**	
	eufemističko	mal**ešan**; tan**ušan**; slab**ašan**; živ**ahan**; pun**ačak**; slab**unjav**; debelj**uškast**; dug**uljast**	
	umanjivanje prefiksima	**na**gluv; **o**malen; **po**velik; **pri**glup; **pro**sed; **su**lud	
PRILOZI		ovoli**šno**, toli**cko**; mal**čice**	
GLAGOLI		rad**ucka**ti, lup**k**ati, trk**nu**ti, pev**ušiti**, pij**ucka**ti; **na**čuti	

Ovaj rad će, međutim, obuhvatiti samo deminuiranje imenica, pri čemu se koriste isključivo sufiksalna sredstva. Budući da se ova oblast derivacione morfologije predstavlja kontrastivno, nominalna deminutivizacija će se analizirati odvojeno, prvo u engleskom, a zatim u srpskom jeziku.

1.1. *Deminutivni sufiksi u engleskom jeziku*

Sledeća tabela ilustruje nominalne deminutivne sufikse u engleskom jeziku, u kome je postupak deminutivizacije od veoma niske produktivnosti, za razliku od srpskog:

Tabela broj 2. *Deminutivni sufiksi u engleskom jeziku*

IMENICE		-IE/-Y	-LET	-LING	-ETTE
LIČNA IMENA		Bill**y**, Bobb**y**, Ann**ie**			
ZAJEDNIČKE IMENICE	*osobe*	grandadd**y**, hubb**y**	lord**let**, king**let**	nurse**ling**	
	životinje		eag**let**, pig**let**	duck**ling**, nest**ling**	
	biljke			seed**ling**	
	predmeti	doll**y**, dogg**ie**/dogg**y** tummy, hank**ie**/hank**y**	book**let**, drib**let**, drop**let**, flat**let**, is**let**, leaf**let**, arm**let**, lake**let**, stream**let**		kitchen**ette**, cigar**ette**
APSTRAKTNE IMENICE					

[2] Obrazac za umanjivanje prideva prema Mrazović &Vukadinović (1990: 259—260) i Ba - rić (1979: 284).

Sufiks ***-IE, -Y*** se koristi za:

a) skraćivanje ličnih imena u nadimke: *Billy, Bobby*, *Tommy.*
b) reči koje se koriste od strane dece ili u razgovoru sa decom: *birdie*, *froggy, mummy*.
c) hipokoristike, tj. izraze za tepanje: *granny/ie, hubby, auntie, sweetie*.
d) reči formalno slične deminutivima, koje ustvari predstavljaju skraćenice karakteristične za neformalni registar: *barbie*: neformalna skraćenica od *barbecue*, *bookie: bookmaker.*

Merlini-Barbarezi (1999: 58—70) smatra da je osnovna značenjska funkcija ovog sufiksa ustvari funkcija hipokoristika, a ne deminutiva, te izražava sumnje u pogledu definisanja ovog sufiksa kao deminutivnog.

-LING se koristi za:

a) dodavanje pejorativne konotacije na značenje osnove: *princeling.*
b) nazive mladunčadi nekih životinja: *duckling*, *gosling*.
c) druge nazive za životinje: *nestling*, *yearling*.
d) mlade biljke: *seedling*, *sapling*.
e) osobe: *nurseling*-dojenče, *suckling*-sisanče, *hireling*-najamnik, *weakling*--slabić.

Kao što se može videti iz navedenih primera, ove sufiksacije uglavnom nemaju osnovno deminutivno značenje. U slučaju poslednje grupe (e), u pitanju su glagolske ili pridevske osnove.

-LET se koristi u sledećim slučajevima:

a) za deminutivizaciju zajedničkih imenica: *booklet*, *droplet*, *flatlet*, *leaflet*, *platelet.*
b) nazive mladunčadi nekih životinja: *owlet*, *piglet.*
c) geografski termini: *islet*, *armlet, lakelet, streamlet.*
d) dodavanje pejorativne konotacije: *lordlet, kinglet.*
e) određeni komadi nakita (nisu umanjenice): *anklet*, *necklet.*

-ETTE ima veoma ograničenu upotrebu u slučaju određenog broja zajedničkih imenica:

a) neke reči se tumače kao deminutivi: *cigarette, kitchenette, statuette, diskette, flannelette*.
b) a druge predstavljaju leksikalizacije sa određenom deminutivnom konotacijom: *layette*, *dinette.*

Može se, dakle, reći za engleske deminutivne sufikse da se koriste u veoma ograničenim kontekstima, te se stoga ne mogu smatrati produktivnim. Nijedan od navedenih primera ne sadrži samo osnovno deminutivno značenje *malen*, već predstavlja određen stepen leksikalizacije koja izražava metaforičko proširenje osnovnog značenja (*određena vrsta, mlad, lošeg kvaliteta, itd.*). Engleske umanjenice, dakle, karakteriše visok stepen leksikalizacije i nizak stepen produktivnosti.

1.2. *Deminutivni sufiksi u srpskom jeziku*

Budući da je deminutivizacija složen i produktivan derivacioni proces u srpskom jeziku, jedno od osnovnih pitanja sa stanovišta morfologije jeste pitanje izbora sufiksa, koje u stvari predstavlja pitanje produktivnosti, slobodne varijacije i komplementarne distribucije nastavaka. Tabela koja sledi daje prikaz nominalnih deminutivnih sufiksa u srpskom:

Tabela broj 3. *Nominalni deminutivni sufiksi u srpskom*

		IMENICE muškog roda	**IMENICE ženskog roda**	**IMENICE srednjeg roda**	**Leksikalizacije**
-ac	*-ac*	povetarac			krevetac, rukavac, hlebac; dvorac, zubac kamenac
-ak	*-ak*	jastučak, sanak, mračak, siromašak, cvetak	devojč*urak*		dašak, tračak; prašak, redak, vršak
	-arak		šumarak		
	-erak		kućerak		
	-eljak	puteljak		brdeljak	
	-uljak	čovečuljak, crvuljak	čorbuljak	brežuljak	
	-ičak	plamičak, kamičak			krajičak
	-etak		curetak, haljetak		
-ce	*-ce*			pisamce, jedarce, zvonce, okce, seoce, ramence, ogledalce	
	-ance			društvance, dvorištance psetance	
	-ašce			srdašce, sunašce gnezdašce, mestašce	jajašce
	-ence			burence, detence	
	ešce			detešce, janješce	
-če	*-če*	momče, đače pašče, golupče, anđelče jastuče, milionče,	devojče poljanče	pače,	luče, kumče
	-inče	služinče			
	-iče	jadniče			
-ica	*-ica*	tatica, čičica	ženica, kućica, stoličica, ptičica uličica, jabučica, biljkica/čica, gaćice avanturica, zmij*uljica*		devojčica, knjižica, svećica, glavica, jagodica, gospođica, čašica jaslice, kož*urica*; babica
	-čica		grančica, stvarčica, cevčica		koščica

-ić		činovničić, borić, konjić, vetrić, batačić, rožić, cvetić, sokačić, komadić, momčić, oblačić	lisičić, ptić, bukvić		novčić, bratić, kraljević, sestrić, vrtić
-čić		anđelčić, golupčić, balkončić, majstirčić, sinčić, plamenčić, detaljčić, hlepčić		zvončić	zupčić, oraščić
-ka			snajka		travka, kćerka
-ca			krvca, nоćca,		rečca
višestruka dem.	*-ićak*	komadićak, borićak			
	-ičak		sobičak, mrvičak		
	-ičica		rupičica, suknjičica, višnjičica		glavičica,

Dijahronijski činioci predstavljaju jedne od faktora produktivnosti određenih sufiksa. Naime, neki sufiksi su tokom vekova izgubili svoje prvobitno osnovno značenje *malen*, te su ili postali stilski obeleženi kao emotivno obojeni, poetski ili arhaični, ili su, pak, postali nezavisne, idiomatizovane lekseme, samo formalno vezane za svoje osnove. Opšte pravilo bi bilo da su, u slučajevima kad postoji slobodna varijacija deminutivnih sufiksa (tj. dubletni oblici umanjenica), oni manje produktivni nastavci semantički izražajniji od onih produktivnijih, kao što ilustruju sledeći primeri:

— Skoro sve umanjenice na ***-ak*** i ***-če*** imaju svoje dubletne oblike na ***-ić***, ***-čić*** ili, u slučaju osnova ženskog roda, ***-ica***, s tim da su ovi drugi mnogo produktivniji. Ipak one nisu apsolutni sinonimi i pokazuju razlike u značenju: umanjenice na ***-ak*** i ***-če*** (ukoliko nisu leksikalizacije) imaju hipokoristično, emotivno i pesnički obojeno značenje, dok one na ***-ić***, ***-čić*** ili ***-ica*** pre svega upućuju na fizičko značenje, a tek dodatno na hipokoristično (npr. *jastučak/jastuče — jastučić; kućerak — kućica; momče — momčić*). Nastavak ***-če***, na primer, je u određenim slučajevima leksikalizovan do te mere da označava mlade predstavnike ljudi ili životinja (*ptiče/ptić*, za razliku od *ptičica*) ili je pak stilski markiran kao obeležje određenog dijalekta (*njivče, konjče*).

— Nastavak ***-če*** može u nekim slučajevima u potpunosti da izgubi svojstva deminutivnog sufiksa i da služi samo za neutralisanje roda imenice (*unuk-unuče; mladunče; svinjče*).

— Ponekad postoje slučajevi dubletnih oblika sa nastavcima koji ne bi trebalo da se koriste uz iste vrste osnova. Nastavak ***-ić***, na primer, koji se pre svega koristi uz imenice muškog roda, i ***-ica***, koja se uglavnom koristi uz imenice ženskog roda, mogu biti u komplementarnoj distribuciji ukoliko postoji potreba da se iskaže razlika između deminutivnih značenja *mlad* i *malen* (npr. mlad: *lisičić*, malen: *lisičica*). Nastavak ***-ić***, pri tom, ne samo da izražava dodatno značenje, već i menja rod imenice.

— Postoje i određeni slučajevi dubletnih oblika koji se razlikuju po tome da li su osnove podlegle morfofonološkim promenama ili ne. U nekim slučaje-

vima nema značenjske razlike, kao kod: *kćerkica/kćerčica*, *biljkica/biljčica*, ili je pak razlika u emotivnoj obojenosti: *nogica/nožica*, *rukica/ručica* (umanjenice sa glasovnom promenom imaju deminutivno i terminološko značenje, a bez promene su hipokoristici), ali nekad postoje i oblici koji se razlikuju u značenju: *kvakica-kvačica.*

— Distribucija nastavaka ***-ić*** i ***-čić*** je uglavnom zasnovama na fonološkim razlozima, te ***-čić*** ima ograničeniju upotrebu: *zečič*, *čamčić*; *češljić*, *gradić*.

— Nastavci ***-ka*** i ***-ca*** se koriste kao nastavci za izvođenje hipokoristika od krnje (*seka, maca, braca*) ili pune osnove (*snajka, kćerka*). Nastavak ***-ca*** se takođe koristi za stilsko obeležavanje imenica u poetskoj upotrebi: *noćca*, *krvca*.

— Deminutivni sufiksi uglavnom ne menjaju gramatička obeležja svojih osnova, mada postoje slučajevi u kojima dolazi do promene roda umanjenice u odnosu na osnovu (npr. *đače, ptiče; devojčurak; ptić*).

— Višestruka deminutivizacija je moguća u slučaju nekih imeničkih osnova (*soba-sobica-sobičak, komad-komadić-komadićak*).

U vezi sa morfološkim aspektom deminutivizacije u srpskom jeziku, može se zaključiti da razni činioci utiču na izbor nastavka:

a. *Produktivnost procesa*: U srpskom se deminutiv u osnovnom značenju umanjivanja, kao i u značenju hipokoristika može primeniti na većinu zajedničkih imenica. Udaljavanjem od osnovnog značenja, postupak deminutivizacije postaje manje produktivan.

b. *Morfofonološki razlozi* kao što su rod ili oblik imeničke osnove (što se može videti u tabeli broj tri).

c. Različit stepen *produktivnosti nastavaka:* Kao što smo videli, postoji mnogo deminutivnih nastavaka u srpskom koji nisu jednako produktivni. Na osnovu navedenih primera se može zaključiti da postoje tri „prototipska" (Prćić 1999: 131) deminutivna sufiksa u srpskom, *-ić* za imenice muškog roda, *-ica* za imenice ženskog roda, i *-ce* za srednji rod. Dakle, to su najproduktivniji i najmanje obeleženi nastavci. Ostali, manje produktivni sufiksi su, pak, izražajniji. Prema tome, ne postoji apsolutna sinonimija (tjs. slobodna varijacija) među deminutivnim sufiksima.

d. *Komplementarna distribucija sufiksa*, naročito u slučajevima istih osnova, je posledica različite produktivnosti sufiksa. U slučaju primera *krevet — krevetić, krevetac*, ove dve umanjenice imaju potpuno različito značenje. Slično tome, obe reči, *reč* i *reka* su po svojim morfofonološkim karakteristikama podložni nastavku *-ica*, međutim, budući da bi to za posledicu imalo formalni sinkretizam, u tom slučaju se koristi manje produktivan nastavak da bi se on izbegao te dobijamo formalno i značenjski različite umanjenice: *rečca* i *rečica*.

e. *Višestruka deminutivizacija* se može smatrati pleonastičnom sa morfološke tačke gledišta, te se objašnjenje za nju može naći u domenu semantike.

2. *Semantički aspekt deminutivizacije*

Semantički aspekt deminutivizacije obuhvata analizu značenja deminutiva koje polazi od izražavanja objektivne, fizičke veličine pa sve do pozitivnih ili

negativnih subjektivnih sudova. Dakle deminutivi mogu i da izražavaju simpatiju, nežnost, blagonaklonost, hipokorističnost, ali i ironiju i porugu, nipodaštavanje, prezir (tj. pejorativnost), što znači da su deminutivni sufiksi višeznačni. Konkretno značenje umanjenica zavisi ne samo od osnove sa kojom sufiks gradi semantički saglasan ili nesaglasan spoj, nego i od šireg konteksta u kojoj je deminutiv upotrebljen.

Lingvisti su na različite načine pokušavali da pristupe problemu višeznačnosti deminutiva. Džurafski (Jurafsky, 1996: 533—578) objašnjava naizgled kontradiktorna značenja deminutiva tako što deminutive definiše kao radijalnu kategoriju koja u središtu sadrži osnovno značenje koje se dalje razgranava u mrežu različitih značenja međusobno povezanih mehanizmima semantičkih promena. Njegov kognitivistički model deminutivizacije na osnovu proučavanja semantike deminutiva u preko šezdeset jezika predviđa da u osnovi porekla deminutiva među jezicima leže reči koje su značenjski ili kontekstualno povezane sa decom. S druge strane, Dresler i Merlini-Barbarezi (Dressler &Merli - ni-Barbaresi, 1994) na osnovu proučavanja deminutiva u italijanskom, nemačkom i engleskom jeziku predlažu model morfopragmatike koji obuhvata proučavanje pragmatičkih značenja morfoloških pravila, što znači da određeni morfološki procesi i pravila mogu osim semantičkog obeležja morfeme (npr. *malen*) da sadrže i pragmatičko obeležje, za koje oni smatraju da je u slučaju deminutiva obeležje [-*ozbiljno*] (*non-serious*). Ovo obeležje bi moglo da objasni različite neformalne prilike pri kojima se koriste deminutivi (prilikom tepanja, izražavanja ironije itd.) koji nisu direktno povezani sa osnovnim značenjem *malen*. Oni takođe tvrde i da pragmatika ima prednost nad semantikom u tumačenju kako deminutiva tako i augmentativa.

Prema Tejloru (Taylor, 1989: 144—149), deminutivi predstavljaju višeznačnu kategoriju čija su različita značenja povezana metaforom ili metonomijom sa osnovnim značenjem „fizički malen". Slična metaforička proširenja značenja deminutiva su moguća među različitim jezicima jer je ljudsko iskustvo zajedničko.

Polisemiju deminutiva je takođe moguće objasniti uz pomoć semantičkih obeležja. S obzirom na složenost značenja deminutiva, nije dovoljno samo reći da deminutivni nastavci dodaju obeležje [+malen] na osnovno značenje lekse - me. Čini se da deminutivi označavaju dve vrste dimenzija: ***fizičku dimenziju***: [malen], npr. *grad — gradić* city — *town*, town — *small town*, i ***psihološku dimenziju***: a) [malen u pozitivnom smislu], npr. *nosić — sweet little nose* i b) [malen u negativnom smislu] *novinarčić — a petty/small time/good-for-nothing journalist*. Sledeća tabela ilustruje mogućnost kombinovanja ovih obeležja, koje za posledicu ima višeznačnost deminutiva.

Tabela broj 4. *Semantička obeležja deminutiva*

semantička obeležja deminutiva			FIZIČKA DIMENZIJA
			+ malen
PSIHOLOŠKA DIMENZIJA	neobeležena		**[malen]**
	obeležena	pozitivna	**[malen, +]**
		negativna	**[malen, –]**

Fizička dimenzija bi se odnosila na deskriptivno, denotativno (Prćić 1997: 22—23) značenje lekseme, te bi deminutivi sa neobeleženom psihološkom dimenzijom bili oni bez emotivne ili stilske obojenosti. Psihološka dimenzija bi bila uzrok asocijativnog, konotativnog značenja lekseme, pa čak i u slučajevima naizgled protivrečnih značenja.

2.1. *Višeznačnost deminutiva u srpskom i nalaženje prevodnih ekvivalenata u engleskom*

Prema Tejloru (Taylor, 1989: 144—149) raspon značenja deminutiva od fizičke veličine preko ostalih metaforičkih proširenja obuhvata sledeća značenja: *mala veličina, umanjeno trajanje ili dužina, mlad uzrast, umanjen intenzitet, umanjen kvalitet, mali značaj, aproksimativna upotreba*, *intenzifikator, hipokoristička upotreba* kao i *leksikalizovani oblici* samo etimološki vezani za deminutiv.[3] U delu koji sledi, uz tumačenja različitih značenja srpskih deminutiva predlažu se odgovarajuči prevodni ekvivalenti u engleskom.

1. *Osnovno značenje* deminutiva je *mala veličina.*

Samo konkretne imenice mogu da se deminuiraju u ovom značenju npr. *satić — small watch/*hour*. Logično je da imenice koje se odnose na velike predmete nisu prihvatljive u ovom, osnovnom značenju: *brdo-brdašce (hill-hillock), planina-*planinica (mountain), selo-seoce (village-hamlet), grad-gradić (city-town), metropola-*metropolica (metropolis)*. Ovakve umanjenice ne mogu da se kombinuju sa pridevima sa značenjem *velik*: **veliko seoce*, a upotreba prideva sa značenjem *mali* je pleonastična: **malo seoce.* Ove umanjenice su veoma produktivne je su primenjive kod većine zajedničkih imenica, koje se mogu ubrojiti u sledeća leksička polja: *dečije igračke i oprema, hrana i piće, kuhinjska oprema, delovi tela, odeća, nakit, kuća i nameštaj, čovekova okolina, životinje*, itd.

Dakle, predloženi prevodni ekvivalenti (ili formalni korespondenti) u engleskom jeziku za ovu grupu deminutiva su sledeći:

Dečije igračke, odeća i oprema

auto — AUTIĆ: *car* — TOY/LITTLE CAR, DODGEM/BUMPER CAR ; *voz* — VOZIĆ: *train* — TOY TRAIN, CHOO-CHOO TRAIN, TRAIN SET ; *flaša* — FLAŠICA: bottle — FEEDING/NURSING BOTTLE; *krevet* — KREVETAC: *bed* — COT, CRIB, ali KREVETIĆ — SMALL BED; *lutka* — LUTKICA: *doll* — LITTLE DOLL, DOLLY (hipokoristika); *bicikl* — BICIKLIĆ: CHILD'S/KIDDIE BIKE, FOUR-WHEELER; *cipela* — CIPELICA: SHOE — LITTLE/TINY/DAINTY/KIDS'SHOE; *kola* — KOLICA: *car, cart* — BABY CARRIAGE /PRAM.

Hrana i piće

kolač — KOLAČIĆ: cake, pastry tart — SMALL CAKE, TARTLET, BISCUIT, MUFFIN, jabuka — JABUČICA: apple — SMALL/LITTLE APPLE, čokolada — ČO-

[3] Tabela broj pet ilustruje semantički aspekt deminutivizacije u srpskom jeziku.

KOLADICA: chocolate (bar) — SMALL CHOCOLATE BAR, kaša — KAŠICA: mash/ gruel — THIN GRUEL, SPOONMEAT, PAP; čorba — ČORBICA, ČORBULJAK: thick soup, broth — THIN SOUP

Kuhinjska oprema

šolja — VELIKA/MALA ŠOLJICA: *mug* — CUP, *tanjir* — TANJIRIĆ: *plate* — SMALL PLATE, SAUCER, *nož* — NOŽIĆ: *knife* — LITTLE KNIFE, PENKNIFE, *čaša* — ČAŠICA: *glass* — LITTLE GLASS, DRINK, DRAM, DROP, NIP, SHOT *sl.*, *kašika* — KAŠIKICA/KAŠIČICA: *spoon* — LITTLE SPOON TEASPOON, COFFEE SPOON, DEMITASSE SPOON, *boca* — BOČICA: *bottle* — LITTLE BOTTLE, MEDICINE BOTTLE

Odeća

marama — MARAMICA/MARAMČE: *head scarf, kerchief, bandanna, neckkerchief* — HANDKERCHIEF, HANKY,(PAPER) TISSUE , *gaće* — GAĆICE: *underpants* — PANTIES/ KNICKERS (BE), GIRLS' PANTIES, BOYS' BRIEFS/ SHORTS , *čizma* — ČIZMICA: *boot* — LITTLE BOOT, HALF-BOOT, WARM-LINET BOOT, BOOTEE, *suknja* — SUKNJICA: *skirt* — LITTLE/SHORT SKIRT

Nakit

lanac — LANČIĆ/LANČE: *chain* — SMALL CHAIN, CHAINLET, NECKLACE; *prsten* — PRSTENČIĆ: *ring* — SMALL RING, NICE LITTLE RING

Kuća i nameštaj

kuća — house: KUĆICA: LITTLE HOUSE, COTTAGE, BUNGALOW, CRIB, POET. COT, (OF A SNAIL) SHELL (OF A GURD) SENTRY-BOX, DOG-HOUSE, KUĆERAK: HOVEL, SL DUMP, (SMALL) WRETCHED HOUSE, *stolica* — STOLIČICA: *chair* — LITTLE CHAIR, *ogledalo* — OGLEDALCE: *mirror* — LITTLE MIRROR, HAND-MIRROR, POCKET MIRROR, *orman* — ORMANČIĆ, ORMANIĆ: *wardrobe, cupboard* — SMALL WARDROBE, CABINET, LOCKER (garderobni), BED-SIDE CABINET (noćni), (za kupatilo) BATHROOM CABINET, *jastuk* — JASTUČAK/JASTUČIĆ/JASTUČE: *pillow* — SMALL PILLOW, CUSHION, KNEELER/HASSOCK, PIN-CUSHION, PAD/WAD (zaštitno); *knjiga* — KNJIŽICA: *book* — BOOKLET, SMALL BOOK, *guma* — GUMICA: *rubber / tire (tyre)* — RUBBER / ERASER, RUBBER BAND; *kora* — KORICA: *bark* (tree)/*crust* (bread)/ *peel* (fruit) — THIN CRUST/COAT/SKIN; KUHINJICA — KITCHENETTE

Delovi tela

noga — NOŽICA/NOGICA: *leg/foot* — LITTLE/ PRETTY-LITTLE LEG/FOOT ; *ruka* — RUČICA/RUKICA (hip.): *hand/arm* — SMALL HAND, SMALL HANDLE/ GRIP/EAR; *zub* — ZUBIĆ: *tooth* — LITTLE/TINY-TOOTH , *glava* — GLAVICA: *head* — (DEAR) LITTLE HEAD, PIN-HEAD, glavica luka/kupusa: A PIECE OF ONION, A HEAD OF LETTUCE/CABBAGE; nos — NOSIĆ: *nose*- (PRETTY-)LITTLE NOSE ; *dlaka* — DLAČICA: *one hair* — A LITTLE HAIR, DLAČICE (PL): DOWN, FLUFF, LINT; *glas* — GLASIĆ/GLASAK: *voice* — dear/sweet voice, SWEET LITTLE VOICE, THIN VOICE, TINY-FEEBLE VOICE

Čovekova okolina

reka — REČICA: *river* — RIVULET, SMALL RIVER, STREAM; *jezero* — JEZERCE: *lake* — SMALL LAKE, POND, (MOUNTAIN) TARN; *bara/lokva* — BARICA/LOKVICA: *pond, pool, puddle, plash, water-hole* — SMALL PUDDLE; *poljana* — POLJANČE/POLJANICA: *(large)field/turf/plot* — SMALL FIELD/TURF; *ostrvo* — OSTRVCE: *island, isle* — SMALL ISLAND, ISLET; *brdo/ breg* — BRDAŠCE/ BREŽULJAK: *hill* — SMALL HILL, HILLOCK, MONTICULE (hum.); *magla* — MAGLICA: *fog, mist* — HAZE, *cvet* — CVETAK/CVETIĆ: *flower* — SMALL/ LITTLE/TINY FLOWER, FLOWERET; *list* — LISTIĆ, LISTAK: *leaf* — SMALL/ THIN LEAF/SHEET, SMALL/LITTLE/TINY LEAF, LEAFLET

Mesta

mesto — MESTANCE/MESTAŠCE: *a place/spot/scene/site* — A COZY LITTLE PLACE, *prodavnica/ dućan* — PRODAVNIČICA/ DUĆANČIĆ: *shop/store* — SMALL SHOP/STORE; *sokak/ ulica* — SOKAČE/ULIČICA: *street* — LANE, ALLEY (WAY), BACKSTREET, NARROW STREET

Druga značenja

avantura — AVANTURICA: *adventure (love) affair* — CAPER, LITTLE/MINOR LOVE AFFAIR, ONE-NIGHT STAND; *vrh* — VRŠAK: *top, peak* — TIP/ POINT, PEAK

2. Deminutivi takođe mogu da označavaju
umanjen kvantitet (trajanje ili dužinu)

Na primer: *pesma* — PESMICA: *song* — SHORT SONG/POEM, DITTY (hum.); *pismo* — PISAMCE: *letter* — SHORT LETTER, NOTE; *brada* — BRADICA: LITTLE BEARD, POINTED BEARD/GOATEE

Izrazi za količinu

mrva — MRVICA: *crumb, a bit of sth* — BREAD CRUMBS, SCRAPS OF FOOD; *parče/komad* — PARČENCE/KOMADIĆ: *piece* — LITTLE/SMALL PIECE, BIT, FRAGMENT, CHIP, SLIVER, SPLINTER, MORSEL (zalogaj), *deo* — DELIĆ: *a part of/portion/section* — TINY PART, (MERE/ SMALL) FRACTION ; *čas* — ČASAK: *moment* — MOMENT, BRIEF INSTANT; *dah* — DAŠAK: *breath* — LITTLE/TINY LIGHT BREATH; BREATH, WHIFF, PUFF; NOT A BREATH OF WIND/ POETRY.

Apstraktne imenice poput *čas* (*moment*) ili *dah* (*breath*) ne mogu se umanjiti u fizičkom smislu, te ovakve umanjenice uglavnom predstavljaju leksikalizacije koje se mogu koristiti kao partikularizatori u metaforičnom smislu: npr. *ni daška poezije: lacking any breath of poetry* (iz Bujasovog rečnika).

3. Kada se osnove odnose na osobe ili životinje, onda umanjenice mogu da znače i *mlado* biće

Životinje

Kada se radi o životinjama deminutivi mogu da znače *malo* kao u: *ptica* — PTIČICA: *bird* — SMALL BIRD, BIRDIE, ali isto tako mogu da označava naziv mladunca: *patka* — PAČE, PATKICA: DUCKLING, SMALL DUCK, ali mogu u metaforičnom smislu da se odnosi i na ljude (tj. na njihove osobine) *pčela* — PČELICA: *bee* — LITTLE BEE, fig. BUSY BEE, EAGER BEAVER . Dakle ovakve umanjenice su uglavnom višeznačne (*malo, mladunče, simpatično*):

mačka — MAČE, MAČKICA: *cat* — KITTEN, ali i MAČENCE/MACA: KITTY (hip); *pas* — PSIĆ/PSETANCE: *dog* — PUPPY, WHELP, PET DOG, LAP DOG ali i PASČE: CUR, DOG (pež.) kao i hipokoristici: KUČE/KUCA/KUČENCE: DOGGIE, PUPPY, PUP ; *prase* — PRASENCE: *piglet, porkling* — (CUTE) LITTLE PIG, PIGGIE; SUCKLING, SUCKLING PIG; *lav* — LAVIĆ: *lion* — LION CUB/WHELP, BABY LION, YOUNG LION

Ljudi

devojka: *girl/young woman* — DEVOJČURAK/ CURETAK: (VERY) YOUNG GIRL / A SLIP OF A GIRL/ pež.: A CHIT OF A GIRL/GREEN LASSIE; DEVOJČE: YOUNG GIRL /MISS /MISSY, DEVOJČICA: LITTLE GIRL/ BABY GIRL (leksikalizacija), *cura* — CURICA: *girl / lass/ wench* — LITTLE GIRL/ PRETEEN/ BABY DAUGHTER , iron. SPRING CHICKEN; *momak* — MOMČIĆ/MOMČE: *young man/ fellow/ youth/ boy/ lad* — STRIPLING, YOUNG LAD/BOY, TEENAGE BOY ; *grof* — GROFIĆ: *earl* — YOUNG EARL , *pastir* — PASTIRČE/PASTIRIĆ: *sheperd* — SHEPERD BOY, LITTLE SHEPERD

4. *Umanjen intenzitet*

kiša — KIŠICA (n): *rain* — LIGHT RAIN, DRIZZLE;

5. *Umanjen kvalitet (slaba vrednost, značaj)*

U ovim slučajevima deminutiv uglavnom služi za izražavanje nipodaštavanja ili ironije, te su deminutivi ustvari pejorativi:

Zanimanja

nastavnik — NASTAVNIČIĆ: *teacher* — POOR/BAD/PATHETIC TEACHER; *novinar* — NOVINARČIĆ: *journalist* — SMALL-TIME/BUSH-LEAGUE/TWO-BIT/ HACK JOURNALIST, *lopov* — LOPOVČIĆ: *thief, rascal, rogue* — LITTLE RASCAL, SCAMP/ SMALLTIME (TWO-BIT) CROOK; *činovnik* — ČINOVNIČIĆ: *office worker* — PETTY OFFICIAL, PENPUSHER; *trgovac* — TRGOVČIĆ: *salesman/ shop assistant* — SMALL/ PETTY SHOPKEEPER/ TRADER IN A SMALL WAY

Predmeti

plata — PLATICA: *salary* — LOW/HUMBLE/POOR/WRETCHED/MEASLY SALARY (dvosmisleno, ironija ili hipokoristik); *formular* — FORMULARČIĆ: *a form* — A STUPID LITTLE FORM

6. Funkcija *intenzifikatora*

se uglavnom može dovesti u vezu sa pridevima i prilozima koji u svom osnovnom značenju podrazumevaju mali intenzitet: *mali* — MALECKI, MALECNI, MALEŠNI: *small* — VERY SMALL/LITTLE, SO TINY, MINUTE ; *malo/malko* — MALKICE, MALČICE: *little* — JUST A LITTLE/BIT/TRIFLE; ali i kod pokaznih prideva i priloga: *koliki* — KOLICKI, KOLICNI, KOLIŠNI: *how big* — HOW SMALL/LITTLE/TINY; *ovoliki* — OVOLICKI, OVOLICNI, OVOLIŠNI: *this big* — THIS SMALL/LITTLE/TINY.

U slučaju imeničkih osnova, može se reći da se ova funkcija ostvaruje pomoću višestruke deminutivizacije gde dodatni deminutivni sufiks pojačava osnovno deminutivno značenje ili dodaje novu nijansu značenja:

komad — komadić — KOMADIĆAK: *piece — a small piece* — A TINY LITTLE PIECE; *soba — sobica* — SOBIČAK: *room — a small room, closet, cubicle* — A TINY SWEET/NICE/COZY WRETCHED LITTLE ROOM/THIS LITTLE ROOM OF MINE ; *suknja — suknjica* — SUKNJIČICA: *skirt — a small/short skirt* — A TINY SWEET/NICE/ADORABLE LITTLE SKIRT

7. *Hipokoristično značenje*

Deminutivi mogu da služe za izražavanje naklonosti uglavnom prema ljudima, ali i životinjama i predmetima. Ovakvi deminutivi nisu mogući u slučaju osnova koje pripadaju formalnom registru npr. *otac — father* nema oblik za deminutiv, dok *tata — dad*: TATICA — DADDY, PAPA ima.

Izrazi tepanja vezani za ljude

sunce — SUNAŠCE: *sun* — DEAR/ SWEET/ GOOD OLD SUN, S. MOJE!: SWEETIE/ HONEY , MY LITTLE SUNSHINE! ; *srce* — SRCULENCE: *heart* — SWEETIE, LITTLE DARLING; *duša* — DUŠICA: *soul* — SWEETIE, LITTLE DARLING; *dete* — DETENCE/DETEŠCE, DEČICA (pl): *child/ infant* — SMALL BABY, ITTY-BITTY ITSY-BITSY BABY, SMALL CHILDREN/ THE LITTLE ONES/ SMALL FRY ; *beba* — BEBICA/BEPČE: *baby (newborn) child* — SWEET LITTLE BABY, ITTY-BITTY/ ITSY -BITSY BABY ; *kćerka* — KĆERKICA: *daughter* — LITTLE DAUGHTER/ BABY GIRL ; *sestra* — SESTRICA: *sister* — LITTLE/KID/DEAR SISTER; *bata* — BATICA: LITTLE/KID/DEAR BROTHER (oba oblika hip.); *žena* — ŽENICA: *woman/wife* — LITTLE/ YOUNG WOMAN, OLD GIRL/ LITTLE/TINY WIFE, SWEET LITTLE WIFE, WIFEY NICE LITTLE THING; *muž* — MUŽIĆ: *husband* — HUBBY; *baka* — BAKICA: *granny, grandma, grandmother* — GRANNY, GRANDMA, GRANDMOTHER (oba oblika hip.); *mangup* — MANGUPČIĆ/MANGUPČE: *rascal, urchin, scamp* — LITTLE RASCAL/SCAMP, LITTLE STINKER; *jadnik* — JADNIČAK: *poor/wretched per-*

son, poor devil/dear soul, pathetic creature — POOR DEVIL/ DEAR SOUL; *društvo* — DRUŠTVANCE: *group, company* — PLEASANT LITTLE GROUP/BUNCH/ PARTY

Hipokoristici koji se odnose na predmete

Ovakvo deminutivno značenje je veoma često, s obzirom da imenička osnova u ovom slučaju može da se odnosi na bilo kakav pojam (apstraktan, konkretan, brojni izraz, itd.) za koji se ljudi mogu emotivno vezati. Na primer:

CIPELICE, FRIZURICA, KUĆICA, DRUŠTVANCE, RAKIJICA se mogu prevesti kao: „*NICE LITTLE*" (**nice small*) SHOES, HAIRDO, HOUSE, COMPANY, BRANDY

Brojevi

stotina — STOTINICA: A HUNDRED DOLLARS (A NICE AMOUNT OF MONEY) ; *milion* — MILIONČE/MILIONČIĆ: A MILLION DOLLARS (u ovom slučaju ne postoji adekvatan prevod koji bi preneo da se radi o pozitivnim osećanjima vezanim za određenu količinu novca)

Tejlor smatra (Taylor, 1989: 145), da ovo proširenje osnovnog značenja deminutiva ustvari predstavlja metonimijski transfer značenja. Ljudi, naime, imaju prirodan strah od velikih stvorenja, dok mala deca i životinje uglavnom izazivaju pozitivne emocije kao što je nežnost.

8. *Leksikalizacije*

Mnogi deminutivni oblici predstavljaju idiomatizovane lekseme, samo formalno u vezi sa deminutivima. U slučaju deminutivnih leksikalizacija mogu se uočiti sledeće pojave:

a) Potpuno dovršena leksikalizacija, često sa prelazima ka terminologiji
b) Delimična leksikalizacija (kod koje se ipak oseća deminutivnost)

Potpuno dovršena leksikalizacija, često sa prelazima ka terminologiji

papuča — PAPUČICA: GAS/BRAKE/CLUTCH PEDAL PAPUČIĆ: HEN-PECKED HUSBAND, TIED TO HIS WIFE'S APRON-STRINGS; *baba* — BABICA *old woman* — MIDWIFE; *jaje* — JAJAŠCE *egg* — OVUM, *jagoda* — JAGODICA SMALL BERRY, FINGER CUSHION (TIP OF THE FINGER), CHEEKBONE, ČAŠICA — CALX the green outer part of a flower (knee, flower), *marama* — MARAMICA PERITONEUM (medicina), PLEURA (PLUĆA), *košulja* — KOŠULJICA *shirt* — (GRAIN) HUSK, (SHELL) CASE, (BULLET) JACKET, (SNAKE) SLOUGH, CAST SKIN, *jezik* — JEZIČAK *tongue* — SMALL TONGUE, (ždrela) UVULA, (dušnika) EPIGLOTTIS, (instrumenta) REED, (vage) POINTER, INDEX, *lopata* — LOPATICA *shovel* — SHOULDER--BLADE, JABUČICA: ADAM'S APPLE, EYEBALL ; *reč* — REČCA *word* — PARTICLE

Delimična leksikalizacija (kod koje se ipak oseća deminutivnost)

karta — KARTICA: *card, ticket* — SLIP, CARD (credit/phone/index); *kola* — KOLICA: HAND-CART, WHEEL BARROW, TROLLEY, BABY CARRIAGE/PRAM, WHEEL - CHAIR, BOČICA — LITTLE BOTTLE ali i MEDICINE BOTTLE, CRUET; *balon* — BA-

LONČIĆ — *(toy) baloon* — BUBBLE; *knjiga* — KNJIŽICA, određena vrsta knjižice: BANK BOOK, SAVINGS-BANK BOOK, HEALTH-INSURANCE BOOKLET, MEDICAL--CARE CARD, MEMBERSHIP CARD; *ruka* — RUČICA: hand/arm — SMALL HAND, SMALL HANDLE/GRIP/EAR; *brat* — BRATIĆ: NEPHEW

Dakle, deminutiv kao morfološka kategorija može da izrazi brojna pa čak i kontradiktorna značenja kao na primer pozitivne i negativne stavove. Navešćemo neka pitanja od značaja za semantiku deminutiva:

a. Različite moguće interpretacije (dvosmislenost) jednog oblika: npr. *kolica — my nice little car* (hipokoristik) ili *a pram* (leksikalizacija).

b. Semantička diferencijacija nastavaka: npr. *kućica — little house, cottage, bungalow, crib*, ali i *kućerak* (stilski obojen deminutiv) — *hovel, sl. dump, (small) wretched house, this nice little house of mine*.

c. Umanjenice od sinonimnih osnova nisu uvek sinonimi: *bočica — medicine bottle; flašica — feeding bottle; baštica — small garden, vrtić — kindergarten*.

d. Višestruka deminutivizacija: *sobica; sobičak — small room, closet, cubicle; this little room of mine*

e. Nepredvidljivo značenje leksikalizovanih deminutiva: npr. *lopatica — shoulder-blade*.

Tabela broj 5. *Semantički aspekt deminutivizacije u srpskom*

	OSNOVNO ZNAČENJE	METAFORIČKA PROŠIRENJA ZNAČENJA								LEKSIKALIZACIJE
osnova	**malen**	**umanjen kvantitet**	**mlad**	**umanjen intenzitet**	**umanjen kvalitet**	**aproksimativno značenje**	**intenzifikacija**	**hipokorističko značenje**	**diskursna formula**	
zajednička imenica	*satić, gradić*	*bradica, večerica*	*pastirić, grofić, lavić*	*kišica*	*činovničić*		*sobičak*	*sinčić, cvetak*	*kafica, sokić*	*devojčica, bratić,*
apstraktna imenica		*komadić, časak*						*dušica, slobodica*		*rečca, smešak*
lično ime								*Tomica*		*Tomica*
pridev						*lepuškast*	*ovolišni ovolicki*			
prilog							*malčice*			
glagol				*raduckati*					*ručkati*	

3. *Pragmatički aspekt deminutivizacije*

Na nivou pragmatike za deminutive se može reći da predstavljaju određenu vrstu diskursnih formula koje svoja značenja dobijaju u konkretnim komunikacionim situacijama (npr. prilikom tepanja *sunašce* ili iskazivanja ljubaznosti *Jeste li za kaficu?*). Deminutivi u srpskom se često koriste u mnogim situacijama i šablonizovanim ulogama od izražavanja nežnosti do prezira, saosećanja, lažne skromnosti, ublažavanja iskaza kao i ironije i sarkazma. Oni takođe

mogu da modifikuju intenzitet ilokutivne snage govornih činova kao što su zapovesti, molbe, žalbe, itd. Kao što je već rečeno, Dresler i Barbarezi smatraju da je ono što je zajedničko svim ovim upotrebama deminutiva ustvari morfopragmatičko obeležje [— ozbiljno] (Dressler & Merlini-Barbaresi, 1994) koje se odnosi na čitav govorni čin, a ne samo na sam deminutiv. Možda je to razlog zbog kojeg se u takvim slučajevima obično koristi samo jedan oblik u deminutivu u jednom iskazu. Dakle, deminutivi pri tom signaliziraju određen govornikov stav koji nije ni standardan niti očekivan od strane njegovog sagovornika. Zbog toga se, verovatno ova upotreba ograničava na neposrednu govornu komunikaciju i to uglavnom u neformalnom registru (slengu).

Ovo su dakle neki od konteksta u srpskom jeziku u kojima deminutivi imaju pragmatičku vrednost:

a) Prilikom tepanja, tj. iskazivanja nežnosti, naklonosti, ljubavi prema deci (prijateljima, ljubimcima): *Sunašce/srculence/pilence moje malo! Sweetie! / Honey!*

b) Prilikom prilagođavanja dečijem jeziku i dečijoj percepciji sveta: *Hoćeš li da pomaziš malu macu/mačkicu*? *Što je lepa ova kašica! Hajde pojedi jedan batačić!* Ili kada želimo da umanjimo strah kod dece: *Nemoj plakati! To je samo mali psić! Don't cry, it's just a silly little dog!*

c) Prilikom iskazivanja prezira, ironije: *Razmisli malo svojom glavicom. Why don't you use that (silly) head of yours? Stalno kupuje nove krpice!* (skoro idiomatizovano značenje) *She's always buying some new threads.*

d) Radi postizanja komunikativnog efekta u šalama: *Zamisli! Dobio je poklončić od $10000 od svoje tetke! Can you imagine? He only got $10000 from his aunt!*

e) Izražavanje lažne skromnosti: *Imam ja svojih par knjižica o toj temi. I have a couple of books of my own on this subject.*

f) Deminutivi kao eufemizmi (zamene za teške, neprijatne reči): *On voli čašicu. He is quite a heavy drinker.*

g) Izražavanje saosećanja ili empatije prema ožalošćenoj porodici: *Vaša Milkica je bila divna žena!*

h) Kada se želi izazvati osećanje empatije kod slušaoca (npr. u oglasima): *Poklanjam lepog psića. I'd like to give away a sweet little puppy.*

i) Izražavanje ljubaznosti (ublažavanje govornih činova): ***molbe***: *Sačekaj časak, Možeš li doći časkom? Would you come for a (little) moment?;* ***ponude***: *Jeste li za kaficu/sokić/rakijicu/kolačić? Would you like a (nice little) cup of coffee/glass of juice/brandy?* Uglavnom se koriste u komunikaciji sa prijateljima ili čak i nepoznatim ljudima pri čemu se želi stvoriti prijatna atmosfera. Otuda već i idiomatizovano značenje u: *Došla sam na čašicu razgovora! I came to have a nice friendly conversation with you.*

j) Prilikom ublažavanja (za slušaoca) neprijatnih iskaza: *Imamo jedan problemčić. We have a little (some kind of a) problem.*

k) Prilikom upućivanja komplimenata: *Lepa ti je* FRIZURICA. *That* NEW HAIRDO OF YOURS *is simply adorable.*

l) Za karakterizaciju ljudi (korišćenjem metafore): *pčela* — PČELICA: *bee* — LITTLE BEE, fig. BUSY BEE, EAGER BEAVER , *guska* — GUSKICA: *goose* —

GOSLING, ☺U SILLY☹LITTLE THING! ; *luda* — LUDICA: *a silly/ crazy person* — ☺U SILLY☹LITTLE THING! .

m) Za oblike ličnih imena i prezimena: *Tomica — Tommy* (nadimak od *Toma — Tom* ili ime bez hipokorističkog značenja). Najčešći obrazac za izvođenje prezimena je korišćenje deminutivnih nastavaka na osnove od ličnih imena: *Jovanić, Jovančić.*

Kao što se može videti iz navedenih prevoda, usled nedostaka prevodnih ekvivalenata, ovde se u engleskom koriste uglavnom formalni korespondenti.

4. *Zaključak*

Cilj ovog rada je bila morfološka, semantička i pragmatička analiza deminutivizacije u srpskom jeziku kao i nalaženje prevodnih ekvivalenata i formalnih korespondenata u engleskom jeziku, u kome je ovaj proces krajnje neproduktivan. Zbog takve prirode deminutivizacije u engleskom, u postupku prevođenja su se koristila sledeća sredstva:

a) *pridevska premodifikacija* uz imenicu osnove. U zavisnosti od deminutivnog značenja korišćeni su različiti pridevi: *little/small; sweet/nice/cute little; short; young; light; poor/bad/small-time*.

b) *složenice* sa: *baby/toy; cub/whelp/baby*.

c) *engleske deminutivne sufiksacije*: na *-ie/-y; -ling; -let; -ette.*

d) postojeće *lekseme* u engleskom: npr. *cot, pram*.

e) *određene strukture* kao što je tzv. dupli genitiv: npr. *this little house of mine*.

f) odgovarajuće *diskursne formule* u engleskom: *Sweetie! Honey! Darling!*

g) ponekad *ne postoji formalni način* za izražavanje razlike između značenja osnove i deminutiva: npr. *čas — časak*, *mezimac — mezimče: pet child/ favourite, darling*.

Dakle, pri prevođenju sa srpskog na engleski treba osim morfološke informacije kod umanjenica uzeti u obzir i semantičku, stilisku i pragmatičku diferencijaciju deminutivnih oblika kako bi se sve nijanse originala prenele na ciljni jezik.

Deminutiv kao kategorija nije složen samo sa stanovišta morfologije, semantike i pragmatike, već je interesantan na nivou *psiholingvistike* i *sociolingvistike*. Možemo samo pomenuti neka od takvih pitanja u vezi sa deminutivom, kao na primer:

— Da li žene više koriste deminutive od muškaraca i zašto?

— Da li upotreba deminutiva može da odražava psihološko stanje govornika?

— Da li upotreba deminutiva može biti društveno neprihvatljiva ili poželjna?

Bilo bi interesantno takođe i proučavati deminutiv sa *etnofilološkog aspekta*, to jest ispitivati razlike u učestalosti i produktivnosti deminutiva kao i u

psihološkim navikama u upotrebi koje variraju od jezika do jezika. Takva analiza bi pripadala polju *kognitivne lingvistike*.

KORPUS

Korpus srpskih deminutiva koji je ovom prilikom analiziran uzet je iz sledećih izvora:

Babić, Stjepan. (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku.* Zagreb: JAZU, Globus.

Bujas, Željko. (1999). *Veliki hrvatsko-engleski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Radović Dušan. (1991). *Antologija srpske poezije za decu*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Vasić, Vera &Iocić, Mirjana. (1988). *Školski rečnik standardnog srpskohrvatskog / hrvatskosrpskog jezika*. knjiga prva A-Lj, knjiga druga M-Po. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika u Novom Sadu, Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

Korpus engleskih deminutiva uzet je iz:

Summers, Della. (ed.). (2000). *Longman Dictionary of Contemporary English*. Harlow: Longman.

LITERATURA

Babić, Stjepan. (1986). *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku.* Zagreb: JAZU, Globus.

Barić, E. et al. (1979). *Priručna gramatika hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku. Školska knjiga.

Bujas, Željko. (1999). *Veliki hrvatsko-engleski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Dressler, Wolfgang U. &Merlini-Barbaresi, L. (1994). *Morphopragmatics*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Grickat, Irena (1995). „O nekim osobenostima deminucije". *Južnoslovenski filolog* 51: 1—30.

Jurafsky, Daniel. (1996). „The Universal Tendencies in the Semantics of the Diminutive" *Language* 72, 3: 533—578.

Marchand, Hans. (1960). *The Categories and Types of Present-day English Word Formation*. Wiesbaden: Otto Harrassovitz.

Maretić, Tomo. (1963). *Gramatika hrvatskog ili srpskog književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Merlini-Barbaresi, Lavinia. (1999) „The Pragmatics of the diminutive English -y/-ie Suffix", in C. Schaner-Wolles, J.R. Rennison &F. Neubarth (eds.), *Linguistic studies in honour of Wolfgang Ulrich Dressler* presented on the occasion of his 60th birthday, 58—70.

Mrazović, P. &Vukadinović, Z. (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojadinovića, Novi Sad: Dobra vest.

Prćić, Tvrtko. (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Prćić, Tvrtko. (1999). „The Productivity of Competing Affixes" *Linguistica e Filologia* 9: 125—134.

Radović Dušan. (1991). *Antologija srpske poezije za decu*. Beograd: Srpska književna zadruga.

Summers, Della. (ed.). (2000). *Longman Dictionary of Contemporary English*. Harlow: Longman.

Taylor, John R. (1989). *Linguistic Categorization*. Oxford: Clarendon Press.

Radmila Đurić

DIMINUTIVES IN SERBIAN AND THEIR TRANSLATION EQIVALENTS IN ENGLISH

S u m m a r y

This paper offers an analysis of the very productive derivational process of diminutivization in Serbian at the morphological, semantic and pragmatic levels. Furthermore, it is contrastively oriented towards suggesting translation equvalents and formal correspondents in English, a language in which this field of word formation is virtually no longer productive. At *the level of morphology*, there are issues such as (a) morphophonological characteristics of diminutive suffixes, (b) productivity of competing suffixes, (c) synonymy, i.e. free variation of suffixes, and (d) complementary distibution of suffixes, esp. with the same base. *Semantic analysis* will provide an account of the polysemy of diminutives, dealing with the questions of (a) metaphorical extensions of meaning from literal size to other, even contradictory senses, (b) compositionality vs. lexicalization (and the possibility of both in the same form), and (c) semantic differentiation of different suffixes, esp. with the same base. At *the level of pragmatics*, diminutives will be analyzed as a kind of discourse formulas which acquire their meaning and communicative function in the context of concrete language use.

НАПОМЕНЕ О ЈЕДНОЈ ЗАЈЕДНИЧКОЈ ОСОБИНИ СРПСКОГ И БУГАРСКОГ ПРАВОПИСА У ВРЕМЕ ПАТРИЈАРХА ЈЕВТИМИЈА

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

UDC 811.163.41'35
811.163.2'35

Кратак садржај. Један изговорни полугласник био је заједничка одлика српског и бугарског црквеног и књижевног језика у другој половини XIV века. И на српској и на бугарској страни требало је тада наћи графијско решење којим би се обележио поменути изговорни полугласник. То решење је нађено у слову дебелом јеру (ъ).

Кључне речи: дебело јер (ъ), изговорни полугласник, безгласни знак, правописна реформа, неизговорно слово.

Опште је познато да се у време бугарског патријарха Јевтимија (1375—1393 — живео од 1325/1330. до 1402 (?); уп. Динеков 1963 285 и даље; Мошин 1964 474) словом дебелим јером (ъ) у бугарском црквеном и књижевном језику означавао изговорни полугласник, и то у одређеним положајима у речима. Слична правописна ситуација, или у великој мери слична, огледа се и у разним споменицима XIV а поготово XV века (и даље), писаним српским црквеним и књижевним језиком (српскословенским). Ову међусобну сличност условио је одређени лингвистички моменат, јер у то време, у XIV веку, српски народни говори а и низ бугарских народних говора, као и српски и бугарски црквени и књижевни језик, имали су, поред осталог, и једну заједничку фонолошку црту: полугласник, наравно, изговорни који у оба ова језика није био истоветног порекла али који је тада улазио у састав фонолошких самогласничких система поменутих језика. Начин обележавања овог изговорног полугласника код Срба и Бугара у одређеном временском периоду — о чему ће касније овде бити више речи — могао је представљати графијски проблем чије је решавање било нужно. Решење је нађено у слову дебелом јеру (ъ).

Ово слово (ъ) у бугарској писмености, у ранијим временима (и пре XIV века) означавао је полугласник задњег реда (наравно, изговорни), мада се оно писало и на местима где се тај полугласник није изговарао, где је био безгласан, односно где се некадашњи полугласник налазио у слабом положају. Сада, у периоду пре и за време патријарха Јевтимија, требало је слову дебелом јеру (ъ) оставити само функцију означавања изговорног полугласника (а тај се полугласник и данас чува у бугарском језику, нпр. у његовим источним дијалектима и другде: Харалампиев 2001 52; БДА 59—62, 64—66),и то у одређеним положајима у речи: у корену, у префиксима, у предлозима *съ, въ, къ* и др., затим у обележавању

самогласничког *р* и *л* знацима *ръ, лъ* и сл. (Василев 1980 411 и даље; Давидов 2002 37; Харалампиев 2002 54, 74; Харалампиев 1995 44—45; Харалампиев 1990 34; уп. и Мирчев 1963 30). Истовремено укинула би се служба овога слова означавања безгласног *ъ*, с тим што би ту службу, на пример на крају самосталних речи, преузело безгласно слово танко јер (ь) — јер се полугласник предњег реда (ь) у низу бугарских народних говора раније развио у самогласник *е* (Харалампиев 2001 52; БДА 70, 73) а слово *ь* у писању није било напуштено. У поменутом одређивању нове функције слову дебелом јеру (ъ) огледа се реформаторски поступак онога који је то учинио, било да је то био појединац, било да је у питању група људи, претходника или савременика патријарха Јевтимија.

У српском језику и писмености ситуација је била друкчија. Стари полугласници (ъ, ь) — наравно, изговорни, у јаком положају — у српским народним говорима између себе су се изјвдначили *у један полугласник*, а што се десило, како се сматра, до краја X или до почетка XI века, када је дошло, уопште узев, до прве фонолошке измене вокалског система у српском народном језику (Ивић 1990 50). Са примањем код Срба словенског богослужења (наравно византијског, грчког, православног) — што се десило свакако најкасније с првим деценијама XI века — када је истовремено примљена и словенска писменост, могла се у тој српској писмености стабилизовати употреба слова танког јера (ь) за означавање поменутог српског јединог полугласника, наравно изговорног. Ово означавање је могло настати под утицајем тадашњег, макар временски не дуго употребљаваног, начина писања у Преславу: само *ь* уместо *ъ* и *ь* (што је било условљено свођењем два полугласника на један у неким бугарским народним говорима, а по хипотези И. Гълъбова: уп. Младеновић 2002 59—65).

Тај један полугласник у српском народном језику, који се у српској писмености означавао словом танким јером (ь), одлика је најстаријих сачуваних српских писаних споменика, и то како на народном језику (Повеља Кулина Бана, 29. август 1189. г.), тако и на српскословенском (старом српском црквеном и књижевном) језику (Мирослављево јеванђеље, писано 90-их година XII века). Ова језичка одлика (један полугласник), која се у писаним споменицима најчешће означавала словом танким јером (ь), била је и остала карактеристика српског народног и српског црквеног и књижевног језика све до краја XIV и почетка XV века. Тада се у огромном делу српског народног језика поменути изговорни полугласник вокализовао у самогласник *а* (нпр. велики део Србије и Црне Горе, затим Босна, Херцеговина и др.), док се у већини зетских говора у Црној Гори развио у отворено *е* (у јужној и источној Србији остао је невокализован полугласник (реда *а*) до данашњега дана а исто тако и у мањим оазама поменутих зетских говора у којима се полугласник, реда *а*, сачувао у кратким слоговима — Ивић 1990 51; Младеновић-Петровић 1975 141 и даље).

Новија испитивања (вршена филигранолошким методом) настанка српских споменика писаних српскословенским језиком (српским црквеним и књижевним језиком, српском редакцијом старословенског језика)

а који су по својој садржини богослужбени или уопште богословски — показала су да се у низу рукописних књига из прве половине XIV века (а ретко из XIII столећа), поред традиционалног слова танког јера (ь), употребљава и слово дебело јер (ъ) и то у свим службама: и када означава изговорни полугласник, и када њега не означава, тј. када ое употребљава само правописно, као безгласни знак (уп. Јовановић-Стипчевић 1991 270—276; Јовановић-Стипчевић 2000 344 и даље; уп. и Трифуновић 1978 104). Поред евентуалног подражавања предлошцима с којих су преписиване неке од поменутих књига (где се ретко јавља ѣ), за употребу слова дебелога јера у другима од њих може се претпоставити да су њихови писари тежили да пруже свој допринос правописној стабилности у текстовима које пишу. Овакво њихово настојање било би у складу са временом када су они живели и писали а које се одликује познатим општим „новим духовним струјањима", када се код Срба и Бугара приступало проверавању, ревизији и исправљању садржине богослужбених књига, стварању њихових нових словенских превода полазећи од најаутентичнијих грчких оригинала чије су колевке биле, наравно, манастирска средишта на Светој Гори. „Одавде [из Свете Горе — А. М.] су се ширили — каже В. Мошин — у Србију и Бугарску тадашњи религиозни и филозофски покрети; тамо су били стари грчки рукописи с којих је требало да се праве нови преводи литургијских, канонских, хомилитичких и аскетско-поучних дела; ту је требало да буде постављено питање ревизије текстова Светог писма [...] У светогорским преводилачким и преписивачким радионицама *морала се осетити и потреба прецизније регламентације правописа*" [подвукао А. М.] а за такво угледање Срба и Бугара Грци су имали не „само исправне канонске текстове већ и филолошку литературу" [...] „Приближавање јужнословенског писма и правописа грчком узору — наставља В. Мошин — вршило се стално кроз читав XIV век" [...] „Редовно се акценти јављају у бугарским рукописима из средине XIV века; тада се појављују и у српским. Уопште се за то доба мора нагласити ванредна повезаност између српске и бугарске писмености, које су преводиле грчка дела и црпле своје идеје из исте културне ризнице у Светој гори и редовно посуђивале једна другој своје рукописе за преписивање. Културна повезаност између Срба и Бугара у XIV веку била је у потпуном складу с уском повезаношћу између оба народа у политичком животу; нарочито у доба цара Душана [умро 1355. г. — А. М.] и његова шурака бугарског цара Јована Александра, а посебно се морала појачати у последњој четвртини XIV века, кад се пред оба народа после Маричке битке 1371. године у потпуној грозоти дигла авет блиске заједничке пропасти од Турака". У наставку В. Мошин каже: „Настојања око исправљања и дотеривања правописа, која су у току XIV века ишла паралелно с покретом на исправљању црквених текстова и у највећој мери била баш тим покретом наметнута, била су у последњој четвртини XIV века у Бугарској крунисана правописном реформом патријарха Јевтимија" (Мошин 1964 470, 471; уопште о ревизији, исправљању и новим преводима богослужбених књига уп. Богдановић 1981 603—616; Давидов 2002 30—34). Ова реформа патријарха Јевтимија пред-

ставља, заправо, завршну фазу претходног развитка правописних измена, усвајања низа решења која су Патријархови претходници, ученици и савременици спроводили у пракси, односно она је „завършен стадий в процеса на органичната еволюция на българския правопис от предходния етап" (Василев 1980 407), јер „почвата за реформиране на книжовния език е била подготвена още преди Евтимий" а „след завършането си в България [1371. г. из Свете Горе — А. М.] Евтимий се е заел да доведе започналия процес докрай, издигнал го е до равнището на официална книжовна политика, осигурена с поддръжката на царя" (Харалампиев 2002 60, 61; уп. и Недељковић 1965 470, 471; Петков 1974 536; Василев 1980 406; Харалампиев 1990 29). Овај поглавар Бугарске православне цркве својим ауторитетом и свакако својим непосредним учешћем заузео се да ова целокупна реформа (црквенокњижевна, књижевнојезичка и правописна) постане обавезујућа у самој пракси. Она је то постала свакако у највећој мери иако се није свуда доследно примењивала.

У таквој општој културној ситуацији, а посебно у црквенокњижевној и правописној, писање код Срба у то време одликовало се низом истих црта као и код Бугара, тј. употребом графијских и ортографских особина преузетих из грчког писања (грчка кузивна слова: „алфа", широко *е*, високо *т* које личи на број *7*, затим десетеричко *и*, „тита", „зело", „кси", „пси", „ижица", надредни и надсловни знаци: спиритуси, акценти, знаци за интерпункцију и сл. — Мошин 1964 470, 471). Тада је код Срба требало пронаћи посебан знак за обележавање горепоменутог изговорног полугласника јер је традиционално слово танко јер (ь) имало две функције: означавало је изговорни полугласник, али се истовремено писало и на оним местима у речи где није било никаквог изговора па је ту слово *ь* било безгласно (нпр. на крају речи или на месту некадашњег полугласника у слабом положају где се *ь* писало по традицији). У српском писању појавило се слово дебело јер (ъ) *у оној његовој функцији која се огледа у текстовима који репрезентују правописну реформу бугарског патријарха Јевтимија*, тј. у обележавању изговорног полугласника, како смо већ рекли, у одређаним положајима у речи. Идентичност ове функције слова дебелога јера (ъ) у тадашњем бугарском и српском *правопису* била је условљена (а њено спровођење у пракси олакшано) чињеницом, овде већ поменутом, да су српски и бугарски народни и црквени и књижевни језик имали *један изговорни полугласник* у својим тадашњим вокалским системима, који је обележаван једним словом: дебелим јером (ъ). Ова чињеница сведочи: а) о тадашњој блискости између Срба и Бугара у овој језичкој особини, б) о тадашњој блискости српске и бугарске ортографије (рачунајући ту и друге горепоменуте правописне црте) и в) о могућности инспирације српских писара поменутом бугарском правописном цртом (обележавањем изговорног полугласника са ъ), односно њиховим преузимањем таквог писања из бугарског правописа (Мошин 1964 472; Недељковић 1965 471; Недељковић 1975 244). Не треба сметнути с ума да се слово дебело јер (ъ), за разлику од писања код Срба, одавно употребљавало код Бугара, и то континуирано на највећем про-

стору бугарске писмености: још од времена стварања словенског писма (а у XIV веку слово ѣ наставило је и даље да се употребљава, истина, с горепоменутом модификованом функцијом). У српској писмености слово дебело јер (ъ) у служби означавања изговорног полугласника употребљавало се не само у времену ресавског правописа, тј. не само после подизања у Србији манастира Ресаве (Манасије — 1406/7—1418. г., уп. Ђорђевић — Ђурић 1982 185), када је владао деспот Стефан Лазаревић, већ и пре овог времена (Мошин 1964 472—473; уп., поред осталог, и у једној повељи кнеза Лазара из 1381. године недоследно обележавање са словом ѣ: предлога *вѣ, сѣ*, префикса *вѣ-*, затим вокалног *р* са *рѣ*: Младеновић 2003 149).

Када је после XIV века у већини српских народних говора дошло до вокализације полугласника у самогласник *а* (при чему се ова фонолошка промена вокалског система одразила, наравно, и у српскословенском језику, тј. у црквеном и књижевном језику Срба тога времена), слово дебело јер (ъ) наставило је и даље да се употребљава у српском писању. На језичком плану ова промена полугласника у *а* значила је нестанак тога полугласника из фонолошког самогласничког система великог дела српског народног језика (о томе је овде већ било речи), а што значи истовремено и из српскословенског језика. Ова промена, престанак постојања изговорног полугласника, није, међутим, искључила слово дебело јер (ъ) из српског писања, јер је сада, уместо означавања дотадашњег *йолуӷласника изӷоворноӷ*, слово ѣ наставило сличну службу: обележавало је *самоӷласник а* који је, разуме се, такође *изӷоворан*. Тај самогласник *а*, у прво време, нарочито у богослужбеним текстовима, није се, најчешће, обележавао словом *а* већ словом ѣ, с тим што се касније постепено овде ширило писање и слова *а*. Ту графијску поступност у XV, XVI, XVII и у првој половини XVIII века показују више српски небогослужбени текстови неголи богослужбени (који више чувају традиционалан правопис), али њу показују и ови други, поготово из прве половине XVIII столећа, који познају широку заступљеност писања слова *а* уместо ранијег писања слова ѣ или ь (Младеновић 1991 23—26; Младеновић 1984—1985 347—350; Младеновић 1987 453—461).

Паралелно са словом дебелим јером (ъ) у српском писању употребљавало се и слово танко јер (ь), као традиционално, којим је од најстаријих времена српске писмености означаван *изӷоворни йолуӷласник* а, поред тога, ово слово као безгласно писало и на местима у речи где оно није „покривало" никакав изговор (нпр. на крају речи и у положају некадашњег полугласника у слабом положају.). А када је после XIV века дошло до горепоменуте вокализације полугласника у самогласник *а*, слово танко јер (ь) почело је да означава тај самогласник који је био језички настављач дотадашњег полугласника. Тиме се у српској писмености практично продужило претходно стање када се словима ь и ѣ обележавао један изговорни полугласник — а сада се тим истим словима означавао рефлекс тог једног полугласника: самогласник *а*. Пошто се због традиције из писања није могло искључити ни једно од ових двају слова (ь, ъ), то су се она оба употребљавала и даље у српском писању (у

обема службама: и кад су означавала вокал *а*, и кад су била безгласна), и то врло често, па и од стране истог писара, у истој рукописној књизи или тексту. Такво писање је довело до проширења функције слова дебелог јера (ъ), тј. до стварања безгласног ъ, односно до функционалног изједначења овог слова (ъ) са словом танким јером (ь), чиме се створио симетричан однос:

ь (изговорно) /вокал *а* од XV века : ь (неизговорно, безгласно) = ъ (изговорно) /вокал *а* од XV века: ъ (неизговорно, безгласно).

Оваквом употребом слова ь и ъ одликовао се српски правопис у временима пре и за време (донекле) а поготово после патријарха Јевтимија, што значи не само у XIV веку већ и у столећима која су долазила. Пошто су оба слова: и танко јер (ь), и дебело јер (ъ) означавала и изговорни и неизговорни полугласник (до краја XIV века), а такође и самогласник *а*, али и одсутсво било каквог изговора (од XV века наовамо) — то су слова ь и ъ (кад су обележавала најпре изговорни полугласник, односно касније самогласник *а*) могла бити написана са надсловним акценатским знацима изнад себе (дакле, с акутом (оксијом), периспоменом, варијом (грависом), односно са две варије), који су, наравно, преузети из грчког писања. Пошто су ови акценатски знаци стављани изнад вокала у разним положајима у речи, то је писар писањем акцената изнад слова ъ и ь скретао пажњу читаоцу на полугласничку (до краја XIV века) или на самогласничку вредност (од XV века наовамо) слова ь или ъ, и то на одређеним местима у датој речи или облику (нпр. у неким повељама кнеза Лазара, писаним у времену од 1379. до 1388. г., облици генитива множине именица, као нпр. *инокь, работ҃ь, даровь, книг҃ь, ребрь, краль* и сл., затим везник *нь* (’већ, него’), долазе написани чешће са две варије улево а ређе са периспоменом изнад крајњег -ь: Младеновић 2003 132, 134, 151, 182, 204; уп. такође у Апостолу, рукописној књизи писаној 1566. г. у западној Србији, примере са словима ь и ъ изнад којих су написани акценти: а) акут (оксија) — *т҃ьма* 20а, 63а, *т҃ьмниц҃ѕ* 8, *льжь* (*ль-*) 65а, затим *т҃ъм’ниц҃ѕ* 26, *дъжда* 162а, *лъвь* (*ль-*) 57а, *сьи* (’овај’) 12а, 34а и др., б) периспомена — *нъ* (’већ, него’) 82, 91, 99а и др., в) варија — *лъвь* (*лъ-*) 57, *сьи* (’овај’) 37а, 67 и др., г) две варије улево — *нь* (’већ, него’) 68, 71, *нъ* (’већ, него’) 47, 85, *т҃ъ* (’тај’) 65а, *сьи* (’овај’) 36 и др. — ова књига се чува у софијској Народној библиотеци „Св. Ћирило и Методије” под сигн. 894 и о њој. уп. Младеновић 1986 107—122). Пошто су се слова ь и ъ писала у речима и на местима где су она била безгласна, где није постојао никакав њихов изговор, то се дешавало да су се ь и ъ и у тим положајима понекад писали с акцентима изнад себе, што је, наравно, грешка одговарајућег писара.

Слово ъ које је на показани начин ушло у српско писање углавном од XIV века није прекидало своју употребу већ ју је наставило све негде до половине XVIII столећа. Преласком Српске православне цркве са српскословенског језика (са српске редакције старословенског језика) на рускословенски језик (на руску редакцију старословенског језика), а то се почело званично дешавати од 1726. године — слова: дебело јер (ъ) и танко јер (ь) напуштала су и напустила своју традиционалну функцију

означавања одређеног вокалског изговора (тј. самогласника *а*) и свела су се само на безгласне знаке. Ово је било условљено таквим статусом слова *ь* и *ъ* у правопису рускословенског језика пошто се овај руски црквени језик од давнине одликовао рефлексима *е* и *о* за некадашње полугласнике *ь* и *ъ* (уп. Младеновић 1977 16—20; Иванова-Мирчева 1987 339). Као безгласна слова, као чисто правописни знаци, танко јер (ь) и дебело јер (ъ) употребљавали су се у српској ћирилици, и писаној и штампаној, током друге половине XVIII и у првих шест деценија XIX века. Истина, у тим временима оба ова слова била су захватана, била су делимично или потпуно искључивана из писања од стране појединаца који су се бавили реформисањем српског писма, да би коначним званичним усвајањем азбуке Вука Караџића, 60-их година XIX века, у Србији престала да се употребљавају *ь* и *ъ* (с изузетком танког јера (ь) у функцији означавања вокалног *р* кад се оно налазило у суседству других самогласника, нпр. *умрьо* и сл., што се у писаној и штампаној српској ћирилици задржало негде до краја поменутог столећа — уп. Младеновић 1977 19—20; Младеновић 1980 325).

Београд

СКРАЋЕНИЦЕ

Богдановић 1981 — Димитрије Богдановић, Књижевност у знаку Свете горе 603—616 у књизи: Историја српског народа. Прва књига. Од најстаријих времена до Маричке битке (1371). — Београд (Српска књижевна задруга), 1981.

БДА 9 — Български диалектен атлас. Обобщаващ том. I—III. Фонетика. Акцентология. Лексика. — София (Българска академия на науките. Институт за български език), 2001.

Василев 1980 — Васил П. Василев, Правописната реформа на Евтимий и отражението ѝ в произведения на негови следовници и на българските дамаскинари. — Търновска книжовна школа, София (Великотърновски университет „Кирил и Методий". Институт за балканистика при БАН), 1980, том 2, 405—421.

Давидов 2002 — Ангел Давидов, Към характеристиката на Евтимиевата реформа, 29—51 у књизи: Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа, София (Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий"), 2002, том 1.

Динеков 1963 — Петър Динеков, Евтимий Търновски, 285—306 у књизи: История на българската литература. 1. Старобългарска литература, София (Българска академия на науките. Институт за литература), 1963.

Ђорђевић — Ђурић 1982 — Гордана Бабић-Ђорђевић и Војислав Ј. Ђурић, Полет уметности, 144—191 У књизи: Историја српског народа. Друга књига. Доба борби за очување и обнову државе (1371—1537). — Београд (Српска књижевна задруга), 1982.

Иванова-Мирчева 1987 — Дора Иванова-Мирчева, Задачи на изучването на църковнославянски език, 333—343 у књизи: Дора Иванова-Мирчева, Въпроси на българския книжовен език до Възраждането. IX—X до XVIII век. — София (Държавно издателство „Народна просвета"), 1987.

Ивић 1990 — Павле Ивић, Историја језика. — Енциклопедија Југославије, Загреб, 1990, књ. 6, 50—67.

Јовановић-Стипчевић 1991 — Биљана Јовановић-Стипчевић, О сређивању српскословенског правописа у првим деценијама XIV века. — Архиепископ Данило II и његово доба, Београд (Српска академија наука и уметности. Научни скупови књ. 58. Одељење историјских наука књ. 17), 1991, 265—280.

Јовановић-Стипчевић 2000 — Биљана Јовановић-Стипчевић, Кареја и Хиландар — чувари традиције у развоју српскословенског правописа. — Осам векова Хиландара. Исто-

рија, духовни живот, књижевност, уметност и архитектура. Београд (Српска академија наука и уметности. Научни скупови књига XCX. Одељење историјских наука књига 27), 2000, 343—350.

Мирчев 1963 — Кирил Мирчев, Историческа граматика на българския език. Второ издание. — София, 1963.

Младеновић 1977 — Александар Младеновић, Напомене о српскословенеком језику. — Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1977, књ. XX-2, 1—20 (вокализација полугласника у српском народном језику наступила је после XIV века а не почетком овог столећа, како сам раније мислио и како помињем у овом раду).

Младеновић 1980 — Александар Младеновић, О неким особинама српскословенског језика после XIV века. — Търновека книжовна школа, София (Великотърновски университет „Кирил и Методий". Институт за балканистика при БАН), 1980, том 2, 316—325 (вокализација полугласника у српском народном језику наступила је после XIV века а не почетком овог столећа, како сам раније мислио и како помињем у овом раду).

Младеновић 1984—1985 — Александар Младеновић, Још један „рукопис Александров". — Археографски прилози, Београд (Народна библиотека Србије. Археографско одељење), 1984—1985, књ. 6—7, 347—350 са 4 факсимила.

Младеновић 1986 — Александар Младеновић, Археографске белешке. 1. Апостол (1566. г.). — Археографски прилози, Београд (Народна библиотека Србије. Археографско дељење), 1986, књ. 8, 107—122.

Младеновић 1987 — Александар Младеновић, Српска редакција старословенског језика — неке особине из текстова XVIII века. — Кирило-Методиевски студии, София (Българска академия на науките. Кирило-Методиевски научен център), 1987, том 4, 453—461 (објављено и у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1986, XXIX-1, 103—111).

Младеновић 1991 — Александар Младеновић, Неке напомене о језику рукописа „Службе светом кнезу Лазару". (Прва четвртина XVIII века). — Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења, Београд (Међународни славистички центар), 1991, књ. 19, св. 1, 23—26.

Младеновић 2002 — Александар Младеновић, О једној заједничкој особини старог црквеног о књижевног језика код Срба и Бугара. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2002, књ. XLV/1—2, 59—65 (под насловом: За една обща особеност на стария църковен и книжовея език у сърбите и българите — објављено и у публикацијама: Археографски прилози, Београд (Народна библиотека Србије. Археографско одељење), 2002, том 24, 7—15; Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски" Център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев", София, 2003, том 92 (11) за 2002. г., 221—226).

Младеновић 2003 — Александар Младеновић, Повеље кнеза Лазара. Текст. Коментари. Снимци. — Београд (Чигоја штампа), 2003.

Младеновић — Петровић 1975 — Александар Младеновић и Драгољуб Петровић, О судбини полугласника у неким зетским говорима и спомеиицима с осврtом на призренско-тимочку ситуацију. — Годишьак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, 1975, том. XVIII-1, 139—155.

Мошин 1964 — Владимир Мошин, „Револуције" у историји српског правописа. — Библиотекар, Београд, 1964, књ. 6 (за 1963. годину), 465—475.

Недељковић 1965 — Олга Недељковић, Правопис „Ресавске школе" и Константин Филозоф. — Српска књижевност у књижевној критици. I. Стара књижевност. Приредио Ђорђе Трифуновић. — Београд (Нолит), 1965, 467—475.

Недељковић 1975 — Олга Недељковић, Проблем рађања ресавског правописа и повеље из доба кнеза Лазара. (Посебно у односу на интерпункцију и прозодијски систем). — О кнезу Лазару. Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд (Филозофски факултет. Одељење за историју уметности. Београд — Народни музеј. Крушевац), 1975, 243—254.

Петков 1974 — Георги Петков, Евтимий Търновски и школата му според „Сказание о писменех" от Константин Костенечки. — Търновска книжовна школа 1371—1971, София (Великотърновски университет „Кирил и Методий". Институт за балканистика при БАН), 1974, 531—544.

Трифуновић 1978 — Ђорђе Трифуновић, Теодулов препис Теодосијевог „Житија светога Саве". — Хиландарски зборник, Београд (Српска академија наука и уметности), 1978, том 4, 99—108 са 8 факсимила.

Харалампиев 1990 — Иван Харалампиев, Езикът и езиковата реформа на Евтимий Търновски. — София, 1990.

Харалампиев 1995 — Иван Харалампиев, Строители на стария книжовен език. Търновска книжовна школа. — Велико Търново, 1995.

Харалампиев 2001 — Иван Харалампиев, Историческа граматика на българския език. — Велико Търново, 2001.

Харалампиев 2002 — Иван Харалампиев, Езиково-правописната реформа и езикът на патриарх Евтимий Търновски, 52—82 у књизи: Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа, Велико Търново (Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий"), 2002, том 1.

Александар Младеновић

ЗАМЕТКА ОБ ОДНОЙ ОБЩЕЙ ОСОБЕННОСТИ СЕРБСКОГО И БОЛГАРСКОГО ПРАВОПИСАНИЯ ВО ВРЕМЯ ПАТРИАРХА ЕВТИМИЯ

Р е з ю м е

В настоящей работе автор указывает на одну орфографическую особенность, которая в определенный период была общей и для сербского и для болгарского правописания. Речь идет об обозначении *произносимого редуцированного гласного* в сербском и болгарском письме в XIV веке, а именно с помощью буквы ѣ. В это время большая часть сербских народных говоров, а также и сербский церковный и литературный язык того времени, имели систему гласных, отличающуюся, наряду с другими фонологическими единицами, *произносимым редуцированным гласным*; это была характеристика и части болгарских народных говоров, а также и болгарского церковного и литературного языка. Несмотря на то что упомянутый *произносимый редуцированный гласный*, как у сербов, так и у болгар, имел не вполне тождественное происхождение, все же обозначение его в письменных памятниках представляло собой своего рода проблему и для сербов и для болгар. Решение найдено в букве ѣ. Этой букве оставлена функция обозначения *произносимого редуцированного гласного*, устранена его функция глухости (которая предоставлена букве ь), в чем проявляется реформаторский поступок надлежащих лиц или определенной личности. Таким же образом, каким буква ѣ употребляется в болгарских письменных памятниках, представляющих собой известную реформу правописания болгарского патриарха Евтимия, она началась употребляться и в сербских письменных памятниках. Очевидно речь идет о подражании древних сербских переписчиков болгарскому правописанию того времени.

В сербском письме буква ъ продолжалась употребляться и после XIV века. В то время в большинстве сербских народных говоров, а также в сербском церковном и литературном языке, больше не было *произносимого редуцированного гласного*, который после XIV века преобразовался в гласный *а*. Буква ѣ орфографически функционировала как и буква ь: оба эти знака теперь обозначали гласный *а*, но они использовались и как глухие в некоторых позициях в слове. Такую роль буквы ѣ и ь имели и в сербской кириллице примерно до середины XVIII века. С принятием русскославянского языка в качестве служебного языка Сербской православной церковью (официально начиная с 1726 г.) принято, конечно, и русскославянское правописание, в котором буквы ь и ѣ обозначали глухие. Таким образом буквы ѣ и ь перестали обозначать гласную *а*, и стали служить исключительно для обозначения глухости.

СЛОВО СВ. ЋИРИЛА СОЛУНСКОГ У СРПСКОМ ПРЕПИСУ ИЗ XIII ВЕКА*

НАТАША ДРАГИН

UDC 811.163.1'35„12"
091=163.1„12"

Кратак садржај. У раду се анализирају правописне и језичке карактеристике Слова св. Ћирила Солунског у српском препису из XIII века (рукопис бр. 23 збирке манастира Хиландара). Испитивање показује да правопис има одлике уређеног рашког типа. Српскословенска норма у тексту је у потпуности формирана. На фонолошком плану примењује се доследно, док се у сфери морфологије уочава мањи утицај народног језика. Када су у питању предлошци или ранији преписи, посведочене ортографске и језичке црте откривају руски извор, док се једној особини може приписати и македонско односно старословенско порекло.

Кључне речи: слово, св. Ћирил Солунски, српскословенски језик, XIII век, правопис, фонетика, морфологија.

Поред најзначајнијих богослужбених књига преведених са грчког за потребе христијанизације, веома рано у општесловенску рукописну ризницу ушао је и известан број оригиналних састава који и данас представљају незаобилазан извор за проучавање настанка и развоја словенске писмености. Поред Ћириловог и Методијевог житија, Похвалног слова Константину-Ћирилу и Методију, списа црнорисца Храбра и других дела, значајно место у овој групи текстова заузима свакако и Слово Константина Философа, познато још и под називом *Проглас светог јеванђеља*. Ђ. Сп. Радојичић истиче да је то „најстарија словенска оригинална песма, о којој данас преовлађује мишљење да је састав словенског просветитеља Константина-Ћирила. Написана је између 863. и 869. године."[1]

Најстарији познати препис налази се у рукописној књизи бр. 23 збирке манастира Хиландара на стр. 2—4 и претходи тексту четворојеванђеља.[2] Жанровска одредница и име аутора јављају се на самом почетку, у наслову: блаженаго оучителꙗ нашего костантина философа слово 2а/1—4. Књига је датирана у трећу четвртину XIII века, писана је на пергаменту, уставом, у два ступца, а њен највећи део чини текст четворојеванђеља,

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Историја српског језика* који финансира Министарство за науку Републике Србије.

[1] *Хиландарски рукописи о постанку словенске писмености*. Приредио Ђорђе Сп. Радојичић, Нови Сад 1963, 99.

[2] Димитрије Богдановић, *Каталог ћирилских рукописа манастира Хиландара*, Београд 1978, 60.

али се јављају и краћи текстови другог садржаја. Редакција споменика је српска, а по речима Д. Богдановића рукопис је писао „(бар делимично) дијак Бунило негде у Србији."[3] Значај овог преписа је утолико већи што, према сазнањима Ђ. Сп. Радојичића, „свега имамо четири рукописа с тим стиховима, и од њих су три српска (сем поменутог хиландарског, још два из XIV века), а један је руски (из XVI века)."[4] Текст *Слова* издат је више пута.[5] На савремени језик превео га је Ђ. Сп. Радојичић.[6]

У овом раду размотриће се његове правописне и језичке карактеристике у светлу досадашњих сазнања о споменицима из раног периода српске редакцијске писмености.

Правописне црте. Група *ја* на почетку речи и иза вокала бележи се лигатуром: а) ѩкоже 2а/6, ѩвлѩющіе 2в/17, ѩже 2г/3; б) бѫ́киѩ 2в/13—14, богѩти сѧ 2в/20, гноѩ 3а/14 итд.

Група *је* се такође у обе позиције означава лигатуром: а) ѥсть 2а/5, ѥзыіки 2а/9, ѥгда 3г/13; б) десныѣ 2а/20, житиѥ 2б/15, ѳаискоѥ 2б/15 итд.

Групе *ља*, *ња* увек се пишу помоћу лигатуре: оу҃чителѩ 2а/1—2, ѩвлѩющіе 2в/17, тлѩ 3а/12; огнѩ 2б/17, и҃нѩ 2б/18, 3в/13 итд.

У означавању *ље*, *ње* примењен је исти принцип: гл҃ѣмь 2г/10—11, 3б/1, тлѣ 3г/5, гн҃ѣ 3в/14, ѡгнѣм' 3г/13. Одступа само гл҃еть 3в/18—19.

Група *љу* (за *њу* нема примера) увек је са ю: гл҃ю́щіе 2б/7—8, тлю 2б/13, любещіе сѧ 3б/2 итд. По архаичном старословенском правопису лигатура ю доследно се јавља и иза ч и џ: чю/д/ 2г/3, чюють 2г/4, ѳрит'чю 3а/21, 3б/19, видещю 2в/8, ⷯощю 3а/2. Такав правопис, иначе, сређе се и у другим рукописима српске редакције.[7]

Потврда за писање етимолошког *р*' нема, док су слогови са некадашњим *с*' без лигатуре: всака 2в/12, 3а/16—17.

Вокал *и* испред *ј* углавном се бележи словом и: житиѥ 2б/15, бѫ́ю 2в/9, бр҃атиѩ 2г/13 итд. По изузетку се јавља і, оба пута на крају реда: бѫ́ѣіѩ 3а/19—20, непѳіѩзни 3в/15—16.

Осим у страној речи іѡань 2б/6, слово і се пише и у другим словенским речима, али увек на крају реда: не приложіть 3а/8—9, жизні 3а/17, живота 3а/18—19, по/д/бні 3г/1, чл҃вкі 3г/19. Ова позиција била је карактеристична за употребу овог слова и у другим споменицима из раног периода редакцијске писмености.[8]

---

[3] *Исто*, 60.

[4] Ђорђе Сп. Радојичић, *Старо српско песништво IX—XVIII век*, Крушевац MCMLXXXVIII, 186.

[5] Н. Дучић, *Старине хиландарске*. — Гласник Српског ученог друштва, 56, Београд 1884, 111—113; Йорданъ Ивановъ, *Български старини изъ Македония*, София 1931, 339—342 (издање садржи и критички апарат који омогућује увид у остале поменуте преписе). Ђорђе Сп. Радојичић је текст издао транскрипцијом (*Исто*, 11—13), а такође објавио и фотографије поменутог хиландарског преписа којима сам се служила у изради овог рада (*Хиландарски рукописи о постанку словенске писмености*, 1—5).

[6] Ђорђе Сп. Радојичић, *Старо српско песништво IX—XVIII век*, 14—16.

[7] Вера Јерковић, *Натпис на мраморном стубу на Косову. Основне одлике правописа и језика*. — Зборник историје књижевности, књ. 10, Београд 1976, 138.

[8] Јасмина Грковић-Мејцор, *Хиландарски пуни апракос из XIII века (Хил 8)*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XL/2, Нови Сад 1997, 70; Митар Пеши-

Графеме ѕ у рукопису нема. Уместо ње у одговарајућим категоријама стоји з: зѣло 3б/1, 3в/10, Н мн. нази 3а/21, 2. л. мн. императива ѿврьзѣте 3в/10.

Када је реч о писању сугласника *ђ* (за *ћ* нема потврда) уочена су само два примера са графемом г: ѥѵ/г҃/лиꙗ 2а/6, а҃нглы 3г/15.

У полугласничкој вредности јављају се *т҃анко јер* и *п҃ајерак*.

Од грчких слова посведочено је само ѳ, у страној речи где је за то било услова: матѳеи 2а/5.

Фонет҃ске црт҃е. Тврдо и се пише на етимолошком месту с великом доследношћу. Најчешћа одступања везана су за групу *ку*: А мн. ѥзыки 2а/9, 3б/13—14, 15—16, ч҃лвки 2г/12, ч҃лвкі 3г/19, вѣки 4а/4—5, ч҃лвчьскиѥ 2в/2—3, паки 2в/21, 3а/21. Ова позициона промена карактеристика је иначе већ најстаријих сачуваних споменика српске редакције. До одступања је дошло и у А мн. прави 3а/11. Примере овог типа, међутим, налазимо и у Мирослављевом јеванђељу.[9] Појаве слова ы на месту и нема.

Доследно писање ы на етимолошком месту одликује и друге српскословенске споменике из истог временског раздобља.[10] Световни документи с почетка XIII века, међутим, показују да *т҃врдо и* већ тада нестаје у народним говорима,[11] што онда налази одраза и у књижевном језику. Како ова појава није истовремено и у истој мери захватила све територије, тек ширим испитивањима могу се поставити прецизнији хронолошки оквири овог процеса који је „свакако био завршен негде почетком XIV столећа”.[12] Овакво стање у тексту могло је бити условљено и преписивањем са руског предлошка.

Јат҃ се у овом рукопису доследно бележи на етимолошком месту. Нађен је само један пример са графемом е уместо ѣ: тлещи 3а/13. У исказу оуста бо ꙗже слад'ка не чюють ꙗко камена твореть чл/о/вѣка 2г/3—6 није сасвим јасно да ли је употребљен придев камѣнь или именица камень. Замена е словом ѣ се не јавља.

На основу описаног стања тешко је извести поуздан закључак о екавском рефлексу *јат҃а* у говору Србина преписивача, будући да је поменути пример могао бити преузет и из неког ранијег преписа. На могућност руског утицаја у погледу ове категорије, када је реч о споменицима из најранијег периода, указао је Јосип Врана, говорећи о ретким примерима појаве слова е на месту ѣ у Мирослављевом јеванђељу.[13] Први несумњиво екавски рашки документ настао је око 1289. године,[14] а

кан, *Мокроп҃ољско чет҃воројеванђеље из XIII века — сп҃оменик значајне фазе у развоју ст҃аросрп҃ске п҃исменост҃и*. — Зборник за филологију и лингвистику, XVI/1, Нови Сад 1973, 72.

[9] Ст. М. Куљбакин, *Палеог҃рафска и језичка исп҃ит҃ивања о Мирослављевом јеванђељу*, Сремски Карловци 1925, 96.

[10] Јасмина Грковић-Мејџор, *ист҃о*, 72; Митар Пешикан, *ист҃о, 73.*

[11] Павле Ивић и Вера Јерковић, *Правоп҃ис срп҃скохрват҃ских ћирилских п҃овеља и п҃исама XII и XIII века*, Нови Сад 1981, 70—72.

[12] Вера Јерковић, *О т҃ранскрип҃ији срп҃скословенских т҃екст҃ова*. — Научни састанак слависта у Вукове дане, 25/2, Београд 1996, 6.

[13] Јосип Врана, *Вуканово еванђеље*, Београд 1967, 54.

[14] Павле Ивић и Вера Јерковић, *ист҃о*, 200.

испитивања споменика писаних књижевним језиком показују да овај изговор у XIII веку продире и у српскословенски.[15]

Рефлекс *полугласника* у *а* није посведочен, што је у складу са досадашњим сазнањима по којима се први рефлекси овог типа јављају у штокавским документима тек крајем XIV века.[16] Потврђени су, међутим, следећи случајеви старословенске вокализације ъ у *о*: боуков'ноє 2а/14—15, боуковь 2в/12—13, безбоуков'на 2г/7, боук/о/вь 3б/9—10. Овај рефлекс иначе одлика је и текстова писаних руском редакцијом.

Категорија секундарног *полугласника* означена је једном: пав'ль 2г/20. У два примера знак изостаје: смыслнѣ 3б/14—15, павльше се 3г/10.

У предлозима вь, сь, кь *јер* се углавном пише: вь чл҃вцѣх' 2г/8, сь ѡ҃емь 4а/3, кь б҃оу 3г/4 итд. Одступа само: с нимь 3в/9.

Префикс вьз- (за вь- нема примера) оба пута је са полугласничким знаком: вьздаѥ 2г/21—3а/1, вьзрастетъ 3б/10. У префиксу сь- *јер* је присутно у речи съврати 2а/9—10, док у потврдама свѣть 2г/11, смыслнѣ 3б/14—15, сказати 3б/17 изостаје.

У корену вьс- полугласнички знак се бележи само по изузетку (6х): в'сего 2б/18, в'са 2в/5, в'се 2г/9, 12, 3а/13, 3б/12. Главнина примера (13) је без *јера*: всемоу 2а/11, вси 2а/18, 3в/1, 21, всоу 2в/9, все 2в/10, 3а/13 итд. Овакво стање налазимо и у Мирослављевом јеванђељу,[17] али и у другим српскословенским споменицима из раног периода.[18] Група вс- (< вьс-) која је настала још у доба канона после губљења *полугласника* у слабом положају, по свему судећи, одликовала је и српску редакцију у време њеног формирања. Доцније успостављање књишког изговора *полугласника* у слабом положају највероватније је било подстакнуто метатезом групе *вс-* у *св-* у народним говорима током XIII и XIV века,[19] будући да би продор ове иновације у књижевном језику нарушио традиционални изговор и језичко јединство са старословенским и другим редакцијским писменостима. Због малог броја проучених споменика из тога периода, тешко је рећи када се тачно дата измена усталила. Ширење групе вьс-, по речима А. Младеновића, може се очекивати у другој половини XIII века.[20]

У групи -ьск- (за -ьств- нема потврда) полугласнички знак се бележи два пута: словѣн'скь 2б/19—20, чл҃вчьскиѥ 2в/2—3. Није присутан у:

---

[15] *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књига I, Јеванђеља* (ред. проф. др Вера Јерковић), Нови Сад 1988, 19; *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске, књига II, Апостоли* (ред. проф. др Вера Јерковић), Нови Сад 1991, 8.

[16] Павле Ивић и Милица Грковић, *О почецима замене полугласа са* а *у ћирилским споменицима*. — Зборник за филологију и лингвистику, XIV/1, Нови Сад 1971, 58.

[17] Александар Младеновић, *Међусобни однос српског и српскословенског језика и неке напомене о старој ћирилској графији*. — Археографски прилози, 10/11, Београд 1988—1989, 27.

[18] Јасмина Грковић, *Софијска служба светом Сави. Палеографска, ортографска и језичка испитивања*, Нови Сад 1986, 27.

[19] Александар Младеновић, *Прилог тумачењу измене иницијалног* в- *са слабим полугласником у једном делу српскохрватског језика*. — Зборник за филологију и лингвистику, XXI/2, Нови Сад 1979, 13.

[20] Александар Младеновић, *Међусобни однос српског и српскословенског језика и неке напомене о старој ћирилској графији*, 27.

чл҃вчсцѣхь 3б/8. Испитивања српскословенских текстова, међутим, показала су да је гласовна вредност неспорна само иза ч, док у комбинацији са сонантом изостаје.[21]

Када је реч о метатези групе -вь- између два сугласника, једина потврда не пружа поуздано сведочанство о томе: дври 3в/11.

Вокално л се чува: пльтехь 3а/12, пльти 3г/5, 6.

Групе *шт* и *жд* се редовно јављају у одговарајућим примерима: хощю 3а/2, изрещи 3а/3, нем/о҃/щь 3б/17—18, прѣж/д/е 2а/8, 3а/1, тоуж/д/иим' 2г/16 итд.

У групи вьс- нема метатезе, док предлог вь и иницијално вь- ниједном не прелазе у *у*(-).

За групе чьт- и чр- нема потврда.

Закон прегласа се поштује, а у тексту се не срећу примери једначења сугласника по звучности и упрошћавања сугласничких група. До промене *-сц-* у *-ст-* не долази, а нема ни случајева са обновљеном палатализацијом.

Морфолошке црте. У Д јд. именица **о* промене иновација у виду наставка -ови из **й* врсте се не јавља. Доследно је: мироу 2а/11, б҃оу 3а/1, 3г/10, 19 итд. Код именица које означавају бића и атрибутских речи које уз њих стоје А јд. редовно се једначи са Г: б҃а познають 2а/15, по/д/бні боудоуть врага оубити 3г/1—3, б҃а славеще мл/с҃/тиваго 3г/16—17 итд. Необичан је само облик В јд. **о* основа који је изједначен са Н: слышите словѣн'скь народь вьсь 2б/19—20. Ово је могло бити узроковано присуством придева и заменице уз дату именицу. У списима канона ова особина среће се ретко и ограничена је углавном на лична имена страног порекла.[22] Потискивање вокатива номинативом, као што је познато, постаће одлика и руског језика током његовог историјског развоја. Немогуће је, међутим, установити када и где је почео тај процес. Већ у Остромировом јеванђељу срећу се појединачни примери употребе номинатива једнине уместо вокатива.[23] Реч огнь посведочена је по **jo* парадигми, што је карактеристика и канонских рукописа: Г јд. огнꙗ 2б/17, И јд. ѡгнѥм' 3г/13. Трага некадашње **ĭ* промене нема. У улози множине лексеме брать јавља се збирна именица братиꙗ: Н братиꙗ 3а/3—4, В братиѥ 2г/9. У питању је особина обична већ у канону.[24]

О граматикализацији наставка -ехь (за -емь нема примера) сведочи само једна потврда **ĭ* основа: пльтехь 3а/12. У самом исказу, међутим, нејасно је о ком падежу је реч (Л мн. ?): тлꙗ пльтехь настоить все тлещи паче гноꙗ гноѥщи ѥг/д/а своѥго браш'на не имать 3а/12—16. Инструментал мн. **ĭ* врсте чува стари наставак -ми: пѣ/с҃/ми 3г/18—19. Именица двьрь, која је поред промене у једнини припадала и категорији pluralia tantum,[25] реализује се у форми множине: А дври 3в/11.

---

[21] Вера Јерковић, *исто*, 8—9.

[22] А. Вайан, *Руководство по старославянскому языку*, Москва 1952, 204.

[23] П. Я. Черных, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1954, 162.

[24] А. Вайан, *исто*, 114.

[25] *Старославянский словарь (по рукописям X—XI веков)*, Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой, Москва 1994, 185.

Облици **ū* промене су по нормри: Г мн. **боукоⷭ** 2в/12—13, **боук/ъ/вь** 3б/9—10, А мн. **боукъ'ви** 3в/16—17.

Код консонантске промене средњег рода поред основе чувају се и стари наставци: Г јд. **словесе** 3а/19, **сѣмене** 3б/6, Г мн. **словесь** 3а/2, 5 А мн. **словеса** 3г/1. Одступа само Д јд. **шкоу** 2в/8, који је настао спајањем окрњене основе и наставка продуктивне **o* врсте.

Потврда за **й* и **r* промену женског рода у тексту нема, док се за **n* основу мушког рода може везати само несигуран пример **камена** 2г/5 у већ цитираном исказу (в. део о гласовној вредности **ѣ**).

Промена заменица углавном је у складу са нормом. У посведоченим облицима Г јд. женског рода не долази до сажимања: **сеѥ** 3б/5, **ѥѥже** 3г/7, **всеѥ** 4а/5.

Упитно-односна заменица **кыи, коѥ, каꙗ** ниједном се не јавља с основом *ко-*: Н јд. м. род **кыи** 2в/17, 3а/6, 8.

У деклинацији заменице **сь, се, си** такође нема иновација у односу на канонску парадигму: Н јд. м. род **сь** 2а/19, ср. род **се** 2б/4, Г јд. м. род **сего** 2б/13, 2г/6, ж. род **сеѥ** 3б/5, А јд. ср. род **се** 2г/9, 20, Г мн. **сихъ** 3в/21, А мн. ж. род **сиѥ** 3в/17.

Само у мањем броју случајева дошло је до нарушавања конгруенције у роду између одговарајуће именице и релативне заменице која уз њу стоји: **слово иже крьмить дш҃е чл҃вчьскиѥ** 2в/1—3 (али и: **слово ѥже крѣпить сѫ/д/ца и оумы** 2в/3—4), **гл҃ѥмь свѣть по/д/баюць ѥже чл҃вки в'се ѿлоучить ѿ житиꙗ скот'ска и похоти** 2г/10—14. Примери овог типа потврђени су већ у канону,[26] тако да не морају неизоставно потицати од српске руке. У исказу **ни аще ꙗзыки вса оумѣѥть можеть сказати нем/ъ/ць сихъ** 3б/15—18 на први поглед изостаје слагање у роду између дате именице и заменице **вьсь**. Облик А мн. м. рода **вса** (са **а** на месту старословенског **ѧ**) могао је, међутим, бити унет преписивањем са руског предлошка.[27]

У Г јд. мушког рода сложене придевске промене уопштава се **-аго**: **бл҃женаго** 2а/1, **горещаго** 2б/17. Једини пример Д јд. је са наставком **-емоу**, у складу са законом прегласа: **милоующемоу** 3г/20.

У множини у неодређеном виду су: Г **неразоумьнь** 3а/5—6, Л **члв҃чсцѣхъ** 3б/8. Одређени вид среће се у И мн. **книжныими** 3г/18. У примеру **трѣбоующе дьж/д/а бж҃ии боук/ъ/вь** 3б/8—10 нису јасни облик и конгруенција придева (А јд. или Г мн. уз изостанак *х*).

Облика компаратива и суперлатива у тексту нема.

Реализација бројева и бројних конструкција у складу је с узусом књижевног језика: А јд. **словесь петь** 3а/2, **т'моу словесь неразоумьнь** 3а/5—6.

Двојинске форме се не образују ни од именских ни од глаголских речи.

Од глаголских облика у *Слову* се не јављају имперфекат, плусквамперфекат, сложени футур и потенцијал. У супинској конструкцији среће се инфинитив: **х҃с҃ гредеть ꙗзыки сьбрати** 2а/8—10.

---

[26] W. Vondrak, *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin 1900, 336.

[27] А. Белић, *Учешће св. Саве и његове школе у стварању нове редакције српских ћирилских споменика*. — Светосавски зборник, књига 1, Расправе, Београд 1936, 26—27.

Сви облици презента су по норми. Наставак -ть у трећем лицу једнине и множине доследно се чува: 3. л. јд. можеть 2в/19—20, гл҃еть 3в/18—19, соудить 3г/14, 3. л. мн. прозреть 2а/13, познають 2а/15, кꙋють 3в/13—14 итд. У трећој (*-je-*) презентској врсти до сажимања не долази: разоумѣѥт' се 2г/2, по/д/баѥть 3г/21 итд. Прво лице множине атематских глагола није посведочено.

Аорист се јавља ретко. Поузданих потврда асигматског аориста нема, што је у складу са српскословенском нормом.[28] Глагол рещи који је могао имати више типова образовања гради старији сигматски тип: 3. л. мн. рѣше 2а/11—12.

Перфекат се јавља једном, у трећем лицу множине: прорекли соуть 2а/7—8.

Императив је увек у другом лицу множине. Иновација нема ни у основи ни у наставцима: оуслышите 2а/17, любите 2б/10, вьньмѣте 2б/17—18, ѿврьзѣте 3в/10 итд.

Партиципи се образују правилно. Примери активног партиципа презента глагола имѣти гласе: Н јд. ж. род не имоущи 3а/18, Н мн. м. род имоуще 2г/15. Ово у потпуности одговара стању у старословенским споменицима, где су облици по трећој презентској врсти били ограничени углавном на номинатив једнине мушког рода.[29]

Два пута облик номинатива једнине мушког рода активног партиципа презента има форму акузатива: кыи не приложіть притче моудрыіѥ сказающа бесѣды прави намь 3а/8—11, кто можеть прит'че в'се обличающе безь книгь ѥзыіки не вь гл҃сѣ смыісльнѣ гл҃юща ни аще ѥзыіки вса оумѣѥть можеть сказати нем/о҃/щь сихь 3б/11—18. У питању је особина потврђена већ у канону.[30]

У исказу слышите слово ѿ б҃а бо приде... слово в'са готоваꙗ б҃а познати 2б/21—2в/6 облик готоваꙗ, по свему судећи, преузет је из руског предлошка и представља активни партицип презента средњег рода неодређеног вида у акузативу једнине. Појава форме номинатива средњег рода на месту акузатива посведочена је иначе у канону.[31] Већ у најстаријим источнословенским споменицима преписаним са старословенских оригинала (где су се употребљавала слова ѫ и ѧ за означавање назала), почевши од Остромировог јеванђеља, обична је замена слова ѫ / оу (ѭ / ю), ѧ / ѩ и ꙗ. Касније се употреба ꙗ, ѧ, а нормира тако што се лигатура везује за почетак речи и слога (ꙗко, моꙗ).[32]

У номинативу множине мушког рода активни партиципи редовно добијају наставак -е: гл҃юще 2б/7—8, замышлꙗюще 2г/10, приѥмше 3в/12, ꙗвльше се 3г/10 итд.

Под утицајем дијалекатске базе у којој су дате форме веома рано изгубиле партиципску функцију долази до поремећаја у конгруенцији у

---

[28] Вера Јерковић, *Срӣскословенска норма у гласовном и морфолошком систему.* — Jugoslovenski seminar za strane slaviste, 33—34, Zadar 1984, 62.

[29] Н. Ван-Вейк, *История старославянского языка*, Москва 1957, 331—332.

[30] Петар Ђорђић, *Старословенски језик*, Нови Сад 1975, 124.

[31] Ст. М. Куљбакин, *Старословенска граматика*, Београд 1930, 98.

[32] К. В. Горшкова, Г. А. Хабургаев, *Историческая грамматика русского языка*, Москва 1981, 53.

следећим случајевима активног партиципа презента: тако и дш҃а всака везь боуковь не видещи бж҃иꙗ закона добрѣ... закона раи бж҃ии ꙗвлꙗюще 2в/11—17, ноздри паки цвѣта не оухающи 2в/20—2г/1, тако на ср/д/цихь чл҃вчсцѣхь трѣбоующе дьж/д/а бж҃ии боук/о҃/вь да вьзрастеть плодь бж҃ии паче 3б/7—11.

*

На плану ортографије *Слово* има све одлике уређеног рашког правописа.

Изложен преглед фонетских и морфолошких црта показује да је у време настанка овог преписа српскословенска норма била формирана и, као што се види, доследно примењивана. Утицај народног језика манифестује се пре свега у поремећеној конгруенцији оних категорија за које се веома рано изгубио ослонац у дијалекатској бази (активни партицип презента, релативна заменица иже, ѥже, ꙗже).

Известан број црта упућује на постојање барем две врсте предложака или ранијих преписа: руске и старословенске провенијенције. Под руским утицајем могле су се реализовати следеће особине: рефлекс *о* < ъ, А јд. средњег рода партиципа презента активног готоваꙗ (са ꙗ на месту старог ѩ) и А мн. мушког рода вса (са а на месту старог ѧ). Нејасни су мотиви за употребу форме номинатива на месту вокатива именице **о* промене народь, као и порекло екавизма у јединoм посведоченом примеру тог типа тлещи. Доследност у писању ы могла је бити условљена и присуством одговарајућег гласа у говору самог писара. Потврде са *о* < ъ, са друге стране, могу имати и македонску односно старословенску провенијенцију. Познато је, наиме, да је српскословенски веома рано усвојио известан број лексикализованих македонизама и чувао их до краја свог постојања.

Слово св. Ћирила Солунског, дакле, још је једно сведочанство о раним руско-јужнословенским књижевним везама које, после замирања у XI и XII веку, како показује сачувана рукописна баштина,[35] поново оживљавају на прелазу из XII у XIII столеће, огледајући се у разним областима јужнословенског културног живота.

Нови Сад

[35] B. Vladimir Mošin, *O periodizaciji rusko-južnoslavenskih književnih veza*. — Slovo, 11—12, Zagreb 1962, 90—91.

Наташа Драгин

СЛОВО СВ. КИРИЛЛА СОЛУНСКОГО (СЕРБСКАЯ КОПИЯ XIII ВЕКА)

Р е з ю м е

Слово св. Кирилла Солунского — первое подлинно славянское стихотворение, написанное в 863—869 г. Самый древний сохранившийся список находится в книге сербской редакции номер 23 собрания монастыря Хиландар и датируется третьей четвертью XIII века. В работе рассматриваются его орфографические и языковые особенности.

Что касается правописания, *Слово* — типичный образец обработанной рашской орфографии. Анализ показал, что сербскославянская норма уже тогда была окончательно установлена. На уровне фонологии она соблюдается последовательно, а в морфологии заметно некоторое влияние живой речи. Когда речь идет о прямых источниках и ранних списках, некоторые орфографические и языковые особенности свидетельствуют о русском влиянии, в то время как одна зафиксированная черта, возможно, — из македонского, или старославянского языка.

РАЗВОЈ ХИПОТАКТИЧКОГ *ДА* У СТАРОСРПСКОМ ЈЕЗИКУ[1]

ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

UDC 811.163.1'367.634

Кратак садржај. У раду се анализирају порекло и првобитна функција *да* и његове различите функције на штокавском терену у периоду XII—XV века: оптативна, емфатичка, адјунктивна, као и његова везничка улога у објекатским, намерним и резултативним реченицама, у конкуренцији с другим везницима. Разматрају се узроци и синтаксички механизми који доводе до развоја хипотактичког *да*, тј. до трансформације паратактичких у хипотактичке структуре, хронолошки и територијални пресек развоја ове црте и старосрпска ситуација у овом погледу на општесловенском плану.

Кључне речи: старосрпски, синтакса, партикула и везник *да*, паратакса, хипотакса.

Историјски развој реченица с везником *да* дуго већ привлачи пажњу истраживача. Проблем је проучаван с различитих аспеката у низу студија, међу којима свакако треба издвојити Sedláček 1970 и Грицкат 1975. Овај рад јесте покушај да се осветле синтаксички механизми и узроци који доводе до развоја хипотактичке функције *да*, на грађи старосрпских докумената од најстаријег периода до краја XV века.

1. **Порекло и првобитна функција** *да*. Данас већина истраживача прихвата тумачење по којем је партикула *да* прономиналног порекла, од ИЕ показне заменице **do*-, варијанте **to*-, док се дужина вокала објашњава специфичностима њене употребе (ЭССЯ 4: 180—181). Могуће је, међутим, да се овде ради о аблативном облику **d/(t)ōd*, истој форми која се јавља као наставак у индоевропском императиву II, указујући на то да радња треба да се догоди у блиској будућности (Beeks 1995: 248). Овакво објашњење, по којем је *да* аблативног порекла имало примарно значење означавања тачке поласка („од тога надаље") открива и инваријантно значење дате партикуле, којим се може објаснити њена употреба и синтаксичко-семантичке функције.[2] Ово инваријантно значење могло би се

---

[1] Овај рад је резултат истраживања на пројекту *Историја српског језика*, који финансира Министарство за науку и технологију Републике Србије.

[2] Дато тумачење се разликује од гледишта по којем је *да* хомоним: модална партикула и паратактички везник, који су у етимолошком погледу потпуно различити (Gołąb 1964: 28). Сличан став износи и И. Грицкат: „*Да* које се појављује у изричности не би требало изводити ни из оног огранка *да* који би водио порекло од паратаксичке употребе (деиктизам, афирмација)" (Грицкат 1975: 164). Ово истраживање је кренуло од етимологије, која указује на *једно да*, те од његовог инваријантног значења, у духу јакобсоновске и савремене когнитивне лингвистике.

дефинисати као *експектативност*: указивање на радњу која тек треба да се догоди у односу на одређени тренутак или чије се извршење очекује (Ивић 1970: 48). Развој основног значења може се, с једне стране, кретати ка адјунктивној, те паратактичкој употреби *да*, које указује на објективни темпорални след догађаја („од тога надаље" > „после тога" > „и"). С друге стране, упућивање на будућу радњу отвара могућност развоја модалног *да* оптативне или субјунктивне семантике, с обзиром на концептуалну везу категорија будућности и модалности, на шта упућује и универзална веза између постериорности и категорије субјунктива (Lyons 1968: 310, Fleischman 1982: 133). Наиме, док је догађај у домену прошлости или садашњости у сфери искуства, тј. објективног, будући догађај је по себи ирealан, у сфери субјективног, онога што се замишља, очекује или жели.

Прасловенско и општесловенско **da* развијало се различито на словенском терену. На западнословенском терену оно је, генерално посматрано, чувало оптативну семантику, јављајући се историјски или у савременим језицима као оптативна, емфатичка или узвична партикула (ESJS 1989—, 2: 121). У историји словачког језика као и у неким савременим дијалектима потврђена је ретко и његова везничка употреба (SP 2: 323). На источнословенском терену се рано јавља као партикула/везник између две независне реченице, док његова употреба у намерним реченицама с потенцијалом у староруском замире, уступајући место другим конструкцијама (Стеценко 1977: 173—175, 201). О широком опсегу ране употребе *да* на јужнословенском тлу сведоче, с једне стране, старословенски језик и, с друге, *Брижински споменици*. У старословенском се *да* јавља као партикула (оптативна, емфатичка итд.), те као саставни везник и везник у намерним реченицама (CC 1994: 181—182), не шире̂ћи се у сферу објекатских реченица. У *Брижинским споменицима* се реализује као оптативна партикула, копулативни и финални везник, а јавља се и у објекатским реченицама (Dogramadžieva 1989: 64—65). Међутим, књижевнојезички карактер ових најстаријих јужнословенских текстова не може у потпуности пружити изворну слику употребе *да*.[3] На јужнословенском терену *да* ће се развити у хипотактички везник који уводи различите типове зависних реченица. Јужнословенски језици у овом погледу нису јединствени: док се у источнојужнословенској групи хипотактичко *да* данас користи у конструкцијама са семантиком експектативност, на западнојужнословенском подручју оно уводи и допуне фактивног типа. Ј. Седлачек, а са њиме се слаже И. Грицкат, сматра да се реченице са *да* волунтативне модалности шире с југоистока, као последица балканског језичког утицаја, док се изјавне реченице са *да* неволунтативне модалности шире из супротног правца, са северозапада јужнословенске територије (Sedláček 1970: 68; Грицкат 1975: 74).

[3] Реч је о преводним текстовима, у којима се посебно на синтаксичком (као и на лексичком) нивоу осећа утицај језика оригинала. Иако питање изворника *Брижинских споменика* још није до краја решено, у овом споменику се јављају синтаксички калкови, те М. Орожен говори о „заједничкој књижевној надструктури" која не пружа слику прасловеначке синтаксе (Orožen 1989: 100).

Ако се има у виду цео словенски простор, најархаичније стање показују западнословенски језици, у којима се *да* користило у својој примарној функцији оптативне и емфатичке партикуле, не развивши се у везник. Прелазну ситуацију показују источнословенски језици, где се *да* развија у паратактички везник. *Да* се даље развија у јужнословенским језицима, постајући хипотактички везник, а у овом развоју су најдаље отишли српско-хрватски и словеначки.

2. **Узроци развоја хипотактичког** *да*. На развој хипотактичког *да* делује сплет унутрашњих и спољашњих узрока.

Најшире гледано, главни унутрашњи узрок развоја хопотаксе лежи у постепеној промени језичког типа, од номиналног ка вербалном типу језика, те кретању ка централизованој индоевропској реченици која замењује старији тип с већом аутономијом њених чланова (Кнабе 1955: 111). Дата промена одражава се у вербализацији номиналних структура применом стратегија за формирање просте реченице, тј. различитом површинском енкодирању дубинских хипотактичких структура. Овај дуготрајни процес потврђен је не само у словенским, већ и у другим индоевропским језицима, а одвија се различитим темпом, у зависности од структурних особина сваког језика, као и од спољашњих утицаја, тј. евентуалног процеса језичке конвергенције. Једна од манифестација овог језичког кретања јесте и постепена замена конструкција са партиципима, герундима и инфинитивима сложеном реченицом (Bednarczuk 1980: 151), а цео процес повезан је и са променом типологије реда речи, од OV ка VO (Lehmann 1980).

Може се претпоставити да је у раном периоду прасловенског језика допуна глагола била примарно номиналне природе. Осим правих номиналних речи, у овој функцији су се реализовали и партицип, супин или инфинитив[4] + датив, односно сам инфинитив у случају кореферентности агенса две радње, уопштеног агенса или уколико је агенс инфинитива идентичан објекту управног глагола. Последњи тип допуне одговара сличним конструкцијама номиналног карактера у другим индоевропским језицима, као што су акузатив + инфинитив у грчком и латинском или датив / акузатив + инфинитив у староиндијском. О древности структура у којима се као глаголска допуна јавља инфинитив (+ датив) сведочи и чињеница да се он у староиндијском и старословенском реализује у сличним синтаксичко-семантичким условима.[5] Како показује и старословенски материјал, овакве конструкције су првобитно аутономне структуре у реченици (Ружичка 1966: 90—91).

Не може се знати када је у прасловенском почело потискивање инфинитивне допуне, али је, с обзиром на дуготрајност синтаксичке промене, до тога морало долазити врло рано. И овде се може повући паралела између староиндијског и старословенског. У оба језика се поред

[4] Инфинитив и супин јесу део глаголског система, али су номиналног порекла, као окамењене форме глаголских именица.

[5] О староиндијској ситуацији в. детаљно у Disterheft 1980: 57—85.

инфинитива (с дативом) појављује и зависна реченица субјунктивног типа,[6] која је у старословенском чак чешћа од инфинитивне допуне (СГ 1994: 481). Архаична допуна инфинитив + датив у словенским језицима се губи, а самостални инфинитив + датив развија модалну семантику. Сама инфинитивна допуна у конструкцијама с различитим агенсима постаје двосмислена у погледу вршиоца радње.[7] На његово место долази реченица с личним глаголским обликом, којим се маркира агенс. Инфинитив је најстабилнији у случајевима где семантика глагола не оставља могућност сумње у кореферентност два агенса, као што су фазни или модални глаголи, где се и до данас чува у оним словенским језицима који имају инфинитив као морфолошку категорију.

Разградња старе паратаксе с номиналним структурама којом су се исказивале дубинске хипотактичке структуре водила је ка грађењу површинске хипотаксе. Применом стратегија за формирање просте реченице инфинитив се замењује структуром с финитним глаголским обликом. Оваква реченица била је првобитно у јукстапозицији с претходном, о чему сведоче најстарији споменици раних словенских језика. За повезивање две реченице словенски језици ће користити различите партикуле, по правилу ускличне, емфатичке или деиктичке, које постепено постају граматичка средства којима се остварује веза између главне и зависне реченице, тј. везници (Bauer 1972: 214, 218). У раној историји словенских језика, како илуструје богат источнословенски материјал из периода од XI до XIV века, влада синкретизам „граматичких речи", у којем елементи попут *а, и, то, ти* итд. функционишу истовремено и као интерјективне и модалне партикуле и као везници (Isačenko 1970: 203). У оваквом језичком стању не постоји оштра разлика између паратаксе и хипотаксе (Birnbaum 1959: 79). Развој сложене реченице био је дуг процес који се одвијао у више фаза, од јукстапозиције независних реченица, преко фазе синонимичних везника до стадијума специјализације везника за одређене типове зависних реченица (Ройзензон 1962: 255—256).

Сваки словенски језик (или група језика) кренуо је својим путем, развијајући различите речи у везнике, што сведочи о томе да они из прасловенског нису могли наследити оформљену хипотаксу (Bauer 1972: 73). У сфери објекатске и намерне допуне у јужнословенским језицима развија се реченица са *да*. У овом процесу је, поред унутрашњих језичких потенцијала оличених у изворној функцији општесловенеког *да*, важну улогу одиграо и спољашњи фактор, балканско језичко окружење.

3. **Функције *да* у старосрпском**. На штокавском терену *да* се у периоду XII до краја XV века јавља у разноврсним функцијама и, у целини

---

[6] Субјунктивност допуне се у староиндијском маркира формом глаголског облика допунске реченице, а у старословенском примарно везником *да*, али и обликом потенцијала у зависној реченици.

[7] И досадашња истраживања истичу ову двосмисленост као важан фактор у развоју реченица са *да*. Но питање је: зашто су у одређеном периоду језичког развоја инфинитивне конструкције постале двосмислене, кад то дуги период пре тога нису биле? Мислим да узрок треба тражити управо у поменутој промени језичког типа.

гледано, стање одговара ситуацији у староруском од XI до XIV века. Најстарија је оптативна и емфатичка функција *да*, док се у каснијем периоду оно системски развија у везник којим се уводе објекатске и субјекатске реченице, намерне реченице и ретко иреални кондиционал. Праћење ове појаве у хронолошком погледу и њеног географског распростирања отежано је проблемима у интерпретацији мноштва примера, у којима није увек јасно да ли се ради о паратактичким или хипотактичким конструкцијама, при чему увек постоји реална опасност да се савремени „језички осећај" за постојање хипотактичке везе преслика на далеко старије, паратактичко језичко стање. Други проблем је и неуједначеност обима грађе с различитих штокавских подручја. Ова грађа је богата када су у питању Дубровник или Босна, док је за Зету, Рашку или Деспотовину оскуднија. На истоку је велики број сачуваних повеља (даровница) писан књижевним језиком или су структуриране по принципима диглосије, где је средишњи део, писан народним језиком, садржински ограничен на набрајање поседа и људи на њима, те не пружа одговарајућу грађу за испитивање.

3.1. **Оптативно** *да*. У независним реченицама јавља се на целом подручју од најранијих споменика до краја проучаваног периода. Реализује се уз сва лица, али претеже његова употреба уз 3. л. презента, што обележава стил рашких повеља. У многим случајевима овакве конструкције развијају хортативну / императивну значењску нијансу:[8] и да имь не бꙋде ѡ моихь чьстьниковь силе (1189, С 3), а що е законь трьжникомь · ꙋ моеи земли да ми даю (око 1215, С 4), да знате милостию божиѡмь з^д^раво смо и весело (1388, С 88), и да ми не замꙋчите чловѣка (1368, С 105), ꙗ да плакю ѡ^д^ь мое кꙋкѥ а ꙗ ищꙋ кривца (1385, С 113), и ако се слꙋчи тере се свадимо сь доубров'никомь да имь приповѣмо на · ѕ҃ · мц҃ь прѣге тога (1405, С 155).

Ређе је лични глаголски облик у перфекту, а примери су из XIV века и с почетка XV века: кьди ви га ꙋстр҃бꙋѥ да га сте подали (1325, С 46), да мꙋ сте дали дохо^д^ькь (1328, С 50), ако ли би тко понесаль понось чловѣкь г^д^на бана да ѥ платиль ·в҃· динара (1375, С 81), и ш нимь да сте позвали жарка прѣ^д^ цр҃вми (око 1358, С 97), и да се ѥ ѡ^д^врьгао ангела правога на ꙋмрьли часъ (1405, С 284).

Уз 3. лице се у последњој деценији XIV века у дубровачким повељама почиње јављати *нека*: нека ѥ мнѣ цѣна бола (пре 1391, С 103), тако ꙋ нѥговѣ рꙋке нека и стои (1413, С 221), нека да ѡнѡмꙋи чловѣкꙋ пльть (1417, С 229). У исто време се јавља и контаминација старијег и новијег типа, са *нека да*: а нека да вамь ꙋзме ваше люди (1398, С 131), а ѡвози ꙋписасмо великости ви нека да зна и бг҃ь да ꙋмножи кралѥвьства ви (1422, С 525). Почетком XV века *нека* је потврђено у Деспотовини: а жоуплꙗнинь нека продава правом меромь како моу се е коната дала · ѡт воиводѣ и ѡт кнеза и ѡт поур'гарь · а грагꙗнинь да продава докле се трьгь разбїе (Радојичић 1962: 53). Од средине XV века почиње се јављати у босанским документима: нека ѥ тои ꙋ ва-

[8] Семантички развој оптатив > императив је сасвим обичан. Захваљујући овом развоју индоевропска морфолошка категорија оптатива у прасловенском постаје императив.

шꙋ сведочбꙋ (1449, С 663), //нека се знаа (око 1450, С 666), нека се знаю поклади прави (1466, С 730), као и у Зети: нека е црькви за кипоѵрїе (1485, MS CDLIII). Конкуренцију две форме потврђује и њихово присуство у истом документу: да ви ѥ ꙋ знанѥ ...нека ѥ ꙋ знанѥ вашемꙋ госпо^{с}твꙋ (1448, С 693). Појава нове форме са *нека* значила је и постепено повлачење оптативног *да* из ових конструкција. Процес је морао дуго трајати, при чему ће *нека* + 3. л. презента постати у српском језику немаркирани перифрастични императив, док ће старије *да* + 3. л. презента постати маркирани, емфатички императив.

По правилу, *да* је у контактном положају с личним глаголским обликом и може бити одвојено само енклитиком. Од прве половине XIII века потврђене су конструкције с понављањем *да*, које се јавља и уз глагол и на почетку реченице: и паче да мои кьмети и мои людие · и мои владальци да ви любе и да ви хране (1234, С 10), понеже ихь ѡбѣте кра^{л}в^{с}ми правѣхь ꙋ всѣхь длзѣхь да и ви ѡ тѡ^{м} да зна^{т}е (1340, С 59), да ѡ то^{м} да зна^{т}е (пре 1375, С 108) Овакви случајеви показују прелаз од маркирања оптативне семантике предиката ка маркирању оптативне семантике целе реченице.

3.2. **Емфатичко** *да*. Оптативно *да* развија се и у емфатичку партикулу. У проученој грађи ретко се јавља уз императив: и да види кралевство ми како ми сврьшити хокешь сизи посьль ере се смо ѡгрѣшили ꙋ семьзи чловѣце да ѡсвети га (после 1282, С37), да даите мꙋ ѥ (1313, С 42), да пошлѣте ми добре лю^{д}и (око 1358, С 97), да немоите ихь мꙋчити (1388, С 141), да даите мꙋ поꙗсь (1392, С 185), да даи намь листь кнеза петра (1411, С 549). Овај начин „појачавања" императива потврђен је и у старословенском (Večerka 1996: 76—77).

Интересантно је да се овакво *да* често јавља у *Срӣској Александриди*, и то искључиво у директном говору:[9] да сьвькоѵпи вьсе вое свое и на брань ꙋстрьми се премо и|х| 12/10—13, да доволнъ боѵди въ македонїи ц(а)р|с|твовати 108/6—8, да не скрьбы се о семь ц(а)ре 245/8—9.

3.3. **Адјунктивно** *да*. *Да* се у релативно великом броју примера јавља између две независне реченице као партикула: да си сѣде твоѣ села свободньно и твои лꙋдие да ꙗ смь быль рекль моимь лꙋдемь да се не боѥ (1238, С 16), и нѣ ми ѡсталь ничимь дль^{ж}нь да того ради мꙋ ѥ^{с} кра^{л}м^{с}и записало мл^{с}ть да нема ник'то печали за нега (1326, С 48), и да знате ѡтиде ми печать напѣдь да ꙗ кꙋ ꙋдати мою печать (1362, С 101), и паки се потвористе да говориль смь за то г^{д}нꙋ кнезꙋ (1387, С 126), тькмо ми сꙋ исьправили све и ѡстали ми сꙋ прави · да ето повѣдамь вашем^{ꙋ} г^{с}п^{т}вꙋ да знате (1414, С 166), и поидоше да не вѣмо кꙋдь (1405, С 390), ради бисмо ви болѥ гласове писатї да како б҃ь хокѥ ѡнакои ѥ (1457, С 735). Право значење *да* је тешко интерпретирати. Оно се понекад значењски приближава емфатичкој партикули, док понекад има

[9] *Срӣска Александрида* је писана српскословенским језиком, али специфичним функционалним стилом чија је синтакса у многим сегментима блиска синтакси народног говора. Примери се наводе према издању Александрида 1985.

адјунктивну функцију. У том случају се између две реченице, у зависности од њихове семантике, имплицирају различити односи: саставни, закључни или супротни, при чему *да* нема улогу везника, већ адјунктивне партикуле, чија функција проистиче из њеног инваријантног значења. У тој улози оно алтернира с другим средствима, нпр. с везником *и*. Као илустрација могу послужити примери из две верзије исте разрешнице рачуна цара Душана, где се *да* и *и* јављају као конкуретна средства, у идентичној конструкцији: и ꙋ вс҃е-ми бише прави дѡ дньшнега дни да зато имь цтв҃ми записа повелю (1347, С 61), и не ѡсташе ми нища длжни ц҃тми и за то имь цтм҃и записа повелю (1347, С 62). Примери наведене употребе *да* потврђени су и у старословенским текстовима (Večerka 1996: 30—31).

У *Срӣској Александриди* се овакво *да* среће, уз ретке изузетке, у директном говору: да что по|д|(о)баетъ намъ сътворити 111/5—6, да аще дарїа побѣдиши: и острїи мьчь персїид'скїи притꙋпиши · въ ıер(о)|с|(о)л(и)мъ съ мирѡ|м| прїидеши · и ц(а)рь въселѣн'нои вьсои ѡ|т| евреи наре|ч|(е)ши се 190/ 3—9, да аще тебѣ ıндїане мили нѣсꙋтъ · мнѣ македонıане мили соутъ 426/6—8.

Адјунктивно *да* се ретко јавља између номиналних синтагми: да га за то не поище ни го^с^погıа цр҃ца ни г^д^нь кра^л^ь да ини нитко ѿ^д^ь властель (1355, С 71), да им се не ꙋзима цр҃ина · на тр҃бини · да ни на ıедномь пꙋти · ни на бродꙋ (1356, 95), почтенимь и всесрь^д^ченимь пр҃телемь кнезꙋ да владꙋщемꙋ града дꙋбровьника властеле^м^ь (1398, С 255), ми кнеза павла не ѿ^д^ селе да ѿ^д^ велика вр҃мена имамо за нашега многопочтеного приıателıа (1398, С 412).

Од периода најстаријих споменика емфатичко и адјунктивно *да* се јављају на свим подручјима. У употреби су све до краја XV века, с тим што број потврда опада у XV веку, посебно у документима из дубровачке канцеларије.

3.4. *Да* **у објекатским реченицама**. Полифункционалност *да* у великом броју случајева ставља истраживача пред нимало лак задатак приликом интерпретације примера. Оно што с аспекта данашњег „језичког осећања" изгледа као хипотактички везник неретко је само оптативна, емфатичка или адјунктивна партикула. Ово потврђује не само старословенски језик који је, иако обликујући хипотаксу под снажним грчким утицајем, сачувао трагове старијег стања, већ и ситуација у староруским и старочешким споменицима (Bauer 1972: 115), која показује да у раном периоду словенске писмености преовладава паратакса. На развој хипотаксе је у великој мери утицао настанак и развој писмености, а на његову универзалност, барем на терену индоевропских језика, указују, рецимо, и старошведски правни текстови, у којима најстарији извори имају једноставан паратактички језик, док се после век или два запажају разноврсне хипотактичке констукције (Birnbaum 1981: 30).

Најархаичније језичко стање у погледу глаголске допуне потврђено је у најстаријем документу на народном језику, *Повељи Кулина бана*. Језик је паратактички, а као допуна глагола присезати јавља се инфинитив: присезаю т^е^бе кнеже крьвашꙋ и вьсѣмь граѣамь дꙋбровьчамь правы приѣтель быти вамь... (1189, С 3). Истовремено, у тексту се јавља оптативно *да*.

Већ почетком XIII века после глагола са значењем „клети се" појављује се *да* + презент. Да ли је у овом периоду већ уобличена хипотакса

(Грицкат 1975: 113) или не, тешко је просудити. Структура текста пре упућује на паратаксу, са оптативним *да* + презент. У најстаријој потврди ове врсте појављује се и *јакоре*: кльнꙋ се кнезꙋ дꙋбровьчкомꙋ жань даньдꙋлꙋ и вьсе ѡбкинѣ града дꙋбровьника вь б҃а и ст҃ꙋ бц҃ꙋ и вь чес҃ни и животворещи крьсть гд҃нь и вь ст҃а еваньглиѣ и вь ст҃ихь ·в҃і· апс҃ль и вь ст҃ихь ·м҃· мч҃еникь и вь ·т҃иі· ст҃ихь ѿць кльнꙋ ви се безь всакога пропадьства ѣкоре да ви смь приꙗтель и моѣ дѣть докꙋ сте прави (око 1215, С 4). На паратаксу упућује неколико чињеница. Глагол *клети се* првобитно не захтева објекатску допуну, на шта упућује и присуство рефлексивног *се*.[10] *Јако* има функцију деиктичког средства које уводи директан говор (*jako recitativum*), што у потпуности одговара старословенским примерима типа и клѧтъ сѧ еи · ѣко егоже аще просиши дамь ти (СС 1994: 286). Иста повеља обилује оптативним *да*.

Слични примери, са *jako recitativum* (ређе *како*) и оптативним *да* уобичајени су у XIII веку (Рашка, Босна, Дубровник), а јављају се не само уз клети се, већ и после глагола оутврьдити, обѣкꙗвати се, писати, присезати, реки: и сиѥ оучинив имь и оутврьдихь ꙗкоре ако ми б҃ь да и боудоу господарь како сьмь быль да си ходе сь своими си трьги (1234, С 13), кльнемо се тебѣ гн҃ꙋ кралю... ꙋ г҃а б҃а наш҃го и҃с х҃а ...ꙗкоре ѡ-дн҃ьшнега дн҃е да ти смо прьѣтели (1234—35, С 14), пише кралевьство ми любовьномꙋ си присьномꙋ кнезꙋ... ѣкоре ѿь сего дн҃е ·г҃·і҃· авьгꙋста до сꙋда кои поставьламо по законꙋ наши прьви да си ходе ваши кꙋпьци по моѥи ѡбла҃сти свобод҃но (1252, С 20). *Да* може изостати уколико се у другој реченици реализује футур, као семантички близак оптативу: ѡбѣтꙋю се архиепискꙋпꙋ дꙋбровьчькомꙋ и кнезꙋ... како хкю любити вьсь градь (1267—8, С 28). Структурно исте конструкције јављају се и без *jako recitativum*, као проста јукстапозиција: кле се кнезоу доубровьчкомоу жань даньдꙋлоу и всеи опкинѣ доубровьчкои такомь см҃ь се клетвью клель какомь се е бань коулинь клель да ходе власи свободно (1214—1217, С 9). О паратактичкој структури најстаријих текстова сведоче два типа примера где се у првој реченици јавља глагол реки. У првом случају у реченици која следи јавља се *да*, будући да се ради о оптативној семантици: а ви сте се ѡбекали и рекьли: да си сѣде твоѣ села свободьно (1238—1240, С 16). У другом случају се реализује сам презент, јер је реч о индикативу: да ере сте рекьли ми дрьжимо верꙋ и приѣтельство (1252—54, С 25).

Осим презента, уз оптативно *да* се може јавити и потенцијал, а најстарија потврда је из *Писма игуману Спиридону* св. Саве: да би даль богь да би такои вьсакы христїанинь сьтвориль ѡ мнѣ моленїе (ПИС, 226). Примерима с потенцијалом обилује писмо кнеза Ђуре Качића из 1276 (С 32): да молꙋ кнеза вашега и вась како да бисте ꙋ томь не зьледовали... да молите кнеза вашега како би-мь рꙋкꙋ даль и сь вами да би сѣдѣли не боеке се... и молю кнеза вашега како би ꙋписаль что е егова вола и ваша · да би ми ꙋдаль по сехь послѣхь...

Паратактичке су и структуре у којима се иза сьтворити милость јавља оптативна реченица са *да* + презент: сиковꙋ мл҃ть створи кралевьство ми властеличикемь дꙋбровьчькимь · да гредꙋ сь трьгомь ꙋ землꙋ кралевьства ми (1219—

[10] Првобитно значење овог глагола, у паганским временима, било је „бацати клетву на себе”, а уз њега се везивао инструментал којим се експлицира врста казне, док је *присезати* у бити „пружити руку према нечему тако да рука га рука дотакне” (Němec 1994). Реанализом значења у хришћанском добу оба глагола добијају значење „заклињати се”.

1228, С 5). На независни статус обе реченице упућује присуство лексеме сиковѫ. Синтагма сътворити / дати милость јављала се у самосталним реченицама, не захтевајући никакву допуну, што показује и следећи пример: даваю свою милость приѣтелемь своимь властеломь дѫбровьчскимь и всѣи wбькинѣ градскои и працаю имь могорице что сѫ давали wь жрьновнице и ничимь коньцемь да имь се сие не потвори (око 1240, С 18). После именице обѣть такође се јавља *да* + презент: ꙗ смь ималь к вамь wбѣть · да приѣмь томѫ градѫ: и да мѫ работамь вѫзь еговѫ почьсть (1238—40, С 16).

У истом документу јавља се и пример да ꙗ смь быль рекль моимь лѫдемь да се не боѥ, који сведочи о прерастању паратактичке у хипотактичку структуру („Био сам рекао мојим људима: Нека се не боје” > „Био сам рекао мојим људима да се не боје”). Слични су и случајеви: и паче моимь люди хоцѫ повелевати да не придѫ · на вась (1254, С 27), вговористе да пѫтника прѣдаде (XIII век, С 31), да ере сте ми писали да ви пѫцѫ вашега чл҃вѣка (1252—54, С 25). Сви ови случајеви су са *verba dicendi* и *scribendi*, и у свима је релевантно семантичко обележје експектативност.

Сигурни примери хипотактичке функције *да* јављају се уз хотѣти: и хоцѫ да вьсе се цо зде писано ѫ вѣкы да бѫде твдрьдо (1240, С 11), и хоцемо да вьсе · цо зде писано · бѫде твердо ѫ веки (1249, С 12), ере хокете да имамо приѣтельство одь цпьтата до града (1252—54, С 25). *Да* + презент се јавља уколико су агенси две предикације различити, док инфинитивна допуна остаје ако је агенс исти: ако хокете ви мьнѣ мое люди вратити (1252—54, С 25), и цо би хотель кь вамь говорити не могѫ (1252—54, С 25). Уз модалне глаголе као што су моки и смѣти увек се реализује инфинитив, будући да њихова семантика искључује различит агенс допунске предикације. Подстицај за развој *да* + презент уз волунтативно хотѣти свакако је било и синтаксичко цепање првобитног хотѣти + инфинитив стварањем футура, потврђеног већ у XIII веку.

Документи из XIV века сведоче о развоју хипотактичког *да*, мада се овај процес одвија различитим темпом на различитим територијама штокавског наречја. У рашким документима се *јако / како да* ограничава на употребу у формулама после глагола заклињања (клети се, обѣщати се, дати вѣроу / обѣщаниѥ), а сужавање његове употребе свакако је у вези са развојем финалног значења ове везе. Поред *како* реализује се и *јере*, које се у овом веку шири у везничкој функцији.[11] *Како* се јавља после глагола повѣдѣти, писати и знати, док је *јере* запажено уз знати, видѣти, вѣровати, изнаки, отьговорити, реки, као и уз клети се уколико је допуна фактивне природе: да се кльне тьзи трьговьць самьдрѫги · ере га к҃ѣ кѫпиль ѫ тѫгиѥи зем’ли (1349, С 66).

Да с презентом се реализује после глагола заклињања и говорења (заклети се, обѣтати, повѣлѣти, нарекн), али је понекад тешко рећи да ли се ради о допунским или независним оптативним реченицама: да нарᲂ҇ч кра҇вᲂ҇ми четиремь или петимь властеломь дѫбровьчкимь да ми се ѿкльнѫ ѫ вг҃ородицѫ дѫбровъч’кѫ (1335, С 55), и повелѣ мѫ да доидеть (1336, С 57). Среди-

[11] *Јере* се јавља и у претходном веку, али врло ретко, и може се интерпретирати као партикула: дѣ ви знате ере ѣ некѫ пореки-номѫ мое рѣчи (1247, С 23) „*Та* ви знате. *Та* ја нећу пореći своје речи.”

ном века забележен је у препису једног неформалног писма цара Душана усамљен пример *да* уз глагол *cognoscendi* знати, у функцији хипотактичког везника: не знамь да ѥ҃ до здези живь (1352, С 69).[12] Уз знати се иначе реализује *јере*, уводећи допуну фактивног типа: да знате ѥре дрьжаль трьге цр҃вми марко василѥвикь (1348, С 64). Ова два примера показују разлику функција *да* и *јере*: први везник уводи реченицу субјунктивног, а други индикативног типа.[13]

Да + презент се јавља у формулама после оучинити милость, али оно још увек није интегрисано у хипотактичку структуру, о чему сведочи следећи пример у којем се дꙋбровчани јавља и као индиректни објекат првог исказа и као субјекат оптативне структуре: и ꙋчинихь мл҃сть дꙋбровчаномь вс҃емь велимь и малимь · да си гредꙋ дꙋбровчани с трьгомь и с кꙋпломь свободно (1357, С 94).

У зетским документима *како да* се јавља после глагола заклињања, *јере* уз знати, а *како* уз обѣщавати се. У другој половини века *да* је посведочено у хипотактичкој функцији уз глаголе хотѣти, вьсхотѣти, обѣкꙗвати, реки: да рците рѣналдꙋ да ни пода поꙗсь (1368, С 105), хотеки да есть любовь стара мегꙋ нами (1385, С 113), вьсхотѣх да ѥ҃ любьвь стара мегю нами (1386, С 114).

У Босни и Хуму се до краја века јављају *јако / како да* (најчешће у формулама после клети се, ретко уз казати, потврьдити), *како* (по правилу ограничено на субјекатску позицију у имперсоналним исказима исказима с предикативом, ређе уз дати на вѣдѣниѥ, оузнати) и *јере* (уз знати, молити, реки, хотѣти, сьвѣдѣтельствовати). Од средине века шири се *да* у хипотактичкој функцији. Најпре се јавља уз *verba dicendi* и *хт҃ети*, а до краја века се шири и уз глаголе друге семантике: обѣтовати се, обѣкꙗти, говорити, вѣдѣти, хотѣти, молити, запрѣщати, просити, искати, записати, наити, сповѣдѣти, оуздати се, као и уз перифрастичне предикате са значењем „објавити" (дати на вѣдѣниѥ итд.). У индикативним (фактивним) допунама реализује се с презентом: како ви говорите симетꙋ и раткꙋ да ста она мьни рекла свезати павла гижликꙗ и пира (1355, С 78), дамь вамь вѣдити да самь даль климентеви держикю и бистетꙋ бꙋникю и нихь дици двѣ повели (1355, С 79), и наидосмо да сꙋ поч҃тено и свршено дрьжали и платили реченꙋ цр҃ьнꙋ (1392, С 176). Субјунктивне допуне, за разлику од индикативних, могу поред презента имати и потенцијал или презент-футур глагола *бит҃и*, који такође упућује на реализацију радње у будућности: просише и молише говореће да би имь платило кралевство ми що имь ѡста дꙋжань брать кралевства ми (1398, С 428), моли... да бисмо рекли да не бꙋде царьна ниѥдна (1395, С 250).

Богата грађа дубровачких докумената с краја XIV века показује да се *да* већ потпуно развило у хипотактички везник. Објекатско *јако* се јавља

[12] Језик овог кратког писма изразито одудара од стила рашких повеља, укључујући и повеље цара Душана. То показује да се иновативна језичка средства могу пре очекивати у неформалним документима него у повељама, које од првих дана писмености имају уобличен функционални стил.

[13] Разлика субјунктив: индикатив базира се на дистинкцији обележја експектативност: фактивност. Превод два наведена примера на савремени српски језик би био: „Не знам *да ли* је до сада жив" : „Да знате *да* је Марко Васиљевић држао тргове царства ми".

по изузетку, а *како* је ретко, уз казати, повѣдѣти, оувѣдѣти, чоути, знати, оузнати. Конкурентни везници су *јере*, које се реализује уз глаголе знати, оузнати, вѣдѣти, видѣти, чоути, сьмотрити, писати, оупьвати, опоминовати, хвалити се, говорити, молити, и *да*, које шири домен своје употребе. Оно се јавља уз говорити, заповѣдѣти, отьговорити, просити, рекн, писати, оуписати, записати, вѣдѣти, вѣровати, знати, мислити, оуфати, видѣти, чоути, а у зависности од семантике глагола, допуна може бити и субјунктивна и индикативна: а кѣрь пишешь да ти к писмо дошло (1396, С 117), проси да мѫ заимемо (1399, С 132), како ѫфамо да кѫ би^{т} (1396, С 187), ето смо чѣли да к нашѣмь забава ѿ тѵр'чина (1397, С 268). Осим тога, реализује се и уз волунтативне и модалне глаголе хотѣти, волѣти, и по први пут желѣти и смѣти, уз које је искључена употреба осталих везника: мно^{г} желимемо да те ви^{д}мо (1399, С 134), и хотѣли бисмо да се с вашо^{м} почтено^{м} любвомь станемо (1399, С 132), и не смѣю да погю (1398, С 194). Документе у којима се запажа ово нагло ширење везника *да* написао је чувени дубровачки писар Руско. Иако он равноправно користи као конкурента средства везнике *да* и *јере*, упада у очи да *јере* чешће употребљава у текстовима упућеним на исток (кнегињи Милици, Н. Зојићу, К. Ђурђићу, Б. Киризмићу). Ово би било својеврсно језичко прилагођавање језику и стилу адресата, што је иначе одлика дубровачких повеља од најстаријег периода.[14]

У XV веку, у документима из Деспотовине губи се *јако / како да* из објекатских реченица, реализујући се само као финални везник. *Како* се јавља уз писати, знати и уз предикате који значе „огласити, објавити" (дати знати, дати вь сьвѣдѣнию), а *јер(е)* осим уз претходне глаголе и уз видѣти, говорити. Везничко *да* је и даље ретко, јавља се уз глаголе помолити, писати, оставити, расоудити: немоите шставити мою ангелинѫ и мою дечицѫ да погинѫ пш ме^{н} (1476, С 736), с потенцијалом: разсѫдисмо · да би шнози к намь ѕ рѫке не дошло (1423, С 241). У документима Мркше Жарковића (област Канине и Валоне) посведочено је *да* уз молити, оуглавити.

У Босни и Хуму се *како да* јавља после заклети се, сьвѣдочити, напоредо се реализујући као финални везник. *Јако* је потврђено ретко, само у формули после заклети се и ротити се, док се *како* и даље сређе само после знати и предиката са значењем „објавити, огласити". Употреба *јере* се ограничава на глаголе писати, сьвѣдочити, знати, оузнати, говорити, рекн и предикате са значењем „објавити, огласити". Употреба везника *да* се шири. Сада се реализује и уз глаголе показати, обнаити, изнаки, искати, поискати, оучинити, поустити, сьмыслити, сьговорити се, повѣлѣвати, видѣти, заповѣдѣти, рекн, сьвѣтовати, знати, отьлоучити, оустановити, (по)тврьдити, ротити се, попытати, боѭти се. Занимљиво је да се у субјунктивним допунама до краја века спорадично јавља потенцијал: нѣсмь изнашаль да би цо било до кнеза палка (1422, С 330), искаше да бисмо и ми по обичаю нимь потврьдили (1422, С 522), и помолише... да бисмо шслободили да пинезь ни^{х} дѫбровдчки хо-

[14] Ово је посебно упадљиво у стилу дубровачких докумената упућених босанским владарима, у којима се подражавају језик и стил босанских повеља, са инвокацијом, нпр. С 284.

ди по рꙋсагꙋ кралевьства ми (1461, С 741), зато просимо госпоцтво ваше да бисте ихь ѿредили (1493, С 721) итд.

У Дубровнику се *како да* јавља ретко уз оуписати, потврьдити, иначе се реализује у резултативним и намерним реченицама. *Јако* се среће по изузетку, уз заклети се, ротити се, и то у одговорима Босни. *Како* се и даље реализује као објекатски везник уз чоути, писати, записати, знати, оузнати, говорити, сьвѣдочити, разоумѣти, обнаити, находити и предикате са значењем „објавити". И даље се широко употребљава везник *јере*, који се сада јавља и уз глаголе сьвѣдочити, казати, показати, реки, исповѣдѣти, находити, изнаки, нароучити, отьповѣдати, мьнѣти. Међутим, најфреквентнији је везник *да*, који се и реализује уз највећи број глагола. Поред глагола уз које се јављао у претходном веку, сада је потврђен уз вѣлѣти, молити, правити, казати, тоужити се, наредити, нароучити, пороучити, прѣпороучити, прѣроучити, отьлоучити, почоудити се, оуздати се, разоумѣти, мьнѣти, разбрати, сьтрьпѣти, ротити, присегноути, заклети се, оустановити, наити, находити, допоустити, оправити, поставити, чекати, дати, обѣтовати, боꙗти се, оучинити: а ѡви боѥ се да и҃х не постр҃лꙗю (1402, С 275), г҃дь б҃гь и пр҃чиста да оучинить да се и в҃сакоѥ пи҃сниѥ ѡбр҃та ви гп҃ство з҃раво (1408, С 217), а и вашои великости мнимо да нѣ драго било (1413, С 221). Ретко је потврђен потенцијал, у одговорима Босни: и защо онь моли и проси да бисмо и по листꙋ нашемꙋ г҃спт҃вꙋ ти р҃чи нѥгове ѿь стране ваше наамь ре҃чнне · и на ни҃х нашь ѿговорь ѿьписали (1409, С 295), волѣли бисмо да би ви заѥдно застали (1404, С 277), ѥрь би волѥль да би ни дражи биль (1402, С 437) итд.

Изложена грађа показује да се *да* најраније јавља као допуна волунтативног хотѣти, још у првој половини XIII века. Уз остале глаголе он касније развија хипотактичку функцију, и то најпре уводећи субјунктивне, а касније индикативне допуне. Овај процес започиње у XIV веку, а добија на замаху у другој половини века. У Дубровнику, Босни и Хуму већ у првој половини XV века он доминира у функцији везника који уводи објекатске допуне и субјунктивног и индикативног типа, иако се и даље јављају *како* и *јере*. На истоку је процес текао спорије, те се до краја века јављају сва три везника. Изразита је конкуренција везника *јере* и *да* за увођење објекатских реченица, али су ова два типа семантички различита јер *да* остаје маркер структура са семантичким обележјем експектативност. Раније ширење *да* у документима са запада штокавске територије може бити и последица ранијег продора говора у писани језик (Грицкат 1975: 173).

Треба додати да објекатско *да* уводи индикативне реченице у *Роману о Троји* (Грицкат 1975: 162). Занимљиво је да је у основи овог преписа с краја XV или почетка XVI века једна редакција романа која се приписује дубровачком канцелару Руску Христофоровићу (Маринковић 1986: 255), у чијим је документима запажена експанзија хипотактичког *да* у индикативној сфери.

3.5. *Да* **у намерним реченицама**. Намерно *да* је релативно касно потврђено. У најстаријем периоду (XIII век) га нема, а у одговарајућим конструкцијама на граници намерне и резултативне допуне јавља се *ја-*

ко: да имь се да вѣдѣниѥ трьми мѣсеци ꙗко си могꙋ трьжьници ихь ѿити ꙋ градь сь всѣми своимь (1281, С 33).

У XIV веку у Рашкој, Босни, Хуму и Зети у истој функцији користи се *јако / како да*: казаѥ ꙗко да знаѥ всаки (1333, С 52), да ви цр҃вми ꙋтврьди и запише како да бꙋде тврьдо до вѣки (1362, С 100), простисмо ѡнꙋи царинꙋ на дани како да се не ꙋзима царина вамь и вашимь грагꙗномь (1368, С 104).

Примери са *да* нису многобројни, везани су углавном за глаголе кретања, а могу се интерпретирати и као оптативне независне и као намерне реченице: тамо посла кра^л^в^с^ми ѥп^с^кпа скьдр^с^аго и кнеза даби^ж^ва да им дате дохо^д^кь на дмитро^в^ дн҃ь (1320, С 43), и сию книгꙋ посла цр҃ми по властелина цр҃ми пꙋлька да ю пр҃пишете ꙋ вашь статꙋть (1347, С 62), и помагати да им се нѣка чтета ꙋ владанию или оу трьговцꙋ не ꙋчини (1378, С 83), ѡто посласмо к вамь нашега слꙋгꙋ тврь^д^ка вльчетића да намь ꙋдасте доходакь (1398, С 255) итд.

У Дубровнику се *како да* јавља ретко, најчешће у документима упућеним у Деспотовину (С 188, 193 итд.). У намерним реченицама користи се *да*, а потврде су веома бројне крајем века, у документима Руска Христофоровића: доки кь своимь приꙗтелѥ^м^ да се ш ними видишь (1399, С 134), и нашега града ѡбаровати га и сьблюсти да не приме нѣкою чтетꙋ волꙗ срамотꙋ (1396, С 187), нѣки ѿ вашѣхь наредьбеникь ꙋчиниль ѥ довести соль под нови ꙋ сꙋторинꙋ да ю тꙋзи продаю (1397, С 269).

У XV веку ситуација у Рашкој, Босни, Хуму и Зети је слична: *како да* уводи намерне/резултативне реченице, док се *јако* јавља по изузетку. У употреби је и хипотактичко *да*, иако још увек не доминира. Његова употреба везана је најчешће за глаголе кретања: и принесоше к на^м^ записанїе... да имь ѡнози гп҃о^д^ство потврьди (1428, С 635), а ви поћѣте пр҃дь кнеза и властели дꙋбровач^к^е да ва^м^ ꙋчине прав^д^ꙋ (1461, С 670), стидекѥ се кь великости ви послати ѥ да намь кралѥвьство ви не зазри (1422, С 525). Ретко се уместо презента користи потенцијал. У грађи из Деспотовине је потврђен један случај: ѡставиль ѥ биль за любовь нашꙋ намь ѿь своѥга иманꙗ сто и петь литарь сребра да бисмо ми ѡнозѣ себѣ имали (1423, С 241), а спорадично се среће и у босанској грађи: гѡ^в^ре светꙋ молититвꙋ (!) божию да би нась изьбавиѡ гп҃одь бг҃ь ѿь грѣховь нашие^х^ (1466, С 730).

У дубровачким документима доминира *да* као везник намерних реченица, а *како да* се јавља у малом броју докумената, од којих је највећи број упућен у Деспотовину (С 201, 226 итд.), мањи у Босну (С 265, 516 итд.). *Да* се обично среће уз глаголе кретања, а једанпут је посведочен с потенцијалом: и с тога ихь педепсали да би намь и нашѣмь не ꙋдили (1405, С 474).

Грађа показује да у XIV и XV веку на свим штокавским територијама осим у Дубровнику траје конкуренција *како да* и *да* у намерној функцији. У Дубровнику већ крајем XIV века доминира *да*. Од почетка појаве *да* у намерној функцији оно је везано претежно (и првобитно) за глаголе кретања, да би се полако ширило и уз глаголе друге семантике.

4. **Синтаксички механизми развоја хипотактичког** *да*. Основу за овај процес „вербализације језика”, у којем се *да* + презент јавља на местима инфинитива лежи у семантичкој и функционалној блискости оптативног

да + презент и инфинитива. Инфинитив, по пореклу окамењени датив, чува изворну дативну семантику, јављајући се као допуна са семантиком „усмереност > будућност”, тј. означавајући радњу која ће се тек догодити. Стога се он првобитно јављао уз глаголе чије значење укључује експектативност (нпр. волунтативне) или у конструкцијама где допуна исказује будућу радњу.[15] У зависности од семантике управног глагола, инваријантно значење инфинитива може се модификовати у намерну или резултативну семантику, и у овој улози инфинитив се рано ширио потискујући супин у конструкцијама са глаголима кретања. Може се закључити да инфинитив и *да* + презент првобитно представљају два површинска експонента исте дубинске семантике. *Да* + презент више одговара језику „вербалне” структуре, будући да се личним глаголским обликом јасно маркира агенс, те се стога ова веза најпре и јавља у случајевима двосмислености у погледу вршиоца радње допунске предикације.

У развоју хипотактичког *да* (и објекатског и намерног) делују два важна и у историјском развоју синтаксичких структура честа механизма: *реанализа*[16] и потом *ґенерализација*. Из првобитне јукстапозиције у којој је друга реченица оптативна (а ви сте се ѡбекали и рекьли | да си сѣде твоѣ села свободьно, 1240, С 16), развијају се хипотактичке структуре тако што се *да* реанализира као допунски везник, губећи своју оптативну семантику и постајући граматичко средство:

да ви ни сте рекли да се станемо (XIII век, С 31)

„Та ви сте нам рекли: | Да се састанемо!” (јукстапозиција)

> „Та ви сте нам рекли да се састанемо.” (објекатска реченица)

Процес формирања објекатске реченице је трајао дуго. О томе сведоче и многобројни примери у којима се за управни глагол везује двоструки објекат, номинални и реченица са *да* + презент: маринь ми говори за нь да га ѿкꙋплꙋ (1392, С 185), записаше мене гдна воеводꙋ радѡсава павловиѣа и моѥ натражьѥ що ѥ по мꙋшкомь колинꙋ да смо властеле и вѣѣници градꙋ дꙋбровника (1423, С 599), що намь писа на кнеза ки ѥ ꙋ конавлахь да ѥ вамь недраго чиниль (1422, С 621), ꙋпвамь на гдна мрькшꙋ да моѥ некѥ ꙋзети (1406, С 407).[17] Исти тип конструкције се јавља и са *како да*: що намь ꙋписасте за кнеза грьгꙋра влькослаликꙗ како да га имамо за приꙗтелꙗ и да ѥ ꙋфань ꙋ нась (1407, С 293).

Процес реанализе морао је започети у мањем домену, у првобитно оптативним конструкцијама. Након реанализе, којом *да* постаје граматичко средство, долази до генерализације, те се оно шири као везник објекатских реченица на све случајеве, где нити глагол има семантичку компоненту експектативност, нити допуна упућује на будућу реализацију радње: а сьди чꙋли смо да сꙋ нѣки наши трговци тамо ꙋбѣни (1402, С 151).

---

[15] Реч је о допунама глагола који нису маркирани у погледу обележја експектативност, као што су нпр. *verba dicendi*.

[16] О настанку сложене реченице процесом који се у савременој историјској синтакси назива *реанализа* говори још главни теоретичар младограматичарске школе Х. Паул (Пауль 1960: 357). Исто објашњење налазимо и код представника чешке историјске синтаксе (Lamprecht-Šlosar-Bauer 1986: 383), као и код савремених европских и америчких теоретичара дијахроне лингвистике (Heine 1993: 118; Harris-Campbell 1995: 61 и др.)

[17] Ово је старији тип: *Надам се у ґосподина Мркшу да неће узети моје.* Новији тип, који се јавља и у савременом језику, гласи *Надам се да ґосподин Мркша неће узети моје.*

Сличним путем развила се и намерна реченица:[18]

и сию книгꙋ посла цр҃ми по властелина цр҃ми пꙋлька да ю пр҃пишете ꙋ вашь статꙋть (1347, С 62)

„И ову књигу посла царство ми по властелину царства ми Пулку. Да је препишете у ваш статут.” (јукстапозиција)

> „И ову књигу посла царство ми по властелину царства ми Пулку да је препишете у ваш статут.” (намерна реченица)

Реанализа се и овде вршила најпре у мањем домену, уз глаголе кретања, да би се генерализацијом намерна структура проширила, везујући се и за друге глаголе: пе^дпсаи га гп҃твоⷮи таковѣмь начиномь да се дрꙋзи нимь кажꙋ а да не смѣю такове р҃чи мегю приꙗтелѥ ꙋносити (1401, С 138).

Историјски развој објекатских и намерних реченица упућује на један важан закључак: у оба случаја реч је о истој синтаксичкој структури (лични глаголски облик + *да* + лични глаголски облик), и у дијахроном и у синхроном погледу. Интерпретација допуне као објекатске или намерне условљена је пре свега семантиком управног глагола, али и глаголским обликом у допунској конструкцији.

5. **Утицај балканске језичке средине**. Развој реченица са *да* генерално се приписује утицају Балканског језичког савеза, а највећи број истраживача у њима види утицај грчког адстрата.

У дефинисању врсте и домена утицаја балканског језичког окружења важно је овај процес посматрати у две равни: унутрашње развојне тенденције и спољашњи утицај. У најстаријим словенским споменицима писаним народним језицима затичемо језичко стање јукстапозиције независних реченица с личним глаголским обликом, између којих се могу јавити разноврсне, по правилу полифункционалне партикуле изворно адјунктивне или делимитативне функције. У оваквом језичком стању, где семантички однос између две реченице проистиче из њиховог независног значења, у истим позицијама се могу јавити разноврсне партикуле. У процесу стварања сложене реченице партикуле реанализом постају везници, при чему известан период траје конкуренција различитих везника, као рефлекс старијег стања. На штокавском терену у почетку се јавља конкуренција партикула (> везника) *јако да / како да / да*, али се *јако* релативно брзо потискује, као последица губљења старе разлике између **јако* и **kako*.[19] Конкуренција *како да* и *да* у намерним реченицама траје на целом штокавском терену, осим у Дубровнику, до краја испитиваног

[18] У раду који се бави истом проблематиком J. Седлачек такође претпоставља развој од јукстапозиције ка финалној хипотакси, сматрајући да је овоме допринео развитак изјавних реченица са *да* чисто синтаксичке функције, које се шире са северозапада српскохрватске језичке територије (Sedláček 1970: 63—64). Но ни само изјавно *да* није могло одмах бити чисто граматичко средство. Овај рад је покушај да се осветли исти синтаксички механизам којим се стварају и објекатске и намерне реченице.

[19] На примарну разлику указује и етимологија: **jakъ* је генетски везано за односно-упитно **i̯o-* које у прасловенском даје анафорску заменицу, док је **kakъ* везано за **kᵘ̯o-*, што значи да се разлика темељила на категорији „одређеност”, или, другим речима, на опозицији индикатив — субјунктив (фактивност — експектативност). На то да су се **jako* и **kako* првобитно морали разликовати указује ситуација у старочешком, где се и у XIV веку јасно разликују њихове функције (Bauer 1972: 331).

периода, с тим што *како да* развија резултативну семантику. На истој територији у објекатским реченицама конкуришу *како, јере*[20] и *да*, с тим што се у XV веку повлачи први везник.

Балканско језичко окружење утиче, како ће и каснији развој језика показати, на *избор* једне од могућности у старосрпском језику, које су се самостално развијале. Сама појава хипотактичког *да* била је последица унутрашњег језичког развоја. Рано потирање древне индоевропске дистинкције између **jo-* и **kʷo-* у штокавским говорима, које се манифестује и у сфери релативне реченице, довело је до ширења субјунктивног *како* у семантичку сферу индикатива, првобитно резервисану за *јако*, чиме *како* постаје немаркирано. Након губљења старе опозиције *јако — како* појавила се потреба за новим везником који би маркирао сферу субјунктива, а изворно значење словенског *да* је управо то омогућавало. Потреба за стварањем ове дистинкције била је унутрашња, општесловенска,[21] док ће балканско окружење утицати на то да се предност да везнику *да* у субјунктивним и намерним реченицама. У језичком стању превирања у процесу формирања хипотактичких структура утицај балканског језичког савеза се лако могао остварити.[22]

И довде је старосрпски развој паралелан развоју у другим словенским, чак и балканским словенским језицима, наравно, с разликама у везничким елементима. Али он се није зауставио на томе, везник *да* се учвршћује не само у субјунктивној, већ и у индикативној сфери. Како је приметила И. Грицкат, овај процес се развио „до краја једино у српскохрватском и словеначком" (Грицкат 1975: 174), и у овом погледу је западнојужнословенска грана јединствена међу словенским језицима.[23]

Чињеница да се хипотактичко *да* најбрже развија и потискује остале везнике у Дубровнику, управо у документима из пера Руска Христофоровића, могла би указивати на романски утицај, који је изгледа имао одлучујућу, иако не једину улогу у формирању балканског *Spachbund*-а (Birnbaum 1985).[24]

Нови Сад

---

[20] *Јере* је искључено из намерних реченица, као и из субјунктивних објекатских, због своје примарне анафорске функције, будући да му је у основи **je*.

[21] Иста дистинкција развија се и у другим словенским језицима: чешко-словачко *že : aby*, горњолужичко *zo : zo by*, доњолужичко *až : aby*, пољско *że : żeby*, руско *что : чтобы*, бугарско *че : да*, македонски *дека : да* итд. По Ј. Бауеру, ови везници маркирају модалну вредност реченице коју уводе: прва је изјавна, друга императивно-оптативна (Bauer 1972: 188), или, другим речима, прва је индикативна, друга субјунктивна.

[22] Сличан развој одвија се и без утицаја Балканског језичког савеза, у словеначком језику, где се *да* јавља у обе семантичке сфере (Miklosich 1868—74: 258).

[23] Иако разлике постоје, упадљива је сличност у функцијама везника *да* у словеначком и српско-хрватском (в. Toporišič 1970: 86—88).

[24] Романским (латинским) утицајем могла би се објаснити и рана појава објекатског *да* у *Брижинским споменицима*. Ирично *ut* појављује већ у класичном латинском, као и код хришћанских писаца у раздобљу вулгате (Грицкат 1975: 172).

ЛИТЕРАТУРА

Грицкат 1975: Ирена Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд, Народна библиотека Србије.

Ивић 1970: Милка Ивић, *О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником* да, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XIII/1, 43—54.

Кнабе 1955: Г. С. Кнабе, *Еще раз о двух путях развития сложного предложения*, Вопросы языкознания 1, 108—116.

Маринковић 1986: *Роман о Троји. Роман о Александру Великом* (прир. Радмила Маринковић), Београд, Просвета / Српска књижевна задруга.

Пауль 1960: Г. Пауль, *Принципы истории языка*, Москва, Издательство иностранной литературы.

Ройзензон 1962: Леонид Иванович Ройзензон, *К генезису сложного предложения*, Otázky slovanské syntaxe, Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 245—257.

Ружичка 1966: Р. Ружичка, *О понятии „заимствованный синтаксис" в свете теории трансформационной грамматики*, Вопросы языкознания 4, 80—96.

СГ 1993: *Граматика на старобългарския език. Фонетика. Морфология. Синтаксис* (ред. Иван Дуриданов), София, Издателство на Българската академия на науките.

Стеценко 1977: А. Н. Стеценко, *Исторический синтаксис русского языка*, Москва, „Высшая школа".

СС 1994: *Старославянский словарь, по рукописям X—XI веков* (ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова), Москва, „Русский язык".

ЭССЯ 1974—: *Этимологический словарь славянских языков* (ред. О. Н. Трубачев), 1—, Москва, Издательство „Наука".

Bauer 1972: Jaroslav Bauer, *Syntactica slavica. Vybrané pracé ze slovanské skladby*, Brno, Universita J. E. Purkyně.

Bednarczuk 1980: Leszek Bednarczuk, *Origin of Indo-European Parataxis*, Linguistic Reconstruction and Indo-European Syntax (ed. Paolo Ramat), Amsterdam, John Benjamins, 145—153.

Beekes 1995: Robert S. P. Beekes, *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Birnbaum 1959: Henrik Birnbaum, *Zu altrussisch atče und Verwandtem*, Scando-Slavica V, 78—86.

Birnbaum 1981: Henrik Birnbaum, *Notes on Syntactic Change: Cooccurrence vs. Substitution, Stability vs. Permeability*, Historical Syntax (ed. Jacek Fisiak), Berlin / New York / Amsterdam, Mouton Publishers, 25—45.

Birnbaum 1985: Henrik Birnbaum, *New Approaches to Balkan Linguistics*, Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja (1881—1956), Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 79—87.

Gołąb 1964: Zb. Gołąb, *The Problem of Verbal Moods in Slavic Languages*, International Journal of Slavic Linguistics and Poetics VIII, 1—36.

Disterheft 1980: Dorothy Disterheft, *The Syntactic Development of the Infinitive in Indo-European*, Columbus, Slavica.

Dogramadžieva 1989: Ekaterina Dogramadžieva, *Съюзните средства във Фрайзингеските паметници*, Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 63—68.

ESJS 1989—: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (hl. red. Eva Havlová), Praha, Academia. Nakladatelství Československé akademie věd, 1—.

Fleischman 1982: Suzanne Fleischman, *The Future in Thought and Language. Diachronic Evidence from Romance*, Cambridge / New York / New Rochelle / Melbourne / Sydney, Cambridge University Press.

Harris-Campbell 1995: Alice C. Harris — Lyle Campbell, *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*, Cambridge, Cambridge University Press.

Heine 1993: Bernd Heine, *Auxiliaries. Cognitive Forces and Grammaticalization*, New York / Oxford, Oxford University Press.

Isačenko 1970: A. V. Isačenko, *Hortativsätze mit* a, i, ti, to *im Ostslavischen*, Scando-Slavica XVI, 189—203.

Lehmann 1978: Winfred P. Lehmann, *The Great Underlying Ground-Plans*, Syntactic Typology. Studies in the Phenomenology of Language (ed. Winfred P. Lehmann), Sussex, The Harvester Press, 3—55.

Lehmann 1980: W. P Lehmann, *The Reconstruction of Non-Simple Sentences in Proto-Indo-European*, Linguistic Reconstruction and Indo-European Syntax (ed. Paolo Ramat), Amsterdam, John Benjamins, 113—144.

Lamprecht-Šlosar-Bauer 1986: Arnošt Lamprecht — Dušan Šlosar — Jaroslav Bauer, *Historická mluvnice češtiny*, Praha, Státní pedagogické nakladatelství.

Lyons 1968: John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge / New York / New Rochelle / Melbourne / Sydney, Cambridge University Press.

Miklosich 1868—1874: Fr. Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Wien, Wilhelm Braumüller.

Němec 1994: Igor Němec, *The Potential Valency Constituent in Diachronic Lexicology*, The Syntax of Sentence and Text. A Festschrift for František Daneš, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 375—382.

Orožen 1989: Martina Orožen, *Brižinski spomeniki in njihovo razmerje do stare cerkvene slovanščine*, Obdobje srednjega veka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Ljubljana, Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 87—101.

Sedláček 1970: Jan Sedláček, *Srpskohrvatske potvrde o razvitku rečenica sa DA u južnim slovenskim jezicima*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XIII/2, 59—69.

SP 1974—: *Słownik prasłowiański* (pod red. Frantiszka Sławskiego), Wrocław / Warszawa / Kraków / Gdańsk, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, t. I—.

Toporišič 1966—1972: Jože Toporišič, *Slovenski knjižni jezik*, 1—4, Maribor, Založba obzorja.

Večerka 1996: Radoslav Večerka, *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax, III: Die Satztypen: Der einfache Satz*, Freiburg, Weiher Verlag.

ИЗВОРИ

Александрида 1985: *Српска Александрида* (прир. Радмила Маринковић — Вера Јерковић), св. 2, Београд, Српска академија наука и уметности.

Законик 1975: *Законик цара Стефана Душана*, књ. I: *Струшки и Атонски препис* (ур. Мехмед Беговић), Београд, Српска академија наука и уметности.

Радојичић 1962: Никола Радојичић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд, Научно дело.

Ивић-Грковић 1976: Павле Ивић — Милица Грковић, *Дечанске хрисовуље*, Нови Сад, Институт за лингвистику.

Јагић 1890: В. Јагић, *Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II Милутина*, Беч, Земаљска влада за Босну и Херцеговину.

Младеновић 2003: Александар Младеновић, *Повеље кнеза Лазара* (*Текст. Коментари. Снимци*), Београд, Чигоја штампа.

ПИС: *Свети Сава, Сабрана дела* (прир. Томислав Јовановић), Београд 1998, Српска књижевна задруга, 223—229.

С: Љуб. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I/1—2, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа XIX, XXIV, 1929, 1934.

Шафарик 1862: Янко Шафарик, *Хрісовула цара Стефана Душана коіомъ оснива монастиръ Св. Архангела Михаила и Гаврійла у Призрену године 1348?*, Гласникъ Друштва србске словесности XV, 264—310.

MS: Fr. Miklosich, *Monumenta serbica. Spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Graz 1964, Akademische Druck — U. Verlagsanstalt (reprint).

Ringheim 1951: Allan Ringheim, *Eine altserbische Trojasage*, Prague-Upsal, Imprimerie de l'état à Prague.

Jasmina Grković-Major

THE DEVELOPMENT OF THE HYPOTACTIC 'DA' IN OLD SERBIAN

Summary

The particle *da* originates from the Indo-European demonstrative pronoun **to/do*. The author presupposes that it is an ablative form, meaning „from then onwards". Thus, its invariant meaning was to indicate that an action is going to happen or is expected to happen in the future. Due to that, *da* could develop an adjunctive/paratactic or optative function.

The Common Slavic **da* developed differently in Slavic languages. In the South Slavic group it became a hypotactic conjunction: in Eastern South Slavic languages it introduces subjunctive complements, and in Western South Slavic languages it also introduces the indicative ones.

In Old Serbian (12th—15th centuries) it functions as an optative, emphatic and adjunctive particle, as well as the conjunction in object and purpose clauses. As a hypotactic conjunction in object clauses it is attested already in the 13th century with the verb *hteti*. It spread in the 14th century, first with the subjunctive complements and then with indicative ones, and the process was followed by the withdrawal of the conjunctions *jako/kako (da)* and *jer(e)* in those functions. The spread of *da* in purpose clauses can be seen in the same century.

The main internal cause of the development of surface hypotactic structures (the replacement of nominal complements with clausal ones) lies in the gradual change of language type („nominal" > „verbal"). The basis for the replacement of the infinitive complement with a *da*-clause is their semantic and functional similarity, since they are two surface exponents of the same semantics: the idea of the future expectation. In this long-lasting process, in which the conjunction *da* appeared alongside other conjunctions in the same function, the *Balkan Sprachbund* influenced the choice of *da* as a conjunction in subjunctive complements. Its spread as a conjunction in indicative complements is a Western South Slavic development.

In general, the development of the hypotactic *da* in Old Serbian is the result of two important syntactic mechanisms: *reanalysis*, which caused the change of paratactic structures into hypotactic ones (subjunctive clauses), thus the development of the particle *da* into a grammatical means (conjunction), and *generalization*, due to which *da* spread as a general marker of object clauses, including indicative ones.

ЗНАЧЕЊА ГЕНИТИВА С ПРЕДЛОГОМ б(ρ)єзь У СТАРОСРПСКИМ ПОВЕЉАМА И ПИСМИМА*

СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ

UDC 811.163.1'366.543

Кратак садржај. У овом раду разматрају се значења падежне конструкције б(ρ)єзь + *gen* у старосрпским повељама и писмима насталим до друге половине XV века, односно до пада Деспотовине. На бази примарног значења 'одсуство некога или нечега', потврђеног на широком словенском простору, ова се конструкција могла везивати за адноминалну детерминацију спецификативног типа, те за адвербијалну детерминацију квалификативног и каузативног (општекаузалног) типа, што се у испитиваној писмености — као изразу пословноправног функционалног стила — може пратити већ од првих сачуваних споменика на српском језику. Сва ова значења представљају заправо реперкусију одсуства лица, предмета, стања или активности које се на дубинском плану манифестује кроз обавезну негираност, површински експлициране или имплициране, детерминативне предикације.

Кључне речи: историјска синтакса, старосрпски језик, повеље и писма, генитив, предлог б(ρ)єзь, спецификативност, квалификативност, каузалност, кондиционалност, концесивност.

1. У стандарном српском језику генитив блокиран предлогом *без* функционише као синтаксичко средство за исказивање адноминалне детерминације спецификативног типа, те адвербијалне детерминације квалификативног, каузалног, кондиционалног и концесивног типа (Фелешко 1995, 141—144; Radovanović 1977а: 142—143; 1977б: 96, 103—104, 106). Начелно исте могућности ова падежна конструкција испољава и у језику старосрпских повеља и писама, те се стиче утисак да је синтаксичко-семантички профил српског *б(р)ез* + *ген* био мање-више формиран већ на почетку историјског периода.[1] Наиме, на бази примарног,

---

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Историја српског језика*, који финансира Министарство за науку и технологију Републике Србије.

[1] На овакву претпоставку упићивало би донекле и стање у старословенском језику у којем се на бази примарног значења 'отсутствие, недостаток, лишение чего-либо' (Геродес 1963: 365) ове конструкције јављају, сем квалификативности и спецификативности, и општекаузативне семантичке нијансе — уп. квалификативно посълахъ вы · безъ вълагалища и бес пиры · и бес-апогъ *Л 22.35 Зогр Мар* (Večerka 1993: 304); спецификативно подобьнъ естъ чловѣкоу · саздавъшю храминѫ безъ основаньѣ *Л 6.49 Зогр* (Старославянский словарь 1994: 78); концесивно сиѧ въпадъшаѩ въ поганъскъıѩ нѫждѧ · без волѧ отъ нихъ ѣко непьщева въкоушьше ... свръньѫ отъ съвѣсти ихъ очисти *Евх 22б 17* (Старославянский словарь 1994: 78); квалификативно-каузално и беж него ничьтоже не бъıстъ *J 1.3 Зогр Мар Асс Остр* (Геродес 1963: 365). Није, међутим, јасно колико су шире каузативна значења каузалног, кондиционалног, те концесивност типа била стабилизована у канонским споменицима, будући да старословен-

општесловенског значења ’одсуство некога или нечега’ — као обележја одређеног лица или предмета (спецификативност), односно ситуације у којој се реализује радња детерминисане предикације (квалификативност) — старосрпско в(ѫ)езь + *gen* могло је продирати у поједина каузативна (општекаузална) семантичка поља,[2] што се у испитиваној писмености може пратити већ од XIII века.[3]

2. У старосрпским повељама и писмима — као језичком изразу пословноправног функционалног стила — падежна конструкција в(ѫ)езь + *gen* има изразито ниску прагматичку валентност у сфери адноминалне детерминације. Ретки примери, ипак, недвосмислено указују да је овом конструкцијом могла бити идентификована специфична појединост датог лица или предмета без обзира на то да ли је то лице или предмет спецификовано интегралним делом (поклопьць, покрывачь), или пратећим (отуђивим) детаљем (вода, трьгъ):

воиска кралевь|с|тва ми гдѣ любо наѫходи люди ваше или съ трьгомь · или бес трьга · да имь никоегаре зла не ѵчини · (краљ Урош I 1254, Дубр. 21.13),

ско вез(ъ) + *gen*, колико је познато, није ни разматрано из ове перспективе — уп., на пример, семантички устројено разматрање адвербијалне детерминације (Die adverbiale Bestimmung) у *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax II* P. Вечерке (1993: 278—310), или концизни преглед овог типа детерминације у *Питањима из старословенске синтаксе и лексике* J. Грковић-Мејџор (2001: 49—55).

[2] Значење „отсутствие, недостаток, лишение чего-либо” (Геродес 1963: 364) — својствено свим словенским језицима (Kopečný 1973: 43) — послужило је у мањем или већем степену као основа за развој семанатички специфікованијих каузативних значења и на ширем словенском простору — уп., на пример, пољско концесивно *mnie … bez prawa kazał z dziedziny precz* (Kopečný 1973: 43); руско концесивно *Предки наши легко обходились, например, без электричества, без авиации, без телевидения* (Золотова 1988: 40), кондиционално *Без дураков было бы на свете очен скучно; Без труда не вынешь и рыбку из пруда* (Золотова 1988: 39); те каузално *Без доктора она была тиха и грустна* (Золотова 1988: 39).

[3] Истраживачки корпус чине фотографски снимци старосрпских повеља и писама којима располаже Филозофски факултет у Новом Саду. У складу с филолошким захтевима истраживања старог текста, уз сваки пример, дат у овом раду, наводи се (1) адресант, (2) година настанка акта, (3) архив у којем се акт чува (*Дубр.* Дубровачки архив, *Хил.* Хиландарски архив, *Кер.* Кермендски архив, *Лав.* архив Лавре св. Атанасија, *Пан.* архив св. Пантелејмона), или краћи назив акта (*Арх.* Светоархангеловски хрисовуљ, *Деч.* Дечански хрисовуљ, *Грд.* Светогеоргијевски хрисовуљ, *Стф.* Светостефански хрисовуљ), (4) број акта за који је наведен архив (за *Дубр.* према регистру у књизи Љ. Стојановића, *Старе српске повеље и писма. Књига I. Други део*, Београд — Ср. Карловци, 1934, 527—557; за *Хил.* према регистру у раду Душана Синдика, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник, књ. 10, Београд 1998, 9—134; за *Кер.* према регистру у раду Ludwiga von Thallóczya, *Slavische Urkunden des Körmender Archives*. Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München und Leipzig, 1914, 6—27; за *Лав.* према регистру у књизи *Actes de Lavra. IV Études historiques. Actes serbes complèmentes et index.* Par Paul Lemerle, André Guillou, Nicolas Svoronos, Denise Papachrzssanthou avec la colaboration de Sima Ćirković. Textes et planches. Paris, 1982; за *Пан.* према регистру у књизи *Actes de Saint-Pantélèémôn*. Édition diplomatique par Paul Lemerle, Gilbert Dagron, Sima Ćirković. Texte. Album. Paris, 1982), те (5) ознака реда у којем пример почиње и то, разуме се, према фотографском снимку акта (изузетак су Светостефански и Светоархангеловски хрисовуљ за које су уместо фотографије коришћена издања Јанка Шафарика, *Хрисовула цара Стефана Душана коиомъ оснива манастиръ Св. архангела Михаила и Гаврила у Призрену године 1348*, Гласник Друштва српске словесности, Свезак XV, Београд, 1862, 264—310; и Ватрослава Јагића, *Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II Милутина*, Беч, 1890).

да си продаю вино безь воде · (краљ Драгутин 1277—1281, Дубр. 6.2), и ѡщь крꙋгле три безь покривачевь ѡ|д| кѣхь ѥдна позлакѥна (Дубровник 1406, Дубр. 340.22), и наипрьво крꙋгле три безь покривачевь ѡ нихь една позлаћена (Дубровник 1411, Дубр. 357.10), роменче безь поклопца (Дубровник 1441, Дубр. 639.39), два ѡраха ѡкована ѡ|д| ни|х| ѥдань безь поклопца (Дубровник 1441, Дубр. 639.46).[4]

Дубински, реченични еквивалент спецификативног б(р)езь + *gen* јесте релативна клауза с негираном предикацијом представљеном глаголом *имати* — уп. да си продаю вино безь воде [← вино *које нема* / (*не садржи*) *воду*] (краљ Драгутин 1277—1281, Дубр. 6.2).

3. Различита значења адвербијалног типа као реперкусије одсуства некога или нечега диференцирана су контекстом, односно семантичко-граматичком тријадом дефинисаном (1) инхерентном семантиком лексичког експонента падежне конструкције б(р)езь + *gen*, (2) инхерентном семантиком глагола у својству управне предикације, те (3) глаголским обликом којим се граматикализује та предикација. На бази значења 'одсуство некога или нечега' развијала се, с једне стране, семантичка категорија квалификативности, тј. ситуативности уколико одсуство именованог фактора само прати реализацију управне радње — уп. да гредꙋ ваши лꙋдие по моеи земли · с трьгомь : безь вьсаке боѣзьни ← *и да се при том не боје* (жупан Стефан око 1215, Дубр 4.7), те, с друге стране, категорија каузативности, односно шире схваћене каузалности ако одсуство фокусираног фактора предодређује реализацију управне радње, и то тако што је онемогућује, или омогућује и/или јој одређују ток. С обзиром на високу фреквенцију генитива с предлогом б(р)езь у својству синтаксичког средства за исказивање кондиционалности као евентуалне каузалности — уп. и бе- сꙋда ѡбкега да не ꙋчинимо никоегаре бесправьꙗ чл҃вкꙋ земле твое ← *ако му претходно не судимо* (Дубровник 1254, Дубр. 22.22), те концесивности као недовољне каузалности — уп. ако ли безь игоумнова благословлѣниꙗ нивоу пооре или врьть оучини на црьквнои земли да плати оу цариноу .в҃і. перперь ← *мада га игуман претходно није благословио* (краљ Милутин 1300, Грг. 315), ваљало би претпоставити виталност ове конструкције и у сфери уже схваћене каузалности, тј. у домену фактивног узрока. Ипак, за старосрпску пословноправну писменост б(р)езь + *gen* као средство идентификације фактивног узрока није карактеристично,[5] што је вероватно последица ниске прагматичне валентности значењске категорије „одсуства" као фактивног узрока.[6]

---

[4] Сем атрибутски, спецификативно б(р)езь + *gen* могло је бити и предикативно употребљено (уп. Фелешко 1995: 142) — уп. а кои соу бес конеи да ѡроуть днь ѥсенине · (краљ Милутин после 1355, Хил 141.134).

[5] Уп. евентуално ако они г|с|птвꙋ ви пошлю или ꙋпишꙋ а ваша кѥ мл|с|ть наась ꙋвѣж|д|ьбати ако ли пакѣ к намь пошлю а ми кѥмо г|с|птвꙋ ви ѡнь чась дати ꙋзнати ѥрь безь свѣта гп|с|тва ви до сьда нѣсмо чинили и напр|ѣ|дь не мислимо (Дубровник 1422, Дубр. 332.43).

[6] Будући да каузалност с кондиционалношћу и концесивношћу формира својеврсну каузативну парадигму, тешко је претпоставити одсуство овог значења у случају када се кондиционалност и концесивност сасвим извесно везују за генитив с предлогом б(р)езь.

3.1. У старосрпској пословноправној писмености квалификативно б(р)езь + *gen* — као падежна конструкција којом се ситуативни, или пратећи контекст реализације управне радње спецификује одсуством неког или нечег — по правилу се лексикализује апстрактним именицама чији су денотати психолошка стања (боꙗзнь, страхь, соумнꙗ, оумышлѥньѥ и сл.), или пратеће активности (даньѥ, забава, задрьжаньѥ, зледь, поколебаньѥ, пореченьѥ, прѣстанькь, сьмоущеньѥ и сл.) које својим одсуством ситуативно детерминишу реализацију управне радње. Субјекат детерминисане предикације може, при том, бити идентичан с агенсом (односно реципијенсом) детерминативне радње (односно стања), или се, пак, од њега разликовати, што се по правилу формално не експлицира будући да је ова врста релације обично сасвим прозирна из инхерентне семантике управне и зависне речи, односно из контекста:[7]

(субјекат управне радње идентичан субјекту детерминативне радње или стања) дрьжати е : безь вьсакое зьледи : (бан Кулин 1189, Дубр. 3.10), да гредꙋ ваши лꙋдие по моеи земли · с трьгомь : безь вьсаке боѣзьни · (жупан Стефан око 1215, Дубр. 4.7), да си ходите свободьно · и пространо · бесь вьсакѣ десѣщине · и бесь никерѣ иньне дание · (бан Нинослав 1240, Дубр. 11.13), да си ходе по земли кра|л|вства ми : без боꙗзни (краљ Милутин 1282, Дубр. 34.5), да идете свободно к цр|с|вꙋ ми безь всакога стра|х| (цар Урош 1362, Дубр. 100.6), да ми примемо г|с|на влка и г|с|пгꙋ марꙋ и ни|х| децꙋ и ни|х|ь ризницꙋ ꙋ нашь гра|д| на нашои вѣре безь всаке сꙋмне (Дубровник 1390, Дубр. 143.8), да и|х|ь такози сьблю|д|емо колико сами себе ... всакомь правдомь и истиномь безь всакога диꙗволега ꙋмишлениꙗ (Дубровник 1390, Дубр. 143.19), да имь се ѡнази петь адрьфать даю и исправлꙗю безь всакога оузрока и прѣкословїа (игуман Никодим 1395—1396, Пан. 59.40), дасмо и даровасмо мл|с|тиво и доброволнѡ и всесрьдо кнезꙋ властелемь и всои ѡпкини дꙋбровачкои ва виеке вѣека без поре|ч|ньꙗ (војвода Радослав Павловић 1427, Дубр. 601.40), завезꙋемо се више реченомꙋ кнезꙋ и властеломь почети рать беза всаке ѿвлаке а напридовати безь пристанька (краљ Стефан Томаш Котроманић 1451, Дубр. 697.11);

(субјекат управне радње различит од субјекта детерминативне радње) како соу ꙋ бана коулина ходили : безь все хабе и зледи : (бан Нинослав 1232—1234, Дубр. 9.4), да си свободьно · придꙋ · стою · и пои[ ]асено · и бесь пакости · (жупан Радослав 1254, Дубр. 27.30), да га дрьжи ст҃и георгиѥ безь изма (краљ Милутин 1300, Грг. 237), да си хо|д|е дꙋбровчане свободно и читаво безь забаве и безь задрьжаниꙗ (цар Урош 1357, Дубр. 94.7), да ходе по нашеи земли свободно безь забаве (Радич и Степа Црнојевић пре 1396, Дубр. 257.5), безь свакога сьмꙋщеньꙗ и безь поколебаниꙗ

Није без значаја ни примедба М. Ковачевића (1992: 75) по коме кондиционалност и концесивност у систему падежних конструкција представљају надградњу каузалности, што би значило да кондиционално, односно концесивно б(р)езь + *gen* подразумевају постојање каузалног значења ове падежне конструкције.

[7] Пример да бꙋде ꙋ виеке безь ѡпоговора и зле волѥ ѡ|д| властеѡ дꙋбровачциехь али ѡ|д| нашие|х| (Кос. 1454, Дубр. 669.17), у којем је агенс (односно реципијенс) ситуативне радње (односно стања) идентификован генитивом с предлогом оть, представља изузетак у том смислу.

да ю дрьже (Стефан Лазаревић 1423, Дубр. 240.12), имаю ходити слободно по нашемь рѹсаагѹ и по нашихь мѣстѣхь безь всааке хѹѹдѥ заабаве (војвода Радослав Павловић 1441, Дубр. 616.8), да ѹзьмѹ слободно безь ниедногa задрьжаниꙗа (Дубровник 1454, Дубр. 727.34).

Само у ретким примерима у својству лексичког експонента ове конструкције јављају се ознаке конкретних предмета (трьгь, десетщина), или лица, чијим се одсуством спецификује ситуација која прати реализацију управне радње — уп. и ако придѹ кѹпци дѹбровьчци |бес крала| ѹ мои дворь (краљица Јелена 1267—1268, Дубр. 28.3), да всаки дѹбровчанинь ходи с трьгомь и бес трьга свободно по всемь моѥмь владанию (Радич Санковић 1391, Дубр. 130.3), и ако се таковази вещь прилѹчи и ѡстаноу дьщери гг҃ѥ кѵрь еѵгенїе безь гн҃а кнеза стефана и гн҃а брата моу влька (игуман Никодим 1395—1396, Пан 59.54).

Квалификативност генитива с предлогом б(р)езь бива реализована само у оним случајевима када одсуство именованог фактора бива искуствено препознато као нешто што прати реализацију управне радње не предодређујући њену реализацију. Временска сфера у којој је смештено вршење дате радње нема, при том, диференцијални карактер. У својству дубинског, реченичног еквивалента квалификативног б(р)езь + *gen* јавља се одговарајућа клауза као идентификатор дате ситуације, односно пропратне околности. Негирана детерминативна предикација — директно идентификована одговарајућом деадјективном или девербативном именицом, или пак само имплицирана одговарајућим контекстом — бива, при том, уведена везничким склопом *а/и (да) п̄ри т̄ом* (Радовановић 1977б: 92—98): уп. да гредѹ ваши лѹдие по моеи земли · с трьгомь : безь вьсаке боѣзьни [← и да се при том не боје] (жупан Стефан око 1215, Дубр. 4.7); и ако придѹ кѹпци дѹбровьчци |бес крала| ѹ мои дворь [← и при том краљ не буде с њима] (краљица Јелена 1267—1268, Дубр. 28.3), да си хо|д|е дѹбровчане свободно и читаво ... безь задрьжаниꙗ [← и да их при том не задржавам] (цар Урош 1357, Дубр. 94.7).

3.2. Каузативна значења генитива с предлогом б(р)езь — без обзира на то да ли се ради о евентуалном узроку, тј. кондиционалности, или фактивном узроку, односно каузалности — бивају реализована у случајевима када недостатак некога или нечега предодређује реализацију управне радње тако што је о(не)могућује, или јој одређује ток. Временска сфера у којој се реализује управна радња добија, при том, статус диференцијалног фактора који начелно раздваја каузалност од кондиционалности.[8] Кондиционално б(р)езь + *gen* реализује се, наиме, уз предикацију граматикализовану, с једне стране, глаголским облицима којима се упућује на временску сферу будућности (волунтативна перифраза да + *praes*, потенцијал и инфинитив као допуна глагола хотѣти, обьвѣтовати и

[8] Како уочава М. Радовановић (1977а: 142) „опредељење за каузалну односно кондиционалну семантичку базу у оваквим примерима готово редовно је одређено општом темпоралном ситуацијом у остварењима корелативних предикација о којима је реч, тако да ће, у ствари, темпоралне ситуације прошлости и садашњости фаворизовати каузалну, док ће темпоралне ситације 'свевремености' и будућности фаворизовати кондиционалну семантичку интерпретацију".

мислити ’намеравати’) те, с друге стране, презентом глагола имперфективног вида којим се упућује на свевременост (пантемпоралност). У својству лексичког експонента ове падежне конструкције јављају се првенствено девербативне именице (благословеньѥ, волꙗ, сьговорь, повеленьѥ, помокь, рѣчь, соудь, сьвѣть, хотеньѥ и сл.), а знатно ређе деадјективне именице (милость, почьтеньѥ, правьда),[9] те ознаке конкретних бића или предмета (жоупа, книга, соудьць и сл.):

(временска сфера будућности) и да не емле срьблинь влаха · безь сꙋда : (жупан Стефан око 1215, Дубр. 4.10), да не исьносеть ись града дюбровьчкога безь повеленьѣ кнеза кои би биль (Дубровник 1253, Дубр. 791.25), и бес-ꙋдьце кралевь|с|тва ти да не сꙋдимо чл҃вкꙋ земле твое · (Дубровник 1254, Дубр. 22.24), а инь никто да не продаѥ бе|з| игоуменова бл|с|ниꙗ (краљ Милутин 1300, Грг. 96), игоумень да се не позива без книге царьске · (краљ Милутин 1300, Грг. 333), и да имь не намѣтꙋѥ без волѥ месо кꙋпи|т| : (Дубровник 1302, Дубр. 39.4), безь правьде никто да имь нища не испакости · (краљ Стефан Дечански пре 1321, Дубр. 45.3), да се не постави епископь безь з’говора и безь хотѣниꙗ ктиторова (цар Душан 1346—1347, Хил. 148.3), нищо да имь се не ꙋзме безь кꙋпа · (цар Урош 1356, Дубр. 93.7), да не хощемо дꙋбровьника ѡставити и нихь братьства до вѣка никьдаре до колѣ нась сѣме и нихь без нихь злога почтенѣ (бан Твртко 1367, Дубр. 80.11), а безь тога не бисмо и|х| послали ни би ѡни могли .а҃. днь тамо стоꙗть безь ваше мл|с|ти · (Дубровник 1397, Дубр. 190.7), не би могли наши трьго|в|ци тамо пр|ѣ|би|т| безь мл|с|ти г|с|птва ти и твоѥ дѣце · (Дубровник 1398, Дубр. 191.9), тогаи ꙗ не би|х| смѣль ꙋчини|т| ни за нѥдань дльгь безь павлове р|ѣ|чи (Радослав Бранковић. 1413, Дубр. 267.2), до сьде нѣсмо нищо|р|ь ѡ|д|ь тога дльгованьꙗ чинили и напр|ѣ|дь не мислимо чини|т| безь свѣта г|с|птва ви · (Дубровник 1422, Дубр. 333.12), иѡще ми кралевьство ѡбитова ... не ꙋчинити мира ни склада ниеднога с херьцегомь стипаномь безь воле и хотиньѣ више реченихь кнеза и властель (краљ Стефан Томаш 1451, Дубр. 697.14);

(свевременост) ѥре безь · свѣта и помоки ваше мл|с|ти ми не моремо нищорь ѡправи|т| (Дубровник 1397, Дубр. 190.29), а безь почтеньꙗ добр|ѣ|мь чловкѡ|м| нѣ тр|ѣ|би животь · (Дубровник 1418, Дубр. 310.45), ѡни градь на ѡномь каменѣ безь жꙋпе мало ѥ вр|ѣ|дань · (Дубровник 1421, Дубр. 327.62).

Девербативне именице као лексички експоненти кондиционалног б(р)езь + *gen* функционишу као експликатори одговарајуће дубинске негиране предикације чији агенс на површинском плану бива, по правилу, представљен одговарајућим посесивним формама (присвојном заменицом или придевом, односно посесивним генитивом) — уп. ни да е садимо бесь твоега повелѣниꙗ [← ако ти не заповедиш] (Дубровник 1254, Дубр. 22.11), ни да га свеже безь игоуменова соуда [← ако игуман не суди] (краљ

[9] Појмови *девербативна* и *деадјективна именица* овде се узимају „у генеративном тј. синхроном, а не у генетском тј. дијахроном смислу”, односно у значењу које им даје „генеративна граматика: *пореклом од / деривиран из дубинске структуре од*” (Radovanović 1977a: 84).

Милутин 1300, Грг.43), да не постави млина безь хотѣнига митрополитова [← ако то игуман неће] (цар Душан 1352—1353, Пан. 50.81), да миръ ни троиⷭ҃ не могѫ ѵчинити с херцегомь стѣпаномь родителемь наши|м|ь врез воле и хотѣнига кнеза и властеѡ гра|д|а дⷭ҃бровника [← ако то кнез и властела града Дубровника неће] (кнез Владислав Косача 1451, Дубр. 702.27). Ознаке конкретних лица или предмета на дубинском плану добијају статус субјекта егзистенцијалне реченице — уп. ѡни градь на ѡномь каменѣ безь жⷭ҃пе мало ѥ вр|ѣ|дань [← ако нема жупе] (Дубровник 1421, Дубр. 327.62), док деврбативне именице у дубинску предикацију бивају, начелно, укључене као предикативи — уп. не би могли наши трьго|в|ци тамо пр|ѣ|би|т| безь мл|с|ти г|с|пства ти и твоѥ дѣце [← ако / да нисте милостиви] (Дубровник 1398, Дубр. 191.9). Сви примери кондиционалног в(ѫ)езь + *gen* регистровани су уз негирану управну предикацију, што значи да негирана дубинска, детерминативна предикација (без обзира на то да ли је експлицирана девербативном именицом или је просто имплицирана) високу прагматичну валентност у испитиваној писмености има управо као услов нереализовања радње управне предикације.[10]

3.3. Концесивност као тип недовољног, недостатног узрока исказује се падежном конструкцијом в(ѫ)езь + *gen* у оним ситуацијама када је ваљало констатовати недостатак неке појединости која се иначе сматра уобичајеним пратиоцем и / или узрочником реализовања управне радње. Овом се конструкцијом у сфери концесивности идентификује ситуација која је, дакле, у адверзији с реализовањем управне радње али која својом неадекватношћу и/или недостатношћу не успева да предодреди или усмери ток дате радње.[11] Ово практично и одваја недостатни узрок идентификован генитивом с предлогом в(ѫ)езь од фактивног и евентуалног узрока исказаних истом конструкцијом.

Концесивно в(ѫ)езь + *gen* није ограничено временском сфером у којој се локализује управна радња представљена афирмативном предикацијом. У својству лексичког експонента ове конструкције по правилу се јављају девербативне (благословенье, осоудь, писанье, реченье, соудь, сьвѣть, сьгрѣшенье и сл.) или деадјективне именице (кривина, ноужда, правьда и сл.), док су ознаке конкретних предмета или лица (живько, матерь) регистроване само по изузетку:

и ѫ все сте ѫгодивьше бⷭ҃ ѿ вѣка : безь всаке нѫж|д|е : нь своимь хтѣниемь : (Дубровник 1234—1235, Дубр. 14.4), и кто се наиде соудивь человѣкоу сѫтаго георгига посилиемь и отрокь давь на нь или га плѣнивь безь игоумнова соуда любо га свезавь боуди на немь клетвь божига (краљ Милутин 1300, Грг. 295), кто ли оулѣзе оу ловища таа и по всѣхь метохигахь сѫтаго георгига или

[10] Негираност корелативних предикација (и суперординиране и дубинске субординиране) не може, разуме се, бити означена као предуслов реализовања кондиционалног в(ѫ)езь + *gen* ако се имају у виду савремени српски примери типа *без твоје помоћи ја ћу пропасти* [← ако ми ти не помогнеш ја ћу пропасти] (уп. Radovanović 1977: 108).

[11] Фокусирање недостатног узрока, како М. Ковачевић (1992: 74) уочава, има комуникативне и/или стилске разлоге „јер комуникативна вриједност посљедице много је већа кад је она дата у присуству опонентног/спречавајућег него кад би била дата у суодносу са дјелујућим узроком".

рибна или звѣриня безь игоумнова благословлєниꙗ да ѥсть проклеть (краљ Милутин 1300, Грг. 309), и ѣко бисва сие прѣтворила безь егове невѣре да сва ѿстꙋпла ѿ бга и ѿ вѣре (бан Стефан Котроманић око 1323, Кер 2.10), прѣж|д|е вѣкьь безь начела и без' мт҃ре рож|д|ь се · (краљ Милутин 1313—1318, Стф. 1б), ꙋчинихь по невѣсти вашега закона тере прода|х| виногра|д|ь живька дльжьчика а безь живька радѣ женѣ и не синꙋ (Милош Повић 1370, Дубр. 1026.5), молимо бꙋдите гп|ѣ|твꙋ ви пр|ѣ|порꙋчени · како ꙋпвамо · да кѥ би|т| и безь нашега писаня · (Дубровник 1396, Дубр. 188.11), чꙋсмо како тꙋрци забавлꙗю нашѣмь трьговце|м| а ꙋ земли гп|с|тва ви · а брезь нѣднога ни|х| сьгр|ѣ|шеньꙗ (Дубровник 1398, Дубр. 193.3), а що намь ваша любавь пише ѥре смо кꙋпили вашꙋ племенитꙋ землю а безь твоѥга свѣта · (Дубровник 1399, Дубр. 133.4), ѥре мꙋ ѥ бито безь кривине ꙋзето (епископ цркве босанске 1404, Дубр. 440.5), и хотише безправьдено да нимь помете и потвор|ѣ| а безь ниеднога нихь злога ꙋзрока (краљ Твртко II 1405, Дубр. 513.10), ѥрь га смо врьгли ꙋ тьмницꙋ безь правде и безь ѡсꙋда · (Дубровник 1412, Дубр. 305.14), ако би кои сионикь босан|с|ки хоти рать чинити дꙋбр|ѣ|н|к|ꙋ безь кралев|ст|а реченꙗ ... да краль босан|с|ки има помагати дꙋбровни|к| (Дубровник 1420, Дубр. 582.43), кою жꙋпꙋ родитель нашь брезь разлога и прав|д|е ꙋзе (кнез Владислав Косача 1451, Дубр. 702.17).

Девербативним именицама као лексичким експонентима концесивног б(р)езь + *gen* експлицира се дубинска негирана предикација чији агенс на површинском плану бива, по правилу, представљен одговарајућом посесивном формом (присвојном заменицом или придевом, односно посесивним генитивом) — уп. ако ли безь игоумнова благословлєниꙗ нивоу пооре или врьть оучини на црьквнои земли да плати оу цариноу .ві. перперь [← мада игуман то није благословио] (краљ Милутин 1300, Грг.315), чꙋсмо како тꙋрци забавлꙗю нашѣмь трьговце|м| а ꙋ земли гп|с|тва ви · а брезь нѣднога ни|х| сьгр|ѣ|шеньꙗ [← мада они нису сагрешили] (Дубровник 1398, Дубр. 193.3), ми ꙋпвамо ꙋ гп|с|тво ви да сꙋ вашои мл|с|ти и вьз|д|а и безь нашега писаниꙗ добр|ѣ| пр|ѣ|порꙋчени [← иако ми не пишемо] (Дубровник 1398, Дубр. 192.12). Ознака конкретног лица на дубинском плану добија начелно статус агенса имплициране радње — уп. прода|х| виногра|д|ь живька дльжьчика а безь живька радѣ женѣ и не синꙋ [← мада ми Живко није дозволио] (Милош Повић 1370, Дубр. 1026.5). Девербативне именице уз негирану дубинску предикацију бивају, по правилу, интегрисане као предикативи — уп. да нашь ро|д|итель безь ꙋзрока и кривине реченога кнеза и властела ꙋчини нимь велике штете [← мада речени кнез и властела нису били криви] (кнез Владислав Косача 1451, Дубр. 702.21).

4. Реченични еквивалент падежне конструкције б(р)езь + *gen* увек има негирану предикацију независно од значења које добија у датом контексту, што недвосмислено упућује на одрични карактер предлога б(р)езь. У овом својству старосрпски наслеђује б(р)езь из прасловенског. Наиме, будући да словенско **bez(ъ)* има потпуне етимолошке еквиваленте у летонском *bez* 'без', литванском *bè* 'осим', те старопруском *bhe* 'без' (Этимологический словарь 2: 7), исказивање одсуства лица, предмета, стања или активности падежном конструкцијом **bez(ъ)* + *gen* било је,

очигледно, актуелно још у време прасловенског језичког заједништва. Ваља имати у виду и чињеницу да се различита значења као реперкусије одсуства некога или нечега за ову конструкцију везују већ у канонским споменицима. За разлику од већине падежних конструкција које се за апстрактнија семантичка поља као што су каузалност, кондиционалност те концесивност везују на бази одговарајућег, примарног просторног значења,[12] судећи по стању у појединим словенским језицима,[13] в(ѫ)єзь + *gen* пред распад словенске језичке заједнице није имало просторно значење. Будући, међутим, да се прасловенско **bez(ъ)* доводи у везу са староиндијским *bahíḥ* '(из)ван, напољу, споља', те персијском изведеницом *bērōn* у истом значењу, при чему је „типологически очевидно, что наиболее древнее состояние представлено в др. инд., а наиболее продвинутое, позднее состояние — в слав. и балт., где мы имеем служебную проклитику, уже не знающую самостоятельного употребления" (Этимологический словарь 2: 8), реално је претпоставити да су поменута апастрактна значења словенског **bez(ъ)* + *gen* могла бити индукована из првобитног, прастарог значења ексклузивне спацијалности. Пошто је развојни правац *конкретно → апстрактно* једна од језичких универзалија, семантичка нијанса *бити без некога или нечега* вероватно је концептуализована на бази значења *бити у простору изван оног где се налази неко или нешто*. Претпостављени правац развоја морао је, међутим, бити реализован врло рано, знатно пре распада словенске језичке заједнице с обзиром на то да трагова спацијалне ексклузије генитива с предлогом **bez(ъ)* у појединим словенским језицима нема (уп. Korečný 1973: 43—44).

Нови Сад

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Večerka, Radoslav (1993), *Altkirchenslavische (altbulgarische) Sintax. II. Die innere Satzstruktur*, Freiburg.

Gebauer, Jan (1929), *Historická mluvnice jazyka českého. Díl IV. Skladba*, Nákladem České akademie věd a umění, Praha.

Геродес, Ст. (1963), *Старославянские предлоги.* — Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей, Издательство Чехословацкой академии наук, Прага, 313—368.

Грковић-Мејцор, Јасмина (2001), *Питања из старословенске синтаксе и лексике*, Лингвистичке свеске 1, Нови Сад.

---

[12] Уп., на пример, примарно постлокационо за + *acc* или супралокационо прѣко + *gen* у кондиционалном и концесивном значењу — а прѣдь краль|в|с|ми да идѫ · за невѣрѫ · за враж|д|ѫ · за челѣдина · за конь · [← ако су неверни...] (краљ Милутин 1302, Дубр. 39.18), да га не ѫзимамо пр|ѣ|ко твоє волє [← ако ти то не желиш] (Дубровник 1404, Дубр. 278.5), а сьде молимо почтенѫ любовь твою не каши є ѫзьдрьжать тамо за дльгъ [← мада дугују] (Дубр. 1398, Дубр. 418.3), ѡни кои сѫ тои пр|ѣ|ко закона и ваше волє ѵчини|л| [← мада то закон не налаже и мада ти то ниси хтео] (Дубр. 1411, Дубр. 300.16).

[13] Словенско **bez(ъ)* у комбинацији с акузативним обликом именице развијало је перлативно значење на територији пољског, белоруског и украјинског језика и то као резултат секундарне контаминације с примарно перлативним **perzъ* + acc (Korečný 1973: 44).

Этимологический словар славянских языков. Праславянский лексический фонд. Выпуск 2, Под редакцией О. Н. Трубачева, Академия наук СССР, Институт русского языка, Москва.

Золотова, Г. А. (1988), *Синтаксический словарь. Репертуар элементарых единиц рускоого синтаксиса*, Академия наук СССР, Москва.

Корečý, František (1973), *Etimologický slovník slovenských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 1. Předložky. Koncové partikule*, Akademia, Praha.

Kovačević, Miloš (1992), *Kroz sintagme i rečenice*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.

Radovanović, Milorad (1977a), Imenica u funkciji kondenzatora. (I), Зборник за филологију и лингвистику, XX/1, Нови Сад, 63—145.

Radovanović, Milorad (1977b), Imenica u funkciji kondenzatora. (II), Зборник за филологију и лингвистику XX/2, Нови Сад, 81—161.

Старославянский словарь (по рукописям X—XI веков), Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Е. Благовой. Славяский институт академии наук Чешской Республики — Институт славяноведения и балканистики Росийской академии наук, Москва.

Фелешко, Казимјеж (1995), *Значења и синтакса српскохрватског генитива*, Вукова задужбина — Орфелин — Матица српска, Београд — Нови Сад.

Слободан Павловић

ЗНАЧЕНИЯ РОДИТЕЛНОГО ПАДЕЖА С ПРЕДЛОГОМ *Б(Р)ЕЗЬ* В ДРЕВНЕСЕРБСКИХ ГРАМОТАХ И ПИСЬМАХ

Р е з ю м е

В настоящей работе рассматриваются значения падежной конструкции ***б(р)езь*** + *ген* в древнесербских грамотах и письмах, созданных до второй половины XV века, т.е. до падения Деспотии. На основании первостепенного значения „отсутствие кого-либо или чего-либо", установленного на обширном славянском пространстве, данная конструкция могла сочетаться с адноминальной детерминацией спецификативного типа, а также с адвербиальной детерминацией квалификативного и каузативного (общекаузального) типа, что в исследуемой письменности — как выражении юридическо-делового стиля — можно было наблюдать уже с возникновения первых сохранившихся памятников на сербском языке. Все эти значения представляют собой, в сущности, отражение отсутствия лица, предмета, состояния или активности, проявляющееся на глубинном уровне через обязательное отрицание, на поверхностном уровне эксплицированной или имплицированной, детерминативной предикации.

ПРОСТОРНИ ПРИЛОЗИ У СТАРОСРПСКИМ ПОВЕЉАМА И ПИСМИМА*

СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ

UDC 811.163.1'367.624

Кратак садржај. У овом раду разматра се функционисање система просторних (спацијалних) прилога у старосрпским повељама и писмими. Ове лексичке јединице — организоване у системе просторних локализатора и просторних квантификатора — групишу се или сучељавају према могућностима комбиновања с директивним, односно индирективним глаголима формирајући јасно диференцирана динамичка субполја *локативности*, *аблативности*, *перлативности* и *адлативности*. Будући да се поједини прилози комбинују и с директивним и с индирективним глаголима, долази се до закључка да је савремено дијалекатско „неразликовање вијатива од падежа места" имало свој пандам у семантички сродном систему спацијалних прилога још у старосрпском језику.

Кључне речи: старосрпске повеље и писма, просторни (спацијални) прилог, (ин)директивност, локативност, аблативност, перлативност, адлативност.

1. Најкрупније системско померање које је захватило просторно, односно спацијално семантичко поље током историјског развоја српског језика тиче се нарушавања формалног разликовања семантичке опозиције *индирективност ~ директивност*, или прецизније *локативност ~ адлативност*. Поремећени однос у исказивању правца и места уочаван је, при том, првенствено унутар система предлошко-падежних конструкција, што је, по свој прилици, мотивисано следећим чињеницама: (1) „предлошки адвербијали ... представљају најразвијенији подсистем језичких средстава којим се изражава просторно значење у српском и другим словенским језицима" (Пипер 2001: 65) па су и најмања формална померања врло транспарентна; (2) промене овог типа јасно одвајају стандардни језик од широког појаса српских народних говора с нестандардном дистрибуцијом акузатива и локатива, односно акузатива и инструментала,[1] што им је обезбеђивало шири или ужи осврт у дијалекатским

* Овај рад настао је у оквиру пројекта Историја српског језика, који финансира Министарство за науку и технологију Републике Србије.

[1] Зона „поремећеног односа између падежа места и падежа правца уз месне предлоге ... обухвата највећи део зетско-сјеничког и косовско-ресавског дијалекта, затим пожаревачко-вршачку говорну групу и банатски подијалекат војвођанског дијалекта ... западно од ове зоне неразликовање вијатива од падежа места долази само у неким чакавским говорима, очигледно под непосредниим утицајем италијанског језика" (Ивић 1994: 323). Релативно новијим истраживањима дошло се до података да чак и најзападнији српски новоштокавски говори могу имати ову црту. Тако је у говору Змијања Д. Петровић (1972: 192) бе-

монографијама; и (3) „овакве појаве иду укорак са још неким појавама осипања предлошко-падежне и уопште падежне системе" (Грицкат 1962: 78) и тиме, по значају, превазилазе оквире исказивања једне семантичке категорије постајући показатељ стања падежног система као целине.[2] Формално нарушавање опозиције *индирективност ~ директивност* сасвим је евидентно, међутим, и унутар система спацијалних прилога,[3] што се може пратити већ у старосрпској пословноправној писмености. Будући да се ова појава уочава и у неким севернословенским језицима,[4] а да је у савременом српском језику у подсистему заменичких прилога она детаљно описана (Пипер 1988: 16—44), чинило се корисним сагледати функционисање старосрпских просторних прилога у систему динамичке тетраде *локативност ~ аблативност ~ перлативност ~ адлативност* (Piper 2001: 25—29) и то на корпусу старосрпских повеља и писама.[5]

лежио „приличан број потврда поремећеног односа између падежа места и падежа правца у конструкцијама с предлозима *на* и *у*".

[2] Староштокавски говори, које карактерише поремећеност односа у исказивању опозиције *правац ~ место*, заузимају међупростор између новоштокавских говора (у којима се ови поремећаји јављају само по изузетку) и торлачке говорне зоне (у којој је падежни систем изразито редукован). Нарушена дистрибуција акузатива, с једне стране, те локатива и инструментала, с друге стране, може — у том смислу — бити схваћена као развојна фаза између класичног словенског падежног система и стања својственог српским призренско-тимочким говорима, односно бугарском и македонском језику.

[3] Како И. Грицкат (1962: 79) истиче, „извесни српскохрватски прилози за место (у ширем смислу: и за кретање и за мировање) ... могу и у потпуно исправном књижевном језику да значе подједнако одредбу за правац кретања и одредбу за бављење на једном месту".

[4] За разлику, на пример, од руског и украјинског језика где је спацијална тетрада *локативност ~ адлативност ~ аблативност ~ перлативност* у систему заменичким прилога мање-више стабилана — уп. украјинско *де ~ куди ~ звідки ~ кудою* или руско *где ~ куда ~ откуда ~ по какому пути / по какой дороге* — за пољски и словачки „je charakteristická tendence k užití zájemen s významem nedynamické lokalizace ve významu lokalizace dynamické, a to cílové — уп. словачко *kde/kam ideš?* или пољско *gdzie idziesz?*" (Běličová-Křižková 1978: 124).

[5] Истраживачки корпус чине фотографски снимци старосрпских повеља и писама насталих или преписаних од краја XII до средине XV века, тачније до 1459. године, односно до пада Деспотовине. У складу с филолошким захтевима истраживања старог текста уз сваки пример наводи се (1) ознака канцеларије или име адресанта (*Балш.* Балшићи, *Бранк.* Бранковићи, *Дубр.* Дубровник, *Драг.* Драгаш, *Кос.* Косаче, *Котр.* Котроманићи, *Лаз.* Лазаревићи, *Нем.* Немањићи, *Павл.* Павловићи, *Санк.* Санковићи), (2) година настанка акта, (3) архив у којем се акт чува (*Дуб.* Дубровачки архив, *Хил.* Хиландарски архив, *Кер.* Кермендски архив, *Лав.* архив Лавре св. Атанасија, *Пан.* архив св. Пантелејмона, *Пав.* архив св. Павла), или краћи назив акта (*Арх.* Светоархангеловски хрисовуљ, *Деч.* Дечански хрисовуљ, *Грг.* Светогеоргијевски хрисовуљ, *Стф.* Светостефански хрисовуљ), (4) број акта у одговарајућем регистру (за *Дуб.* према регистру у књизи Љ. Стојановића, *Старе српске повеље и писма. Књига I. Други део*, Београд — Ср. Карловци, 1934, 527—557; за *Хил.* према регистру у раду Душана Синдика, *Српска средњовековна акта у манастиру Хиландару*, Хиландарски зборник, књ. 10, Београд 1998, 9—134; за *Кер.* према регистру у раду Ludwiga von Thallóczya, *Slavische Urkunden des Körmender Archives*. Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, München und Leipzig, 1914, 6—27; за *Лав.* према регистру у књизи *Actes de Lavra. IV Études historiques. Actes serbes complèmentes et index.* Par Paul Lemerle, André Guillou, Nicolas Svoronos, Denise Papachrzssanthou avec la colaboration de Sima Ćirković. Textes et planches. Paris, 1982; за *Пав.* према регистру у раду Душана Синдика *Српске повеље у светогорском манастиру Светог Павла*, Мешовита грађа, књ. VI, Београд 1978,

2. У субпољу локативности — као систему спацијалних локализатора и квантификатора за које се везује реализација индирективе радње — регистровани су заменички спацијални прилози сьдѣ, овьдѣ, тоу, оньдѣ, нигьдѣ, гьдѣ (годѣ // любо), иньдѣ. Уз ове инхерентно индирективе заменичке прилоге[6] у сферу локативности продиру и примарно директивни прилози вьсоудѣ, тоудь, овамо, тамо.[7] Од незаменичких прилога у сфери локативности потврђени су сьпрѣда, отъ зада, зади, сьгора, сьдола, долѣ, выше, ниже, близоу, около.

2.1. Заменички прилози сьдѣ, овьдѣ, тоу, оньдѣ функционишу као спацијални локалозатори којима се просторни денотат идентификује односом према говорнику, а у старосрпској пословноправној писмености као специфичном типу писане комуникације, разуме се, према адресанту. Деиктичност овде бива примарно реализована кроз позициону тријаду *медијалност* (сфера адресанта) ~ *проксималност* (сфера саговорника, тј. адресата) ~ *дисталност* (сфера изван говорне ситуације). У субпољу локативности ови се прилози комбинују с индирективним глаголима.

Мада су прилози сьдѣ и овьдѣ, као идентификатори медијалности, синонимични у погледу инхерентне лексичке семантике, хронолошки и прагматички не ради се о комутабилним јединицама. Прилог сьдѣ функционише првенствено као текстолошки локализатор којим се дати текст

181—205; за *Пан.* према регистру у књизи *Actes de Saint-Pantélèémôn*. Édition diplomatique par Paul Lemerle, Gilbert Dagron, Sima Ćirković. Texte. Album. Paris, 1982), те (5) ознака реда у којем пример почиње и то, разуме се, према фотографском снимку акта (изузетак су Светостефански и Светоархангеловски хрисовуљ за које су уместо фотографије коришћена издања Јанка Шафарика, *Хрисовула цара Стефана Душана коиомъ оснива монастиръ Св. архангела Михаила и Гаврила у Призрену године 1348*, Гласник Друштва српске словесности, Свезак XV, Београд, 1862, 264—310; и Ватрослава Јагића, *Светостефански хрисовуљ краља Стефана Уроша II Милутина*, Беч, 1890). С обзиром на ограничени простор број примера је сведен на минимум.

[6] Заменички прилози зьдѣ, овьдѣ, оньдѣ итд. представљају комбинацију одговарајућих заменичких основа и партикуле **-dě* у којој је финално *ě* добијено „buď podle častého lok. sg. na *-ě* … nebo podle adv. na *-ě*" (Korečný 1973: 307). Свесловенски прилог **tu*, с друге стране, етимолошки није сасвим јасан. По П. Скоку (III/433) „од коријена показне замјенице *tъ* прави се праслав. прилог места за мировање локативним наставком *-и*". Заменичко **t-* ни за Ф. Копечног (1980: 701) није спорно, али питање крајњег *-и*, дифтоншког порекла, оставља отвореним. И у једном и у другом случају ради се, дакле, о индирективним или у најмању руку примарно, директивно немаркираним јединицама. Ваља, наиме, подсетити да је локатив (ако су финално *-ě*, односно *-и* уопште „симулације" локатива) све до краја прасловенског заједништва, тј. до конституисања појединачних словенских језика егзистирао у општем спацијалном значењу за које је ирелевантна опозиција *индирективност* ~ *директивност* (Топоров 1961: 299—301).

[7] Прилози овамо, тамо и сл., који значе „правац мицања и кретања", грађени су, по П. Скоку (I/35), тако што је одговарајућим заменичким основама додаван суфикс **-amo* чије „постање није објашњено". На исте основе могао се додати и суфикс *-uda* (Skok III/535) чиме су добијани месни прилози „за правац гибања". Аналитичнији приступ даје Ф. Копечни (1973: 321) који суфиксом сматра партикулу **-mo*, док се „proste tvary *ka, ta, sě* vykládají jako instrumentály příslušných pron. kmenů". Партикулом **-mo* се, при том, само интензивира просекутивност инструментала, чиме је и дефинисана директивност прилога типа овамо. Ф. Копечни додаје „možná je tento nový sled partikulí, *-d-m*, obrácený proti staršímu v **kam(o)dě* > *kodě*, **tam(o)dě* / *-du* / *-dy* > *todě* / *-du* / *-dy*". У старосрпском се, при том, старо просекутивно **oṷamo* и сл. везује за адлативност, а новије **oṷodě* и сл. за перлативност.

идентификује као просторни денотат. Отуда се уз овај прилог најчешће јавља глагол писати и његови деривати исписати, написати, оуписати и сл.:

оу сихъ всѣхъ правдахъ писанихъ здѣ · (Нем. око 1200, Хил. 1А.70), что смо вговорили с тобовь : и вписали здѣ : (Дубр. 1234—1235, Дуб. 14.46), та же вса здѣ не исписаше се · (Нем. 1309—1316, Хил. 139.32), и мы иже сїа съвршившеи зде и имена своа написахомь (игуман Атанасије 1426—1431, Хил. 105.19).

Сем тога, примарно спацијално сьдѣ се јавља у клетвама и молитвама обично уз одреднице на страшномь соудищоу, вь боудоущемь вѣцѣ где се овим прилогом фокусира референцијална тачка у контексту универзума уз релативизацију спацијално-темпоралних дистинкција:

да га оубиѥ сѫтыи георгиѥ и да моу ѥ соупьрникь зде и на страшномь соудищи х|с|товѣ (Нем. 1300, Грг. 335), и просеща помощи покрыти нась кровомь крылоу твоею здѣ · и вь страшное шнш пришьствїе соудища х|с|ва · (Нем. 1358, Хил. 47.17), да мѫ ѥсть сѫпрьница мати бжїа здѣ и вь бѫдѫщемь вѣцѣ (Лаз. 1394—1402, Хил. 74.28).

У својству интратекстуалног локализатора сьдѣ је много чешће у XIII веку него у XIV и XV када се овај прилог, по правилу, јавља у клетвама и молитвама као изразито конзервативном типу дискурса. Прилог овьдѣ регистрован је од краја XIV века у својству медијалног локализатора без функционалних ограничења, осим што га нема у заклетвама или молитвама:[8]

ѥрь ѥдва · швдѣ по градѫ ходимо (Дубр. 1397, Дуб. 189.17),[9] и да зна племеньство ви шбьде ѥ трьговаль вашь грагꙗнинь марое налешкови|к| (Бранк. 1412, Дуб. 164.5), и швде ихъ педепьсасмо ѫ нашѣхъ лютѣхъ и тѫгливѣхъ тьминѣхъ тьминца|х|ь (Дубр. 1417, Дуб. 229.34), ерь се смо швде ѫ светомь монастирѫ ѿ многыхъ лѣть потрѫдили елико е бь̃ подаль (игуман Пахомије 1436— 1437, Хил. 106.8).

Локативно проксимално тоу у старосрпској пословноправној писмености по правилу се јавља у текстуално-деиктичкој, односно анафорској функцији. Наиме, реферишући о одређеним, обично номинованим локализаторима, адресант на њих упућује проксималним тоу, мада је из контекста јасно да дати просторни денотат није у адресантско-адресатском домену:

и тоузи да имь се даа ѥсти дѣло да дѣлаю колико ѥ трѣбѣ цркви (Нем. 1234—1243, Хил. 2А.32), ако ли мимо несе · да г|д|е прода · тѫ и царинѫ да плати · (Нем. 1302, Дуб. 39.21), и тоу надь поуть дроуга нива (Нем.

---

[8] На основу оваквог хронолошког односа и чињенице да се сьдѣ најдуже задржава у језички најконзервативнијим сегментима пословноправних аката може се претпоставити да је смена овог прилога новијим овьдѣ текла напоредо са сменом демонстративних заменица сь и овь (Ivić 1988: 28).

[9] У овом примеру индирективно овьдѣ јавља се уз директивно ходити чија директивност бива позиционо неутрализана дифузним по + *loc*. Овде се, дакле, не ради о усмереном кретању већ о кретању као физиолошкој могућности.

1346— 1347, Хил. 148.148), а тꙋ бѣхꙋ при кралѥвьствѣ ми жꙋпань браико прибини|к| · дворьски влькосавь стефкови|к| · (Котр. 1378, Дуб. 83.28), и тꙋи се нааѣохь ꙗ г|д|нь воевода радосавь с ре|ч|ниеми поклисаари дꙋбровачцѣеми (Павл. 1432, Дуб. 607.14).

Будући да би упућивању на локације које нису у домену говорне ситуације — као што је то у наведеним примерима случај — одговарало дистално оньдѣ, оваква употреба прилога тоу може се сматрати неправом, односно наративном.[10] Немодификована локативна проксималност, исказана прилогом тоу, у старосрпској пословноправној писмености изразито је ниске прагматичке валентности, а и када се јави као у примерима кьди бгь доне|с| г|д|на костадина тꙋзѣ хокѥмо се ш ниме стати (Дубр. 1395, Дуб. 247.11), ако би тꙋзи воѥвода биль знамо ѥрь тои безакониѥ не би ꙋчинѥно (Дубр. 1399, Дуб. 274.13), сфера саговорника, тј. адресанта као просторни денотат бива додатно идентификована посредством контекста.

Субпоље локативне дисталности покрива прилог оньдѣ:

аке ли им' се коі ч'тета ꙋчини ѡньдези · (Нем. 1326, Дуб. 47.8), да моу ѥсть ѡндѣзи прибѣжище и покоище (Нем. 1352—1353, Пан 50.53), да нѣ волꙗнь срьбинь стоꙗти безь нѥгова хотѣнїа докле ѡнь стои ѡньдези · (Дубр. 1405, Дуб. 155.11), кои сꙋ ѡнде били на станꙋ (Дубр. 1457, Дуб. 1043.63).

2.2. Подсистем локативних заменичких прилошких квантификатора у старосрпској пословноправној писмености чине прилози нигьдѣ, гьдѣ (годѣ // любо), и индѣ,[11] који се у субпољу спацијалне локативности комбинују с индирективним глаголима.

Универзална квантификација као тип апсолутне квантификације којом се истиче „да се нека појава остварила без изузетка у сваком појединачном случају" (Пипер 1988, 84) без истицања пунктуалности представљена је у домену локативности негативним универзалним квантификатором нигьдѣ:

да име нигде забаве где кѥ поити (Нем. 1350, Дуб. 75.4), да се нигдѣрь не ꙋзме ниѥдна цр҃на на дꙋбровачкомь ни на чемьре (Котр. 1375, Дуб. 81.3), нигдѣрь дꙋбровчане нѣсꙋ невѣрꙋ показали · (Дубр. 1417, Дуб. 232.29), ѥрь ю не чꙋꙗхомо нигдѣрь (Дубр. 1423, Дуб. 624.16), ни да могꙋ ꙋчинити габелꙋ ѿ продае соли ниг|д|ирь ꙋ всемь нашемь котарꙋ (Кос. 1451, Дуб. 702.29).

---

[10] Овакво решење диктирано је стилским разлозима. Псеудопроксимално тоу, како П. Пипер (1988: 40), уочава „ствара илузију да је приповедач, говорно лице на месту догађања о којем је реч", оно, дакле, „има функцију истицања веће емотивне ангажованости" адресанта, чиме се из сфере спацијалности иде у сферу модалности.

[11] У презентовању грађе полази се од структуре семантичког субпоља спацијалне квантификације коју даје П. Пипер (1988, 78). Наиме, квантификација која није одређена према некој другој количини била би апсолутна, док је њен бинарани опонент релативна квантификација. Према терминологији математичке логике, апсолутна квантификација би се испољавала кроз бинарни пар *универзална квантификација ~ егзистенцијална (неодређена) квантификација.*

Подсистем спацијалних егзистенцијалних (неодређених) квантификатора локативног типа у старосрпској пословноправној писмености чине прилози гьдѣ, гьдѣ годѣ и гьдѣ любо. Овим се прилозима истиче да се нека појава остварује „без изузетка у сваком појединачном случају” (Пипер 1988: 84), али се, за разлику од универзалног негативног нигьдѣ, фокусира свака појединачна тачка, односно просторна пунктуалност:

воиска кралевь|с|тва ми гдѣ любо находи люди ваше или сь трьгомь · или бес трьга да имь никоегаре зла не ꙋчини · (Нем. 1254, Дуб. 21.13), где любо се що находи то все даровахь ст҃омоу геѡргию · (Нем. 1300, Грг. 291), и гдѣ годѣ се соудь чини всака глоба цр҃кви · (Нем. 1313—1318, Стф. 53б), гдѣ се годѣ ꙋзима цр҃ина ꙋ владани г|д|на бана тврьтка да се нигдѣрь не ꙋзме ниѥдна цр҃на на дꙋбровачкомь ни на чемьре (Котр. 1375, Дуб. 81.3), да скꙋпи и приме вьсе що се гдѣ стѣпашинова наиде · (Дубр. 1413, Дуб. 222.12), ако би гдѣ на пꙋтеви изьгибле нека се ѡвьдѣ нахѡде писанне (Лаз. 1423, Дуб. 240.20).

Битна одлика посведочених егзистенцијалних квантификатора јесте и нереференцијалност — ова се три прилога јављају првенствено у кондицоналним клаузама или неком другом модалном контексту у којем се може испољити поменуто обележје.

Релативна спацијална квантификација, као тип квантификације одмерен према другој количини (Пипер 1988: 78) у субпољу локативности потврђена је спацијалним рестриктивним квантификатором иньдѣ којим се упућује „на онај део простора који не може бити локализатор, а тиме посредно и онај део простора који то може бити или који то јесте” (Пипер 1988, 143):[12]

мѣ несмо инде болѥ вѣре нашли (Радосав Повић 1368, Дуб. 1025.10), кꙋде сꙋ би|л| трьгове · ꙋ прьве г|с|п|д|е и сланицѣ ... да сꙋ и сь|д|и · а ин|д|е да не бꙋ|д| · (Лаз. 1387, Дуб. 127.31), да ви нећете иньдѣ трьжити нере ли ꙋ момь владани (Санк. пре 1391, Дуб. 103.8), и да имь нѣ инде сꙋде тькьмо прѣдь госпоцтвомь ми (Лаз. око 1392, Хил. 73.25), ако би индѣ що нашаль ваша мл|с|ть заповѣгь да мꙋ даде (Лаз. 1411, Дуб. 219.21).

Рестриктивни квантификатор врло је често комбинован с универзалним негативним нигьдѣ те егзистенцијалним гьдѣ, гьдѣ любо:[13]

и сь срьблиномь ꙋ коемь годѣ сꙋдѣ нигдѣ иньдѣ да се не прю · (Нем. 1277—1281, Дуб. 5.6), и где се ѡбрѣтаю людиѥ келиѥ спасови пирьга ꙋ липлꙗни и оу сꙋхогрьлѣ или инде где · ѡсвободи ихь кралѥвьство (Нем. око 1331, Хил. 25.54), иже се находѣше цркве те или оу градоу или оу жоупѣ или индѣ гдѣ любо · (Нем. 1348, Арх.2), и да се не продава соль иньдѣ

[12] Управо ово својство рестриктивне квантификаторе независно од семантичког обележја (ин)директивности, смешта на границу између квантификатора и локализатора.

[13] Како П. Пипер (1988: 144) истиче „такве колокације последица су чињенице да је домен универзалне квантификације увек одређен било ужим или ширим контекстом квантификатора, било ситуацијом његове употребе. Рестриктивни квантификатор је једно од средстава одређивања домена за који важи универзална квантификација”.

ниг|д|ѣ тькмо како е било ꙋ цра ꙋ стѣпана · (Балш. 1386, Дуб. 114.18), кꙋде сꙋ биле тръгове ꙋ прьве г|с|поде ... тꙋдези да сꙋ и сьди · а инде ниг|д|е да не боу|д| (Лаз. 1405, Дуб. 212.31; слично и у Бранк. 1428, Дуб. 635.32).

2.3. Уз индирективне глаголе као примарне индикаторе локативности сем поменутих јединица локативне позиционе парадигме могу се јавити и заменички прилози овамо, тамо, тоудѣ, всоудѣ, који својом инхерентном семантиком преферирају директивне глаголе. Прилози тоудѣ и всоудѣ — као синтаксичка средства којима се у већини регистрованих примера деиктички идентификује правац кретања — у субпољу локативности указују на дифузну реализацију индирективне радње, што је сасвим еквивалентно локативу (првобитно дативу) с предлог по (Топоров 1961: 334):

ако ми бгь поможе те|р| бꙋде тꙋдези мое вла|д|ние кꙋде сꙋ били трьгове и сланице ꙋ прьве г|с|поде и ꙋ цр҃а степана тꙋдези да бꙋдꙋ и сьди (Бранк. 1387, Дуб. 140.47; слично и у 1428, № 635.32; Лаз. 1387, Дуб. 127.31; 1405, Дуб. 212.31),[14] да блю|д|ꙋ и ѡбарꙋю и помагамь вашемь гра|д|ꙋ дꙋбровникꙋ и вашемꙋ грагꙗнинꙋ всꙋдѣ кꙋдѣ ѡбла|д|мь (Балш. 1373, Дуб. 107.4), и всꙋдѣ кꙋдѣ бꙋдꙋ наши трьго|в|ци · молимо бꙋдите г|с|птвꙋ ви пр|ѣ|порꙋчени · (Дубр. 1396, Дуб. 188.10).

Комбиновње примарно директивних овамо и тамо с индирективним глаголима недвосмислено сведочи о слабљењу формалног разликовања семантичке опозиције *индирек̄тивност̄ ~ дирек̄тивност̄*, те продору примарно директивних форми у сферу локативности:

и ѡвамо ꙋ нась изкахь и не ѡбр|ѣ|тохь га · крива · (Нем. 1304, Дуб. 30.4), ако ли сꙋ що дльжни ми изьнашь|д| ѡвамо хокѥмо ви задоволѥ на ни|х| ѡправи|т| · (Дубр. 1398, Дуб. 418.4), а да мꙋ ѡвамо дльжници дѣцꙋ не ѡдерꙋ (Дубр. 1414, Дуб. 223.23), что ѥ дохо|д|кь к|л|раства ми тамо ꙋ вась двѣ тисꙋще (Нем. 1313, Дуб. 42.2), да знате ѥре имамо тамои ꙋ рѣналда поꙗсь срацимировь (Балш. 1368, Дуб. 105.2), а ѥ ли не бꙋде тамо кораблꙗ ... а ви -|х| ѿправите ѡвамо · (митрополит Михаил 1386, Дуб. 125.2), да сꙋ нѣки наши трьго|в|ци тамо ꙋбѣни (Дубр. 1402, Дуб. 151.12), а сьди г|д|не деспоте тамо ѥсꙋ наши .г҃. властеличики (Дубр. 1422, Дуб. 237.14).

2.4. Од незаменичких прилога уз индирективни глагол у својству управне предикације бележени су првенствено прилози оријентационог типа[15] за које је у позиционирању локализатора у односу на оријентир

[14] У потврдној привилегији Маре Бранковић и синова јој из 1405. с истим садржајем уместо директивног тоудѣ стоји индирективно тоузи — коуде соу были трьгове и сланице оу прьве господе и оу цр҃а стефана тоузы да боу|д| и сьди. (Бранк. 1405, Дуб. 155.28). Перлативно тоудѣ искоришћено је, ипак, за истицање дифузности у протази овог законског прескриптива — ако ни бгь поможе · тере боуде тоудезы наше вла|д|ниѥ коуде соу были трьгове (Бранк. 1405, Дуб. 155.28).

[15] Од просторних прилога инклузивног типа потврђен је само интралокационо оуноутрѣ — и що ѥ оуноутрѣ коудѣ ѥ оухатриль шишать и зоубь землю лаврьскои црькви · или ѥ виногра|д| или ѡвощиѥ все ѡсвободи|х| да ѥ лаврьско (Лаз. 1398, Лав. 7.21).

релевантан или хоризонтални ниво — сьпрѣда, оть зада, зади, или вертикални ниво сьгора, сьдола, долѣ, выше, ниже. Изван ова два подсистема остају прилози близоу и около који су неутрални према поменутим критеријумима.

Прилози којима се денотира локализатор на вертикалној равни у односу на оријентир најчешће функционишу као интратекстуални спацијални детерминатори, тј. ендофоре којима се упућује на сегменте текста. Будући да је текст концептуализован као линеарна структура у којој се језички интерпретирана факта сукцесивно нижу, интратекстуална локализација може бити ретроспективна, што се постиже анафорама, или проспективна, за шта служе катафоре (Piper 1997: 182). Анафорско прилошко выше врло је често у старосрпској пословноправној писмености, а по правилу се јавља уз глагола административних активности (писати, рећи и сл.):

сиѥ оутврьдивь и по|д|писахъ роукою кралевьства ми · вь лѣ|т| · выше писано · (Нем. 1234, Дуб. 13.33), оутврьдиҳ' паче всѣҳ' царьь и краль више писан'ныхъ (Нем. 1300, Грг.25), и за сиѥ слово и сию правдѫ више ѫписаньѫ wвеща се кралѥвьство ми (Котр. 1378, Дуб. 83), да се оучини помень о господиноу светомоу кнезоу лазароу како и выше оурекохѡмь (игуман Никодим 1398, Пан 12.94), и мы видѣвше записанїа выше ре|ч|н'ниҳъ господьь · (Бранк. 1405, Дуб. 155.6), како се више пише (Вукашин и Баран 1458, Дуб. 715.96).

Катафоричко прилошко ниже бележено је сасвим ретко — wвѣсмо се нашомь вѣромь и клетвомь ниже писаномь поставитие ѫ држави (Санк. 1391, Дуб. 129.18), дамь вамь видѣти за векѥ wсвитлѧныѥ семѫ ниже писанном|ѫ| да постависмо разлогъ · (Котр. 1398, Дуб. 254.2), како се|м|ь записѫ доле ниже пише wбетовасм|о| многопоч|т|енои госпоге тодоре (Дубр. 1442, Дуб. 695.11). Као функционални и семантички еквивалент анафорско-катафорског пара выше ~ ниже јављају се и еквивалентни опоненти зьгора ~ сьдола својствени западним српским канцеларијама:

(згора) како ѥ згора писано (Котр. 1333, Дуб. 52.32), до коли се исплати всь дѫгъ згора реченѣи (Котр. 1398, Дуб. 428.12), видѣвь тои како се згоре пише (Павл. 1427, Дуб. 601.40), како ѥ згора речено (Дубр. 1454, Дуб. 727.61);

(здола) вла|с|тель ... кои сѫ з|д|ола писани (Котр. 1393, Дуб. 183.15), да ми даю за доходакь долѣ ре|ч|ношга нашега диела конавли (Павл. 1427, Дуб. 601.21), како се|м|ь записѫ доле ниже пише (Дубр. 1442, Дуб. 695.11).

У односу на интратекстуалну референцијалну тачку[16] ендофорско выше // сьгора и ниже // сьдола заиста имају оријентациони карактер. Према тексту као целини, међутим, овим се прилозима само прецизира позиција једног сегмента према другом у оквиру стабилног, формално и дискурсно затвореног локализатора.

---

[16] Ова је тачка унутар текста прецизно одређена у сваком моменту актуелном позицијом пера енкодера, односно перцептивним фокусом декодера. Оно што претходи тој тачки представља ретроспективну сферу, док је оно што јој следи област проспекције текста.

Незаменички прилози којима се денотира екстратекстуални локализатор реализације индирективе радње у старосрпској пословноправној писмености јавља се знатно ређе. Овакав тип спацијалне детерминације посведочен је у даровницама ретким примерима позиционирања непокретности или радних обавеза. У том својству јављају се прилог долоу, те пар оть зада // зади ~ съпрѣда којим се денотира еквиполентна опозиција *постлокализација ~ антелокализација*:

(долоу) и долоу на рѣцѣ вроут'кь съ млинны (Нем. 1337—1346, Хил. 146.Б44);
(одь зада / зади) приложисмо на нашемь животѣ светомѣ павлѣ половина кѣке и спрѣда и ѡ|д| зада що имамо (Новак и супруга му Јелена 1453, Пав. 12.2), и да сѣ волни зидати зади торне дг-и-емь хотиенїе (Котр. 1333, Дуб. 52.19);
(съпрѣда) приложисмо на нашемь животѣ светомѣ павлѣ половина кѣке и спрѣда и ѡ|д| зада що имамо (Новак и супруга му Јелена 1453, Пав. 12.2).

Прилози на близоу и около неутрални су према критерију нивоа у ком је смештен локализатор у односу на оријентир. За ова два прилога својствен је „спој просторне локализације с квантификацијом простора која може бити *кумулативног* или *линеарног* типа" (Piper 2001: 89—90). Квантификација кумулативног типа представљена је прилогом около којим се денотира локализатор означен свим странама оријентира:

сѣно да коси с мѣропхомь иеднако манастырь около и трьпезарию да граади · (Нем. 1234—1243, Хил. 2А.27), създахъ пиргъ великь и тврьдь съ градомь около и съ келиами (Нем. 1309—1316, Хил. 138.18), а около и гомыла · (Нем. 1313—1318, Стф. 25а).

Линеарна квантификација проксималног типа остварена је прилогом близоу — и к'то села имаю да се косе сѣна .г. дни · на кикрезѣхъ или ин'дѣ на близоу · (Нем. 1313—1318, Стф. 70б).

3. У субпољу аблативности — као систему спацијалних локализатора и/или квантификатора у којима се иницира директивна радња — регистровани су заменички прилози који, деривационо посматрано, представљају спој аблативног оть и одговарајућег перлативног заменичко-прилошког локализатора, односно квантификатора — оть овоудѣ, оть тоудѣ, оть оноудѣ, оть всоудѣ, оть коудѣ годѣ, оть коудѣ любо и оть иноудѣ.

3.1. У старосрпској пословноправној писмености потврђена су сва три елемента деиктичке позиционе парадигме перлативних локализатора: медијално оть овоудѣ, проксимално оть тоудѣ и дистално оть иноудѣ. Прагматичка валентност овог аблативног низа сасвим је, међутим, ниска. У позицији управног предиката ретко је експлициран типичан директивни глагол (доћи), док је нешто чешће имплициран директивним падежним конструкцијама којима се идентификују међе дариваних територија, или се пак ради о транзитивним глаголима с имплицирано директивношћу (дати, посылати, оузети и сл.):

(медијални аблативни локализатор) а дрѣзи ѡ|д| швѣде нете доки (Дубр. 1398, Дуб. 193.12), море|с| како пристателе|м| ѡ|д| швѣде дати и зети

(Дубр. 1398, Дуб. 418.6), како дери ѡ|д|ь ѡвꙋде посласмо по симка стани|ш|кꙗ · (Дубр. 1417, Дуб. 229.33);

(проксимални аблативни локализатор) пишꙋ ѡ|д| тꙋде намь наши трьго|в|ци (Дубр. 1405, Дуб. 211.3); а ѡнь намь ѡ|д|ь тꙋде пиш|е| (Дубр. 1414, Дуб. 223.14);

(дистални аблативни локализатор) а мега моу оу прапрат'ны доль ѿ стона на пристанище · и горѣ оуз' брьдо на злоу плочю и прѣзь брьдо право оу море · а ѡдоноудѣ мега моу оу горꙗхь · поу двѣ гомилѣ · (Нем. око 1243—1253, Хил. 3.19).[17]

И овде се као и у вези с локативношћу проксимално оть тоудѣ много чешће јавља као псеудопроксимални локализатор којима адресант, залазећи у сферу дисталности, ствара илузију блискости, мада је просторни денотат изван његовог домена:

а се меге селоу црковномоу монстыроу ѡб оноу страноу дебелꙗ ... оу потокь и ѡ|д|тоуде оусь потокь кь дебеломоу кр|с|тоу (Нем. 1234—1243, Хил. 2А.18), а мегꙗ рѣчничке починають ѿ извора рѣчичке рѣке ... до хтѣтовьске бразде · и ѿ тоудꙋ оуправо на точиль (Нем. 1300, Грг. 221), а мегꙗ моу ѿ сопина ... срѣдь садова · ѿ тоудоу прѣко полꙗ на смрьдекыи стоуденьць · (Нем. 1348, Арх. 31), и кьде ѡни погоше ѡ тꙋде забавише ѡнѣмь кои не бѣхꙋ ничимь криви (Дубр. 1397, Дуб. 190.20), и ѿ тоу|д| елико възмѡжно ѡсїавати се бж|с|тъвнымь свѣтѡ|м| · (Бранк. 1429—1439, Лав. 11.2).

3.2. Спацијална квантификација аблативног типа представљена је апсолутним универзалним квантификатором оть вьсоудѣ, апсолутним егзистенцијалним квантификаторима оть коудѣ (годѣ // любо), те релативним рестриктивним квантификатором оть иноудѣ. У позицији управне предикације регистровани су транзитивни глаголи одвајања (дати, вьсприѥти, испросити, приселити, ставити и сл.):

(универзални аблативни квантификатор) та вса приобрѣть поспѣшениемь бжиемь мирь и тихость вьсприемьшоу вла|д|чьствоу моемоу ѡ|д| вьсоуда · (Стефан Немања 1199, Хиландарска пов. 16);

(егзистенцијални аблативни квантификатор) и кога си чловѣкь приселиль игоумень ст҃аго георгиі ѿь коудоу любо или изь грькь или изь срьбльь (Нем. 1300, Грг. 293), или що старьць самь притежии или добоуде или испросии ѡть коуде годѣ (Нем. 1309—1316, Хил. 139.63), а ми не имо ѡткꙋде дати (Ђурађ Петковић 1445, Дуб. 1059.9);

(релативни аблативни квантификатор) оу пирьгоу да се не ставии ѡть иноуде, нь ѡть монастыирꙗ да се избираа доуховьнь моужь (Нем. 1309—1316, Хил. 139.67).

4. У субпољу перлативности — као систему спацијалних локализатора и/или квантификатора које пресеца директивна радња — регистро-

[17] Овде би спадао и пример не бѣ камень на камени ѡсталь нь развалень ѿноудь · (Нем. око 1200, Хил. 1А.59) у којем се дистални аблативни локализатор јавља уз глагол развалити за кога се мора претпоставити семантичка нијанса одвајања.

вани су заменички прилози овоудѣ, тоудѣ, оноудѣ, вьсоудѣ, иноудѣ, а од незаменичких горѣ, долоу, выше, ниже, посрѣдѣ, стрьмо, оуправь, право, прѣко.

4.1. У подсистему заменичких прилошких локализатора потврђене су све јединице позиционе тријаде — медијално овоудѣ, проксимално тоудѣ и дистално оноудѣ — мада сасвим ограниченим бројем примера. Управна предикације лексикализована је, при том, глаголима с инхерентим семантичким обележјем [ДИРЕКТ +] (грести, мимоводити, излазити, прити, тѣрати, ходити), или је просто имплицирана концептуализацијом међе као правца:

(медијални перлативни локализатор) и поводе и|х| кѫде имь годѣ и шѫдые мимо дѫбровникь мимоводе ихъ всаки дн҃ь (Дубр. 1397, Дуб. 190.19), како шѫдеи ѥ мегꙗ права и прави белези (поротни суд 1454, Хил. 107.12), ер|ѣ| ѥ шѫдеи мегꙗ по хрисовѫлꙋ селꙋ момѫше и селꙋ нистре · (поротни суд 1454, Хил. 108.13);

(проксимални перлативни локализатор) да тамо (код жупана Тврtка као адресата) посила кралевство ми · врсете да тако ти моега живота и мое любве кто ти излазе тѫдѣзи · по работахъ по своихъ си : (Нем. 1282—1285, Дуб. 37.4), волели |б|смо да ѥ векѥ г|д|нѫ костадинѫ и да тѫдези (преко земље г. Костадина, сина гђе Ксеније као адресата) гредѫ · (Дубр. 1395, Дуб. 247);

(дистални перлативни локализатор) да се шнѫдеи не тираю (Дубр. 1399, Дуб. 134.9).

Перлативно тоудѣ ретко је коришћено у примарно проксималном значењу, а и када се јави, сфера адресата бива препозната као просторни денотат тек ослањањем на контекст, пошто тоудѣ функционише и као текстуални локализатор којим се залази у сферу дисталности, и на тај начин „ствара илузија да је приповедач, говорно лице на месту догађања о којем је реч” (Пипер 1988: 40): а ѣ коудѣ облада : тоудѣ си ходите : (бан Нинослав. 1232—1235, Дуб. 9.4), нѣколици ш|д| нашѣхъ трьго|в|ць пошли сѫ пѫть подькѫчлать да тѫдези прогю ѫ срьбле (Дубр. 1396, Дуб. 188.11).

4.2. У парадигми заменичких прилошких квантификатора перлативног типа регистроване су следеће јединице: вьсоудѣ као универзални перлативни квантификатор афирмативног типа, коудѣ годѣ као егзистенцијални перлативни квантификатор, те иноудѣ у својству релативног рестриктивног квантификатора. У позицији управне предикације јављају се директивни глаголи (досеки, грести, ити, поводити, проки, ходити и сл.):

(универзални перлативни квантификатор) и трьговьцемь · кои ходе вьсѫдѣ по земли кра|л|в|с|ми · (Дубр. после 1282, Дуб. 35.2), да си стоѥ волꙗ гредоу в'соудѣ свобод'но своимь трьгомь · (Бранк. 1405, Дуб. 155.36), да га вьсѫдѣ нѥга и нѥгова бра|т| з|д|раво и добр|ѣ| носи и вракꙗ · (Лаз. 1408, Дуб. 159.5), а наше трьговце саблюдати и ни|х|ь иманѥ по свои ни|х|ь дрьжаве и свѫда кѫда ѥ нихъ мокь може досеки (Дубр. 1445, Дуб. 660.18);

(егзистенцијални перлативни квантификатор) кѫде годе наши трьго|в|- ци гредѫ (Дубр. 1395, Дуб. 247), и поводе и|х| кѫде имь годѣ и шѫдые мимо дѫбровникь мимоводе ихъ (Дубр. 1397, Дуб. 190);

(релативни перлативни квантификатор) ѥрь воисками босаньсцѣми не могоше · инꙋдѣ проки · (Дубр. 1396, Дуб. 188), а инꙋдѣ по г|с|птва ти земли да идꙋ како и вьз|д|а (Дубр. 1417, Дуб. 229), коием би се згодило|ѡ| прѣко нашега рꙋсага минꙋти ... ꙋ дꙋбровникь и инꙋдие кꙋдѣ би комꙋ волꙗ поћи да имь не бꙋде ниеднаа заврьтица (Кос. 1454, Дуб. 669).

4.3. Незаменички спацијални прилози бивају укључени у субпоље перлативности кроз примере у којима се низовима директивних конструкција идентификују међе дариваних територија. Ови се прилози, при том, сучељавају по позиционим параметрима својственим углавном предлошко-падежним конструкцијама. Будући да се међа у старосрпским даровницама концептуализује као правац, експлицирање директивних глагола није неопходно будући да су имплицирани контекстом.

Центрирано посрѣдѣ и циркумлативно около сучељени су према базичној опозицији *инклузивност ~ ексклузивност*:

(посрѣдѣ) ево кꙋдѣ поведоше пасїлнꙋ с ливочемь землю ѡ илїине главе посрѣдѣ на два цера ... к церницѣ (Лаз. 1394—1402, Хил. 74.33);

(около) са вьсѣми меѣми и границами кое сꙋ с трѣбинемь и сь врьсинемь и до мее и границе драчевичьке и до прѣдьградьѣ дꙋбровьчкога и до мора на цаптать и около како е ѡпьтекло море до молꙋньта (Санк. 1391, Дуб. 129.14).

Семантичка структура прилога около обједињује, при том, спацијалну локализацију и спацијалну кумулативну квантификацију.

Већина незаменичких прилога којима се идентификују кординате правца оријентационог је типа. При тој идентификацији релевантним се може показати или вертикална (*супралокализација ~ сублокализација*) или хоризонтална (*фронтални/латерални опоненти*) раван у односу на оријентир. Као оријентир овде функционише именовани локализатор препонован прилогу.

Еквиполентна вертикална опозиција *супралокализација ~ сублокализација* денотирана је паром горѣ ~ долоу те знатно ређе выше ~ ниже:

(горѣ) а мега моу оу прапрат'ны доль ѿ стона на пристанище · и горѣ оуз' брьдо на злоу плочю (Нем. 1243—1253, Хил. 3.19), а мегꙗ ѥе ѿ пирге коꙗ ѥ под' коулоумь на рѣцѣ та долоу до пирге водѣне такои и с' рѣкомь · и горѣ до пирге (Нем. 1300, Грг. 169), а мегꙗ ѥлн'цоу сь бозовци · ѿ десилове водѣнице оус потокь · горѣ надь краи ꙋ прѣкы поуть · (Нем. 1348, Арх. 129);

(долоу) а се меге селоу плааномоу доубовоѡ брьдо лысьць · и ѡ|д| лысца кои походи дѣль оу кроушьчицоу оу врьбницоу долоу . по сиѥи странѣ врьбнице цр'ковноѡ · (Нем. 1234—1243, Хил. 2А.16), а мегꙗ ѥе ѿ пирге коꙗ ѥ под' коулоумь на рѣцѣ та долоу до пирге водѣне · (Нем. 1300, Грг. 169), ... како се ками вали · долꙋ к виноградомь дꙋбровьчкимь · (Нем. 1357, Дуб. 96.14), и мегꙗ нивѣ тои до радоулина и до гѡрга калоферовикꙗ и долоу до самого дола (г. Костадин 1388, Пан 57.96);

(выше) а се мегꙗ главамь · велїи мость · на кошоутни|к| · на бѣли стоудень|ц| . више на дѣль каконо се валїи камень к врабчи . (Нем. 1327, Хил. 8.18);

(ниже) мегѥ по|д|лоужию ѿ цѣм'ве . на оулазѣ камы оукопань . прѣмо томоу оу гомылоу ... прѣс поуть . ниже оу камы оукопань · (Нем. 1313—1318, Стф. 37а), а мегꙗ сел'чаномь како иде поуть изь кроушевице оу врьничане ... и ѿ любиж'нѥ ниже за брѣга оу два камена · (Нем. 1348, Арх.131).

Наспрам ова четири прилога инхерентно неутрална према опозицији *индирек̄тивност̄ ~ дирек̄тивност̄* стоји перлативно маркирано супралокационо прѣко:

а мега имь оу ѥквьць прѣко оу рожьце оу братьѥвьщицоу · (Нем. 1276— 1281, Хил. 4.7), а мегꙗ рѣчничке починають ѿ извора рѣчичке рѣке ... прѣзь лоугь прѣко ꙋ великоу рѣкоу до хтѣтовьске бразде (Нем. 1300, Грг. 221), мегѥ имь с' рибары ѡ витичрѣв'скога потока · прѣзь комор'щицоу ... оузь р'ть прѣко посрѣдь боучиꙗ и посрѣдь л'нищь оу велии врьхь (Нем. 1330, Деч. 207), сь всѣми мегꙗми и правинами шѣ лоутомоу ѿ стльбице ... на бродь масльници прѣшьдь масльницоу прѣко оу брѣгалницꙋ (г. Костадин 1388, Пан 57.47).

За прилоге налѣво и надесно релевантна је хоризонтална раван у односу на оријентир, а будући да се њима идентификује локализатор према бочним странама оријентира, они се могу одредити и као латерални незаменички прилози:

(надесно) а мегꙗ рѣчничке починають ѿ извора рѣчичке рѣке надесно оуз' доль прѣко брьда на осльникь (Нем. 1300, Грг. 221), нис потокь по горнои браздѣ водотичне ниве и нис пꙋть и ѿ пꙋта надесно више мале тополе ꙋ лꙋгь (Драг. 1375—1376, Хил. 98.37);

(налѣво) ѿ мрамора оу рѣкоу ꙋ соушицоу ... и право оузь соушицꙋ млакомь налѣво на глькоу (Нем. 1348, Арх. 120).

На прелазу између спацијалности и квалификативности, прецизније перлативности као директивног типа спацијалности и квалификативности стоје прилози оуправь и право. Овим се прилозима правац пружања међе идентификује поређењем с појмом геометријске праве, а чињеница да уз директивне глаголе прилог право функционише као перлативни детерминатор указује на перлативни карактер и саме квалификативности (Piper 1983: 100):

(право) а ѡдоноудѣ мега моу оу горꙗхь · поу двѣ гомилѣ · и оуз брьдо право оу стоуденьць а ѿ стоуденьца право оу прѣсѣченоу стѣноу · (Нем. 1243—1253, Хил. 3.18), а мегꙗ рѣчничке починають ѿ извора рѣчичке рѣке ... на краище лисьчько право низь гвоздь на стодьн'ць (Нем. 1300, Грг. 221), а мегꙗ мꙋ пернꙗми ѿ дрима право оу кожичинь кр|с|ть · (Нем. 1348, Арх. 171), и ꙋтесаше мегю кꙋдѣ бѣхꙋ и прѣгѥ ... почьнше ѿ планине драгꙋлѥва низь дель право ꙋ потокь дривощьки (Драг. 1375—137, Хил. 98.22);

(оуправь) и се мегꙗ селѡмь тѣмь и метохіи ... на ѡбѣшенѥ дрѣво · и ѿ обѣшенога дрѣва оуправь на цѣстоу · оуправь на драгїинꙋ главоу · (Нем. 1327, Хил. 8.28), аво меге цркви ма̄тери бж̄иѥ архилевьскои · ѿ кр|с|та пꙋте|м| ... ꙋ чрьни вр|х|ь а ѡ|д| чрьнога врьха ꙋправь на кобилꙋ (Нем. 1354, Хил. 36.36), и ѡ|д| тоуда хатарь на кралѥвь бродь · и прѣма кралѥвоу бродоу на ливадѣ хатарь и ѡ|д| лїваде оуправь на поуть (Лаз. 1398, Лав. 7.17).

5. У субпољу адлативности — као систему спацијалних локализатора и/или квантификатора у којима се финализује директивна радња — регистровани су заменички спацијални прилози сѣмо, овамо, тамо, онамо, никамо, камо (годѣ // любо), инамо. Уз ове инхерентно директивне заменичке прилоге (в. напомену 7) уз директивне глаголе могу се јавити и индирективне прилошке јединице тоу, оньдѣ, нигьдѣ, гьдѣ (годѣ), те иньдѣ. У овој семантичкој сфери регистровани су и незаменички спацијални прилози вьнь, извьнь, горѣ и долѣ потврђени, међутим, тек појединачним примерима.

5.1. Подсистем заменичких прилошких локализатора адлативног типа чине медијално сѣмо и овамо, проксимално тамо, те дистално онамо. У позицији управне предикације јављају се глаголи с инхерентним семантичким обележјем [ДИРЕКТ +] (валити се, грести, доити, доходити, поити и сл.) или транзитивни глаголи с имплицираном директивношћу (пороучити, посылати и сл.):

(медијални адлативни локализатор) · како се камы вали и сѣмо и овамо · (Нем. 1243—1253, Хил. 3.33), амо поръчи кра|л|ство ми кнезъ павлъ да ѥ възьме на дьмитровь днь (Нем. 1313, Дуб. 42.3), како камы гре|д| сѣмо оу лок'вь . (Нем. 1313—1318, Стф. 27б), а то не посласмо ере смо били овамо пошли ѕ срьблѥ · (митрополит Јован 1386, Дуб. 125.3), овамо догоше ваши власте|л| (Дубр. 1402, Дуб. 150.3);

(проксимални адлативни локализатор) да тамо посила кралевство ми · (Нем. 1282—1285, Дуб. 37.4), тамо гредѣ наши калѣгериѥ на иерѣсалимь (Бранк. 1388, Дуб. 141.1), дошь|д| тамо г|с|пство ви ш нимь хокѥ ѣчини|т| како с вашѣмь дльжнико|м| · (Дубр. 1406, Дуб. 157.6), погоше тамо к ва|м|ь пле|м|нство ви да и|м| исправите (Бранк. 1424, Дуб. 173.5);

(дистални адлативни локализатор) како се камы вали сѣмо и онамо по дѣлю оу велыю главоу (Нем. 1254—1263, Хил. 135.50), и ѿ тоу|д| дѣломь како се камы вали сѣмо и онамо на славков'ць · (Нем. 1348, Арх. 49).

Као и у вези с другим параметрима спацијалности и у субпољу адлативности проксималним тамо може се створити илузија адресантског присуства у локализатору који не припада адресантско-адресатском домену: и дош|д|ь тамо с капетанѡ|м|ь ре|ч|нѣмь прьви днь кои тамо придешь да имате зборь ѡ|д|ь люди ѣчинити (Дубр. 1420, Дуб. 1040.9).

5.2. Од спацијалних адлативних квантификатора потврђени су универзални квантификатор негативног типа никамо, егзистенцијални квантификатор камо (годѣ // любо), те рестриктивни, релативни квантификатор инамо. Управна предикација и овде је лексикализована директивним глаголима (побѣки, поити и сл.), или транзитивним глаголима с имплицираном директивношћу (носити, позивати, продати и сл.):

(универзални адлативни квантификатор) и да не позива срьбинь · дѣворѣвчанина на сѣдь никамо тькмо пр|ѣ|д ѡ|н|ези сѣдиѥ · (Лаз. 1387, Дуб. 127.14; слично и у 1405, Дуб. 212.13; Бранк. 1387, Дуб. 140.13; 1405, Дуб. 155.12; 1428, Дуб. 635.14);

(егзистенцијални адлативни квантификатор) да не носѣ · ни ѕ бѣгаре · ни ѕ басарабинѣ зем'лю … ни инамо камо любоѡ ѕ тѣгю землю · (Нем. 1349,

Дуб. 66.20), кто е камо побѣгль из тѣхзи прѣ|д|ре|ч|нны|х| сель (Лаз. 1407, Лав. 8.55), да си бꙋде госпога тодора волна поки камои си годе (Дубр. 1442, Дуб. 695.34);

(релативни адлативни квантификатор) и кьга си вьсокеши : поити инамо ѡ|д| нась : да си погеши свободно : (Дубр. 1234—1235, Дуб. 14.20), и аще га позове инамо кто на соудь да моу ѥсть прѣстои .и҃і. динарь · (Нем. 1300, Грг. 339), како ѥ волꙗ влькославꙋ и ѥговѣ дѣцѣ ... харизати или инамо продати како свою сꙋщꙋ бащинꙋ (Лаз. пре 1389, Хил. 71.10), ако би хотиѡ инамо поити да бꙋде волꙗнь (Дубр. 1455, Дуб. 729.22).

У субпољу адлативности посебно место заузимају прилози „који поред адлативности реферишу и о градацији кретања” добијајући на тај начин обележје лимитативности с квантификативним својством. У старосрпској пословноправној писмености адлативна лимитативност бива идентификована лексемама дотоудѣ и дотлѣзи: нива ꙋ калине ꙋ смрьдешци до бц҃е воденьске и до поурпоута · ѡ|д| ѡбою страноу поути · нива до гроубеше · и дотоудѣ и до климиѥ · (Нем. 1300, Грг. 103), а мегꙗ имь ѿ ополиꙗ на ограгѥни камень ... како походи надь краи . и ѿ краꙗ право оу врьхь ранетьць . дотлези мегꙗ кр|с|тьцоу ѿ полога · (Нем. 1348, Арх. 122). Ни у првом ни у другом случају директивни глагол није експлициран будући да се лимитаторима имплицира глагол *доп̄рети*, *досећи*.

5.3. Сем наведених, примарно директивних заменичких прилога (Kopečný 1973: 321) у субпољу адлативности регистровани су и прилози тоу, оньдѣ, нигьдѣ, гьдѣ (годѣ), те иньдѣ који фреквенцијски преферирају глаголе с инхерентним семантичким обележјем [ДИРЕКТ —]. Употреба ових прилошких јединица у својству адлативних локализатора, односно квантификатора може бити третирана или као траг некадашње (ин)директивне неутралности локативних форми (Топоров 1961: 299—301), или као резултат новог, српског па и шире словенског нарушавања формалног разликовања опозиције *индирект̄ивност̄ ~ директ̄ивност̄* у систему заменичких прилога (уп. Běličová-Křižková 1978: 124). Од директивних глагола уз прилоге овог типа најчешће се јављају глаголи смештања (*verba sistendi*), тј. глаголи „с ослабленной моторностью” (насадити, поставити, посадити, ставити, стати и сл.) који се и иначе у процесу померања директивности ка акузативу најдуже задржавају уз локатив (Топоров 1961: 300):

и дьва винограда тꙋнге насадихь (Стефан Немања 1199, Хиландарска пов. 53), ако ли си кьто ѡнехь ꙋзлюби стати близа ради или на сѣници · или гдѣ · да си стане · (Нем. 1252, Дуб. 20.5), ѡбре|те| ли сѣ кто ѿ нихь трьговьцѣ · нь шедь на тьргѣ · или где годе ставь нь давь ꙋреченога дохька · кралевьства ми · да имь сѣ ꙋзм|л|ѣ · (Нем. 1252, Дуб. 20.7), и тоу посадихь оулиꙗра именемь добреан (Нем. 1300, Грг. 306), и тоу ками постависмо · (Нем. 1348, Арх. 20), и да се стави · игоумнь ондѣ ѿ киновиѥ · кога избере патрїархь (Нем. 1348, Арх. 142), просе да тꙋзи ꙋ томь мѣстѣ ꙋ градꙋ и по|д| ѡнѣмь гра|д|мь не постави кралѥвьство ми сланице (Котр. 1382, Дуб. 85.12), да ꙋ приморию не бꙋде нигдѣре поставлѥнь нови трьгь (Котр. 1382,

Дуб. 85.14), да нѥ вол|н|ь срьбинь стати ѡнь|д|ези безь негова хтѣниі. (Лаз. 1387, Дуб. 127.20).

Уз типичне директивне глаголе (грести, изити, излѣсти, намѣрити, поити, прити, сьвратити и сл.), односно транзитивне глаголе с јасно истакнутом директивношћу (донести, посылати) индирективни заменички прилози регистровани су по правилу у актима из западних српских канцеларија (првенствено оним из Дубровника):

и гдѣ гредꙋ ꙋ кое мѣсто · или ꙋ брьсково или иньдѣ гдѣ годѣ · да имь нѣ никоере неправьде · (Нем. 1277—1281, Дуб. 5.3), и тꙋ пришь|д|шꙋ ми пр|ѣ|дь славни добро нарочити градь дꙋбровни|к| · (Котр. 1378, Дуб. 83.8), какѡ до рѡка може ѡнь г|д|нь кра|л| стефань пощи ызлѣсти иза гра|д| дꙋбровнѣка · гдѣ любо нѥмꙋ нѥговѣмь слободнѡ и безьзабавнѡ · (Котр. 1387, Дуб. 87.25), да всаки дꙋбровчанинь ходи с трьгомь и бес трьга свободно по всемь моѥмь владанию и гди годи ѣ ꙋзмогꙋ дохитити (Санк. 1391, Дуб. 130.3), и гдѣ годи би се намѣриль вашь чловкь не бисмо пощеди|л| нашѣхь гла|в| и нашега гра|д| ѡбаровати га (Дубр. 1396, Дуб. 187.16), да се ѡньдѣзи соль нигда не донесе ни продаѥ (Дубр. 1397, Дуб. 270.15), с вама имамо ꙋвѣть да ни не ꙋсилꙋѥте нигдѣ послати лѣчити · (Дубр. 1397, Дуб. 189.14), и тꙋи изидоше пр|ѣ|дь кралевство ми всепочтени мꙋжие дꙋбровачьсци (Котр. 1399, Дуб. 429.8), ѥрь минꙋ нѣкоꙗ катрьга бнетачька и ѡньдѣ сврати (Дубр. 1415, Дуб. 167.6), ако се сꙋ тꙋи намѣрили ꙋ дворꙋ ѡни наши властеле (Дубр. 1422, Дуб. 235.19).

Будући да је романски утицај на западу српске језичке територије био знатно интензивнији него на истоку, присуство инхерентно индирективних прилошких форми у домену адлативности у актима западне провенијенције може бити схваћено и као израз утицаја романског супстрата. Не треба заборавити да су „многи Рагузејци (властела и пук) научили [тек] кроз 13. и 14. ст. наш језик” (Muljačić 1962: 346), а да су повеље и писма из српске дубровачке канцеларије формуларски могле утицати и на акта настајала у канцеларијама босанске властеле.

5.4. Адлативност исказана незаменичким прилозима сасвим је ретка. У неколико забележених потврда адлативност уз (ин)директивно неутралне прилоге горѣ, долѣ, вьнь и извьнь бива индикована транзитивним глаголом с имплицираном директивношћу (сьносити, вьзносити, продати, изреноѵти):

праведноѥ слнце ѡгнь долѣ сносеще и ѡг'нѥмь горѣ вьзносеще (Нем. 1348, Арх. 147), ни да се прода нива ни виноградь изьвань ·. (Нем. 1300, Грг. 238), ако се кои чловкь пришьл'ць наиде да се изьрен'не вань а ѡни ꙋ кога се наиде да се педпьса (Дубр. 1400, Дуб. 260.8).

6. На основу регистрованог стања у старосрпској пословноправној писмености могло би се закључити да се евентуални трагови некадашњег општеспацијалног значења локативних форми (па и оних прилошког типа — уп. тоѵ, оньдѣ, нигьдѣ, гьдѣ (годѣ), иньдѣ, горѣ, долѣ), које су се могле комбиновати како с директивним тако и с индирективним глаголима, већ у старосрпском преплићу с резултатима нових тенденци-

ја у којима се формално нарушавање семантичке опозиције *индирективност ~ директивност* могло испољити и кроз продор примарно директивних прилошких форми (овамо, тамо и сл.) у сферу локативности. Овај други процес сасвим је еквивалентан ширењу предлошког акузатива на рачун локатива у староштокавским српским говорима.

Нови Сад

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Běličová-Křižková, Helena (1978), *K systému prostorvých vztahů v současných slovanských jazycích*, Slavia 47, Praha.

Brozović, Dalibor i Ivić, Pavle (1988), *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb.

Грицкат, Ирена (1962), *О једној особини прилога и прилошких синтагми у српскохрватском језику*, Наш језик, књ. XII, св. 3—6, Београд, 78—89.

Ивић, Павле (1994), *О говору Галипољских Срба*, Целокупна дела, књ. I, Сремски Карловци — Нови Сад (Издавачка књижарница Зорана Стојановића).

Korečý, František (1973), *Etimologický slovník slovenských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 1. Předložky, koncové partikule*, Praha (Československá akademie věd).

Korečý, František; Šaur, Vladimír; Polák, Václav (1980), *Etimologický slovník slovenských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*, Praha (Československá akademie věd).

Muljačić, Žarko (1962), *Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st. Prilog raguzejskoj dijakronoj fonologiji i dalmatsko-mletačkoj konvergenciji*, Rad JAZU, kwiga 327, Zagreb.

Петровић, Драгољуб (1972), *О говору Змијања. IV део. Синтакса*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XV/2, Нови Сад, 113—151.

Piper, Predrag (1983), *Zamenički prilozi. Gramatički status i semantički tipovi*, Novi Sad.

Пипер, Предраг (1988), *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику. Семантичка студија*, Београд (Институт за српскохрватски језик).

Piper, Predrag (2001), *Jezik i prostor*, Beograd, Biblioteka XX vek.

Skok, Petar (1971), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I—IV*, Zagreb.

Топоров, Н. Владимир (1961), *Локатив в славянских языках*, Москва (Институт славяноведения).

Слободан Павловић

ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ НАРЕЧИЯ В ДРЕВНЕСЕРБСКИХ ГРАМОТАХ И ПИСЬМАХ

Резюме

В настоящей работе рассматривается функцоинирование системы пространственных (спациальных) наречий в древнесербских грамотах и письмах. Эти лексические единицы — организованные в системы пространственных локализаторов и пространственных квантификаторов — группируются или противопоставляются на основании сочетаемости с директивными или недирективными глаголами, формируя четко дифференцированные динамические субполя *локативности, аблативности, перлативности и адлативности*. В связи с тем, что некоторые наречия сочетаются и с директивными и с недирективными глаголами, автор приходит к заключению, что современное диалектное „неразличение виатива и местного падежа" имело место и в семантически родственной системе спациальных наречий еще в древнесербском языке.

VUKOVA TRPEZA — KULINARSKA TERMINOLOGIJA U PRVOM IZDANJU „SRPSKOG RJEČNIKA" VUKA STEFANOVIĆA KARADŽIĆA (1818)

AGATA KRUSZEC

UDC 811.163.41'373.46:641.5

Kratak sadržaj. Autorka razmatra nazive za jela (i razne prerađevine) i za pića, koje je zabeležio Vuk Karadžić. Predstavila je kulinarsku terminologiju, njen semantički razvoj, njeno poreklo i njenu zastupljenost u savremenom srpskom jeziku.

Ključne reči: kulinarska terminologija, Srpski rječnik, poljoprivredna kultura, žitarice.

I.1. Kulinarska terminologija u *Rječniku* Vuka Stefanovića Karadžića bazira se na usmeno prenošenom materijalu iz narodne kulture, što sa etnografske tačke gledišta daje zanimljivu kulturološku sliku sa početka XIX veka, jer kulinarske preferencije, pored verskog i mentalnog opredeljenja, glavna su crta izdvajanja etničkih grupa. Etnička karta Evrope izdeljena je nevidljivim granicama koje razdvajaju grupe sa istovrsnim izvorima, ali različitim režimima ishrane, odnosno sa oprečnim prehrambenim sklonostima i odbojnostima" (Cuisenier, s. 112). Stari evropski narodi mogu se podeliti na dve glavne grupe: 1) onu koja troši pivo i mast (sever) i 2) onu koja upotrebljava vino i ulje (jug) (Čajkanović 1, s. 383). Ovo diferenciranje uslovljeno je pre svega hidro- i orografskim, meteorološkim, i uopšte klimatskim uslovima, koji prvenstveno određuju osnovnu potecijalnu privredu.

Na srp. području preovladale su njene dve grane: u ravničarskim predelima — ratarstvo, u planinskim — stočarstvo, pa se onda na njihovim proizvodima zasniva i ishrana ovdašnjeg stanovništva (Vlahović, s. 135—143). Najstarija srpska jela i pića mogu se rekonstruisati na osnovu informacija o ishrani siromašnog seoskog stanovništva i ljudi koji žive u teško dostupnim planinskim predelima, koji su svu ostalu tradiciju nasledno očuvali. To je učinio Trojanović u radu *Starinska srpska jela i pića* iz 1896. godine. Prema autoru, od najranijih vremena glavno mesto u ishrani Srba zauzimao je hleb i uopšte jela pravljena od žitarica pripremanih na tri načina: u zrnu, prekrupljeno kao kaša, i mleveno. Zatim su sledili mlečni proizvodi (sirevi i mlečni napici) i jela od mesa (kuvana i pečena).

U srednjem veku, od poljoprivrednih kultura gajila se prvenstveno ozima i jara pšenica, ječam, raž i ovas. Značajno mesto zauzimalo je još uvek proso (koje su stari Sloveni uzgajali u svojoj pradomovini zbog kratkog perioda vegetacije i nezahtevnosti u vezi sa obrađivanjem zemlje). Pored žitarica Srbi su gajili i povrće: najviše kupus, luk, repu, bob, a možda i pasulj; od industrijskih

biljaka — lan i hmelj za proizvodnju neke vrste piva (upor.: Vlaić-Popović). Vremenom su naučili da uzgajaju različite vrste voća: jabuke, kruške, šljive, oskorušu, višnje, trešnje, zatim orah i kesten. Duž jadranskih obala proizvodnja vina je dostigla znatne razmere, tako da su se u okolini gradova često pojavljivali viškovi, koji su otežavali prodaju vina, a zbog kojih su vlasti pojedinih gradova donosile zakone o zabrani uvoza stranog vina i ograničenju gajenja vinove loze. Vinogradarstvo se širilo i prema severnim predelima države. Ratarsku kulturu pratila je druga delatnost povezana sa ishranom: stočarstvo. Poljoprivreda dopunjavala pčelarstvom, ribolovom i lovom. Med je zamenjivao šećer, a vosak je bio jedna od izvoznih roba. Sloveni su zatekli na Balkanu dve vrste divljih goveda koja su iščezla sa tih prostora u srednjem veku, naime, radi se o turu, koji se smatra za pretka nekih vrsta domaćeg govečeta, i o zubru. O prisutnosti obeju životinja na tom području svedoče i dan-danas očuvani toponimi, npr. Turija, Zubrovo brdo (Blagojević, s. 119—123).

Nakon hristijanizacije, način ishrane, pored doba dana, godišnjeg doba, profesije i sl., određivali su i verski propisi, prema kojima je stanovništvo moralo da se pridržava strogih postova. Postojala su četiri velika posta, a apstiniranje od mrsnih proizvoda važilo je takođe i za svaku sredu i petak. Ukupno, prosečan Srbin postio je otprilike pola godine. U svom opisu Slavonije i Srema Vilhelm Taube (*Beschreibung des Königreiches Slavonien und Herzogthumes Syrmien 1*, Leipzig 1777) zabeležio je da za vreme posta ne smeju ljudi da jedu ni jaja, ni mleka, ni maslaca, a kaluđeri ni ribe. „Svi austrijski vojnici imali su dozvolu da u ratu i za vreme posta jedu meso. Pošto se 'ilirske regimente' u ratu tom dozvolom nisu htele služiti, dobile su za to nalog od svoga mitropolita. Ali su se i pored toga mnogi Srbi-vojnici dali radije šibati nego prisiliti da se o postu omrse mesom" (Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. 18, sv. 1/2, Bgd 1938, s. 429).

U onom delu srpskog naroda koji je nakon Velike seobe 1690. godine živeo na teritoriji Austro-ugarske monarhije, tokom XVIII veka formirana je građanska klasa, pa je otpočeo i proces „kulinarske diferencijacije" između seoskog i gradskog stanovništva. U samoj Srbiji, koja je u to vreme bila pod turskom vlašću, to se desilo nešto kasnije, u XIX stoleću. U bogatim sredinama počeo je takođe proces „evropeizacije kuhinje", koja se dešavala pod nemačkim uticajem, a najpre je bila primetna na dvoru kneza Miloša (Đorđević 1, s. 47—50).

I.2. *Rječnik* Vuka Stefanovića Karadžića je prvo leksikografsko delo posvećeno srpskom narodnom jeziku i zbog toga mu u okvirima srpske kulture pripada mesto od ogromnog značaja. U njemu su formulisani postulati o reformi književnog jezika (stari — slavenosrpski zamenjen je novim, zasnovanim na narodnom govoru), kao i o pravopisu koji je pojednostavljen, lišen suvišnih znakova neprimenjivih u srpskom jeziku. Ovaj postupak je, s jedne strane, skratio put srpskim masama do pismenosti, a ova demokratizacija kulture je dovela do pojave unošenja folklornih umotvorina u temelj srpske književnosti. S druge strane, ova revolucija je donela prekid jednog kontinuiteta dotadašnjeg stvaralaštva i kulture. Pre Vuka srpski književni jezik bio je takođe tesno vezan za ruski koji se u to doba konačno odvajao od crkvenoslovenske tradicije, a koja je do tada služila Srbima kao most ka ruskom. Takođe, razvoj srpskog

društva zahtevao je da književni jezik bude što razumljiviji masama i slavenosrpski je postojao vremenom sve više srpski i sve manje „slavenski". Dakle, Vukovo delo se uklopilo u jedno opštije strujanje, što mu ipak ne oduzima značaj (Ivić, s. 19—33).

Sa lingvističke tačke gledišta *Rječnik* se zasniva na jednom od (i)jekavskih istočnohercegovačkih govora — Vuk je izabrao svoj tršićki govor, jer je hteo da učvrsti svoje narečje u književnom jeziku. To je izazvalo novi problem i pobune, jer glavni kulturni centar Srba u to vreme nalazio se na ekavskom području, u oblastima ekonomski i politički najaktivnijim — u severnoj Srbiji i Vojvodini. Javnost u tim centrima nije bila spremna da prihvati jekavštinu. Vuk je proklamativno izostavio knjiške elemente, jer je postulirao građenje književnog jezika isključivo od leksičkog fonda narodnog jezika, iako je u Predgovoru i Gramatici koristio mnoge reči kojih nema u samom rečniku. S druge strane, tolerisao je pozajmljivanje leksema iz drugih jezika, kao i stvaranje neologizama po obrascima već prisutnim u jeziku, tzv. posrbljavanje (Ivić, s. 19—37).

Podela na dijalekte izvršena je u *Rječniku* pre svega na osnovu refleksa psl. „**ě**". Vuk je izostavio ikavsko narečje, koje je obeležavao kao slavonsko; pojavljuju se jedino obeležja hercegovačkog — jekavskog, resavskog — ekavskog i tzv. sremačkog u kojem izdvaja govore Banata, Bačke i Srema — takođe ekavskog (Stojanović, s. 128). Obeležavanje akcenata nije ni tačno, niti dosledno. Ne postoji diferenciranje dvaju kratkih akcenata: silaznog i uzlaznog, za oba se koristi jedan znak. Lekseme koje imaju kratak akcenat na prvom slogu, a drugi im je dug, imaju obeleženu samo dužinu. Razlikovana su dva duga akcenta, s tim što je znak za dugosilazni obeležavao i neakcentovanu dužinu, a znak: ^ uzastopne dužine, dve ili tri počev od naznačenog sloga do kraja reči. Od nasleđenih iz psl. doba suglasnika nedostaje jedino fonema *h*, koju zamenjuju *v* ili *j*, ili je oblik zabeležen bez protetičnog suglasnika. Fonema *h* uvedena je u srpski književni jezik tek 1836. godine. Fonema *f* nije bila prisutna u psl. jeziku, ali zbog međujezičkih kontakata pojavljivala se u pozajmljenicama iz susednih jezika. Ali, pošto se nije uklapala u konsonantski sistem srpskog jezika, zamenjivale je su *p* i *v*, tako da su u materijalu u Vukovom rečniku zastupljena oba rešenja. Jedno od važnijih obeležja Vukovog govora jeste jekavsko jotovanje, koje se tiče (i)jekavskih govora i koje prouzrokuje refleks psl. kratkog jata i izvršeno je na suglasniku koji prethodi jatu. Na nekim od suglasničkih grupa izvršeni su inovativni procesi: *bd* > *d* (npr. bdenje > denje), *gđ* > *đ* (gđe > đe), *pč* > *č* (pčela > čela), *pš* > *š* (pšenica > šenica); *ts* (< takođe od *ds*) u mnogim slučajevima je uprošćena do *s*; ali ovo pravilo nije važilo za situacije kada je ova suglasnička grupa nastajala na granici tvorbene osnove i nastavka, npr. bogatstvo; *slj* > *šlj* u slučaju kada *lj* nastaje od refleksa kratkog jata, npr. šljeme; *mn* > *vn* (tamnica > tavnica) ili *ml* (mnogo > mlogo); ali tamo gde bi se izgubila morfološka providnost lekseme, sačuvana je grupa *mn*, npr. zimni; *mnj* > *vnj* ili *mlj* (sumlja, tavnjeti); *ćn* > *tn* (sinotnica) i *ćnj* > *tnj* (votnjak) (Ivić, s. 97—122).

Današnji tršićki govor nije dosledno (i)jekavski — ekavski oblici pojavljuju se podjednako često. U savremenom tršićkom govoru ne postoji fonema *h*, kao što je istaknuto i u Vukovom *Rječniku*. Fonema *f* se pojavljuje samo u

rečima stranog porekla. Nisu takođe očuvane sve neakcentovane dužine, što se uklapa u opšte strujanje njihovog nestajanja u srpskim govorima (Nikolić, s. 69—83).

I.3. Ovaj rad bavi se kulinarskom terminologijom, ali zbog velikog obima leksičkog fonda koji u taj domen ulazi, oblast istraživanja je sužena na nazive za jela (takođe i prerađevina) i pića. Dakle, izostavljena su semantička polja namirnica, nameštaja, prostorija, oruđa, posuđa i drugog u vezi sa kulinarstvom. Uzimajući u obzir najširu definiciju termina: „bilo koji konvencionalni simbol koji predstavlja pojam definisan u predmetnom polju" (Šipka, s. 127), leksički fond koji se tiče naziva za hranu formira posebnu i kompleksnu terminologiju iz jedne sfere svakodnevnog života.

Leksička građa koja čini predmet analize u ovom radu ekscerpirana je iz prvog izdanja knjige: *Ср҃пски рјечник ист҃олкован њемачким и лат҃инским ријечма. Скуп҃ио г҃а и на свијет҃ издао Вук Ст҃ефановић*, у Бечу, 1818.

Cilj rada je predstavljanje kulinarske terminologije zabeležene u navedenom delu, prikaz njenog semantičkog razvoja, hronologije, geografije, porekla, kao i istraživanje njene zastupljenosti u savremenom srpskom jeziku. Drugim rečima, cilj je ukazati na istoriju tog posebnog odeljka srpske leksike, specifičnog ne samo zbog oblasti koje se tiče, nego i — što važi za većinu leksema — zbog njene dijalekatske i idiolekatske obojenosti.

Pri tom, glavna podela leksičkog fonda — na svakodnevnu i običajno-obrednu hranu, ukazuje na još jedan princip prema kojem je obrađena leksika, na etnografsku tačku gledišta. Zbog toga opis svake lekseme sastoji se od nekoliko delova, koji predstavljaju dokumentaciju iz Vukovog *Rječnika*, semantički razvoj, etnografski opis, hronologiju posvedočenja na s-h. govornom području, teritorijalnu rasprostranjenost i etimologiju.

II. REČNIK

Analizirani leksički fond podeljen je prema etnografskom principu na dve osnovne celine: na svakodnevnu i obredno-običajnu hranu, a tek potom na 'jela' i 'pića', u kojima su istaknute pojedine vrste jela, odnosno napitaka.

Tematska celina **JELA** obuhvata semantička polja 'pojedine vrste jela', u kojima su istaknute manje celine na osnovu glavnih sastojaka od kojih se pravi dato jelo.

U semantičkom polju 'čorbe' nalazi se sedam leksema, pet od njih odnosi se na opšti naziv za tu realiju, a dve sačinjavaju grupu 'pojedinih vrsta čorbi', što svedoči o ne baš velikoj raznovrsnosti tog jela u Vukovo doba.

Tematska celina 'jela od žitarica' podeljena je na nekoliko manjih grupa, izdvojenih prema stepenu komplikovanosti pripremanja. Istaknute su sledeće grupe: 'jela od kuvanog zrna i brašna', a u njoj specifična grupa leksema 'jela od kukuruznog brašna' (zanimljiva za lingvističku geografiju), 'peciva', u kojoj se pored opštih vrsta hlebova nalaze specifični nazivi za hlebove pravljene od određene vrste brašna, 'jela od hleba' — u kojoj se nalaze na razne načine prerađeni hlebovi, kao i 'kolače, pite, poslastice'.

U značenjsko polje 'jela od jaja' svrstane su četiri lekseme iz ekscerpirane građe.

U semantičkom polju 'jela od mesa' izdvojene su grupe leksema prema principu toplo:hladno. U prvu svrstana su topla jela, u drugu hladna jela i prerađevine od mesa.

'Jela i prerađevine od voća i povrća' proizvodi su ratarske privrede. Najveću ulogu u svakodnevnoj ishrani imaju mahunaste biljke i kupus, što potvrđuje i analizirani materijal. U tu grupu svrstane su takođe prerađevine od voća i povrća koje se pripremaju kao zimnica.

Tematska celina **PIĆA** obuhvata nazive bezalkoholnih i alkoholnih napitaka. Grupisanje realija prema tom principu veoma je staro. Jezičke činjenice svedoče o tome da se još u doba ie. zajednice razlikovalo pijenje vode kao gašenje žeđi od pijenja nečeg što je služilo opijanju (Vlajić-Popović).

U okviru ovog semantičkog polja 'bezalkoholna pića' izdvojene su dve podgrupe leksema: mlečni napici i oni koji se zasnivaju na vodi. A što se 'alkoholnih napitaka' tiče, u analiziranom leksičkom fondu nalaze se četiri najstarija čija je hronologija nastanka zavisila od metoda njihovog pripremanja. I tako **medovina** zbog jednostavnosti spravljanja nastarije je ie., pa i slov. piće. Praistorijske korene ima takođe **pivo** koje su pravili Egipćani i Vavilonci (Vlajić-Popović, s. 92), kao i **vino** koje su na Balkanu rasprostranili Rimljani (Vasmer). A najpopularnija na s-h. području **rakija** — žestoko piće, dostignuće je srednjeg veka (Vlajić-Popović). Lekseme *rakija* i *vino*, zbog popularnosti designata koje obeležavaju, čine posebna značenjska polja 'sinonimnih izraza' i 'vrsta rakije, odnosno vina'.

U analiziranoj građi nalazi se grupa leksema koja stvara posebnu tematsku celinu 'obredna i običajna hrana'. Doduše, ta grupa nije brojna naspram leksičkog fonda povezanog sa svakodnevnom ishranom, ali zato pruža veoma zanimljiv uvid u važnije obrede i običaje u srp. kulturi. S jedne strane, ove lekseme su deo koda ponašanja za vreme praznika koji vode poreklo još iz paganskog doba, a koji su tek tokom vremena dobili sankciju crkve, npr. Božić, daće, slava, Varindan, Nova godina. S druge strane, neke od njih se odnose na stečene navike iskustvom, koje su ušle u stalnu upotrebu u svakodnevnim situacijama, kao što je na primer svojevrsna etikecija dočekivanja gosta u patrijarhalim domaćinstvima (Đorđević 2, s. 3—22).

II.1. SVAKODNEVNA HRANA

II.1.1. *Jela*

II.1.1.1. Čorbe

ČORBA, (govore i čòrba) f. die Suppe, jus, jusculum. Od jevtina mesa čorba za plot.

Akcenat se pojavljuje u drugom izdanju Vukovog dela: ČÓRBA, a savremeni rečnici daju dve moguće akcenatske varijante: ČÓRBA i ČORBA. Navode takođe isto tačniju definiciju realije: 'tečno jelo sa komadićima mesa i po-

vrćem (obično zaprženo i začinjeno)' (MS). Najraniji pomeni nalaze se u izvorima iz XVII veka (JAZU).

Ova leksema nalazi se i u drugim balkanskim jezicima: bug. *чорба*, rum. *ciorbă* 'posuda za čorbu', alb. *çorbë* 'čorba'. Posuđena je iz tur., gde je *çorba/şorba* 'čorba', što potiče ili od pers. *šurābā* a to je izvedeno od prideva *šur* 'slan', ili od arap. *šurbä* 'porcija'. Dakle, prvobitna realija je bila 'nešto slano' ili 'porcija'(ERS I, čórba).

U analiziranoj građi nalaze se stilski markirane lekseme, čija je tvorbena osnova *čorba*: **ČÒRBETINA**, f. vide čorbina. **ČÒRBICA**, f. dim. v. čorba. **ČÒRBINA**, f. augm. v. čorba.

Za obeležavanje iste realije u standardnom hrv. jeziku postoji leksema JÚHA, koja je prisutna i u analiziranoj građi, sa navedenom geografskom izdiferenciranošću u upotrebi.

JÚVA, f. (u Slavoniji i Rvatskoj) die Suppe, jus, cf. čorba.

Oblik iz Vukovog *Rječnika* fonetska je varijanta današnje lekseme *juha*, čiji je nastanak prouzrokovan odsutnošću foneme „h" u dijalektu kojim je napisano prvo izdanje Vukovog dela. Sadržaj realije nije se promenio: 'tečno jelo sa mesom i povrćem'(MS). Prvi pomeni potiču iz spomenika XVI veka (JAZU).

Hrv. *juha / juva* ie. je porekla, samoglasnik **u** je kontinuacija diftonga **au**, o čemu svedoče oblici iz baltičkih jezika: lit. *jauti* 'sipati vruću vodu u nešto', lot. *jaut* 'mesiti'. Suglasnik **h** potiče od formanta **-s**, što potvđuju sledeći oblici: lit. *juše* 'riblja čorba, rđava čorba', stprus. *iuse* 'čorba od mesa', lat. *jus* 'čorba'. Sve potiče od ie korena ****ieu-* 'primešati kod pripremanja jela' (ERS I, júha).

U semantičkom polju 'pojedine vrste čorbi' nalaze se dve lekseme:

JÀLOVÂ ČÒRBA, f. eine Art Suppe, jusculi genus.

Ova leksema je zabeležena jedino u prvom izdanju Vukovog *Rječnika*, nijedan od savremenih rečnika ne navodi ovu sintagmu. Sastoji se od dve reči: jalov — prideva psl. porekla 'koji ne donosi ploda, uzaludan, nekoristan' (MS), i čorba (v. ČORBA).

KÌSELICA, f. 1) der Sauerampfer, rumex acetosa Linn. 2) saure Suppe, jus acidum: kiselica od rasola ili od octa; ili trična kiselica što obično u Srijemu grade: „Teraj kume logova / Preko toga kopova: / Daleko je Mitrovica / Oladise kiselica."

Oblik sa pravilno naznačenim akcentom pojavljuje se tek u drugom izdanju Vukovog dela: KÌSELICA. Savremeni rečnici navode sledeća značenja koja su motivisana kiselim ukusom realija: 'kisela čorba, juha; kiselo vino, vinski talog; kisela voda, izvor kisele vode, toplice, slatina; napitak kiseljastog ukusa koji se pravi od prevrelog brašna ili mekinja; boza (Niš); kiselo mleko (BiH); hleb sa kvascem (Resava); kiselo voće; nešto žitko i kiselo; vrsta biljke koja u svom lišću ima kiseline, *Rumex acetosa*' (MS, SANU, JAZU).

Prema etnografskim izvorima najstarije značenje je sledeće: „na jedno kilo mekinja dolije se pet litara ključale vode i onda se spusti još pola litre pekarskog kvasca ili parče kore od crna hleba. Sve se to dobro pomeša, obično

vinovom lozom, pa se leti u fučiji iznese na sunce a zimi se metne pored peći da ukisne. Kada se i to postigne, onda se procedi kroz sito, i onda oceđena tečnost to je kiselica" (Trojanović, s. 64). U užoj Srbiji nabraja se kao jedno od starih pića koje se spravljalo leti od kukuruznog brašna koje se kuvalo kao retka tečnost i ostavljala da se sama od sebe ukiseli (Petrović, s. 137). U Vojvodini *kiselica* se pravila na isti, gore naveden način, koristila se kao lek i kao začin za kiseljenje pasulja ili pravljenje kisele čorbe. Izašla je iz upotrebe, kada je počelo sa se koristi kupovno sirće. Sasvim drugačije su je pripremali bački Hrvati (Šokci). *Kiselica* je bila kod njih gusto jelo kuvano petkom, kada se nije upotrebljavala mast: „pošto se dobro skuva luk u malo vode, nalije se vode po želji, pa se začini kajmakom ili kiselim mlekom i doda malo sirćetne kiseline. Uzme se staroga hleba i hleb se time popari. Moglo je i da se doda jaja. To je onda bila kiselica ili kvašenica" (Filipović, s. 63—65). Najraniji pomeni značenja 'kisela čorba, vinski talog' potiču iz XVII veka (JAZU).

Srp. *kìselica* psl. je porekla, potiče od prideva *kiseo, kisela* koji je postao od psl. korena **kys-* takođe u dominantnom značenju 'kiseo'. Za izgradnju ove lekseme iskorišćen je tvorbeni nastavak *-ica* (ERS II, kisjeti).

II.1.2. *Jela i prerađevine od žitarica*

II.1.2.1. Jela od kuvanog zrna i brašna

BÙNGUR (BÙNGURAC), m. (kukuruzan ili šeničan) die Grütze, alica (?).

Savremeni rečnici navode sledeća značenja:

1) 'prekupa od žita ili kukuruza (ponekad prethodno poparenog ili obarenog, pa osušenog)';

2) 'jelo spremljeno od bungura, bungurac'(SANU).

O načinu pripremanja ove realije informišu etnografski izvori: „Osušena pšenica se premelje i na dobro retko sito se osije. Ono što propadne kroz sito, ide u brašno, a ono što ostane na situ, očisti se od mekinje i od toga pravi se bungur." (Grđić-Bjelokosić, s. 81) Pravi se još od ječma (Trojanović, s. 64) i kukuruza (Palavestra, s. 292).

Najranija potvrda lekseme potiče iz prvog izdanja Vukovog rečnika. A od XVIII veka posvedočen je njen fonemski dublet: BÙLGUR (JAZU).

S-h. *bùngur/bùlgur*, bug. *булǣур*, rum. *bulgur* posuđenica je iz tur., gde su posvedočeni oblici *bulgur* i *burgul* 'isto'. U obliku *bùngur* izvršena je disimilacija suglasnika *l—r* > *n—r* (ERS I, bùlgur; Škaljić, bùngur).

CÌCVARA, f. ein Gericht, meist um Gäste zu empfangen, cf. maslo.

Pravilan akcenat pojavljuje se u drugom izdanju Karadžićevog dela: CÌCVARA. Savremeni rečnici navode isto značenje: 'gusto kuvano jelo od brašna, maslaca i sira' (MS). Detaljnije informacije o načinu pripremanja *cicvare* nalaze se u etnografskoj literaturi: „Pravi se od masnog sira koji se iskriža u tavu, doda se masla i pšeničnog brašna, pa se to miješa nad vatrom dok se sir ne istopi, a brašno ne uprži" (Palavestra, s. 292). U BiH ova leksema obeleža-

va drugu realiju: 'mladi, obično mastan sir na tavi rastopljen' (Zovko, s. 108). Najranija svedočenja potiču iz XVIII veka (JAZU).

Srp. *cicvara* pozajmljeno je iz ital. *lattovaro* 'isto', što potiče iz lat. *electuarium*. Kao pozajmljenica srp. porekla nalazi se u mađ. jeziku: *citvara* 'isto'. Ova leksema ima svoje ekvivalente i u drugim jezicima: fr. *electuaire*, rum. *lictar*, srnem. *latvarje* > nvnem. *Latwerge*, češ. *lektvar* 'isto'. U srp. jeziku nije jasna promena *lot-* > *cic-* (ERS I, cicvara; JAZU).

JÁGLA, f. ein durch Braten geborstenes Korn Kukuruz, granum tostione Diruptum, cf. kokica.

MS i SANU potvrđuju Vukovo značenje: 'iskokano kukuruzno zrno, kokica'. Najranija potvrda lekseme potiče iz XVI veka, u značenju 'žensko ime', a kao 'kokica' prvi put se navodi u prvom izdanju Vukovog *Rječnika*.

Leksema *jagla* psl. je porekla, o čemu svedoči njena zastupljenost i u drugim grupama slov. jezika: bug. *иглика* 'isto', sln. *jagla* 'isto', češ. *jagla* 'isto', rus. *яглица* 'isto', *яглый* 'hitan', *яглиться* 'žuriti, kretati se'. Moguće da je ova leksema srodna sa leksemama *jagoda* i *igla* (ERS I, jágla).

KÓKICA, f. 1) dim. v. koka. 2) geröstete Kukuruzkörner, grana zeae mais tosta.

Savremeni rečnici daju dve moguće akcenatske varijante: KÓKICA i KȍKICA i potvrđuju oba značenja: 'dem. i hip. od KÓKA (kokoška); prženjem raspuklo zrno kukuruza'. Međutim, osim gore navedenih designata, analizirana leksema obeležava još nekoliko, figurativnih prema drugom značenju, motivisanih okruglastim oblikom: 'jezgro oraha; uopšte koštica; lek protiv glista okruglastog oblika', i dodatno belom bojom: 'kolač od belanaca i šećera loptastog oblika, puslica', kao i veličinom: 'grumen žara, žiška, neugašena grudvica duvana istresana iz lule, opušak od cigare, užarena grudvica na vrhu fitilje; larva; leštarka; gundelj; opšti naziv za biljke iz roda *Ophrys*, iz familije *Orchidaceae*' (SANU).

Najranija potvrda lekseme nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

S-h. *kókica/kokica* izvedena je od korena glagola *kòkati* 'pržiti, npr. kukuruz', pomoću nastavka *-ica* (ERS II, kok).

MÀNDARA, f. ein Gericht von Schmalz, Mehl und Wasser, cibi genus.

Pravilno naznačeni akcenat zabeležen je u drugom izdanju Karadžićevog *Rječnika*: MÀNDARA. Savremeni rečnici navode isto značenje: 'vrsta jela od masti, brašna i vode'(MS). Najraniji pomen potiče iz prvog izdanja Vukovog dela (JAZU).

Etimologija analizirane lekseme je nejasna. S jedne strane, njen nastanak se povezuje sa leksemom *màndra* 'kačamak' (u Hercegovini) i smatra se kao pastirsko jelo koje je nastalo po semantičkom zakonu sinegdohe od grecizma *mandra* 'bačija', a s druge — upoređuje se sa dubrovačkim *mântala* 'slatko jelo od kuvanog brašna'(ERS II, mandara).

PRGA, f. ein Gericht, das geröstet ißt, cibi tosti genus: mirišu ti usta, kao da si prgu jela (u pripovijetki).

Pravilan akcenat pojavljuje se u drugom izdanju Vukovog dela: PȒGA. Savremeni rečnici navode detaljniju definiciju realije: 'jelo od prženog sirka koji se samelje u žrnevima, pa se brašno uspe u vruću vodu, te popari, pa se onda prga jede kašikama kao pura ili kaša' (JAZU). Drugačiju realiju navode etnografski izvori: „*prga*: poprženo žito, ječam ili kokuruz, istupano s te nešto poprženom na saču soli izmiješano, te se, kao brašno crno smoči s hljebom, osobito uz korizmu ili časni post" (Zovko, s. 115). Postoji još jedno značenje: 'prženi ječam koji služi umesto kafe' (MS). Oba su motivisana jednom od radnji vršenih u procesu pripremanja date realije. Najranije potvrde osnovnog značenja potiču iz prve polovine XVI stoleća (JAZU).

Analizirana leksema je izvedena od korena glagola psl. porekla *pržiti*, čiji je koren bio **prъg-*, pomoću nastavka *-a*. Prisutna je i u drugim slov. jezicima: stslov. *prъga*, češ. *prha, prhlava* 'biljka koja se pali', ukr. *ūepxa*, rus. *ūepъa*, nalazi se takođe kao posuđenica slov. porekla u rum. jeziku: *pîrgă* 'plod koji je prvi sazreo, prvenac'. Posvedočen je desupstantivni pridev u bug. jeziku: *ūpaъaв* 'fleksibilan, brz' (ERS III, pržiti).

REZÁNCI, -naca, m. pl. die Nudeln, turundae (farinaceae).

Analizirana leksema spada u grupu imenica pluralija tantum, njeno značenje nije se promenilo: 'tanko valjano testo, rezano na tanke trakove (što se dalje priređuje kao ljudska hrana)' (MS). Prvi pomeni lekseme u ovom značenju pojavljuju se u XVIII veku (JAZU).

S-h. *rezánci* su izvedenica od trpnog pridena glagola *rezati*: *rezan*, izgrađena pomoću sufiksa *-ac* u množini: *-ci* (ERS III, rezati).

SÀTRICA, f. eine Art Mehlspeise der Landleute. Uspe se malo vode u šenično brašno, pa se onda dobro satre rukama, te se načini gotovo kao tarana.

Pravilan akcenat pojavljuje se u drugom izdanju Vukovog *Rječnika*: SÀTRICA. Savremeni rečnici navode sledeći opis realije: 'jelo od brašna nalik na taranu (testo izmrvljeno na rendetu u zrnaste mrvce' (MS). U okolini Užica ova leksema obeležava drugi designat: „Isiječe se na sitno mlada crna luka (u proleće osobito) pa se istare i pomiješa sa sirom i rukama dobro izmiješa i istre" (JAZU). Srp. *satrica* izvedena je od glagola satreti pomoću sufiksa *-ica* (ERS III, trti).

VÀLJUŠKA, f. (österr. der Knödel), Kloss, globulus e farina, pastillus.

U savremenom srp. jeziku sačuvano je Vukovo značenje: 'vrsta kuvanog testa, obao komadić izvaljanog i skuvanog testa'. Dodatno, navode se dva sporedna: 'kuhinjska sprava kojom se testo valja; oklagija; kornjaš, *Ascelera*'(MS, JAZU). Najranija potvrda lekseme u osnovnom značenju nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

Vàljuška je izvedena od glagola *valjuškati*, što je derivat od glagola *valjati* u značenju 'razvlačivati testo'. Za derivaciju je iskorišćen nastavak *-ka* (ERS III, valjati).

II.1.2.1.1. Jela od kukuruznog brašna

KAČÀMAK, m. (u Banatu govore i kulja) der Kukuruzbrei, Polenta von Mais, polenta e zea mais Linn.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'jelo od kuvanog kukuruznog brašna', ova leksema je prisutna u standardnom srp. jeziku, karakteristična je za područje Srbije (Trojanović).

Detaljnije o načinu pripremanja informišu etnografski izvori: „Od projinog brašna gradi se *kačamak*. Na vatru metnu bakrač s vodom da se ugreje. Kad voda zastruji, meću u nju pregršt po pregršt prosejanog projinog brašna i neprestano mešaju. Kad je brašna dovoljno metnuto, onda se osoli i neprestano meša dok kačamak ne bude dobro pečen. Da je kačamak dobro pečen poznaje se po tome, što počne da se odvaja od bakrača. Kačamak se istrese iz lonca i seče na kriške i onda krišku po krišku jedu" (Grbić, s. 194). Najraniji pomen potiče iz prvog izdanja Vukovog *Rječnika* (JAZU).

Srp. *kačàmak* je pozajmljen iz tur., gde *kaçamak* 'isto'. Ova leksema je potvrđena takođe u bug.: *качамак* 'isto', i u alb.: *kaçamak* 'isto' (ERS II, kačàmak; Škaljić, kačàmak).

KÚLJA, f. vide kačamak.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'jelo od kuvanog kukuruznog brašna, kačamak' (MS). Ova leksema pripada govorima Crne Gore (ERS II, kùlen; Trojanović). Prva potvrda lekseme povezana sa kulinarskom terminologijom nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

Leksema *kúlja* je hipokoristik izveden od imenice *kùlješ* 'mamaljuga, kačamak od sitnog bungura' (ERS II, kùlen, kúlješ).

MAMÀLJUGA, f. vide kačamak.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'jelo od kuvanog kukuruznog brašna, kačamak' (MS), navode još jedno figurativno: 'glupa, budalasta osoba' (SANU). Ova leksema je karakteristična za govorno područje Vojvodine. Najraniji njen pomen nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika*, a bliži izvornom oblik MAMÀLIGA navodi se od XVIII veka (JAZU). Kao obeležje istog designata prisutna je u drugim jezicima: bug. *мамалиґа*, alb. *mamaliugë*, ngrč. *μαμαλιγα*, tur. *mamaliga*, mađ. *mamalyga*, polj. *mamałyga*, ukr. *мамалыґа*. Pozajmljena je iz rum., gde je *mămăligă* 'isto', što je povezano sa rum. *mamă* 'jelo od brašna za novorođenče'. U srp. obliku nastavak *-iga* zamenjen je augmentativnim sufiksom *-juga* (ERS II, mamàljuga).

PÙRA, f. vide budija. [ćurka]

Pravilan akcenat navodi se u drugom izdanju Karadžićevog dela: PÚRA. U savremenim rečnicima ova leksema pojavljuje se kao obeležje drugog designata: 'jelo od kuvanog kukuruznog brašna, kačamak; uopšte kukuruzno brašno', a realija navedena u Vukovom *Rječniku* nije posvedočena (MS; SANU; JAZU). Leksema u ovom značenju spada u leksički fond karakterističan za BiH, a nalazi se i u standardnom hrv. jeziku.

Smatra se da je *púra* skraćen oblik prema rum. *purinta* 'obično jelo', što potiče od lat. *polenta* 'isto'. Verovatno je ova leksema ostatak iz govora srednjovekovnih Vlaha (ERS II, pàlēnta). Moguće je takođe da je izvedena od srp. glagola *puriti*, gde bi bio iskorišćen motivacioni princip stvaranja lekseme prema načinu pripremanja (JAZU).

TRGÁNCI, m. pl. (österr. Sterz) eine Art Polenta, polentae genus.

Savremeni rečnici navode dve realije koje obeležava ova leksema: 'jelo od kuvanog kukuruznog brašna, kačamak; vrsta rezanaca, valjušaka' (MS). Najraniji pomen lekseme u osnovnom značenju nalazi se u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU).

Srp. *trgánci*, sln. *trganci* su izvedeni od trpnog prideva glagola *trgati* : *trgan*, izgrađena pomoću nastavka *-ac* u množini: *-ci* (ERS III, trgati).

ŽGÁNCI, m. pl. (österr. Sterz) eine Art Polenta, polentae genus.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'jelo od kuvanog kukuruznog brašna, kačamak'. Ova leksema je prisutna u govorima kajkavskog narečja, Gradišta, Slavonije, Like (JAZU). Njeni najraniji pomeni potiču iz XVII veka (JAZU).

Hrv. *žganci*, sln. *žganci* su izvedeni od trpnog prideva glagola *žgati žgem* 'peći, paliti': ŽGAN, pomoću sufiksa *-ac* u množini: -CI (ERS III, žèći).

II.1.2.2. Peciva

BÈŠKOT, m. (st.) nekakav ljeb (Biskott ?), panis delikator: „I beškota ljeba bijeloga."

Savremeni rečnici navode dve akcenatske varijante: BȆŠKOT i BÈŠKOT, daju takođe sledeća značenja: 'dobro ispečen i osušen hleb da bi se duže držao, dvopek; vojnički hleb; biskvit, suvi kolač; vrsta suvog peciva u vidu venca, đevreka (Primorje)' (MS, SANU). Prvi pomeni potiču iz XVII veka (JAZU).

S-h. *beškot* je posuđen iz ital., gde je *biscotto* složenica: *bis-* 'dva puta' i trpnog prideva *cotto*, izvedenog od glagola *coquere* 'peći'. Nastanak lekseme je motivisan načinom pripremanja. U savremenom srp. jeziku prisutan je oblik *dvopek* — prevedenica ital. lekseme, analogno je postao i nem. *Zwieback* 'isto'. Analizirana leksema ima ekvivalent u alb. jeziku: *be(r)skót* 'isto'(ERS I, baškot).

U ekscerpiranoj građi nalazi se sinonim za navedenu leksemu, a razlika je u njegovom poreklu i motivaciji:

PÈKSIMET, m. der Zwieback, panis biscoctus, panis nauticus.

Savremeni rečnici navode isto značenje kao osnovno: 'dobro ispečen hleb koji može dugo trajati da se ne pokvari, dvopek' (MS). Daju još jedan designat: 'mali domaći hlepčić koji se mesi od belog brašna, mleka, jaja i maslaca, sa kvascen, pre pečenja premaže se jajetom i pospe čurekotom' (Škaljić, peksìmet). U BiH ova leksema obeležava drugu realiju: „*Peksimeti* — kolači od pšeničnog brašna. Testo se zakuva s jajima i mlekom, pa se raskuva na

omanje ili okrugle ili duguljaste kolačiće koji se prže na maslu" (Grđić-Bjelokosić, s. 97). Najranija potvrda lekseme u ovom značenju potiče iz prvog izdanja Karadžićevog *Rječnika* (JAZU). Oblik *peckemet* sa istim sadržajem realije nalazi se u literaturi od XVII veka, a dem. oblik *peksemetić* od XVIII (ERS II, pèksimet).

S-h. *pèksimet*, bug. *ūексемеђ/ūексимеш̄*, rum. *pesmet*, mađ. *peszmed* 'isto', alb. *paksimath/peksimet*, ngrč. *παξημάδι* 'isto', pozajmljenica je iz tur., gde *peksimet* 'isto'. O poreklu tur. oblika postoje u etimološkoj literaturi dve teorije:

1) da je to pers.-arap. složenica: pers. *pek* 'tvrd' i arap. *simâd* 'jelo', što bi značilo da je prvobitno značenje bilo 'nešto tvrdo za jelo' (ERS II, pèksimet);

2) da je to posuđenica iz pers., gde je *peksimād* 'dvopek', što potiče od grč. *paxamdion* 'isto' (Škaljić, peksìmet).

LÈB, m. (Res. i Srem) vide ljeb.

LJÈB, m. (Erc.) 1) das Brot, panis. 2) der Laib Brots, panis.

Oba oblika — ekavski i (i)jekavski — spadaju u savremenom srp. jeziku u grupu dijalekatski markiranog leksičkog fonda. U srp. standardu, zasnovanom na ekavštini, nalazi se leksema: HLEB, u (i)jekavskim govorima postoji varijanta: HLJEB. Pravilan akcenat navodi se u drugom izdanju Karadžićevog *Rječnika*. Danas ova leksema obeležava sledeće designate: 'ljudska hrana od brašna mešanog s vodom, ukislog i pečenog na varti: beli, crni, pšenični, kukuruzni, ražani; hrana uopšte; plod, žitarica, zrno; osnovna sredstva za život, zarada, služba, posao i sl.; slavski, krsni kolač (Bosna); daska na kojoj se prave i oblikuju crepulje' (MS, SANU). Osim svoje pragmatične funkcije *hleb* u tradicionalnoj kulturi balkanskih Slovena ima i ritualnu, gde se on više ne opaža kao predmet, već kao znak. U uslovima magijske komunikacije uvedeni su dodatni zahtevi koji se odnose na pripremu hleba. Oni se tiču kako izbora osoba koje mogu pripremiti *hleb*, tako i izbora brašna, načina mešenja i pečenja *hleba*, vremena kada se to obavlja i prostora gde se to sve može obaviti (Radenković, s. 145—155). I tako, u primitivnijim seoskim zajednicama pečenje hleba bila je obaveza udatih žena, ova je delatnost bila zabranjena samo u dva slučaja: na Veliki Petak i kada je u kući neko umro (Mićević, s. 96). *Hleb* je takođe sastavni deo obreda vezanih za život čoveka, za posmrtni kult, za kućnu i seosku slavu, za godišnje praznike, za krizne situacije (Radenković, s. 145). Prvi pomeni u primarnom značenju nalaze se u izvorima iz XIII veka. Oblici *leb, ljeb*, prvi put se navode u Vukovom *Rječniku* (JAZU).

Analizirana leksema je psl. porekla, o čemu svedoče oblici prisutni u drugim slov. jezicima: srp. *hleb / hljeb / leb / ljeb*, bug. *хляб*, sln. *hleb* 'vekna hleba', polj. *chleb*, češ. *chlieb*, rus. *hleb*, ukr. *hlib*. Psl. **hlěbæ* je posuđenica iz gotskog, gde je bio prisutan oblik **hlaifs* sa istim značenjem, što su takođe pozajmile baltičke jezike, npr. lit., gde je posvedočen oblik *klaips*. Gotski oblik vodi poreklo od ie. ***khlōibhos* ili ***skloibhos* (Vasmer).

U ekscerpiranoj građi nalazi se jedna stilski markirana (dem.) leksema u značenju 'hleb': **LÈBAC / LJÈBAC**. Kao i za realiju 'vekna hleba': **LJÈPČIĆ**.

PAPA, f. in der Kindersprache, das Brot, sic panem vocant puelli; „onda si ti zvao ljeb papom".

Savremeni rečnici navode dve akcenatske varijante: PÀPA i PÁPA, kao dva značenja: 'jelo, hrana uopšte; hleb'(MS, JAZU). Najraniji pomen nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU). Analizirana leksema spada u inretnacionalni leksički fond dečjeg jezika. Od iste osnove je izveden glagol *papati* 'jesti', a sve potiče od ital. *papare* 'dečj. jesti'. To je takođe posvedočeno u drugim evropskim jezicima: nem. *Pappe* 'jelo za malu decu od kuvanog hleba ili zemički', polj. *papu* 'jelo, hrana', ngrč. *papa* 'isto: hrana; popara', ital. *pappa, pappare* (ERS II, papati).

TÂNKA, f. ein tanak ljeb, panis subtilis.

Savremeni rečnici navode isto značenje: '*tanak hleb*', sa primedbom da spada u grupu regionalizama (MS). Najranija potvrda potiče iz prvog izdanja Vukovog *Rječnika* (JAZU). S-h. *tânka* je poimeničen ženski oblik prideva *tanak* koji je psl. porekla (**tъnъkъ*) (ERS III, tanak).

II.1.2.2.1. Pecivo od kukuruznog brašna

KUKÙRUZNICA, f. das Kukuruzbrot, panis e zea.

Savremeni rečnici navode dve akcenatske varijante: *kukùruznica* i *kukúruznica* (SANU), potvrđuju i Vukovo značenje kao osnovno: 'hleb od kukuruznog brašna, kukuruza; proja'. Navode takođe dva pokr.: 'kukuruzovina: suve kukuruzne stabiljke, kukuruzna slama (severna Hrvatska); vrsta belog grožđa tvrdih i gusto raspoređenih bobica (Brač)' (SANU, JAZU).

S-h. *kukùruznica* potiče od desupstantivnog prideva *kukuruzan* koji je poimeničen nastavkom *-ica*. Imenica *kukuruz* ima fonetske dublete na srp. i hrv. govornom području: sev. čak. *kokuruz*, kaj. *kukuriza* (što je slično polj. leksemi *kukurydza*). Kultura gajenja kukuruza raširila se na slov. teritoriji u XVII veku, a sama leksema potiče iz tur. jezika, gde je *uruz* 'pirinač', a *koku* 'smrad', dakle *kokuruz* znači 'pirinač nižeg sveta, raje'. Ova je leksema kao slov. pozajmljenica prisutna u rum. jeziku (Erdelj) — *cocuruz* (ERS II, kukuruz).

LÀDNJAČA, f. vide lukovača.

Oblik iz Vukovog *Rječnika* spada danas u dijalektizme, u standardu nalazi se fonemski dublet: *hladnjača*. Takođe značenje koje je naveo Karadžić: 'proja, kukuruznica s perima crnog luka zamešena hladnom vodom' je sporedno i pokr. Jednu od varijanti pripremanja ove realije navodi Trojanović: „U užičkom okrugu saspu u bakrač kukuruzna brašna i doljevaju hladne vode, mešaju ga kašikom ili rukama. Zatim nameste crepulju, koja je na vatri ugrejana i u nju izruče zakuhano brašno iz bakrača. Zatim se testo u crepulji još izgnjavi

i raspljošte dok ne bude lepo uglađeno. Posle uzmu u šaku malo brašna i njime se rastre površina hleba. Peče se naročito prvog dana posta, posle velikih poklada" (Trojanović, s. 31—32). Nastanak ove lekseme motivisan je posebnim načinom pripremanja. Kao osnovni designat daje se danas: 'prostorija u kojoj se pomoću posebnih uređaja održava niska temperatura radi čuvanja hrane, proizvođenja leda i sl.; zgrada, kamion, vagon, brod s takvim prostorijama; frižider'. Direktno iz ovog značenja potiče fig.: 'zatvor, haps' (SANU). Najraniji pomen lekseme u značenju 'jelo' nalazi se u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU).

Srp. *ladnjača / hladnjača* je izgrađena od prideva *hladan* (posvedočenog i u drugim slov. jezicima: bug. *хладен*, mak. *ладен*, sln. *hladen*, polj. *chłodny*, rus. *холодный*, što je psl. porekla: **holdьnъ(jь))* pomoću nastavka *-jača* (ERS I, hlâd).

LÙKOVAČA, f. kukuruznica umiješana ladnom vodom s perima od crnoga luka (cf. ladnjača), eine Art Kukuruzbrot mit Zwiebel, panis genus e zea.

Pravilan akcenat pojavljuje se u drugom izdanju Vukovog *Rječnika*: *lȕkovača*. Osnovno značenje nije se promenilo: 'kukuruzni hleb umešen s perima crnog luka'. U savremenom srp. jeziku postoji nekoliko sporednih: 'lukovac: vrsta jela od luka, čorba sa dosta narezanog luka; lukovica: kratko podzemno stablo (luka, lale, zumbula) obavijeno sočnim sabijenim listovima bez hlorofila, koji su bogati rezervnim materijalima; bulbus; naziv biljke čije lišće miriše na luk, koja se koristila u narodnoj medicini za previjanje rana (Knin)' (SANU). Najraniji pomen lekseme u osnovnom značenju potiče iz prvog izdanja Vukovog dela (JAZU). S-h. *lukovača* je izvedena od desupstantivnog prideva *lukov* pomoću sufiksa *-ača*. Pridev *lukov* izgrađen je od imenice *luk*, koja je germ. pozajmljenica iz psl. doba, upor. stvnem. *louh* (ERS II, luk[1]).

OPÂRNICA, f. Art Kukuruzbrot, panis genus.

Savremeni rečnici daju isto značenje: 'vrsta kukuruznog hleba, proja'(Lika; Čačak). Motivisana je kvalitetom zrna koja se upotrebljava za spravljanje te vrste hleba, a izvedena je od trpnog prideva glagola *oparіti* 'sagoreti, opeći': *oparan*, pomoću tvorbenog nastavka *-ica*.

OPÀRUŠA, f. (u Srijemu) Art Kukuruzbrot, panis genus.

MS izostavlja tu leksičku odrednicu, a definicija designata koja se nalazi u JAZU, upućuje na drugu realiju: 'ključalom vodom zamešena pogača, Art Kuchen, panis genus'. Motivisana je načinom pripremanja, izvedena od glagola *oparіti* 'zaliti vrelom vodom, uroniti u vrelu vodu', a za izgradnju je upotrebljen sufiks *-uša*.

POLÈŽAKA, f. Kukuruzbrot, das zu lange im Backoffen gelegen, panis e zea nimis diu coctus.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'kukuruzni hleb koji se odviše dugo pekao, upoležačio se' (MS). Najranija potvrda nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU). Ova leksema je izvedena od korena glagola *poležati* pomoću nastavka *-ka*.

PRÓA, f. vide proja.

PRÓJA, f. 1) vide proso. 2) mit und ohne der Beisatz: kukuruzna (živa željo kukuruzna projo!), vide kukuruznica.

U današnjem srp. jeziku nalaze se dva fonetska oblika: *prója* i *próha*. Prvobitno je ova leksema obeležavala: 'vrstu žitarica: proso'. Vremenom došlo je do gubitka osnovnog značenja i potpune promene sadržaja realije: 'kukuruzni hleb; hleb ili pogača od kukuruznog brašna što se peče za krsnu slavu; torta (Kragujevac, XIX v.)' (MS, JAZU). Prvi pomeni današnjeg i prvobitnog značenja potiču iz druge polovine XVIII veka (JAZU). Formalno, leksema je hipokoristik izgrađen od imenice *proso*, čiji je prvobitan oblik bio sledeći: *prosa*, *proha*, što je u govorima lišenim foneme **h** dalo oblik *proje* < *prohe*, zatim *proja*, *proa* (ERS III, proso).

II.1.2.2.2. Pecivo od pšeničnog brašna

CÍPOVKA, f. (Srijem, Bačk. Ban.) ein kleinerer Laib Brot auf Reise, panis compendiosior.

Savremeni rečnici daju isto značenje: 'mali hleb od pšeničnog brašna, za ponudbinu' (Vojvodina) (MS). Najranije potvrde potiču iz XVIII veka (JAZU).

S-h. *cípōvka* je dem. oblik izveden od imenice *cípov* pomoću sufiksa *-ka*. Imenica *cípov* je pozajmica iz mađ., gde *cipó* — 'mali kupovni hleb od pšeničnog brašna', što su posudili i drugi jezici za obeležavanje iste realije: sln. *cipov* 'bolji pšenični hleb', ukr. *cipo* 'mali pšenični hleb', rum. *ţipău* 'isto' (ERS I, cípov). Stariji mađ. oblik *cipou* je pozajmljen iz srlat. z*ippula*, čije značenje može se rekonstruisati na osnovu značenja lekseme sačuvane u ital., a koja neposredno potiče od srlat. *zeppola* 'pljosnat kolač' (Natrtnik, s. 60).

LÈPINA, f.

LÈPINJA, f.eine Art Brots, schmal und lang, panis genus; daher das Rätsel (što mi ti je za što): Dok se otac rodi, cin po kući odi? T. j. lepinja.

Oblik *lepina* ima pokr. karakter, u standardnom srp. jeziku nalazi se oblik *lepinja*. Značenje nije se promenilo: 'ispečen hlepčić, pljostan, okrugao ili duguljast' (MS). Navodi se još fig.: 'ono šta je u obliku nalik na lepinju' (SANU). Najranija potvrda lekseme u osnovnom značenju potiče iz prvog izdanja Vukovog dela (JAZU).

S-h. *lèpinja / lèpina*, sln. *lepenj* 'isto', češ. *lepenec* 'isto', rum. *lipie* 'hleb koji je tanji u sredini, a deblji naokolo' posuđenica je iz mađ., gde *lepeny* 'isto' (ERS II, lèpina).

PÒGAČA, f. (ital. *fogaccia* ?) ungesäuertes Weizenbrot, panis non fermentatus.

Savremeni rečnici navode sledeća značenja: 'okrugao i pljostan pšenični hleb od bezkvasnog testa, koji se nekada pekao u pepelu; vrsta kolača od belog brašna, maslaca, jaja i šećera,u obliku okruglog hleba, koji se priprema za

Uskršnje praznike: uskršnjač; ono što je nalik na pogaču' (MS). O načinu spremanja *pogače* informišu etnografski izvori: „Proseje se pšenično bračno, zamesi se mlakom vodom, posoli se dobro i izmeča, pa se na dlanovima rasplešti kao projni hleb, samo još tanje. Stavlja se u tepsiju, pa se pod sačem ispeče. U posne dane maže se medom, u mrsne žumancetom. Dok se peče, treba izbušiti viljuškom pogaču koja raste visoko. Kad pogača može što više da se savije i da se ne prelomi, u toliko je bolja" (Mijatović, s. 39—40). Prve potvrde ove lekseme u osnovnom značenju potiču iz XV veka (JAZU).

S-h. *pògača* ima svoje ekvivalente u drugim jezicima: sln. *pogača* 'bolji, umešen sa maslacem hleb; ukrašen svećama i cvećem prilikom rođenja, venčanja i dr.', bug. *пōгача* 'okrugli hleb zamešen bez kvasca', rus. *пōгачь* 'pecivo', rum. *bogaciu / pogaciu / pohaciu* 'kolač', alb. *pogaçe* 'kolač', ngrč. *πογατσα* 'isto', mađ. *pogacsa*, nem. dijal. *pogatschn/ pogatsn* 'kolač', što spada u grupu posuđenica slov. porekla. Analizirana leksema je pozajmljena iz ital. *focaccia* 'isto', što potiče iz lat. *focacea*, a ovaj oblik ima svoj izvor u srlat. *focatia* 'isto' (ERS II, pògača; Natrtnik, s. 27—28).

U Vukovom *Rječniku* istaknut je kao posebna odrednica dem. oblik prema navedenom:

PÒGAČICA, m. dim. v. pogača.

Savremeni rečnici navode isto značenje kao osnovno: 'dem. *pogača*', ali navode i drugo, čiji sardžaj nije povezan sa osnovnom realijom: 'vrsta kolača okruglog oblika od testa (najčešće lisnatog) pomešanog sa sirom ili čvarcima, pečenog u pećnici' (MS). Najraniji pomeni nalaze se u izvorima iz XV veka (JAZU). Leksema *pogàčica* izvedena je od osnove *pògača* pomoću sufiksa *-ica* (ERS II, pògača).

SÌMIT, m. / **SIMÍTA**, f. das feinste Weizenbrot, panis triticei genus.

Savremeni rečnici daju isto značenje, tačniji opis realije nalazimo kod Škaljića: 'vrsta malog, okruglog, kupovnog hleba od belog brašna, čije je testo zakuvano s posebnom vrstom kvasca; za luksuzniju izradu po narudžbini stavlja se u testo mleko'. U potvrdama nalazi se od početka XIX stoleća (JAZU).

S-h. *sìmit, simíta* je prisutan u drugim balkanskim jezicima: bug. *цимитѫ / симид / семид* 'griz', rum. *simit* 'pereca', alb. *semit, simite* 'pekarnica', ngrč. *σεμιδαλις* 'pšenično brašno najboljeg kvaliteta'. Leksema je posuđena iz tur., gde je *simit* 'vrsta pšeničnog hleba', što je arap. provenijencije, gde je *sämīd* 'beli hleb'. Korenski nije ova reč arap., potiče ili od lat. *simila* ili od sanskr. *samida* (ERS III, simit; Škaljić, sìmit).

SOMÛN, m. der Laib (feinern Weizenbrots), panic delicatior.

Pravilan akcenat navodi se u drugom izdanju Karadžićevog dela: *sòmūn*. Sadržaj realije nije se promenio: 'tanak okrugao hleb od boljeg pšeničnog brašna ukiselo zamešen'. Navodi se još jedna: 'uopšte kolut hleba' (MS). Prvi pomeni lekseme u osnovnom značenju potiču iz druge polovine XVI veka (JAZU). S-h. *sòmūn*, bug. *сомун*, rum. *somun* 'isto', alb. *samunë* 'kolut hleba' potiče iz tur. jezika, gde je *somun* 'vrsta pšeničnog hleba', šta je pozajmljeno od ngrč. *fwmion* 'okrugao hleb, somun' (ERS III, sàmun; Škaljić, sòmun).

U ekscerpiranoj građi nalaze se dve stilski markirane lekseme za obeležavanje istog designata, čija je tvorbena osnova imenica *somun*: **SOMÙNINA**, f. augm. i **SOMÙNIĆ**, m. dim.

U Vukovom *Rječniku* navedena je takođe leksema koja obeležava 'specifičnu vrstu somuna':

NÀTRENÎK, m. dobro natrven i čvrst somun (u Srbiji i u Bosni po varošima), eine Art dichtes Brot, panis genus.

Savremeni rečnici navode dve akcenatske varijante: *natrenik* i *natrènik*, i citiraju Vukovu definiciju: 'dobro natren i čvrst somun, hleb', što svedoči o njenoj arhaičnosti.

Natrenik je trpni pridev od glagola *natreti* — *natren*, poimeničen nastavkom *-ik* (ERS III, trti).

II.1.2.2.3. Ostala peciva

JÈČMENICA, f. das Gerstenbrot, pasis hordeaceus.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'hleb od ječma' (MS), daju i sporedno: 'vrsta velike slatke jabuke' (JAZU). Prvi pomeni lekseme potiču iz XIX veka (JAZU).

S-h. *jèčmenica* je izvedena od desupstantivnog prideva *ječmen*, u kojem je došlo do kontrakcije grupe *-nn-* (prvobitan, psl. oblik: **ęčmenьnъ*, što je posle nestanka poluglasnika u slabom položaju i vokalizacije u jakom, kao i izvršenju drugih fonetskih procesa prešlo u *ječmenan, ječmennog*, što je u zavisnim padežima dalo mogućnost sažimanja ove suglasničke grupe), izgrađena nastavkom *-ica* (ERS I, jèčam).

PROSÈNICA, f. das Hirsenbrot, panis miliaceus.

Savremeni rečnici navode sledeća značenja: '*hleb, pogača ili kolač od prosenog brašna; prosena slama*' (MS). Leksema u prvom značenju nalazi se u potvrdama od XVII veka, u drugom — od XVIII. S-h. *prosènica* je izgrađena od desupstantivnog prideva *prosen* pomoću sufiksa *-ica* (ERS III, pròso).

RAŽÓVNICA, f. Rockenbrot, panis secalinus.

Savremeni rečnici navode isto značenje: '*ražan hleb, raženica*' (MS). Najraniji pomen lekseme potiče iz prvog izdanja Vukovog dela (JAZU). S-h. *ražóvica* je izvedena od desupstantivnog prideva *ražov*, poimeničenog nastavkom *-ica* (ERS III, râž).

II.1.2.3. Jela od hleba

KVÀŠENICA, f. Brotschnitten in Eiern und Schmalz, cibi genus.

Pravilan akcenat navodi se u drugom izdanju Vukovog dela: *kvàšenica*. Savremeni rečnici daju isto značenje kao osnovno: 'jelo od krišaka hleba umo-

čenih u umaku od mleka i jaja, prženih na masti' (SANU). JAZU navodi još jedno: 'kiseli kupus' (Istra).

S-h. *kvašenica* je izvedena od trpnog prideva glagola *kvasiti* 'vlažiti': *kvašen*, poimeničenog pomoću nastavka *-ica* (ERS II, kvâs).

PÒPARA, f. eine Speise (altbacken Brot gesotten und dann abgeschmalzen), cibi genus. Pitali nekakvo dijete: „Kako se zove kod vas ladna popara?" A ono kazalo: „Mi joj se ne damo ni poladiti."

Osnovno značenje nije se promenilo: 'jelo načinjeno od starog hleba, poparenog (zalivenog vrućom vodom) i zamašćenog' (MS). Rečnici navode i pokr.: 'riblja čorba' (Dubrovnik), kao i fig.: 'nevolja, neugodnost' (MS, JAZU). Najraniji pomen lekseme u osnovnom značenju potiče iz prvog izdanja Vukovog dela (JAZU).

S-h. *popara* je izvedena od korena glagola *popariti* 'politi vrućom vodom' pomoću nastavka *-a* (ERS II, para).

PRŽENICA, f. gebäcktes Stück Brot, panis tostus.

Pravilan akcenat zabeležen je u drugom izdanju Karadžićevog dela: *pȑženica*. Savremeni rečnici navode sledeća značenja: 'pržen komad hleba; velika tava, tiganj za prženje kafe, kestenja, zobi i dr.; prznica, svadljivac, svadljivica' (MS). Najraniji pomen lekseme u osnovnom značenju potiče iz prvog izdanja Vukovog dela (JAZU). S-h. *prženica* je trpni pridev glagola *pržiti — pržen*, poimeničen pomoču sufiksa *-ica* (ERS III, pržiti).

II.1.2.4. Kolači, pite, poslastice

ÀLVA, f. 1) eine Mehlspeise (von Weizenmehl, Schmalz und Honig), cibi genus

2) od oraa.

U savremenom srp. jeziku nalazi se i fonetski dublet: *hàlva*, a pravilan akcenat navodi se u drugom izdanju Vukovog dela. Značenje lekseme je danas isto: 'slatkiš od pšeničnog brašna, masti (ulja), šećera (meda)' (MS), rečnici navode pojedine vrste halve: bela~ 'od šećera i oraha', domaća~ 'od brašna i šećera', ćetena~ 'od susamovog ili lanenog semena' (SANU). Nalazi se u potvrdama od XIII veka (JAZU).

S-h. *halva*, bug. mak. *халва*, rum. (preko srp.) *(h)alvă*, ngrč. *χαλβας* potiče iz tur., gde *helvā* 'poslastica', što je arap. porekla — arap. *halwā* 'isto: slatkiš' (ERS I, (h)alva; Vujaklija, halva).

BAKLÀVA, f. eine Art pita, placentae genus.

Savremeni rečnici navode tačniju definiciju: 'slatka pita od lisnatog testa, od oraha, badema ili lešnjika, prelivena rastopljenim šećerom (medom)' (MS), kao i pojedine vrste: đul~ 'b. čiji komadi imaju imaju oblik ruže', šećerli~ 'b. prelivena sirupom od šećera' (SANU). Prvi pomeni potiču iz XVIII veka (JAZU).

S-h. *baklàva*, bug. *baklava*, rum. *baclava* 'isto' posuđenica je iz tur. jezika, gde je *baklava* 'isto', što je arap. provenijencije: *bāqlawā*, što je izvedeno od arap. *bāqlā* 'oblik na koji Arapi režu baklavu' (ERS I, baklàva; Škaljić, baklàva).

ĆAIJA, f. eine Art gefülter Kuchen, placentae genus.

Kao osnovni oblik, u MS potvrđen je: *ćahija* '*vrsta slanog kolača*', leksema se pojavljuje samo u Vukovom *Rječniku* (JAZU). Tačniji opis realije navodi Škaljić: „vrsta čaršijskog pekarskog slanog kolača od belog brašna. Peče se u obliku kruga od više kockastih komada koji se lako odvajaju, te se i pojedinačno mogu prodavati. Testo se zakuvava s posebnim kvasom koji se pravi od istučenog nohuta. Odozgo se maže uljem." Srp. *ćahija / ćaija* tur. je provenijencije, gde je prisutan oblik *kahi (kjahi)* 'isto' (Škaljić, ćahija).

KÔLAČ, m. 1) eine Art radförmiges Brot, panis genus. 2) ein kleiner Laib Brott, den die Mutter für das Kind, bei Gelegenheit des Backens, mitbäckt. 3) ein Laib Brot bei feierlichen Gelegenheiten, n.p. krsni kolač; Zla kolača!

Prvobitno značenje ove lekseme bio je 'okrugao hleb', o čemu svedoči stslov. primer: *kolačь* 'okrugli hleb, panis rotundus', što je sačuvano u govorima Crne Gore. Vremenom došlo je do specifikacije značenja: 'beli, pšenični okrugli hleb', hlebovi od drugog brašna prestali su da se zovu kolačima, što je povezano sa običajem nošenja pšeničnog hleba za poklon. U savremenon srp. jeziku ovo značenje se izgubilo, u tom smislu koristi se leksema *hleb*, *pogača*. Zadržao se jedino naziv: *slavski kolač, kolač za Božić (rođestvo kolač), za Novu godinu*. Nastanak sledećeg značenja: 'dar, poklon uopšte' povezivao se takođe sa običajem nošenja poklona, jer je hleb bio glavna stvar u izvesnom daru — došlo je do proširenja sadržaja realije. Leksema *kólač* u značenju 'slatkiš, poslastica; slatko jelo od finog pečenog testa koje se služi posle glavnog jela'(MS) pojavljuje se u novije vreme, naročito u gradovima, gde su se obično pravili takvi kolači, a vremenom ovo značenje je postalo glavno. Razvitak takve semantike zasniva se isto na tradiciji nošenja darova za posetu. Kolači — pokloni pripremali su se sa šećerom (medom), otuda ima u nar. pesmama izraza: *šećerli kolač, medeni kolač.* Bili su oni istovremeno manji naspram običnih pšeničnih hlebova, ali, kao i oni, okrugli. U današnje vreme okrugli oblik nije više odlučujuća crta *kolača*, nego je to njegov sladak ukus. Postoji i fig. značenje ove lekseme, koje je motivisano prvobitnim okruglim oblikom: 'ono što je kružno, kolutasto svijeno, prsteni; svežanj, snop; vrsta nakita' (Vušović) (SANU). Prvi pomeni potiču iz XVI veka (JAZU).

S-h. *kòlač*, bug. *колач, сτ̄слов. колачь*, polj. *kołacz*, češ. *kolač*, rus. *колач* 'okrugli hleb', sln. *kolač* 'poseban kolač, potica, pripreman za Uskrs' psl. je porekla: psl. **kolačь* 'testo u okruglom obliku' i izveden je od psl. **kolo* pomoću sufiksa *-ačь*. Ova leksema nalazi se i u drugim jezicima kao posuđenica slov. porekla: rum. *colac*, alb. *kulaç*, tur. *kolak*, mađ. *kalacs* (ERS II, kòlač).

U građi ekscerpiranoj iz prvog izdanja Vukovog dela nalaze se dve stilski markirame lekseme: KOLÀČIĆ (dem.) i **KÓLA** (hip.).

MAVIŠ, m. eine Art Mehlspeise,cibi farinacei genus (österr. Scheeballen, Krapfenteig in Schmalz gebacken).

Savremeni rečnici navode dve akcenatske varijante: *mâviš* i *máviš*, kao i dva fonetska oblika: *maviš* i *mafiš*. Značenje nije se promenilo: 'vrsta kolača prženog na ulju ili masti, koji se pravi od tanko izvaljanog testa umešenog s jajima' (Vojvodina) (MS; Škaljić, mâfiš, mâviš). SANU navodi dodatno realiju: 'mavišnjak: sprava za rezanje i ukrašavanje maviša'. Najranija potvrda lekseme u osnovnom značenju potiče iz prvog izdanja Vukovog dela (JAZU).

Srp. *maviš/mafiš* potiče iz tur., gde je *mafiș* 'isto', što je arap. porekla: *mā fīhi säy* 'nema u njemu ništa' — „čim se stavi u usta, rastopi se, tako kao da se nije ništa pojelo" (Škaljić, mâfiš).

MEDÈNJÂK, m. 1) tj. prsten, ein gelber Ring von Bronze, anulus aeneus. 2) medenjaci, Honigkuchen, placentae mellitae.

Savremeni rečnici navode isto značenje, s primedbom da se u glavnom pojavljuje u množini: 'suvi, s medom umešen slatki kolačić, obično poluloptastog oblika' (SANU). Najranija potvrda nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

S-h. *medènjāk*, sln. *medenjak* 'isto' — potiče od prideva *meden*, izvedenog od imenice *med* psl. porekla nastavkom *-en*, poimeničenog pomoću sufiksa *-jak* (ERS II, medènjāk).

PÌTA, f. ein Kuchen, placenta.

Pravilno naznačeni akcenat navodi se u drugom izdanju Vukovog dela. Savremeni rečnici navode tačniju definiciju: 'vrsta kolača načinjenog od naslaganih ili smotanih listova testa: slatka, slana, gužvara, zeljanica' (MS). Prvi pomeni potiču iz XVII veka (JAZU). S-h. *pita*, bug. mak. *pita*, rum. *pită*, alb. *pitî* pozajmljenica je iz tur., gde je *pitá, pite, pide* 'isto', što je posuđeno iz srgrč. *πιτα*, a to je u ngrč. dalo oblik *πηττα* (ERS II, pita; Škaljić, pita).

U ekscerpiranoj građi nalazi se jedan stilski markiran oblik ove lekseme:

PITÙLJICA, f. (dim. v. pita) eine Art gefüllter Krapfen, placentarum farctarum genus.

Savremeni rečnici navode isto značenje:'*vrsta uštipka nadevenog sirom ili pekmezom; dem. pita*' (MS). Najraniji pomen lekseme potiče iz prvog izdanja Vukovog *Rječnika* (JAZU).

Leksema *pitùljica* izvedena je od tvorbene osnove *pitulja* (dem. oblika od imenice *pita*) pomoću sufiksa *-ica*.

U semantičkom polju 'vrste pita' nalaze se sledeće lekseme:

GÌBANICA, f. eine Art Kuchen, placentae genus.

U savremenom srp. jeziku ova leksema obeležava sledeću realiju: 'vrsta jela od razvučenih listova testa među koje se stavlja sir izmešan s mlekom i jajima' (MS). Ranije je označavala sinonim za *pitu*. U Hercegovini zabeležena je slatka varijanta posne *gibanice* od oraha koja se priprema uoči Božića (JAZU). Prvi pomeni potiču iz XVII veka (JAZU).

S-h. *gibanica*, sln. *gibanica* 'vrsta jela od razvučenog lisnatog testa sa raznim nadevima, poznata u istočnoj i jugoistočnoj Sloveniji: belokranjska, prekmurska, prleška', bug. mak. *гибаница* izvedena je od trpnog prideva glagola *gibati*: *giban*, pomoću sufiksa *-ica* (ERS I, -gnuti, -gnem).

GUŽVAČA, f. tj. pita, der Strudel (eine Speise von gewickeltem Teig), cibi genus.

Savremeni rečnici navode ovu leksemu kao arhaizam prema novijem: *gúžvara*. Njeno značenje nije se promenilo: 'vrsta pite čije je testo mestimično nabrano, zbrkano' (SANU). Najranija potvrda nalazi se u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU).

S-h. *gùžvača* je izvedena od korena glagola *gužvati* pomoću nastavka *-ača* i motivisana je načinom pripremanja. Glagol *gužvati* potiče od psl. imenice **gąžь, gąžьva*, koja je posvedočena u svim grupama slov. jezika: s-h. *gužva*, sln. *hužva*, bug. *гаж, гажва*, polj. *gążew, gążwa*, ukr. *гужва* (ERS I, gùžva).

SAVÌJAČA, f. 1) eine Art Speise, die strudelartig gewickelt ist, cibi genus, placentae genus.

2) koliba, einr zeltartuge Hütte, tugurii genus.

Savremeni rečnici navode isto značenje kao osnovno: 'vrsta pite od savijenih listova testa', daju i nekoliko sporednih: 'koliba u obliku šatora; drvo na koje se fišeci savijaju (Boka); grebenica, povaljena vinova loza' (MS, JAZU). Najraniji pomen osnovnog značenja nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

S-h. *savìjača* je izvedena od korena iterativnog glagola *savijati*, izgrađena pomoću sufiksa *-ača* (ERS III, viti).

TÁŠCI-šaka, m. pl. (u Srijemu, Bačk. i u Ban.) eine Mehlspeise (etwa österr. Brotstrudel, placentae genus: uradio kao Nasta taške.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'vrsta nadevenog testa' (Vojvodina). Najstarija potvrda nalazi se u prvim izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

S-h. *tášci*, sln. *taška* 'vrsta kolača: hleb s jajetom što se priprema za Uskrs', odgovara austrijskom nem. *Taschkerl* 'vrsta kolača', a taj oblik je u celini sačuvan u okolini Zagreba: *taškerli, tačkerli* 'isto'. Leksema *tášci* je pozajmljena iz nvnem. *Tasche* 'tašna'i izvedena pomoću sufiksa *-ak* u množini: *-ci* (ERS III, taska).

ÙŠTIPAK, m. (österr. die Zwickkrapfen), placentuae genus.

U savremenom srp. jeziku ova leksema ima prvobitno značenje: 'uštip, komadić', tek kao drugo navodi se Vukovo: 'vrsta kolača od kiselog testa prženog na masti, priganica, hristula' (MS; JAZU). „Spadaju u kategoriju jela koja se pripremaju u svečanim prilikama, za goste, uz praznike itd." (Palavestra, s. 292). U potvrdama se nalazi od XVII veka (JAZU).

S-h. *ùštipak* je izveden od glagola *uštipati* pomoću sufiksa *-ak*, što je prevedenica iz austrijskog nem., gde *Zwickkrapfen* 'isto' (ERS III, štípati).

U ekscerpiranom leksičkom fondu nalazi se jedan sinonim za gore navedenu leksemu: **KOLÀČIĆI**.

ZÈRDE, n. eine Art kalte Mehlspeise mit Honig, cibi genus.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'vrsta slatkog posnog jela od pirinča (ređe od tučene pšenice, testa) koji se kuva nažitko s medom (šećerom), začini šafranom (cimetom)' (SANU).

Najstariji pomen nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

Srp. *zerde*, bug. *зерде по̄тиче из т̄ур., г̄де зерде* 'ѫт', што је посуђено из арап., где је *зерде* 'исто' (ЕРС III, зѐрде; Шкаљић, зѐрде).

II.1.3. *Jela od jaja*

ČÌMBUR, m. eine Eierspeise, cibus ex ovis(etwa öster. gesetzte Eier). Nastavi se voda u tiganju, pa se posoli; kad voda uzavri, onda se na nju razbiju jaja, te se čitava (ne miješaju se) skuvaju; pa se onda voda iscijedi i metne se mjesto nje skorupa te se jaja kao malo začine; đekoji jošt utuku bijeloga luka te i zaluče.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'vrsta jela od jaja i skorupa' (MS), citirajući način pripremanja iz Vukovog dela (JAZU). U etnografskim izvorima i kod Škaljića, analizirana leksema obeležava još jedan designat: **jaja na oko** 'jelo od jaja koje pravi tako što se jaja izbiju i prže na maslu ili na kajmaku bez mešanja, može se dodati crni luk ili suvo meso' (Grđić-Bjelokosić, s. 101; Škaljić, *čìmbur*). Najranija potvrda nalazi se u prvom izdanju Vukovog rečnika (JAZU). Srp. *čìmbur* je pozajmljen od tur. *çılbir*, *çırbir* 'isto' (Škaljić, *čìmbur*).

KAJGANA, f. eine Art Eierspeise, ferculum ovorum (?).

SANU navodi dve akcenatske varijante: *kȁjgana* i *kájgana*. Savremeni rečnici daju isto značenje: '*jelo od isprženih jaja*', o različitim načinima pripremanja govori se u etnografskim izvorima: „jaja se prži na masti ili na slanini, sa crnim lukom i paprikom" (Grbić M., s. 200); „pre prženja razmute se sa kukuruznim brašnom, a u letnje doba umesto masti za prženje koristi se kajmak ili pavlaka" (Mijatović, s. 22); „razmute se sa malo vode ili mleka, pa se još dodaje malo pšeničnog brašna i soli i tu se smesu prži na maslu" (Grđić-Bjelokosić, s. 92). Najranija potvrda lekseme nalazi se u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU).

S-h. *kajgana*, bug. dijal. *кайг̄ъана*, mak. *кајг̄ана*, alb. *kaikana* sa istim značenjem pozajmljeno je iz tur., gde je *kaygana* 'isto', što potiče od pers. *hāygene* (Škaljić, *kajgana*).

PRÈVRATA, f. prevratuša, ein Gericht von Eiern, placentae genus ex ovis. Kukuruzno brašno zakuva se jajima (u kakvom sudu), pa se onda onaj skrob izaspe u tiganj na vruću mast; kad se odozdo potpeče, onda se prevrne te se i s druge strane ispeče; potom se jede (najviše vruće). **PREVRÀTUŠA**, f. v. prevrata.

Prema savremenim rečnicima značenje je isto: '*vrsta jela od jaja i brašna, prženo na masti*', obe lekseme su danas dijalekatski markirane (MS, JAZU). Najranije posvedočenje leksema potiče iz prvog izdanja Vukovog *Rječnika* (JAZU).

Lekseme *prevrata* i *prevratuša* su izvedene od korena glagola *prevratiti* 'okrenuti naopako', pomoću sufiksa *-a* i *-uša* i kao deverbativi motivisane su načinom pripremanja.

RÒVITO JAJE, n. das weiches Ei, ovum sorbile.

Savremeni rečnici navode dve akcenatske varijante: *rȍvito* i *róvito jaje*. Do danas nije se promenilo značenje: 'meko skuvano jaje'. Tako pripremljena jaja spremaju se posebno za bolesnike (Pavlović, s. 60). Najstarija potvrda lekseme nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

S-h. *rovito jaje*, bug. *рохки яйца*, mak. *ровко јајце* potiče od ngrč. *αυγα ροφητα* (ERS III, *rovito*), gde *ροφητος* znači 'koji se jede i pije srčući' i potiče od glagola *ρουφω* 'srčem' koji vodi poreklo od stgrč. glagola *ροφω* 'isto' (BER, *rofit*).

II.1.4. *Jela i prerađevine od mesa*

II.1.4.1. Topla jela

ĆÈŠKE, -eta, n., v. keške.

KÈŠKE, -eta, n., eine Speise von Weizen und Fleisch, cibi genus (solemnioris).

Danas u srp. jez. prisutne su obe fonetske varijante, a nije se promenilo ni značenje lekseme: 'vrsta jela: dobro uvarena kaša koja se spravlja od oljuštene pšenice i kokošijeg mesa koje se varenjem celo raspadne' (Škaljić, kèške). U nekim srp. govorima nalaze se oblici muškog roda za obeležavanje istog designata: *ćèšket*, *ćéšket* (južna Srbija, Peć) — bliži izvornom tur. obliku (ERS I, ćèške). Najraniji pomen nalazi se u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU).

Srp. *kèške, ćèške*, rum. *cheschet* 'isto', bug. *кеш̲кéк* 'isto' posuđenica je iz tur., gde *keşkek* 'čorbasto jelo', što je nasleđeno iz pers., gde je *keşkek* deminutivni oblik izveden od lekseme *keşk* (Škaljić, kèške). Tur. nastavak -ek je izmenjen u Srbiji i Rumuniji na -et, a on je dao povod prelazu u deklinaciju srednjeg roda tipa -e, -eta (ERS I, ćèške).

ĆEVÂP, m. eine Art Braten, frusta carnis simul assata (sine ossibus).

Savremeni rečnici navode nekoliko fonetskih varijanti: *ćèvap*, *ćèbab*, *ćèvab* i daju isto značenje: 'komadi mesa ispečenog na ražnju ili roštilju' (MS). Postoji još jedno: 'vrsta jela: vareno meso isečeno na komade sa dosta umaka' (Škaljić, ćèvap). Zabeležen je takođe dem. pluralni oblik: *ćèvapčići*, kod kojeg je došlo do diferencijacije realije naspram osnovne: 'valjići samlevenog ili sitno iseckanog meca ispečenog na žaru (roštilju)' (MS). Prvi pomeni potiču iz XVIII veka (JAZU). S-h. *ćèvap*, bug. *кебаб* 'isto', ngrč. *κμπάπι* 'isto', rum. *cuşkebap* 'pečeno pile', pozajmljenica je iz tur., gde je *kebap* 'isto', što je posuđeno iz arap., gde je *käbāb* 'isto' (Škaljić, ćèvāp). Prisustvo foneme „v" umesto „b" u obliku *ćèvāp* zasniva se na disimilaciji b-b > v-b (ESR I, ćèvāp).

ĆÙFTETA, n. pl. ein Gericht (von Fleisch Knödel), cibi genus. Isjeca se sitno prijesno meso i metne se u njega malo bibera i sitno isjecanoga crnoga luka, pa se onda načine kao orasi i umeljaju se u šenično brašno (i to se zovu ćufteta). Poslije toga ćufteta se poprže na maslu, pa se pospu bijelim lukom i kiselim mlijekom.

Savremeni rečnici navode dve morfološke varijante: *ćùfte*, *-eta* i *ćúfta*, *-e* (MS). Danas se češće upotrebljava druga — ženskog roda. JAZU daje samo oblik množine srednjeg roda citirajući Vukovu definiciju. Potvrđeno je isto značenje lekseme: 'pržena loptica samlevenog mesa; jelo pripremljeno od takvih loptica u sosu' (MS). Najranija potvrda nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

S-h. *ćùfta, ćùfte*, bug. *kyfté*, rum. *chifteá*, alb. *pataçyftë*, ngrč. *κεφτές* 'isto: vrsta jela' (ESR I, ćùfta) posuđenica je iz tur., gde je posvedočena leksema *köfte*, što potiče od pers. *kūfte* — izvedenice od pers. glagola *kūften* 'istući, satriti, smrviti' (Škaljić, ćùfte).

ĐÙVEČE, -eta, n. 1) zemljan sud (kao zdjela), što se u njemu peče meso u peći; 2) ono meso.

Danas u srp. jeziku nalazi se oblik muškog roda: *đùveč*, rečnici navode ista značenja: 'jelo od mesa sa pirinčem, krompirom, raznim povrćem; dublji zemljani sud u kojoj se peče takvo jelo'. Kao i jedno dodaju: 'plitki, veliki zemljani sud za razlivanje mleka (Priština)' (SANU).

Najranija potvrda potiče iz prvog izdanja Vukovog *Rječnika* (JAZU).

Srp. *đùveč, đùveče*, bug. *ӣювеч, ӣивеч, ӣевеч* 'isto' tur. je provenijencije, gde *güveç* 'zemljani sud, tava za pečenje', dakle naziv za vrstu jela je sekundaran i prvobitno je označavao 'nešto što se peče u takvom sudu' (Škaljić, đùveč).

ÌSJEČAK, -čka, m. (Erc.) od pečena brava, ili od koze, ono između butova i rebara, das ausgehauene Stück eines gebratenen Lamms von der Hüfte bis zu den Rippen, pars ex secta agui assati: taj se rani isječcima.

U savremenom srp. jeziku nalazi se ekavska varijanta ove lekseme: *ìsečak*. Kulinarsko značenje: 'meso isečeno između butova i rebara pečenog brava; bubrežnjak' danas je sporedno, a kao osnovno navodi se: 'ono što je u nečemu isečeno, izrezano, isečeni deo, komadić nečega'. Najraniji pomen lekseme nalazi se u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU).

S-h. *ìsečak, ìsječak* izveden je od prezentske osnove glagola *ìseći*, *ìsečem*, izgrađen pomoću sufiksa *-ak* i motivisan je vršenom radnjom (ERS III, sjèći).

KÀLJA, f. eine Art Speise, cibi genus.

Savremeni rečnici navode dve akcenatske varijante: *kàlja* i *kàlja*, i daju sledeća značenja povezana sa kulinarstvom: 'vrsta jela od kuvanog kupusa sa mesom; vrsta jela od prženog ili kuvanog krompira sa mesom; vrsta jela od boranije (Pljevlja)' (SANU). Najraniji pomen potiče iz prvog izdanja Vukovog dela. Srp. *kàlja* posuđena je iz tur. jezika, gde je potvrđen oblik *kalya* 'jelo od kupusa s mesom', što potiče od arap. *qalyä* (Škaljić, kàlja).

PECÎVO, n. 1) Braten, quod assatur, cf. pečenka, pečenje: mesan ražanj, gvozdeno pecivo: t.j. prsten na prstu; 2) cio brav ispečen, ein ganzes gebratenes Schaf, auch eine Ziege, integra ovis assata;

Pravilan akcenat navodi se u drugom izdanju Vukovog dela: *pècivo*. Prvobitno analizirana leksema je imala značenje: 'pečenje (radnja)' (JAZU), potom došlo je do specifikacije: 'pečena neka životinja (jagnje, jare, prase, brav) čitava ili komad mesa'. U savremenom srp. jeziku ova leksema obeležava 'pekarske proizvode uopšte', Vukovo značenje smatra se pokr. (MS). Prvi pomeni lekseme u značenju 'pečenje — radnja' potiču iz XVIII veka, a kao 'pečeno meso' pojavljuje se od početka XIX veka (JAZU).

S-h. *pècivo*, sln. *pecivo* 'isto: pekarski proizvodi', polj. *pieczywo* 'isto', rus. nar. *печиво* 'isto' izvedeno je od glagola *peći* (psl. porekla: **pekti, pekñ*), s tim što **c** umesto očekivanog **č** je analogno prema imperativnom obliku: *peci* (Snoj).

PÈČENKA, f. der Braten, caro assa.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'pečenica, za jelo priređeno pečeno meso'. Kao i sporedno — iz botaničke terminologije: 'sorta kruške' (MS). U potvrdama se nalazi od XVIII veka (JAZU). S-h. *pèčenka*, sln. *pečenka* 'isto' izvedenica je od glagola *pèći*, tačnije je poimeničen trpni pridev *pečen* pomoću sufiksa *-ka* (ERS II, pèći). U Stulićevom rečniku nailazimo na podatak da je ova leksema preuzeta iz rus. jezika.

PEČÉNJE, n. vidi pecivo.

Savremeni rečnici navode sledeća značenja: 'deverbativ od glagola pèći; pečenica, pečenka: pečeno meso pripremljeno za jelo; hleb (XVI-vekovni spomenici)' (MS, JAZU). Prvi pomeni lekseme u značenju 'pečeno meso' potiču iz XVIII veka. *Pečénje* je deverbativna imenica koja označava vršenu radnju, a nastala je još u psl. doba, o čemu svedoče njeni ekivalenti sa istim osnovnim značenjem u svim grupama slov. jezika: s-h. *pečénje*, sln. *pečenje*, bug. *печене*, polj. *pieczenie*, rus. *апечение.* Taj apstraktum je postao konkretum prilično rano, o čemu svedoče zabeležene već u XVI veku posuđenice u mađ. — *pecsënye* 'meso iz goveđeg buta' i rum. — *pecsenie, pecsinye* 'isto' (ERS II, pèći).

PILÂV, m. 1) vide svadba. 2) gekochter, dichter Reis, oryza cocta spissa.

Savremeni rečnici navode ista značenja: 'vrsta jela: gusto kuvan pirinač sa pilećim ili ovčjim mesom; pir, svadba'. Sekundarno je ograničeno na teritoriju BiH (JAZU). Kao motivaciju njegovog nastanka daje se etnografski podatak da se u nekim krajevima ovo jelo služi kao glavno za vreme svadbe (Škaljić, *pilav*). Prvi pomeni lekseme u značenju 'jelo' potiču iz druge polovine XVIII veka (JAZU).

S-h. *pìlav*, bug. *пилаф*, rum. *pilaf* 'jelo' pozajmljeno je iz tur., gde je *pilâv* 'isto', što je pers. provenjencije: *pilāw, pelāw* (Škaljić, pìlav; ERS II, pìlāv).

SÀRMA, f. eine Art Pastete, mit Weinlaub oder Krautblatt umwickelt, artocreatis genus.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'vrsta jela od pirinča i sitno isečkanog mesa, uvijenog u lišće (kiselog) kupusa ili vinove loze' (MS). Najranija potvrda potiče iz prvog izdanja Vukovog rečnika (JAZU).

S-h. *sàrma*, bug. *сарма́*, rum. *sarmá(le)*, ngrč. *σαρμας* 'ista vrsta jela' pozajmljeno je iz tur., gde *sarma* bukvalno znači 'ono što je zavijeno, zamotano' (Škaljić, sàrma).

ŠKÈMBE, -beta, n. vide bura.

Savremeni rečnici navode sledeća značenja: 'goveđi burag; jelo spremljeno od buraga, škembići' (MS). Danas za realiju 'jelo' upotrebljava se dem. pluralni oblik: *škémbići*, a osnovna leksema je izgubila ovo značenje. Etnografski izvori navode još jednu realiju: „*Škembe* — drob i creva ovčja ili goveđa operu se, pa se seku sitno, seče se još crveni luk, osoli se, pobiberi i dobro skuva na gusto" (Grđić-Bjelokosić, s. 101). Najraniji pomen lekseme u prvom značenju nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

S-h. *škèmbe*, bug. *шкембе* 'isto', ngrč. *σκεμπές* 'isto' posuđenica je iz tur., gde *işkembe* 'trbuh, burag', što je pers. porekla — *šikembe* 'isto' (Škaljić, škèmbe).

II.1.4.2. Hladna jela i prerađevine

DȑKTALICE, f. pl. die Gallerte, die Sulze, coagulum. cf. pače, pitije.

U srp. standardu prisutna fonetska varijanta *dȑhtalice*, sa sačuvanim istim značenjem: 'jelo od iskuvanih delova mesa (najčešće nogu i delova glave) koji se ostave da se ohlade i stegnu zajedno sa sokom; piktije, hladetina'. Oblik *dȑktalice* je dijalekatski markiran (SANU). Najraniji pomen nalazi se u prvom izdanju Vukovog rečnika (JAZU). S-h. *drhtalice* je poimeničen radni pridev od glagola *drhtati*: *drhtal* — pomoću sufiksa *-ica* u množini: *-ice* (ERS I, drhtati).

U ekscerpiranoj građi nalaze se još dva sinonima za ovu leksemu koja obeležavaju istu realiju, oba tur. porekla, ali o raznoj motivaciji:

PÀČE, f.pl. die Sulze, gelatum, coagulum. cf. pitije.

Savremeni rečnici navode isto značenje: '*hladetina, piktije, drhtalice*' (MS).

Najraniji pomen nalazi se u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU). Analizirana leksema nalazi se u drugim balkanskim jezicima: s-h. *pače*, bug. *ūаче*, rum. *pacea*, alb. *paça*, ngrč. *πατσᾶς* 'jelo: drhtalice' i posuđena je iz tur., u kom je prisutna leksema istog značenja *paça*, što je pers. provenijencije, gde *pače* je dem. oblik od *pā, pāy* 'noga' (Škaljić).

PÌTIJE, f. pl. vide pače.

U standardnom srp. jeziku prisutan je fonetski dublet: *pìhtije*, koji spada u grupu pluralia tantum. U govorima s-h. područja potvrđena su još dva oblika: *pìtije* i *pìktije*. Savremeni rečnici navode isto značenje: 'ohlađen i zgusnuti

sok u drhtavom stanju od iskuvanog mesa i kostiju; hladetina, drhtalice, pače' (MS). U potvrdama nalazi se od XV veka (JAZU).

S-h. *pìhtije*, bug. *pihtie*, rum. *piftie* 'isto', ngrč. *πηκτή* 'sir od ugrušanog mleka' potiče iz tur., gde *pihti* 'jelo: pače, hladetina', što je pozajmljeno iz pers., u kom je prisutan oblik *puhtī* izveden od trpnog prideva *puhte* 'kuvan' (Škaljić, pìhtije).

KOBÀSICA, f. die Wurst, farcimen botulus.

Savremeni rečnici beleže isto značenje: 'vrsta prehrambenog proizvoda, crevo napunjeno iseckanim mesom, slaninom i dr.' (SANU). Analizirana leksema je zapravo dem. oblik izveden od imenice *kòbasa*, koji je prvobitno obeležavao ovu realiju, ali u novije doba preovladao je mlađi, a izvorni je nestao iz srp. jezika. Rečnici navode još nekoliko fig. značenja, motivisanih fizičkim izgledom designata: 'nešto nepotrebno dugačko; snopić načinjen od sitnog granja za utvrđivanje rečne obale i uopšte kao ratno utvrđivanje; naziv planine u Srbiji, blizu Kruševca' (SANU). Prva posvedočenja potiču iz XVI veka (JAZU).

Ova leksema je prisutna u svim grupama slov. jezika: s-h. *kobàsica*, čak. kajk. sln. *klobasa*, bug. *кълбаса*, rus. *колбаса*, polj. *kiełbasa*, češ. *klobasa* i na osnovu većine formi može se rekonstruisati psl. oblik: **kъlbasa.* Kao pozajmica nalazi se takođe u mađ.: *kolbász*. Ovu teoriju osporavaju oblici iz srp., hrv., češ. jezika, kao i kajk. i čak. narečja, jer ako se pogleda ovaj problem sa tačke gledišta istorijske gramatike, u srp. i hrv. jeziku trebalo bi da bude prisutan oblik *kubasica*, u sln., kajk. i čak. — *kolbasa*, a u češ. — *klbasa.* Zato se smatra da je ova leksema posuđena, ili iz tur., li iz hebr., ili iz franc. (ESR II, kòbasa; Vasmer, колбаса).

U ekscerpiranoj građi nalaze se tri lekseme koje spadaju u semantičko polje 'vrste kobasice':

SÙDŽUK, m. vide kobasica.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'kobasica od bravljeg ili goveđeg mesa' (MS). Navode se još dva, koja su motivisana izgledom osnovne realije: 'slatkiš od brašna, šećera i šire u obliku kobasice; ledena sveća, ledenica, ledenjak koji ima sličan oblik' (MS). Prvi pomeni lekseme u osnovnom značenju potiču iz XVII veka (JAZU). Srp. *sùdžuk*, bug. *суджук*, rum. *sughium / sugium*, alb. *suvhuk* 'vrsta kobasice' pozajmljenica je iz tur., gde *sucuk* 'uopšte kobasica' (Škaljić, sùdžuk).

DŽÌGERNJAČA, f. die Leberwurst, farcimen hepaticum.

Savremeni rečnici navode dve akcenatske varijante: *džigèrnjača* i *džigérnjača*, i isto značenje: 'bela kobasica, od džigerica'(MS). Najranija potvrda nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU). Analizirana leksema je izvedena od desupstantivnog prideva *džigeran* i izgrađena pomoću sufiksa *-jača* (ERS I, džìgera). Tvorbena osnova potiče od imenice *džìgera* 'jetra', čiji deminutiv *džìgerica* vrši sinonimnu funkciju u odnosu na osnovnu leksemu, i pozajmljena je iz tur., gde je *ciger* 'jetra', što je pers. provenijencije, gde je *giger* 'isto' (Škaljić, džìgerica). Pretpostavlja se da je razlog pozajmljenja ove leske-

me bio religiozan, domaća leksema *jetra* je bila izbegavana da se nazove pravim imenom sa kulinarskom konotacijom, što je bila pojava prisutna u svim slov. jezicima. Reč je se o tabuu vezanom za predstavu duše čoveka. Funkcija *jetre* je bila verovatno poistovećena sa centrom života, a još u srednjovekovnim tekstovima leksema *život* pojavljivala se kao sinonim za *dušu* (Mihajlović, s. 12—14).

KRVÀVICA, f. 2) die Blutwurst, botulus cruore farctus.

Savremeni rečnici navode dve akcenatske varijante: *krvàvica* i *krvàvica*, i isto značenje kao osnovno: 'kobasica nadevena krvlju'. Ova leksema obeležava i druge realije: 'krvava oteklina, otok koji krvavi; krvavo, teško stečeni novac; biljka iz porodice oštolista s modrim cvetovima, *Alkanna tinctoria*' (MS). Prema etnografskim izvorima: „Krvavica — kokuruzno brašno, zamijeseno krvlju, i malo ukriškano loja, te pečeno u tevsiji, kao hljeb" (Zovko, s. 112). Prvi pomeni lekseme u osnovnom značenju potiču iz XVII veka (JAZU).

Leksema *krvavica* je prisutna u svim grupama slov. jezika: sln. *krvavica* 'kobasica; krvav oteklina; teško stečen novac; biljka', bug. *кървавица* 'kobasica', polj. *krwawica* 'teško zarađen novac', rus. *кровавица* 'kobasica; krvava oteklina; teško stečen novac', na osnovu čega može se rekonstuisati psl. oblik: **kъrvavica*, koji je izveden od psl. desupstantivnog prideva *krvav* pomoću sufiksa *-ica* (ERS II, krv).

PÀSTRMA, f. 1) die Forelle, fario trutta 2) n. p. kozja, ovčja, geräucherte Ziege oder Schaf, capra fumo durata.

U drugom izdanju Vukovog dela navodi se pravilni akcenat: *pȁstrma*. Savremeni rečnici beleže ista značenja: 'pastrva, vrsta ribe; sušeno i dimljeno govođe, ovčje, kozje ili svinsko meso' (MS). Najranija potvrda potiče iz prvog izdanja Vukovog rečnika (JAZU).

Analizirana leksema sa istim značenjem nalazi se u drugim balkanskim jezicima: bug. *pastarta*, rum. *pastrama*, alb. *pastërna*, ngrč. *παστραμας*, što je pozajmljeno iz tur., gde je *pastırma, basdırmma* participijum od glagola *basdırmak* 'pritisnuti' (Škaljić, pastrma).

PÒDROBAC, m. das Eingebrochte, intritia: ostavio je podrobac u čanku.

Savremeni rečnici navode sledeća značenja: 'nešto podrobljeno, udrobljeno u kakvo jelo; kuvan drob zatopljen lojem, zatop: jelo od sitno iseckanog i prokuvanog droba' (JAZU). Kao obeležje prvog designata, leksema nalazi se u potvrdama od XVIII veka, kao drugog — potvrđena u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU). S-h. *pòdrobac* je izveden od korena glagola *podrobiti* pomoću sufiksa *-ac*.

PRŠUTA, f. Art Schinken (von Rindfleisch), pernae genus (italiänisch *presciuttio*).

Savremeni rečnici navode dve morfološke varijante: *pȓšut* i *pȓšuta*, i isto značenje: 'šunka, but, butina; osoljeno i osušeno svinsko, govođe ili drugo meso; osoljeni i osušeni svinski but' (MS). Najranija potvrda nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

S-h. *pršut/pršuta*, sln. *pršut*, alb. *bëršut* potiče iz ital., gde su *prosciutto, presciutto* 'isto', što je lat. provenijecije, gde je *perexsūctus* 'sasvim isisan' (sa *per-* i *ex-* za pojačanje), što je izvedeno od glagola *sūcare, exsūcare* 'isisati' (ERS III, peršutak; Gluhak).

ŠÛNKA, f. der Schinken (österr. der Schunken), petaso, perna.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'svinski but, plećka, obično usoljena, osušena dimljenjem' (MS). U potvrdama nalazi se od XVIII veka (JAZU). S-h. *šûnka*, sln. *šunka*, bug. *шунка*, češ. *šunka*, rum. *șuncă* pozajmljenicaje iz austrijskog nem., gde *die Schunke* 'isto', polj. oblik *szynka*, brus. *шынка*, ukr. *шинка*, posuđeni su od nvnem. *die Schinken* 'isto' (ERS III, šunka).

VÈŠALICA, f./**VJÈŠALICA**, f. t.j. mesa, ein Stück geräuchtes Fleisch, segmentum carnis fumo durate.

U Vukovom *Rječniku* zabeležene su ekavska i (i)jekavska varijanta lekseme. Pravilan akcenat pojavljuje se u drugom izdanju Karadžićevog dela: *vȅšalica* i *vjȅšalica*. Savremeni rečnici navode sledeća značenja: 'naprava na koju se veša odeća ili nešto slično; obešeni komad mesa isušenog na dimu, meso isečeno kao za vešanje (BiH, Srbija); grozd ili više grozdova na otkinutoj lozi (Slavonija); prezrela smokva koja visi; po dva ili po četiri povezana klipa kukuruza (Boljevački srez)' (MS; JAZU). Prve potvrde lekseme u značenju 'smokva' potiču iz XVIII veka, kao obeležje realije 'meso' pojavljuje se u prvom izdanju Vukovog rečnika (JAZU). S-h. *v(j)ešalica* je izvedena od radnog prideva glagola *v(j)ešati — v(j)ešal —* pomoću sufiksa *-ica* (ERS III, visjeti).

II.1.5. *Jela i prerađevine od voća i povrća*

GRÀ, m. (u Erc. i grag), graa ili grâ, (u Srijemu, Bačk., Ban. pasulj), die Fasole, faseolus vulgaris Linn.

Savremeni rečnici navode sledeća značenja:'opšti naziv mahunastih biljaka; vrsta mahunaste biljke čiji se zrnasti plod upotrebljava kao ljudska hrana, pasulj' (SANU). Najraniji pomeni pojavljuju se u XVI veku (JAZU).

Hrv. *grah / gra / grag*, polj. *groch*, rus. *ѓopox*, psl. je porekla: **gorchъ*. Kao pozajmljenica, ova je leksema prisutna sa istim značenjem i u drugim jezicima: grč. *γραχος*, tur. *grah*, alb. *groshe*. Na osnovu baltičkih paralela: lit. *garšas*, kao i germanskih: nvnem. *Giersch*, može se zaključiti da suglasnik **h** je kontinuant ie **s** (ERS I, grah).

KÒMBOST, m. eine Speise von gekochten Sauerkraut, cibi genus e brasica acida: Isječe se kiseo kupus na prokole, pa se skuva; potom se izvadi iz čorbe te se oladi, pa se onda zaluči bijelim lukom (ili pospe slačicom), i tako se jede (uz post).

Savremeni rečnici navode isto značenje kao osnovno: 'vrsta jela ili čorbe od iseckanog kiselog kupusa', a daju i drugo, iz kulinarske terminologije: 'jelo od ukuvanog ili konzerviranog povrća' (SANU). Nalazi se u potvrdama od XVIII veka (JAZU).

S-h. *kombost*, bug. *комбос, комбус* 'salata, turšija od cvekle', mak. *комбоста* 'salata' (ERS II, kapuc) potiče od svnem. *Kumpost, Kompost* 'konzerviran, naročito kiseli kupus', što je posvedočeno nem. dijalektizmima *Kompost, Kompst, Komst.* Prvobitan izvor pozajmljenice je lat., gde je *compos(i)ta* 'kiseli kupus' (BER, комбос; Sławski, kapusta).

OŠAP, OŠAF m. suvo voće, kao n. p. šljive, jabuke, kruške itd., gedörrtes Obst, poma tosta: „Đevojka se veseli: / Udaću se k jeseni. / Nemaš kujo dara. / Imam vreću ošapa, / Svakom svatu po šaka."

Pravilan akcenat pojavljuje se u drugom izdanju Vukovog dela: *òšaf*. Rečnici navode nekoliko fonetskih dubleta ove lekseme: *hòšaf*, *hòšap*, *òšaf*, *òšap*. Kao i, osim Vukovog, dodatno značenje: 'kuvano suvo voće, kompot od suvog voća' (MS). Prema etnografskim izvorima ova leksema obeležava još jednu realiju: 'čorba od kuvanih šljiva koja se pije posle jela' (Petrović, s. 137). Prvi pomeni nalaze se u spomenicima iz XVIII veka (JAZU).

S-h. *òšaf*, bug. *(х)ошав* 'isto', alb. *(h)ošaf, hašaf* 'vrsta voćnog kompota' potiče od tur. *hoşaf*, što je pers. provenijencije: pers. *hoşâb* je složenica o bukvalnom značenju 'dobra voda' — *hoş* 'dobar' i *āb* 'voda' (Škaljić, hòšaf; ERS I, hòšaf).

PÀPULA, f. n. p. od graa, t.j. kad se kuvan gra izgnječi bez čorbe, tako i od sočiva, ein Fisolenmus, puls e faseolis.

MS navodi isto značenje: 'jelo od kuvanog i izgnječenog graha, pasulja ili sočiva i krompira'.

Prve potvrde lekseme potiču iz XVIII veka (JAZU).

Srp. *papula*, češ. *papula* je izvedenica od glagola *papati* 'u dečijem jeziku: jesti' što potiče od lat. *pappo, pappare* 'jesti' i prisutno je u drugim evropskim jezicima kao deo internacionalnog dečjeg govora: ital. *pappare*, nem. *Pappe*, ngrč. *παπα* 'popara'. Izgrađeno je reduplikacijom korena PA- kao mama, tata i dr. (ERS II, *papati*).

PASÛLJ, -úlja, m. (u Srijemu, Bačkoj, Banatu) vide gra. „Prođi ga se brate; vidiš da mu ni ime nije kao u ostalije smokova: pas i ulja! Okani ga se brate, taj je svu Bosnu isturčio" (t.j. isturčili se da ne poste i da ne jedu pasulja) — Tako reku kašto u šali onome koji jede pasulj, a ima još kakva jela. **PASÙLJINA** — augm.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'vrsta biljke čiji se zrnasti plod upotrebljava kao hrana, grah' (MS). O velikoj popularnosti ove realije svedoče etnografski izvori: „Od jela najviše i najradije se kuva *pasulj*, bilo kao posno jelo potpuno nezaprženo ali začinjeno sa belim lukom i sirćetom. Čorbast pasulj kuvan sa pastrmom smatra se poslasticom. Za svečanosti ili za postove sprema se sa prženim lukom pasulj prebranac" (Knežević, s. 288). *Pasulj* je vršio obrednu funkciju u kultu mrtvih kao hrana pokojnim precima, još uvek se upotrebljava u gatanjima i vračanjima o Badnjem danu i Božiću, obavezno je jelo na Badnjoj večeri (Čajkanović 1, s. 262—264). Danas ova leksema je karakteristična za istočno s-h. govorno područje, za standardni srp. jezik, za isti designat u Hrvatskoj i BiH koristi se leksema *grah*. Reč je o teritorijalnoj

raslojenosti leksičke mase u zapadnim delu južnoslovenskih dijalekata (Šipka, s. 69). Najranija potvrda lekseme nalazi se u prvom izdanju Vukovog rečnika (JAZU). Srp. *pàsulj*, sln. *fižol*, bug. *фасул*, polj. *fasola*, rus. *фасоль* posuđenica je iz svnem. *Fasol* (nvnem. *Fisole*), što potiče od srgrč. *phasoúlion* 'isto', što je pozajmljeno od lat. *phaseolus* 'isto', a ovaj oblik potiče od sgrč. *phásēlos*, 'isto' (Vasmer).

PÈKMEZ, m. der Sirup (von Birnen, Aepfeln u. a.), syrupus.

Savremeni rečnici navode tačniji opis relije: 'slatka gusta kaša, masa koja se dobiva ukuvavanjem voća (bez šećera ili sa njim)', dodato je fig.: 'pekmezar: čovek slabe volje, slabić'(MS). Najranija potvrda lekseme nalazi se u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU).

S-h. *pekmez*, bug. *ūекмез*, mak. *ūекмез*, rum. *pekmez, pikmez, pezmet*, alb. *pekmez, pekmes* 'isto; sok od grožđa', ngrč. *πετιμέζι* (BER) je pozajmljenica iz tur., gde je *pekmez* 'uvareni sok od voća', što potiče od pers. *begmāz* 'piće, vino' (Škaljić).

PREBRÁNAC, m. t.j. pasulj, eine Art Fisolengericht, cibi genus ex fabis.

Savremeni navode isto značenje: 'vrsta pasulja; jelo od prebranog i začinjenog pasulja' (MS).

Najraniji pomen lekseme se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

Srp. *prebranac* je izvedena od trpnog prideva od glagola *prebrati* 'očistiti, otrebiti' — *prebran* pomoću sufiksa *-ac* (ERS II, *prebrati*) i motivisana je načinom pripremanja.

PÚRAK, -rka, m. 1) die Flintenkugel, globulus igneus. 2) hart gekochte Fisolen, phaseolus semicrudus.

MS navodi sledeća značenja: 'olovni metak; opurak, upurak; pasulj, grah slabo kuvan, prilično tvrd; napola pečeno zrno kukuruza (Sisak); tvrdo osušena šljiva'. Najraniji pomeni lekseme u prvom značenju potiču iz XVII veka, u drugom posvedočena je u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU). Srp. *purak* je izvedena od glagola *puriti* 'pržiti, peći; oblevati vrelom vodom', pomoću sufiksa *-ac* (ERS III, *purac*) i motivisano je načinom pripremanja.

SÀGANLIJA, f. v. prebranac.

Savremeni navode isto značenje: 'pokr. prebran grah, pasulj; prebranac' i spada u leksički fond Srbije i Bosne, prisutna je i u gradskim govorima (MS, JAZU). Najraniji pomen nalazi se u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU). Srp. *saganlija* je tur. porekla, izgrađena od tur. prideva *săglam* 'zdrav, čvrst', pomoću nastavka *-lija* (Škaljić, *sagànlija*).

SJÈCAVAC, -vca, m. (Erc. t.j. kupus, geschnittenes Kraut, olus dissectum.

Rečnici srp. jezika navode ekavsku varijantu lekseme: *sȅcavac*. Ova leksema sa odgovarajućom realizacijom fonema **ě** pojavljuje se u dijalektima celog s-h. područja (JAZU). Značenje se nije promenilo do danas: 'izrezan, isečkan kupus' (MS). Preciznije podatke o ovoj realiji navode etnografski izvori:

„Isečen kupus na sitne parčiće, koje se metne u čabar, posoli, popapri vrelom vodom, namesti blizu vatre. Jede se kao salata" (Mijatović, s. 18).

Analizirana leksema je izvedena od deverbativnog prideva od glagola *s(j)ecati* 'seći na sitno i tanko' — *s(j)ecav*, pomoću nastavka *-ac* (ERS III, sjeći).

TÙRŠIJA, f. Aufbewahrung der Früchte in Wasser, Wein, adservatio pomorum, uvarum in aqua, vino. U turšiju se meće grožđe, kruške, jabuke, krastavci itd.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'voće i povrće uščuvano za zimu u osoljenoj vodi i sirćetu' (MS). Više informacija o načinu pripremanja ove zimnice daju etnografski materijali: „U turšiju se ostavljaju: paprike, krastavčići, zeleni paradajz, zameci bundevica, te zameci lubenica i dinja, a dodaju se i zelene šljive. Oprano i očišćeno povrće ređa se u čabricu ili bure. Pri ređanju se dodaje poneki koren rena, biber u zrnu, mirođija, listovi višnje. Povrće se zatim preliva slanom kuvanom vodom i sirćetom, pa pritisne daščicama" (Radulovački, s. 45). *Turšija* se može spravljati i na drugi način: „tu se meće zrelo grožđe, slaže se u čabar grozd po grozd, tako napune čabar i naspu lepim vinom, zatvore i ostave na sklonitom mestu, pa ga neće dirati do Velikog posta. Kruške i mušmule se ostavljaju u turšiju na isti način" (Mijatović, s. 48). Najstarija potvrda nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

S-h. *turšija*, bug. *турщия*, mak. *турщија*, ngrč. *τουρσι* posuđenica je iz tur. *turşu*, što izvorno potiče iz pers., gde je *turš, turuš* 'kiseo' (Škaljić; ERS III, tùršija).

VARÎVO, n. Hülfenfrüchte, legumina.

Pravilni akcenat pojavljuje se u drugom izdanju Karadžićevog dela: *varīvo*. MS navodi isto osnovno značenje: 'kuvano povrće'. Kao i niz sporednih: 'jelo od kuvanog (kiselog) kupusa (Vranje, Vlasotince, Leskovac); jelo od sira i brašna, cicvara (Crna Gora); količina hrane dovoljna da se skuva jedan obrok (Kolašin, Vučitran); varenje, kuvanje uopšte'. Prvi pomeni lekseme u osnovnom značenji potiču iz XVIII veka (JAZU). S-h. *varivo* 'kuvano povrće', bug. *варивo* 'zrna boba, pasulja koja se upotrebljava za ishranu; jelo od boba, pasulja i dr.', sln. *varivo* 'povrće; varivo', polj. *warzywo* 'povrće', češ. *vařivo* 'zast. varivo', rus. *варево* 'kuvano, tečno jelo' potiče od psl. **varivo* što je izvedeno od osnove psl. glagola **variti*, pomoću sufiksa *-vo* (ERS III, vreti).

II.1.6. *Beli mrs*

MÀSLO, n. 1) das Schmalz, butyrum liquatum. 2) v. cicvara. 3) sve je to njegovo maslo, Veranlassung, ille autor est: i tu ima njegova masla; ni to nije bez njegova masla.

Savremeni rečnici navode sledeća značenja: 'pokr. mlečni proizvod koji se izdvaja iz mleka ili pavlake bućkanjem; maslac, buter; istopljeni, pretopljeni maslac; masnoća dobijena topljenjem maslaca; masni sastojci, masnoća uopšte; pokr. maslinovo ulje; cicvara: vrsta kuvanog jela od brašna i mlečnih proizvo-

da (obično u vezi s glagolima *variti, kuvati*)' (MS). Prvi pomeni lekseme u osnovnom značenju potiču iz XIII veka. Kao obeležje designata 'cicvara' pojavljuje se u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU). Leksema *maslo* pripada psl. sloju srp. jezika, o čemu svedoči njena odsutnost u drugim ie. jezicima, kao i prisutnost u svim grupama slov. jezika: stslov. *maslo* 'mast, ulje', bug. *масло* 'mast, ulje', sln. *maslo* 'maslac; mast uopšte', polj. *masło* 'maslac', rus. *масло* 'mast, ulje' i izvedena je od korena psl. glagola **mazati*: *maz-* pomoću psl. sufiksa *-slo*, što je dalo oblik: **mazslo* > **masslo* > *maslo* 'uopšte — sredstvo za mazanje'. Vremenom je došlo do specifikacije realije do 'maslac, ulje', na kraju prvog milenijuma za designat 'ulje' počinje da se upotrebljava leksema **olьjъ*, a za leksemu **maslo* ostala je realija 'proizvod od kravljeg mleka' (ERS II, maslo; ϴСЯ 17, *maslo).

MLÀĆENICA, f. sir, što se gradi od tropa, što ostane od skorupa kad se prepira. Od takvoga sira načine žene kao kolačiće, spremaju čobanima za užinu.

Savremeni rečnici beleže dve moguće akcenatske varijante: *mlàćenica* i *mlaćènica*, i navode sledeće designate: 'tečnost koja ostaje kad se mlaćenjem iz mleka ili pavlake izdvoji maslac; jelo od takve tečnosti, sa pirinčem i šećerom; sir od takve tečnosti' (SANU, JAZU). Prvi pomeni lekseme u primarnom značenju potiču iz XVIII veka (JAZU). S-h. *mlàćenica / mlaćènica* je derivat od trpnog prideva glagola *mlatiti* 'tući, udarati': *mlaćen*, izgrađen pomoću sufiksa *-ica* (ERS II, mlátiti).

PÒVLAKA, f. die Sahne, flos lactis.

Pravilan akcenat zabeležen je u drugom izdanju Vukovog *Rječnika*: *pȍvlaka*. Savremeni rečnici navode isto značenje kao osnovno: 'gust i mastan sloj na površini mleka' (MS). U srp. jeziku za istu realiju upotrebljava se leksema *pavlaka*, a *povlaka* je dobila novo značenje 'crtica'. Prema JAZU designat koji je obeležavala navedena leksema je bilo 'ono što je povučeno, navučeno, potegnuto' i na toj osnovi su nastala i druga značenja: 'navlaka; koprena, veo, preves; deo svečane ženske haljine koji se vuče kao rep, slut; uski komad zemlje'. Prvi pomeni tiču se realije 'veo' i nalaze se u izvorima XVII veka (JAZU). S-h. *povlaka* je izvedena od korena glagola *povlačiti*: *povlak-* pomoću sufiksa *-a* i prvobitno spadala je u grupu *nomina activis*, a vremenom je došlo do specifikacije designata (ERS III, vúći).

SÌR, m. der Käse, caseus.

Pravilno naznačen akcenat pojavljuje se u drugom izdanju Karadžićevog dela: *sir*. Savremeni rečnici navode isto značenje: 'životna namirnica koja se dobiva od mleka sirenjem; kravlji, ovčji, masni, polumasni, posni, travnički, užički' (MS). Prvi pomeni lekseme potiču iz XIV veka (JAZU). Ova leksema prisutna je u svim grupama slov. jezika: s-h. *sir*, stslov. *syrъ*, sln. *sir*, bug. *сирене*, polj. *ser*, češ. *syr*, rus. *сыр/сырой* 'isto', što svedoči o njenom psl. poreklu: **syræ*, što ima svoj izvor u ie. korenu ***sūr-* (ERS III, sir).

SÌRAC, m. 1) ein Laib Käse, forma casei, caseus. 2) sirac voska, loja, forma ut casei.

Pravilan akcenat pojavljuje se u drugom izdanju Vukovog dela: *sirac*. Sadržina obeju realija koje obeležava analizirana leksema nije se promenila: 'gruda sira; gruda nečeg drugog nalik na sir' (MS). JAZU daje dodatno designat: 'sir' koji se nalazi u potvrdama od XVI veka kao dem. od osnovnog oblika. Etnografski izvori navode još jednu realiju: „Za Petrovdan je vezano pravljenje naročitog sira u obliku perece koji je u Jadru poznat pod imenom *sirac*. U Jadru je on od nevarenog, zasirenog mleka koje se zagreje, toplo raseče i ostavi da se ocedi. Posle toga se izgnječi, pa stavi i savije u oblik perece, pa ostavi da se suši sedam dana. Na Petrovdan prvi sirac domaćica daje čobanu, a ostale podeli ukućanima" (Knežević, s. 293). Najranije potvrde primarnog značenja potiču iz XVIII veka (JAZU).

S-h. *sirac* je izveden od imenice *sir*, izgrađen pomoću nastavka *-ac* (ERS III, sir).

SKORÛP, m. die Sahne, flos lactis.

Pravilno naznačen akcenat navodi se u drugom izdanju Karadžićevog dela: *skȍrūp*. Savremeni rečnici dopunjuju Vukovu definiciju: 'masni sloj koji se uhvati na površini nevarenog ili ohlađenog prokuvanog mleka, kajmak'. Rečnici navode i fig. značenje: 'ono što je najbolje, najvrednije', povezano sa izrekom: skinuti ~ s čega 'prisvojiti najbolji deo nečega' (MS). Prema etnografskim izvorima postoji još jedno značenje povezano sa kulinarskom terminologijom: 'vareni skorup: jelo od kukuruznog brašna' (Crna Gora). Prema JAZU prvobitna sadržina realije je bila šira 'gornja strana nečeg, površina', a koja je posvedočena od XVI stoleća, vremenom je došlo do njene specifikacije. Prvi pomeni lekseme u današnjem značenju potiču iz XVII veku (JAZU). S-h. *skorūp* ima svoje formalne ekvivalente u drugim grupama slov. jezika: polj. *skorupa* 'gornji, površinski deo nečeg, oklop', češ. *škarloup* 'kora', rus. *скорлупа* 'isto', ukr. *скорупа* 'isto'. Potiče od psl. složenice **skor-lupъ*", u kojoj je došlo do redukcije suglasničke grupe *rl* > *r* (ERS III, skorup).

U ekscerpiranoj građi nalazi se sinonim stranog porekla u značenju 'mlečni proizvod':

KÀJMAK, m. vide skorup.

Savremeni rečnici navode sledeće realije: 'masni sloj koji se stvara hlađenjem kuvanog mleka i koji se skuplja, posoli i upotrebljava kao poseban mlečni proizvod; skorup; pena koja se pojavi na površini prilikom kuvanja kafe; ono što stoji na vrhu, na površini, što je najbolje; gornji društveni stalež' (SANU, MS, Škaljić). Na osnovu etnografskih izvora može se istaći još jedno značenje: 'zgusnuta, ukiseljena mešavina surutke i svežeg mleka' (Lužnica i Nišava, Pirot; JAZU). Prvi pomeni lekseme u primarnom značenju potiču iz XVIII veka (JAZU).

S-h. *kàjmak*, rum. *caimac*, bug. *кајмак*, alb. *kajmak*, ngrč. *καϊμακ* 'isto': mlečni proizvod, skorup' potiče iz tur. jezika, gde je *kaymak* 'isto' (Škalić, kàjmak; ERS II, kàjmak).

II.2. PIĆA

II.2.1. *Bezalkoholna pića*

II.2.1.1. Mlečna pića

BÙČEVINA,f. (Vuk ne daje nikakvu definiciju.)

Savremeni rečnici daju značenje: 'vrsta kiselog mleka', navodeći ovu leksemu sa primedbom da je zabeležena samo u Vukovom rečniku. Leksema je izvedena od deadjektivnog glagola *bučati*, izgrađena je pomoću sufiksa *-ina*.

GRÙŠEVINA/GRÙŠAVINA, f. geronnene Milch, lac coagulatium.

Savremeni rečnici navode sledeća značenja: 'prvo mleko posle teljenja (jagnjenja, koženja); ugrušano takvo mleko; zgusnuto slatko mleko dobiveno od tek pomuzenog i posoljenog ovčjeg mleka kuvanjem na tihoj vatri; ono što se koagulisalo, staložilo zgrušavanjem (npr. sir, urda, krv i dr.); proses zgrušavanja, zgrušavanje; jelo od mleka i jaja (Dubrovnik)' (SANU, JAZU). Podatke o osnovnoj realiji navode i etnografski izvori: „ovčje mleko čim se pomuze sipa se u bakrači dotle se drži na vatri dok ne prevri, ali za sve to vreme neprestano kutlačom se meša. Čim se kutlača obuče varenikom, onda se izruči u čistu karlicu i ostavi da se ohladi, pa će se tada zgusnuti jače nego kiselo mleko" (Trojanović, s. 75). Najstarija potvrda lekseme u osnovnom značenju potiče iz prvog izdanja Vukovog dela (JAZU). S-h. *grùševina / grùšavina* je izvedena od srp. glagola *grušati (se)* u značenju 'zgušnjavati (se)'.

MLIJÈKO, n. (Erc.) die Milch, lac. MLÉKO, n. (Res. i Srem.) vide mlijeko.

Osnovno značenje nije se promenilo: 'bela hranljiva lučevina naročitih žlezda u dojkama žene ili u vimenu ženke sisara, koja služi za ishranu dece, odnosno mladunčadi; od nekih životinja muzi se kao prehrambeni proizvod'. Sledeća značenja su motivisana fizičkim osobinama *mleka*, kao što su boja i tečno stanje: 'bela tečnost, beli rastvor uopšte; beličast sok nekih biljaka, ili tečnost dobivena iz plodova ili iz semena; beličasta emulsija, kozmetičko sredsto za skidanje šminke, osvežavanje kože lica'. MS beleži još jedno, figurativno značenje motivisano belom bojom mleka: 'bleda, beličasta mesečeva svetlost'. Prvi pomeni lekseme u osnovnom značenju potiču iz XIII veka (JAZU). Leksema MLÉKO ima svoje ekvivalente u svim slov. jezicima: srp. *mleko*, hrv. *mlijeko*, bug. *мляко*, sln. *mleko*, polj. *mleko*, češ. *mleko, mliko*, rus. *молоко* potiču od psl. **melko*, što je verovatno izgrađeno na osnovu ie. korena **Hmelk-* koji je sačuvan u lat. *mulcēre* 'gladiti, maziti' (Snoj). Snoj osporava teoriju da je leksema izvedena od drugog ie. korena **melk-* 'vlaga, nešto mokro', koju koristi Gluhak pored drugog prema njemu mogućeg rešenja da je leksema pozajmljena iz germ. **melkus.*

U narodnom jeziku Vukovog doba, a i danas takođe, razlikuju se vrste mleka prema opoziciji vareno : nevareno.

JÔMUŽA, f. mlijeko nevareno, frisch gemelkte Milch, lac recens.

Savremeni rečnici navode dve moguće akcenatske varijante: *jȍmuža* i *jômuža*. Značenje lekseme nije se promenilo: 'sveže pomuzeno, nevareno mleko'. Prvi put je posvedočena u Vukovom *Rječniku* (JAZU). Izvedena je od korena *muz-* od glagola *musti, muzem*, pomoću nastavka *-ja*, što je dalo *muža* 'ono što se namuze', dodat je prefiks nejasnog porekla *jo-* (ERS I, belmuž).

VARÈNIKA, f. warme Milch, lac calefactum.

Značenje nije se promenilo: 'vareno, kuvano mleko' (MS). Rečnici navode još jedno: 'varenik'. Prvi pomeni lekseme u osnovnom značenju iz prve polovine XVIII veka (G. S. Venclović, *Crni bivo u srcu*, Bdg 1966, prired. M. Pavić, s. 27). Leksema *varenika* izvedena je od trpnog prideva glagola *variti — varen*, pomoću sufiksa *-ika* i motivisana je načinom pripremanja.

ÛRDA, f. vide gruševina.

Savremeni rečnici navode dva značenja: 'ugrušano slatko mleko; vrsta sitnog sira najlošijeg kvaliteta'. Drugu realiju detaljnije opisuje Trojanović (s. 88): „U najgoru vrstu sira valja uračunati *urdu*, koja se negde zove: *vurda, furda* i *izvara*, a tu se najprostije i pravi. Kad veliki kotao pun surutke od cela mleka dobro provri, skine se i procedi kroz cedilo. Onda drobina što ostane zove se urda. Ona se drži u kakvom loncu ili čabriću i daje deci, čobanima, kopačima i mlađima, a u varošima burekdžije pune njome bureke i posipaju po pinjerlijama." Prvi pomeni potiču iz XVIII veka (JAZU). Ova leksema je termin iz oblasti pastirstva, karakteristična za područje Karpata (Machek), nalazi se u balkanskim jezicima: rum. *urdă* 'kozji sir', bug. *урда* 'izvarak', ngrč. (Epir) *ουρδα* (ERS III, urda), prisutna je u severnoj i istočnoj grupi slov. jezika: polj. *urda / wurda / furda* 'kajmak, pavlaka; loše mleko, pivo, vodka' (Karłowicz), ukr. *урда / вурда / хурда* 'sir od surutke' (Machek). Smatra se da su ovu leksemu rasprostranili karpatski Rumuni (ERS III, urda). Njena etimologija je nejasna. Skok navodi nekoliko teorija: 1) da je ova leksema alb. porekla, ali poznata je samo na jugu alb. područja i poklapa se sa ngrč. oblikom; 2) da je izvedena od grč. *όρος*, ali neobjašnjen ostaje drugi deo lekseme: -da; 3) pominje i teoriju Mladenova, koji tvrdi da leksema ÛRDA potiče od tur. *vurmak* 'udarati' i prvobitno je značila 'bito mleko'. Machek pretpostavlja da je to posuđenica iz rum., gde kao što je već navedeno: *ûrda* 'kozji sir', što potiče od lat. *butyrum.* Postoji još jedna, najverovatnija, pretpostavka da je *ûrda* pozajmljena od rum. *úrdă*, što je srodno s alb. *urdhós*, što se smatra da je paleobalkanskim leksičkim reliktom koji potiče od **urdhos* 'sir' (И. А. Калужская *Палеобалканские реликты в современных балканских языках (к проблеме румыно-албанских лексических параллелей)*, Москва 2001).

II.2.1.2. Ostala pića

BÚZA, f. 1) ein Getränk aus Kukuruzbrot und Wasser, potio e pane zeae et aqua 2) brezova, der Birkensaft, succus betulae.

U srp. jeziku nalazi se leksema *bóza*, a leksema *búza* je dijalekatski markirana. Osnovno značenje nije se promenilo: 'kiselkasto, osvežavajuće piće ko-

je se pravi od kukuruznog brašna (SANU) i koje se najviše troši za vreme postova u letnje doba (Škaljić)'. Prvobitno bio je to napitak od prosenog brašna, ali pošto je kukuruz zamenio proso, umesto prosenog upotrebljava se sada kukuruzno brašno. Rasprostranio se na Balkanu (izuzev Grčke) za vreme tur. vladavine. *Búza* je veoma staro piće prisutno u toplijim delovima Azije i Evrope, gde je uspevalo proso, poznato je takođe na Kavkazu, u Maloj Aziji, Egiptu i Abisiniji, i svuda se priprema na isti način (Filipović, s. 67). SANU beleži još nekoliko značenja iz terminologije pića: 'sok koji curi iz zasečenog drva; mezgra; vino na dnu bureta, talog; ustajalo nevareno mleko, pena od takvog mleka (Crna Gora)'. Prvi pomeni potiču iz XVIII veka (JAZU).

Ova leksema nalazi se i u balkanskim drugim jezicima sa istim osnovnim značenjem: bug. *буза/боза*, mak. *буза*, rum. *bozǎ* (ERS I, buza). Potiče od tur. *boza*, što je pozajmljeno iz pers. (Škaljić), gde *būza* prvenstveno označava '*napitak od prosenog brašna*'.

KÀVA f., 1) der Kaffee, cafea; „Ustavlja ga gospođa kraljica / Na šećerlu kavu i rakiju."

2) das Kaffeehaus, taberna: v. kavana; „Odšetaše u kavu veliku, Pa sjedoše po kavi velikoj."

Vukov *Rječnik* jedini u srp. leksikografiji navodi tu leksemu kao osnovnu, pored oblika **KÀFA**, koji se prema autoru koristi samo na području Vojvodine i u gradovima:

KÀFA f. (u Srijemu, u Bačkoj, u Banatu i po varošima), v. KÀVA.

U savremenom srp. jeziku prisutna je leksema *kafa*, oblik *kava* je prihvaćen u standardnom hrv. jeziku, a nailazimo na nju i u nekim od srp. govora. Postoji još jedna varijanta ove lekseme koja je karakteristična za područje Bosne i bliža je tur. obliku — **KÀHVA**. U Vukovom delu zabeležena su dva značenja: 'napitak', 'kafana'. SANU daje osim navedenih još nekoliko: 'opšti naziv za zimzelene biljke *Coffea* iz porodice *Rubiceae*, od kojih se najčešće gaje *Coffea arabica* i *Coffea liberica*; semena, zrna ove biljke; napitak spravljen od prženog semena ove biljke; kafana'. Prvi pomeni lekseme *kafa* potiču iz XVII veka, varijanta *kava* pojavljuje se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika*.

U istom je značenju sln. *kava*, bug. *кафе*, polj. *kawa*, češ. i slov. *kava*, rus. *кофе кофей*, ukr. *кава*. Ova pozajmica nalazi se i u drugim evropskim jezicima: ital. *caffe*, franc. *cafe*, nem. *der Kaffee*, eng. *coffe*. Leksema *kafa / kava* potiče iz tur. jezika, gde *kahve* '*kafa*' (ERS II, kafa). Prvobitan izvor je arap. jezik, gde *kahve* 'kafa', ali prvo je taj termin označavao 'vrstu slabog vina'. Naziv potiče od toponima Kaffa, pokrajine u Abisiniji (Etiopija) u kojoj je kafa deo prirodne flore (Sławski). Varijanta *kafa* se pojavila na srp. jezičkom području preko nem. jezika — *der Kaffee* — koji je preuzeo tu leksemu iz ital., a ovaj iz tur. (Gluhak).

LIMUNADA, f. die Limonade, aqua limonata.

Pravilno naznačeni akcenat navodi se u drugom izdanju Karadžićevog dela: *limunáda*. Savremeni rečnici daju isto značenje ka osnovno: 'osvežavajuće (obično zaslađeno) bezalkoholno piće koje se pravi od limunovog soka ili li-

muntusa i vode'. Postoje još dva sporedna: 'umetničko delo koje se odlikuje površnom ili idiličnom predstavom života i sveta, sladunjavošću i jeftinim efektima; vrsta pasulja žute boje (Fruška Gora); matočina, *Melissa officinalis* (Srem)' (SANU). Najranija potvrda potiče iz prvog izdanja Vukovog dela (JAZU).

Nalazi se u svim grupama slov. jezika: bug. *лимонад(ѿ)а*, sln. *limonada*, polj. *lemoniada*, rus. *лимонад*, sa istim značenjem, mada je naknadno u polj. jeziku proširenо na 'osvežavajući napitak od voćnog soka uopšte, vode i šećera'. Leksema je pozajmljena iz franc., gde je *limonade* 'isto', što je izgrađeno prema ital. *limonata* 'limunada, sok od limuna' (Sławski).

RÁSÔ, rasola, m. die Lake vom Sauerkraut, muria.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'slana voda u kojoj se kiseli kupus (zelje), ili usoli meso pre sušenja; salamura'. Da služi istovremeno za ishranu, svedoče etnografski izvori: „Raso se jede s hlebom, a i pije se. Kad se pije raso obično se u njega natroši suva paprika, pa se onda pije" (Grbić, s. 236). U Bosni se koristi i kao lek protiv kostobolje. Na području Hrvatske postoji još jedno značenje: 'suvo meso koje je soljeno u rasolu'. Najranije potvrde potiču iz XVIII veka (JAZU). Ova leksema nalazi se u svim slov. jezicima: bug. *разсал*, sln. *razsol*, polj. *rosół*, rus. *россол*. Kao i u rum. — posuđenica slov. porekla, sa semantičkom specifikacijom 'skuvano u vodi'. Etimologija lekseme nije jasna. Sigurno je da potiče iz psl., s jedne strane navodi se da je postverbal od psl. glagola **rozsoliti sę* (ERS, Machek), s druge je psl. izvedenica od imenice *sol*, izvedena pomoću prefiksa *roz(raz)-*, što znači da je to kontinuant psl. **orz-solъ* (Vasmer, BER).

SÁLEP, m. Salep (ein warmes Getränk mit Honig), potio mellita.

Savremeni rečnici navode dva designata koje obeležava analizirana leksema: 'kaćun, biljka *Orchis hircima Grantz (satynium bircinum L.)*; toplo, zaslađeno medom, sluzavo piće koje se pravi izvarivanjem gomolja istoimene biljke' (MS). Najranija potvrda nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU). Ova leksema nalazi se i u drugim balkanskim jezicima: rum. *salep, salepgiu*, bug. *салеп, салепчия*, mak. *салеп* sa istim značenjima 1) bot. 'biljka' 2) 'napitak' (ERS III, sálep). Pozajmljena je iz tur., gde *salep, saleb* 'isto', što je posuđenica od arap. *sahläb* (Škaljić).

ŠLJÌVOVÎK, m. Pflaumenwasser, aqua prunorum.

MS navode isto značenje kao osnovno: 'čorba ili kompot od šljiva'. Dodata su dva sporedna značenja: 'šljivova komina; drop; sirće od šljivovog koma' (MS, JAZU). Prvi pomeni potiču iz XIX veka. Ova leksema je izvedena od desupstantivnog prideva *šljivov* pomoću sufiksa *-ik* (ERS III, šljiva) i zbog pridevskog karaktera značenja pripada grupi *nomina atributi.* Nalazimo je samo na s-h. jezičkom području.

VÒDA, f. das Wasser, aqua.

Osnovno značenje nije se promenilo:'prozirna tečnost, bez boje, mirisa i ukusa koja je hemijski spoj, jedinjenje vodonika i kiseonika'. Savremeni rečni-

ci navode niz sporednih, motivisanih raznim osobinama primarne realije: 'razne vodene otopine, rastvore, tečnosti slične vodi (mineralna, lekovita); vodene mase jezera, reka (npr. vode Save); opšti naziv za sve reke, jezera, mora i dr. jedne zemlje ili određene teritorije; morska struja'; 'tekućina koju izlučuje organizam ljudski, životinjski ili biljni: mokraća, znoj, suze, pljuvačka'; 'sok koji se dobiva ceđenjem ili kuvanjem voća ili povrća'; 'lek ili kosmetički preparat u tečnom stanju' (SANU). Zbog svoje važnosti i neophodnosti za življenje uopšte, vrši u svim kulturama i simboličku funkciju. Simbolička značenja vode mogu se svesti na tri dominantne teme: izvor života, sredstvo očišćenja i središte obnavljanja (Chevalier, Gheerbrant, s. 755—760). Prvi pomeni lekseme potiču iz XIII veka (JAZU).

S-h. *vòda*, bug. *вода*, sln. *voda*, polj. *woda*, rus. *вода* potiče od psl. **voda*, što je kontinuacija ili ie. kolektiva ***uedōr* 'vode' (Snoj) ili ie. ***vodō* > psl. **vody* što je izgledalo kao psl. genetiv jednine ženske deklinacije -ā- (upor.: ženy) i od toga je načinjen nov nominativ: *voda* (ERS III, voda; Gluhak, Vasmer).

U narodnom jeziku Vukovog doba *voda* se diferencira u vezi sa svojom tempertaurom i svežinom na dve osnovne vrste:

JÙTROŠNJICA, f. Wasser von heute früh, aqua hausta hoc mane: „A moja bi majka jutrošnjicu pila".

Savremeni rečnici navode isto značenje kao osnovno: 'jutrošnja voda (koja je zahvaćena jutros iz bunara, pa je hladnija i svežija naspram jučerašnje ili sinoćne)'. SANU beleži nekoliko sporednih: 'danas ujutru; jutrošnje vreme, ovo jutro, današnje jutro; jutarnje posluženje; jutrenjača (jutarnji napitak, kafa i dr.); jutarnja zvezda; Danica, Zornjača; jutarnja, rana (u atributskoj službi); jutarnji obred i služba, molitva u crkvi'. Najranija potvrda potiče iz prvog izdanja Vukovog *Rječnika* (JAZU). Analizirana leksema je izvedena od prideva *jutrošnji* pomoću sufiksa *-ica*. Ovaj pridev potiče od priloga *jutros* i izgrađen je nastavkom *-nji* (ERS I, jutro).

SÌNOĆNICA, f. vide sinotnica.

SÌNOTNICA, (sinoćnica) f. t.j. voda, Wasser von gestern Abends, aqua hesterna: „A tvoja bi majka sinotnicu pila".

U savremenom srp. jeziku osnovno značenje je drugo, iako takođe motivisano vremenskom specifikacijom radnje: 'ono što se dogodilo sinoć; sinoćno veče'. Kao sporedno navodi se Vukovo: 'voda sinoć natočena, donesena'(MS). Najraniji pomen lekseme nalazi se u prvom izdanju Vukovog rečnika. Leksema *sinoćnica / sinotnica* je izvedena od prideva *sinoćni / sinotni* pomoću nastavka *-ica*. Pridev potiče od vremenskog priloga *sinoć* 'juče noću' koji je izgrađen od imenice *noć* i pokazne zamenice *saj* < psl. **si* 'ovaj; anaforska zamenica;' koja se nalazi u prepoziciji (ERS II, noć; ERS III, saj).

VÒDNJIKA, f. Wasser das im Winter über Holzäpfel gestanden und so angesäuert getrunken wird, aqua acida.

Savremeni rečnici navode isto značenje kao osnovno: ’voda u kojoj prevri razno voće i koja se upotrebljava zimi kao piće’. Osim navedenog daju nekoliko sporednih: ’slabo, razvodnjeno vino ili rakija; surutka; tečnost koja se dobija pri suvoj destilaciji drveta; vodljika’ (SANU). Prvi pomeni potiču iz XVII veka (JAZU). Analizirana leksema je izvedena od desupstantivnog prideva *vodnji* pomoću nastavka *-ika* i nalazi se samo na s-h. jezičkom području (ERS III, voda).

II.2.2. *Alkoholna pića*

MEDÒVINA f. der Meth, mulsum: slatko kao medovina; „S večera me vinom umivale, U ponoći slatkom medovinom”.

U savremenom srp. jeziku dopuštena su dva akcenatska oblika *mèdovina* i *medòvina*. Osnovno značenje nije se promenilo: ’alkoholno piće koje se priprema od razređenog meda’ (MS). U etnografskim radovima nailazimo na informaciju da ovo staro slov. piće sadrži 17% alkohola. Razlog popularnosti na slov. području jeste činjenica da je to istovremeno prostor na kojem je rasprostranjen med. U IV veku *medovina* je bila obično piće kod severnih naroda, a znali su za nju i Grci i Rimljani (Trojanović, s. 103—104). Osim osnovnog značenja rečnici navode nekoliko sporednih: ’vrsta napitka s medom, voda zaslađena medom, medovica (Levač, Temnić); sladak sok voćnog ploda; naziv za razne vrste parazitnih gljivica na lišću, plodovima; bastra (Pirot); čudovište u koje se preobražava po smrti čovek-vukodlak’ (JAZU, SANU). Prvi pomeni osnovnog značenja potiču iz 16. veka (JAZU).

Medovina je izvedena od desupstantivnog prideva *medov*, izgrađena pomoću sufiksa *-ina* (ERS II, med). Imenica *med* ima svoje ekvivalente u svim grupama slov. jezika: scs. *medъ*, sln. *med*, bug. *мед*, polj. *miód*, rus. *мёд*, što potiče od psl. **medъ*.

U analiziranoj građi nalazi se jedan sinonim za ovu leksemu:

ŠÈRBE, -beta, n. vide medovina.

Savremeni rečnici navode dva morfološka dubleta: *šèrbe* i *šèrbet* i potvrđuju isto značenje: ’slatko piće od vode s medom ili šećerom, sladak napitak od uprženog šećera kuvanog s vodom; medovina — alkoholno piće od razređenog meda’ (SANU). U BiH sadržaj realije je sužen i obuhvata jedino bezalkoholno piće: „*šerbet*: med s vodom rastopljen, te to piju oni muhamedovci, koji ne kulanišu alkoholna kakva pića. Osim toga *šerbet* se rekne i onoj šećernoj ili medenoj vodi, koja se uzvari da se zalijevaju tijem razna slatka; napokon *šerbet* se rekne i onoj vodi, koja se nalije teljvu (kahveni talog) od prijašnje pečene kahve” (Zovko, s. 116). Prvi pomeni obeju varijanti potiču iz XVII veka (JAZU).

Analizirana leksema potiče iz tur. jezika, gde je *serbet* ’sok od voća pomešan s vodom i šećerom’, što je arap. provenijencije — *šarab* ’piće’, a to je izvedeno od arap. glagola *šariba* ’piti’. Nalazi se i u drugim jezicima: bug. *шербет*, alb. *sherbet*, ngrč. *σερμπετι* ’isto’. Od ovog arap. glagola vode poreklo dva evropska orijentalizma: *sorbet* i *sirup* (ERS III, šerbe).

PÎVO, n. 1) v. PIĆE (u Srbiji) 2) das Bier, cerevisia.

U savremenom srp. jeziku ova leksema ima osnovno značenje 'piće koje se pravi od ječma, hmelja, kvasca i vode', a drugo 'piće uopšte'(MS). Osim ovih dveju designata JAZU navodi još dva: 'poimeničen glagol *piti* (nomen activi); sinonim za *vino*'. Prvi pomeni lekseme u značenju 'napitak' potiču iz XIV veka, u današnjem osnovnom značenju prvi put se pojavljuje u srp. jeziku u XV (JAZU). *Pivo* spada u grupu starih pića, uzrok njegovog rasprostranjenja je privikavanje skitničkih naroda na stalni život i njihovo ovlađivanje ratarstvom, kao i raspolaganje različitim vrstama žitarica, što je istovremeno uzrok smanjenja upotrebe i na kraju nestanak *medovine* (Trojanović, s. 104). Na području srp. i hrv. jezika vezivanje *piva* za alkoholni napitak je relativno nova pojava, proistekla iz njegove komercijalne proizvodnje (Vlajić-Popović, s. 163).

S-h. *pivo*, bug. *пиво*, sln. *pivo*, polj. *piwo*, češ. i slov. *pivo*, rus. *пиво*, ukr. *пыво* potiče od psl. **pivo*, što je izvedenica od prezentske osnove psl. glagola **piti* pomoću nastavka *-vo* (Snoj).

RÀKIJA, f. der Branntwein, sicera.

Prema MS — 'vrsta jakog alkoholnog pića koje se dobiva destilacijom prevrele komine od voća, grožđa, raznih vrsta žita, krompira, pirinča i sl.'. *Rakija* je vrlo pozno piće, u prvoj polovini XVI veka koristila se kao lek, a manje kao napitak. Situacija se promenila krajem XVI veka (Trojanović, s. 104). Prvi pomen lekseme potiče iz XV ili XVI veka (JAZU).

Prisutna je i u drugim balkanskim jezicima: rum. *rachiu (m.r.), rachie (ž.r.)*, bug. *ракия*, ngrč. *ρακι*, mak. *ракија*. Leksema *rakija* je pozajmica iz tur. jezika, gde je *raqi* 'jako alkoholno piće' i izvedena je pomoću sufiksa *-ja*. Do tur. jezika je prešla iz arap., gde je *(å)raqi* pridev od imenice *aräq* 'znoj, tekućina koja nastaje isparavanjem' (Škaljić). U prvom izdanju rečnika Vuka Karadžića zabeleženi su stilski markirane lekseme za *rakiju*: augm.: **RÀKIJETINA**, **RÀKIJEŠINA**, i dem.: **RÀKIJICA**.

U Vukovom delu navedene su dve lekseme za realiju 'rakija' sa pej. konotacijom:

PIŠÓRA, f. Schimpfwort für eine schlechte RAKIJA, convicium in vinum male ustum.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'rđava rakija' (MS), 'kao da je pišaća' (JAZU).

Ova leksema potiče od glagola onomatopejskog porekla *pišati* (koji se nalazi još u rus. jeziku — *пищать* 'isto', venskom jeziku) pomoću sufiksa *-ora* nejasnog porekla.

ŠLJÓKA, f. die Flitter, der Flitter, der Flinder, bractea auricholci.

U značenju 'šaljivo, pej. slaba rakija, rakija' pojavljuje se samo u MS, sa izvedenicama *šljokati* 'piti šljoku', *šljokar* 'onaj koji pije šljoku'. Nejasnog je porekla.

O rasprostranjenosti *rakije* svedoči veliki broj njenih vrsta zabeležen u Vukovom rečniku. Zbog toga što pripadaju narodnom jeziku (o čemu svedoče

mnogobrojni primeri iz narodne književnosti — JAZU), njeni prvi pomeni potiču iz Vukovog dela. Izgrađene su prema istom modelu: pridev izveden od sirovine od koje nastaje poimeničen pomoću sufiksa *-ica* ili *-ača* (izuzev lekseme *komadara*).

JÀBUKOVAČA, f. der Cider, cidrus.

S današnjim naglaskom se pojavljuje u drugom izdanju Vukovog dela. Savremeni rečnici navode nekoliko kulinarskih značenja: 'rakija od jabuka; vino od jabuka; sok od jabuka; pita sa jabukama, savijača nadevena iseckanim jabukama', kao i s njom nepovezana: 'grana, štap jabukovog drveća; biljke iz porodice jabuka (Pomoideae); ime mesta blizu Kragujevca u Srbiji' (SANU). Najraniji pomen lekseme nalazi se u prvom izdanju Vukovog rečnika (JAZU).

Jabukovača potiče od desupstantivnog prideva *jabukov*, poimeničenog pomoću nastavka *-ača* (ERS II, jablan). Pridev *jabukov* izveden je od imenice *jabuko* koja je prisutnana na celom slov. prostoru sa istim značenjem: bug. *ябълка*, sloven. *jabolko*, rus. *яболко*, polj. *jablko*, češ. *jablko*, st-slov. *jablъko, ablъko*, i potiče od psl. **(j)ablъko*: *(j)ablo* sa sufiksom *-ъko* pomoću kojeg su nastajali deminutivi.

U prvom izdanju Vukovog *Rječnika* navodi se dodatno jedna vrsta *jabukovače*:

PREVARÈNIK, -íka, m. prevarena jabukovača, übrsottener Cider, cidtus coctus.

Savremeni rečnici citiraju Vukovu definiciju, sa primedbom da ne postoje nikakve druge potvrde. Leksema je izvedena od trpnog prideva *prevaren* koji potiče od glagola *prevariti*, pomoću nastavka *-ika*.

KOMÀDARA, f. rakija od kukuruza ili drugog kakva žita, der Kornbranntwein, vinum ustum e frumentum. Srblji takovu rakiju ovako ispeku: namijese dosta ljeba i ispeku, pa iskomadaju u kacu i naliju vodom; kad to ukisne i prevri, onda peku rakiju.

Savremeni rečnici navode isti opis realije: 'rakija od kukuruza, žita, komada hleba i sl.', kao najstariju potvrdu citiraju definiciju iz prvog izdanja Vukovog rečnika (SANU, JAZU). Leksema *komadara* je izvedena od imenice *komad* pomoću nastavka *-ara* (ERS III, komad).

Imenica *komad* je pozajmica iz ngrč., gde *κομματι(ον)* 'komad, deo' (što je dem. od *κομμα* 'zarez') i nalazi se u drugim južnoslov. jezicima: bug. *комат* narod. 'veliko parče hleba', mak. *комат* 'komad, parče hleba', sln. *komad* 'komad, deo'. Njene tragove nalazimo i na istočnoslov. području, u srus., gde je *комать* 'komad, deo' (Snoj).

KÒMOVICA f. der Treberbranntwein, lora usta. **KÒMOVAČA** f. v. komovica.

Za obe lekseme u savremenim rečnicima nalazi se ista definicija: 'rakija koja se dobiva destilacijom koma ili komine' (MS). Prvi pomeni obeju leksema potiču iz XVIII veka (JAZU).

Leksema *komovica* je izvedena od prideva *komov*, poimeničenog nastavkom *-ica*. Imenica *komovača* je izgrađena na isti način, s tim što pomoću drugog sufiksa *-ača* (ERS II, kom).

Imenica *kom* 'izmuljano i prevrelo grožđe ili drugo voće pripremljeno za dobivanje vina, pečenje rakije, dobivanje ulja' (SANU) nalazi se i u drugim slov. jezicima: bug. *комина*, ukr. *кім, кому*, češ. *kominy* (množ.) 'isto', kao i u grč., gde *κωμυς*, *-υθος* 'snop, svežanj' (Vasmer).

KRÙŠKOVICA, f. der Birnbranntwein, vinum ustum e piris.

Savremeni rečnici kao osnovnu leksemu navode imenicu *krušovača*, a pri odrednici *kruškovica* upućuju na prvu od navedenih (SANU). Došlo je i do akcenatske promene, jer danas obe lekseme imaju kratkosilazni umesto kratkouzlaznog — navedenog u prvom izdanju Vukovog dela. Značenje ovih leksema nije se promenilo: 'rakija dobivena destilacijom prevrelih krušaka' (MS). Najranija potvrda potiče iz Vukovog *Rječnika* (JAZU).

Obe lekseme su izvedene od desupstantivnog prideva *kruškov* nastavkom *-ica* i *-ača* (ERS II, kruška). Imenica *kruška* ima svoje leksičke ekvivalente u svim grupama slov. jezika: bug. *круша*, sloven. *hruška*, rus. *грушa*, ukr. *хрушa, хрушка*, polj. *gruszka*, češ. *hruška*, koji potiču od psl. **gruša: *kruša* od koje je izveden deminutiv **grušьka: *krušьka* (Sławski).

ONÂJZOVICA, f. der Anisbranntwein, vinum ustum ex aniso.

MS izostavlja ovu leksemu, nalazimo je u JAZU, gde: *ónajzovica* '*rakija od onajza*', s informacijom da je zabeležena samo u Vukovom delu. Izvedena je od desupstantivnog prideva *onajzov* pomoću nastavka *-ica*. Leksema *onajz* je pozajmica iz grč., gde *anison* 'anis'. Oblik sa -aj- umesto -i- je pozajmljen iz srnem. *Aneis(e).* Promena a > o je nejasna (ERS I, anason).

ÒSKORUŠOVAČA, f. 1) ein Stock von Sperberbaum, baculus sorbeus 2) Branntwein von Arlesbeere, vinum ustum e sorbo.

ÒSKORUŠOVICA, f. rakija od oskoruša.

MS za isti designat navodi kao osnovnu leksemu imenicu *òskorušnjača*, sa drugom akcenatskom varijantom *oskorušnjača*, uz koju daje sinonime — *oskorušovača* i *oskorušovica*. Leskema *oskorušovača* i danas ima prvo značenje 'oskorušov štap', a drugo 'vrsta rakije od oskoruša'. Najstarija potvrda se nalazi u prvom izdanju Vukovog dela. Obe lekseme izvedene su od prideva *oskorušov*, sufiksima *-ača* i *-ica* (ERS II, oskoruša). S-h. *oskoruša*, sln. *oskoruša, oskoriš*, ukr. dijal. *скорухи*, češ. *(v)oskoruše*, polj. *skorusza, skoruch* 'drvo, plod' (BER) potiče iz psl. **oskorušь* < **oskoruhь* < **oskorъ* (Gluhak).

PREPEČÈNICA, f. t.j. rakija, abermal gebrannter Branntwein, vinum bis ustum.

Prema savremenim rečnicima 'dva ili više puta prepečena rakija; prepeka, prijepek' (MS).

Najstarija potvrda se nalazi u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

Ova leksema je izvedena od trpnog prideva *prepečen* od glagola *prepeći* koji je izgrađen pomoću prefiksa *pre-* od glagola *peći*, posvedočenog u svim ostalim grupama slov. jezika: bug. *ѣка*, sln. *peči*, rus. *ѣчь, ѣку*, polj. *piec*, scs. *pešti, peką*, i koji potiče od psl. **pekti, peką* sa prvobitnim značenjem 'peći na otvorenoj vatri'(ERS II, peći).

RTNICA, f. der erste (stärkste) Branntwein, vinum ustum pimura.

Prema savremenim rečnicima — 'rakija koja prva poteče iz kazana, prvenac, bašica' (MS). Najstarija potvrda se nalazi u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU). Leksema *rtnica* je izvedena od prideva na *-n*, od imenice *rt*, koji je potvrđen samo u izvedenicama, pomoću sufiksa *-ica* (ERS III, rt).

ŠLJÌVOVICA, f. der Pflaumenbranntwein, vinum ustum e prunis.

Pravilan akcenat se navodi u drugom izdanju Vukovog *Rječnika*: *šljȉvovica*. Prema savremenim rečnicima značenje se nije promenilo: 'šljivova rakija' (SANU). Postoje različite vrste *šljivovice*, u zavisnosti od sorte šljiva od kojih se sprema: „Narod poznaje ove vrste rakije: šljivovicu (od raznih vrsta šljiva, kao *crvenjaču* od crvenače, *belošljivu, bekaču* od belošljive i *madžarku* od madžarke). Crvenjača i belošljiva se zovu još *ranka* što rano stižu" (Pavlović, s. 69). U BiH za isti designat postoji još jedna leksema: „*Šljiva*: rakija od šljiva, šljivovica" (Zovko, s. 116). Najstarija potvrda lekseme nalazi se u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU). Leksema *šljivovica* potiče od desupstantivnog prideva *šljivov* poimeničenog sufiksom *-ica*. Pridev *šljivov* je izveden od imenice *šljiva* koja je sekundaran štokavski oblik prema primarnom *sliva* (ERS III, šljiva) i koja je prisutna na celom slov. jezičkom prostoru: bug. *слива*, sln. *sliva*, rus. *слива*, polj. *śliwa*, češ. *sliva*, što potiče od psl. **sliva* — poimeničenog prideva ženskog roda **slivъ (jь)* 'plav, plavkast' (Snoj).

TRÈŠNJOVICA, f. Kirschbranntwein, vinum ustum e cerasis.

TRÈŠNJOVAČA, f. 2) v. trešnjovica.

U savremenom srp. jeziku osnovna leksema je *trešnjovica*, a za *trešnjovaču* se navodi kao prvo značenje 'štap, batina od trešnjevog drveta'. MS upućuje na odrednice sa pravilnim fonetskim promenana — *trešnjevica* i *trešnjevača*, navodeći pri drugoj još jednu realiju: 'trešnjak'. Najranija potvrda potiče iz prvog izdanja Vukovog rečnika, u drugom se pojavljuje pravilan akcenat: *trešnjovica*, *trešnjovača* (JAZU). Obe lekseme potiču od desupstantivnog prideva *trešnjov* i izvedene su nastavcima *-ica* i *-ača* (ERS III, trešnja). Imenica *trešnja* ima svoje ekvivalente (isto začenje) u drugim slov. jezicima: bug. *череши́ща*, rus. *черч > ùщня*, polj. *czereśnia*, stpolj. *trześnia, trzaśnia* i potiče od psl. **čerša, *čeršьnja* (kasnija varijanta prema modelu *viš-ьnja*), što je pozajmica iz nar. lat. (Sławski).

ZAGÒRELICA, f. np. rakija, angebrannter Branntwein, adustus, „Dajte one zagorelice."

Savremeni rečnici navode istu definiciju: 'zagorela rakija' (SANU). JAZU izostavlja tu odrednicu. Najstariji pomen potiče iz prvog izdanja Vukovog de-

la. Leksema *zagorelica* je izvedena od radnog prideva glagola *zagoreti* pomoću nastavka *-ica* (ERS I, gorjeti).

VÍNO, n. der Wein, vinum.

Prema savremenim rečnicima — 'opojno piće koje se dobiva vrenjem šećera voćnih sokova, najčešće soka od grožđa' (SANU). Oblik u množini se upotrebljava, kada je reč o vinu iz različitih mesta, vremena i vrsta, npr. dalmatinska vina, mlada vina etc., a u Dubrovniku i Baranji u tom značenju koristi se oblik *vinija*. Razlikuje se vino: astalsko/stono, desertno, suvo, slatko, mlado, staro. Dodatno navode se tri nekulinarska značenja: 'vinova loza, vinograd; vrsta igre; ono što izaziva zanos, opojnost' (JAZU, SANU). *Vino* je bilo poznato već u antičko doba na Bliskom istoku, odakle se rasprostranilo zajedno s vinogradarstvom u zemljama zapadne i srednje Evrope, a potom na drugim kontinentima (Encyklopedia PWN, winiarstwo). Na Balkanu su doprineli tome Rimljani koji su osnovali na području svojih provincija vinograde. Osim „profane" upotrebe, *vino* dan danas vrši značajnu funkciju u religiji i kultu. U obrednoj simbolici, ono je zamena za krv koja u narodnim shvatanjima označava dušu, dakle život i zato je dobilo tako veliki značaj u kultu mrtvih kao žrtva precima o čemu svedoče običaji povezani zadušnicama ili Božićem, istovremeno u najznačajnijim obredima prelaza u čovekovom životnom ciklusu. Pijenje vina je oduvek imalo religijski karakter i simbolizovalo sjedinjenje s bogom. I kada je reč o sklapanju pobratimstva, vino se koristi umesto krvi, koja je imala tu ulogu u primitivnim društvima (Čajkanović 1, s. 383—391).

Prvi pomeni lekseme u osnovnom značenju potiču iz XIII veka. Razlikovanje vrsta vina po boji, starosti, kvalitetu i kvantitetu, poreklu pojavljuje se u spomenicima u XVI veku (JAZU).

S-h. *vino*, sln. *vino*, bug. *вино*, mak. *вино*, rus. *вино*, češ. slov. *vino*, polj. *wino* potiče od psl. **vino*. Postoji nekoliko teorija o poreklu ove psl. lekseme. Prva govori o tome da je to posuđenica, ali razni etimološki izvori tretiraju je na različiti način. Noviji (Snoj) smatraju da je pozajmica iz lat. *vinum*, drugi navode teorije da je gotskog, ili tračkog porekla (ERS III, vino). Vasmer smatra da je to drevni mediteranski termin, jer ova leksema nije prisutna u indoiranskim jezicima, a Mladenov izvodi je od ie osnove *uei-*.

U ekscerpiranoj građi nalazi se deminutivan oblik navedene lekseme: **VÍNCE**, kao i jedan arh. sinonim lekseme *vino*:

LÒZOVINA, f. (st.) v. vino „Pa sjedoše piti lozovinu".

Savremeni rečnici daju kao osnovno značenje — 'stabljika vinove loze, grana, mladica vinove loze sa lišćem; lozovo lišće', kao drugo navodi se Vukovo 'vino od grožđa' (SANU). Daju još tri pokr.: 'jelo od mladog lozovog lišća (BiH); loza, divlja nekultivisana loza (Istra); naziv mesta u Srbiji u kragujevačkom okrugu' (SANU, JAZU).

Leksema je izvedena od desupstantivnog prideva *lozov* pomoću nastavka *-ina* (ERS II, loza).

U prvom izdanju Vukovog rečnika zabeležene su stilski markirane lekseme za istu realiju:

CAVÀRIKA, f. Schimpfwort für einen schlechten Wein, convicium in vinum malum.

Prema MS je isto 'slabo, rđavo vino', dodate su sinonime — *cevarika* (Srbija), *cavarija* (Dalmacija), *civor* (Leskovac). Prvi pomen leksme potiče iz prvog izdanja Vukovog rečnika (JAZU). Etimologija je nejasna, možda potiče od rum. *ciprig, ţiprig*, ali odnos srp. i rum. reči je nejasan. Moguće je da je to leksički ostatak iz starodalmatinskog jezika.

VÎNKO LOZIĆ, m. eine komische Personifizierung des Weins (etwa Weinhold Rebmann), Iacchus: „udario ga je Vinko Lozić u glavu" t.j. opio se.

Značenje ove lekseme je isto — 'šaljiv. personifikovan naziv za vino' (MS). Jedino navodi se jedna njena varijanta — *Vinko Lozović* (SANU). Prvi pomeni potiču iz XVIII veka. U savremenim rečnicima pojavljuje se akcenat još nad drugim od elemenata analizirane fraze — *Lòzić* (SANU). Leksema potiče od dveju imenica *vino* i *loza*, izgrađena je pomoću sufiksa *-ko* koji služi građenju imena (upor. Zdravko, Branko) i *-ić* karakterističnog za srp. prezimena (upor. Vuković, Jovanović).

U semantičkom polju *vino* nalazi se samo pet leksema koje označavaju pojedine vrste, što svedoči o manjoj popularnosti tog alkoholnog pića u to doba (Đorđević 2, s. 51):

ÒMUĆINE, f.pl. gerüttetes Aeberblaosel von Wein, Arrak, reliqiae vinum usti.

Pravilan akcenat navodi se u drugom izdanju Vukovog dela — *ómućine*. U savremenom srp. jeziku ova leksema ima proširenо značenje: 'mutno vino ili rakija sa dna suda, mutljaz' (MS). Potvrde lekseme nalaze se samo u Vukovom *Rječniku* (JAZU). Leksema je izvedena od glagola *omutiti* 'postati mutan'.

PÙNTVAIN, m. ungegorher Wein, um damit den Wermuthwein zu verfüssen, vini (musti) genus.

Ovu leksemu navodi samo u JAZU sa potvrdama iz Vukovog rečnika i knjige P. Bolića „*Slovarъ vinodělca*" iz iste godine, gde je dato značenje: 'neprevrelo slatko vino kojim se zaliva i zaslađuje bermet; šira, mastika, mošt'. U Sremu se stavlja u njega salicilna kiselina da ne prevri i tako se drži u zatvorenom sudu (JAZU). Analizirana leksema je pozajmljena iz nem., tačnije je fonetski zapisana nem. leksema **der Buntwein**.

RÛJNO VINO, n. (st.) gelblicher Wein, vinum fulvum: „Đe junaci rujno vino piju" „Jes' video rujno vino" RÙJEVO VINO, n. (st.) v. rujno: „Suva ljeba i rujeva vina."

Obe lekseme pripadaju narodnom jeziku, u MS za isti designat navodi se odrednica *rùjevina* 'vino crvenkaste boje, ružica'. A navedene u Vukovom *Rječniku* spominju se jedino kao sinonimi iz narodne književnosti (MS). Prvi pomeni nalaze se u delima iz druge polovine XVI veka (JAZU). Obe lekseme su višečlane, specifikaciju značenja uzrokuje pridevski deo *rûjan*, *rùjevan* 'žut,

žućkast, crven, crvenkast' koji je nastao od imenice *ruj* pomoću nastavka *-an*. Ova izvedenica je motivisana bojom.

ŠÌLER, m. (u Sremu) der Schiller(wein), vinum helvolum.

Savremeni rečnici daju sledeću definiciju realije: 'vrsta crvenog vina, kominjak'. Detaljni semantički opis nalazimo u etnografskim izvorima: „Ako se prilikom otakanja crnog vina ostavi malo od njega u komini, pa se u nju još sipa voda, onda se dobije vino *šiler* — najslabije od svega drugog" (Mijatović, s. 15). Najranije posvedočenje potiče iz 1816. godine (JAZU). Ova leksema je pozajmica iz nem. jezika, tačnije je fonetski zapisana nem. leksema: **der Schiller** koja je skraćenica od **der Schillerwein** 'posebna vrsta vina od belog i crvenog grožđa' (K. D. Buntig, *Deutsches Wörterbuch*, Chur 1996).

VIŠNJOVĪK, m. der Weichselwein, vinum e ceraso aproniano Linn.

Akcenat pojavljuje se u drugom izdanju Vukovog dela — *višnjovik*. MS izostavlja tu leksičku odrednicu. Do danas nije se promenilo njeno značenje — 'vino od višanja, višnjevik' (JAZU).

Najranija potvrda nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika*.

Ova leksema je izvedena od desupstantivnog prideva *višnjov* nastavkom *-ik* (ERS I, višnja).

II.1. OBREDNA I OBIČAJNA HRANA

II.1.1. *Jela*

ČÉSNICA, f. das Weihnachtsbrot. Česnicu treba da umijesi domaćin na Božić ujutru od šenična brašna kao pogaču. Obično je da metnu u česnicu po jednu paru, ili kakav drugi novac (srebrni ili zlatan); pa kad sjednu ručati, onda izlome česnicu, i svakome dadu po jedan komadić: u čijem komadiću bude onaj novac, onaj kažu da će biti najsretniji one godine.

Savremeni rečnici navode isto značenje: 'pogača ili pita koja se priprema za Božić i u koju se obično stavlja zlatan ili srebrni novac' (MS). Na osnovu sačuvanih na području Hercegovine obreda (Čajkanović 2, s. 157) može se zaključiti da i *česnica* je vršila žrtvenu funkciju. Danas prvi njen komad je posvećen Bogu, a ostali komadi dele se stvarnim ili zamišljenim učesnicima na gozbi. Paralele sa paganskim obredima kod polapskih Slovena, koje je zabeležio Sakso Gramatik u delu „Gesta Danorum" oko 1200. god. dovode do zaključka da je ovaj božićni obred paganskog porekla i namenjen je bio slov. vrhovnom bogu.

Najranija potvrda nalazi se u prvom izdanju Karadžićevog dela (JAZU). Analizirana leksema je derivat od imenice *čêst* 'komad, deo', koja je psl. porekla: **čęstь* (upor. polj. *część*, rus. *часть*, bug. *часть* 'isto'), izveden pomoću sufiksa *-nica* (ERS I, česnica).

KOLJÎVO, n. gekochter Weizen, der bei dem Todtenmale (na daći) und am Patrontage (na slavi) von Priester gesegnet, und von den Gästen verkostet wird (triticum) siliceruium.

Pravilan akcenat pojavljuje se u drugom izdanju Vukovog *Rječnika*: *kȍljīvo*. Sadržaj realije nije se promenio: 'kuvana pšenica pomešana sa šećerom i orasima, koju po običaju pravoslavnih Hrišćana sveštenik blagosilja i preliva vinom, priprema se za slavu i daću; žito; panahija' (MS). Pripremanje *koljiva* za slavu i daće ima svoj izvor u paganskom kultu predaka, kojim se žrtvovala pre svega pšenica, samo što ih je prihvatila i hrišćanska crkva i dala im svoje — hrišćansko objašnjenje (Čajkanović 2, s. 124). Prvi pomeni lekseme nalaze se u XIV-vekovnim spomenicima (JAZU). Ova leksema je prisutna u svim jezicima zemalja pravoslavne veroispovesti, jer pored kulinarske terminologije spada u grupu pravoslavnih crkvenih termina: bug. *коливо*, rum. *colivă*, rus., brus., ukr. *коливо*, ngrč. *κολυβα*, što poitče od sgrč. *κολ(λ)υβον* 'isto' (ERS II, koljivo).

PEČÈNICA, f. 1) der Weihnachtsbraten, sus assata die festo nativitatis Christi. Pečenica obično biva čitavo krme (prase ili nazime, a kod gazda, đe mlogo čeljadi ima u kući, i nazimac od dvije godine), a može biti i ovca, kod siromaa i ćurka; đekoji ispeku i krme i ovcu. Pečenicu jošte s jeseni počnu pomalo priranjivati (ne traži se pečenica u oči Božića), a pred Božić ma nekolike neđelje dana zatvore je u obor pa rane kukuruzima i mećom. Pečenica se ubiju i ispeku na Badnji dan; pa se poslije onako ladna jede do malog Božića. 2) Art Rostbrat mit Souce, bubula assata.

JAZU navodi sledeća značenja: 'pečenje, pečeno meso kao jelo; pečenje za Božić; živo krme koje je određeno da se zakolje za Božić; deo čovečjeg tela između plećaka (Slavonija); vrsta ribe'. MS koji predstavlja noviji leksički fond srp. jezika, izostavlja realiju istaknutu u Vukovom *Rječniku*. Navodi je jedino u okviru izreka: *božićna pečenica* 'mlado prase, jagnje i dr. koje se peče o Božiću'. Etnografski izvori dopunjavaju podatke o načinu spremanja *pečenice*: „Pečenica se kolje na Tucin dan ili na Badnji dan. Prase za pečenicu nameni se znatno ranije i hrani se odvojeno od ostale prasadi. Kolje se do podne, i nikako sekirom, već nožem. Peče se na ražnju, a u usta joj se stavi jabuka ili dunja. Pojedinim delovima pečenice pridaju se lekovita svojstva: srcu, bubrezima, slezini i jetri, a posebna snaga pridaje se glavi" (Grubačić, Tomić, s. 200). Prvi pomeni lekseme tiču se designata 'pečeno meso' potiču iz XVII--vekovnih izvora (JAZU). S-h. *pečenica*, sln. *pečenica* 'sveža kobasica od krupno naseckanog svinskog mesa i začina', derivat je izgrađen od trpnog prideva glagola *pećі*: *pečen*, pomoću sufiksa *-ica* (ERS II, pèći).

PÒSKURA, f. (angeeignet aus *προφορά*) die Hostie, panis litrugicus.

Pravilan akcenat pojavljuje se u drugom izdanju Karadžićevog dela: *poskura*. Sadržaj designata nije se promenio: '*obredni hleb u pravoslavnoj liturgiji*' (MS). Najranija potvrda nalazi se u prvom izdanju Vukovog rečnika (JAZU). Srp. *poskura* je pozajmljena iz ngrč., gde *proscora* 'prinos', što je izvedeno od glagola *projcerw* 'žrtvovati, dati kao žrtvu'. U srp. jeziku su dodatno izvršeni fonetski procesi: disimilacija suglasnika: *p-f* > *p-k* i *r-r* > *ø-r*. U drugim jezicima nalaze se oblici bliži izvornom: bug. *ūросфора*, rum. *prosfora* (ERS III, prosfor).

U analiziranom leksičkom fondu nalazi se stilski markirana leksema kao obeležje iste realije:

POSKÙRICA, f. dim. v. poskura.

Sadržaj designata je isti: 'dem. *poskura*' (MS). U Sremu, na dan Zadušnica *poskurice* se iznose na groblje, to su mali okrugli hlepčići sa utisnutim znakom poskurnjaka (slovceta, pečata) (Radulovački, s. 57). JAZU navodi dva sporedna značenja, zabeležena u XIX veku: 'neka posebna palačinka (Dubrovnik); nadimak čoveku čija je majka poskuričara tzn. pravi poskurice za crkvu'. Obe realije izostavlja MS. Najstarija potvrda lekseme u osnovnom značenju potiče iz prvog izdanja Vukovog dela (JAZU).

Srp. *poskùrica* je izvedena od osnove *poskura* nastavkom *-ica* (ERS III, prosfor).

POSTÙPAONICA, f. der Gehkuchen, placenta primae itionis. Kad počne dijete ići, onda umijese pogaču, pa skupe svu đecu (koja mogu trčati) i momčad iz kuće, te je izlome đetetu više glave, kako koje odlomi komad, a ono bježi odande (da i ono dijete onako trči).

Savremeni rečnici navode dve akcenatske varijante: *postùpaonica* i *postupaònica*. Sadržaj realije je isti: 'pogača koja se daje drugoj deci kad sopstveno dete prohoda' (MS).

Najranija potvrda lekseme nalazi se u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* (JAZU).

Srp. *postupaonica* je derivat od radnog prideva muškog roda od glagola *postupati* 'zakoračiti, hodati': *postupao*, izgrađen sufiksom *-nica* (ERS II, stupiti).

VÀRICA, f. (dim. v. vara?) Žito što se po običaju kuva na Varindan: metne se u jedan lonac, ili u kotao od svakoga žita i variva, te se skuva zajedno, pa se jede poslije, drugi i treći dan, pošto se oladi; i zato se pjeva: Varvarica vari, / A Savica ladi, / Nikolica kusa."Varica se obično, gotovo svuda, pristavi jošt u veče uoči Varina dne), pa se u jutru gleda s koje je strane navrela, te na onoj strani siju žita one godine: zašto kažu da će onamo najbolje roditi. „Navrela vara od Dundulova dola (pripovijetka Erc.)", das Gericht, so auf Barbara üblich ist, ferculum solemn die festo S. Barbarae: „Područuje Varica Božiću: / pošlji mene od prasca nožicu, / da začinim varicu šenicu" (pjeva se Božiću poslije Varina dne).

Pravilan akcenat navodi se u drugom izdanju Vukovog dela: *vàrica*. Osnovno značenje nije se promenilo: 'obredno jelo od žita koje se kuva s raznim povrćem, a koje se priprema za dan sv. Varvare (18.12. prema kalendaru pravoslavnih praznika)' (MS). Postoje i sekundarna značenja: 'nar. pšenica; gomila ljudi; mešavina nečeg raznovrsnog; zbrka; vara: parohija, nurija' (SANU). Najraniji pomen lekseme u osnovnom značenju potiče iz prvog izdanja Vukovog dela (JAZU). Srp. *varica* 'obredno jelo' sa etimološke tačke gledišta vezuje se za naziv praznika za koji se priprema: dan sv. Varvare. Tvorbena osnova je narodna varijanta imena Varvara: *Vara*, formalno je deminutivni oblik izveden pomoću sufiksa *-ica* (Vuković, s. 264).

VASÌLJICA, f. kolač što se po običaju mijesi na mali Božić, eine Art Schmalzbrot auf den Basilitag, panis S. Basilii(?).

U standardnom srp. jeziku prisutan je oblik:, *vasìlica* a *vasìljica* pripada grupi dijalektizama. Sadržaj realije nije se promenio: 'kolač koji se po običaju mesi za Mali Božić (Novu godinu), dan sv. Vasilija (14.01. prema kalendaru pravoslavnih praznika)' (SANU). Kao sporedno značenje navodi se: 'Mali Božić, dan sv. Vasilija' (JAZU). Više podataka o ovoj realiji nalazimo u etnografskim izvorima: „*Vasilica* se mesi tako, što se napravi posna pogača ili nenadevena pita, ili ma kakvo testo u koje se stavi novčić, i za ručkom svakom od ukućana nameni po komad" (Grubačić, Tomić, s. 200). „Ukrašavali su je trima cevima od tkanja uvezanim crvenom vunom. Ukrašavani delovi kolača davani su živini" (Radulovački, s. 62).

Najstariji pomen u primarnom značenju potiče iz prvog izdanja Vukovog *Rječnika* (JAZU).

Srp. *vasìlica* je derivat od imena sveca, čiji praznik se slavi tog dana kada se je priprema: *sv. Vasilija*, izveden je pomoću sufiksa *-ica* (Vuković, s. 264).

II.1.2. *Pića*

DOBRÒDOŠNICA, f. čašavina ili rakije, što se daje onome, koji dođe, za *dobrodošao*: „Dobro mi došao" (tako se reče kad mu se pruži čaša), der Willkomm, poculum salutatorium.

U standardnom srp. jeziku za ovu realiju postoji leksema: *dobròdošlica*, a navedena u Vukovom delu je arh.. Savremeni rečnici navode sledeća značenja: 'pozdrav (rečima, pesmom, svirkom) nekome, čiji je dolazak rado očekivan; dobre želje povodom nečijeg dolaska; čaša pića koja se ispija za nečiji rado očekivan dolazak, zdravica koja se podiže tom prilikom; doček, prijem'; u atributskoj službi, uz imenice ženskog roda: 'koja predstavlja izraz dobrih želja povodom nečijeg dolaska' (SANU). Najraniji pomen tiče se realije 'čaša pića' i nalazi se u prvom izdanju Vukovog dela (JAZU). S-h. *dobròdošnica* potiče od sintagme *dobro došao* 'pozdav upućen onome koji dolazi', od koje je nastao pridev *dobrodošan* (posvedočen u narodnim pesmama), što čini tvorbenu osnovu za analiziranu leksemu, izvedene nastavkom *-ica*. Oblik prisutan u standardnom srp. jeziku: *dobròdošlica* je izgrađen direktno od gore navedene fraze takođe nastavkom *-ica* (ERS I, doći).

U leksičkom inventaru obrednih i običajnih pića nalazi se jedan sinonim analizirane lekseme:

ÒŽĐELDIJA, f. v. dobrodošnica: „Dadoše mu trideset ožđeldija, Ožđeldija i dobrodošnica."

U JAZU kao osnovna odrednica navodi se fonetska varijanta: *hòšđeldija*. MS izostavlja ovu odrednicu. Sadržaj realije je ostao isti: 'dobrodošlica'. Najranija potvrda potiče iz prvog izdanja Karadžićevog *Rječnika* (JAZU). Srp. *ožđeldija, hošđeldija* posuđenica je iz tur. jezika, gde *hoş geldi* 'dobro došao', što je takođe sintagma koja se sastoji od prideva *hoş* 'lepo, dobro, ugodno'

(što je pers. provenijencije: pers. *hōš, hūš* 'isto') i 3. lica part. perf. act. glagola *gelmek* 'doći' (Škaljić, hòšđeldija).

VARENIK, m. vruće zamađeno i zabibereno vino, što se po običaju pije na Božić prije jela (u Srijemu i u Bačkoj); eine Art Weinsuppe mit Honig und Pfeffer, besonders auf Weihnachten üblich; potoinis genus.

Akcenat se pojavljuje u drugom izdanju Vukovog dela: *varènīk*. S drugim naglaskom i istim značenjem *varénīk* je zabeležen na Braču (JAZU). Savremeni rečnici navode proširenu definiciju: 'vareno, kuvano vruće piće, vino ili rakija (Vojvodina)' (SANU). Tačniji opis designata nalazi se u etnografskim materijalima: „*Varenik* je zaslađeno crveno vino začinjeno cimetom ili karanfilićem (klinčićima) koje se pije ritualno prilikom proslavljanja Hristovog rođenja, za Božić" (Radulovački, s. 49). Osim navedenog značenja SANU dodaje četiri sporedna značenja: 'kuvan sir, cicvara od sira; tvrdi sir (BiH); vrsta kolača; odvar'. Najraniji pomeni lekseme u osnovnom značenju potiču iz spomenika XVIII veka (JAZU).

S-h. *varenik* izveden je od trpnog prideva glagola psl. porekla *variti* (upor. polj. *warzyć* 'zast. gotować', rus. *варить*): *varen*, izgrađen nastavkom *-ik*, što je pvobitno označavalo 'nešto vareno, kuvano', a s vremenom došlo je do specifikacije pojedinih realija (ERS III, vrijeti).

ZDRÀVICA, f. čaša, što se pije u zdravlje, der Gesundheitstrunk, propinatio.

Pravilan akcenat pojavljuje u drugom izdanju Vukovog dela: *zdràvica*. Savremeni rečnici navode sledeća značenja: 'kraći govor ili formula od nekoliko reči uz čašu koja se ispija za nečije zdravlje, u čast ili za uspeh nečega; čaša i piće koje se pri tom ispija; posluženje, čast koja se nudi svatovima u prolazu ili se šalje nekome u znak poziva na kakvu svečanost; vino pogodno za posluženje da se njime počasti gost; dar, poklon kao uzvrat za poziv u svatove; sud za piće namenjen posluženju i nazdravljanju; slava, krsno ime; dobro zdravstveno stanje; naknada koju je ubica davao srodnicima ubijenog pri umiru, krvina; kijavica, prehlađenje'. O običaju pijenja *zdravica* svedoče i etnografski izvori: „Kada je gost u kući, o seoskoj ili porodičnoj slavi, ispijaju se zdravice — nazdravlja se u zdravlje domaćina i ukućana, za napredak kuće i imanja" (Radulovački, s. 49). Najraniji pomen nalazi se se u XVI-vekovnim izvorima (JAZU). S-h. *zdràvica*, izvedenica je od prideva psl. porekla *zdrav* (upor. sln. *zdrav*, polj. *zdrowy*, rus. *здоровый*, psl. **sъdorvъ*), izgrađena pomoću sufiksa *-ica*. Kao pozajmljenica slov. porekla nalazi se u rum. jeziku: *zdraviţca* 'isto', kao i u ngrč.: *σδραβιτσα* 'puna čaša' (ERS III, zdrav).

III. LEKSIČKO-SEMANTIČKA ANALIZA

III.1. *Odnos semema i leksema*

Osnovna podela tipova relacija između lekseme i sememe zasniva se na dvodelnoj koncepciji znaka. Formalni, zvukovni deo koji pripada leksikonu je

leksema, a **semema** predstavlja sadržinski deo — leksičko značenje, od kojeg pri definisanju termina uzimamo u obzir jedino designaciju.

Prema fizičkom kriterijumu, lekseme mogu se podeliti na jednočlane i višečlane (Šipka, s. 23). Obe vrste su zastupljene u analiziranoj građi, iako je druga grupa znatno manja od prve. U nju spadaju sledeće dvočlane lekseme: jalova čorba, rovito jaje, rujevo vino / rujno vino, Vinko Lozić. Sve ostale formalno pripadaju prvoj od navedenih grupa.

U ekscerpiranoj građi nalazi se niz leksema kod kojih odnos semema i leksema iznosi 1:1, reč je o pojavi monosemije. U tu grupu spadaju sledeće lekseme: alva, baklava, jalova čorba, mandara, rezanci, satrica, cipovka, lepinja, ječmenica, prosenica, ražovica, ćaija, medenjak, pita, gužvača, tašci, zerde, kajgana, rovito jaje, džigernjača, šunka, papula, sjecavac, turšija, sir, bučevina, jomuža, raso, rakija, komadara, kruškovica, onajzovica, prepečenica, rtnica, omućine, puntvain, šiler, višnjovik, česnica, koljivo, poskura, postupaonica. Za ostale lekseme karakteristična je polisemijska struktura, u kojoj centralno mesto zauzima osnovno značenje. Ona se zasniva na relacijama koordiniranosti (dva smisla stoje naporedo, nema zavisnosti jednog od drugog) i subordiniranosti (relacija nadređen : podređen) (Šipka, s. 34). U analiziranom leksičkom materijalu, uzimajući u obzir savremeno stanje stvari, mogu se izdvojiti tri vrste polisemijskih struktura:

a) osnovno i sporedno značenje spada u kulinarsku terminologiju, npr. beškot, cicvara, čimbur, čorbica, kajmak, kalja, kombost, kvašenica, lukovača, maslo, ošap / ošaf, papa, pituljica, pecivo, pogača, pogačica, prga, proja / proa, trganci, varivo.

b) osnovno značenje je iz oblasti kulinarske terminologije, a sekundarno nije, npr. gibanica, ječmenica, kobasica, krvavica, kukuruznica, maviš, pilav, popara, prosenica, prženica, savijača, valjuška.

c) osnovno značenje nije povezano sa kulinarstvom, a sporedno jeste, npr. đuveče, ladnjača, mlaćenica, pasulj, povlaka, purak, škembe, vešalica / vješalica.

Odnos između leksema i semema može se opisati pomoću sledećih relacija:

1) sadržinske: designativne (sinonimija, međuleksički dubleti, antonimija) i denotativne (taksonomije, meronimije i hijerarhije bez grana);
2) formalne, npr. rimotvornost;
3) sadržinsko-formalne: homonimija i paronimija (Šipka, s. 43—55).

Designativne sadržinske relacije. Zasnivaju se na odnosu designata dveju ili više leksema. Zbog specifičnosti analizirane građe zastupljene su u njoj sinonimnost i međuleksička dubletnost.

Sinonimnost je relacija između dve lekseme različitog korena, a identičnog ili približno jednakog sadržaja, te stoga treba razgraničiti dva tipa sinonimije: istoznačnost (apsolutnu sinonimiju) i bliskoznačnost (partikularnu sinominiju) (Šipka, s. 44—45). Iz ekscerpiranog leksičkog fonda u prvu grupu spadaju: beškot : peksimet, prebranac : saganlija, drktalice : pače : pitije. U slučaju bliskoznačnica može da postoji razlika u nekom delu značenja (designaciji,

konotaciji, ili domenu primene) ili opsegu polisemijske strukture koja ulazi u tu relaciju, ili u upotrebnim karakteristikama leksema (Šipka, s. 45). Ovu grupu čine — kajmak : skorup, uštipak : kolačići, medovina : šerbe, jagla : kokica, pišora : šljoka, jabukovača : prevarenik, vino : lozovina : cavarika, ladnjača : lukovača, kobasica : sudžuk, leb : papa.

Međuleksički dubleti najopštije se mogu definisati kao različite lekseme istog korena i identičnog značenja. U ovoj grupi treba izdvojiti fonemske i morfološke dublete (Šipka, s. 47). U prvoj od navedenih nalaze se: leb : ljeb, lebac : ljebac, lepina : lepinja, proa : proja, gruševina : grušavina, kava : kafa, vešalica : vješalica, sinotnica : sinoćnica, ćeške : keške. Drugu čine sledeće lekseme: čorbina : čorbetina, ljebac : ljepčić, simit : simita, rakijetina : rakiješina, oskorušovača : oskorušovica, trešnjovača : trešnjovica, rujevo vino : rujno vino, prevrata : prevratuša, pecivo : pečenje : pečenka (što se realija definisanih u Vukovom delu tiče).

Posebnu pažnju treba posvetiti jednoj grupi leksema, koja na prvi pogled pripada sinonimima. Reč je o pojavi teritorijalne izdiferenciranosti leksičkog fonda — za istu realiju na raznim područjima upotrebljavaju se različite lekseme. Tako se može istaći relacija u sledećim grupama leksema:

1) gra i pasulj — prva od njih spada u leksički fond hrv. književnog jezika, a druga se nalazi u srp. standardu. Razlika u upotrebi obeju leksema je istovremeno jedna od leksičkih razlika između srp. i hrv. standardnog jezika.

2) juva i čorba — izdeferinciranost upotrebe ovih leksema obuhvata šire područje, uopšte zapadnojužnoslov. jezika. Doduše, to važi za oblike prisutne u književnom jeziku, u standardu se nalazi leksema *juha*, a *juva* je prisutna u govorima koje u svom konsonantskom sistemu nemaju foneme *h*. Dakle, *juha* je deo leksičkog fonda hrv. i sln. jezika, a *čorba* je prisutna u srp. govorima.

3) kačamak, kulja, mamaljuga, pura, trganci i žganci — u ovom slučaju upotreba pojedinih leksema jedna je od izoglosa koja deli zapadnojužnoslovensko govorno područje na posebne celine. I tako, leksema *kačamak* je karakteristična za teritoriju uže Srbije, *mamaljuga* — za Vojvodinu, *pura* se koristi u BiH, a nalazi se i u standardnom hrv. jeziku, *žganci* su obeležje kajkavskog narečja. Problem postoji s određenjem teritorije upotrebe lekseme *trganci*, koja je posvedočena u rečnicima u ovom značenju, ali ovaj podatak ne navodi se ni u njima, niti u etnografskim radovima. Verovatno se više ne koristi za realiju 'jelo od kuvanog kukuruznog brašna', već kao termin za drugi designat, takođe potvrđen u leksikografskim delima, pa i savremenim kuvarima: 'vrsta kuvanog testa'.

Denotativne sadržinske relacije ostvaruju se unutar određene celine leksema, naime u semantičkom polju i obuhvataju taksonomije, meronomije i hijerarhije bez grana (Šipka, s. 48). U analiziranoj građi zastupljena je prva od navedenih relacija.

Taksonomije su organizovane prema principu nadredna : podredna leksema, svaka naredna kategorija jeste i prethodna, samo dolazi do njene specifikacije, suženja sadržaja realije (Šipka, s. 49). Na osnovu tog principa, analizirani leksički fond je podeljen na posebna semantička polja — svakodnevna : običajno-obredna hrana, a u svakoj od njih su izdvojene sledeće grupe: jela i pića.

U značenjskom polju svakodnevna hrana svaka od dveju grupa dalje se raščlanjuje na manje leksičke celine, u kojim dolazi do grananja na naredna, specifičnija značenjska polja. Na jednom hijerarhijskom nivou može se nalaziti više termina, tzv. ko-hiponima, na primer u leksičkom polju 'vrste vina' zastupljene su sledeće lekseme koje ostaju u odnosu ko-subordiranosti: omućine, puntvain, rujno vino, šiler, varenik, višnjovik (Šipka, s. 49).

U slučaju kada jednoj leksemi odgovaraju dve sememe ili više njih, reč je o sadržinsko-formalnim relacijama: *homonimiji* i *paronimiji*. Pojava *homonimičnosti* karakteristična je za sledeće lekseme: jagla, kokica, proa/proja, pogačica, kvašenica, popara, savijača, pastrma, buza, medovina.

III.2. *Domaća leksika u odnosu na nazive jela i pića preuzete iz drugih jezika*

Na osnovu ekscerpiranog materijala može se zaključiti da u okviru kulinarske terminologije postoji nekoliko slojeva, povezanih sa poreklom leksema. Zbog toga što analizirani leksički fond pripada specifičnoj grupi termina povezanih sa svakodnevnim životom, preovlađuju lekseme slov. sloja, u kojem se mogu izdvojiti dve grupe:

1) Lekseme koje vode poreklo još iz psl. doba i prisutne su u ostalim grupama slov. jezika: juva, jagla, prga, kolač, pecivo, gra, varivo, maslo, sir, mleko, raso, voda, pivo, vino, leb/ljeb, skorup;

2) Lekseme koje su nastale od tvorbenih osnova psl. porekla i prisutne su na južnoslov. ili zapadnojužnoslov., ili s-h. ili samo srp. govornom području: kiselica, kokica, rezanci, satrica, trganci, žganci, tanka, ječmenica, prosenica, ražovica, kvašenica, valjuška, ladnjača, lukovača, oparnica, oparuša, poležaka, proja, natrenik, popara, prženica, kolačić, kola, medenjak, gibanica, gužvača, savijača, uštipak, kolačići, prevrata, prevratuša, isječak, drktakice, podrobac, vešalica, vješalica, prebranac, purak sjecavac, mlaćenica, povlaka, sirac, bučevina, gruša(e)vina, jomuža, varenika, šljivovik, jutrošnjica, sinot(ć)nica, vodnjika, medovina, pišora, jabukovača, prevarenik, komovica, kruškovica, oskorušovica, oskorušovača, prepečenica, rtnica, šljivovica, trešnjovica, trešnjovača, zagorekica, lozovina, vince, Vinko Lozić, omućine, višnjovik, rujno vino, česnica, pečenica, postupaonica, zdravica, dobrodošnica.

Drugi deo leksema stranog je porekla. Da strana reč može da zaživi pa se oseća kao domaća, pokazuje niz leksičkih pozajmljenica koje je srp. jezik prilagodio zakonitostima svog fonetsko-fonološkog sistema. Formalno, mogu se podeliti na prave posuđenice i domaće reči stranog porekla (Bugarski, s. 17—25).

U Vukovom govoru najveću grupu pozajmljenica čine *turcizmi*, što je prirodna posledica dugogodišnje osmanlijske vlasti na većem delu teritorije srp. govornog područja. Pozajmljene lekseme mogu da potiču neposredno iz turskog, a prvobitan izvor mogu da budu arap. ili pers. jezik. Tur. jezik vrši funkciju neposrednog i posrednog izvora pozajmljivanja. Korpus turcizama, povezan sa kulinarskom terminologijom, predstavlja jedan od osnovnih kodova bal-

kanske kulture. Svi su oni dovoljno dugo živeli u srp. jeziku, zato su se u većini slučajeva uklopili u njegov leksički sistem i upotrebljavali se ravnopravno sa ostalim leksemama (Petrović S., s. 223—224). Štaviše, neki od njih su zamenili srpske nazive za jela i pića, ulazeći samim tim u fond standardne leksike kao obeležja istih realija. U ovom delu ekscerpirane građe mogu se izdvojiti sledeće grupe:

1) Pozajmljenice u pravom smislu: čorba, bungur, kačamak, peksimet, simit/simita, somun, alva, baklava, ćaija, maviš, pita, zerde, čimbur, kajgana, ćeške/keške, ćevap, ćufteta, đuveče, kalja, pilav, sarma, škembe, pače, pitije, sudžuk, pastrma, ošaf/ošap, pekmez, saganlija, turšija, kajmak, buza, kava, salep, šerbe, rakija, ožđeldija;

2) Domaće reči tur. porekla: čorbetina, čorbica, čorbina, somunina, somunić, pituljica, džigernjača.

Drugu po veličini grupu čine posuđenice iz romanskih jezika, koje su od najranijih vremena popunjavale srp. vokabular. Najveći deo njih su *italijanizmi*, koji su dospeli do srp. govornog područja pod uticajem dalmatinske obale i to uglavnom preko mletačkog dijalekta (Šipka, s. 87). U ovu grupu spadaju sledeće lekseme: 1) prave pozajmljenice: cicvara, beškot, papa, pogača, pršuta; 2) srpske reči italijanskog porekla: pogačica, papula.

Postoji još nekoliko leksema *rum*. porekla, preuzetih zbog geografske blizine: mamaljuga, pura, urda.

U Vukovom *Rječniku* naveden je i jedan *galicizam*: limunada. A tu je i najverovatnije jedan relikt starog izumrlog dalmatinskog narečja: cavarika.

Sledeću grupu pozajmljenica čine *grecizmi*. I kod njih se mogu izdvojiti: 1) prave posuđenice: koljivo, poskura i najverovatnije mandara; 2) srpske reči grčkog porekla: rovito jaje, komadara, poskurica, vasilica, varica.

U analiziranoj terminologiji nalaze se i *germanizmi* koji su stigli na srp. govorno područje u nekoliko talasa, pre svega zbog povezanosti Vojvodine sa Austro-Ugarskom (Karadžić obeležava ih kao sremačke, banatske ili bačke regionalizme) (Šipka, s. 87). Isto kao i kod navedenih vrsta pozajmljenica, mogu se izdvojiti dve grupe: 1) prave posuđenice: šunka, kombost, puntvain, šiler; i 2) domaće lekseme stranog porekla: tašci, onajzovica.

Od *ungarizama*, koji su ušli u srp. jezik na osnovu teritorijalne bliskosti i zbog činjenice da je Vojvodina nekada ulazila u sastav Mađarske, u analiziranoj građi nalaze se dve lekseme: cipovka, lepinja/lepina.

Na osnovu navedenih podataka može se tačno videti pre svega grčki, dalmatinski, turski, italijanski, austrijski i francuski uticaji na srpsku kulturu, što je bilo povezano sa ekonomsko-istorijskim prilikama, kao i mađarski, rumunski — zbog teritorijalne bliskosti država.

III.3. *Tvorba reči*

U analiziranom leksičkom fondu mogu se izdvojiti proste lekseme koje se ne mogu deliti na sastavne delove, izvedenice koje su postale dodavanjem tvorbenih morfema (formanata) na proste ili već izvedene ili čak složene reči,

složenice i imeničke sintagme sa pridevskim atributom (Stanojčić, s. 121—124, 247). U prvu od gore navedenih grupa spadaju: alva, baklava, beškot, bungur, buza, cicvara, čimbur, čorba, ćaija, ćeške, ćevap, đuveče, gra, jagla, juva, kačamak, kajgana, kajmak, kalja, kava, keške, koljivo, kombost, leb, ljeb, limunada, maviš, mleko, ošaf/ošap, pače, papa, pastrma, pasulj, pekmez, peksimet, pilav, pita, pogača, proa, proja, puntvain, rakija, salep, sarma, simit, simita, sir, somun, sudžuk, šerbe, šiler, škembe, šljoka, šunka, turšija, urda, vino, voda, zerde. Kao što se vidi, ovu grupu čine pozajmljenice-skupovi fonema koji su se prilagodili izgovoru i morfološkim modelima srp. standardnog jezika (op. cit., s. 125) i lekseme koje pripadaju najstarijem, psl. sloju srp. jezika.

Grupi svojevrsnih složenica, zastupljenih u analiziranom leksičkom fondu u obliku dvočlanih leksema pripadaju: jalova čorba, rovito jaje, rujevo vino/rujno vino, Vinko Lozić.

Najbrojniju grupu čine sufiksalne izvedenice, što je istovremeno jedan od najuobičajenijih načina za tvorbu novih reči (Stevanović 1, s. 452).

U ovom materijalu nalazi se samo jedna leksema izvedena pomoću prefiksa: raso — imenica psl. porekla, koja je postala od prefiksa **orzъ* i imenice **solъ*. To je primer kombinovane tvorbe, u kojoj se ukrštaju proces kompozicije i derivacije (Stanojčić, s. 139).

U analiziranom leksičkom fondu nalazi se jedna složenica: skorup — psl. porekla, koja je nastala srastanjem dveju leksema: *skora i *lup.

Leksema *tanka* postala je pretvaranjem reči jedne vrste u drugu vrstu. Došlo je do poimeničenja (supstantivizacije), pridevska osnova ženskog roda pretvorila se je u imenicu. Reč je o tzv. tvorbi pretvaranjem (Stanojčić, s. 124).

III.4. *Motivacija leksema*

U ekscerpiranoj građi za stvaranje novih leksema poslužila sledeća motivaciona kriterijuma:

1) Najfrekventniju grupu čine lekseme motivisane *načinom pripremanja i dobijanja*, u kojoj se nalaze pre svega deverbativi: kokica, prga, rezanci, satrica, valjuška, pura, trganci, žganci, oparnica, oparuša, poležaka, natrenik, kvašenica, popara, prepečenica, rtnica, prženica, gužvača, savijača, gibanica, uštipak, prevrata, prevratuša, isječak, pečenica, pecivo, pečenka, pečenje, podrobac, zagorelica, vešalica/vješalica, prebranac, purak, sjecavac, varivo, mlaćenica, povlaka, komadara, prevarenik, bučevina, grušavina/gruševina, jomuža, varenika, varenik, omućine, ćufteta, pastrma, beškot, peksimet, pitije. U analiziranoj građi nalazi se jedan primer lekseme iz iste grupe, izvedene od pridevske osnove: ladnjača, jedna složenica: skorup kao i jedna sintagma: rovito jaje.

2) Drugu grupu čine lekseme čija motivaciona baza je *sastav ili glavni sastojak*, u kojoj većina izvedenica potiče od imenica posredno preko prideva: kukuruznica, lukovača, ječmenica, prosenica, ražovica, medenjak, džigernjača, krvavica, šljivovik, vodnjika, medovina, jabukovača, komovica, komovača, kruškovica, onajzovica, oskorušovača, oskorušovica, šljivovica, trešnjovica, trešnjovača, lozovina, višnjovik, salep, pače, škembe. U analiziranoj građi nalazi

se jedna leksema koja je kongruentna imenička sintagma i koja takođe spada u ovu motivacionu grupu: jalova čorba.

Ostali motivacioni principi zastupljeni pri izvođenju leksema iz oblasti kulinarstva manje su frekventni: *boja* (zerde, rujevo vino/rujno vino), *ukus* (kiselica, alva, turšija, raso, i*zgled i oblik* (tanka, kolač, tašci, drktakice), *posuđe* (đuveče), *način služenja* (baklava, česnica), *posebna okolnost spravljanja* (postupaonica, dobrodošnica, ožđeldija, zdravica, varica, vasilica), *vreme* (jutrošnica, sinoćnica/sinotnica), *karakteristična osobina* (pišora, rovito jaje, saganlija), *personifikacija* (Vinko Lozić), *deminutivi* (čorbica, lebac/ljebac, proa/proja, pogačica, cipovka, somunić, kolačić, kolačići, pituljica, kobasica, sirac, vince, poskurica), *augmentativi* (čorbetina, čorbina, kola, somunina), *pacijens* (pivo, maslo), *flora* (gra, pasulj, salep).

III.5. *Hronološka raslojenost*

Na osnovu podataka koje navodi JAZU, a koje se tiču *najranijih pomena* leksema u književnim i leksikografskim delima, u analiziranoj građi mogu se izdvojiti sledeći slojevi:

1) lekseme posvedočene od XIII stoleća: hlěb (oblici *leb, ljeb* su prvi put posvedočene u Vukovom rečniku), maslo, mleko, vino, voda;

2) lekseme potvrđene od XIV veka: sir, pivo, koljivo;

3) lekseme posvedočene od XV stoleća: pogača, pitije, rakija;

4) lekseme posvedočene od XVI veka: juha (oblik *juva* je prvi put posvedočen u Vukovom *Rječniku*), prga, lebac/ljebac, pogačica, somun, kolač, kobasica, medovina, vince;

5) lekseme potvrđene od XVII stoleća: čorba, kiselica, žganci, beškot, prosenica, pita, uštipak, sudžuk, krvavica, purak, povlaka, skorup, kava/kafa, vodnjika, šerbe, pečenica;

6) lekseme posvedočene od XVIII veka: bulgur (oblik bungur je prvi put posvedočen u Vukovom rečniku), cicvara, rezanci, mamaljuga, peksimet, ljepčić, proa/proja, cipovka, somunić, baklava, ćevap, pecivo, pečenka, pečenje, pilav, podrobac, šunka, kombost, vešalica/vješalica, ošaf(p), papula, varivo, mlačenica, sirac, varenik, kajmak, varenika, urda, buza, raso, komovica, komovača, Vinko Lozić, varenik;

7) lekseme potrvđene od XIX stoleća; U ovoj grupi mogu se istaknuti dve podgrupe — prvu čine lekseme koje su posvedočene pre prvog izdanja Vukovog *Rječnika*: ječmenica, pura, rtnica, šiler, šljivovik, vasilica. U drugu spadaju lekseme koje su potvrđene tek u prvom izdanju Karadžićevog dela: čorbetina, čorbica, čorbina, bungur, jagla, kokica, mandara, valjuška, kačamak, kulja, trganci, papa, tanka, ladnjača, lukovača, poležaka, lepina/lepinja, simit/simita, somunina, ražovica, popara, prženica, ćaija, maviš, medenjak, gužvača, pasulj, pršuta, pastrma, džigernjača, pituljica, pače, drktakice, škembe, sarma, pecivo, kalja, isječak, đuveče, ćufteta, češke/keške, rovito jaje, prevrata, prevratuša, kajgana, čimbur, zerde, tašci, savijača, pekmez, prebranac, purak, saganlija, bučevina, turšija, grušavina/gruševina, jomuža, limunada, salep, ju-

trošnica, sinoćnica/sinotnica, šljoka, jabukovača, prevarenik, komadara, kruškovica, onajzovica, oskorušovača, oskorušovica, prepečenica, šljivovica, trešnjovača, trešnjovica, zagorelica, cavarika, omućine, puntvain, rujno vino/rujevo vino, višnjovik, česnica, poskura, poskurica, postupaonica, varica, dobrodošnica, ožđeldija, zdavica.

Na osnovu navedenih podataka mogu se izvući sledeći zaključci:

1) Lekseme posvedočene u pisanim spomenicima od XIII i XIV veka psl. su porekla, prisutne su u svim ostalim slov. jezicima (izuzev imenice *koljivo* — grčke provenijencije i prisutne u jezicima iz vizantijskog kulturnog kruga) i čine najstariji sloj srp. jezika.

2) Od XV veka pojavljuju se u srp. jeziku lekseme tur. i ital. porekla.

3) Tokom XVII veka u spomenicima pojavljuju se dodatno imenice rum. provenijencije.

4) U XVIII stoleću pojavljuju se posuđenice iz nem. i mađ. jezika.

5) Najobimniju grupu leksema čine one kojih prvi pomeni pojavljuju se početkom XIX veka, a naročito u prvom izdanju Karadžićevog dela. Što ne znači da je ovaj sloj leksema nastao tek u XIX veku. Uzimajući u obzir jezičku specifičnost Vukovog *Rječnika*, u njemu zastupljena kulinarska terminologija ima jedno posebno obeležje — usmeno prenošenje. Dakle, iako se u ovom delu prvi put navodi, ne znači to da se ranije nije upotrebljavala.

III.6. *Geografska raslojenost leksičkog fonda*

III.6.1. U prvom izdanju Vukovog *Rječnika* zastupljen je niz teritorijalno markiranih leksema, za koje autor upotrebljava geografske kvantifikatore: Srijem, Bačka, Banat, Resava, Ercegovina, Rvatska i Slavonija. Ova izdeferenciranost leksičke mase prouzrokovana je sledećim faktorima. Na određenim područjima postoje razlike koje se tiču refleksa praslovenske foneme **ě**. U analiziranoj građi zastupljeni su ekavski oblici — obeleženi kvantifikatorom *Resava i Srijem*: leb, mleko, kao i (i)jekavski — koji prema Vuku spadaju u fond leksema karakterističan za Hercegovinu: isječak, ljeb, mlijeko, sjecavac. U drugom slučaju reč je o varijantski markiranim leksemama koje na različitim područjima obeležavaju istu realiju. I tako, leksema *juva* navodi se sa informacijom da se upotrebljava u Slavoniji i Hrvatskoj. Varijanta lekseme *pasulj* (koja se inače navodi sa primedbom da se upotrebljava u Sremu, Bačkoj i Banatu) — *gra* prema Vuku spada u fond leksema karakterističnih za Hercegovinu. Leksema *kulja* prema informacijama navedenim u analiziranom delu spada u grupu banatskih regionalizama. U treću grupu svrstani su međuleksički fonemski dubleti: *kafa* — koja se prema Vuku upotrebljava na području Vojvodine, dok se u ostalim predelima koristi leksema *kava*. Zadnju grupu čine lekseme koje obeležavaju realije prisutne samo na određenom području. I tako, sa kvantifikatorom Srem, Bačka i Banat navode se: *cipovka, tašci*; kao sremački regionalizmi date su: *kiselica, oparuša, šiler*; sa obeležjem — Srem, Banat — navedena je leksema *varenik*.

III.6.2. Najveću grupu u vezi sa savremenom geografskom rasprostranjenošću čine lekseme zastupljene jedino na s-h. govornom području. U nju su svrstane sledeće lekseme: bučevina, česnica, dobrodošnica, drktalice, grušavina, gruševina, gužvača, isječak, jabukovača, ječmenica, jomuža, jutrošnjica, kiselica, kokica, kola, kolačić, kolačići, komovača, kruškovica, kvašenica, ladnjača, lebac, ljepčić, lozovina, medovina, mlaćenica, natrenik, omućine, oparnica, oparuša, oskorušovača, oskorušovica, pišora, podrobac, poležaka, povlaka, prebranac, prepečenica, prevarenik, prevrata, prevratuša, proja, prosenica, prženica, pura, purak, ražovica, rtnica, rujno vino, rujevo vino, satrica, savijača, sjecavac, sinoćnica, sinotnica, sirac, šljivovica, šljivovik, šljoka, tanka, trešnjovica, trešnjovača, valjuška, varica, vasilica, vešalica, vješalica, vince, Vinko Lozić, višnjovik, vodnjika, vodurina, zagorelica.

Drugu grupu čine lekseme koje imaju ekvivalente u svim grupama slov. jezika: gra, jagla, juva, kafa, kobasica, kolač, krvavica, leb, limunada, maslo, mleko, pasulj, pecivo, pečenje, pivo, prga, raso, sir, skorup, šunka, varivo, voda.

Dodatno, grupu leksema koje imaju svoje ekvivalente u sln. jeziku čine: gibanica, lebac, medenjak, pečenica, pečenje, pečenka, pogača, pršuta, rezanci, tašci, trganci, varenik, varenika, zdravica, žganci.

A u grupu leksema koje imaju svoje ekvivalente u istočnojužnoslov. jezicima spadaju: alva, baklava, buza, čorba, ćeške, ćevap, ćufteta, đuveče, gibanica, kajgana, kajmak, koljivo, kombost, krvavica, pače, pastrma, pasulj, pečenje, pekmez, peksimet, pilav, pita, pitije, pivo, pogača, poskura, pršuta, rakija, rovito jaje, salep, sarma, simit(a), somun sudžuk, škembe, turšija, urda, zerde, bungur, ošaf(p).

Grupu leksema koje su zastupljene takođe u rum. jeziku čine: alva, baklava, bungur, buza, čorba, ćeške, ćevap, ćufteta, kajmak, kolač (kao pozajmljenica slovenskog porekla), koljivo, pače, pastrma, pekmez, peksimet, pilav, pita, pitije, pogača, poskura, prga (posuđenica), rakija, salep, sarma, simit(a), somun, sudžuk, šunka, urda. Dakle, ovde su u pretežnoj meri svrstani turcizmi i grecizmi.

U fond leksema zajedničkih sa alb. jezikom spadaju: čorba, kajgana, kajmak, kolač, ošaf(p), pače, pastrma, pekmez, peksimet, pitije, pogača, pršuta, simit(a), somun, sudžuk, urda. I u ovom slučaju reč je pre svega o turcizmima.

U grupu leksema koje imaju ekvivalente u grč. jeziku svrstane su: alva, ćevap, ćufteta, kajmak, koljivo (odakle je leksema poreklom), pače, papa, pastrma, pasulj, pekmez, peksimet, pita, pitije, pogača, rovito jaje, salep, simita, somun, škembe, turšija, urda.

U fondu leksema koje imaju ekvivalente u mađ. jeziku nalaze se: cicvara, cipovka (izvor za srp. leksemu), kobasica, kolač (kao pozajmljenice slovenskog porekla), lepinja (izvor za srp. leksemu), peksimet, pogača.

U analiziranoj građi nalazi se grupa leksema koje imaju ekvivalente u svim jezicima, tzv. internacionalizme: kafa, limunada, papa, vino.

Leksema *koljivo* prisutna je u jezicima koje se nalaze u vizantijskom kulturnom krugu.

IV. VUKOVA TRPEZA DANAS

Način ishrane rezultat je uzajamnih delovanja raznovrsnih faktora. Kao što je već na početku spomenuto, ishrana seoskog stanovništva zavisi pre svega od hidro- i orografskih, meteoroloških prilika i ima u prvom redu sezonski karakter. Na nju su uticala takođe migraciona kretanja koja su prouzrokovala mešanje običaja i navika u ishrani. Ali, tokom XIX, a naročito u XX veku najveću ulogu u procesu formiranja nečega, što bi se moglo nazvati *srpskom kuhinjom*, odigrali su društveno-ekonomski činioci: nastanak i razvoj građanstva, premeštanje stanovništva iz sela u grad, razvoj industrije, drugim rečima — urbanizacija srpskog društva. Dodatno, u ekscerpiranoj građi predstavljen je dijalekatski obojen materijal iz početka XIX stoleća. Reč je dakle o teritorijalno markiranom leksičkom fondu čijeg deo, takođe u ono doba, nije bio poznat u drugim krajevima s-h govornog područja.

Svi navedeni faktori prouzrokovali su situaciju, u kojoj su neke ranije poznate lekseme iz kulinarske terminologije nestale, a umesto njih su se pojavile druge koje obeležavaju iste realije, ili designat je nestao zajedno s leksemom koja ga je definisala. Iako je Karadžićevo delo polazna tačka neprekidnog razvoja srpskog književnog jezika, današnji standard karakteriše velika udaljenost u odnosu na Vukovo doba.

Da se pokaže koji se deo kulinarske leksike zastupljene u prvom izdanju Vukovog *Rječnika* upotrebljava se u savremenom srp. jeziku, izvršena su istraživanja pomoću anketa. Informatori su bili studenti diplomskih i postdiplomskih studija Univerziteta u Novom Sadu i u Beogradu, iz različitih smerova i koji su poreklom iz raznih delova Srbije i Crne Gore. Na osnovu popunjenih upitnika može se zaključiti sledeće:

1) U analiziranom leksičkom fondu može se izdvojiti grupa leksema koja su svima poznata i koje svi upotrebljavaju: alva, baklava, česnica, čorba, čorbica, ćevap, gibanica, kačamak, kafa, kajmak, kobasica, kolač, kolačić, kolačići, krvavica, lepinja, limunada, medenjak, pasulj, pečenica, pečenje, pecivo, pekmez, pilav, pita, pivo, pogača, pogačica, prebranac, prepečenica, proja, pršuta, prženica, rakija, rezanci, rovito jaje, sarma, savijača, sir, šljivovica, šunka, turšija, uštipak, vešalica, vino.

2) Može se takođe izdvojiti grupa leksema uopšte neupotrebljavanih i nepoznatih u vezi sa kulinarstvom: beškot, bučevina, bungur, buza, cavarika, čorbina, ćeške, dobrodošnica, grušavina, isječak, jagla, jomuža, jutrošnjica, juva, kalja, keške, kombost, maviš, natrenik, omućine, onajzovica, oparnica, oparuša, ošaf/ošap, ožđeldija, peksimet, pišora, poležaka, poskura, poskurica, postupaonica, povlaka, prevratuša, prga, proa, puntvain, purak, rakiješina, ražovica, rujevo vino, rtnica, saganlija, satrica, simita, sinotnica/sinoćnica, somunina, tanka, varica, vodnjika, zerde.

3) Kao i grupa leksema poznatih, ali neupotrebljavanih: čimbur, ćaija, drktalice, gužvača, kiselica, kola, kava, komadara, kruškovica, ljeb, ljebac, ljepčić, lozovina, lukovača, maslo, mlaćenica, oskorušovača, oskorušovica, pače, papula, pečenka, pituljica, prevarenik, prevrata, prosenica, pura, rakijetina,

salep, sirac, skorup, somunić, šiler, trešnjovica, trganci, varenik, varenika, vješalica, vodurina, zagorelica, žganci.

Od ukupnog broja analiziranih leksema (189) samo 45 nalazi se danas u svakodnevnoj upotrebi. Ostale ili spadaju u fond dijalekatski markiranih leksema, poznatih samo na određenim područjima, ili su uopšte izašle iz upotrebe, ili su poznate kao arhaizmi ili teritorijalno markirane lekseme, ali nisu u upotrebi. Sačuvane su lekseme koje obeležavaju opštije pojmove povezane sa kulinarstvom, lekseme prisutne na širem području — južnoslov., uopšte slov. ili u raznim jezičkim grupama (internacionalizmi), kao što su na primer kafa, kobasica, kolač, krvavica, limunada, vino. Od onih leksema koje su karakteristične samo za s-h govorno područje ostale su u upotrebi one koje obeležavaju realije prisutne na celoj teritoriji, kao što su: prepečenica, proja, prženica, rakija, sarma, šljivovica, vešalica. Izašle su iz upotrebe lekseme koje su obeležavale specifične vrste jela i pića, na primer: bučevina, bungur, cavarika, grušavina, isječak, jagla, kalja, onajzovica, poležaka, prga, puntvain, purak, ražovica, tanka, vodnjika, zerde. Umesto nekih pozajmljenica pojavile su se u savremenom srp. jeziku domaće reči za obeležavanje pojedinih realija, npr. umesto leksema *peksimet* i *beškot* danas upotrebljava se *dvopek*.

Ne koriste se više i neke od fonetskih dubleta leksema koje su još uvek prisutne u srp. i hrv. jeziku, na primer: umesto vukovskog *buza*, *proa, povlaka* (koje nisu poznate prema izvršenim anketnim ispitivanjima) upotrebljava se danas *boza* i *proja, pavlaka*.

Nisu više u upotrebi neke stilski markirane lekseme, kao što su: rakiješina, somunina.

Nestalo je takođe izdeferenciranje vode na *jutrošnjicu* i *sinoćnicu*/*sinotnicu*, kao i vrsta mleka: *jomuža*, dok *varenika* (vareno mleko) svrstano je u grupu pasivno poznatih leksema.

Krakov

SKRAĆENICE

1. Izvori i literatura

Blagojević — Blagojević M., *Srbija u doba Nemanjića*, Bgd 1989.

Bugarski — Bugarski R., *Strane reči danas: pojam, upotreba, stavovi*, Zbornik Gradske biblioteke, Subotica 1996, s. 17—25.

Chevalier, Gheerbrant — Chevalier J., Gherbrant, *Rječnik simbola*, Zagreb 1983.

Cuisenier — Cuisenier Ž., *Etnologija Evrope*, Bgd 1996.

Čajkanović 1 — Čajkanović V., *Vino u religiji nekada i danas*, Studije iz srpske religije i folklora 1925 — 1942, Sabrana dela, knj. 2, Bgd 1994, s. 383—391.

Čajkanović 2 — V. Čajkanović, *Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama*, Sabrana dela iz srpske religije i mitologije knj. 5, Bgd 1994.

Đorđević 1 — Đorđević T., *Iz Srbije kneza Miloša, Kulturne prilike od 1815. do 1839. god.*, Bgd 1922, s. 47—52.

Đorđević 2 — Đorđević T., *Naši narodni običaji*, Naš narodni život, Bgd 1923, s. 3—22.

Filipović — Filipović M. S., *Kiselica i buza*, Zbornik za društvene nauke 15, NS 1956, s. 62—68.

Grbić — Grbić M., *Srpska narodna jela i pića iz sreza Boljevačkog*, SEZb 32, Bgd 1925, s. 169—236.

Grđić-Bijelokosić — Grđić-Bjelokosić L., *Srpska narodna jela u Hercegovini i u Bosni*, SEZb 10, Bgd 1908, s. 12—26.

Grubačić, Tomić — Grubačić, Tomić, *Srpske slave*, Bgd 1980.

Ivić — Ivić P., *Pogovor*, Vuk S. Karadžić, Srpski rječnik iz 1818. god., Sabrana dela Vuka S. Karadžića II, Bgd 1964, s. 19—271.

Knežević — Knežević S., *Jadar — Vukov zavičaj (Ishrana)*, Glasnik Etnografskog muzeja 27, Bgd 1964, s. 275—300.

Mićović — Mićović Lj., *Život i običaji Popovaca*, SEZb 65, Bgd 1952, s. 88—99.

Mihajlović — Mihajlović V., *Iz naše kulinarije*, Književni jezik 9/4, Sarajevo 1980, s. 7—24.

Mijatović — Mijatović M.S., *Srpska narodna jela (sa prilogom o pićima) u Leviču i Temniću*, SEZb 10, Bgd 1908, s. 10—52.

Natrtnik — Natrtnik V., *Pomenska kategorija KRUH*, Jezik in slovstvo 13, Ljubljana 1968, s. 24—29, 55—61.

Nikolić — Nikolić B., *Tršićki govor*, Srpski dijalektološki zbornik 17, Bgd 1968, s. 469—472.

Palavestra — Palavestra V., *Narodna ishrana u okolini Lištice*, Glasnik Zemaljskog muzeja BiH. Etnologija. 24/25, Sarajevo 1969/70, s. 289—297.

Pavlović — Pavlović J. M., *Narodni život u Kragujevačkoj Jasenici*, SEZb 23, Bgd 1921, s. 58—73.

Petrović P. — Petrović P., *Život i običaji narodni u Gruži*, SEZb 58, Bgd 1948, s. 133—138.

Petrović S. — Petrović S., *Neki turcizmi u srpskohrvatskoj kulinarskoj terminologiji*, Južnoslovenski filolog 51, Bgd 1995, s. 223—232.

Radenković — Radenković Lj., *Hleb u narodnoj magiji balkanskih Slovena*, Хлябът в славянската култура, Етнографски институт с музей— БАН , Sofija 1997.

Radulovački — Radulovački Lj., *Tradicionalna ishrana Srba u Sremu*, NS 1996.

Stanojčić — Stanojčić Ž., Popović Lj., *Gramatika srpskoga jezika*, Bgd 2000.

Stevanović 1 — Stevanović M., *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, Bgd 1975.

Stojanović — Stojanović Lj., *Život i rad vuka Stefanovića Karadžića*, Bgd 1924, s. 110—132, 653—663.

Šipka — Šipka D., *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, NS 1998.

Trojanović — Trojanović S., *Starinska srpska jela i pića*, Bgd 1989.

Vlajić-Popović — Vlajić-Popović J., *Sh. olovina „starinsko piće nalik pivu"*, Kodovi slovenskih kultura 2, Bgd 1997, s. 92 — 101.

Vujaklija — Vujaklija, *Leksikon stranih reči*, Bgd 1980.

Vuković — Vuković G., *Praznici i obredna jela*, Folklor u Vojvodini 9, NS 1995, s. 259—265.

Vušović — Vušović D., *O poreklu i značenju reči KOLAČ*, Naš jezik 2, Bgd 1934, s. 241—246.

Zovko — Zovko I., *Narodna jela i pića po Bosni i Hercegovini*, ZNŽO 1, Zagreb 1896, s. 107—118.

2. Jezici

arap. — arapski
alb. — albanski
brus. — beloruski
bug. — bugarski
crkv. — crkveni
čak. — čakavski
češ. — češki
eng. — engleski
fr. — francuski
germ. — germanski
grč. — grčki
hrv. — hrvatski
ie — indoevropski
ital. — italijanski
kaj. — kajkavski
lat. — latinski
lit. — litvanski
lot. — lotvanski
mađ. — mađarski
mak. — makedonski
nem. — nemački
ngrč. — novogrčki
nnem. — novonemački
nvnem. — novovisokonemački
österr. — austrijski
pers. — persijski

polj. — poljski
rum. — rumunski
sgrč. — srednjegrčki
s-h — srpski i hrvatski
sln. — slovenački
slov. — slovenski
srgrč. — srednjegrčki
srlat. — srednjelatinski
srnem. — srednjenemački
srp. — srpski
srus. — staroruski
stprus. — staropruski
svnem. — srednjevisokonemački
tur. — turski
ukr. — ukrajinski

3. Rečnici

BER — *Български етимологичен речник 1—6*, София 1971—2000.
ERS — Skok P., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1—4*, Zagreb 1971—1974.
ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков 1—26*, Moskva 1974—1999.
Gluhak — Gluhak A., *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb 1993.
JAZU — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika 1—93*, JAZU, Zagreb 1880—1975.
Karłowicz — Karłowicz J., *Słownik gwar polskich 1—6*, Kraków 1900—1911.
Machek — Machek V., *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968.
MS — *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika 1—6*, Novi Sad 1967—1976.
SANU — *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika 1—15* (A — nokavac), SANU, Beograd 1959—1982.
Škaljić — Škaljić A., *Turcizmi u srpsko-hrvatskom jeziku*, Sarajevo 1973.
Sławski — Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego 1—5*, Kraków 1952—1982.
Snoj — Snoj M., *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997.
Vasmer — Vasmer M., *Этимологический словарь русского языка 1—4*, Москва 1964—1973.

4. Druge skraćenice

augm. — augmentativ
Bgd — Beograd
BiH — Bosna i Hercegovina
bot. — botanika
dem. — deminutiv
dijal. — dijalekatski
Erc. — Hercegovina
etn. — etnografski
fig. — figurativno
hip. — hipokoristik
JF — Južnoslovenski Filolog
mat. — matematika
nar. — narodni
npr. — na primer
NS — Novi Sad
pej. — pejorativno
pokr. — pokrajinski
Res. — Resava
sev. — severni
SEZb — Srpski etnografski zbornik
šaljiv. — šaljivo
top. — topografski
v. — vidi
zast. — zastarelo
ZNŽO — Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena
zool. — zoologija

Агата Крушец

КУЛИНАРИЯ ВУКА КАРАДЖИЧА — КУЛИНАРНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В ПЕРВОМ ИЗДАНИИ „СЕРБСКОГО СЛОВАРЯ" ВУКА СТЕФАНОВИЧА КАРАДЖИЧА (1818)

Р е з ю м е

В настоящей работе автор рассматривает названия готовых блюд (и различных пищевых полуфабрикатов), а также напитков, помещенные в первом издании *Сербского словаря* (1818) Вука Караджича. В статье представлена кулинарная терминология, ее семантическое развитие, происхождение и распространенность в современном сербском языке.

ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА КАО СРЕДСТВО НОМИНАЛИЗАЦИЈЕ (У ПУБЛИЦИСТИЧКОМ СТИЛУ СТАНДАРДНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА)[1]

НАТАША БУГАРСКИ

UDC 811.163.41'367.622

Кратак садржај. У овом раду анализиране су синтаксичко-семантичке карактеристике деадјективних именица употребљених као средства кондензације реченичног садржаја. Основни циљеви били су да се реконструишу реченични садржаји у семантичкој бази деадјективних именица, те да се утврди којој врсти субординираних или координираних реченица они припадају с обзиром на своје значење и функцију коју обављају, као и да се према структури прецизно утврде типови предиката у реконструисаним дубинским реченичним структурама. Иако је грађа ексцерпирана из публицистичког стила савременог српског језика, задатак рада био је да се опишу основне карактеристике и особености деадјективне именице као средства номинализације, а не карактеристике овог функционалног стила.

Кључне речи: деадјективна именица, номинализација, трансформациони тест, синтакса, семантика, српски језик.

I. УВОД

1. *Уводне напомене.* Предмет овог рада јесте деадјективна именица у функцији кондензатора реченичног садржаја. Деадјективна именица јесте именица изведена од придева процесом суфиксалне творбе речи. Сам процес реченичне кондензације подразумева појаву нереченичних језичких средстава у функцији саопштавања реченичног садржаја. Језичка средства која имају функцију кондензатора представљају „површинска, дакле (у генеративном смислу) секундарна језичка образовања, чију семантичку базу у дубинској структури исказа заступају, у ствари примарна, развијена реченична образовања ... од којих су, заправо, реченични кондензатори у генеративном смислу и деривирани" (Радовановић 1990: 13—14). С обзиром на то да ли су директно или индиректно деривирана из одређене дубинске реченичне структуре са предикатом у финитном глаголском облику, сва језичка средства у функцији кондензатора у српском језику Милорад Радовановић (1990: 14) поделио је у две

[1] Првобитна верзија овог текста представља магистарску тезу под истим насловом, одбрањену на Филозофском факултету у Новом Саду, 10. јуна 2004. године. Овај текст садржи измене које су унесене захваљујући драгоценим сугестијама проф. др Иване Антонић, проф. др Милорада Радовановића и проф. др Јована Јерковића.

групе. Прву групу чине вербиди, односно инфинитив и глаголски прилози, прошли и садашњи, затим девербативна именица, енглески герунд, девербативни прилози, девербативни придеви и деадјективна именица. С друге стране, као кондензатори чија је семантичка база односно предикација само имплицирана и реконструише се на основу правила дате језичке компетенције, а у зависности од конкретног лингвистичког и екстралингвистичког контекста, појављују се апозитивна образовања, именице које нису ни девербативне нити деадјективне, лексички сигнали пресупозиције, просентенцијализатори, реченични еквиваленти. Процес у коме се уместо вербалних структура, тј. структура са финитним глаголским обликом појављују номиналне јединице, односно девербативне и деадјективне именице, у лингвистици се назива номинализација. Стога ће се у даљем излагању деадјективне именице помињати као резултати реченичне кондензације, као општег процеса, или као резултати процеса номинализације, схваћеног као тип процеса кондензације.

Основни циљеви овог рада јесу управо 1) да се реконструишу реченични садржаји у семантичкој бази деадјективних именица, 2) и да се утврди којој врсти субординираних или координираних реченица они припадају с обзиром на своје значење и функцију коју обављају, 3) те да се према структури прецизно утврде типови предиката у дубинској структури деадјективних именица. Због ограниченог обима рада не могу се успостављати паралеле и правити поређења са осталим средствима кондензације, осим у случају када је у питању девербативна именица, као језичка јединица која је према својим граматичким својствима најближа деадјективној именици.

Задатак овог рада јесте да укаже на основне карактеристике и особености деадјективне именице као средства номинализације у савременом српском језику, будући да овај проблем у домаћој литератури није детаљније разматран. На тај начин овај рад би требало да допринесе проучавању **читавог система кондензационих средстава у српском језику**. При том моја намера није била да описујем карактеристике функционалног стила из којег је грађа била екцерпирана.

2. *Приказ литературе.* На процес реченичне кондензације, распрострањен у свим индоевропским језицима, скренули су пажњу представници Прашке лингвистичке школе и од тада његовом проучавању приступало се на различите начине, а у духу актулених лингвистичких праваца. Исцрпан приказ светске и домаће литературе везане за проблем кондензације у језику изнео је Милорад Радовановић (1977а, 1977б) у својој докторској тези одбрањеној 1976. године. Овај аутор, између осталог, указује на то да је у својим раним фазама генеративна граматика дала значајан допринос на пољу реченичне кондензације. Показало се да су нека методолошка решења неких генеративиста посебно погодна за проучавање дубинских реченичних структура и њихових површинских експонената. Значајна су и њихова запажања која се тичу могућности деривације површинских номиналних структура из дубинских вербалних. Како наводи Радовановић, проучавања генеративиста у овој обла-

сти иду у три правца. Тако представници једног правца у свом настојању да дефинишу природу дубинских структура у језику пажњу посвећују субординираним нереченичним површинским синтаксичким елементима типа „комплементизатор" (нпр. инфинитив, герунди, девербативна именица, и сл.), које у дубинској структури заступају субординиране клаузе одређене врсте. С друге стране, они се посебно окрећу проучавању номинализованих исказа и трансформацијама које преводе дубинске реченичне структуре у површинске номиналне, а установљава се и општи појам номинализације, као важан теоријски конструкт. Затим, из логике преузимају појам пресупозиције (= претпоставке), који, када се односи на језик, подразумева нереченичне језичке елементе као површинске експоненте дубинске реченичне пресупозиције. Када је пак реч о проучавању деадјективних именица, истичу се радови Přemysla Adameca (1973, 1973а), Z. Vendlera (1968), F. Boweresa (1969) и J. S. Bowersa (1975).

Занимљив приступ проучавању деадјективних именица у оквирима категоријалне граматике постоји у монографији под насловом *Categorial Grammar and Word-Formation: The De-adjectival Abstract Noun in English* (Reichl 1982). Иако је већ из наслова јасно да је у средишту пажње морфолошка анализа деадјективних именица, деривација деадјективних именица доведена је у везу са њиховом функцијом као средством номинализације, и при том су посматране особености деадјективних именица као делова лексикона једног језика.

Када је у питању проучавање процеса кондензације у српском односно српскохрватском језику, може се констатовати да су поједини проблеми у потпуности расветљени. Тако су описане карактеристике девербативних именица: *Именица у функцији кондензатора I, II* (Радовановић 1977а: 63—144, 1977б: 81—160), *О „кондензацији реченице" као језичком поступку*, *О „номинализацији" као језичком поступку*, *О значењу речи и граматичком тумачењу „номинализованих исказа"*, *О „номиналном и вербалном стилу" у језику* (Радовановић 1990: 13—50),[2] *Номинализација и негација* (Радовановић 1990а: 407—416), *On nominal and verbal style: cultures and languages in contact?* (Радовановић 2001: 41—48), *Исказивање агенса уз девербативне именице* (Танасић 1996: 79—87), *О номинализацији и наслеђивању структуре аргумената* (Ракић 1998: 15—33), и вербиди, односно инфинитив: *Проблематика српскохрватског инфинитива* (Ивић 1972: 115—138), *Инфинитив у српском и мађарском језику* (Звекић-Душановић 2001: 25—95),[3] и глаголски прилози, прошли и садашњи: *О српскохрватским герундима* (Ивић 1995: 153—174), *Прилог времена садашњег у делима Добрице Ћосића* (Вуковић 1969: 61—79), *Значење и функција глаголских прилога у роману „Уста пуна земље" Бранимира Шћепановића* (Су-

[2] Четири претходно наведена рада налазе се у књизи *Списи из синтаксе и семантике* (Радовановић 1990).

[3] Душанка Звекић-Душановић није се директно бавила ифинитивом као реченичним кондензатором, већ је извршила контрастивну анализу могућих употреба инфинитива у два језика, у српском и у мађарском.

ботић 1977—1978: 53—57), *Српскохрватски прилошки партицип — неке карактеристике* (Фелешко 1981: 139—146).

Оно што пада у очи свакоме ко трага за литературом везаном за ову проблематику јесте да се о деадјективним именицама као средству номинализације, односно кондензације у српском језику може мало тога пронаћи. Деадјективна именица свакако је у том смислу остала на маргинама наше науке о језику, и аутору овог рада на располагању су биле само појединачене напомене у оквиру радова који се баве кондензацијом и процесима с тим у вези, попут декомпоновања предиката, бирократизације језика и сл.

С обзиром на ову чињеницу основна литература коришћена у овом раду јесте она која се тиче конкурентних, боље проучених, језичких средстава којима се кондензује реченични садржај, пре свега литература везана за девербативну именицу као синтаксички најсличнију деадјективној именици, али и у вези са глаголским прилозима и инфинитивом.

3. *Постављање проблема. Методолошка решења.* У складу са у овом раду постављеним циљевима, који обухватају анализу карактеристика и понашања конструкција са деадјективним именицама у функцији кондентзатора реченичног садржаја, и реконструкцију њихове семантичке базе, определила сам се за тест парафразе. Принцип анализе који подразумева *реконструкцију дубинске структуре реченице* коју у површинској структури репрезентује предлошко-падежна конструкција са деадјективном именицом, показао се као изузетно добар у анализи различитих типова кондензатора.[4] Проведена синтаксичко-семантичка анализа примера као крајњи циљ има утврђивање генеративног порекла[5] односно *семантичке базе* исказа. Говорећи о девербативним именицама у фукцији кондензатора, Милорад Радовановић (1977а: 85) констатовао је да „редовна могућност да се, у површинској структури исказа, номинална конструкција са девербативном именицом као кондензатором реченичног значења замени одговарајућом вербалном, тј. реченичном формацијом, ... јасно упућује на *генеративну секундарност* таквих синтаксичких образовања, односно на један од видова испољавања синтаксичко-семантичке појаве познате под називом номинализација". Овај закључак у потпуности се односи и на деадјективне именице у истој функцији. Као основни поступак у анализи биће примењиван *трансформациони тест* који подразумева, дакле, реконструкцију дубинске структуре и који ће графички бити приказан на следећи начин: [← ...].

Реконструисане дубинске реченичне структуре чији су површински експоненти деадјективне именице биће анализиране с обзиром на своје *синтаксичко-семантичке карактеристике.* Реченице у семантичкој бази деадјективних именица одређују се према *функцији* у реченичном ком-

[4] Ово методолошко решење успешно су применили у својим радовима Милка Ивић (1972, 1995: 153—174), Милорад Радовановић (1977а, 1977б, 1990: 13—50, 1990а), Гордана Вуковић (1968), Љиљана Суботић (1977—1978), Казимјеж Фелешко (1981).

[5] Термин *генеративно порекло* (у синхроном, а не у генетском или дијахроном смислу) користи се у значењу које му придаје генеративна граматика.

плексу, а у односу на корелативну предикацију,[6] као и према свом *значењу*. Формални критеријум према којем би везничка средства базичних реченичних садржаја била релевантна за њихову типологију, није примењиван у овом раду. Одабрани критеријуми анализе условили су и расподелу грађе у самом раду, што значи да грађа није разврставана према падежним облицима у којима су деадјективне именице у површинској реченици употребљене, већ према типовима, односно значењима и функцијама реченица које се реконструишу у семантичкој бази деадјективних именица у дубинској структури исказа. Важно је истаћи да сам приликом трансформације површинских структура обавезно наводила минимални контекст у дубинској структури, неопходан за њихову правилну интерпретацију. Посебно су истицани реченични елементи у непосредној вези са анализираном деадјективном именицом, при том се пре свега мисли на управну, корелативну, предикацију, од чијих синтаксичких и семантичких карактеристика често зависи употреба деадјективних именица, али и на остале делове површинске реченице:

> *Вредност* **производње** износи 40 милиона УС долара, ... [← *то колико је производња вредна износи* 40 милиона УС долара]; И сама живим од малог екрана; и после четврт века стажа имам зазор од камере, *од одговорности*, вагам тежину сваке речи, ... [← зазирем *од тога да будем одговорна*]; Сва осећања *угрожености* сливају се у масовну борбеност, спремност за одлучан бој, до „коначног решења". [← то како [људи] осећају *угроженост* слива се у масовну борбеност ← то како [људи] осећају *да су угрожени* слива се у масовну борбеност]; Можда је то, мисле социолози, једно од објашњења чињенице да Чеси на улазак у ЕУ не гледају са одушевљењем, мада 61 проценат испитаника то прихвата *као нужну неопходност*. [← 61 проценат испитаника то прихвата *као да је [то] нужно непоходно*].

3.1. Основни критеријум приликом избора грађе јесте морфолошки. Анализиране су именице које су суфиксалном творбом директно изведене од придева. Осим ових именица постоје и оне које се са одређеним придевом могу довести само у семантичку везу, што се види на основу реконструкције њихове семантичке базе у којој се налази копулативно-именски предикат са придевом у лексичком језгру, нпр. именице *љубомора*, *слога*, итд. Будући да деадјективне именице у савременом српском језику нису довољно истражене, и како је интерпретација дубинских реченичних структура репрезентованих на површинском нивоу деадјективним именицама условљена лингвистичким и изванлингвистичким контекстом, сматрала сам да би најпре требало прецизно описати особине и употребу само именица директно деривираних од придева. Таква анализа представљала би онда теоријску базу у коју би тек потом требало укључити и остале именице које су у семантичкој вези са придевима.

---

[6] Под термином *корелативна предикација* или *корелативни предикат* биће подразумеван суоднос два предиката у оквиру реченичног комплекса са интеграцијом или без интеграције, односно предикације које се у сложеној реченици непосредно односе једна на другу.

Анализа која следи показаће да чак и деадјективне именице директно изведене од придева одступају од неких полазних претпоставки у вези са њиховим карактеристикама. Тако је, на пример, Милорад Радовановић (1977а, 1990) упутио на конструкције са деадјективним именицама у чијој се семантичкој бази налазе реченичне структуре са копулативним предикатом типа Cop + $Lex_{(Adj)}$. Из примера: „Верујем *у реалност телепатије*" [← Верујем *да је телепатија реална*], види се да је дошло до кондензације копулативне предикације са инхерентном лексичком семантиком придевског типа (1977а: 86). Деадјективне именице могу се, међутим, довести у семантичку везу са прилозима, односно у њиховој семантичкој бази могу бити имперсоналне реченице са копулативно-прилошким предикатом типа **S = X(Adv) je** (Посебна *занимљивост* је чињеница да у Србији тек 8 до 12 одсто популације користи интернет... [← *то што је посебно занимљиво* је[сте] чињеница]), и са глаголима, када је у њиховој семантичкој бази прост глаголски предикат (ова екипа Партизана *има вредност*, уосталом то ћемо и показати — оптимиста је Данко Лазовић... [← ова екипа Партизана *вреди*]). Овакве интерпретације дубинских реченичних структура репрезентованих на површинском нивоу деадјективним именицама условљене су лингвистичким и изванлингвистичким контекстом. Управо стога сматрам да је неопходно најпре прецизно описати особине и употребу правих деадјективних именица, да би се тек потом анализа могла проширити и на остале недеадјективне именице које се доводе у семантичку везу са придевима.[7]

3.2. Из анализе су изостављени поједини типови деадјективних именица, пре свега лична имена (нпр. *Драган*, *Милан*, *Добрица*, *Живко*, *Милица*, *Новка* и сл.) или називи животиња изведени на основу њихових особина (*белка*, *шаруља*, *сивоња*) и именице из класе *nomina attributiva* или именице са значењем носиоца особине мушког односно женског рода (*простак*, *глупан*, *младић*, *лењштина*, *чистунка*, *лудача*, *вештица*, *старица*), будући да ове именице немају функцију кондензатора. Именице из класе *nomina attributiva*, као и називи животиња, примарно не означавају предикацију већ носиоца особине коме се заправо приписује нека особина. Предикација је код ових именица тек секундарно именована:

> Чини ми се да је неки смешан *чудак*, нешто као кротитељ тигрова... [← чини ми се да је неки *човек који је чудан* и [смешан]]; *Стручњаци* широм света покушавали су да направе чоколаду у чврстом стању. [← *људи ко-*

[7] Карл Рајкл (Reichl 1982: 157—190) показао је да се деадјективне именице у енглеском језику могу разликовати управо с обзиром на њихову деривацију. Све деадјективне именице поделио је на четири врсте. У првој групи се налазе деадјективне именице које се само семантички, али не и деривационо, могу довести у везу са придевима (*bliss*), у другој су групи именице код којих у енглеском језику не постоји одговарајући придев од кога су изведене (*velocity*), трећу врсту чине деадјективне именице изведене од деривационо простих придева (*badness*), и у четвртој групи налазе се деадјективне именице изведене од придева који и сами представљају изведенице (*decentralizibility*, *notedness*), при том придев у основи деадјективне именице може бити изведен од другог придева, од именице или од глагола.

ји су стручни широм света покушавали су да направе чоколаду у чврстом стању].

Деадјективне именице као делови различитих идиоматизованих структура или фраза, такође нису анализиране због нерашчлањивости таквих израза, као и због високе метафоричности тако употребљених деадјективних именица:

> То није зато што неко жели да *тренира* ***строгоћу*** над сопственим народом; Ал Џама *је* својевремено *преузела* ***одговорност*** за покушај убиства Гадафија 1996. године; Тек када су у мрачном скровишту обе руке улисичене, *изведен је на* ***светлост*** *дана*; ... треба да покушамо да, *у границама својих* ***могућности***, у Србији произведемо део или компоненту...

3.3. Деадјективне именице карактерише могућност различитог степена удаљавања значења од значења придева од којих су изведене.[8] Такве деадјективне именице нису више у функцији реченичних кондензатора, па су стога изостављене из анализе спроведене у овом раду. Код појединих деадјективних именица, на пример, више се не може успоставити веза са одговарајућим придевом, односно такве именице изгубиле су мотивацију: *околност*, *уметност*, *делатност*, *јединство*, и сл., док се значења једног броја деадјективних именица у мањем или већем степену удаљавају од значења придева који им се налазе у основи: *личност*, *јавност*, *већина*, *мањина*, *погодност*, и сл. Такође се уочавају примери деадјективних именица код којих се уместо апстрактног значења развијају конкретна именичка значења: *свечаност — светковина*, *младост — омладина*, *богатство — имовина*, или пак они код којих остаје само именичко значење: *садашњост*, *будућност*, *унутрашњост*, *појединост*, итд.[9] С друге стране, у највећем броју случајева, степен лексикализације зависи од непосредног контекста. Значење таквих деадјективних именица у појединим примерима доводи се у везу са неким од значења придева од којих су изведене, и тада се оне понашају као кондензатори реченичног садржаја, а при том постоје и примери у којима је значење тих истих деадјективних именица лексикализовано, и оне тада нису у функцији реченичних кондензатора:

> И данас, када ми дођу пријатељи, сматрам да ми је *дужност* да их послужим неком добром храном, правим за њих равиоле, њоке, канелоне, и при том пазим да се ништа од хране не баци, јер је бацање хране за мене и сада велики грех. [← сматрам *да сам дужна* да их послужим]; На *дужности* епископа западноамеричког Јован Младеновић је провео осам година након чега је ове године на редовном заседању Светог Архијерејског сабора изабран за епископа шумадијског.[10]

---

[8] О овом проблему писао је Тврtко Прћић (1997) у својој књизи *Семантика и прагматика речи* у поглављу *5. Специфичности значења полиморфемских лексема.*

[9] О овоме видети у најновијој књизи Ивана Клајна (2003) *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија.*

[10] У првом примеру именица *дужност* изведена је од придева *дужан* употребљеног овде у значењу које се у речнику САНУ наводи као друго значење под б: „2.б. *који из неке*

Већ је купљено неколико грла неспорне *вредности*. [← већ је купљено неколико грла *која су несporно вредна*]; Тон који главне политичке странке намећу на самом почетку уставне расправе више иде у том правцу ко ће владати Србијом а не како Србија треба да буде уређена и на којим *вредностима* треба да се заснива њен поредак.[11]

После тих речи, суђење је затворено за јавност, али је многе у Београду узнемирила *могућност* да се на атентат у Интерконтиненталу баци више светлости. [← али је многе у Београду узнемирило *то да је могућно* да се на атентат у Интерконтиненталу баци више светлости]; Цео децембар претходне и јануар 2001. користио сам сваку *могућност*, када баба и деда нису ту, да позовем хот-лајн и чујем глас једне девојке. Да видимо сад колико су мање *могућности* грађанина Србије од грађанина Словеније или Хрватске.[12]

3.4. Иако морфолошка анализа није циљ овог рада, ипак је за нека даља проучавања деадјективних именица важан податак о суфиксима помоћу којих се изводе деадјективне именице у служби реченичних кондензатора. Свакако најфреквентнији суфикс јесте *-ост* (*младост*, *независност*), у знатно мањем броју случајева појављују се именице изведене суфиксима *-ина* (*брзина*, *тежина*), *-ство* (*задовољство*, *сиромаштво*), *-оћа* (*масноћа*, *тешкоћа*), *-ота* (*доброта*, *чистота*), *-изам* (*примитивизам*, *неутрализам*), *-ило* (*црнило*, *слепило*), *-ција* (*компетенција*, *елеганција*), а као суфикси којима је изведена само једна именица у корпусу појављују се суфикси *-лук* (*безобразлук*), и *-ица* (*кривица*). Основе на које се додају ови суфикси могу бити: неизведени једносложни и вишесложни придеви (*бахатост*, *благост*, *брзина*, *лукавство*), придеви са суфиксом *-(а)н/-ни* (*зависност*, *лежерност*, *неминовност*), основа радног глаголског придева (*радозналост*), основе трпних глаголских придева на *-н* и *-т* (*везаност*, *запањеност*, *ганутост*, *затегнутост*) или од скраћених придевских основа (*безобразлук*).[13]

3.4.1. Овоме бих додала једну важну напомену. Наиме, именице изведене од трпних глаголских придева, као што је речено, убрајају се у деадјективне именице, будући да трпни глаголски придеви имају све особине правих придева. С друге стране, ако се погледа употреба трпног глаголског придева, уочава се да он може бити у лексичком језгру копулативно-партиципског предиката у реченицама са пасивном дијатезом

обавезе (обичајне, моралне, друштвене) треба да се учини, да се укаже, да се има". У другом примеру дошло је до успостављања конкретног значења именице *дужност*: „2.а. *редован посао, служба; положај, звање у служби; позив, занимање*".

[11] У првом примеру именица *вредност* изведена је од придева *вредан* употребљеног овде у значењу које се у речнику САНУ наводи као друго значење: „2. *који је од вредности, драгоцен*", а не у његовом првом значењу: „1. *који ради с љубављу и истрајношћу, марљив, радан*". У другом примеру именица *вредност* употребљава се у значењу *позитивних особина* или *врлина*. Ту је дошло до развијања конкретног именичког значења, и не може се говорити о кондензацији.

[12] У првом примеру именица *могућност* изведена је од придева *могућан* употребљеног овде у значењу које се у речнику САНУ наводи као прво значење под а: „1.а. *изводљив*, *остварљив*". Други и трећи пример показују именицу *могућност* у конкретизованом значењу: „1.в. *повољна околност, повољан услов, погодност; прилика, згода; средство, начин*".

[13] О свему овоме детаљније видети у: Клајн 2003.

(где трпни придев доводимо у семантичку везу са глаголом), или у лексичком језгру копулативно-именског предиката активне реченице (када трпни придев не доводимо у семантичку везу са глаголом). Овај други случај јавља се уколико се изгуби свест о актуализованости радње, а трпни придев почне да се понаша као прави придев који означава стање или особину који се приписују субјекту реченице.[14] Без обзира на постојање ове две употребе, трпни глаголски придеви имају све морфолошке карактеристике придева, те је сасвим оправдано именице од њих изведене сврстати у групу деадјективних именица, а не међу девербативне именице. Анализа ће показати да ли се ове деадјективне именице понашају другачије од осталих деадјективних именица.

4. *Извори грађе*. Након постављања проблема и утврђивања основних циљева овог рада било је потребно одабрати одговарајућу језичку грађу која би пружила довољно материјала за саму анализу. Претходна бављења процесом номинализације у стандардном српском језику, а првенствено радови Милорада Радовановића, показала су да овај процес карактерише одређене функционалне стилове као што су *новинарски* или *публицистички*, *правни*, *административни*, *научни*, *политички* и сл. На избор номинализованих наместо вербалних структура у овим функционалним стиловима битно утичу изванлингвистички моменти који се везују за њих. Ту се првенствено мисли на интелектуализованост, уопштеност и апстрактност тематике оног домена којем дати функционални стилови служе као референцијални инструмент. Отуда језички израз у тим стиловима карактеришу: *економичност*, *синтетичност*, *безличност* или *анонимизованост*, *неовремењеност*, *немодалност*, *статичност*, итд. (Радовановић 1990: 15). Како се употребом деадјективних именица уместо одговарајућих предикација изостављају подаци о категоријама лица и времена, а при том се ни податак о носиоцу особине или стања не мора експлицирати, сасвим је јасно да су деадјективне именице погодна језичка средства којим се лако постижу наведене карактеристике језичког израза у појединим функционалним стиловима. Будући да обим магистарског рада не дозвољава анализу свих наведених стилова у којима номинализација исказа доминира, одлучила сам се за анализу примера који припадају само једном функционалном стилу — *новинарском* или *публицистичком*. При том сам се трудила да у корпусу буду заступљени примери из свих новинарских жанрова и из различитих врста штампе, од дневних и недељених новина, па све до месечних часописа (*Дневник*, *Политика*, *Недељни телеграф*, *Нин*, *Време*, *Јефимија*, *Република*). Грађа је ексцерпирана са укупно 281 странице наведених публикација.

5. *Скраћенице и симболи*. У раду су коришћени интернационални симболи за означавање врста речи, синтаксичких јединица и синтаксичких односа. Стога су они, упркос томе што је рад писан ћирилицом, у

[14] О критеријумима на основу којих се утврђује да ли конструкција *Cop* + *part. pass.* представља партицишки пасив или се ради о копулативно-именском предикату у чијем се лексичком језгру налази трпни глаголски придев који се понаша као прави придев — видети у радовима Ксеније Милошевић (1972, 1973, 1974, 1978) и Срете Танасића (1982).

тексту навођени латиничним писмом. Исто вреди и за симболичке изразе, и када садрже и када не садрже језичке елементе.

N	= именица
N_{Deadj}	= деадјективна именица
N_{Dev}	= девербативна иманица
V	= глагол
V_{tranz}	= транзитивни глагол
$V_{complex.\ tranz}$	= комплексно-транзитивни глагол
Adj	= придев
Adv	= прилог
S	= реченица
P	= предикат
Cop	= глаголска копула
Lex	= лексичко језгро копулативног предиката
ODet	= обавезни детерминатор
Nom	= номинатив
Gen	= генитив
Dat	= датив
Acc	= акузатив
Instr	= инструментал
Loc	= локатив
Ø	= одсуство одређене језичке јединице у површинској реченици
[← ...]	= реконструисана семантичка база на дубинском нивоу

II. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА У ФУНКЦИЈИ ГРАМАТИЧКОГ СУБЈЕКТА

1. Деадјективна именица може да заузме позицију граматичког субјекта реченице. Њоме се у том случају именује постојање неког својства, особине или стања. Клауза[15] коју реконструишемо у семантичкој бази деадјективних именица у позицији површинског, граматичког субјекта назива се **субјекатском клаузом**. Овај се тип зависних реченица према традиционалној граматици одређује као врста односних, релативних, или као врста изричних, тј. допунских реченица. Другачије тумачење статуса субјекатске клаузе дала је Ивана Антонић (2000а) говорећи о једном типу субјекатских клауза са везником *када*. Ова ауторка указује на специфичну позицију субјекатске клаузе у оквиру реченичног комплекса,[16] у који се она имплементира попуњавајући централну синтак-

[15] Под термином *клауза* подразумева се конструкција просте реченице обавезно синтаксички несамосталне, која по правилу садржи везник као знак њене синтаксичко-семантичке зависности. У даљем тексту биће употребљавани термини *зависна* или *субординирана реченица* као синоними термина *клауза*.

[16] Термин *реченични комплекс* односи се на сложену реченичну структуру са интеграцијом или без интеграције.

сичку позицију — позицију субјекта, „сагласно томе, њеној се предикацији придаје статус тзв. независног реченичног конституента — *субјекатског имплемента*" (2000а: 31). Из овога произилази, закључује ауторка, да субјекатске клаузе заправо и нису субординиране иако су структуриране по том моделу, будући да оне не функционишу као субординирани реченични конституенти типа детерминатора и комплементизатора.

Дубинска субјекатска клауза, номинализована деадјективном именицом на површинском нивоу, уводи се својеврсним везничким спојем у чијем се првом делу налази показна заменица *то*, која, као информационо редундантна, у појединим контекстима може бити изостављена, док се у другом делу могу, у зависности од информације која се деадјективном именицом преноси, наћи *да*, *што*, *кад, колико*. Слично као и када су девербативне именице у питању (Радовановић 1977б: 132), ако се само констатује постојање неког стања или особине, употребиће се везнички спој *(то) да*,[17] али уколико је имплицирана и нека додатна информација о садржају биће употребљен неки од везничких спојева *(то) што*, *(то) кад*, *(то) колико*.[18]

Деадјективна именица појављује се у позицији граматичког субјекта подједнако и у реченицама са активном и у реченицама са пасивном дијатезом. У оба случаја у њеној семантичкој бази налази се субјекатска клауза. Разлика је, наравно, у томе што се у пасивној реченици у семантичкој бази деадјективне именице налази субјекатска клауза која уједно представља семантички објекат корелативне предикације.[19] Међутим, како је циљ овога рада да се уоче основне карактеристике деадјективне именице као једног од средстава кондензације реченичног садржаја, као и да се утврди које то врсте реченица она може кондензовати, нема основа за одвојено посматрање деадјективне именице као субјекта активне или пасивне реченице, јер се у оба случаја у дубинској структури реконструише исти реченични тип — субјекатска клауза.

С друге стране, уочено је да се као релевантан семантички критеријум за разликовање деадјективних именица у субјекатској позицији појављује исказаност односно неисказаност носиоца особине. Наиме, као што је већ речено, деадјективна именица употребљена у овој функцији именује постојање неког својства, особине или стања, док податак о томе ко је или шта је носилац именованог стања или особине може бити познат, и при том експлициран или имплициран, може бити анонимизован, или постоје ситуације када носилац особине не може да се успостави, односно не постоји. С обзирим на ту чињеницу, деадјективне

---

[17] У овом раду спојеве *(то) да*, *(то) што*, *(то) кад*, *(то) колико*, и сл. условно ћу називати *везнички спојеви*.

[18] О којим се тачно додатним информацијама ради, биће речи приликом саме анализе примера.

[19] Деадјективна именица може се појавити у улози субјекта и у реченицама са рефлексивним и у реченицама са партиципским пасивом. Пошто је и пасив једно од синтаксичко-семантичких средстава за постизање анонимизације исказа, употреба деадјективне именице само појачава тај ефекат.

именице биће анализиране у оквиру две велике групе: у једној ће се наћи примери у којима носилац именоване особине није познат, а у другој ће бити примери у којима деадјективна именица именује стање или особину чији је носилац познат.[20]

2. У уводном делу овога рада указано је на анонимизацију исказâ као на једну од типичних особина публицистичког стила. Такође је речено да се анонимизација постиже, између осталог, номинализацијом реченичних садржаја, као једним од најпродуктивнијих процеса у том смислу. Прикупљени корпус показао је да постоји велики број примера употребе деадјективних именица у субјекатској функцији у којима је управо потреба за анонимизацијом исказâ условила да се носиоци особина именованих деадјективном именицом не исказују. Ова појава уочава се, при том, како код деадјективних именица без детерминатора, тако и код оних са конгруентним и инконгруентним детерминаторима.

2.1. Када деадјективна именица у позицији субјекта нема уз себе неки од детерминатора атрибутског или апозитивног типа, у највећем броју случајева сигнал носиоца особине у површинској структури није експлициран. Такве номинализоване форме трансформишу се на дубинском нивоу на два начина: у имперсоналне реченичне структуре или у реченице у којима је носилац особине или стања анонимизован употребом првог лица множине или именицом *људи*, која представља неодређено, уопштено мноштво, односно, именицом *човек* која указује на неодређеног појединца.

2.1.1. У примерима који следе деадјективна именица у функцији површинског субјекта јесте експонент реченице којом се констатује постојање неког стања у друштву или у природи. Ове деадјективне именице семантички су еквивалентне синтагмама које чине придев и именица веома апстрактног и уопштеног значења, Adj + N: *стабилност* ← *стабилна ситуација*, *неизвесност* ← *неизвесна ситуација*, *револуционарност* ← *револуционарно понашање* / *схватање*, *горчина* ← *горак осећај*, *сличност* ← *слична ствар* / *појава* / *ситуација*, *новина* ← *нова ствар* / *појава*, *могућност* ← *могуће тумачење* / *ситуација*, *комплексност* ← *комплексна ситуација*. Применом трансформационог теста у дубинској структури од деадјективне именице у позицији површинског субјекта добијамо имперсоналну реченицу са структурним ликом **S = X(Adv) je**. Уколико, међутим, пођемо од претпоставке да су деадјективна именица и синтагма Adj + N семантички еквиваленти, онда је на дубинском нивоу могућа још једна интерпретација семантичке базе деадјективне именице — у семантичкој бази могу се тада наћи једна импресонална и једна персонална реченица са експлицираним граматичким субјектом и копулативним предикатом чије лексичко језгро попуњава придев. Када се овим деадјективним именицама констатује сáмо постојање неке особине или неког стања, када се, дакле, деадјективна именица употребљава нереференцијално, у ду-

[20] О проблему анонимизације и уопштености агенса видети радове Милке Ивић *Категорија „man-sätze" у словенским језицима* (1962—1963) и Милорада Радовановића *О „безличној реченици"* (1990: 209—219).

бинској структури реконструише се субјекатска клауза са везничким спојем *(то) да*. Међутим, ако се именује нека конкретна особина или стање, односно када се деадјективна именица употреби референцијално, у том случају дубинска субјекатска клауза уводи се везничким спојем *(то) што*.[21]

> Сада је достигнута *стабилност*, најслободнија смо земља на свету... [← сад је достигнуто *то да је стабилно*; ← сад је достигнуто *то да је ситуација стабилна*] (Н. телеграф, 15);[22] Међународна заједница показује вољу да се оконча стварање нових држава, али *неизвесност* у том погледу и даље постоји, ... [← али *то да је неизвесно* у том погледу и даље постоји; ← али *то да је ситуација неизвесна* у том погледу и даље постоји] (Република, 37); Иза свега је *горчина*. [← иза свега је *то да је горко*; ← иза свега *је то да је осећај горак*] (Н. телеграф, 18); Веровао сам... да *ће револуционарност* постати и радни, а не само ратни појам, ... [← веровао сам... да ће *то што је револуционарно* постати и радни, а не само ратни појам; ← веровао сам... да ће *то што је понашање револуционарно* постати и радни, а не само ратни појам] (Нин, 61); Истина, њихова ситуација није иста јер Маљковић има посао и може да бира где ће радити, *сличност* је у шанси која се указује једном или двапут у каријери. [← *то што је слично* је[сте] у шанси; ← *то што је слична ситуација* је[сте] у шанси] (Време, 53); *Новина* је у томе што фискалне касе, захваљујући огромном напретку дигиталне технологије, памте веома дуго а једино порезници имају приступ меморији, што лажирање промета чини готово немогућим. [← *то што је ново* је у томе што фискалне касе памте веома дуго; ← *то што је нова појава* је у томе што фискалне касе памте веома дуго] (Време, 14); После тих речи, суђење је затворено за јавност, али је многе у Београду узнемирила *могућност* да се на атентат у Интерконтиненталу баци више светлости. [← али је многе у Београду узнемирило *то што је могуће* да се на атентат у Интерконтиненталу баци више светлости; ← али је многе у Београду узнемирило *то што је могућа ситуација*[23] да се на атентат у Интерконтиненталу баци више светлости] (Време, 29); ..., али на тај начин да обухвата широк спектар феномена без заједничког језгра и да је стога њен покушај да створи класификацију једини начин да се савлада та *комплексност*. [← да је стога њен покушај да створи класификацију једини начин да се савлада *то што је комплексно*; ← да се савлада *то што је ситуација комплексна*] (Република, 24).

Супротстављање две семантичке базе управо доказује да на површинском нивоу ове деадјективне именице и номиналне синтагме, које се доводе са њима у везу, нису прави синоними, већ семантички при-

---

[21] Оваква дистрибуција везничких спојева *(то) да* и *(то) што* иста је у свим примерима у којима се реконструише субјекатска клауза.

[22] Приликом трансформације површинских реченица у којима се у позицији субјекта појављује деадјективна именица, на дубинском нивоу реконструишу се две корелативне предикације. При том предикат управне реченице добија обележја имперсоналности: треће лице једнине средњег рода (средњи род је обележје сложених глаголских облика који се граде од радног глаголског придева и трпног глаголског придева, односно, када се ради о копулативно-именском предикату чије лексичко језгро попуњава придев), уз одсуство конгруенције између предиката и граматичког субјекта, наместо кога се реализује субјекатска клауза.

[23] Ово је само једно од многобројних значења именице *могућност*.

ближно еквивалентне структуре, од којих се ове прве појављују онда када постоји потреба за високим степеном анонимизације.

Такође, ако придев детермнинише деадјективну именицу, и при том у површинској структури не постоји податак о носиоцу стања или особине, у семантичкој бази деадјективне именице биће имперсонална реченица са структуром **S = X(Adv) je**, што показује да се деадјективна именица, овако употребљена, заправо доводи у семантичку везу са прилогом, а не са придевом, те се и у оваквим примерима уочава одступање од претпоставке да се у семантичкој бази деадјективних именица налази копулативно-именски предикат са придевом у лексичком језгру.[24] При том, у трансформацији површинске реченице у којој придев детерминише деадјективну именицу, у дубинској реченици тај придев по правилу мења врсту речи и прелази у прилог:

$$S = Adj + N_{Deadj(Nom)} + V \quad \leftarrow \quad S = Cop + Adv + Adv$$

Следећа *нејасноћа* је улога Владе Србије у целом послу. [← *то што је следеће нејасно* је улога Владе Србије у целом послу] (Нин, 21); Осим дебелих чланова, састанцима присуствују и мршави које у клубу сматрају „симпатизерима дебелих", а једина *непријатност* су продавци средстава за мршављење који, иако никада нису ништа продали, и даље упорно долазе. [← *то што је једино непријатно* су продавци средстава за мршављење] (Нин, 6); Посебна *занимљивост* је чињеница да у Србији тек 8 до 12 одсто популације користи интернет... [← *то што је посебно занимљиво* је чињеница] (Време, 54); По мени највећа *опасност* прети од Ауса Далмауа. [← *то што је највише опасно* прети од Ауса Далмауа] (Дневник, 13); Та симпатична *занимљивост*, нажалост, пропраћена је ружним и непотребним опаскама г. Гојка Мишковића, председника НВО „Отворени лицеј" из Сомбора, о хајдучкој историји и реевропеизацији Војводине. [← *то што је симпатично занимљиво* ... пропраћено је ружним и непотребним опаскама] (Дневник, 15); Могу ли се уопште стабилизовати институције када се овако свесно руши свака политичка *доследност*? [← када се овако свесно руши *то што је политички доследно*] (Република, 4); У његовом експозеу 5. октобра 1998. године у Скупштини Југославије изговорена је једна „корисна *нејасноћа*", на основу које је 24. марта 1999. савезна влада прогласила ратно стање. [← изговорено је *то што је корисно „нејасно"*] (Време, 16).

2.1.2. Ваљало би још указати на једну занимљиву појаву која се тиче детерминације именица уопште, те стога није уско везана за тему овога рада. Наиме, показне заменице у функцији површинског детерминатора именице, у нашем случају деадјективне именице, у позицији граматичког субјекта указују једино на познатост појма у позицији субјекта, одно-

[24] Радовановић (1990: 29) каже да се уместо деадјективних именица „у семантичкој интерпретацији примера по правилу реконструише клауза, сада са копулативним предикатом сложеним с придевом (N ← Cop + Adj)". Слично одређење предиката у семантичкој бази деадјективних именица даје Ноам Чомски: „de-adjectival abstracts are transformationally derived from sentences where the adjective functions as the predicate" (цитирано према Reichl 1982: 24—25), као и Карл Рајкл (1982: 157): „The basis for de-adjectival abstract noun is the predicative adjective".

сно да се о њему зна на основу ширег контекста. Најчешће је појам у позицији субјекта већ поменут у исказима који претходе. Оваква употреба показних заменица одговара употреби одређеног члана. Показне заменице понашају се као граматичке речи, те стога у семантичкој бази деадјективних именица не бивају посебно исказане:[25]

> Ова *напе̄тост* се посебно исказује у ставовима грађана о политици и политичарима. [← *то̄ да је напе̄то* посебно [се] исказује у ставовима грађана о политици и политичарима] (Република, 53); Срећом, сада су одрасли и те *опа̄сности* више их не вребају. [← *то̄ што̄ је опа̄сно* више их не вреба] (Јефимија, 40); Та је *склоност* одавала песника и онда када је покушавао да искорачи из песниковог говора и озрачја — остварујући се у прози, рецимо. [← *то̄ што̄ је био склон (нечему)* одавало је песника] (Политика, II); После фотографисања, приметила сам да је та *лежерност* вероватно ствар година, темперамента, а све то мени изгледа као посета зубару. [← *то̄ што̄ је лежерна* вероватно [је] ствар година] (Јефимија, 111).

2.1.3. Другу велику групу примера чине они код којих деадјективна именица именује неку особину или стање који се могу приписати људима уопште, односно код којих је носилац именоване особине или стања уопштено, неодређено мноштво. У дубинској стуктури, стога, носилац својства или стања може бити експлициран именицом *људи* (могуће је да се појави и именица *човек* која означава неодређеног појединца као носиоца особине) или уопштено мноштво бива исказано употребом првог лица множине.[26] Будући да су деадјективне именице у овим примерима употребљене нереференцијално, дубинске реченице се уводе везничким спојем *то̄ да*, или, уколико је имплициран неки временски период или евентуално кондиционалност, појављује се везничка структура *то̄ кад*.

> Отварање наше земље и привреде према Европи и свету има низ предности за даљи развој друштва у целини, али *обазривост*, кад су у питању тржиште и заштита домаћих привредника, наравно, на равноправним и тржишним односима, није на одмет. [← *то̄ да људи буду обазриви / то̄ да будемо обазриви / бӣти обазрив* ... није на одмет] (Дневник, 4);[27] И поред нескривеног зазора према настајућој новој елити, у привреди и у републи-

---

[25] О проблему одређеног и неодређеног члана у српском језику писале су Милка Ивић (1971, 1973), Ивона Жибрег (1984).

[26] Када је у површинској реченици присутан највећи степен уопшавања, односно када се деадјективном именицом исказује неко опште својство свих људи или свих припадника неке групе, онда је она експонент реченице у којој се као субјекат појављује именица *људи*. Прво лице множине појавиће се у реконструисаној дубинској клаузи уколико је имплицирана информација да је онај који изриче исказ и сâм припадник људског рода или пак одређене групе којој се приписује неко својство. Које ће од средстава уопштавања носиоца стања или особине бити примењено у многоме зависи од лингвистичког и нелингвистичког контекста.

[27] У многим примерима на дубинском нивоу реконструише се поред субјекатске клаузе и конструкција са инфинитивом у позицији субјекта, семантички допуњеног придевом. Ово је једна од употреба инфинитива, тзв. субјекатски инфинитив. Видети детаљно о томе у (Ивић 1972). Трансформација са инфинитивом овде је прихватљива из стилских разлога, посебно јер се инфинитивом постиже висок степен анонимизације исказа. Инфинитив у семантичкој бази деадјективне именице може се реконструисати само уколико де-

кама, *аг̄есивност* није толико усмерена према њима колико према културној елити... [← *то да су људи аг̄есивни* није толико усмерено према њима колико према културној елити] (Република, 33); Неки мисле да је *оданост* „народу" оно што дефинише популизам. [← *то да су људи одани „народу" / бити одан „народу"* [јесте] оно што дефинише популизам] (Република, 21); ..., у први план истичу друштвене околности у којима настаје *усамљеност*. [← у први план истичу друштвене околности у којима настаје *то да су људи усамљени*] (Политика, I); ..., министар спољних послова Јап де Хоп Шефер приметио је да су, као и за балетску уметност, и за јачање безбедности и сарадње потребне *умешност* и *̄прецизност*. [← за јачење безбедности и сарадње потребно [је] *то да су људи умешни* и *̄прецизни / бити умешан* и *̄прецизан*] (Време, 47); *Незапосленост* у Хрватској је општа категорија, али ипак је много теже припаднику националне мањине да дође до посла. [← *то што су људи незапослени / бити незапослен* у Хрватској је општа категорија] (Н. телеграф, 19); *Брутална ост* је карактеристика елиминације супарника... [← *то кад су људи брутални / бити брутално* је карактеристика елиминације супарника] (Република, 31); *Младост* је ипак доба кад се ствари лакше подносе, желим да верујем у то. [← *то кад су људи млади* је ипак доба кад се ствари лакше подносе] (Јефимија, 116); *Популарност* се тешко „носи" када је неко за њу неприпремљен иако је о томе вероватно годинама сањао. [← *то кад је човек популаран* тешко [се] „носи"] (Јефимија, 30).

Нешто је другачије код деадјективних именица изведених од описних придева са значењем мере, јер се у њиховој семантичкој бази појављује неодређена именичка заменица *неко* или *нешто*, такође показатељи уопштености номинализованог исказа:

Дакле, сама *величина*, сложићете се са мном, и није нека предност, она је пре недостатак. [← *то да је неко/нешто велик(о)* ... и није нека предност] (Јефимија, 119).

3. Ако у површинској реченици постоји експлициран сигнал носиоца особине, он ће се у дубинској структури наћи у позицији граматичког субјекта номинализоване реченичне структуре. Субјекатске клаузе у семантичкој бази ових деадјективних именица уводе се везничким спојевима *(то) да*, *(то) што*, *(то) колико* (ако је имплициран податак о квантитету или квалитету особине или стања који се приписују носиоцу стања или особине).

3.1. Податак о носиоцу особине може бити дат у управној реченици, може бити експлициран присвојном заменицом или описним придевом уз деадјективну именицу, или познат из ширег контекста.

а) Податак о носиоцу особине исказан у управној реченици:

адјективна именица врши функцију површинског граматичког субјекта. Остаје за нека даља истраживања да се испитају услови под којима је оваква трансформација могућа. Оно што се, међутим, одмах уочава јесте то да у пасивним реченицама, у семантичкој бази деадјективне именице у позицији субјекта не може да се нађе инфинитив.

Веома их је тешко контролисати и организовати, недостаје **им** *доследност*, а раст и опадање њихове активности смењују се невероватном фреквенцијом. [← недостаје им *то да буду доследни*] (Република, 21); **Црногорски новогодишњи програм** такође је карактеризовала висока *исполитизованост*, само без смоквиног листа који се зове скривена камера. [← црногорски новогодишњи програм такође је карактеризовало *то што је био високо исполитизован*] (Време, 40); Физичка *несигурност* је и један од највећих проблема **хомосексуалаца** у Србији. [← *то да су физички несигурни* је и један од највећих проблема хомосексуалаца у Србији] (Време, 57); Но, **Костић** се најаутентичније и најтрајније остварио у поезији, а *склоност* ка лирском говору и слици препознатљива је у **његовим** позним делима. [← *то да је склон лирском говору и слици* препознатљиво је у његовим позним делима] (Политика, II); За непуних десет година створио је **респектибилно пословно царство** чија га *вредност*, по свим параметрима, ставља међу првих десет југословенских бизнисмена. [← *то колико је респектабилно пословно царство вредно* ставља [га] међу првих десет југословенских бизнисмена] (Н. телеграф, 25); Узрок његове прилагодљивости лежи у „празној души" популизма: **популизму** недостаје *оданост* кључним вредностима. [← популизму недостаје *то да је одан кључним вредностима*] (Република, 21); **Код неких** је **огорченост** збивањима довела до обртања предзнака, тако да Срби постају посебни у негативном смислу. [← код неких је *то што су огорчени збивањима* довело је до обртања предзнака] (Република, 56); Поред знања и стручног умећа **од нове „Фолксвагенове" радне елите** се очекује и *спремност* да креативно ради у групама. [← од нове „Фолксвагенове" радне елите очекује се *да буде спремна*] (Политика, А4); Али, то је било за другу сврху — да се предупреди *малодушност* **међу борцима** за нови курс и отклони сумња у зрелост радничке класе и њену отпорност на либерализам. [← да се предупреди *то да борци буду малодушни*] (Нин, 58).

б) Податак о носиоцу особине исказан присвојном заменицом која детерминише деадјективну именицу:

Увиђамо да се дечак, ако је то дечак (Вилквист каже да он има тридесет година), понаша чудно, али је још увек **његова** *ретардираност* за нас тајна. [← али је још увек *то што је [он] ретардиран* за нас тајна] (Република, 59); У Чешкој је **његова важност** била продужена до 2000. године. [← у Чешкој је *то да је [он] важан* било продужено до 2000. године] (Јефимија, 24); Тврдоглав сам, **моја** *упорност* понекад уме да се претвори у тврдоглавост и не умем да слушам друге, понекад одлутам. [← *то да сам [ја] упоран* понекад уме да се претвори у тврдоглавост] (Јефимија, 197); Можете ли сада јасно, на основу наталоженог искуства, у сећању да отпратите како се тај **ваш** младалачки *занос* с почетка каријере, *склоност* ка ризику, хазарду, с временом брушен искуством, претапао у праву вештину и знање? [← можете ли ... да отпратите како се *то што сте били младалачки занесени [на почетку каријере], то да сте [Ви] склони ризику* ... претапало у праву вештину и знање] (Јефимија, 123); Мирко Тепавац каже да му је „тај ореол ... даровала **наша** идеолошка *искључивост*. [← да му је тај ореол ... даровало *то што смо [ми] били идеолошки искључиви*] (Нин, 41).[28]

[28] У овом примеру везничко спој *то што* имплицира нијансу узрочног значења.

в) Податак о носиоцу особине исказан описним придевом који детерминише деадјективну именицу:[29]

Људска *глупост* ме такође засмејава. [← *то што су људи глупи* такође [ме] засмејава] (Јефимија, 178); Од запостављања подручја менталног здравља **људска** *усамљеност* све више занима истраживаче, јер је овај загонетни феномен проблем за велики део популације. [← *то што су људи усамљени* све више занима истраживаче] (Политика, I); Али, односе са Сједињеним Државама највише квари Хаг, нешто мање Уставна повеља, односи у ДОС-у (**политичка** *нестабилност*) и тако у круг — све до Ирака. [← односе са Сједињеним Државама највише квари ... *то што је политички нестабилно* ← односе са Сједињеним Државама највише квари ... *то што је политичка ситуација нестабилна*] (Политика, А9);[30] Ми смо искрено опредељени за јединство власти, а за ДС је веома важна **политичка** *стабилност* како би се спровеле реформе у земљи", истакао је Живковић. [← за ДС је веома важно *то да је политички стабилно* ← за ДС је веома важно *то да је политичка ситуација стабилна*] (Политика, А7); После сваке процене ратне опасности и непријатељског деловања у земљи расла је **политичка** *напетост*, постојали су важни „проверени кадрови", ... [← у земљи је расло *то да је политички напето* ← у земљи је расло *то да је политичка ситуација напета*] (Нин, 61).

г) Податак о носиоцу особине познат из ширег контекста:

Поред потребе за новцем, постоји и неки поремећај у психи — јака емотивна *везаност* за оца и фрустрација тим поводом. [← постоји и неки поремећај у психи — *то да је јако емотивно везан за оца*] (Политика, А8); Да би се демонстрирала *строгост*, прављени су компромиси ... [← да би се демонстрирало *то да је жири строг*] (Нин, 37); Важна су техника и психофизичка *стабилност*. [← важни су техника и *то да су возачи психофизички стабилни*] (Јефимија, 127); Значи, за трке *је потребна* и изузетно добра физичка *спремност*. [← за трке је потребно *да [возач] буде изузетно добро физички спреман*] (Јефимија, 123).

3.2. У субјекатским синтагмама чији је управни члан деадјективна именица, податак о носиоцу особине може да пренесе и зависни члан синтагме, који је у неком од косих падежа. Податак о носиоцу особине може бити исказан детерминатором у облику беспредлошког и предлошког генитива и локативом са предлогом *у*.

---

[29] У корпусу није уочен ниједан пример у којем је присвојним придевом уз деадјективну именицу у субјекатској функцији исказан носилац стања или особине, али ће таквих случајева бити у даљој анализи употребе деадјективних именица, нпр. код значења узрока у VI поглављу: ... гест је који показује не само *захвалност* власти *за* **Милутиновићеву** постпетооктобарску *кооперативност* (...), него и ... [← гест је који показује не само *захвалност* власти *зато што је Милутиновић био кооперативан [после петог октобра]*].

[30] Приликом реконструкције семантичких база деадјективних именица детерминисаних придевом *политички* уочава се једна међуфаза до коначне трансформације у дубинској структури. Наиме, након прве трансформације добија се имперсонална реченица типа **S = X(Adv) је**, чија је предикација детерминисана прилогом *политички*. Ипак, у овим реченицама имплицирана је информација да се заправо *политичкој ситуацији* приписује одређена особина или стање, што се види на основу крајње трансформације на дубинском нивоу.

а) Носилац особине исказан детерминатором у генитиву без предлога уз деадјективну именицу у позицији граматичког субјекта:

Док чека на одлуку Агенције, *неликвидност* **предузећа** непрестано расте. [← *то да су предузећа неликвидна* непрестано расте] (Нин, 23); У овој збирци огледа Војислав Коштуница је проценио уверљивост тврдње да су *трајност* и *одрживост* **друштвених структура** повезани са принципима који потврђују животну снагу државе, ... [← да *је то што су друштвене структуре трајне* и *одрживе* повезано [је] са принципима] (Политика, IV); Посебну тешкоћу чини *непрозирност* **свакодневног језика** којим интервјуисани говоре, без аналитичке прецизности али са уочљивим критичким садржајем. [← посебну тешкоћу чини *то што је свакодневни језик непрозиран*] (Република, 53); *Неписменост* **нашег народа** је катастрофална. [← *то колико је наш народ неписмен* је катастрофално] (Нин, 42); Са друге стране, стално отворене *могућности* **одговора** на вечна питања о суштини људске природе и судбини човека у космосу ... постојаће вечно и у временима позоришних стваралаца који долазе. [← *то да су одговори на вечна питања ... увек могући* ... постојаће вечно] (Политика, III); ... — једино неће моћи да хапси, што је, када је *висина* и *неумитност* **казне** у питању, слаба утеха. [← када је *то колико је казна висока* и *неумитна* у питању] (Време, 15); *Мултиетничност* **владе** обезбеђена је по формули осам министара Срба, пет Бошњака и три Хрвата. [← *то да влада буде мултиетнична* обезбеђено је по формули] (Нин, 49); Морала би да се добро провери и психичка *способност* **сваког човека** који би да управља колима брзо, односно да учествује у тркама. [← морало би да се добро провери *то да ли је сваки човек психички способан*] (Јефимија, 126).

б) Носилац особине исказан детерминатором у генитиву са предлогом *од* уз деадјективну именицу у позицији граматичког субјекта:

Опасност **од Француза** ће се показати савим основана, јер наследник престола, краљ Луј XII 1499. године осваја миланско војводство и протерује породицу Моро. [← *то да су Французи опасни* показаће се савим основано] (Политика, В).[31]

в) Носилац особине исказан детерминатором у локативу са предлогом *у* уз деадјективну именицу у позицији граматичког субјекта:

На то ју је, како каже, навела невероватна *сличност* **у пози**, изради слике, а пре свега у самој физиономији лика. [← на то ју је ... навело *то што су позе невероватно сличне*] (Политика, V); Иако једна целовито замишљена историја задужбинарства код Срба још није написана, *склоност* ка задужбинарству **у српском народу** истакнута је у нашем целокупном друштвеном развоју, и већ од самог почетка стварања наше средњевековне државе уочена као чин од трајне вредности — ... [← *то да је српски народ склон ка задужбинарству* истакнуто је у нашем целокупном друштвеном развоју] (Политика, А13); Последња одлука је, како каже Канован, та да је покушај да се постигне и *ширина* **у опсегу** и *храброст* **у концептуализацији** довела до закључка да је популизам у суштини разломљен концепт. [← по-

[31] Ово је само једна од могућих интерпретације, будући да је за разумевање овог примера потребан увид у шири контекст.

кушај да се постигне *то да опсег буде широк* и *да концептуализација буде храбра*] (Република, 24).

3.3. Ситуације описане у одељцима 2 и 3[32] веома су важне и код свих осталих врста реченица које су кондензоване деадјективним именицама, будући да се у њима појављују две могућности: (1) да агенс или носилац стања управне предикације и носилац стања или особине именован деадјективном именицом буду **идентични**, (2) да агенс или носилац стања управне предикације и носилац стања или особине именован деадјективном именицом буду **различити**. Управо у случају њихове неидентичности релевантна је природа носиоца особине именованог деадјективном именицом. Он може бити анонимизован или да уопште не постоји (види одељак 2) или може бити исказан различитим синтаксичко-семантичким или прагматичким средствима (види одељак 3).

4. Даље, уочен је један пример који показује да у пасивној реченици (у питању је партицепски пасив) деадјективна именица у инструменталу, иако нема функцију граматичког субјекта, носи значење **изазивача** неке акције. Ово значење јесте подтип субјекатског инструментала, и носи га појам који у реченици не ступа директно у неку акцију већ самом својом појавом изазива неко стање. Такви су појмови који означавају психичка и физиолошка стања, као и појмови природних елемената као што су вода, ватра, ветар, гром, и сл. уколико имају обележје самоактивности. Термин **изазивач** или **каузатив** биће коришћен у овом раду само за појаве тога типа у **субјекатској функцији** у **пасивним реченицама**, управо да би се избегла могућност интерференције са значењем „изазивача" које Милка Ивић сврстава у узрочно семантичко поље. Наиме, ова ауторка наводи да појмови, осим појмова бића,[33] који „долазе у обзир као евентуални **вршиоци** у **пасивној ситуацији**" [болд је интервеција аутора овог рада] јесу углавном „појаве као нпр. људска осећања, расположења или такве појаве као глад, жеђ, умор и сл. (исп. рецимо: *убијен тугом*, *охрабрен успехом*, *измучен гладовањем* и сл.), једном речју, сви они појмови који се јављају у природи, па следствено томе и у језику, првенствено као појмови изазивачи извесног стања, тј. као појмови који, не ступајући директно ни у какву акцију, изазивају самом природом својом дато стање" (Ивић 1954а: 63). С друге стране, под термином „изазивач" Милка Ивић (1954а: 72) подразумева исте ове појмове који **у активној реченици** добијају другачију, али блиску, функцију. Ту се ради о инструменталу „**узрока**", који се такође односи на појаве које самом својом природом изазивају неку акцију.[34] Милорад Радовановић (1977а) терминолошки је одредио узрочно значење „изазивача" неке радње или стања као **директни узрок типа ефектор**. Овај аутор је, преузевши типологију

[32] Када се у даљем тексту позива на § 2 и 3 овог поглавља, мисли се на све параграфе у оквиру њих.

[33] Слободни инструнетал у функцији изазивача неког стања, а којим су означени појмови бића, више се не користи у савременом српском језику (Ивић 1954: 59).

[34] Додаје се, при том, и то да се категорија „изазивача" у савременом српском језику обележава аблативном конструкцијом са предлогом *од* (Ивић 1954а: 72).

узрочног значења од Милке Ивић,[35] понудио одговарајућа терминолошка решења у оквиру тог семантичког поља (Радовановић 1977а).[36]

4.1. Деадјективне именице у инструменталу са значењем изазивача неког стања кондензују субјекатску клаузу, којом је именовано постојање својства или стања који изазивају појаву неког другог стања. Управо због семантичке базе тако употребљених деадјективних именица, оне су нашле своје место у оквиру овог поглавља.[37]

> Познати италијански глумац Бенињо тумачи улогу болничара Хавијера Камере, он о Алицији говори као да с њом разговара, заљубљен је у њу од кад је видео њене прве балетске кораке и опчињен је њеном *сензуалношћу*. [← опчинила [га] је њена *сензуалност* ← опчинило [га] је *то што је она сензуална*] (Јефимија, 131);[38] Други представници младе генерације на кошаркашкој утакмици, вођени виолентном *аґресивношћу*, урлали су на спортске противнике својих кошаркаша... [← други представници младе генерације ... [које је] водила виолентна *аґресивност*, урлали су ← други представници младе генерације ... [које је] водило *то што су виолентно аґресивни*, урлали су] (Република, 15);[39] Ужаснута *моґућношћу* да могу га изгубим. [← ужаснула [ме је] *моґућност* да могу га изгубим ← ужаснуло [ме је] *то што је моґућно* да могу га изгубим] (Нин, 35).

5. У посматраном корпусу уочен је одређени број примера који би требало да се, према тумачењу Јована Кашића, нађу у групи у којој се анализирају деадјективне именице у функцији објекатских допуна. Наиме, Кашић је анализирајући условљеност форме објекатске допуне значењем глагола *имати* констатовао да „уколико је глагол *имати* употребљен са значењем 'постојати, егзистирати, бити', искључена је могућност његовог комбиновања са објектом у акузативу, а веза *имати* + генитив синг. може се остварити само онда када именица означава појам који се може партитивно интерпретирати" (Кашић 1973: 134). С друге стране, Владислава Петровић (1990: 359) је приликом семантичке анализе глаголске фразе указала на групу глагола са „егзистенцијалном" семантичком компонентом који се не могу реализовати без номинативне

---

[35] Милка Ивић изнела је типологију узорочног зачења у два своја дела: *Узрочне конструкције с предлоґом ЗБОГ, ОД, ИЗ у савременом књижевном језику* (1954) и *Значења српскохрватскоґ инструментала и њихов развој* (1954а).

[36] Детаљније о томе видети у VI поглављу овог рада које говори о деадјективним именицама са узрочним значењем.

[37] Девербативне именице у овој функцији Милорад Радовановић (1977б: 128) посматра у оквиру семантичких допуна уз трпне глаголске придеве. Овај аутор сматра да се у њиховој семантичкој бази налазе допунска, субординирана, клауза са везником *тиме што (како)*. Такође, исти аутор девербативне именице у инструменталу у пасивним конструкцијама које се могу заменити номинативом субјекта, одређује као конструкције са значењем узрока односно средства, будући да у њиховој семантичкој бази реконструише клаузе типа *Зато // Тиме што* (1977а: 141).

[38] О томе да ли конструкција *Cop + part. pass.* представља партиципски пасив или се ради о копулативно-именском предикату у чијем се лексичком језгру налази трпни глаголски придев који се понаша као прави придев, видети у радовима Ксеније Милошевић (1972, 1973, 1974, 1978) и Срете Танасића (1982).

[39] У овом и у наредном примеру пасивна реченица је у површинској структури редукована.

допуне. Глаголима типа *постојати*, *настати*, *нестати*, *трајати*, и сл. исказује се „догађајност" у објективној или субјективној датости.

Деадјективне именице које се појављују уз глаголе ове семантике могуће је интерпретирати и другачије. У корпусу су уочене имперсоналне реченице са глаголом *имати* у значењу *постојати*.[40] Деадјективне именице се у таквим реченицама појављују у генитиву, али оне у овом раду неће бити посматране ни као објекатске допуне нити као допуне глаголима са егзистенцијалним значењем. Уколико се имперсоналне реченице са глаголом *имати* трансформишу у семантички еквивалентне персоналне реченице са глаголом *постојати* у функцији предиката, деадјективна именица долази у позицију граматичког субјекта[41] и у том случају се понаша као кондензатор субјекатске клаузе. Реконструисане дубинске реченице могу бити бесубјекатске односно имперсоналне (види одељак 2), а уколико се ради о персоналним реченицама сигнал агенса експлициран је на неки од начина описаних у одељку 3 овог поглавља.

> Нема, дакле, *опасности* да неко други буде ја. [← не постоји *опасност* да неко други буде ја ← не постоји *то да је опасно* да неко други буде ја] (Нин, 27);[42] Бацили смо акценат на развој малог бизниса без чега нема *стабилности* привреде. [← без чега не постоји *стабилност* привреде ← без чега не постоји *то да је привреда стабилна*] (Дневник, 2); Ђинђић, на пример, каже да када међу политичким актерима нема *сагласности* о стратегији реформе влада мора да буде одлучнија у спровођењу реформског курса. [← каже да када међу политичким актерима не постоји *сагласност* о стратегији ← каже да када међу политичким актерима не постоји *то да су они сагласни* о стратегији] (Република, 3); ..., док се спутава критичка јавност и уважавање начелне опозиције, без чега нема стварне изборне *сменљивости* власти. [← без чега не постоји стварна изборна *сменљивост* власти ← без чега не постоји *то да је власт стварно изборно сменљива*] (Република, 26); Такође нема претеране *склоности* политичке елите да се та Пандорина кутија отвори. [← такође не постоји претерана *склоност* политичке елите ← такође не постоји *то да је политичка елита претерано склона*] (Јефимија, 26); Било је у томе и много *перфидности*. [← постојало је у томе и много *перфидности* ← постојало је у томе и *то да су људи веома перфидни*] (Јефимија, 39);[43] Наравно да Фестивала не би било да није разумевања и *издашности* тадашњег власника кључева црногорске касе премијера Мила Ђукановића. [← Фестивала не би било да није постојала *издашност* тадашњег власника ← Фестивала не би било да није постојало *то да је тадашњи власник био издашан*] (Јефимија, 58).

---

[40] О карактеристикама реченице са глаголом *имати* у егзистенцијалном значењу у нашим новијим публикацијама писали су Нада Арсенијевић (1993) и Andrew Corin (1998).

[41] Под појмом *граматичког субјекта* подразумева се свака „именички употребљена реч у облику номинатива која не улази у лексички састав предиката" (Ивић 1995:60). *Логички*, *семантички* или *дубински субјекат* јесте именска реч која представља носиоца неке ситуације, а која је исказана у неком од косих падежа и не конгруира са реченичним предикатом (Станојчић 1989: 236).

[42] Трансформација овог типа имперсоналних реченица започиње њиховим пребацивањем у персоналне реченице да би се даља анализа деадјективне именице, која се тако нашла у функцији граматичког субјекта, у дубинској структури вршила на неки од начина описаних у овом поглављу.

[43] Глагол *имати* са егзистенцијалним значењем употребљава се само у презенту. У перфекту и футуру наместо њега у функцији предиката појављује се глагол *бити*.

5.1. Уколико је у позицији предиката имперсоналне реченице егзистенцијалног типа глагол *имати* у презенту, односно глагол *бити* у перфекту и футуру, позицију логичког субјекта на површинском нивоу, односно граматичког субјекта у реконструисаној дубинској структури са глаголом *постојати* у функцији предиката, може попуњавати читава конструкција, која представља перифрастични или аналитички компаратив типа: *више... него*....[44] Деадјективна именица која је део такве конструкције у семантичкој бази има реченичну структуру типа *више тога да*, ако је у првом делу конструкције у којем се налази особина или стање, физолошко или психичко, који се пореде, односно, реченичну структуру типа *него тога да*, ако је у другом делу у којем је исказано стање или особина са којим се нешто пореди. У примеру који следи деадјективна именица налази се у другом делу перифрасичне компаративне конструкције именујући одређено стање, а клауза у њеној семантичкој бази по својој структури представља поредбену клаузу типа *него тога да*. Међутим, како је она део веће структуре која има функцију субјекта, она не може бити посматрана изоловано. То је и основни разлог због којег се оваква употреба деадјективне именице разматра управо у оквиру овог поглавља.

Упркос свему, у мени је још било више наде *него огорчености*. [← у мени је још постојало више наде *него тога да сам огорчена*] (Нин, 61).

6. Деадјективна именица у генитиву без предлога може се у површинској реченици појавити уз девербативне именице изведене од интранзитивних или од транзитивних глагола, и при том имати субјекатско значење односно значење агенса. Деадјективне именице са тим значењем кондензују **субјекатску клаузу**. Реализација овог значења генитива условљена је инхерентном лексичком семантиком самог глагола, од кога је девербативна именица изведена, и семантиком именице у генитиву. Важно је да појам у генитиву у том случају мора имати обележје живо (+) и обележје самоактивност (+). Деадјективна именица, будући апстрактна именица, не може имати ова семантичка обележја. Међутим, како је она средство номинализације, носилац стања или особине[45] реченичне структуре коју деадјективна именица на површинском нивоу репрезентује, било да је експлициран или имплициран, јесте појам који носи неопходна семантичка својства (самоактивност (+), живо (+)) која мора имати појам са значењем генитива агенса. Субјекатска клауза коју кондензују ове деадјективне именице уводи се везничким спојем *то да* и *то што*.[46]

Подробно испитивање „болне транзиције" обухвата привредне, политичке и културне проблеме који се сажимају у бујању етничке мржње, еко-

[44] О перифрастиној компарацији види радове Милоша Ковачевића (2001) и Југославе Арсовић (1994).

[45] О средствима за исказивање носиоца стања уз деадјективну именицу види друго поглавље, одељке 2 и 3.

[46] О употреби ова два везничка споја видети у ово поглавље § 2.1.1.

номске *неједнакости*, верске *задртости* и криминала. [← који се сажимају у томе да бујају ... економска *неједнакост*, верска *задртост* ← који се сажимају у томе да буја ... *то да су* ***људи*** *економски неједнаки*, и *верски задрти*] (Република, 28); Сматра се такође да је један од узрока педофилије смањење *способности* расуђивања, ... [← да је један од узрока педофилије то што се смањује *способност* расуђивања ← да је један од узрока педофилије то што се смањује *то да су* ***људи*** *способни* за расуђивање] (Време, 23); Међутим, приметно је одсуство *агресивности*. [← приметно је то да одуствује *агресивност* ← приметно је то да одуствује *то да су* ***људи*** *агресивни*] (Република, 56); У земљи која грчевито покушава да одговори на нека питања, која се не односе на истину, одговорност и помирење, комбинација притисака пријатељских земаља и унутрашњег *незадовољства* би свакако могла да уздрма позиције нових власти. [← то да комбиновано притискају пријатељске земље и унутрашње *незадовољство* свакако би могло да уздрма позиције ← то да комбиновано притискају пријатељске земље и *то да су* ***људи*** *(из)нутра незадовољни* свакако би могло да уздрма позиције] (Нин, 12); Све се враћа као бумеранг опадања угледа и *кредибилности* актуелне демократске власти у очима међународне заједнице. [← све се враћа као кад опадају углед и *кредибилност* актуелне демократске власти ← све се враћа као кад опадају углед и *то да је* ***актуелна демократска власт*** *кредибилна*] (Политика, А2).

7. Како анализа корпуса у овом раду почива пре свега на синтаксичком и семантичком критеријуму, сматрала сам да деадјективне именице у одељцима 4, 5, и 6 које у наведеним примерима немају карактеристична обележја граматичког субјекта, али семантички представљају субјекат реченице, тачније логички или дубински субјекат, и при том кондензују субјекатску клаузу, треба да имају своје место управо у оквиру овог поглавља.

III. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА У ФУНКЦИЈИ ЛЕКСИЧКОГ ЈЕЗГРА КОПУЛАТИВНОГ ПРЕДИКАТА

1. Деадјективна именица као средство номинализације може се наћи у позицији лексичког језгра копулативног предиката. Реченични садржај у семантичкој бази ових деадјективних именица има форму зависне реченице која се уводи неким од везничких спојева *то да* (када се констатује постојање неког стања или особине), *то што*, *то кад*, *то како*, *оно што*, *нешто што*, у зависности од додатног садржаја који преноси деадјективна именица, и при том први елеменат везничких спојева ових клауза функционише као просентенцијализатор катафорског типа. С обзиром на своју функцију ове зависне клаузе одредићемо као **клаузе у позицији лексичког језгра копулативно-именског предиката**.

Предикацијама које сачињавају копула *јесам/бити* и деадјективна именица могу се преносити различити садржаји. Њима се врши карактеризација[47] или идентификација појма у позицији субјекта персоналне

[47] Термин *карактеризација* употребљаваће се као синоним термину *квалификација*, будући да је утврђивање семантичке разлике међу овим терминима веома сложен проблем који излази изван оквира овог рада.

реченице, док је значење које преноси предикат нешто специфичније ако се ради о реченицама у којима се предикат не може повезати са граматичким субјектом, тј. о имперсоналним реченицама. Деадјективна именица у позицији лексичког језгра може бити у номинативу или у неком од косих падежа, што ће послужити као почетни критеријум за разликовање типова предиката.

1) *Деадјективна именица у номинативу у функцији лексичког језгра копулативног предиката*

2. Говорећи о предикацијама сачињеним од копуле *јесам/бити* и именице или заменице у номинативу, Милка Ивић (1995) указује на релевантан семантички критеријум за њихово разликовање. Веома је важно да ли је појам који се налази у позицији субјекта употребљен референцијално или генерички.[48] Ауторка под референцијалношћу подразумева „својство речи да не именују уопштено, већ да исказују конкретне, појединачне датости" (1995: 86). Уколико се ради о референцијалном приступу, Милка Ивић указује на важност посматрања врста речи које попуњавају позицију субјекта и лексичког језгра копулативног предиката. Функционални стил, коме припадају примери прикупљени за овај рад, вероватно је условио апсолутну доминацију референцијално употребљених појмова у субјекатској позицији, и само један пример генеричке употребе.[49] Наравно, ово може бити само случајност, али то не би ваљало занемарити приликом описа функционалних стилова српског језика. У сваком случају, то није предмет овога рада, те тако остаје за нека друга истраживања.

Познато је да се предикатом чије лексичко језгро чини придев појму у функцији субјекта приписује неко својство, док се предикатом чије лексичко језгро попуњава именица у номинативу може идентификовати и карактерисати субјекатски појам.[50] Оно што нас овде занима јесте како се понашају деадјективне именице у позицији лексичког језгра предиката с обзиром на своју семантичку везу са придевима. Потребно је утврдити које информације преноси предикат са деадјективном именицом, с обзиром на чињеницу да се у семантичкој бази деадјективних именица налази реченица чији предикат најчешће има структуру: P = Cop + Lex; Lex = Adj. У анализи која следи примери ће бити подељени према томе да ли функцију субјекта обавља именица или нека заменичка реч. Како појам у позицији субјекта управне реченице није идентичан носиоцу стања у клаузи коју кондензује деадјективна именица, важно је утврдити

---

[48] Именица у позицији лексичког језгра копулативног предиката такође може бити употребљена референцијално или генерички (Ивић 1995: 98—100).

[49] У даљем излагању посебно ће бити истакнута само генеричка природа субјекта, пошто се она појављује у само једном примеру.

[50] Опширније о овоме видети у раду Милке Ивић *Српскохрватске реченице с предикатом чије је лексичко језгро именица или заменица у номинативу* (1995).

ко је носилац именованог стања. У том смислу треба погледати одељке 2 и 3 у другом поглављу овог рада.

2.1. Поћи ћемо од реченица у којима позицију субјекта попуњавају апстрактне именице. Копулативним предикатом конкретизује се значење тих именица, односно врши се њихова идентификација тако што им се приписује неко својство или стање. Ово показје и трансформација којом се реконструише клауза са везничким спојевима *то да* или *то што*[51] у позицији лексичког језгра копулативног предиката наместо деадјективне именице. Први део ових везничких спојева може бити изостављен као информационо редундантан у појединим контекстима, већ и због тога што он истовремено врши функцију просентенцијализатора катафорског типа.[52] Постоји, такође, тенденција да се везнички спој *то да* појављује у клаузама које се реконструишу од нереференцијално употребљених деадјективних именица у позицији лексичког језгра предиката, док с друге стране везнички спој *то што* уводи клаузу која чини семантичку базу референцијално употребљене деадјективне именице.

> Четврти елемент *је усмереност* популизма ка прошлости, на тај начин што покушава да врати древне вредности у савремени свет. [← четврти елемент *је то да је популизам усмерен ка прошлости*] (Република, 23); Један је пут прегалаштво, критичко промишљање стварности, одбрана јавне слободе, *посвећеност* интересима заједнице, жртве за демократизацију друштва, за нормализацију земље. [← један је пут ... *то да су људи посвећени интересима заједнице*] (Република, 2); ... на основу једног истраживања које је показало да су грађани у великој мери незадовољни радом општинских служби као и понашањем запослених према њима, чија *је* оцена углавном била *— нељубазност* и *мрзовољност*. [← чија је оцена била *(то) да су запослени нељубазни* и *мрзовољни*] (Политика, А7); Ове године основна емоција била је *згађеност* над овим тренутком и страх од долазећих. [← ове године основна емоција била је *(то) што су људи згађени над овим тренутком*] (Време, 60); Њен највећи противник биће она сама, односно њена *способност* да плива у водама дневне политике,... [← њен највећи противник биће *то што је она способна* да плива] (Време, 50); По свему судећи, један од мотива Јовановићевог убиства је његова криминална прошлост и *умешаност* у неке уносне послове. [← један од мотива Јовановићевог убиства је *(то) што је [он] био умешан у неке уносне послове*] (Политика, А12); Његов проблем је био и остао *незадовољство* утицајне крајње деснице која сматра да мере одмазде против палестинских самоубица — колико год биле оштре — нису довољне. [← његов проблем је био и остао *то што је крајња десница незадовољна*] (Политика, А2).

2.2. С друге стране, уколико се у позицији субјекта нађе девербативна именица или инфинитив, копулативни предикат ће карактерисати именовану радњу. При том се клауза у семантичкој бази деадјективне именице уводи везничким изразом *нешто што*. За разлику од примера који претходе, први део овог везничког споја не може се изоставити, јер,

---

[51] Видети фусноту 17.

[52] Ово такође важи и када су у питању остали везнички спојеви чији први део заузима заменица *то*.

како анализа показује, карактеризација радње или неког стања исказаних девербативном именицом или инфинитивом захтева појаву номиналног елемента у позицији лексичког језгра предиката. То је у овом случају деадјективна именица или у дубинској структури неодређена заменица *нешто* детерминисана релативном клаузом са везником *што*.

Председник Скупштине Војводине Ненад Чанак изјавио је данас да је померање термина информативних емисија програма на језицима националних мањина на Телевизији Нови Сад (ТВ НС) „чист *безобразлук*" и да ће бити „кажњен". [← померање термина је *нешто што је крајње безобразно*] (Дневник, 2); Ни изборни успех господина Шешеља у Војводини није нека *новост*. [← ни изборни успех господина Шешеља није *нешто што је ново*] (Н. телеграф, 2); Бити Чех није никаква *посебност*, а то што морамо послати парче своје слободе у Брисел није проблем за оне који су сигурни у своју слободу", каже овај коментатор. [← бити Чех није *нешто што је посебно*] (Политика, А4).

2.3. У посматраном корпусу нашао се само један пример који, будући да се ради о дефиницији, има генерички употребљен субјекат, али и генерички употребљен предикат, којим се дефинише, односно описним путем одређује појам у позицији субјекта (Ивић 1995: 110):

Педофилија (грч. паис — дете, филеин — волети) је сексуална *склоност* према деци истог или супротног пола која се најчешће среће код старелих мушкараца. [← педофилија је *(то) кад су људи сексуално склони према деци истог или супротног пола*] (Време, 23).

3. Другу групу примера чине они код којих лексичко језгро копулативног предиката заузима деадјективна именица, а позицију субјекта површинске реченице попуњавају заменице: демонстративне заменице *то* и *оно* и односне заменице *који* или *што* (односне заменице *који* и *што* истовремено имају и функцију везника релативних клауза). У семантичкој бази ових деадјективних именица налазе се клаузе, које такође попуњавају позицију лексичког језгра предиката. У зависности од садржаја на који заменице упућују, именски предикати врше различите функције.

Погледајмо најпре примере у којима је субјекат заменица *то*:

То је *глупост*. [← то је *оно што је глупо*] (Нин, 40); Да, то је не само изборана обавеза, **то** је и политичка *нужност* ако хоћемо модерну државу Србију и њену европску будућност. [← то је *оно што је и политички нужно*] (Нин, 17); **То**, као слово на папиру, и није нека *новост*: ... [← то ... и није *нешто што је ново*] (Време, 14); **То** је *могућност* да тренер Борусије (Д) Матијас Замер замени свог некадашњег „шефа" Хицфелда. [← то је *нешто што је могуће*] (Политика, А19); Упитан да ли ће као председник Србије иницирати промену републичког Устава, он је одговорио одречно, наводећи да **то** „није уставна *надлежност* председника републике". [← то није *оно за шта је уставно надлежан председник републике*] (Дневник, 3);[53] Ипак, из-

[53] Употреба овог облика везничког споја условљена је рекцијом придева *надлежан*.

нео сам и слабости тог поглавља, а **то** је *једноставност* у приказивању догађаја из 1971. и 1981. године... [← то је *оно што је једноставно*] (Време, 59).

Демонстративна заменица *то* не упућује на неки одређени ентитет стварности, већ се односи на претходно изречени садржај. Она заправо врши функцију просентенцијализатора анафорског типа. У том случају именски предикат чије лексичко језгро попуњава деадјективна именица, представља врсту коментара који се износи поводом садржаја на који упућује просентенцијализатор, односно, пошиљалац поруке врши субјективну карактеризацију претходног садржаја. То се јасније може видети када се реконструише семантичка база деадјективне именице коју сачињава клауза са сложеним везничким спојевима *оно што* и *нешто што*.[54]

Веома сличну фунцију обавља копулативни предикат са деадјективном именицом у лексичком језгру у површинској релативној атрибутској клаузи, када субјекатску позицију заузимају релативизатори *који* и *што*. Они имају свој антецедент у управној реченици или упућују на садржај читаве управне реченице, тако да се предикатом релативне атрибутске клаузе врши субјективна карактеризација појма у надређеној реченици, односно даје се коментар на претходно исказани реченични садржај:

Поред тога што доприносе спектакуларности и лудачком карактеру представе — **што** су, иначе, њене главне *вредности* — овакви просторни односи имају и извесну знаковитост... [← што је ... *оно што је код ње главно вредно*] (Време, 42); Тиме су ове станице сврстане у најозбиљније радијске играче, **што** и није нека *новост*, будући да је такво стање у етру већ виђено. [← што и није *нешто што је ново*] (Нин, 63); Поред ове расистичке патологије **која** овде и није нека *новост* у последњих десетак година, али ипак говори да ово друштво и поред одласка злочиначког режима не прездрављује,... [← која овде и није *нешто што је ново*] (Република, 7).

Уколико пак позицију субјекта заузима демонстративна заменица *оно*, већ семантички детерминисана релативном клаузом, именски предикат са деадјективном именицом конкретизоваће садржај на који заменица указује. У питању је, дакле, идентификација субјекатског садржаја:

Ја заиста више не могу да се ослоним на зонске лиге, разне кланове и саплитања, јер **оно** што мене занима у музици нису међуљудски односи и људска *глупост*. [← оно што мене занима у музици нису међуљудски односи и *то што су људи глупи*] (Јефимија, 16); Пинк је весело постао симбол простоте (...) у којем сада гостују сви, нема више разлике између политике и естраде, између позиције и опозиције; кич и баналност суверено владају нашим ТВ екранима, мада оно ново, васкрсло, **оно** што посебно смета, јесте *агресивност* и нетолеранција. [← оно што посебно смета јесте *то што су људи агресивни*] (Република, 14); **Оно** што се уочава чим се уђе у продавницу је њена *уређеност*. [← оно што се уочава чим се уђе у продавницу је[сте] *то како је продавница уређена*] (Јефимија, 119).

---

[54] Први део овог везничког споја не може се изоставити. Видети о везничком споју *нешто што* у овом поглављу у § 2.2.

4. Деадјективна именица може се наћи у функцији лексичког језгра копулативног предиката у имперсоналним реченицама, чија се типологија заснива на структури предиката.[55]

4.1. Деадјективна именица може заузимати позицију лексичког језгра предиката који представља минималну реченичну структуру,[56] али она тада нема функцију кондензатора реченичног садржаја.[57] Насупрот овим слободним реченичним структурама постоје и два типа везаних предиката[58] у имперсоналним реченицама: са обавезним логичким, односно семантичким или дубинским субјектом: S = P(X je) + Dat/Acc/Loc, и са обавезном допуном у виду инфинитива односно допунске клаузе, који попуњавају позицију субјекта реченице S = P(X je) + Inf/Cl.

4.1.1. У имперсоналним реченицама са везаним предикатом и логичким субјектом, предикацијом се означава неко психофизичко стање или расположење које се приписује логичком субјекту. У дубинској структури ових имперсоналних реченица налазе се персоналне реченице. Семантички субјекат експлициран у површинској реченици бива исказан номинативом у семантичкој бази ове врсте имперсоналних реченица, док улогу предиката у дубинској структури узима копулативни предикат чије лексичко језгро чини придев:

> И данас, када ми дођу пријатељи, сматрам да **ми** је *дужност* да их послужим неком добром храном, правим за њих равиоле, њоке, канелоне, и при том пазим да се ништа од хране не баци, јер је бацање хране за мене и сада велики грех. [← сматрам *да сам ја дужна* да их послужим] (Јефимија, 90); Сада је *одговорност* **на свим политичким актерима** да учине све да се избори регуларно заврше,... [← *сада су сви политички актери одговорни*] (Н. телеграф, 10).

4.1.2. Имперсоналним реченица које имају уз себе инфинитив или допунску клаузу у функцији субјекта вреднује се нека појава са становишта општеприхваћених норми. Ту се, дакле, не ради о карактеризацији или идентификацији, већ о вредновању (са различитих аспеката) појаве која је означена допуном:[59]

---

[55] Видети о имперсоналним реченицама у: Ивић 1963.

[56] Минимална реченична структура представља слободну имперсоналну реченицу сачињену само од глаголског предиката: S = P; P = V, или од копулативног предиката у чијем лексичком језгру се налази прилог или именица: S = P(X je); X = Adv/N.

[57] Овим имперсоналним реченицама врши се карактеризација једног тренутка у природи или у друштву: *Иако је била паклена* ***врућина****, близу четрдесетог поделка, сви позвани су дошли на промоцију парфема принцезе Јелисавете, у уметничком павиљону „Цвијета Зузорић" на Калемегдану. (Јефимија, 22, 148); Била је савршена* ***тишина*** *и тог тренутка сам прелазила мост, није било ветра и чула сам своје кораке. (Јефимија, 22, 49).* Инконгруентни копулативни предикат са деадјективном именицом у позицији лексичког језгра представља синтаксичко-семантички еквивалент такође инконгруентном копулативно прилошком предикату: *била је врућина ≈ било је вруће, била је тишина ≈ било је тихо.*

[58] Под термином *везани предикат* у имперсоналним реченицама подразумева се обавезност комбиновања предиката са одређеним синтаксичким јединицама.

[59] Видети о овоме у раду Владиславе Петровић (1994) *Синтаксичке улоге именице „чињеница" у сложеној реченици.*

Реткост је **да се у једном превасходно лирском песничком опусу могу препознати толики трагови времена** као што је то код Костића случај. [← *оно што је ретко* је[сте] **да се у једном превасходно лирском песничком опусу могу препознати толики трагови времена**] (Политика, II).

2) *Деадјективна именица у косим падежима у функцији лексичког језгра копулативног предиката*

5. Предлошко-падежна конструкција, коју сачињавају предлог и деадјективна именица, када се нађе на месту лексичког језгра копулативног предиката може да пренесе различите информације у вези са субјектом. Обично се оваквим предикатом карактерише субјекат тако што му се приписује својство именовано деадјективном именицом у лексичком језгру. Међутим, пошто су примери ексцерпирани из публицистичког стила, мора се указати на један процес који условљава појаву предиката овакве структуре. Ради се, наиме, о све присутнијој бирократизацији језика коју, између осталог, карактерише појава овешталих фраза, шаблонизовани начин изражавања, а све то често са циљем да се постигне еуфемистички израз и анонимизација агенса тако што се податак о њему изостави или да се он просто маргинализује у реченици. Једно од најчешћих средстава бирократизације језика управо је номинализација.[60]

Наредни примери показују да предикатима са деадјективном именицом може да се квалификује субјекат, али да је појава деадјективне именице наместо придева од којег је изведена условљена искључиво стилским разлозима, а не семантичким или синтаксичким. У том случају деадјективна именица се појављује уместо придева, а не уместо неке реченичне структуре. Деадјективне именице употребљене на овај начин појављују се у прикупљеном корпусу у следећим предлошко-падежним конструкцијама *od* + ODet + $N_{Deadj(Gen)}$ i *u* + $N_{Deadj(Loc)}$:

$$\boldsymbol{OD + ODet + N_{Deadj(Gen)}}$$

..., Дејан Медаковић је указао на историјат те идеје, на њену истрајност поготову у време турске владавине када је, управо у доба „туђе и ненаклоњене цивилизације", никао читав низ задужбина чија је улога *од немерљиве вредности* као носиоца идеје о васкрсењу српске државе. [← чија је улога *немерљиво вредна*] (Политика, А13).

$$\boldsymbol{U + N_{Deadj(Loc)}}$$

Али, ово не значи да се слажем са начином на који је у поменутом уџбенику представљен Други светски рат нити је иако присутан на конференцији, *у супротности* са оним што износи професор Живојиновић, стекао тај утисак. [← нити *је* иако присутан на конференцији *супротан* ономе што износи професор Живојиновић] (Време, 59); „Резултати су *у супротно-*

[60] Видети опширније о процесу бирократизације у раду Душке Кликовац (2001) *О бирократизацији језика као језичком поступку*.

сти са тврдњом да је идеал женског тела увек исти, а однос између струка и бокова стабилан", тврди истраживачки пар. [← резултати су *супротни* тврдњи] (Нин, 8); Коштуничина изјава је *у сагласности* са његовом политиком коју америчка влада оцењује као „узнемиравајућу". [← Коштуничина изјава је *сагласна* са његовом политиком] (Н. телеграф, 3).

5.1. Уколико се у позицији субјекта нађе девербативна именица не може се говорити о карактеризацији субјекта предикатом у чијем је лексичком језгру деадјективна именица. Штавише, два уочена примера на најбољи начин показују како се податак о агенсу односно носиоцу неког стања или особине маргинализује тако што се ставља у генитив уз деадјективну именицу. Тек дубинска структура реченице показује да се предикатом заправо врши карактеризација агенса који је у површинској реченици измештен из субјекатске позиције. Деадјективна именица је у генитиву са предлогом *из* (*iz* + $N_{Deadj\ (Gen)}$) и у локативу са предлогом *у* (*u* + $N_{Deadj\ (Loc)}$):

$$\boldsymbol{IZ} + \mathbf{N_{Deadj\ (Gen)}}$$

Знам да одговори на нека од ових питања нису *из надлежности* ондашњег повереника унутрашњих послова Војводине,... [← знам да одговори ... нису *то за шта су ондашњи повереници унутрашњих послова Војводине надлежни*] (Политика, А18).[61]

$$\boldsymbol{U} + \mathbf{N_{Deadj\ (Loc)}}$$

Иако *је* поскупљење *у надлежности* градске власти, могу да кажем да вода неће да поскупљује. [← иако је поскупљење *то за шта су надлежне градске власти*] (Политика, А15).

5.2. Понекад се деадјективном именицом у позицији лексичког језгра предиката указује на ситуацију или околност у којој се налази субјекат, односно ситуационо се детерминише субјекат.[62] Деадјективна именица, обавезно у локативу са предлогом *у* (*u* + $N_{Deadj\ (Loc)}$), тада је семантички и синтаксички еквивалентна синтагмама типа **ODet + N**: *опасност = опасна ситуација, неизвесност = неизвесна ситуација*. У семантичкој бази ових деадјективних именица, као што ће примери показати, не налази се клауза, а њихова употреба наместо наведених синтагми стилски је условљена:

---

[61] Именица *надлежност* због своје инхерентне семантике захтева присуство обавезног детерминатора. Пошто примера са другим деадјективним именицана у овој функцији и у овим облицима нема у корпусу, нема ни потврде да ли је обавезни детерминатор саставни део модела.

[62] О појму ситуационог детерминатора писала је Милка Ивић (1995: 113—136) у свом раду *Исказивање директног објекта у (стандардном) српскохрватском*.

$$U + N_{Deadj(Loc)}$$

Где да иде Садам кад је свака земља која га прими *у опасности* од могућих терористичких акција,... [← када је свака земља ... *у опасној ситуацији*] (Нин, 46); Тако су исходишта, на пример: дете *у* смртној *опасности*, али то изражено корпуленцијом телесно одраслог човека, или дете имитира злу одраслу особу и постаје зло... [← дете [је] *у смртно опасној ситуацији*] (Република, 60); Када се прочује да спава са непопуларном дебељуцом, која живи два спрата изнад њега, Виктор је *у опасности* да постане главна тема вицева у свом крају. [← Виктор је *у опасној ситуацији*] (Јефимија, 156); Лидери ДОС-а *су*, у ствари, и током самих избора били *у* великој *неизвесности*. [← лидери ДОС-а ... су били *у веома неизвесној ситуацији*] (Нин, 51).

5.3. Површинске просторне метафоре у позицији лексичког језгра предиката, уколико их чине деадјективне именице са одговарајућим предлогом ($u + N_{Deadj\ (Loc)}$), кондензују реченични садржај који у дубинској структури представља клаузу којом се идентификује појам, по правилу апстрактан, у позицији субјекта. Само у примерима овог типа приликом трансформације деадјективне именице добијају се клаузе у позицији лексичког језгра предиката чији се први део везничког споја, *то што* или *оно што*, налази у истом падежу, блокиран истим предлогом, као и сама деадјективна именица:

$$U + N_{Deadj\ (Loc)}$$

Проблем је *у непредвидивости*. [← проблем је *у томе што је ситуација непредвидива*] (Политика, А2);[63] Лепота је *у различитости*, лепота је у откривању туђих посебности. [← лепота је *у ономе што је различито*] (Јефимија, 171).

IV. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА У НЕПОТПУНИМ РЕЧЕНИЦАМА

1. Непотпуним реченицама се сматрају искази који преносе комплетан реченични садржај, али се синтаксички не могу сматрати реченицама, јер им недостаје пре свега експлицирани предикат, или евентуално и предикат и субјекат. У корпусу овог рада нашла су се два оваква исказа, сачињена само од деадјективне именице у номинативу:[64]

Глупости! (Време, 15); Породичан човек, отац два сина, од којих се један (каква *случајност*!) активно бави кошарком, не болује од „звездане болести", иако је остварио прави амерички сан. (Н. телеграф, 25).

---

[63] Деадјективна именица *непредвидивост* је семантички еквивалентна синтагми *непредвидива ситуација / стање*, што се види и на дубинском нивоу.

[64] Непотпуне реченице карактеристичније су за разговорни, или евентуално уметнички стил, те је њихов мали број у корпусу ексцерпираном из публицистичког стила потпуно очекиван.

Искази овог типа настају редукцијом базичног реченичног садржаја који се у дубинској структури може реконструисати. Уочени примери добијени су редукцијом реченица: *То су глупости; То није случајност*, где су деадјективне именице у функцији лексичког језгра копулативно-именског предиката, односно у функцији кондензатора клаузе у позицији лексичког језгра предиката. Занимљиво би било на већем корпусу посматрати да ли се деадјективна именица у непотпуним реченицама може појавити и у позицији неког другог реченичног конституента, и да ли се тада понаша као кондензатор реченичног садржаја.

V. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА У ФУНКЦИЈИ СЕМАНТИЧКЕ ДОПУНЕ

1. Глаголи, именице и придеви који су према својим синтаксичко-семантичким особинама непотпуни захтевају да се њихово значење допуни односно да се конкретизује. Граматичка средства којима се то постиже називају се **допуне** или **комплементи**.[65] У зависности од рекције односно од својих конструкционих могућности,[66] глаголи непотпуног значења и именице и придеви апстрактног или уопштеног значења, као и поједини перифрастични предикати и устаљени скупови речи, комбинују се са тачно одређеним падежним конструкцијама у функцији семантичких допуна. Свака семантичка допуна, исказана именицом у одређеном падежном облику, може се развити у зависну реченицу уколико је датом именицом исказано неко стање, процес или збивање, а не неко лице или предмет.[67]

Анализа корпуса показала је да се деадјективне именице у највећем броју случајева појављују управо у улози семантичке допуне глагола, именица и придева (око 60%). У овом поглављу биће утврђено на који начин деадјективна именица допуњава значење управне речи, као и које реченичне типове она при том кондензује.

1) *Семантичке допуне глаголима*

1.1. Приликом анализе глаголских семантичких допуна у овом раду преузела сам типологију коју је дала Владислава Петровић (1992). Ова ауторка сматра да се допуњавањем значењски аутономних (и делимично

---

[65] Будући да допуна или комплемент допуњава значење управне речи, употпуњује њен лексички садржај, односно „екстрахује оно што је нужно из значењског потенцијала првог члана" (Петровић 1992: 120), у даљој анализи биће коришћен термин *семантичка допуна*.

[66] Према дефиницији Рикарда Симеона рекција представља „синтаксички однос у којем синтаксички надређена реч регира (захтева) одређени падеж" (1969). У граматици *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања* појам *рекција* одређен је као „појава да нека реч тражи као допуну именичку јединицу у одређеном облику (у зависном падежу или предлошко-падежној конструкцији" (Станојчић 1989: 217).

[67] Видети детаљније о овоме у: Мразовић 1995: 498—513.

аутономних) речи конкретизују одређене семантичке компоненте из њиховог потенцијала, те да „допуна (complementum) превасходно означава онај појам (предмет у ширем смислу) који непосредно учествује у радњи или је обухваћен њоме, уколико је у питању глагол као управни члан допунске конструкције" (Петровић 1992: 123). С обзиром на категоријално значење и структурнофункционално обележје семантичке допуне уз глагол, Владислава Петровић разликује два типа глаголских допуна: **граматичкосемантичке** и **лексичкосемантичке**, истичући да се први тип допуна појављује као предмет проучавања у синтакси, док се другим типом баве пре свега лексикологија и семантика.

Граматичкосемантичке допуне уз глагол представљају „'предмет' (у ширем смислу) ван ситуације и независно од њеног носиоца, оно што, другим речима, учествује у датој ситуацији, обележеној глаголском јединицом, оно што је неопходно за дату ситуацију или је на неки начин детерминише" (Петровић 1992: 124). Сле́дећи структурнофункционални и семантички критеријум ауторка је све глаголске допуне овог типа распоредила у четири подтипа: допуне са „објекатским" значењем (допунски објекат — значење „материјалне садржине" и значење „намене"): *писа̄ти пе̄сму*, *јавӣти се девојци*; допуне са „прилошким" значењем (допунски адвербијал — значења „места, времена, начина, мере, узрока, средства"): *боравити на селу*, *одржа̄ти скуп у среду*, *држа̄ти се као по̄бедник*, *вредети злата*, *оптужити га због пљачке*, *сећи маказама*; допуне са значењем „саучесника" у радњи (допунски агентив — значење „извора" и значење „партнера"): *дружити се са вршњацима*, *чӯти од друга*; допуне са значењем „својства, стања, ранга" носиоца радње или предмета (допунски предикатив): *по̄стати сликар*, *сма̄трати га по̄штеним*.

Лексичкосемантичким допунама именује се ситуација (активност), док се управном глаголском лексемом указује на „фазу" у реализацији радње, на „егзистирање неке појаве", или на „трансформацију" односно „модификацију" у било ком погледу: *по̄чети истраживање*, *наста̄је мрак*, *влада тӣшина*, *пре̄твара се у па̄ру*, *изазва̄ти гне̄в*. Допуне овог типа на семантичком и на синтаксичком плану представљају заједно са управним глаголом целовите јединице које могу у већем броју случајева да се лексикализују, тј. да се замене једном глаголском лексемом. Тада се заправо ради о процесу декомпоновања предиката [примеба аутора овог рада]: *догодио се квар* > *нешто се покварило*, *по̄чела је грмљавина* > *загрмело је*.

Једна од битних разлика између ова два типа допуна јесте та да се граматичкосемантичке допуне увек везују за неког носиоца ситуације без обзира на то да ли је он анонимизован или не, док код допуна другог типа постоји могућност да носилац ситуације уопште не постоји, а када постоји онда може али и не мора бити експлициран.

1.2. Типологија коју је дала Владислава Петровић, као што је већ речено, представља основу за анализу семантичких допуна у овом раду, међутим, сама грађа је одредила нешто другачија решења. Тако су деадјективне именице у функцији семантичких допуна уз глагол подељене у овом раду на следећи начин:

А) *Граматичкосемантичке допуне*:
   а) *допуне објекатског типа*
Б) *Лексичкосемантичке допуне*:
   а) *допуне семикопулативним глаголима*
   б) *допуне семикопулативним глаголима у конструкцијама насталим декомпоновањем предиката*

1.2.1. Под граматичкосемантичком допуном у овом раду подразумеваће се појам (предмет у ширем смислу) на који „прелази" глаголом означена радња, односно појам обухваћен радњом, а који се налази изван носиоца ситуације.

1.2.2. Допунски адвербијали посматрани су у оквиру посебних поглавља која се баве употребом деадјективних именица у функцији кондензатора реченичних структура са одређеном адвербијалном вредношћу, односно које се појављују у функцији детерминатора адвербијалног типа уз управну предикацију. Разлог за такво решење проистиче из чињенице да постоји проблем разграничавања допуна и детерминатора адвербијалног типа, на који је, говорећи о допунским конструкцијама, указала Владислава Петровић (1992). (Детерминатори адвербијалног типа називају се још и *додаци*, а у литератури се често користи и термин *одредба*.[68]) Како је обавезност појављивања основни критеријум за разликовање *допуна* (као обавезних елемената) и *одредби* или *додатака* (као факултативних елемената), очековано би било да приликом анализе језичког материјала може да се направи јасно разграничење између ових реченичних конституената. Владислава Петровић (1992: 123), одређујући детерминаторе као јединице којима се упућује на обележје датог појма које га чини „самосталним, целовитим, односно на неки начин га одређује (квалитативно, темпорално, квантификативно, итд.)", указује на постојање детерминатора који се могу уврстити у допуне „којима се истовремено допуњује садржај глаголске лексеме тако што се истиче оно што је релевантно за реализацију назначене радње али и одређује сам појам по неком свом карактеристичном обележју". Допуне са прилошким значењем ова ауторка идентификује као обавезне детерминаторе. Љубомир Поповић (Станојчић 1989: 227—228) прави разлику између *општих* и *посебних одредби*.[69] Посебне одредбе условљене су значењем управног глагола (нпр. *Јасна иде кући*, *Никола се уморио од трчања*) и стога их није лако разликовати од самих допуна, будући да постоје допуне са прилошким значењем (Станојчић 1989: 225—227). С друге стране, одредбе, које би се према Поповићевој подели идентификовале као опште одредбе,

---

[68] У граматици *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања* користи се термин *прилошка одредба* (Станојчић 1989: 227—228), док Стевановић разликује *одредбе* за место, време, узрок, циљ, услов, итд. (Стевановић 1989б: 65—74).

[69] Све прилошке одредбе се у граматици *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања* деле на *опште* и *посебне*. „*Опште одредбе* не зависе од глаголског значења, него од чињенице да одређују ситуацију односно њену реализацију, јер се подразумева да је та реализација локализована" (с обзиром на категорију времена, места, начина, и сл.), а „*посебне одредбе* су условљене значењем глагола и по томе су сродне са допунама" (Станојчић 1989: 228).

у појединим случајевима функционишу као обавезни детерминатори:[70] *Сутра пӯтујем → Пӯтујем*: изостављањем одредбе футурско значење глагола прелази у презентско; *Кӯписмо шљиве цео дан → *Кӯписмо шљиве*: аорист изграђен од имперфективних глагола захтева временску одредбу без које је реченица неграматична (Радовановић 1990: 94). Из свега овога произилази да решавање проблема разграничавања допуна и одредби односно детерминатора адвербијалног типа на конкретном језичком материјалу савременог српског језика представља заиста велики посао који тек треба обавити.[71] Управо стога, у овом раду нисам покушавала да разрешим тај проблем, али сакупљена грађа може послужити за нека потоња истраживања тог типа.

1.2.3. Агентивне допуне односно допунски агентиви (Петровић 1992: 130—131; Петровић 2000: 443) појављују се уз праве социјативне глаголе који означавају радњу за чије је реализовање непоходно учешће најмање два учесника, дакле учешће агенса (појам исказан номинативом) и коагенса (појам исказан инструменталом са предлогом *са* или генитивном конструкцијом са предлогом *од*: *ра̄стао се са мајком, ра̄стао се од мајке*). Релевантан семантички критеријум за појаву допунског агентива јесте критериј персоналности. Допунски агентив је увек појам који означава неку особу. Управо с обзиром на овај критериј може се закључити да се деадјективна именица у функцији кондензатора никада не појављује као семантичка допуна агентивног типа, будући да се њоме исказују само апстрактна значења.[72] У случају када се социјативни глаголи употребљавају у метафоричном значењу, на пример: *борӣти се са те̄шкоћама, по̄мирӣти се са судбином*, семантичка допуна више се не сврстава у групу агентивних допуна већ се посматра као допуна објекатског типа.[73] У корпусу овога рада нашло се неколико примера употребе деадјективних именица са значењем семантичке допуне објекатског типа уз овакве глаголе.

1.2.4. Семантичке допуне које је Владислава Петровић одредила као допунске предикативе биће посматране у овом раду у оквиру допуна семикопулативним глаголима типа „субјективне оцене", односно као врста лексичкосемантичких допуна. Основни семантичко-синтаксички критеријум према којем су издвојене лексичкосемантичке допуне јесте то што се њима **експлицира садржај непунозначне глаголске лексеме**, као и чињеница да допуна заједно са управним глаголом сачињава један од типова

---

[70] Милка Ивић дефинише *обевезне детерминато̄ре* као језичке облике који се из дате конструкције са управном речју не могу избацити без релевантних последица на информативном плану (1995: 178). О обавезној детерминацији у српском језику, као и о литератури везаној за ту проблематику, писао је и Милорад Радовановић у књизи *Сто̄иси из синта̄ксе и семанто̄ике* (1990).

[71] Значајан допринос проучавању глаголских допуна представља *Речник гла̄гола са до̄пунама* (Петровић, Дудић 1989).

[72] Деадјективне именице типа nomina attributiva, будући да означавају особу која има одређену особину, могу имати функцију допунског агентива, али, као што је уводном делу речено, не могу се појавити у улози кондензатора реченичног садржаја.

[73] Типологија објекатских значења односно падежа у функцији објекатке допуне преузета је од Владиславе Петровић. Видети фусноту 75.

аналитичког предиката. Појам аналитичког предиката употребљен је у значењу које даје Предраг Пипер: „Под аналитизмом се обично има у виду граматички аналитизам, а граматички аналитизам је устаљено рашчлањено исказивање јединственог лексичко-граматичког значења помоћу речи која има превасходно или искључиво граматичка значења и помоћу речи има превасходно или искључиво лексичка значења" (Пипер 1999: 38). У посматраном корпусу уочена су два типа аналитичког предиката, у чијем се другом делу, као носилац лексичког значења појављује деадјективна именица. Први тип је управо поменути предикат који сачињавају семикопулативни глаголи типа „субјективне оцене" и предикативна допуна у виду именице или придева у номинативу, предлошком акузативу или у слободном инструменталу. Други тип аналитичког предиката у којем се појављује деадјективна именица јесте декомпоновани предикат.

А) *Граматичкосемантичке допуне*

а) Деадјективна именица у функцији семантичке допуне објекатског типа

2. Семантика појединих глагола у српском језику захтева да се експлицира садржај на који радња њима означена прелази. Семантичке допуне уз такве глаголе можемо одредити као објекатске допуне у најширем смислу речи. Како је објекат синтаксичко-семантичка категорија важно је прецизирати из ког аспекта је посматран.

На синтаксичком нивоу разликују се прави или директни објекат и неправи или даљи објекат. Критеријум за ову поделу јесте природа управне речи, тачније категорија рода глагола који захтева експлицирање објекта. Прави транзитивни глаголи добијају именички конституент у акузативу без предлога или у генитиву без предлога у функцији директног објекта. Глаголи чија радња прелази на појам означен неким другим падежним обликом, осим беспредлошким акузативом и беспредлошким генитивом, називају се неправи прелазни глаголи односно непрелазни или интранзитивни рекцијски глаголи,[74] а сама допуна представља неправи објекат.

Ако се објекат посматра као семантичка категорија онда се он одређује као семантичка допуна глагола која „реферише о предметном (конкретном или апстрактном) садржају на који прелази глаголом означена активност посредством које се повезују два партиципанта (тј. учесника дате ситуације), субјекатски и објекатски" односно агенс и пацијенс (Петровић 2000: 439). Предметни садржај на који прелази радња и који је у директној вези са управним глаголом при том може бити исказан

---

[74] Термин *неправи прелазни глаголи* преузет је из *Речника глагола са допунама* (Петровић, Дудић 1989), а термин *непрелазни (интранзитивни) рекцијски глаголи* користе аутори граматике *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања* (Станојчић 1989). Оба термина користе се у истом, у тексту одређеном значењу.

било којим од објекатских падежа у српском језику. Под објекатским падежима подразумевају се они без предлога: генитив, датив, акузатив и инструментал, као и падежи с предлозима: генитив, датив, акузатив, инструментал и локатив. Сви објекатски падежи, осим беспредлошког акузатива и генитива, изражавају нетипична или неправа објекатска значења,[75] а истовремено врше функцију директног објекта. Код глагола комплексне или сложене рекције обавезно је да се експлицирају две семантичке допуне: директни објекат и појам који је индиректно односно преко директног објекта повезан са управним глаголом, а који има значење и функцију што се одређује као индиректни или други објекат.[76]

2.1. У овом раду посматране су деадјективне именице које се појављују у позицији објекта дефинисаног према семантичком критеријуму. Анализа је показала да се у семантичкој бази деадјективних именица у овој функцији налази **допунска објекатска клауза** која се за управну клузу везује простим везником *да*. Уколико пак дубинска допунска клауза има и неки додатни семантички садржај, она се у зависности од тог садржаја уводи неким од сложених везничких спојева:[77] *да ли*,[78] *то да*, *то што*, *то колико*, *тога да*, *тога што*, *од тога колико*, *томе да*, *на то да*, *на то што*, *у то да*, *на томе да*, *на томе што*, *о томе колико*, *о томе да*, *о томе да ли*, *у томе колико*, *колико*, *како*, *оно што*, *онога што*, *ономе што*, *са оним што*, *шта*, *ко*.[79] На облик сложеног везничког споја битно утичу значење и рекција управног глагола.[80]

---

[75] Типологију нетипичних или неправих објекатских значења, такође је извршила Владислава Петровић у оквиру својих предавања из Синтаксе и семантике на Филозофском факултету у Новом Саду, а које сам имала прилике да пратим у току редовних студија. О проблему објекта у српском језику ова ауторка је писала у неколико радова: *О предлошком објекту* (2000), *Алтернативност предлошког и беспредлошког објекта у српском језику* (1999а), *Речник глагола са допунама* (Петровић, Дудић 1989). Међутим, за овај рад тај проблем није релевантан, тако да је извршена само општа подела деадјективних именица на оне са значењем директног односно индиректног објекта.

[76] Глаголи просте и сложене рекције могу имати рекцијске допуне различитих типова, не само објекатске.

[77] Видети фусноту 17.

[78] Везник *да ли* појављује се уколико је релевантно да ли се радња односно ситуација исказана допунском клаузом реализује или не.

[79] Постоје два различита става у домаћој литератури која се тичу структурирања и типологије допунских клауза кад је у надређеној реченици експлициран заменички кореферент. Према једном тумачењу у примеру типа: *купила сам оно што сам желела*, зависна клауза се одређује као релативна клауза са заменичким антецедентом у надређеној реченици, док други сматрају да се у примерима овог типа ради о допунским клаузама код којих заменички кореферент и релативизатор сачињавају јединствени везнички спој. Иво Прањковић, на пример, сматра да ове клаузе уз одређене глаголе просте рекције заузимају позицију њихове прве десне допуне објекатског типа (наведено према Петровић 1999: 143). У овом раду прихваћено је друго тумачење, будући да је уочено да је појава заменичког кореферента често условљена рекцијом управног глагола, која у појединим случајевима захтева обавезно експлицирање номиналне форме, док у неким примерима то није случај. Такође је уочено да појава заменичког кореферента указује на специфичне семантичке карактеристике допунске клаузе, које зависе од семантике управног глагола. Детаљнији приказ литературе везане за овај проблем као и једно од његових могућих виђења постоји у раду Владиславе Петровић *Два вида сложеног синтаксичког односа: експликација и дескрипција* (1999) и у монографији Иване Антонић *Временска реченица* (2001). Иначе, термин *кореферент* користим у значењу које му даје Ивана Антонић у наведеној књизи, истичући на тај начин

Као што ће се из многобројних примера видети, однос агенса управне предикације и носиоца стања у клаузи номинализованој деадјективном именицом припада једном од могућих односа описаних у другом поглављу овог рада, у одељцима 2 и 3.

Деадјективне именице са значењем директног објекта

2.2. Примери употребе деадјективних именица у позицији директног објекта разврстани су према падежном облику којим су исказани у површинској реченици. Анализирани су примери у којима се деадјективна именица појављује у функцији директног објекта као семантичка допуна глаголима просте рекције.

$$\mathbf{V_{tranz} + N_{Deadj\ (Acc)}}$$

Европа не може да разуме *антиномичност* у ставовима наших изабраних државних представника. [← Европа не може да разуме *то да су антиномични ставови наших изабраних државних представника*] (Република, 16); Читава акција, на овом суровом техничком плану, има за циљ да повећа *безбедност* у саобраћају, да остане што мање материјала којим би се испуњавале црне хронике медија. [← има за циљ да повећа *то да саобраћај буде безбедан*] (Јефимија, 138); Политичка неписменост не значи политичку *глупост*. [← политичка неписменост не значи *да су људи политички глупи*] (Република, 53); Уместо тога, 13 запослених упутило је писмо Министарству културе у коме оспоравају Антонићеву *стручност*, да би га, потом, влада сменила. [← оспоравају *да је Антонић стручан*] (Нин, 7); Аутор испитује увиде, предочава *сложеност* грађе и уверава нас колико је актуелан значај који се приписује феномену људске слободе. [← аутор ... предочава *да је грађа сложена*] (Политика, IV);[81] ..., али тек ће време показати *исправност*

разлику између појмова кореференције и корелације. Ова ауторка термин *корелативни* употребљава за означавање суодноса две предикације, једне реченичне, детерминативне, и друге субординиране, детереминаторне предикације, односно за међусобни однос две просте реченице, једне надређене и друге, њој подређене, у оквиру реченичног комплекса. С друге стране термином *кореферет* означена је реч у надређеној реченици чије се значење детерминише зависном клаузом.

[80] Пошто у раду није рађена семантичка категоризација глагола који захтевају објекатску допуну, а такође није било ни речи о врстама нетипичних објекатских значења, у даљем излагању неће се експлицитно упућивати на додатне семантичке садржаје које преносе допунске клаузе уведене оним везничким средствима.

[81] У корпусу је уочен један број примера у којима се уз глаголе из групе комуникативних глагола, које иначе карактерише комплексна рекција, експлицира само директни објекат, као што је то случај у овом примеру. Ову појаву могуће је објаснити само на нивоу текста или ако се узме у обзир прагматички аспект овог проблема. Наиме, како обим овог рада то не допушта, примери су навођени изван контекста, који веома често открива податак о томе коме се особа, односно пошиљалац поруке, обраћа. [О комуникацији и елементима комуникације писао је Милорад Радовановић у књизи *Социолингвистика* (1986)] Такође, пошто се ради о примерима ексцерпираним из публицистичког стила, и ако се има у виду да су поруке које одашиље пошиљалац, у нашем случају новинар, намењене читаоцима односно примаоцима тих порука, може се претпоставити да је податак о индиректном објекту, односно примаоцу поруке, у појединим контекстима будући потупуно информационо ирелевантан изостављен у површинској реченици.

опције коју је изабрала госпођа Аснар. [← али тек ће време показати *да ли је исправна опција*] (Време, 49); Ниједна странка владајуће коалиције неће предложити свог кандидата с обзиром на то да прве анкете јавног истраживања показују да нико не може да угрози *популарност* лидера ДСС-а Војислава Коштунице. [← нико не може да угрози *то колико је лидер ДСС-а Војислав Коштуница популаран*] (Политика, 1); Тада, пре десет година, више сам слутио него што сам могао поуздано знати сву *сложеност* догађања и куда оно води, ... [← више сам слутио него што сам могао поуздано знати *колико су сложена догађања*] (Република, 25); Комисија два сата проверава практичне *способности* кандидата на разним пословима склапања аутомобила. [← комисија два сата проверава *колико су кандидати практично способни*] (Политика, А4); Југословенска страна је образложила *активности* на дефинисању стратегије приватизације банкарског сектора,... [← Југословенска страна је образложила *како је активна на дефинисању стратегије*] (Политика, А11); Како преживљавате *популарност*? [← како преживљавате *то што сте популарни*] (Јефимија, 30); Постоји само један могући одговор: чинили су оно што им је морални императив налагао, бранећи *човечност* и људско достојанство. [← бранећи *оно што је човечно*] (Политика, IV); Потребно је много више, и много прецизније дефинисати шта је чија *надлежност*, да се устроји једна врста хијерархије на државном нивоу, и то хијерархије одговорности и контроле. [← потребно је ... прецизније дефинисати *ко је за шта надлежан*] (Н. телеграф, 23); Ипак, изнео сам и *слабости* тог поглавља, а то је једностраност у приказивању догађаја из 1971. и 1981. године... [← изнео сам *и шта је слабо у том поглављу*] (Време, 59).

$$\mathbf{V_{tranz} + N_{Deadj\ (Gen)}}$$

Не плашим се *старости*. [← не плашим се *да будем стара*] (Јефимија, 93); Овде је, пак, битно приметити да је само постојање покрета оспоравања и јавне критичке мисли ипак ограничавало (све)моћ властодржаца који су се, пред ипак презентним противником, устручавали крајње *брутално-сти*, страхујући и од међународних скандала. [← који су се ... устручавали *да буду крајње брутални*] (Република, 35); Плашим се људске *глупости*. [← плашим се *тога што су људи глупи*] (Јефимија, 178); И зато се то не тиче само једног човека коме се суди, већ се тиче одређеног правца у руској прози који се одрекао традиционалних *вредности*. [← који се одрекао *онога што је традиционално вредно*] (Политика, III).

$$\mathbf{V_{tranz} + \textit{OD} + N_{Deadj\ (Gen)}}^{82}$$

Успех избора зависиће *од* снаге кандидата и *мотивисаности* гласача. [← успех избора зависиће ... *од тога колико су гласачи мотивисани*] (Политика, А7); *Од делотворности* тих институција зависи налажење праве мере у решавању заиста големих конкретних проблема „транзиције"... [← *од тога колико су те институције делотворне* зависи налажење праве мере] (Република, 38).

---

[82] Глаголи који добијају објекатску допуну са правим или нетипичним објекатским значењем биће посматрани као прелазни глаголи, односно, у моделима се неће правити разлика између правих и неправих прелазних глагола. На исти начин ови глаголи су одређени у *Речнику глагола са допунама* (Петровић, Дудић 1989).

$$\mathbf{V_{tranz} + N_{Deadj\ (Dat)}}$$

Дуго је град био миран, готово изолован, јер су сви приступи Менхетну били затворени, што је доприносило *надреалности* целе ситуације. [← што је доприносило *да цела ситуација буде надреална*] (Јефимија, 177); (Време, 42); Поред тога што доприносе *спектакуларности* и лудачком карактеру представе — што су, иначе, њене главне вредности — овакви просторни односи имају и извесну знаковитост... [← поред тога што доприносе *да представа буде спектакуларна*] (Време, 42); Зато сам нешто о том гађењу и написао, масовној осветничкој *опијености* уз нос. [← написао [сам] *онима што су били масовно опијени [осветом]* уз нос] (Време, 33); ...; противи се друштвеној и економској *неједнакости* коју изазивају институције којима се супротстављa; ... [← противи се *томе да људи буду друштвено и економски неједнаки*] (Република, 22); *Сложености* ове драмске форме доприноси и Гетеово ерудитно поигравање разним жанровским обрасцима, ... [← *томе да ова драмска форма буде сложена* доприноси и Гетеово ерудитно поигравање].

$$\mathbf{V_{tranz} + \mathit{NA} + N_{Deadj\ (Acc)}}$$

Амбасадор Јевремовић је подсетио *на* некадашњу *неразвијеност* Космета и шта је некадашња СФРЈ учинила за његов развој, ... [← амбасадор Јевремовић је подсетио *да је Космет некада био неразвијен*]; Жалио се *на високу* казне тражећи *благост*[83] од вишег суда. [← жалио се *да је казна висока*] [← тражећи *да виши суд буде благ*] (Н. телеграф, 37); Какви ће бити токови и исходи популизма на тлу бивше Југославије то је тема каснијих разматрања, а сада бисмо указали *на сличности* и разлике популизма спрам појава и појмова тираније, деспотизма, диктатуре, ауторитаризма и тоталитаризма. [← сада бисмо указали *да су слични популизам ... и појаве и појмови*] (Република, 29); Уместо да се докази одмах потраже на суду где би они и требало да буду дати, сви су се окомили *на* „*бестидност*" новина и новинара. [← сви су се окомили *на то да су новине и новинари бестидни*] (Република, 7); ..., постоје нерешена питања која се првенствено односе *на* републичке буџете за 2003. годину и *неизвесности* поводом нових уставних решења између Србије и Црне Горе. [← која се ... односе *на то што су нова уставна решења неизвесна*] (Политика, А11).

$$\mathbf{V_{tranz} + \mathit{U} + N_{Deadj\ (Acc)}}$$

Поборници лустрације не верују *у зрелост* народа и његову *способност* да својим гласовима изабере праве, часне и поштене људе... [← поборници лустрације не верују *да је народ зрео* и *способан*] (Јефимија, 28); За разлику од старе елите, која је веровала *у* своју *трајност*, готово *вечност*, па је била донекле обазривија у коришћењу привилегија, нова елита, вероватно свесна пролазних чари тренутка, бивала је све облапорнија и безобзирнија. [← за разлику од старе елите, која је веровала *да је трајна, да је готово вечна*] (Република, 34); Премда нуди најбоље и најсвежије плодове и звери мора, Манос, власник истоименог рибљег ресторана, на почетку шеталишта, не узда се *у* гастрономску *образованост* светине. [← власник истоименог ресторана не узда се *у то да је светина гастрономски образована*] (Јефимија, 63); Како

[83] Ово је пример директног објекта исказаног беспредлошким акузативом.

је генерал Јовановић — *у* чију *оданост* као „руског ђака” Броз сумња, а „службе” „имају нека сазнања” да се спрема да у Румунију умакне тенком из Беле Цркве (раније авионом Ане Панкер) — успео да ... неопажено дању пројезди равним Банатом ... [← *у то да је генерал Јовановић одан* ... Броз сумња] (Политика, А18).

$$\mathbf{V}_{\mathbf{tranz}} + \boldsymbol{ZA} + \mathbf{N}_{\mathbf{Deadj\ (Acc)}}$$

Избегавајући *комплексност*[84] репрезентативне политике, популисти се залажу *за једноставност* и *директност*. [← избегавајући *то што је репрезентативна политика комплексна*] [← популисти се залажу *да све буде једноставно* и *да све буде директно*] (Република, 21); Питамо *за* моралну *одговорност* или бар обавезу. [← питамо *ко је морално одговоран*] (Н. телеграф, 8).

$$\mathbf{V}_{\mathbf{tranz}} + \boldsymbol{SA} + \mathbf{N}_{\mathbf{Deadj\ (Instr)}}$$

Да се ближи зима и да људи у Скупштине града размишљају о томе како да се изборе *са* свим *непријатностима* које снег и мраз доносе, потврђује и јучерашња седница извршног одбора, ... [← о томе како да се изборе *са свим оним што је непријатно*] (Политика, А15).

$$\mathbf{V}_{\mathbf{tranz}} + \boldsymbol{NAD} + \mathbf{N}_{\mathbf{Deadj\ (Instr)}}$$

Али, наш централни проблем јесте што је партијност преовлађивала *над компетентношћу* на сваком месту. [← што је партијност преовлађивала *над тим да су људи компетентни*] (Н. телеграф, 9).

$$\mathbf{V}_{\mathbf{tranz}} + \boldsymbol{O} + \mathbf{N}_{\mathbf{Deadj\ (Loc)}}$$

Многи говоре *о изгубљености* генерације којој припадаш. [← многи говоре *да је генерација изгубљена*] (Јефимија, 116); Истина, она има шта да нам каже о осећању кривице, о бесу и мржњи према стварима које су се догодиле тако како су се догодиле и које се више никада не могу променити, о *неповратности* губитка, о *себичности*, ... [← она има шта да нам каже ... *о томе да је губитак неповратан*, *о томе да су људи себични*] (Република, 59); Напротив, такве претње говоре само *о слабости* тих који прете.” [← такве претње говоре само *о томе да су слаби* [ти] који прете] (Време, 12); *О вредности* и *аутентичности* материјала посведочили су и сами интервјуери. [← *о томе да су материјали вредни* и *аутентични* посведочили су и сами интервјуери] (Република, 53); Овога пута са Пољском, а разговарано је *о могућностима* унапређења привредне сарадње и повећања обима робне размене. [← разговарано је *о томе да ли је могуће унапређење*] (Дневник, 8); Бацила је у засенак чак и Ану Курњикову, *о* чијој *неодољивости* Руси често претерују, те лепу Марију Наумову, Рускињу из Литваније, победници на песми „Евровизије”. [← *о томе да је [Ана Курњикова] неодољива* ... Руси често претерују] (Јефимија, 180); *О сложености* те структуре најпрецизније говоре бројке: ... [← *о томе колико је та структура сложена* најпрецизније говоре бројке] (Време, 42).

[84] Ово је пример директног објекта исказаног беспредлошким акузативом.

$$\mathbf{V_{tranz}} + \boldsymbol{NA} + \mathbf{N_{Deadj\ (Loc)}}$$

Ђукановић изненађује своје београдске пријатеље тиме што наставља да игнорише савезну администрацију и што отвореније него у време Слободана Милошевића инсистира *на независности*. [← инсистира *на томе да Црна Гора буде независна*] (Време, 16); Специфично се фокусирајући *на неприлагођености* између елита у типичној политици и заједницама које их проузрокују, Телос тврди да постоји потреба да се поново оснажи локална политика и одговорно индивидуално учешће у њој, ... [← специфично се фокусирајући *на то да су елите неприлагођене*] (Република, 24); Најзад, „Јаре у млеку" је и прикривена полемика са постмодернистичким поетичким трендовима који, више него *на* уметничким *вредностима*, инсистирају на квалитету учености и *могућностима* егезегезе, ... [← који, више него *на томе што је уметнички вредно* инсистирају ... *на томе да је егзегеза могућна*] (Политика, В).

$$\mathbf{V_{tranz}} + \boldsymbol{U} + \mathbf{N_{Deadj\ (Loc)}}$$

Међусобно се гложе, надмећу *у бахатости* и бивају све бруталније. [← међусобно се ... надмећу *у томе колико су бахати*] (Република, 34).

Деадјективне именице са значењем индиректног објекта

2.3. Глаголи комплексне рекције захтевају уз себе експлицирање две семантичке допуне: директног и индиректног објекта. У позицији директног објекта често се појављује акузатив без предлога док је позиција индиректног објекта попуњена неким косим падежним обликом. Међутим, функције директног и индиректног објекта могу обављати номиналне конструкције исказане и неким другим падежним облицима. Но, без обзира на облик површинског сигнала индиректног објекта, деадјективна именица у овој функцији по правилу кондензује **допунску објекатску клаузу** која се у дубинској структури повезује са управном реченицом везником *да*, или уколико се њоме уноси и неки додатни садржај може се појавити неки од сложених везничких спојева:

$$\mathbf{V_{complex.\ tranz}} + \mathbf{N_{(Acc)}} + \boldsymbol{KA} + \mathbf{N_{Deadj\ (Dat)}}$$

Не могу да објасним шта је то што вуче **људе** *ка брзини*, али једноставно уживам кад седнем у ауто и кренем на аутодром. [← шта је то што вуче људе *да буду брзи*] (Јефимија, 121).

$$\mathbf{V_{complex.\ tranz}} + \mathbf{N_{(Acc)}} + \boldsymbol{U} + \mathbf{N_{Deadj\ (Acc)}}$$

У непресушност Коламбасове фантазије уверава **нас** писмо које виче поруку, купећу отвор коверте у разјапљена уста. [← *да је Коламбасова фантазија непресушна* уверава нас писмо] (Време, 40).

$$\mathbf{V_{complex.\ tranz} + N_{(Acc)} + \textit{SA} + N_{Deadj\ (Instr)}}$$

Није, наравно, објаснио зашто је мирнодобност (оно што одговара миру) изједначио *са* (погрдном) *мирнодопштином*. [← није, наравно, објаснио зашто је мирнодобност ... изједначио *са оним што је ... мирнодобно*] (Нин, 61); Предлажем да руководство фабрике оде код надлежних републичких и савезних руководстава и упозна **надлежне са** укупним *потешкоћама*. [← предлажем да руководство фабрике оде код ... и упозна надлежне *са свим оним што је тешко*] (Политика, А18).[85]

$$\mathbf{V_{complex.\ tranz} + N_{(Acc)} + \textit{U} + N_{Deadj\ (Loc)}}$$

Сматрам да су **га** новинари који су разговарали с њим поприлично подржали *у* његовој *глупости*, да га је било у свим новинама, а сасвим непотребно. [← сматрам да су га новинари ... поприлично подржали *у томе колико је глуп*] (Н. телеграф, 35).

Б) *Лексичкосемантичке допуне*:

а) Деадјективна именица у функцији семантичке допуне уз семикопулативне глаголе

3. Глаголи у српском језику деле се према семантичком критеријуму, тачније према степену семантичке оформљености на: пунозначне, непунозначне или семикопулативне глаголе и семантички празне односно копулативне глаголе. У зависности од врсте допуна којом се конкретизује или допуњује значење глагола, разликују се и различите класе семикопулативних глагола. У овом раду биће посматрани само они глаголи чији се садржај допуњава тзв. предикативном допуном, односно, именицом или придевом у одговарајућем падежном облику. Овакве конструкције представљају, с обзиром на лексичкосемантичку повезаност њених чланова, јединствене, нерашчлањиве глаголске фразе које врше синтаксичку функцију предиката.[86]

3.1. Деадјективна именица може имати функцију семантичке допуне семикопулативних глагола „субјективне оцене", са којима заједно сачињава једну врсту аналитичког предиката. Таквим предикацијама даје се субјективни став или оцена поступка агенса или радње која је извршена над самим агенсом. Ову групу семикопулативних глагола чине они типа: *остати*, *постати*, *испасти*, *прогласити (се)*, *чинити (се)*, и сл. Предика-

---

[85] Када се социјативни глагол употреби у метафоричном значењу онда се његова семантичка допуна у инструменталу са предлогом *са* одређује као објекатска допуна, а када појам исказан инструменталом са предлогом *са* означава неку особу, односно, када је социјативни глагол допуњен „персоналним партиципантом", онда се он одређује као необјекатска социјативна допуна или коагенс (Петровић 2000: 443). Видети о томе детаљније у петом поглављу § 1.2.3.

[86] Овим проблемом, између осталог, бавила се Владислава Петровић у раду *Глаголска фраза као граматички проблем* (1990).

тивна допуна глаголима „субјективне оцене" исказује се номинативом, акузативом, или слободним инструменталом.

Када се деадјективна именица нађе у овој функцији, она тада кондензује **допунску клаузу** којом **експлицира садржај семикопулативног глагола**. Ове допунске клаузе увек се уводе сложеним везничким спојем *оно што*,[87] при чему се први део споја налази у одговарајућем падежном облику условљеном површинском предлошко-падежном конструкцијом са деадјективном именицом.

$$\mathbf{V_{semicop} + N_{Deadj\ (Nom)}}$$

Да ли је слутила да ће сан о принцу из бајке који ће је оженити једног дана постати *стварност*? [← да ли је слутила да ће сан ... постати *оно што је стварно*] (Н. телеграф, 20); „Ако се нађемо у ситуацији да морамо да употребимо трупе, ако то постане *неопходност* да би се постигло његово разоружавање, Сједињене Државе ће заједно са својим пријатељима дејствовати брзо и снажно и обавити посао. [← ако то постане *оно што је неопходно*] (Политика, А3).

$$\mathbf{V_{semicop} + N_{Deadj\ (Acc)}}$$

Једног дана, дана у којем се драма и одиграва, Хелвер је уклонио извесну ствар која за Карлу представља *драгоценост*; ... [← која за Карлу представља *оно што је драгоцено*] (Република, 58); Мали бизнис ствара средњу класу која чини *стабилност* у земљи. [← која чини *оно што је стабилно у земљи*] (Дневник, 2).

3.2. Као посебна група издвајају се примери у којима је деадјективна именица семантичка допуна семикопулативних глагола који према свом основном значењу не припадају глаголима „субјективне оцене". Међутим, допуњени одређеним деадјективним именицама, они чине предикацију којом се исказује оцена новонасталог стања или особине субјекатског појма. Ово се јасно види на дубинском нивоу када се ови аналитички предикати, осим тога што деадјективна именица у њиховом другом делу кондензује допунску клаузу, у целини могу трансформисати у предикате у чијем се првом делу налази глагол *постати*, док се као семантичка допуна или предикатив појављује придев у номинативу:

$$\mathbf{V_{semicop} + \textit{DO} + N_{Deadj\ (Gen)}}$$

Он је оценио да је неопходно да сарађују и један и други део власти да би се дошло до *стабилности*. [← сарађују и један и други део власти да би се дошло *до тога [држава] буде стабилна* ← сарађују и један и други део власти да *би* [држава] *постала стабилна*] (Политика, А7); Холбрук је, према Махутијевим речима, обећао да ће он и Америка „натерати Слободана Милошевића на законске и уставне промене које ће довести до *независности*

[87] Први део везничког споја обавезно се реализује, као и у везничком споју *нешто што* (видети у § 2.2. у трећем поглављу овог рада).

Косова". [← да ће он и Америка „натерати Слободана Милошевића на законске и уставне промене које ће довести *до тога Косово буде независно* ← да ће он и Америка „натерати Слободана Милошевића на законске и уставне промене *да Косово постане независно*] (Нин, 50).

$$\mathbf{V_{semicop} + N_{Deadj\ (Acc)}}$$

Живу ограду смо засадили још пре три године, она је тек сад достигла праву лепоту. [← она је тек сад достигла *то да буде истински лепа* ← она *је* тек сад *постала* [истински] *лепа*] (Дневник, 10); Након рата Холанђани су желели да поврате своје позиције у том делу света, али је 17. августа 1945. године Индонезија добила *независност* и првог председника Сукарна. [← али је 17. августа 1945. године Индонезија добила *то да буде независна* ← али *је* 17. августа 1945. године Индонезија *постала независна*] (Јефимија, 171); Стекла сам *зрелост*, *мирноћу* и самопоуздање. [← стекла сам *то да сам зрела, мирна* ← *постала сам зрела, мирна*] (Јефимија, 50); Нове државне творевине нису остариле пуну *сувереност*, осим Словеније; ... [← нове државне творевине нису остариле *то да буду потпуно суверене* ← нове државне творевине *нису постале* [потпуно] *суверене*] (Република, 36).

$$\mathbf{V_{semicop} + \mathit{U} + N_{Deadj\ (Acc)}}$$

Није реч о томе што је завладала општа несагласност странака — у вишестраначју то чак може да буде природно — већ што се у овим сукобљавањима изгубила свака начелност и што политички живот запада у опасну *ирационалност*. [← политички живот запада *у то да буде опасно ирационалан* ← политички живот *постаје опасно ирационалан*] (Република, 2);

б) *Деадјективна именица у декомпонованом предикату*

4. Декомпоновање предиката[88] јесте процес у којем се из пунозначне глаголске лексеме која у реченици има функцију предиката[89] издваја номинални део и њен вербални део у виду копулативног или семикопулативног глагола. Према одређењу Милорада Радовановића, декомпонованим предикатом сматраће се сваки двочлани предикат конструисан по моделу Verbum (= глаголска копула или семикопулативни глагол) + Nomen deverbativum (= девербативна именица), а синонимичан (па и комутабилан) са семантички еквивалентним једночланим предикатом (представљеним пунозначном глаголском лексемом из које је изведена девербативна именица двочланог предиката) (1990: 53), из чега произилази да је и декомпоновани предикат један од типова аналитичког предиката.

Грађа која сачињава корпус овога рада указује на то да се у позицији номиналног дела декомпонованог предиката може наћи и деадјектив-

[88] Проблемом декомпоновања предиката бавили су се: Милорад Радовановић (1977а, 1977б, 1977в, 1990, 2001, 2002), Милка Ивић (1995), Срето Танасић (1995), Предраг Пипер (1999), Ивона Жибрег (1987).

[89] Срето Танасић указује на то да се може вршити декомпоновање глагола који није у позицији предиката реченице (1995).

на именица. Уочава се, међутим, да таква могућност постоји само код деадјективних именица које су истовремено у семантичкој вези и са одговарајућим глаголима, као што је то случај са именицама: *могућност*,[90] *вредност, сагласност, запањеност, савршенство* и *храброст*. Ово је свакако интересантна појава, али појава која у својој основи не одступа од опажања Милорада Радовановића да је декомпоновање предиката, праћено специфичним видом његовог номинализовања, заправо облик испољавања општег процеса номинализовања исказа у језицима (1990: 53). Примери који следе показују да је у односу на Радовановићеву типологију декомпонованих предиката другачије једино то што се као резултат номинализације не појављују девербативне већ деадјективне именице. Из примера који следе види се да до декомпозиције глагола често долази због могућности давања прецизнијих информација о ономе што означава именички део, нпр. *стварати могућност*, *остваривати могућност*, *остаљати могућност* према једној глаголској лексеми *омогућавати*. Именски део предиката при том може бити детерминисан чиме се такође постиже прецизност информација, као у примеру: *Оне материјално немају* никакву *вредност*.[91]

> Концентрација капитала пожељна је у случају продаје акција, јер то ствара *могућност* да и тржишна цена буде виша, објашњава наш саговорник. [← јер то *омогућава* да и тржишна цена буде виша] (Политика, А10); „С друге стране, рекламе отварају и *могућност* глумцима да у ситуацији када нема довољно пројеката, вежу публику за себе." [← рекламе *омогућавају* глумцима и да ... вежу публику за себе] (Време, 35); Тако срочен кратак текст у каталогу, не оставља *могућност* да се наслути суштинска потка приче: ... [← ... текст ... *не омогућава* да се наслути суштинска потка приче] (Јефимија, 156); Добили смо смањење цена обнове године на 10.000 и *могућност* да упишемо годину у јануару и то је максимум који је управа могла да нам дâ. [← *омогућили су* нам да упишемо годину] (Политика, А9); Или, да се све мање и све нове државе-чланице, практично, лише *могућности* да дођу у прилику да макар и на само шест месеци председавају Унијом... [← или, да се све мање и све нове државе-чланице, практично *онемогуће* да дођу у прилику] (Нин, 47); Накупци негодују јер им није дат никакав рок да распродају робу, ако већ држава нема могућности да их пререгиструје, каже Павловић. [← ако већ држава *не може да* их *пререгиструје*] (Политика, А18);[92] Председник ове државе евентуално ће имати *могућност* да врати неки закон на поновно разматрање и ако га парламент два пута врати његове се могућности исцрпљују. [← председник ове државе евентуално *ће моћи* да врати неки закон] (Н. телеграф, 8); Ова екипа Партизана има *вредност*, уосталом то ћемо и показати — оптимиста је Данко Лазовић... [← ова екипа Партизана *вреди*] (Политика, А19); Оне материјално немају никакву *вред-*

---

[90] Треба имати на уму да је Радовановић именицу *могућност* одредио као девербативну именицу (1990). Међутим, како је за избор грађе за овај рад био одлучујући деривациони критеријум, и како је ова именица директно изведена од придева *могућан* (*могућ*), она је овде анализирана као деадјективна именица.

[91] О овим и осталим синтаксичко-семантичким разлозима због којих долази до декомпозиције предиката видети у: Ивић, 1995а.

[92] Декомпоновани предикати типа *имати/немати могућност* настају декомпозицијом модалног глагола *моћи*, који стога у дубинској структури формира сложени предикат.

ност. [← оне материјално *не вреде* [ништа]] (Јефимија, 197); Када је постигнута *сагласност* око механизма финансирања заједничких функција, дуга расправа се водила, на пример, о томе да ли ће у Повељи бити употребљен назив буџет или нека друга реч... [← када *су се сагласили* око механизма финансирања] (Време, 17); ..., Аснарове супруге Ане Ботеље, која је прошле недеље јавно дала *сагласност* за улазак на листу Народне партије. [← Аснарове супруге Ане Ботеље, која *се* прошле недеље јавно *сагласила* [са] уласком на листу Народне партије] (Време, 49); Међутим, врста чоколаде има безброј, а тек неколико призвођача успело је свој производ да доведе до *савршенства*. [← тек неколико призвођача успело је свој призвод *да усаврши*] (Јефимија, 76); Истовремено, поставио ми је животни циљ и улио *храброст* да га остварим. [← *охрабрио* [ме] *је* да га остварим] (Јефимија, 92).

4.1. У примерима који следе декомпоновани предикати, код којих се у функцији лексичког језгра појављује деадјективна именица, специфични су по томе што деадјективна именица у њима није употребљена као кондензатор. Аналитички предикати овога типа појављују се као стилски обележена варијанта копулативно-именског предиката у чијем лексичком језгру је придев, а који се такође сврстава у аналитичке предикате, па се тако уместо предикације типа *одговоран сам* појављује предикат *имам одговорност*. Особености стила из којег је ексцерпирана грађа за овај рад, а под тим се пре свега мисли на интелектуализованост, потребу за одвајањем језика штампе од уобичајеног начина изражавања, као и изузетно висок степен бирократизације језика у публицистичком стилу,[93] условиле су појаву предиката сачињеног од глагола непотпуног значења и деадјективне именице, као изузетно погодног језичког средства за постизање наведених циљева. Деадјективна именица у овим конструкцијама појављује се у номинативу, генитиву и акузативу без предлога.

$$\mathbf{V + N_{Deadj\ (Nom)}}$$

Одмах да нагласим да је обезбеђена кредитна линија за наведене инвестиције и да постоји *заинтересованост* концесионара за изградњу хидроелектрана на овим рекама. [← и да *су* концесионари *заинтересовани*] (Политика, А18).

$$\mathbf{V + N_{Deadj\ (Gen)}}$$

Имам довољно *самоверености* и снаге да станем иза тога. [← довољно *сам самоуверен* ... да станем иза тога] (Јефимија, 50); Али, докле год имам снаге, *способности*, поверења, спреман сам да обављам разне функције у земљи. [← али, докле год ... *сам способан* ... спреман сам] (Н. телеграф, 9); А још се и питам како је могуће да је у исти кош стрпао све нас набројане који ни по чему немамо *сличности*. [← све нас набројане који ни по чему *нисмо слични*] (Време, 61).

[93] О бирократизацији језика, узроцима и последицама ове појаве и средствима којима се она постиже писала је Душка Кликовац (2001).

V + $N_{Deadj\ (Acc)}$

Немам је ту никакву протекцију, већ само *одговорност* да испуним своје обавезе које сам преузео према страним партнерима... [← већ *сам* само *одговоран* да испуним] (Н. телеграф, 25); Међутим, такав лек већ постоји: то су влакна из хране, која имају *способност* да спрече рак дебелог црева, ... [← која *су способна* да спрече рак] (Политика, Б6); Земље које нису имале добру медијску *покривеност* нису успеле у реформама. [← земље које нису *биле* добро медијски *покривене* нису успеле у реформама] (Време, 12); (Многи имају енергију без резултата или *стручност* без ефикасности или *ефикасност* без моралних и стратегијских оријентира.) [← многи *су* ... *стручни* без ефикасности] [← многи *су* ... *ефикасни* без моралних и стратегијских оријентира] (Време, 8); Имају огромну *сензибилност* и њихове патње су интензивније. [← [оне] *су* изузетно *сензибилне*] (Јефимија, 132); Хавел је уживао велику *популарност* међу младима. [← Хавел *је био* веома *популаран* међу младима] (Нин, 48); Неко од нас мора да понесе *одговорност*. [← неко од нас мора да *буде одговоран*] (Н. телеграф, 8); ..., који би убудуће сносио *одговорност* за усклађивање спољнополитичких ставова земаља-чланица... [← који *би* убудуће *био одговоран* за усклађивање] (Нин, 47).

4.2. У јединoм уоченом примеру деадјективна именица семантички допуњује глагол у инфинитиву који у реченици врши функцију субјекта.[94] Овом аналитичком структуром постиже се семантичка разлика која се код глагола исказује супротстављањем пасивног облика активном (Ивић 1995а: 184):

V + $N_{Deadj\ (Acc)}$

Зар заиста мислите да је довољно пријавити се, имати *обдареност* и срећу, добру космичку констелацију, и просто победити? [← зар заиста мислите да је довољно пријавити се, *бити обдарен*] (Јефимија, 184).

2) *Семантичке допуне именицама*

5. Апстрактне именице у српском језику често захтевају да, услед своје семантичке непотпуности, уопштености или неодређености, уз себе добију тачно одређене синтаксичке конструкције, односно рекцијске допуне, којима ће се експлицирати њихов допунски семантички садржај, односно конкретизовати њихово уопштено или апстрактно значење. У овом одељку биће посматране деадјективне именице које се појављују као семантичке допуне другим именицама. Деадјективне именице у овој функцији кондензују реченичне садржаје којима се управо врши експликација или конкретизација апстрактног значења управне именице у посматраној именичкој синтагми. Будући да управна именица може бити и девербативна или такође деадјективна именица, што битно утиче на врсту семантичке допуне, основни критеријум за поделу деадјективних именица у овој функцији биће могућност или немогућност успостављa-

[94] О функцијама инфинитива видети у: Ивић, 1972.

ња семантичке или деривационе везе управне именице са глаголом или придевом.

А) *Деадјективна именица у функцији семантичке допуне девербативним именицама*

6. Деадјективна именица може се појавити као допуна девербативним именицама. У том случају ради се о „ситуацији двоструког синтаксичког кондензовања, тј. двоструке семантичке номинализације" (Радовановић 1977б: 120), што представља један сасвим специфичан проблем који захтева да буде засебно, подробно анализиран. Ради утврђивања значења која кондензују деадјективне именице, биће ипак неопходно најпре у самој трансформацији на дубинском нивоу управну девербативну именицу заменити одговарајућом глаголском лексемом. Како све допуне уз глаголе у српском језику можемо поделити на објекатске и необјекатске (Петровић 2000: 439), тако ће и деадјективне именице у функцији семантичких допуна девербативним именицама бити посматране у оквиру те две семантичке категорије. Овде је важно утврдити однос агенса радње кондензоване девербативном именицом и носиоца стања реченичне структуре кондензоване деадјективном именицом. Они могу бити идентични или пак различити. У случају њихове неидентичности појавиће се једна од ситуација описаних у другом поглављу у одељцима 2 и 3, а које се управо тичу постојања носиоца стања и начина његовог експлицирања у површинској реченици.

Деадјективне именице као рекцијске допуне објекатског типа уз девербативне именице

6.1. Деадјективне именице у функцији објекатске допуне кондензују **допунске објекатске клаузе**, које се уводе неким од типичних везника или сложених везничких спојева, што је условљено додатним информацијама које се њима преносе.[95]

6.2. Уколико се на површинском нивоу деадјективна именица нађе у генитиву без предлога као семантичка допуна девербативној именици, у дубинској структури може се реконструисати или допунска објекатска или допунска субјекатска клауза уз предикацију која је кондензована том девербативном именицом. Врста реченичног садржаја који се налази у семантичкој бази овако употребљених деадјективних именица условљена је значењем саме деадјективне именице у генитивној падежној конструкцији, као и значењем девербативне именице као центра дате номинализоване површинске структуре.[96]

---

[95] О везницима и сложеним везничким спојевима допунских клауза видети у петом поглављу § 2.1.

[96] О дистрибуцији и основним карактеристикама субјекатског и објекатског генитива писао је Милорад Радовановић говорећи о девербативној именици у функцији кондензатора (1977: 135—140).

6.2.1. Објекатски генитив појављује се уз девербативне именице изведене од транзитивних глагола. Именица у генитиву означава појам на који се преноси радња, на површинском нивоу исказана девербативном именицом, и то такав појам за који није релевантно обележје самоактивности. Деадјективне именице се појављују у значењу објекатског генитива, што јасно показује реконструкција њихове семантичке базе у којој се налази **допунска објекатска клауза**, уведена везницима и сложеним везничким спојевима: *да*, *то да*, *то што*, *то колико*, *колико*, *оно што*, *за шта*, *ко*.[97] У зависности од могућих додатних информација које се преносе реконструисаним допунским објекатским клаузама, али и условљено рекцијом глагола од којег је девербативна именица изведена појавиће се одговарајућа везничка средства у одговарајућим облицима.[98]

$$\mathbf{N_{Dev} + N_{Deadj\ (Gen)}}$$

„Очекивани наставак *активности* на доношењу закона у савезном и републичким парламентима треба да помогне у превазилажењу кашњења у усвајању реформског законодавства", каже се у саопштењу. [← то што се очекивано настављају *активности* на доношењу закона ... треба да помогне ← то што се очекивано *наставља то да су* [*посланици*] *активни* при доношењу закона ... треба да помогне] (Политика, А11); Сви су истицали пресудну улогу Тита, изражавали му личну лојалност, а и он је подстицао такав смер разговора, фингирањем *спремности* и да „оде", ... [← он је подстицао такав смер разговора тако што је фингирао *спремност* и да „оде" ← он је подстицао такав смер разговора тако што је фингирао *да је спреман* и да „оде"] (Република, 32); Утисак је да осећање *беспомоћности* данашњих људи, без обзира на задивљујуће подвиге људског интелекта којим смо сведоци, каткад није ништа мањи него код људи из ранијих историјских епоха. [← утисак је да данашњи људи осећају *беспомоћност* ← утисак је да данашњи људи осећају *да су беспомоћни*] (Политика, I); ..., да се мање времена утрошило на дефинисање основних *надлежности* мировне мисије, знало би се који су резултати фебруара 2003. [← да се мање времена утрошило да се дефинишу основне *надлежности* мировне мисије ← да се мање времена утрошило да се дефинише *за шта су мировне мисије у основи надлежне*] (Република, 2); У истом оквиру су и јачање регионалне сарадње у енергетици и изградњи инфраструктуре, подршка инвестицијама, смањивање *незапослености*, повећавање трговине међу земљама региона. [← у истом оквиру су и ... то да се смањи *незапосленост* ← у истом оквиру су и ... то да се смањи *то колико су људи незапослени*] (Време, 49); ..., због чега је оживела намера Цесида да организује посматрање *ефикасности* рада у 92 општине које обухватају 80 одсто популације у Србији. [← да организује да посматрају *ефикасност* рада ← да организује да посматрају *колико је рад ефикасан*] (Политика, А7); И друго, њена непотврђена веза са првим човеком Русије Владимиром Путином, кога дневник „Известија" назива „старим поштоваоцем Оксанине *лепоте*", ... [← кога дневник „Известија" назива оним који [дуго]

[97] О деадјективним именицама у функцији кондензатора допунске објекатске клаузе било је речи у овом поглављу, а у вези са деадјективним именицама као семантичким допунама глаголу.

[98] Ово важи за сва везничка средства која уводе допунске клаузе, а која ће бити помињана у даљем излагању.

поштује Оксанину *лепоту* ← кога дневник „Известија" назива оним који [дуго] поштује *то колико је Оксана лепа*] (Јефимија, 182);[99] „Ставићу се у улогу чувара *уставности* и *законитости*, начела правног поретка и принципа владавине права", додао је Шешељ. [← ставићу се у улогу онога који чува *уставност* и *законитост* ← ставићу се у улогу онога који чува *[све] оно што је уставно* и *законито*] (Дневник, 3); Вероватно би цела јавност брујала од извињавања и тражења *одговорности*. [← вероватно би цела јавност брујала од ... тога да траже *одговорност* ← вероватно би цела јавност брујала од ... тога да траже *ко је одговоран*] (Политика, А18).

6.2.2. Када се нађе у одговарајућим предлошко-падежним конструкцијама, а уз девербативне именице изведене од глагола који припадају одређеним семантичким категоријама,[100] деадјективна именица преноси неко од нетипичних објекатских значења, и при том кондензује **допунску објекатску клаузу**. Следе примери који показују у којим се све падежним облицима у површинској реченици појављује деадјективна именица као рекцијска допуна објекатског типа уз девербативне именице.[101]

$$\mathbf{N_{Dev}} + \boldsymbol{OD} + \mathbf{N_{Deadj\ (Gen)}}$$

Ранк, следбеник Фројда, а касније самостални мислилац у оквиру психоанализе, сматра да човек бежећи од страха *од усамљености* жуди за сродством са Свеукупношћу. [← бежећи од тога да се боји *да буде усамљен*] (Политика, I); Хаксли је осећао страх *од могућности* да више не буде разлога за забрану књига, ... [← Хаксли је осећао да се боји *да је могућно*] (Нин, 42); Реч је о 90 огромних и скупих пројектила којима Бугарска располаже од средине 80-тих година, а које је још покојни Тодор Жиков купио за, како се тада тврдило, одбрану *од* „западне *опасности*". [← које је још покојни Тодор Жиков купио ... да би се бранили *од онога што је опасно са запада*] (Н. телеграф, 24); Мој одлазак назвала сам кратко бекство *од обичности*, *обичности* које овог лета нуди мој град. [← мој одлазак назвала сам кратко бекство *од онога што је обично, од онога што је обично*, а које ...] (Јефимија, 166).[102]

$$\mathbf{N_{Dev}} + \mathbf{N_{Deadj\ (Dat)}}$$

Дакле, ако доспеју у пријатну европску климу, оне тамо никада не шокирају јер су просто одређени додатак културним *вредностима* које су тамо

---

[99] У овом и у наредном примеру деадјективна именица се појављује као кондензатор допунске објекатске клаузе уз девербативну именицу из класе nomina agentis.

[100] Обим и циљеви овог рада не дозвољавају детаљнији приказ семантичких специфичности девербативних именица уз које се појављују деадјективне именице као њихове рекцијске допуне, али прикупљена грађа у сваком случају може послужити за нека даља истраживања тог типа.

[101] У примерима који следе истовремено су реконструисане семантичке базе девербативне, управне именице, и деадјективне именице у функцији њене семантичке допуне, будући да се поступак трансформације јасно види на основу анализе примера у одељку 6.2.1.

[102] У овом примеру због конструкције у којој је употребљена девербативна именица *бекство* не може се трансформисати у одговарајућу глаголску лексему а да при том не дође до потпуне промене структуре површинске реченице.

биле, и које и данас постоје. [← јер су просто оно што се додаје *ономе што је културно вредно*] (Политика, III); Биће изузетних блокада политичкој *нормалности* јер ако се уђе у то стање многих политичких актера више неће бити у јавности. [← изузетно ће блокирати *оно што је политички нормално*] (Република, 20).

$$\mathbf{N_{Dev}} + \boldsymbol{KA} + \mathbf{N_{Deadj\ (Dat)}}$$

Фром сматра да у динамичкој међуигри човекове тежње *ка* слободи или, пак, *зависности* и бекства од слободе, настаје осећање усамљености. [← у динамичкој међуигри тога да човек тежи ... *да буде зависган*] (Политика, I).

$$\mathbf{N_{Dev}} + \boldsymbol{NA} + \mathbf{N_{Deadj\ (Acc)}}$$

Попов је ставове грађана тумачио као политичку реакцију *на* базичну *угроженост* грађана, биолошку *угроженост* живота која их је пратила у претходном периоду... [← Попов је ставове грађана тумачио као да политички реагују *на то да су грађани базично угрожени* и *на то да је живот биолошки угрожен*] (Република, 54).

$$\mathbf{N_{Dev}} + \boldsymbol{ZA} + \mathbf{N_{Deadj\ (Acc)}}$$

То укључује прекид сукоба, залагање *за* националну и верску *трпељивост*, ... [← то укључује да се залажу *да људи буду национално и верски трпељиви*] (Време, 48).

$$\mathbf{N_{Dev}} + \boldsymbol{U} + \mathbf{N_{Deadj\ (Acc)}}$$

Британци су Американцима важни и због убеђивања Европе *у исправност* свог става. [← Британци су Американцима важни и зато што треба да убеде Европу *да је њихов став исправан*] (Нин, 46); Али, то је било за другу сврху — да се предупреди малодушност међу борцима за нови курс и отклони сумња *у зрелост* радничке класе и њену *отпорност* на либерализам. [← да се ... отклони то што сумњају *да је радничка класа зрела* и *да је отпорна на либерализам*] (Нин, 58); Списак одлука међународних институција лоцираних у БиХ које би у нормалним државама биле протумачене као „мешање *у надлежност* домаћих власти" могао би се низати у недоглед... [← које би у нормалним државама биле протумачене као да се [неко] меша *у оно за шта су државне власти надлежне*] (Политика, А3).

$$\mathbf{N_{Dev}} + \boldsymbol{O} + \mathbf{N_{Deadj\ (Loc)}}$$

Натанијаху је истовремено оштро критиковао Шарона због стања у економији и због неиспуњених обећања *о безбедности* земље — што ће очигледно бити окосница његове кампање. [← због тога што је обећао [а није испунио] *да ће земља бити безбедна*] (Политика, А2); Његова постхумно објављена књига насловљена је „Како ће се оно звати" и она је сведочанство *о* духовној *несмирености* песниковој, о његовој борби до последњег животног атома. [← и она сведочи *да је песник духовно несмирен*] (Политика, II); На суду претпоставке *о умешаности* Државне безбедности нису доказане. [← на суду то што су претпостављали *да је Државна безбедност уме-*

шана није доказано] (Време, 28); Ту не могу бити од помоћи, као што нису биле ни раније, наметљиве приче *о* фаталној историјској *нужности*. [← као што није било [од помоћи] оно што [људи] наметљиво причају *да је фаталнo историјски нужно*] (Република, 39); „Ово је велика љубавна прича *о* страсти и *усамљености*, оркестрирана између четири личности", каже он, говорећи о филму „Habla con ella" („Говори с њом")... [← ово је оно што [људи] причају ... *о томе да су усамљени*] (Јефимија, 131);[103] Истраживања *о бројности* хомосексуалаца су незахвална јер многи од њих не желе да се изјасне о својој сексуалној оријентацији. [← то како [људи] истражују *колико су хомосексуалци бројни* није захвално] (Време, 57).

Као што се види на основу спроведене анализе, предлошко-падежним конструкцијама са деадјективним именицама у нетипичним објекатским значењима кондензују се допунске клаузе са следећим везницима и сложеним везничким спојевима: *(то) да*, *на то да*, *о томе да*, *колико*, *оно што*, *од онога што*, *ономе што*.

Деадјективне именице као рекцијске допуне необјекатског типа уз девербативне именице

6.3. Семантичке допуне необјекатског типа уз девербативне именице анализиране су у оквиру поглавља која се баве детерминаторима адвербијалног типа.[104] Ипак, уочен је један пример у коме се деадјективна именица у овој функцији не може посматрати на овај начин, јер не реализује неко од адвербијалних значења. Због тога ће клауза коју та деадјективна именица кондензује бити одређена као **допунска клауза** која **експлицира садржај** девербативне именице односно глагола, који због неодређености значења захтевају накнадну експликацију односно конкретизацију свог садржаја.

$$\mathbf{N_{Dev}} + \boldsymbol{U} + \mathbf{N_{Deadj\ (Loc)}}$$

То је заправо витешко првенство Србије, надметање *у вештини* и снази у дисциплинама српског борбеног дванаестобоја. [← то је ... кад се надмећу *колико су вешти*] (Политика, А15).

Б) *Деадјективна именица у функцији семантичке допуне деадјективним именицама*

7. У посматраном корпусу уочена су само два примера у којима се деадјективна именица појављује у функцији семантичке допуне другој

---

[103] Овај пример показује један од разлога због којег долази до номинализације исказа, а то је могућност прецизније детерминације именице уз помоћ придева, што није могуће код глаголског предиката. Управо стога реконструисана дубинска реченица није семантички еквивалентна површинској реченици.

[104] Видети о томе детаљније у петом поглављу у § 1.2.2.

деадјективној именици. Будући да је у првом примеру управна деадјективна именица део идиоматизоване структуре *у зависности од нечега*, неће се засебно анализирати њена семантичка база. Друга деадјективна именица, зависни члан у номиналној синтагми, заправо допуњава значење читавог идиома и при том кондензује једну врсту допунских клауза коју ћемо одредити као **допунску клаузу уз израз**.[105]

> Свака грешка третираће се, наравно, тек када се открије и у зависности од *величине*, као прекршај, односно кривично дело. [← свака грешка третираће се, наравно, тек када се открије и у зависности од *тога колико је велика*] (Време, 15)

7.1. У другом уоченом примеру у површинској реченици појављује се синтагма *оданост вредностима*. Да би се дошло до примарне семантичне базе ових деадјективних именица неопходно је најпре утврдити семантичку базу управне, надређене именице, а потом утврдити коју врсту реченичног садржаја номинализује друга, зависна именица у синтагми:

> Узрок његове прилагодљивости лежи у „празној души" популизма: популизму недостаје оданост кључним *вредностима*. [← популизму недостаје то да је одан кључним *вредностима* ← популизму недостаје то да је одан *ономе што је кључно вредно*] (Република, 21).

Анализа показује да у случајевима када једна деадјективна именица семантички допуњава другу деадјективну именицу, заправо имамо случај двоструке номинализације, при чему деадјективна именица у позицији семантичке или рекцијске допуне кондензује **допунску клаузу** која се појављује као **семантичка допуна уз придев** (дакле, не као допунска клауза уз именицу, како би се то могло закључити на основу површинске анализе). Тај придев део је копулативно-именског предиката реченице која је, с друге стране, такође кондензована помоћу деадјективне именице.

В) *Деадјективна именица у функцији семантичке допуне именицама које нису у семантичкој или деривационој вези са глаголима или придевима*

8. Именице, које се не доводе у семантичку или деривациону везу са глаголима или придевима, веома често захтевају експликацију или конкретизацију свог значења. Када се деадјективна именица нађе у функцији семантичке допуне оваквих именица, она тада кондензује **допунску клаузу** или **релативну клаузу**. Носилац стања или особине именоване деадјективном именицом може бити анонимизован или експлициран различитим синтаксичким јединицама (видети поглавље II, одељке 2 и 3).

---

[105] О допунама уз изразе видети у § 11. и 11.1. овог поглавља.

8.1. Уколико је управна именица апстрактног значења, деадјективна именица која у површинској структрури врши функцију њеног комплементизатора, кондензоваће **допунску клаузу** којом се **експлицира садржај управне именице**. Ове клаузе уводе се, као и остали типови допунских клауза, најчешће везником *да*, односно *да ли* у упитној форми, али и осталим везничким спојевима у тој функцији: *тоґа да*, *за то да ли*, *о томе да*, *томе што*, *о томе да ли*, *тоґа колико*, *у томе колико*, *како да*, *тоґа како*, *ко*, *када*, *оно што*, *оноґа што*.[106]

N + $N_{Deadj\ (Gen)}$

Наравно, препрека за тумачење остаје проблем „социјалне мимикрије" и *незаинтересованости* грађана (Ивана Петровић и Жељко Крстић и „конфузије око категорија" (Гордана Митић). [← препрека за тумачење остаје проблем *да су ґрађани незаинтересовани*] (Република, 53); У оквиру психоанализе постоји више предложака за објашњење природе и порекла *усамљености*. [← постоји више предложака за објашњење природе и порекла *тоґа да су [људи] усамљени*] (Политика, I); ... дакле замена мерила *лојалности* мерилом *стручности*; ... [← дакле замена мерила *да ли је неко лојалан* мерилом *да ли је неко стручан*] (Република, 55); ... мерила социјалног успона — карактеристична за статично, патријархално и сталешко друштво — била су све угроженија од растућег апарата власти и искрсавања нових мерила *успешности*. [← била је угрожена од ... искрсавања нових мерила *за то да ли је нешто успешно*] (Република, 31);[107] Потом би Европска комисија припремила „Студију *изводљивости*" за склапање споразума о стабилизацији и повезивању. [← потом би Европска комисија припремила „Студију *о томе да ли је склапање споразума изводљиво*] (Време, 49); Пинк је весело постао симбол *простоте* (...) у којем сада гостују сви, нема више разлике између политике и естраде, између позиције и опозиције... [← Пинк је весело постао симбол *оноґа што је просто*] (Република, 14); ..., али се опет симулира нека врста социјалне и политичке *реалности* која је без утицаја. [← али се опет симулира *оно што је [на неки начин] социјално и политички реално*] (Република, 20);[108] Узрок његове *прилаґодљивости* лежи у „празној души" популизма: популизму недостаје оданост кључним вредностима. [← узрок *томе што је он прилаґодљив* лежи у „празној души" популизма] (Република, 21); ... а тако је, још више, данас, када су одлучни кораци ка нормалном животу већ искуством потврђени и окрепљени надом у отварање нових хоризоната *човечности*. [← окрепљени надом у отварање нових хоризоната *како да се буде човечан*] (Република, 40); То је највиши и најтрајнији облик људске *ак-*

---

106 Везничка средства условљена су значењем и рекцијом управне именице, као и додатним садржајима исказаним деадјективним именицама.

107 Именица *мерило* јесте изведена од глагола *мерити*, међутим, код ове именице је дошло до лексикализације значења и њеног семантичког удаљавања од глагола *мерити*, те ће она стога бити посматрана као апстрактна именица са значењем *критеријума*.

108 Номинална синтагма *врста* + N_{Deadj} понаша се другачије у односу на остале конструкције са именицом семантички допуњеном деадјективном именицом пошто се у дубинској структури читава номинална синтагма трансформише у зависну клаузу, што указује на посебан статус и синсемантичност именице *врста* употребљене у овом значењу. У посматраним примерима она указује на тачно одређени, или само делимично одређени, сегмент стања или особине који се приписују одређеном појму, а који су исказани деадјективном именицом.

тивности. [← то је највиши најтрајнији облик *тога како су људи активни*] (Јефимија, 20); Потребно је много више, и много прецизније дефинисати шта је чија надлежност, да се устроји једна врста хијерархије на државном нивоу, и то хијерархије *одговорности* и контроле. [← да се устроји једна врста хијерархије ... и то хијерархије *ко је за шта одговоран*] (Н. телеграф, 23); „У целини, комунисти морају више да буду на политичком и идејном фронту, и у томе је садржано ново питање *одговорности*." [← и у томе је садржано ново питање *колико је неко одговоран*] (Нин, 58);[109] Али ретко мали екран има то искушење да истрпи такву количину малигне *пакости*, неистине и *глупости*; о самољубљу да и не говоримо. [←да истрпи такву количину *тога колико су људи пакосни* и *глупи*] (Република, 13); Мислим да ће ситуација која следи бити знатно тежа, барем што се повратка Срба тиче, јер ће ту настати период политичке *нестабилности*. [← јер ће ту настати период *када је политичка [ситуација] нестабилна*] (Н. телеграф, 19).

$$\mathbf{N + \textit{PREMA} + N_{Deadj\ (Dat)}}$$

Па, ипак, немар *према вредностима* које имамо дотиче се и њега, као и толиких других. [← па, ипак, немар *према ономе што је вредно* ... дотиче се и њега] (Политика, II).

$$\mathbf{N + \textit{KA} + N_{Deadj\ (Dat)}}$$

Те би измене морале да укључе укидање гласачког цензуса чиме би пут *ка независности* био олакшан. [← чиме би пут *да [Црна Гора] буде независна* био олакшан] (Нин, 19).

$$\mathbf{N + \textit{ZA} + N_{Deadj\ (Acc)}}$$

Времена су таква да када се фестивал одржи и на њему прикаже 95 одсто онога што је предвиђено, и уз то дођу људи које сте позвали, то јесте разлог *за задовољство*. [← то јесте разлог *да се буде задовољан*] (Јефимија, 156); Тиме је покушавао да нађе биланс *за брзину* и темпо свог професионалног ангажовања. [← тиме је покушавао да нађе биланс *колико да буде брз*] (Јефимија, 134); То је цена *за* конспирацију, пријатељство и *одданост*. [← то је цена *за то што је био ... одан*] (Н. телеграф, 37); Због тога смо се одлучили да уђемо у политику и покушамо да добијемо мандат *за* много већу *одговорност*. [← да добијемо мандат *да будемо много више одговорни*] (Време, 11); Технике за увећање полних органа постоје и *за дужину* и *ширину*, иако се мушкарцима сугерише да се клоне ножа. [← технике ... постоје и *за то да [полни органи] буду дужи* и *шири*] (Н. телеграф, 34); Осетио сам све оно што се осећа: мало биће, као сопствени наставак, љубав *за* његову *незаштићеност*, жељу да бдим над њим. [← осетио сам ... љубав *за то што је он незаштићен*] (Јефимија, 43).

---

[109] Именица *питање* у овом контексту не доводи се у семантичку везу са глаголом *питати*, она има знатно општије значење које је семантички еквивалентно изразима: *који се тиче* или *који је у вези са*.

N + *NA* + $N_{Deadj\ (Acc)}$

Суверенитет, држава, нација, идентитет, право *на различитост* и правда били су протерани, а важећа доктрина је постала вулгарни прагматизам. [← идентитет, право *да човек буде различит* били су протерани] (Нин, 25).

N + *SA* + $N_{Deadj\ (Instr)}$

То ме је, дакле, поприлично зауставило, имала сам чак и проблема *са здрављем*, гушила се на нервној бази и то је нешто што сам морала да решим. [← имала сам чак и проблема *да будем здрава*] (Н. телеграф, 35).

N + *ZA* + $N_{Deadj\ (Instr)}$

Опори и критички интонирани тонови нису сасвим потиснули неуништиву потребу *за* хармонијом, чежњом, *лепотом* и складом, ... [← нису сасвим потиснули неуништиву потребу ... *да [све] буде лепо*] (Политика, II); Саливан усамљеност објашњава неодговарајућим задовољавањем потреба људи за *блискошћу* у међуљудском сусретању. [← објашњава неодговарајућим задовољавањем потреба људи *да буду блиски* у међуљудском сусретању] (Политика, I).

N + *U* + $N_{Deadj\ (Loc)}$

Попут давнашњих религијских врења приликом настанка чистилишта, уместо расправа у црквама, који и сада као и након ранијих ратова избегавају конкретне расправе о властитом уделу *у одговорности* за злочине, у лаичкој јавности се, ипак, разгоревају спорови око злочина. [← избегавају конкретне расправе о властитом уделу *у томе колико су одговорни за злочине*] (Република, 38); Слично су у овом погледу размишљали Светозар Стојановић и Мирољуб Радојковић који су такође наглашавали дефиците *у* политичкој *писмености* грађана. [← који су такође наглашавали дефиците *у томе колико су грађани политички писмени*] (Република, 53).

N + *O* + $N_{Deadj\ (Loc)}$

Лицитација са међународном заједницом око сарадње са Трибуналом у Хагу почев од тврдог националистичког става Војислава Коштунице о *непотребности* тог суда и његовој наводној антисрпској мисији, ... [← почев од тврдог националистичког става Војислава Коштунице *да је тај суд непотребан*] (Република, 10); ..., у инаугурационом говору понавља тезу *о* скорој црногорској *независности*. [← понавља тезу *да ће Црна Гора [у]скоро бити независна*] (Време, 18); У свом писму др Николић наводи да је Пашић током марта и априла 1915. био обавештен о детаљима преговора између Антанте и Италије, чиме жели да оспори податак *о тајности* Лондонског договора. [← чиме жели да оспори податак *да је Лондонски договор био тајан*] (Време, 58); ... у којој ће, према недавно спроведеним уставним амандманима *о конститутивности* сва три народа, уз 8 Срба, бити и пет Бошњака и три Хрвата министра. [← према недавно спроведеним уставним амандманима *о томе да су сва три народа конститутивна*] (Политика, А2); Да

склопимо потпуну *слику о висини* његовог списатељског умећа и о квалитету његовог романа, додајмо како Пољаков не оскудева у вештини стварања заплета и карактеризације ликова, ... [← да склопимо потпуну слику *о томе колико је високо његово списатељско умеће*] (Политика, V).

8.1.1. Ако се именица коју семантички детерминише деадјективна именица сврстава према свом значењу у одређену врсту **квантификатора**,[110] она ће бити та која заправо детерминише садржај исказан деадјективном именицом. Ипак, формално ће деадјективна именица вршити функцију семантичке допуне и у том случају кондензоваће **допунску клаузу**, која се уводи везницима односно везничким спојевима *колико*, *тога колико*, *тога да*.

$$\mathbf{N + N_{Deadj\ (Gen)}}$$

Немачка је у октобру забележила раст стопе *незапослености* пошто је број људи без посла, на сезонски прилагођеној основи, порастао за 22.000 и достигао 4,1 милиона, саопштио је данас у Берлину Савезни завод за рад. [← Немачка је у октобру забележила раст стопе *колико су људи незапослени*] (Политика, А4); И ту постоје степени *опремљености* возила. [← и ту постоје степени *колико су возила опремљена*] (Јефимија, 127); Радницима је гарантован највиши степен *безбедности* каквом је могло да се похвали још само неколико земаља — истиче Биочанин. [← радницима је гарантован највиши степен *колико су безбедни*] (Политика, А9); ..., али долази до закључка да су једини заједнички аспекти они са високим степеном *уопштености* (тиме и са ограниченом могућношћу употребе)... [← да су једини заједнички аспекти они са високим степеном *тога да су уопштени*] (Република, 22); Мора да постоји и довољна доза самопоуздања и *способности* за правилну и правовремену процену ситуација за логичне одлуке. [← мора да постоји и довољна доза *тога да су способни*] (Јефимија, 126).

8.2. Деадјективна именица која у површинској реченици семантичи допуњује значење апстрактне именице односно представља њен комплементизатор, може кондензовати и **релативну клаузу** којом се врши **експликација управне именице**. У функцији везника релативних клауза у семантичкој бази овако употребљених деадјективних именица појављују се релативизатори: *који*, *колико*, док се релативизатор *што* појављује увек са заменичким кореферентом у одговарајућем облику. Облик релативизатора условљен је семантиком и рекцијом управне именице, као и семантиком деадјективне именице.

$$\mathbf{N + N_{Deadj\ (Gen)}}$$

Песме сабране у ову Костићеву збирку сведоче са колико је душевних патњи и потреса проживљавао рушење заједничког дома у који је уградио идеал своје *младости*. [← у који је уградио идеал *који је имао кад је био*

[110] О квантификацији, и у вези са тим о партикуларизацији, писали су Предраг Пипер (1982, 1983), Милка Ивић (1973, 1980).

млад] (Политика, II);[111] Изневерени идеали *младости*, ружење и рушење људскости, нове сеобе, нови Чарнојевићи и бескрајне распре и деобе, нашли су у Костићевој души болна одјека а у стиховима значајно место. [← изневерени идеали *које је имао кад је био млад* ... нашли су у Костићевој души болна одјека] (Политика, II); М. Подунавац је у бризи за задовољавање основних јавних добара видео шансу за улазак Србије у поље политичке *нормалности*. [← М. Подунавац је ... видео шансу за улазак Србије у поље *у којем је политичка [ситуација] нормална*] (Република, 54); Зашто је прва личност јавне безбедности узавреле Војводине, у чијој је зони *одговорности* његов милиционер убио водећег генерала, искључен из истраге „случаја". [← у чијој је зони *у којој је [одређена особа] одговорна* његов милиционер убио водећег генерала] (Политика, А18); Време и место чистилишта дочарава се с примесама *псеудорелигиозности*, као ватра очишћења или огањ вечне казне. [← време и место чистилишта дочарава се с примесама *онога што је псеудорелигиозно*] (Република, 38); Основна идеја је баланс пословног и женственог, *елеганције* и *лежерности*, мирних боја и јарких акцената, те целодневној удобности која одговара свакој пословној, па и приватној прилици. [← основна идеја је баланс ... *онога што је елегантно* и *лежерно*] (Јефимија, 152); ..., онда тек добијамо комплетнију слику о прилично запуштеном стању наших институционалних *способности*. [← слику о прилично запуштеном стању *колико су наше институције способне*] (Република, 3).

$$\mathbf{N + \textit{OD} + N_{Deadj\ (Gen)}}$$

Иако једна целовито замишљена историја задужбинарства код Срба још није написана, склоност ка задужбинарству у српском народу истакнута је у нашем целокупном друштвеном развоју, и већ од самог почетка стварања наше средњовековне државе уочена као чин *од* трајне *вредности* — ... [← од самог почетка стварања наше средњевековне државе уочена као чин *који трајно вреди*] (Политика, А13).

8.2.1. И именице конкретног значења у појединим случајевима захтевају квалификацију свог садржаја, односно присуство обавезног детерминатора којим ће се та квалификација извршити. Деадјективне именице које се појављују у тој функцији кондензују **релативну клаузу**, са везником *који* у одговарајућем падежном облику, којом се **квалификује садржај управне именице**.

$$\mathbf{N + N_{Deadj\ (Gen)}}$$

... превиђа да сам лично и у саставу Иницијативног одбора за заштиту и просперитет ФК „Војводине" већ неколико месеци упозоравао и критиковао њихове покушаје да продају клуб сумњивој оф шор фирми „Грувер" ЛТД, да продају ФЦ „Вујадин Бошков", једину стварну имовину клуба, и да преместе стадион из центра града у зону *заштићености* између кафилерије и рафинерије. [← да преместе стадион из центра града у зону *која је заштићена*] (Дневник, 25); Харолд Блум је чекао целу ноћ да би разговарала са

[111] У овом примеру постоји двострука детереминација именице *идеал*, заправо деадјективном именицом врши се идентификација именице *идеал* преко времена у којем је тај идеал постојао. Ово јасно показује семантичка база деадјективне именице у којој се налази релативна клауза чији предикат је детерминисан темпоралном клаузом.

њим, Алена Гринзберга је интервјуисала у купатилу, песник таме и *одсутности* Марк Стренд одједном јој је поклонио све своје књиге, Гарл Бернстајн се губио у тривијалностима, ... [← песник ... *који [пева] о одсутном*] (Јефимија, 174); Искуства са клонираним животињама показују да је клонирање још непознато подручје, пуно *несигурности*, врло високог степена ризика, ... [← да је клонирање још непознато подручје, *које је [веома] несигурно*] (Време, 51); Уместо неспорних величина такмиче се људи од крви и меса а не узори *савршенства*, па се трка пре свега своди на негативну кампању у којој је основни циљ да се нанесе што већа штета политичком противнику. [← такмиче се људи од крви и меса а не узори *који су савршени*] (Дневник, 5);[112] Како сад да тај, лажима трауматизован човек реагује када се одурни задах *изопачености* и злочина шири из суседног двориштa. [← када се одурни задах *који имају изопачене [особе]*... шири] (Република, 14); То подсећање охрабрује интелектуалну будност у актуелном раздобљу, када се опет институционализује стереотип о избору лица и наличја *помрачености* као јединој могућности, а закаснели импорт и провинцијално подражавање плитких поткултурних трендова ситуира као елитизам. [← стереотип о избору лица и наличја *које има помрачено [стање]*] (Јефимија, 94); Други Италијан са очима хроничне *поспаности*, какву изазива трајна досада, нагло се пробудио, заигравши црним очицама коло радозналости: ... [← други Италијан са очима *које су хронично поспане* ... нагло се пробудио] (Јефимија, 65);[113] Оно се сусреће искључиво код тешких психичких болесника, који више воле да живе у свом аутистичком свету него да суделују у животу препун *опасности*. [← да суделују у животу *који је препун опасних [ситуација / ствари]*] (Политика, I).[114]

N + ODet + $N_{Deadj\ (Gen)}$

Бивши министар информисања Горан Матић је за убицу Бошка Перошевића рекао да је то особа „сумњивих сексуалних *склоности*" и као таква „погодна за манипулацију и уцене". [← да је то особа *која је склона сумњивим сексуалним [радњама]*] (Време, 57).

N + *SA* + ODet + $N_{Deadj\ (Instr)}$

Тако се савремена театрологија све чешће бави стваралачком напетошћу, која се као трајно стање, јавља у односу на драмски текст — позоришна представа омогућује позоришну игру *са* неограниченим *могућностима* тумачења и значења. [← омогућује позоришну игру *у којој су могућна неограничена тумачења и значења*] (Политика, III).

8.2.2. Именице које означавају неке друштвене институције или организације, односно особе које раде у одређеним институцијама, а којима је потребно експлицирти семантички садржај у смислу тога шта је њихова основна намена или сврха, добијају уз себе семантичке допуне

---

[112] У овом примеру, иначе апстрактна, именица *узор* употребљена је као конкретна именица која се односи на особе одређених квалитета.

[113] Синтагма *коло радозналости* неће бити анализирана због своје изузетне метафоричности.

[114] Именица *опасност* семантички је еквивалентна синтагми *опасна ситуација/ствар*, што се види на реконструисаном дубинском нивоу.

које функционишу у површинској реченици као обавезни детерминатори. Деадјективним именицама у овој функцији кондензоване су **релативне клаузе** којима се **експлицира значење управне именице**. Деадјективне именице у конструкцијама беспредлошког генитива или акузатива са предлогом *за* понашају се у овом случају као средства којима се врши двострука кондензација. Трансформациони тест ће показати да се у семантичкој бази деадјективних именица у овом значењу реконструишу заправо две субординиране реченице, од којих је прва релативна клауза са везником *који* у одговарајућем падежном облику и са копулативно-именским предикатом *бити задужен*. Друга реченица, **допунска клауза уз придев**, семантички допуњава придев који се налази у лексичком језгру копулативно-именског предиката (у овом случају придев *задужен*).

$$\mathbf{N + N_{Deadj\ (Gen)}}$$

Краће време ради као истражитељ и службеник *безбедности* на петроградском аеродрому „Пулково”, али убрзо, сломивши ногу на тренингу, завршава у болници. [← краће време ради као истражитељ и службеник ***који је задужен*** *да буде безбедно*] (Јефимија, 182).

$$\mathbf{N + ZA + N_{Deadj\ (Acc)}}$$

Одмах после доношења закона формиран је Национални комитет *за* биолошку *безбедност* чији сам један од оснивача — наводи др Тописировић, додаје: ... [← формиран је Национални комитет **који је задужен** *за то да биолошки буде безбедно*] (Н. телеграф, 23); Међутим, и оно што је урађено сада оспорава општинска комисија *за безбедност* саобраћаја. [← сада оспорава општинска комисија ***која је задужена*** *за то да саобраћај буде безбедан*] (Политика, А14); Због тога у европским земљама постоје национални комитети *за* биолошку *сигурност* који се баве надзором увоза и производње и врло је дефинисан систем међусобног информисања. [← постоје национални комитети ***који су задужени*** *за то да буде биолошки сигурно*] (Н. телеграф, 23).

8.2.3. Уколико се пак деадјективна именица појави као необавезни детерминатор уз конкретне именице, у њеној семантичкој бази ће се бити **релативна атрибутска клауза** односно **рестриктивна клауза**. Релативним атрибутским клаузама које су кондензоване деадјективним именицама у овој функцији исказује се садржај који се приписује именичком појму и на тај начин се квалификује.

$$\mathbf{N + ODet + N_{Deadj\ (Gen)}}$$

Испитани Београђани, *старости* од 10 до 70 година, највише слушају „Деведесетдвојку” (око 229 хиљада). [← испитани Београђани, *који су стари од од 10 до 70 година*, највише слушају „Деведесетдвојку”] (Нин, 63); То мало играње бога, довело је у овом филму пуном *случајности*, неко би рекао промисли, главну јунакињу до краха који се није могао исправити и љубави која са није могла очекивати — ни зауставити. [← довело је у овом филму

који је пун случајних [догађаја] ... главну јунакињу до краха] (Јефимија, 157); Југославија, мада партијска (недемократска) држава проблематичне *легитимности*, ипак је била држава у елементарном значењу тог појма, ... [← мада партијска (недемократска) држава *за коју [је проблематично] да ли је легитимна*] (Република, 26); Већ је купљено неколико грла неспорне *вредности*. [← већ је купљено неколико грла *која су неспорно вредна*] (Политика, А22).

$$\mathbf{N + \mathit{U} + ODet + N_{Deadj\ (Loc)}}$$

По његовим речима, банка је обрадила више од пет стотина захтева и одобрила 25 кредита из кредитне линије KfW и Фонда револвинг кредита Србије *у висини* од два милиона евра. [← банка је обрадила више од пет стотина захтева и одобрила 25 кредита ... *који су високи [= вреде] два милиона евра*] (Политика, А11); У Чачку процењују да шест фабрика наменске може да извезе артикле *у вредности* од двеста милиона долара. [← може да извезе артикле *који су вредни двеста милиона долара*] (Политика, А9); ..., на изненађење свих, бива (само!) модерна соул плоча *величине* и квалитета дебија Lauryn Hill. [← модерна соул плоча *која је велика као деби Lauryn Hill*] (Време, 41).

3) *Семантичке допуне придевима*

9. Када се као управна реч коју семантички допуњава деадјективна именица појави придев, онда је такав придев најчешће у позицији лексичког језгра копулативно-именског предиката. Деадјективна именица као семантичка допуна појављује се у различитим падежним ликовима у зависности од рекције придева чији је комплемент. У семантичкој бази ових деадјективних именица налази се **допунска клауза уз придев**, уведена везницима односно везничким спојевима *да*, *ономе што*, *за оно колико*. Деадјективна именица експлицира семантички садржај придева, како то Радовановић објашњава када су девербативне именице употребљене у овој функцији, „локализујући, тј. ограничавајући виртуелан квалитет означен придевом" на стање или особину који су именовани деадјективном именицом (1977: 126).

$$\mathbf{Cop + Adj + N_{Deadj\ (Gen)}}$$

Да ли су поборници лустрације свесни ове очигледне *сличности* са ранијим чисткама које смо имали у непосредној прошлости? [← да ли су поборници лустрације свесни *да је [то] очигледно слично са ранијим чисткама*] (Јефимија, 28).

$$\mathbf{Cop + Adj + N_{Deadj\ (Dat)}}$$

А модерно је, у најкраћем, било супротно постојећој економској и културној *заосталости*, *примитивизму* и *аутархичности*. [← модерно је ... било супротно *ономе што је културно заостало*, *ономе што је примитивно* и *ономе што је аутархично*] (Нин, 59).

Cop + Adj + *ZA* + $N_{Deadj\ (Acc)}$

За разлику од њих програм Радио С је остао исти, што је данас погубно *за слушаност*." [← што је данас погубно *за оно колико је [тај радио] слушан*] (Нин, 63).

Нажалост, мали број примера у корпусу онемогућио је доношење неких општијих закључака, али и формирање списка придева који уз себе захтевају обавезну рекцијску допуну у одговарајућем облику.[115]

4) *Семантичке допуне декомпонованим предикатима*

10. У публицистичком стилу који, између осталог, карактерише аналитичност језичког израза, чести су примери у којима деадјективна именица семантички допуњује декомпоновани предикат.[116] Овакви предикатски изрази представљају јединствене синтаксичке и семантичке целине,[117] које, као такве, у појединим случајевима (што је условљено синтаксичким и семантичким карактеристикама елемената у саставу тих сложених предикатских израза) захтевају експликацију појма који учествује у њима означеној радњи или је њоме обухваћен. Деадјективна именица тада има функцију семантичке допуне објекатског типа уз предикатски израз (остале допуне необјекатског типа нису уочене у корпусу).[118] У овој синтаксичко-семантичкој функцији деадјективна именица представља површински експонент **допунске објекатске клаузе**.[119] Ове клаузе уводе везници односно везнички спојеви: *да*, *од тога да*, *од тога што*, *о томе да*, *о томе како, ономе што*, *према ономе што*, *са тим да*.

---

[115] Као корпус за даља истраживања рекције придева могао би послужити *Азбучник придева у српској прози двадесетог века* (Јосић Вишњић 1991).

[116] Литературу о декомпонованом предикату видети фусноту 88 у § 4.

[117] У овом раду одвојено се посматрају декомпоновани предикати и перифрастични предикати. Иако декомпоновани предикат представља једну врсту перифрастичног предиката, будући да се оба типа предиката састоје из синсемантичног глагола и номиналног дела, који представља његово семантичко језгро, они се битно разликују према способности њиховог свођења на једну глаголску лексему. То је код декомпонованог предиката могуће, а код перифрастичног таква могућност не постоји јер глагол на одређени начин модификује дати израз уносећи у њега различите семантичке компоненте, нпр. интензификацију глаголске радње: *спопада га гнев* и сл.

[118] У својој студији о девербативним именицама у функцији кондензатора Милорад Радовановић, међутим, семантичке допуне уз декомпоновани предикат посматра заправо као допуне номиналном делу предиката. Овај аутор наводи да се у појединим случајевима „у доминирајућој позицији по правилу јавља девербативна именица, означавајући, тако, корелативну (доминирајућу) предикацију, при том често и у резултату њеног декомпоновања. Тако ови примери постају **семантички сродни** [истакла ауторка овог рада] онима у којима се глаголска лексема појављује као експонент доминирајуће предикације. У оваквим примерима, значи, остварена је једна номинализација више, тј. процесом номинализације захваћени су експоненти обе корелативне предикације" (1977: 123).

[119] О деадјективним именицама у функцији објекатске допуне било је речи у овом поглављу у одељку 1) *Семантичке допуне глаголима*.

$N_{Deadj\ (Gen)}$

Сада, када ми је „пао с неба" млађи син, имам друга осећања, пре свега осећање *одговорности*. [← осећам [нешто друго], пре свега *да сам одговоран*] (Јефимија, 42); Немам осећање *горчине* ни кајања, све је лагано, пријатно, сачуваће ми здравље и донети срећу. [← не осећам *да сам горак*] (Јефимија, 90).

***OD* + $N_{Deadj\ (Gen)}$**

И сама живим од малог екрана; и после четврт века стажа имам зазор од камере, *од одговорности*, вагам тежину сваке речи, ... [← зазирем *од тога да будем одговорна*] (Република, 11); На интернету је више од двадесет сати без прекида провело само 2,15 одсто испитаника, тако да нема страха *од* неке масовне *навучености* овдашњих грађана на сајбер живот. [← тако да се не бојим *од тога да овдашњи грађани буду масовно навучени*] (Време, 55).

***PREMA* + $N_{Deadj\ (Dat)}$**

Увек сам имала реалан однос *према стварности*. [← увек сам се реално односила *према ономе што је стварни [живот]*] (Јефимија, 192).

$N_{Deadj\ (Dat)}$

Претходна власт је намерно одгајала народ који воли кич, али се зато сада надам да ће правим *вредностима* поново и искључиво бити посвећена пажња. [← али се зато сада надам да ће *ономе што је заиста вредно* ... бити посвећена пажња] (Јефимија, 176).[120]

$N_{Deadj\ (Acc)}$

Али, то није, и неће бити, лак и једноставан посао, имајући у виду објективну *подељеност* ставова и интереса по многим питањима. [← имајући у виду *да су ставови и интереси објективно подељени* по многим питањима] (Нин, 17); Не оспоравајући самосвојност позоришне представе, мислим да људи позоришта, театролози и позоришни критичари, не би требало да изгубе из вида дубоку међусобну *зависност* која природно, и у сагласности са бићем позоришта, постоји између текста драме и текста представе. [← не би требало да изгубе из вида *да су [текст драме и текст представе] дубоко међусобно зависни*] (Политика, III); Одмах је дошао у отаџбину и ставио јој на располагање своју *храброст* и *вештину*. [← ставио јој на располагање *то да је храбар* и *вешт*] (Политика, Б7);

***ZA* + $N_{Deadj\ (Acc)}$**

Поред добијене слободе располагања својим новцем, привредници сада преузимају огромну одговорност *за тачност* обрачуна пореза и доприно-

[120] Приликом анализе показало се да за поједине декомпоноване предикате не постоји одговарајућа семантички еквивалентна глаголска лексема. У примерима тог типа у реконструисаној дубинској структури управна предикација наводи се у форми декомпонованог предиката.

са, оног дела средстава који по закону припада држави. [← привредници сада преузимају огромну одговорност *да обрачун пореза и доприноса буде тачан*] (Време, 15).

$$U + N_{Deadj\ (Acc)}$$

Како пише британски лист, Тони Блер верује да је потребно уложити додатне дипломатске напоре „како би се сачувала нада *у могућност* стварања међународне коалиције која би подржала рат против Ирака". [← да је потребно уложити додатне дипломатске напоре „како би се сачувала нада *да је могуће створити међународну коалицију*] (Дневник, 6).

$$NA + N_{Deadj\ (Acc)}$$

То су, без сумње, знали и други, али нису имали право *на* такву *отвореност*. [← али нису имали право *да буду тако отворени*] (Нин, 61).

$$SA + N_{Deadj\ (Instr)}$$

То су дефинитивно моји родитељи и то нема везе *с њиховом популарношћу*. [← и то се не повезује *са тим да су они популарни*] (Јефимија, 111).

$$O + N_{Deadj\ (Loc)}$$

О косовској *независности* Медлин Олбрајт има другачију причу од Холбрукове. [← *о томе да Косово буде независно* Медлин Олбрајт другачије прича од Холбрука] (Нин, 50); Значајну улогу у процесу одрживог повратка имају министарства за просвету и културу, али и она за индустрију и трговину, која би требало да воде рачуна *о* запошљавању повратника и њиховим економским *активностима*. [← која би требало да воде рачуна *о ... томе колико су економски активни повратници*] (Политика, А6); Није реч *о зрелости* или *незрелости* грађана/поданика, него о процесу политичког учења... [← није реч *о томе да ли су грађани/поданици зрели* или *су незрели*] (Република, 53); У Новосадској хроници од 14. августа „Дневник" доноси пријатну, занимљиву вест *о љубазности* и труду академика и управника државног архива у Бечу др Микулецког, ... [← „Дневник" извештава *о томе како је академик и управник државног архива у Бечу др Микулецки љубазан*] (Дневник, 15).[121]

5) *Семантичке допуне устаљеним скуповима речи*

11. Устаљене скупове речи односно лексичке спојеве одредићемо према дефиницији коју је у својој књизи *Семантика и прагматика речи* дао Твртко Прћић као „уобичајено, редовно, а понекад и системско, јављање једне лексеме у спрези са најмање још једном, по правилу унутар неке синтагме или реченице" (1997: 115). Према степену компактности

[121] Овај пример показује један од основних разлога због којег долази до декомпоновања предиката, а то је пре свега могућност додатне детереминације помоћу придева (Ивић 1995).

ови спојеви граде скалу која иде од најслабијих колокација па све до најкомпактнијих идиома — изрека. Будући да је основни задатак овога рада да се утврде могућа значења кондензована употребом деадјективних именица, лексички спојеви који бивају семнатички допуњени деадјективном именицом неће бити прецизно разврставани према својим семантичким карактеристикама. А, за све устаљене скупове речи биће коришћен најопштији термин *израз*.

11.1. Деадјективне именице експлицирају садржај управног израза који увек имплицира неки специфичан однос или релацију у којем се налази садржај номинализован деадјективном именицом према садржају читаве површинске реченице или неког њеног дела. У овим примерима деадјективне именице кондензују **допунску клаузу** којом се формално врши експликација садржаја израза. Међутим, ове деадјективне именице односно допунске клаузе чине јединствену, семантички нерашлањиву целину са самим изразом и тако их треба и посматрати.

> Што се тиче *нарцисоидности*, ту се, изгледа, ништа није променило, о чему сведоче моји многобројни портрети. [← што се тиче *тога да сам нарцисоидан* ту се, изгледа, ништа није променило] (Јефимија, 191); ..., уколико Србија буде у вези са *независношћу* Косова стављена пред свршен чин, ... [← уколико Србија буде у вези са *тим да Косово буде независно* стављена пред свршен чин] (Република, 6); Једно од својстава интернета која се подразумевају је МУД (Multi User Dimension), па је, за разлику од *реалности*, могућа готово потпуна анонимност и поигравање с идентитетом. [← па је, за разлику од *онога што је реално* могућа готово потпуна анонимност] (Време, 54); Промене су највише у правцу повећаног реализма и *рационалности*, у смислу уважавања чињеница, објективних околности и односа снага, те спремности да се колективно дела у складу с тим *могућностима* и ограничењима, ... [← промене су највише у правцу *да [људи] буду рационалнији*] [← да се колективно дела у складу с *тим што је могуће*] (Република, 55).

VI. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА СА ЗНАЧЕЊЕМ УЗРОКА

1. Узрочно семантичко поље у српском језику веома је разуђено, о чему је у нашој литератури доста писано.[122] Постоји неколико приступа овом проблему, међутим, у овом раду семантичка категорија узрока биће посматрана на начин на који је Милка Ивић (1954) урадила у свом раду *Узрочне конструкције с предлогом ЗБОГ, ОД, ИЗ у савременом књижевном језику*. Ауторка је извршила типологију узрочног значења у српском односно српскохрватском језику, а Милорад Радовановић (1977а: 127—144) је говорећи о девербативној именици као средству номинализације, у поглављу о узрочном значењу, формулисао коначни терминолошки апарат везан за ово семантичко поље.

Према поменутој типологији Милке Ивић и Милорада Радовановића разликују се два основна типа узрока: *директан* и *индиректан* узрок.

---

[122] Видети у: Ивић 1954, Радовановић 1977, 1998, Милошевић 1984—1985, 1985, 1986, 1986а, Ковачевић 1988.

Директни узрок или активни проузроковач јесте појам који самом својом појавом изазива вршење радње. *Индиректни* узрок назива се још и пасивни узрок, јер се ради о појму који само индиректно има везе са изазивањем неке радње, у смислу да је то почетна појава у низу збивања које су довеле до вршења радње.

Подтип индиректног узрока јесте узрок типа *разлог* или *повод*, који се појављује уз глаголе са значењем различитих психолошких стања или уз копулативно-именске предикате са придевом одговарајуће семантике у лексичком језгру.

Директан узрок даље се дели на узрок типа *ефектор*, што јесте „радња, акција, процес или стање који подстичу или изазивају корелативну, аутоматску односно 'несвесну', 'невољну' радњу, акцију, процес или стање", односно ефекат који из њих проистиче (Радовановић 1977а: 130), и узрок типа *стимулатор*, који представља „унутрашњу побуду која спонтано подстиче акцију 'свесног', 'вољног' типа," односно њену психичку или физиолошку мотивацију (Радовановић 1977а: 129).

1.2. У српском језику узрок се изражава предлошко-падежним конструкцијама или узрочним клаузама.[123] Најчешћи падеж за изражавање узрока у савременом српском језику јесте генитив, на шта јасно упућује и грађа која сачињава корпус овог рада (од укупно 25 примера употребе деадјективних именица у узрочном значењу 18 је у генитиву). Осим у генитиву, у корпусу су уочене деадјективне именице у следећим конструкцијама са значењем узрока: *за* + $N_{Deadj\ (Acc)}$, ∅ + $N_{Deadj\ (Instr)}$, *пред* + $N_{Deadj\ (Instr)}$, *и* + $N_{Deadj\ (Loc)}$. У семантичкој бази ових деадјективних именица реконструишу се **узрочне клаузе**. Занимљиво је то да везници узрочних клауза нису условљени семантичким типом узрока, односно, један тип узрочног значења може се исказати употребом више различитих везничких средстава.[124] Стога се може рећи да су везници семантички немаркирани у односу на предлоге, који се појављују као носиоци тачно одређених типова узрочног значења. Једино се за везнике *јер* и *како* може рећи да су маркирани будући да је њихова употреба условљена позицијом узрочне клаузе у реченичном комплексу. Наиме, везник *јер* уводи клаузе које се не могу појавити у препонованом положају у односу на надређену реченицу, док узрочне клаузе са везником *како* увек заузимају препозицију.

2. Деадјективним именицама именује се постојање неког стања или својства, које се, у примерима који следе, појављују као стања или својства проузроковачи других стања, својстава или акција. Носилац стања у дубинској узрочној клаузи, уколико се ради о психичким и физиолошким стањима и процесима који директно узрокују неку акцију или стање, мора бити идентичан агенсу корелативне предикације, односно тада су „узрок и последица редовно у сфери истог лица" (Радовановић 1977а:

[123] О класификацији узрочних клауза (анализираној на језику Данила Киша) према наведеној типологији Милке Ивић и Милорада Радовановића видети у: Бугарски 1999.

[124] О овоме видети у: Бугарски 1999.

128). У свим осталим случајевима агенс и носилац стања корелативних предикација могу бити идентични или различити.

Ако носилац стања или особине које је проузроковало неко друго стање или акцију није идентичан агенсу корелативне предикације, онда у површинској реченици он може бити исказан: именицом у генитиву уз деадјективну именицу, присвојним придевом уз деадјективну именицу, може бити експлициран неком језичком јединицом у управној реченици, или податак о њему може бити познат из ширег контекста (остала језичка средства за исказивање носиоца стања или особине нису уочена када су деадјективне именице употребљене у узрочном значењу).[125]

Пример идентичности агенса и носиоца стања корелативних предикација:

> Није ваљда да ћемо ми *због болећивости* према Застави остати кратких рукава и ван поделе у ауто-индустрији? [← није ваљда да ћемо ми *пошто смо болећиви према Застави* остати кратких рукава] (Време, 31).

Примери неидентичности агенса и носиоца стања корелативних предикација:

> Дакле, нисмо хтели да дигнемо руке, под изговором до смо своје обавили, па да гледамо како и **наш труд** пропада *због неспособности* **других** или због неких њихових засебних интереса. [← да гледамо како и **наш труд** пропада *зато што су* ***други*** *неспособни*] (Време, 11); Свилановићева понуда Милутиновићу да лети авионом савезне владе гест је који показује не само захвалност **власти** *за* **Милутиновићеву** постпетооктобарску *кооперативност* (...), него и намеру да му помогну колико год могу... [← гест је који показује не само захвалност **власти** *зато што је* ***Милутиновић*** *био кооперативан [после петог октобра]*] (Нин, 13);[126] Међу 35 водећих критичара замера се **овом филму** најпре *због неоригиналности* — ... [← замера се **овом филму** најпре *јер је [он] неоригиналан*] (Време, 39).

Како се деадјективном именицом указује на постојање неког стања или својства, то није чудно што су узрочне клаузе, кондензоване деадјективном именицом, често безличне односно имперсоналне реченице:

> Иако без стакла на прозорима, *од загушљивости* и смрада се једноставно није могло опстати унутра. [← *зато што је било загушљиво* ... једноставно [се] није могло опстати унутра] (Политика, А5)

3. Ако се сад погледају значења која носе деадјективне именице у узрочним конструкцијама, уочава се да се највећи број очекивано појављује у значењу *индиректног узрока*, будући да у српском језику постоји тенденција ширења овог значења науштрб осталих. У површинској реченици деадјективна именице у значењу индиректног узрока појављују се у

---

[125] Детаљније о томе било је речи у одељцима 2. и 3. другог поглавља овог рада.

[126] У овом примеру корелативне предикације номинализоване су деадјективним именицама.

следећим облицима: *zbog* + N_{Gen}, *usled* + N_{Gen}, *zahvaljujući* + N_{Dat}, *za* + N_{Acc}, *pred* + N_{Instr}, *u* + $N_{Deadj\ (Loc)}$.

ZBOG + $N_{Deadj\ (Gen)}$

Отишла сам *због радозналости* да видим како изгледа у Риму. [← отишла сам *јер сам била радознала*] (Јефимија, 91); Заштићени сведок у процесу против Слободана Милошевића, познат као К-2, потврдио је да је тражио заштиту *због* своје „*упletености*" у Ражнатовићево убиство. [← да је тражио заштиту *с обзиром на то да је био упletен у Ражнатовићево убиство*] (Време, 29); Међу 35 водећих критичара замера се овом филму најпре *због неоригиналности* — ... [← замера се овом филму најпре *зато што је неоригиналан*] (Време, 39); Етнолог Драгомир Антонић тврди да је „склоњен", јер је открио да су, *због неодговорности* кустоса и конзерватора, систематски уништавани вредни уметнички предмети. [← јер је открио да су *како су кустос и конзерватор били неодговорни* систематски уништавани вредни уметнички предмети] (Нин, 7); ..., што значи да је уништено око 3500 предмета из 19. века *због* небриге и *нестручности* запослених. [← да је уништено око 3500 предмета из 19. века ... *пошто су запослени били нестручни*] (Нин, 7); Међутим, *због* сталне *заузетости* браниоца сахрана се стално одлаже... [← *пошто је бранилац стално заузет* сахрана се стално одлаже] (Нин, 39).

USLED + $N_{Deadj\ (Gen)}$

Наиме, стицајем околности, *услед изложености* усташком терору у НДХ, најбројнији међу првоборцима били су Срби... [← *зато што су били изложени усташком терору у НДХ*, најбројнији међу првоборцима били су Срби] (Република, 31).

ZA + $N_{Deadj\ (Acc)}$

Када је у предговору своје познате књиге „Деца у веровањима и обичајима нашег народа" објављене 1941. године захвалио Управи Централног хигијенског завода *за доброту* и *предусретљивост* без којих ова књига на би била објављена, Ђорђевић је указао да она представља само део једне веће целине... [← када је ... захвалио Управи Централног хигијенског завода *јер су били добри* и *предусретљиви*] (Политика, I); Свилановићева понуда Милутиновићу да лети авионом савезне владе гест је који показује не само захвалност власти *за* Милутиновићеву постпетооктобарску *кооперативност* (...), него и намеру да му помогну колико год могу... [← гест је који показује не само захвалност власти *зато што је Милутиновић био кооперативан [после петог октобра]*] (Нин, 13);[127] У једном од ваших бројева једна савесна читатељка оптужила је господина Панчића *за* претерану *грубост* и *нетолерантност* у односу на разуларену гомилу обожавалаца супермаркета Меркатор... [← оптужила је господина Панчића *да је био претерано груб* и *нетолерантан*] (Време, 61).

---

[127] У овом примеру управни, корелативни предикат такође је номинализован одговарајућом деадјективном именицом: *гест показује* ***захвалност*** ← *гест показује* ***да је неко захвалан***.

ZAHVALJUJUĆI + $\mathbf{N_{Deadj\ (Dat)}}$

У неколико претходних година глумци су преузели и улогу филмских продуцената, што значи да су захваљујући својој „*познатости*" лакше долазили до контакта са спонзорима. [← што значи да су *зато што су били познати* лакше долазили до контакта са спонзорима] (Време, 37).[128]

PRED + $\mathbf{N_{Deadj\ (Instr)}}$

Деадјективна именица може се појавити у инструменталу са предлогом *пред* у значењу изазивача или каузатива неког стања. Овај тип значења може се сврстати и тип пасивног узрока, где је појам у инструменталу „она крајња, најдаља карика која у ланцу различитих збивања има удела у успостављању ситуације о којој је реч" (Ивић 1954а: 257). Како је у једином примеру који илуструје употребу деадјективне именице у овом облику и у овом значењу дошло до лексикализације деадјективне именице, неће се вршити реконструкција њене семантичке базе. Ипак, могућност замене конструкције *пред стварношћу* семантички еквивалентном са генитивном формом *због стварности*, доказ је да се ради о истом типу узрочног значења:[129]

Сав туристички шарм нове-старе повеље њеног императорског величанства бледи *пред* нашом јадном комуналном *стварношћу*. [← Сав туристички шарм нове-старе повеље њеног императорског величанства бледи *због* наше јадне комуналне *стварности*] (Дневник, 15).

U + $\mathbf{N_{Deadj\ (Loc)}}$

...; њихов однос се гуши *у* својој *дефинитивности* и *предвидљивости* — ... [← њихов однос се гуши *зато што је дефинитиван* и *предвидив*] (Република, 59).

---

[128] У овом примеру дошло је до лексикализације глаголског прилога садашњег глагола *захвалити*, те је облик *захваљујући* почео је да врши функцију предлога.

[129] Милош Ковачевић (1988) предлошко-падежну конструкцију инструментала са предлогом *пред* посматра у оквиру узрока типа *ефектор* и узрока типа *разлог* (што би одговарало индиректном узроку према типологији примењеној у овом раду). У семантичком пољу узрок типа ефектор, аутор уочава три микропоља: 1. микропоље ванског ефектора, 2. микропоље унутрашњег ефектора и 3. микропоље латентне мисли као ефектора. Конструкцију *pred* + Instr Ковачевић види унутар микропоља латентне мисли као ефектора, где се као последица „латентне мисли" појављује последица типа психолошког дистанцирања, тј. одређено психолошко стање. Међутим, пример уочен у корпусу овога рада не одговара овом семантичком типу, већ због тога што се као последица, нечега што би се могло у извесном смислу сматрати „латентном мишљу", не појављује психолошко стање. Овде се ради о стању које је индиректно довело до појаве новог стања, а при том носиоци оба стања, исказаних корелативним предикацијама, не могу се довести у директну узрочно-последичну везу. С друге стране, уочени пример не би у потпуности одговарао ни узроку типа разлог, с обзиром на то да Ковачевић указује на важност семантике управне предикације. Конструкција инструментала са предлогом *пред* појавиће се уз лексеме *радости*, *чуђења*, *бојазни*, *стрепње*, *бриге*, *пријатности*, *одбојности*, што се опет не може уочити у нашем примеру.

3.2. Због релативно малог корпуса али и условљено функционалним стилом из којег су прикупљани примери, уочена су само два примера употребе деадјективне именице у значењу узрока типа *ефектор* (док примера за узрок типа стимулатор није ни било). Деадјективна именица се у површинској реченици налази у генитиву са предлогом *од*. У њеној семантичкој бази је узрочна клауза којом се упућује на постојање извесног стања које је самом својом појавом, без икаквог вољног момента, довело до појаве једног новог стања, исказаног у управној реченици:

> Иако без стакла на прозорима, *од загушљивости* и смрада се једноставно није могло опстати унутра. [← *зато што је било загушљиво* ... једноставно [се] није могло опстати унутра] (Политика, А5); Кад већ напомињемо да је и жирију било потребно опуштање од *напетости*, ... [← и жирију [је] било потребно опуштање *зато што су били напети*] (Нин, 37).

VII. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА СА ЗНАЧЕЊЕМ ВРЕМЕНА

1. У поглављу које следи биће речи о деадјективним именицама у функцији темпоралног детерминатора управне предикације, односно, биће утврђени типови темпоралног значења које носе деадјективне именице у посматраном корпусу. Типологија темпоралних значења односно временског семантичког поља преузета је од Иване Антонић (2001) која је у књизи *Временска реченица*,[130] јединој код нас објављеној монографији о једном одређеном типу зависних али и независних реченица, објединила претходна бављења овом проблематиком у домаћој и страној литератури,[131] и кроз темпоралну реченицу показала структуру овог семантичког поља уопште.

1.2. Одређивање реченичне предикације с обзиром на околност типа време, односно темпорална детерминација може бити апсолутна и релативна. Апсолутна темпорална детерминација подразумева да се време вршења предикације одређује према моменту говора, док је код релативне темпоралне детерминације тачка према којој се одређује време вршења радње нека друга тачка у времену различита од момента говора. Предлошко-падежним конструкцијама могуће је извршити искључиво релативну темпоралну детереминацију. Стога се, и деадјективне именице у номиналним синтагмама са временским значењем сврставају у ову врсту темпоралних детерминатора.

1.3. Темпорална детерминација, с друге стране, подразумева *темпоралну идентификацију*, односно „*издвајање* одсека на временској оси и *смештање* реченичне предикације унутар његових оквира (интериориза-

---

130 О темпоралним клаузама видети и радове Иване Антонић *Један тип клаузе с везником КАДА* (1997), *Неке промене у систему сентенцијалних форми за исказивање времена у стандрдном српском језику* (1999), *Аспекатска вредност предикације с фазним / модалним глаголом на примеру реченице с темпоралном клаузом* (2000).

131 Овом приликом упућујем на књигу Иване Антонић *Временска реченица* (2001) која заиста даје исцрпу слику литературе о овој проблематици у дијахронијској и синхронијској перспективи.

ција) или ван његових оквира (екстериоризација)" (Антонић 2001: 45), и *темпоралну квантификацију*, или одмеравање предикације у времену.[132]

2. У корпусу који сачињава грађу за овај рад нашло се свега неколико примера у којима деадјективна именица има функцију темпоралног детерминатора односно у којима она представља површински експонент временске или темпоралне клаузе. Занимљиво је да деадјективне именице у овој функцији, за разлику од девербативних именица,[133] кондензују клаузе са релативно малим бројем временских значења. Ради се о значењима: *темпоралне идентификације локационог типа* и *темпоралне квантификације пунктуално-линеарног типа*: *ингресивност*. За однос агенса управне реченице и носиоца стања или особине у темпоралној клаузи важи исто што је речено у другом поглављу у одељцима 2 и 3.

2.1. Темпорална идентификација локационог типа подразумева смештање реченичне предикације/детерминативне[134] предикације унутар издвојеног одсека на временској оси. У нашем случају временски одсек означен је деадјективном именицом у површинској реченици. У семантичкој бази ових деадјективних именица налазе се временске клаузе са везницима *док* или *кад(а)*.[135] Предикат временске клаузе према својој структури јесте копулативно-именски, а у његовом лексичком језгру налази се придев од којег је и изведена деадјективна именица у површинској структури. У реконструисаној дубинској структури уочава се да две корелативне предикације, детерминативна и детерминаторна, истовремено трају, што указује на то да се ради о значењу симултаности, линеарне или пунктуалне. *Линеарна* симултаност „имплицира истовремено трајање две паралелне предикације. Упућује на то да се две предикације смештају у временски одсек схваћен као период у времену, као већи простор на временској оси". Линеарна симултаност може бити *потпуна*, ако се остварује „истовременост две корелативне предикације у целом току њиховог трајања" (Антонић 2001: 90), или *делимична*, ако се остварује „истовременост две корелативне предикације само у једном делу њиховог трајања" (Антонић 2001: 99). Релевантан семантички критеријум за све примере овог типа јесте трајање (+). С друге стране „*пунктуална* симултаност подразумева истовременост, поклапање, паралелност две предикације унутар временског одсека који се поима као тачка у времену" (Антонић 2001: 89), тако да две корелативне истовремене предикације подразумевају трајање (-). У корпусу овога рада није се нашао ниједан пример пунктуалне симултаности.

---

[132] Будући да би детаљан приказ структуре временског семантичког поља представљао удаљавање од основне теме овог рада, овде се само упућује на поменуту књигу Иване Антонић (2001). Детаљнији подаци о типовима временског значења биће дати само уколико у корпусу постоје примери који би одређени тип значења илустровали.

[133] Видети детаљније о томе у раду Милорада Радовановића *Именица у функцији кондензатора* (1977а: 99—127).

[134] Термине *детерминативна* и *детерминаторна предикација* користим у значењу у којем их користи Ивана Антонић: *детерминативна предикација* — управна предикација, она која се смешта на временској оси односно она која се одређује; *детерминаторна предикација* — предикација у зависној реченици, она која одређује.

[135] Семантички критеријумима за употребу ових везника видети у: Антонић 2001.

— Деадјективне именице које кондензују временске клаузе са значењем **темпоралне идентификације локационог типа, линеарна симултаност потпуна**:

$$U + N_{Deadj\ (Loc)}$$

У младости леп и снажан као грчки Ефеб, а касније познат по отмености, лепом понашању и изражавању. [← *кад је био млад* [био је] леп и снажан] (Политика, V); Можда због сексуалног злостављања *у* раној *младости* или рано откривеног уживања у сексу, наравски уз пригодну помоћ старијих мушкараца. [← можда због сексуалног злостављања *кад је био [веома] млад* ← можда због тога што су га сексуално злостављали *кад је био [веома] млад*] (Политика, А8).

$$U + N_{(Acc)} + N_{Deadj\ (Gen)}$$

... и у свом филму она неке мотиве Чеховљевих прича и делове његове поетике пројектује у данашње **време** моралног расула и опште, хаотичне *раздражености*. [← делове његове поетике пројектује у данашње **време** ... *када је [све] хаотично раздражено*] (Политика, II).[136]

— Деадјективне именице које кондензују временске клаузе са значењем **темпоралне идентификације локационог типа, линеарна симултаност делимична**:

$$IZ + N_{Deadj\ (Gen)}$$

Појава кризе увек тргне популисте *из* њихове *невољности* и укључи их у политику и активну одбрану „душе". [← појава кризе увек тргне популисте *док су невољни*] (Република, 22).

$$U + N_{Deadj\ (Loc)}$$

Потпредседник је био Иван Шубашић, којег је Броз позвао у Београд у прву послератну владу ДФЈ, а председника Слободана Јовановића осудио на 20 година робије, *у одсуству*. Због издаје народа. [← а председника Слободана Јовановића осудио [је] на 20 година робије *док је био одсутан*] (Дневник, 5); Једанпут *се у* раној *младости* опекао у сличном подухвату, због чега је проклињао своју наивност и неискуство. [← једанпут се *кад је био [веома] млад* опекао] (Н. телеграф, 37); *У* општој медиској *опседнутости* прелепом Оксаном, сазнајемо да живи сама у изнајмљеном стану, у престижном кварту у центру Петрограда, недалеко од Исакијевског трга. [← *док су медији опседнути прелепом Оксаном* сазнајемо да живи сама] (Јефимија, 182).

---

136 Затамњена реч представља кореферент уз темпоралну клаузу. Термин *кореферент* употребљава Ивана Антонић као бољи и прецизнији термин у односу на термин *корелатив*, јер термин *корелација* упућује на општи појам суодноса. О проблему кореференције у вези са темпоралним клаузама видети у: Антонић 2001: 278—331.

$$U + N_{(Loc)} + N_{Deadj\ (Gen)}$$

Учинила је то у **тренутку** поприличне *непопуларности* владе свог супруга, ... [← учинила је то у **тренутку** *када је влада њеног супруга била поприлично непопуларна*] (Време, 49).[137]

2.2. Два уочена примера показују да се временском клаузом, номинализованом деадјективном именицом, може исказати значење темпоралне квантификације пунктуално-линеарног типа — ингресивност. Под овим значењем подразумева се да је одређена лева гранична тачка одсека, схваћеног као период, на временској оси, која представља оријентирну тачку у односу на коју се смешта реченична предикација у времену, и у односу на коју се одмерава трајање реченичне предикације у времену (Антонић 2001: 149). „Када се ингресивност посматра из угла темпоралне идентификације, онда према основној дефиницији, ингресивност представља постериорност реченичне / детерминативне предикације", међутим, између корелативних предикација могућа је и симултаност, линеарна или пунктуална, потпуна или делимична (Антонић 2001: 150). У јединном уоченом примеру значење ингресивности реализује се као симултаност предикација управне реченице и временске клаузе. Везник дубинске временске калузе са овим значењем јесте *(од) како*.

$$SA + N_{Deadj\ (Instr)}$$

Са популарношћу, расте и број пријатеља, односно особа које желе да се друже с популарним личностима. [← *како [расте] популарност*, расте и број пријатеља ← *како [расте] то да је човек популаран*, расте и број пријатеља] (Јефимија, 35).[138]

VIII. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА СА ЗНАЧЕЊЕМ ПРАТЕЋЕ ОКОЛНОСТИ

1. Деадјективна именица може означавати неко стање или особину који се појављују напоредо са радњом исказаном корелативном предикацијом, у смислу стања или особине који представљају *пратећу околност* при вршењу корелативне предикације. У семантичкој бази ових деадјективних именица налази се координирана реченица[139] са карактеристичним везничким спојевима *и/а при том*[140] и *а да при том* и копулативно-именским предикатом чије лексичко језгро попуњава придев. Говорећи о девербативним именицама са овим значењем, Милорад Радовано-

[137] Видети фусноту 136.

[138] У другом примеру појављује се вишестепени однос зависности: у самој временској реченици налази се кондензована субјекатска клауза.

[139] Ову врсту реченица Милка Ивић одређује као независне саставне реченице које имају значење пратилачке околности (1995: 160).

[140] Везник *а* може бити употребљен као сигнал не само супротног него и саставног односа двеју предикација (Ивић 1995: 160—161).

вић уочио је семантичку разлику између два типа наведених везничких спојева. Према овом аутору везнички спој *и при том* „семантички је неутралнији информатор о значењу пропратне околности", док „везнички елемент *а да при том*, пружа и додатне информације о нереализовању предикације као потенцијалне пропратне околности у реализовању корелативне предикације, али и супротности дате семантичке ситуације према очекиваној" (1977б: 93). Деадјективна именица као кондензатор реченичног садржаја са значењем пратеће околности може се наћи у постпозицији, у препозицији или у интерпозицији у односу на предикат. Интерпозицију заузима када је предикат сложен глаголски, па се тако може наћи између семикопулативног глагола модалног или фазног значења (примери са фазним глаголом нису уочени у корпусу, али таква могућност свакако постоји) и пунозначне глаголске лексеме у инфинитиву или у немобилном презенту односно између помоћног и модалног глагола уколико је модални глагол у неком сложеном глаголском облику. С друге стране, реконструисана реченица са овим значењем у дубинској структури обавезно се налази иза корелативне предикације, тј. у постпонованом положају.

Што се тиче агенса радње, која се доживљава као примарна,[141] у односу на носиоца стања, које се појављује као њена пратећа околност, они могу бити идентични али постоји и могућност анонимизације или уопштености агенса или носиоца особине. Уколико пак идентичности нема обавезно је експлицирање сигнала носиоца стања исказане деадјективном именицом. О томе на које се све начине носилац стања може исказати било је речи у поглављу II овога рада (§ 2 и 3). Овде је уочен један пример са носиоцем стања исказаним генитивном конструкцијом:

> У Парламенту *је* закон о референдуму прошао *са* до сада неуобичајеном *сагласношћу* **политичких странака**, ... [← закон о референдуму прошао [је] *и при том су* ***политичке странке*** *биле до сада неуобичајено сагласне*] (Политика, А4).

2. У значењу пратеће околности деадјективна именица се на површинском нивоу појављује у конструкцијама *sa* + $N_{Deadj\ (Instr)}$ и *bez* + $N_{\text{Deadj (Gen)}}$. Инструменталом са предлогом *са* указује се на присуство неке околности приликом вршења корелативне предикације, а та околност је, као што ће примери показати, најчешће неко психичко или физиолошко стање.

$$SA + N_{\text{Deadj (Instr)}}$$

> Рећи ћу само, обзирно и *са скромношћу*, да у овој Андрићевој интроспекцији, у опису свога света, леже чиниоцу унутарње стварности Емира Драгуља. [← рећи ћу само ... *и при том ћу бити скроман*] (Република, 57);

---

[141] Примарна радња јесте она која је на површинском нивоу исказана реченичном структуром, док су у том случају радња односно стање, који се паралелно са њом појављују, исказују неком нереченичном структуром. О семантичким околностима од којих зависи која ће радња бити доживљена као примарна видети у: Ивић 1995, 156—160.

Закорачили смо у нову годину *са* уобичајеним жељама упућеним пријатељима и познаницима и великом *неизвесношћу* с којом се већина тешко носи. [← закорачили смо у нову годину ... *и при том је било [веома] неизвесно*] (Република, 15); На први поглед она у Марчику проналази човека који јој је суђен, *са одано*ш*ћу* и *спокојством* пристаје да буде његово власништво — јер је отац продаје том момку, који, међутим, никако на успева да прихвати ту архаичну улогу. [← пристаје да буде његово власништво *и при том је одана* и *спокојна*] (Јефимија, 157); *Са* запањујућом *самоуверено*ш*ћу* утврдила је „свету чињеницу", донела суд да сведок лаже, заправо да је Слободан Милошевић „озбиљно пољуљао кредибилитет сведока Лазаревића". [← утврдила је „свету чињеницу" *и при том је била запањујуће самоуверена*] (Време, 61); У овом тренутку нико не може *са* стопостотном *сиґурно*ш*ћу* да одговори да ли је таква храна опасна... [← нико не може *и да при том буде стопостотно сиґуран* да одговори] (Н. телеграф, 23).

Ако је пак употребљена конструкција генитива блокираног предлогом *без*, онда ће се у дубинској структури појавити реченица са везничким скупом *а да при том* и негираним копулативно-именским предикатом, јер ће се њоме указивати на одуство одређене околности приликом реализовања корелативне предикације.[142]

$$\textbf{\textit{BEZ}} + \mathbf{N_{Deadj\ (Gen)}}$$

Међутим, према речима Душана Дражића, председника компаније „Вој пут", уколико би радови текли *без те*ш*коћа* и уз финансијску подршку Републике, обилазница би могла да буде готова наредне године. [← уколико би радови текли *а да при том [ниш*т*а] не буде те*ш*ко*] (Политика, А14); ..., док су кључни циљеви фискалне и монетарне политике за крај септембра постигнути *без по*т*е*ш*коћа*. [← док су кључни циљеви ... постигнути *а да при том [ниш*т*а] није било те*ш*ко*] (Политика, А11); Тамо је, *без опасности* да буде проглашен за пристрасног про-Србина, могао да лобира. [← тамо је *а да при том није било опасно* ... могао да лобира] (Н. телеграф, 13); (Многи имају енергију без резултата или стручност *без ефикасности* или ефикасност без моралних и стратегијских оријентира.) [← многи имају ... стручност *а да при том нису ефикасни*] (Време, 8); Посебну тешкоћу чини непрозирност свакодневног језика којим интервјуисани говоре, *без* аналитичке *прецизности* или са уочљивим критичким садржајем. [← којим интервјуисани говоре, *а да при том нису аналитички прецизни*] (Република, 53).

IX. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА СА ЗНАЧЕЊЕМ ОСНОВА ИЛИ КРИТЕРИЈА

1. Предлошко падежне конструкције типа *na osnovu* + $N_{\text{Deadj (Gen)}}$, *na* + $N_{\text{Deadj (Loc)}}$, *po* + $N_{\text{Deadj (Loc)}}$, *u* + $N_{\text{Deadj (Loc)}}$, репрезентују на површинском нивоу субординиране реченице са значењем „основа" или „критерија".

142 О проблему негације у семантичкој бази номинализованих исказа са одговарајућим предлошким елементима говорио је Радовановић у свом раду *Номинализација и негација* (1990а).

Анализирајући значења која кондензује девербативна именица, Милорад Радовановић уочио је четири различита типа клауза које се налазе у семантичкој бази девербативних именица са значењем основа или критерија: а) *на основу тога што*, б) *на основу тога шта*, в) *на основу тога како*, г) *на основу тога колико*. „При том последњи члан сложеног везничког елемента (*што*, *шта*, *како*, *колико*) индицира (а) просто констатовање, идентификовање предикације субординиране клаузе у улози основа односно критерија за реализовање корелативне (доминирајуће) предикације (= *што*) или пак тој предикацији која чини основ односно критериј за реализовање корелативне предикације (б) експлицира и садржај или објекат (= *шта*), даје додатну информацију типа (в) квалификације (= *како*) или (г) квантификације (= *колико*)" (1977б: 88). Ова типологија значења у потпуности је применљива и на деадјективне именице.

Како неко својство или особина могу представљати „основ" или „критериј" за реализацију радње, то би и деадјективна именица требало да буде погодно средство за изражавање овог значењског типа. На основу изненађујуће малог броја примера у публицистичком стилу[143] уочава се да деадјективна именица кондензује два типа клауза са значењем „основа" или „критерија" (наравно да се не искључује могућност да деадјективна именица кондензује клаузе и преостала два типа из типологије коју је дао Радовановић): клаузе типа *на основу тога што* и *на основу тога колико*. Предикати у кондензованим клаузама јесу копулативно-именски, са придевом у лексичком језгру. Однос агенса и носиоца стања или особине корелативних предикација не разликује се од оног описаног у поглављу II овог рада (одељци 2 и 3).

NA OSNOVU + $\mathbf{N}_{Deadj\ (Gen)}$

Можете ли сада јасно, *на основу* наталоженог *искуства*, у сећању да отпратите како се тај ваш младалачки занос с почетка каријере, склоност ка ризику, хазарду, с временом брушен искуством, претапао у праву вештину и знање? [← можете ли сада јасно, *на основу тога што сте [толико] искусни*, у сећању да отпратите] (Јефимија, 123); Сматрам да је недопустиво да се објави једно овако лаичко мишљење о квалитету наших минералних вода *на основу* претпоставке и *некомпетентности*. [← сматрам да је недопустиво да се објави једно овако лаичко мишљење ... *на основу тога што је неко некомпетентан*] (Нин, 56).

NA + $\mathbf{N}_{Deadj\ (Loc)}$

Стварати каријеру *на лепоти* врло је опасно. [← стварати каријеру *на основу тога што је неко леп* врло је опасно] (Јефимија, 93).

---

143 Поставља се интересантно питање, на које би одговор могло да дâ само истраживање много већег обима него што је ово: због чега се деадјективна именица појављује у овом значењу само четири пута, иако је корпус формиран на основу грађе из публицистичког стила. У вези са тим, Радовановић (1977б: 88) констатује да су конструкције са девербативним именицама у овом значењу изузетно честе у специјалним стиловима, нарочито у новинарском, правном, административном, научном и политичком.

$$U + N_{Deadj\ (Loc)}$$

Херцеговачко порекло мајке Миле Говедарце, рођене у САД препознатљиво је *у упорности* и *истрајности* млађег Благојевића: ... [← херцеговачко порекло ... препознатљиво је *на основу тога што је млађи Благојевић упоран* и *истрајан*] (Политика, А5).

$$PO + N_{Deadj\ (Loc)}$$

... жену која је остала запамћена *по* својој *смелости* и *храбрости*. [← жену која *је* остала запамћена *на основу тога колико је била смела* и *храбра*] (Политика, V); У младости леп и снажан као грчки Ефеб, а касније познат *по отмености*, лепом понашању и изражавању. [← а касније [је био] познат *на основу тога што је био отмен*] (Политика, V).

X. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА СА ДОПУСНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

1. Деадјективна именица у површинској реченици појављује се као детерминатор предиката са концесивним или допусним значењем. Такве деадјективне именице врше функцију кондензатора **допусне** или **концесивне клаузе**. Ако се погледа однос допусне клаузе и њој надређене реченице, уочава се да глаголска радња означена предикатом надређене реченице бива реализована упркос постојању одређене сметње или препреке исказане у допусној клаузи. Предикат допусне клаузе номинализоване деадјективном именицом јесте копулативно-именски са придевом у свом лексичком језгру. Овакве клаузе указују на стање или својство који, као што је речено, представљају сметњу реализовању корелативне предикације. Деадјективне именице са концесивним значењем појављују се у дативу са предлогом *упркос*, такође у акузативу са сложеним предлошким изразом *без обзира на* односно са предлогом *уз*. Дубинска концесивна клауза уводи се неким од типичних везника: *иако*, *мада* или *премда*, заступљеним у површинској структури одговарајућим предлошко-падежним конструкцијама. За однос агенса надређене реченице и носиоца својства или стања у концесивној клаузи важе иста правила која су наведена у поглављу II (одељци 2 и 3).

$$UPRKOS + N_{Deadj\ (Dat)}$$

Видело се то и по томе што су чак двадесет и деветоро њих, од укупно педесет и троје, нашли начина да не дођу на тај састанак, *упркос опасности* да то одсуство буде протумачено као дезертирање из револуционарне борбе. [← нашли [су] начина да не дођу на тај састанак *иако је било опасно* да то одсуство буде протумачено као дезертирање] (Нин, 61); Верујем у такве неке ствари, које су вечне и трају *упркос* људима и њиховој *склоности* да греше. [← трају ... *иако су људи склони* да греше] (Јефимија, 111); *Упркос спремности*, саобраћај у Београду одвијао се килаво, а да је током викенда пао најављени „велики снег”, по свему судећи и *упркос спремности*, не би се одвијао никако. [← *иако су [радници] били спремни* саобраћај у Београду одвијао се килаво] [← да је током викенда пао најављени „велики снег”, *иако*

су били спремни, не би се одвијао никако] (Време, 4); Процес 'децивилизације' — црни, смеђи или црвени — уистину није мало придонио да се ова последња, *упркос* својој *двозначности* и *несавршености*, упише у бит човјечанства". [← није мало придонио да се ова последња, *иако је била двозначна* и *несавршена*, упише у бит човјечанства] (Република, 30).

BEZ OBZIRA NA + $\mathbf{N_{Deadj\ (Acc)}}$

Гледајући приказ популизма изведен из афричког искуства, јасно је да поједини политичари сматрају да имају право да заступају јединствен народ *без обзира на подељеност* која постиji у њиховој земљи. [← имају право да заступају јединствен народ *иако је [народ] подељен*] (Република, 24).

UZ + $\mathbf{N_{Deadj\ (Acc)}}$

..., нешто што наставља традицију класичног циркуса на начин који нас уводи у област физичког театра и чаробних маштарија, којих се ни Битеф (*уз све своје претенциозности*) не би постидео. [← којих се ни Битеф, *иако је [на себи својствен начин] претенциозан*, не би постидео] (Политика, II).

XI. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА СА ЗНАЧЕЊЕМ ЦИЉА ИЛИ НАМЕРЕ

1. Деадјективна именица појављује се у свега три примера као кондензатор **намерне клаузе**. Одговор на питање због чега деадјективна именица у толико малом броју случајева носи значење намере или циља могла би да пружи анализа различитих функционалних стилова, будући да је грађа за овај рад ексцерпирана само из текстова који припадају публицистичком стилу. С обзиром на овакве околности, остаје само да се у три уочена примера овакве употребе деадјективних именица примети да су клаузе у њиховој семантичкој бази уведене типичним намерним везником *да*, те да њих у површинској структури заступа предлошко-падежна конструкција: *radi* + $\mathrm{N_{Deadj\ (Gen)}}$.

RADI + $\mathbf{N_{Deadj\ (Gen)}}$

Амерички специјалци на аеродромима не разликују Мексиканце од Арапа, бомбу од диск-плејера, сваког са тамнијом бојом пути извлаче из групе за специјални преглед, *ради* „политичке *коректности*" стотине бакица и мајки са малом децом темељно се претресају, ... [← *да би били политички коректни* стотине бакица и мајки са малом децом темељно се претресају] (Време, 46); Није ово писмо само *ради захвалности* омиљеном професору. [← није ово писмо само *да бих био захвалан омиљеном професору* ← није ово писмо само *да бих показао да сам захвалан омиљеном професору*] (Време, 60);[144] Сазнајете да сир и кајмак потичу од генетски модификоване

[144] У овом примеру конструкција *ради захвалности* заправо има значење *да бих показао да сам захвалан*. Трансформација у намерну клаузу *да бих био захвалан* мање је у духу српског језика, иако није неправилна.

краве која даје млеко идентично људском, пршута је, такође, од говеда са исте фарме, а пиле из укусне чорбице „обогаћено" је геном мачке, *отпорности ради*. [← а пиле из укусне чорбице „обогаћено" је геном мачке *да би било отпорније*] (Н. телеграф, 22).

XII. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА СА ЗНАЧЕЊЕМ СРЕДСТВА

1. Деадјективна именица у слободном инструменталу појављује се као кондензатор **реченичног садржаја са значењем средства**. Значење средства за вршење неке радње односи се пре свега на неко својство или особину који су омогућили, да се захваљујући њиховом постојању, реализује нека акција или да настане неко ново стање. Деадјективном именицом веома често именовано је стање или особина у којем се налази агенс управне предикације у тренутку вршења радње. Именовано стање или особина појављује се тада као средство или омогућивач за реализовање управне предикације, те у том случају мора постојати идентичност агенса и носиоца особине. Такође, постоји могућност да омогућивач буде неко спољашње стање и у том случају агенс агенсу управне реченице није идентичан носиоцу стања зависне реченице са значењем средства.

Предикат клауза у семантичкој бази ових именица јесте копулативно-именски, са придевом у лексичком језгру, а саме клаузе уводе се везницима *тиме што* или *тиме колико*, уколико се посебно указује на количину неког средства за реализовање корелативне предикације. Овај тип зависних реченица Милка Ивић (1995: 165) одредила је, посматрајући герунде односно глаголске прилоге, прошли и садашњи, у српском језику, **као клаузе са значењем омогућивача**.[145]

$$\mathbf{Ø + N_{Deadj\ (Instr)}}$$

Неке новине замерају јој да и сама, вештом *недореченошћу* оповргавања, потхрањује приче о својој вези са шефом државе. [← и сама, *тиме што је вешто недоречена у оповргавању*, потхрањује приче о својој вези са шефом државе] (Јефимија, 184); Ова групација је шаролика и творе је не само пророци, затим они који по сваку цену желе да *екстравагантношћу* скрену пажњу на себе, ... [← желе да *тиме што су екстравагантни* скрену пажњу на себе] (Политика, I); Додатни квалитет модне марке EXEPTION је продајни простор у Кнез Михајловој 19, који ће својом *рафинираношћу* и изузетним нивоом услуге, употпунити угођај куповине. [← који ће *тиме што је рафиниран* ... употпунити угођај куповине] (Јефимија, 154); Стога не треба да чуди неуспех британског тинејџера који из пројекта The Streets, чији албум Original Pirate Material својом *једноставношћу* и 2-степ ритмом рекапитулира улицу и њено мултикултурално пулсирање. [← чији албум Original Pirate Material *тиме што је једноставан* ... рекапитулира улицу] (Време, 41); У проучавању сложеног и осетљивог односа драмски текст — позоришна

[145] Типологија значења средства за реализацију неке радње изложена је у књизи Милке Ивић *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој. Синтаксичко-семантичка студија* (1954а).

представа требало би поћи и од сазнања да је, и поред судбоносног заједништва, свако од уметничких дела свет за себе, остварен личном *даровитошћу*, сазнањима и стваралачком *опредељеношћу* њихових твораца. [← [који је] остварен *тиме што је лично даровит* ... и *тиме што су његови творци стваралачки опредељени*] (Политика, III); Призори из тих ратова су, буквално, обиграли свет и — саблазнили га *брутално*ш*тима*. [← призори из тих ратова су ... саблазнили [свет] *тиме што су били брутални*] (Република, 27); Бахато се размећу својом моћи и *богатством*. [← бахато се размећу ... *тиме колико су богати*] (Република, 37).

XIII. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА СА НАЧИНСКО-ПОРЕДБЕНИМ ЗНАЧЕЊЕМ

1. У домаћој литератури постоји неслагање око питања класификације и терминолошког решења начинских и поредбених клауза.[146] Према једном тумачењу то је један тип зависних реченица, док с друге стране има аутора који праве јасну разлику између ова два типа зависних реченица, односно поредбене клаузе тумаче као подтип начинских. Иако нас покушај давања одговора на ово питање удаљава од основних циљева овога рада, ипак се на основу анализе корпуса намећу одређени закључци. Наиме, у семантичкој бази именица са начинско-поредбеним значењем уочена су два различита типа реченица. С једне стране, то су клаузе које се уводе везничким спојевима *тиме што*, *тако што* и *тако да*, а с друге стране имамо клаузе које се у традиционалним граматикама наводе као типичне начинско-поредбене са сложеним везницима *као што* и *као да*. Како наш задатак није да се прецизно утврди да ли су ово два различита типа зависних реченица или не, већ да се укаже на евентуалне семантичке разлике међу њима, оба типа биће анализирана у оквиру једног поглавља.

1.2. Предлошко-падежне конструкције *kroz* + $N_{Deadj\ (Acc)}$, *na* + $N_{Deadj\ (Acc)}$, *sa* + $N_{Deadj\ (Instr)}$, ∅ + $N_{Deadj\ (Instr)}$ и *u* + $N_{Deadj\ (Loc)}$ у својој семантичкој бази имају клаузе уведене везничким спојевима: *тиме што*, *тако што* и *тако да*. Предикат кондензованих клауза је копулативно-именски, са придевом у позицији лексичког језгра. С обзиром на своје семантичке карактеристике, ова врста зависних реченица биће одређена као **начинска клауза**. Овим клаузама детерминише се начин на који се управна предикација врши тако што се именује стање у којем се у тренутку вршења радње налази агенс управне предикације (тада су наравно агенс корелативне предикације и носилац именованог стања идентични). Или се пак именује неко друго стање везано за ситуацију у којој се радња реализује. У том случају агенс управне предикације и носилац стања у начинској клаузи нису идентични, и тада у њиховом односу важе иста правила наведена у поглављу II у одељцима 2 и 3.

146 На овај проблем указала је Владислава Петровић у свом раду *Нетипичне поредбене и начинске реченице са везником „као што"* (1986: 115).

***KROZ* + $\mathbf{N_{Deadj\ (Acc)}}$**

Управо овим филмом Шаброл стиже до апсолутне чистоте израза, која, *кроз* артифицијелну *уздржаност* форме, неумољиво једноличним кораком води до нагомилавања емоција, ... [← која, *тако што јој је форма артифицијелно уздржана* ... води до нагомилавања емоција] (Време, 42).

***NA* + $\mathbf{N_{Deadj\ (Acc)}}$**

Бранислава Љешевић постала је директорка „Града театра" 1991. године и следећих 11 година је радила тај посао *на* опште *задовољство*. [← Бранислава Љешевић ... је радила тај посао *тако да су [сви] били задовољни*] (Јефимија, 58).

***SA* + $\mathbf{N_{Deadj\ (Instr)}}$**

У овом циркусу нема кловнова, али има поетичних игара и вратоломних вештина изведених *са* лирском елеганцијом и дирљивом *посвећеношћу* пантомимичара Марсоа. [← вратоломних вештина изведених ... *тако што је пантомимичар Марсо био дирљиво посвећен*] (Политика, II).

Ø + $\mathbf{N_{Deadj\ (Instr)}}$

Грађански савез Србије (ГСС) оценио је данас да став Синода Српске православне цркве (СПЦ) поводом догађаја у омладинском летњем кампу „одише мржњом и *нетрпељивошћу* према модерном друштву и свима који не деле крајње конзервативна становишта". [← став ... „одише мржњом и *тиме што је нетрпељив*] (Дневник, 2); Зато је углавном младо гледалиште реаговало *одушевљењем*. [← зато је углавном младо гледалиште реаговало *тако што је било одушевљено*] (Политика, II); Клупко је затим почело да се одмотава вртоглавом *брзином*, ... [← клупко је затим почело да се одмотава *тако што је било вртоглаво брзо*] (Нин, 52).

***U* + $\mathbf{N_{Deadj\ (Loc)}}$**

Претходно је уклонио свог највернијег сарадника, Александра Ранковића (Светислава Стефановића и др.), на Брионском пленуму ЦК СКЈ, који је, 1. јула 1966. године, одржан *у* највећој *тајности* и под будним оком војног апарата. [← који је одржан *тако што је био [потпуно] тајан*] (Република, 33); Протић уочава, међутим, стишавање оне тешке, прозаичне мелодије и освајање једног смиренијег, ведријег мотива, израженог *у* већој *прозрачности* боје, *декоративности* и *једноставности*. [← освајање једног смиренијег, ведријег мотива, израженог *тако што су боје прозаичније*, *тако што је декоративан* и *једноставан*] (Јефимија, 96); Калуђери су се трудили да нас васпитају *у* солидној *религиозности*, али је само филм успео да ме усклади са светом око мене. [← калуђери су се трудили да нас васпитају *тако да будемо/постанемо солидно религиозни*] (Јефимија, 132).

1.2.1. У појединим примерима деадјективна именица номинализује клаузу у којој се појављује и нијанса последичног значења, но ипак се на

основу односа корелативних предиката може закључити да је значење начина у тим случајевима примарно, на пример:

> Бранислава Љешевић постала је директорка „Града театра" 1991. године и следећих 11 година је радила тај посао *на* опште *задовољство*. [← Бранислава Љешевић ... је радила тај посао *тако да су [сви] били задовољни*] (Јефимија, 58).

1.3. Када је деадјективна именица део површинске поредбене конструкције, у њеној семантичкој бази налази се **поредбена клауза** са везницима *као да*, *као што*, *колико и*, уколико је имплициран податак о квантитету појава које се пореде.[147] Важно је уочити да први члан поређења може бити управни предикат (а), неки појам у управној клаузи (б), или пак читав претходни реченични садржај (в). Управо стога, не може се за све поредбене клаузе рећи да су истовремено и начинске, иако се у ситуацијама када је први члан поређења управни предикат, заправо објашњава начин његовог реализовања поређењем са неком другом предикацијом односно са садржајем исказаним поредбеном клаузом, као другим чланом поређења. Као што ће примери показати, дубинска поредбена клауза квалификује појмове, читаве садржаје, или радње, на које се односи, приписујући им својство, које је у површинској структури именовано деадјективном именицом.

> (а) Незграпни *колико и слепило* тамних облака што неразумно заклањају сунце умањујући сиђушност ионако сиђушног зеленог зрнца живота. [← незграпни [су] *колико су и тамни облаци слепи*] (Политика, III).[148]

> (б) То подсећање охрабрује интелектуалну будност у актуелном раздобљу, када се опет институционализује стереотип о избору лица и наличја помрачености *као јединој могућности*, а закаснели импорт и провинцијално подражавање плитких поткултурних трендова ситуира као елитизам. [← када се опет институционализује стереотип о избору лица и наличја помрачености *као да је [он] једино могућ*] (Јефимија, 94);[149] Модернизација Србије и Војводине, коју спомињете *као* циљ и *неминовност*, једноставно је прагматично и техничко питање. [← модернизација ... коју спомињете *као да је неминовна*] (Дневник, 15).

> (в) Можда је то, мисле социолози, једно од објашњења чињенице да Чеси на улазак у ЕУ не гледају са одушевљењем, мада 61 проценат испитаника то прихвата *као нужну неопходност*. [← 61 проценат испитаника то прихвата *као да је то нужно непоходно*] (Политика, А4).[150]

---

147 Везник *као да* користи се за нереално поређење, а везник *као што* за реално поређење.

148 У овом примеру дошло је до редукције управне предикације на површинском нивоу.

149 У овом примеру поредбених клауза носилац стања или особине једнак је појму, у управној реченици, који се квалификује поредбеном клаузом. Уколико идентичности нема, носилац особине или стања, исказаних деадјективном именицом, мора бити експлициран.

150 Када се читав претходни реченични садржај пореди са стањем или особином именованим деадјективном именицом, функцију субјекта поредбене клаузе врши просентенцијализатор анафорског типа.

XIV. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА СА ЗНАЧЕЊЕМ СУПРОТНОСТИ

1. Деадјективним именицама кондензује се и реченични садржај којим се указује на *непостојање* неког стања или особине, што је у **супротности** са реализовањем неке акције, или са постојањем неког стања или особине, исказаних корелативном предикацијом. Такве деадјективне именице које се појављују у површинској структури у виду генитивне конструкције *umesto* + $N_{Deadj\ (Gen)}$, репрезентују дубинске клаузе типа *уместо да*, са копулативно-именским предикатом. Милорад Радовановић указује на једну важну семантичку компоненту у оваквим реченицама, а која се подразумева, да се супротност између корелативних предикација заснива на присутној пресупозицији типа експектативност. „Пресупозиција типа експектативност најчешће се ту односи на друштвеним конвенцијама предвиђене облике понашања који се у одређеним ситуацијама унапред очекују" (1977:135). У једином примеру те врсте, који се нашао у корпусу, уочава се једна таква пресупозиција: насупрот очекиваним осећањима,[151] у уметности једног сликара појављују се сасвим супротна атмосфера и другачији тонови.

> *Уместо* те *тајанствености*, патоса, архаичне *елементарности*, *замишљености* пред загонетком живота, загробне месечине, од овог међаша надаље долази усхићеност, сунце, шарена поља, дечје кућице, црвени и плави цветићи, скаска. [← *уместо да је тајанствен ... елементаран*, *замишљен ...* од овог међаша надаље долази усхићеност] (Јефимија, 96).

XV. ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА СА ЗНАЧЕЊЕМ УСЛОВА

1. Још једно од значења које се ретко у публицистичком стилу изражава помоћу деадјективне именице јесте значење услова или кондиционално значење. У семантичкој бази деадјективних именица којима се изражава услов за реализацију предикације налази се **условна**, **погодбена** или **кондиционална клауза**. Милка Ивић (1995: 143—151) указала је на синтаксичко-семантичке односе који се могу појавити у реченичном комплексу са условном клаузом. Ова ауторка разликује два типа кондиционалних реченица[152] с обзиром на то да ли говорно лице *зна* (I) или *не зна* (II) у каквом је односу са стварношћу радња која је именована у условној клаузи. Први тип (I) се односи на *иреалну* радњу, где се остварује могућност да не постоји ни радња именована протазним ни радња именована аподозним предикатом, а с друге стране постоје ситуације у којима је реалност друге условљена претпоставком да је прва радња

---

[151] Потребан је шири контекст да би се утврдило на основу чега се очекују такве пресупозиције.

[152] Под појмом *погодбена реченица* Милка Ивић подразумева реченични комплекс који чине реченица чија је предикација условљена неком другом предикацијом (аподозни део), и зависна условна реченица којом се исказује тај услов (протазни део) (1995: 143).

објективна датост. Други тип (II) погодбених реченица је организован по следећем семантичком принципу: „говорно лице не зна да ли постоји (да ли је постојала, односно да ли ће постојати) радња именована тим предикатом [прим. аут. предикат условне клаузе], па њеним постојањем условљава остваривање онога што је саопштено аподозом" (1995: 148).

Један уочени пример употребе деадјективне именице у овом значењу у корпусу показује да је условна клауза, номинализована деадјективном именицом, уведена условним везником *ако/уколико*, типичним за други тип погодбених реченица о којима је говорила Милка Ивић. Структура њеног предиката је аналитичка — то је копулативно-именски предикат чије лексичко језгро попуњава придев, а површински експонент ове клаузе јесте предлошко-падежна конструкција $\varnothing + N_{\text{Deadj (Instr)}}$.[153]

> Тренутно, та стабилност се може постићи само „виртуалном *независношћу*" Косова. [← та стабилност се може постићи само *ако Косово буде виртуално независно*] (Н. телеграф, 3).

2. У примеру који следи уочен је један савим специфичан тип условних клауза који је Милка Ивић назвала **мотивационим реченицама**. Оне се појављују у случају када говорно лице „полази од тога да је реално оно о чему саопштава, па *с позивом на ту реалност* изриче садржај аподозе" (Ивић 1995: 149). Деадјективна именица у чијој се семантичкој бази налази ова врста зависних реченица у површинској структури исказана је конструкцијом $и + N_{\text{Deadj (Loc)}}$.

> Деца могу да се подигну и *у сиромаштву*, ми смо били сиромашни, а било нас је петоро и сви смо лепо одрасли. [← деца могу да се подигну и *ако је човек сиромашан*] (Јефимија, 44).[154]

XVI. ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ

1. Анализа проведена у овом раду имала је за циљ да опише карактеристике и понашање конструкција са деадјективним именицама у функцији кондензатора реченичног садржаја. Истраживање је било усмерено ка типологизацији реченичних структура, кондензованих деадјективним именицама, с обзиром на њихово значење и функцију у односу на корелативну предикацију. Тако постављеним циљевима у потпуности је одговарао одабрани методолошки приступ преузет из генеративне граматике. Реконструкција семантичке базе деадјективних именица на дубинском нивоу исказа помоћу трансформационог теста пружила је увид у специ-

---

[153] За однос управне и условне клаузе изузетно је важан однос и распоред глаголских облика употребљених у њима. Будући да је у корпусу уочен само један пример употребе деадјективних именица са значењем услова, опширније бављење овим проблемом не би имало и одговарајућу потврду у корпусу. Стога се упућује на рад Милке Ивић (1995: 143—151) у којем је овај проблем детаљно обрађен.

[154] У овом примеру контекст битно утиче на овакву интерпретацију семантичке базе деадјективне именице.

фичности деадјективне именице као средства за номинализацију исказа, и значења која могу бити њоме исказана.

2. Будући да су претходна истраживања проблема номинализације у језику показала да се ради о процесу раширеном у свим индоевропским језицима, те да овај изразито продуктиван процес, када се ради о српском језику, одликује дискурсе у којима је акценат на интелектуализованости, уопштености и апстрактности тематике, и да се тај процес везује за специфичне поступке мишљења који условљавају појаву одређених карактеристика језичког израза попут: *економичности*, *синтетичности*, *безличности* или *анонимизованости*, *неовремењености*, *немодалности*, *статичности* и сл., грађа за овај рад ексцерпирана је из публицистичког стила, као функционалног стила српског језика који се управо одликује наведеним карактеристикама. Прегледана је 281 страница дневних и недељних новина, месечних часописа (*Дневник*, *Политика*, *Недељни телеграф*, *Нин*, *Време*, *Јефимија*, *Република*) на којима се нашло око 780 примера употребе деадјективне именице у функцији кондензатора реченичног садржаја. Како обим овог рада то није дозволио, анализа деадјективних именица као средства номинализације не обухвата анализу њихове употребе у различитим жанровима новинарског стила, нити фреквенцију њихових појављивања у новинама и часописима који су послужили као извори грађе. Но, прикупљена грађа свакако оставља могућност за нека даља истраживања тог типа.

3. Приликом избора грађе примењен је морфолошки критеријум, те су сходно томе анализиране именице које су суфиксалном творбом директно изведене од придева. У анализу су биле укључене и деадјективне именице изведене од трпног глаголског придева, будући да испољавају иста синтаксичко-семантичка својства као и деадјективне именице изведене од правих придева. У семантичкој бази ових деадјективних именица налазе се реченичне структуре са копулативно-именским предикатом у чијем је лексичком језгру придев.

Како је циљ рада била анализа деадјективних именица као средства номинализације, одређени типови деадјективних именица нису били обухваћени анализом. Мисли се пре свега на именице из класе nomina attributiva или именице са значењем носиоца особине мушког односно женског рода (*простак*, *глупан*, *младић*, *ленштина*, *чистунка*, *лудача*, *вештица*, *старица*), и именице које означавају лична имена (нпр. *Драган*, *Милан*, *Добрица*, *Живко*, *Милица*, *Новка*) или називе животиња изведених на основу њихових особина (*белка*, *шаруља*, *сивоња*), јер ове именице, иако по свом пореклу деадјективне, немају функцију реченичних кондензатора. Нису посматране ни деадјективне именице као делови различитих идиоматизованих структура или фраза, пре свега због нерашчлањивости таквих израза, али и због њихове изразите метафоричности.

4. Деадјективне именице припадају именицама апстрактног значења којима се именује постојање неке особине или стања. Кад се ради о њи-

ховим системским значењима, мисли се при том на значења лексема у семантичком систему једног језика изван контекста, уочавају се мања или већа удаљавања од семантике придева од којих су деадјективне именице изведене (*личност*, *јавност*, *већина*, *мањина*, *погодност, десница, садашњост, унутрашњост*, *појединост*), што може да доведе до појаве потпуно немотивисаних деадјективних именица типа *околност*, *уметност*, *делатност*, *јединство*, и сл. Уочено је, такође, да једна деадјективна именица може да развије различита значења у зависности од конкретног контекста у којем је употребљена, што онда битно утиче на интерпретацију њеног базичног садржаја. Неретко се догађа да иста деадјективна именица употребљена у одређеним значењима јесте кондензационо средство (придевске или чак глаголске етиологије), док у другим значењима, која реализује, ту функцију нема:

После тих речи, суђење је затворено за јавност, али је многе у Београду узнемирила ***могућност*** *да се на атентат у Интерконтиненталу баци више светлости. [← али је многе у Београду узнемирило* ***то да је могућно*** *да се на атентат у Интерконтиненталу баци више светлости]; „С друге стране, рекламе отварају и* ***могућност*** *глумцима да у ситуацији када нема довољно пројеката, вежу публику за себе.” [← рекламе* ***омогућавају*** *глумцима да ... вежу публику за себе]; Цео децембар претходне и јануар 2001. користио сам сваку* ***могућност****, када баба и деда нису ту, да позовем хот-лајн и чујем глас једне девојке; На разговору у Регионалној привредној комори у Зрењанину размењене су информације о привредним* ***могућностима*** *Средњобанатског округа и пољске привреде, о чему је трговински аташе Пољске поделио и пригодне публикације.*

5. Спроведена анализа показује да је деадјективна именица у српском језику веома погодно језичко средство за кондензовање реченичног садржаја. Употребом деадјективних именица, као што је то случај и са девербативним именицама, постиже се у површинској структури највиши степен номинализовања, односно бивају изостављени подаци иначе имплицирани у реченичним структурама са финитним предикатом. Подаци о *лицу*, *времену*, *броју* или неком трећем значењу својственом глаголима, тако су потпуно изостављени, чиме се онда и постижу поменути језички и нејезички ефекти номинализације: анонимизованост, безличност, економичност, синтетичност, неовремености, интелектуализованост, одвајање језика штампе од уобичајеног начина изражавања. Истовремено, све ове карактеристике номинализованих структура јесу у основи једног другог процеса, такође у многим језицима присутног и широко распрострањеног, процеса бирократизације језика.

Наравно, када се ради о једној од основних карактеристика номинализовнаних структура, о анонимизацији исказа, могуће је, уколико је то потребно и пожељно, да податак о носиоцу особине именованог стања или својства у површинском исказу буде експлициран одговарајућим синтаксичким или прагматичким средствима: присвојном заменицом, присвојним придевом или описним придевом уз деадјективну именицу, исказаним одговарајућом предлошко-падежном конструкцијом у номи-

налној синтагми чији је управни члан деадјективна именица (N_{Deadj} + N_{Gen}; N_{Deadj} + OD + N_{Gen}; $\mathbf{N_{Deadj}}$ + U + N_{Loc}) или неком другом предлошко-падежном конструкцијом у површинској реченици која није ни детерминатор ни комплементизатор деадјективне именице, при чему носилац стања или особине може бити познат и из ширег контекста.

Деадјективна именица као средство кондензације показује сличне особине које је Милорад Радовановић уочио код девербативних именица, а које се тичу слободније мобилности у исказу у односу на непосредно доминирајући синтаксички центар него што је то случај са њиховим реченичним еквивалентима; нпр. деадјективна именица са значењем пратеће околности у генитиву са предлогом *без* може се наћи и у препозицији, у постпозицији, па чак и у интерпозицији у односу на управну предикацију, док реченица у њеној семантичкој бази обавезно заузима постпозицију: *... интервјуисани говоре, **без** аналитичке **прецизности** / интервјуисани **без** аналитичке **прецизности** говоре [← ... интервјуисани говоре, а да при том нису аналитички прецизни]*, или пак може бити уметнута у саму управну реченицу: *Тамо је, **без опасности** да буде проглашен за пристрасног про-Србина, могао да лобира. [← тамо је а да при том није било опасно ... могао да лобира]*.

6. Посебно треба указати на специфичности деадјективних именица о којима до сада у нашој литератури није било речи. Наиме, познато је да се у семантичкој бази деадјективних именица реконструише реченична структура чији предикат према својој структури представља копулативно-именски конгруентни предикат типа **P = Cop + Lex (Lex = Adj)**. Анализа је, међутим, показала не само да се у семантичкој бази деадјективних именица могу наћи и другачији структурни типови предиката, већ се деадјективне именице могу довести у семантичку везу, осим са придевима, такође и са прилозима и глаголима.

6.1. Веома често, деадјективне именице јесу кондензатори имперсоналних реченичних структура. Тада оне на површинском нивоу репрезентују копулативно-прилошке инконгруентне предикате слободног типа **S = X(Adv) је**. У том случају имплицирана је њихова семантичка веза са прилозима. Ради се о прилозима који имају исти морфолошки лик као одговарајући облици придева средњег рода са којима стоје у семантичкој вези:

*Посебна **занимљивост** је чињеница да у Србији тек 8 до 12 одсто популације користи интернет... [← то што је посебно занимљиво је чињеница]*.

6.2. С друге стране, као резултат декомпоновања предиката, у површинској структури може се појавити предикат типа **P = Cop/Semicop + $\mathbf{N_{Deadj}}$**. Уочава се, међутим, да таква могућност постоји само код деадјективних именица које су истовремено у семантичкој вези (не нужно и деривационој) и са одговарајућим глаголима: *могућност*, *сагласност, вредност, запањеност, савршенство* и *храброст*. У семантичкој бази тако употребљених деадјективних именица неће бити копулативно-именски већ прост глаголски предикат:

Или, да се све мање и све нове државе-чланице, практично, лише ***могућности*** *да дођу у прилику да макар и на само шест месеци председавају Унијом... [← или, да се све мање и све нове државе-чланице, практично* ***онемогуће*** *да дођу у прилику]; Истовремено, поставио ми је животни циљ и улио* ***храброст*** *да га остварим. [←* ***охрабрио*** *[ме]* ***је*** *да га остварим].*

7. Деадјективна именица може се наћи су свим синтаксичким функцијама у површинској реченици. Она врши функције граматичког субјекта (***младост*** *је најбоља доба кад се стварају лакше познанства*) и логичког субјекта (*нема, дакле,* ***опасности*** *да неко други буде ја*), директног објекта (*не видим никакву* ***противречност*** *у томе*) и индиректног објекта (***у непресушност*** *Коламбасове фантазије уверава нас писмо*), одредби адвербијалног типа (*отишла сам* ***због радозналости*** *да видим како изгледа у Риму*) или атрибутског типа (*већ је купљено неколико грла* ***неспорне вредности***), или се може наћи у позицији лексичког језгра предиката (***то је глупост***). У свакој од ових функција деадјективна именица кондензује реченичне структуре различитих значења.

8. Занимљиву слику о употреби деадјективних именица у функцији кондензатора пружа фреквенција њене употребе у појединим реченичним функцијама и у одговарајућим значењима. Графички приказ јасно указује на неке тенденције:

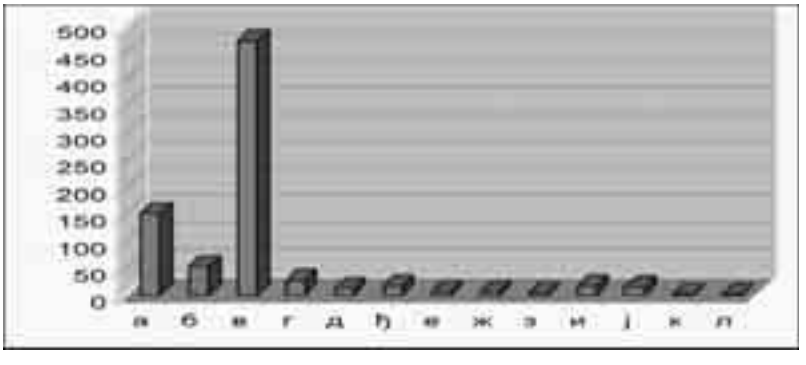

Легенда:[155]
а) функција субјекта
б) функција лексичког језгра предиката
в) функција семантичке допуне
г) значење узрока
д) значење времена
ђ) значење пратеће околности
е) значење основа или критерија
ж) допусно значење
з) значење циља или намере
и) значење средства
ј) начинско-поредбено значење
к) значење супротности
л) значење услова

9. Анализа је показала да се деадјективна именица у око 20% примера појављује у функцији граматичког субјекта површинске реченице,

[155] Бројеви исказани на графикону представљају само апстрактне класе чија је основна функција да се покажу тенденције у фреквенцији појављивања деадјективних именица у наведеним функцијама и значењима.

активне или пасивне. Позиција субјекта јесте централна позиција у реченици и деадјективна именица у тој функцији само именује постојање неког својства, особине или стања, односно деадјективна именица означава дубинску реченичну предикацију са том функцијом. **Субјекатска клауза** коју реконструишемо у семантичкој бази ових деадјективних именица представља посебан тип реченица које имају статус тзв. независног реченичног конституента — субјекатског имплемента.

У случају кад је деадјективном именицом констатовано постојање неког стања или особине, у дубинској субјекатској реченици биће употребљен везнички спој *(то) да*, али уколико је имплицирана и нека додатна информација о садржају биће употребљен неки од везничких спојева *(то) што*, *(то) кад*, *(то) колико*, *(то) како*. Када се деадјективна именица употребљава нереференцијално, у дубинској структури реконструише се субјекатска клауза са везничким спојем *(то) да*. Ако се именује нека конкретна особина или стање, односно када се деадјективна именица употреби референцијално, у том случају дубинска субјекатска клауза уводи се везничким спојем *(то) што*. Везнички спојеви *(то) кад*, *(то) колико*, *(то) како* појављују се уколико деадјективна именица у својој инхерентној семантици има значења времена, квантификације или квалификације.

Приликом класификације деадјективних именица у функцији граматичког субјекта као критеријум је послужила исказаност односно неисказаност носиоца особине именованог стања или особине у дубинској структури. У том смислу разликоваће се два типа дубинских субјекатских клауза:

а) имперсоналне реченице у којима носилац особине не постоји (*Посебна **занимљивост** је чињеница да у Србији тек 8 до 12 одсто популације користи интернет... [← **то што је посебно занимљиво** је чињеница]*) или персоналне реченице у којима је носилац особине или стања анонимизован односно уопштен употребом именице *људи*, која представља неодређено, уопштено мноштво (исти ефекат постиже се употребом именице *човек* за неодређеног појединца), првим лицем множине, или конструкцијом инфинитива глагола *бити* и придева од којег је површинска деадјективна именица изведена: *Отварање наше земље и привреде према Европи и свету има низ предности за даљи развој друштва у целини, али **обазривост**, кад су у питању тржиште и заштита домаћих привредника, наравно, на равноправним и тржишним односима, није на одмет. [← **то да људи буду обазриви / то да будемо обазриви / бити обазрив** није на одмет]*.

б) клаузе чији је носилац особине или стања исказан у површинској реченици неким од следећих синтаксичких или прагматичких средстава: податак о носиоцу особине експлициран у управној реченици (*недостаје **им** доследност* [← *недостаје им то да су **[они]** доследни*]), експлициран присвојном заменицом, присвојним придевом или описним придевом уз деадјективну именицу (*у питању је била* **наша** (само)увереност ← *у питању је било то што смо **[ми]** самоуверени]; гест је који показује не само захвалност власти за **Милутиновићеву** постпетооктобарску кооперативност*

[← *ґест је који показује не само захвалност власти зато што је* ***Милутиновић*** *био кооперативан [после петог октобра]];* ***људска*** *глупост ме такође засмејава. [← то што су* ***људи*** *глупи такође [ме] засмејава*]), исказан одговарајућом предлошко-падежном конструкцијом у номиналној синтагми чији је управни члан деадјективна именица (N_{Deadj} + N_{Gen}; N_{Deadj} + *od* + N_{Gen}; N_{Deadj} + *и* + N_{Loc}) (*укупна вредност* ***пројекта*** *је 4,5 милиона динара, [← то колико је* ***пројекат*** *укупно вредан је 4,5 милиона динара]; Опасност* ***од ширења*** *етничких криза завршена је падом Милошевића. [← то да је* ***ширење*** *етничких криза опасно завршено је падом Милошевића]; на то ју је, како каже, навела невероватна сличност* ***у пози****, изради слике, а пре свега у самој физиономији лика. [← на то ју је ... навело то што су* ***позе*** *невероватно сличне]*) или је познат из ширег контекста (*Значи, за трке је потребна и изузетно добра физичка спремност. [← за трке је потребно да [****возач****] буде изузетно добро физички спреман]*).

9.1. Субјекатску клаузу могуће је реконструисати у семантичкој бази деадјективних именица које у површинској реченици имају функцију логичког или семантичког субјекта. Тако ће у пасивним реченицама деадјективним именицама у инструменталу са значењем **изазивача** или **каузатива** неке радње бити именовано постојање својства или стања који изазивају појаву неког другог стања: *Други представници младе генерације на кошаркашкој утакмици, вођени виолентном* ***агресивношћу****, урлали су на спортске противнике својих кошаркаша... [← други представници младе генерације ... које је водила виолентна* ***агресивност****, урлали су ← други представници младе генерације ... које је водило* ***то што су виолентно агресивни****, урлали су]*. У имперсоналним реченицама егзистенцијалног типа деадјективна именица у генитиву такође је употребљена као средство номинализације субјекатске клаузе: *Бацили смо акценат на развој малог бизниса без чега нема* ***стабилности*** *привреде. [← без чега не постоји* ***то да је привреда стабилна****]*.

У семантичкој бази деадјективних именица у генитиву без предлога, које се у површинској реченици појављују уз девербативне именице изведене од транзитивних или од интранзитивних глагола, може се реконструисати субјекатска клауза. Оваква трансформација условљена је инхерентном лексичком семантиком самог глагола, од којег је девербативна именица изведена, и семантиком деадјективне именице у генитиву. Како се код субјекатског генитива подразумева да именица њиме означена има обележје обележје живо (+) и самоактивност (+), апстрактна деадјективна именица не би се могла наћи у том значењу. Међутим, појам који представља носиоца стања клаузе коју кондензује деадјективна именица у овој функцији, и који у дубинској структури мора бити реконструисан, има те неопходне семантичке карактеристике, тако да се субјекатско значење може реализовати: *Сматра се такође да је један од узрока педофилије смањење* ***способности*** *расуђивања, ... [← да је један од узрока педофилије то што се смањује* ***способност*** *расуђивања ← да је један од узрока педофилије то што се смањује* ***то да су [људи] способни*** *за расуђивање]; све се враћа као бумеранг опадања угледа и* ***кредибилности*** *актуелне демократске власти [← све се враћа као кад опадају углед и* ***кредибилност***

актуелне демократске власти ← све се враћа као кад опадају углед и ***то да је актуелна демократска власт кредибилна****].*

10. Деадјективна именица појављује се у знатно мањем броју случајева у позицији лексичког језгра копулативног предиката (око 6%), када она кондензује клаузу коју ћемо одредити према њеној функцији као **клаузу у позицији лексичког језгра копулативног предиката**. Ове клаузе уводе се неким од везничких спојева: *то да* (када се констатује постојање неког стања или особине), *то што*, *то кад*, *то како*, *оно што*, *нешто што*, или сл., у зависности од додатног садржаја који преноси деадјективна именица. Да би се утврдило како се понашају ови предикати односно који се садржаји њима преносе, одвојено су посматрани предикати у површинским персоналним реченицама и у имперсоналним реченицама, такође предикати који у лексичком језгру имају деадјективне именице у номинативу односно у неком од косих падежа.

Анализа показује да у персоналним реченицама ова врста предиката има исте функције у односу на граматички субјекат реченице као предикати у чијем је лексичком језгру било која друга врста именица. Њима се врши карактеризација или идентификација појма у позицији граматичког субјекта, иако би се могло очекивати да се овим предикатом само приписује одређено својство субјекатском појму, будући да се у семантичкој бази деадјективних именица у овој позицији налази клауза са копулативним предикатом у чијем лексичком језгру је придев. Појам у субјекатској позицији, као и његова референцијална или нереференцијална употреба, с друге стране, утичу на значење копулативног предиката. Уколико је субјекат реченице апстрактна именица, предикатом са деадјективном именицом у лексичком језгру вршиће се идентификација тог појма (*Ове године основна емоција била је згађеност над овим тренутком и страх од долазећих. [← ове године основна емоција била је* ***то да су људи згађени над овим тренутком****]*). Везнички спојеви који се појављују у овим клаузама јесу (*то*) *да* и *то што*. Ако функцију субјекта обављају девербативна именица или инфинитив, копулативни предикат карактерише именовану радњу (*Ни изборни успех господина Шешеља у Војводини није нека новост. [← ни изборни успех господина Шешеља није* ***нешто што је ново****]; Бити Чех није никаква посебност, а то што морамо послати парче своје слободе у Брисел није проблем за оне који су сигурни у своју слободу", каже овај коментатор. [← бити Чех није* ***нешто што је посебно****]*). Ове клаузе уводе се везничким спојем *нешто што*, при чему први део овог споја не може бити изостављен. Интересантно је запажање да су појмови у позицији субјекта готово увек референцијално употребљени, што може бити једна од одлика публицистичког стила.

10.1. Када су у функцији субјекта површинске реченице заменичке речи, ситуација је нешто другачија. Ако су заменице у субјекатској позицији употребљене као просентенцијализатори, онда се предикатом у чијем је лексичком језгру деадјективна именица даје коментар на реченични садржај на који просентенцијализатор упућује односно врши се субјективна карактеризација тог садржаја (*То је проклетство, ту краја не-*

*ма, никад није доста. [← то је **оно што је проклето**]; Поред тога што доприносе спектакуларности и лудачком карактеру представе — што су, иначе, њене главне вредности — овакви просторни односи имају и извесну знаковитост... [← што је ... **оно што је код ње главно вредно**]*). Ове клаузе уводе се сложеним везничким спојем *оно што*, у коме први део обавезно мора бити исказан. Уколико заменица упућује на неки одређени појам, копулативним предикатом тај појам биће идентификован (*оно што мене занима у музици нису међуљудски односи и људска глупост. [← оно што мене занима у музици нису међуљудски односи и **то што су људи глупи**]*), и тада су могући везнички спојеви *то што* и *то како*.

10.2. Деадјективна именица појављује се и у копулативно-именским предикатима у имперсоналним реченицама различитих структурних типова. Међутим, такве деадјективне именице нису увек и кондензатори реченичног садржаја. Само у случају имперсоналних реченица са везаним предикатима, тј. предикатима који захтевају обавезно комбиновање са одређеним синтаксичким јединицама, деадјективне именице биће употребљене као средства номинализације: *Сада је одговорност на свим политичким актерима да учине све да се избори редовно заврше,... [← **сада су сви политички актери одговорни**]; Реткост је да се у једном превасходно лирском песничком опусу могу препознати толики трагови времена као што је то код Костића случај. [← **то што је ретко је[сте]** да се у једном превасходно лирском песничком опусу могу препознати толики трагови времена]*. У примерима првог типа логичком субјекту односно доживљавачу неког стања или особине приписује се неко психофизичко стање или расположење, док се у примерима другог типа вреднују садржаји или појаве означене допуном односно допунском клаузом.

10.3. Нешто специфичнија значења преносе предикати у чијем лексичком језгру је деадјективна именица у косим падежима. Њима се такође карактерише (деадјективна именица у овој функцији појављује се у генитиву са предлогом *из*, или у конструкцији локатива са предлогом *у*: *Иако је поскупљење у надлежности градске власти, могу да кажем да вода неће да поскупљује. [← иако је поскупљење **то за шта су надлежне градске власти**]*) односно идентификује субјекатски појам (деадјективна именица је у локативу са предлогом *у: Проблем је у непредвидивости.* [← *проблем је **у томе што је ситуација непредвидива***]), али се може извршити ситуациона детерминација субјекатског појма, односно може се исказати у каквој се ситуацији налази субјекат (*Где да иде Садам кад је свака земља која га прими у опасности од могућих терористичких акција,... [← када је свака земља ... у опасној ситуацији]*), али тада деадјективна именица у локативу са предлогом *у* није употребљена као средство номинализације, већ као стилска ватијанта одговарајуће номиналне синтагме.

11. Деадјективна именица појављује се у непотпуним реченицама насталим редукцијом реченице у којој она има функцију лексичког језгра копулативно-именског предиката, што имплицира да тада кондензује клаузу у позицији лексичког језгра предиката: *Глупости! [← то су глупости ← то је **оно што је глупо***].

12. Према фреквенцији појављивања површинских конструкција са деадјективним именицама издвајају се деадјективне именице у функцији **семантичке допуне** (глаголима, именицама, придевима и устаљеним скуповима речи). У готово 60% примера деадјективне именице експлицирају, семантички допуњавају или идентификују садржај управне речи.

12.1. Уколико је управна реч глагол, деадјективном именицом која га семантички допуњава најчешће је означен објекат, односно појам на који „прелази" глаголом означена радња, или појам обухваћен радњом. У том случају ради се о граматичкосемантичким допунама правим прелазним и неправим прелазним глаголима, и тада деадјективна именица не кондензује неку одређену врсту реченичног значења, већ експлицира садржај на који радња прелази. У семантичкој бази ових именица налази се **допунска објекатска клауза**. Нпр: *Ово треба да потврди крајњу озбиљност и одлучност у спровођењу процеса разоружавања Садама. [← ово треба да потврди **да су крајње озбиљни** и **да су одлучни**]; то је свет који отеловљује колективну мудрост [← то је свет који отеловљује **то што је мудро у колективу**]; Резолуција УН о разоружавању Ирака одсликава „јединство и одлучност целе међународне заједнице" [← резолуција УН о разоружавању Ирака одсликава ... **колико је цела међународна заједница одлучна**]*.

Све предлошко-падежне конструкције са објекатским значењем подељене су у раду, према семантичком критеријуму, на оне којима се исказује директни објекат (ту су укључена сва права и нетипична објекатска значења) и на оне којима се исказује индиректни објекат.

Информације о одређеним семантичким нијансама које преносе деадјективне именице у овој функцији, на површинском нивоу биће сигнализиране одговарајућим предлозима, а на дубиском нивоу везничким средствима. Стога се уместо површинских предлошко-падежних конструкција са деадјективном именицом у функцији директног објекта: *Ø* + Acc, *Ø* + Gen, *od* + Gen, *Ø* + Dat, *na* + Acc, *za* + Acc, *u* + Acc, *nad* + Instr, *sa* + Instr, *u* + Loc, *na* + Loc, *o* + Loc, у дубинској структури реконструишу допунске клаузе уведене неким од следећих везника односно везничких спојева: *да, да ли*, *то да*, *то што*, *то колико*, *тога да*, *тога што*, *од тога колико*, *томе да*, *на то да*, *на то што*, *у то да*, *на томе да*, *на томе што*, *о томе колико*, *о томе да*, *о томе да ли*, *у томе колико*, *колико*, *како*, *оно што*, *онога што*, *ономе што*, *са оним што*, *шта*, *ко* (или сл.). Предлошко-падежним конструкцијама са деадјективним именицама у функцији индиректног објекта: *ka* + Dat, *u* + Acc, *sa* + Instr, *u* + Loc, на дубинском нивоу одговарају клаузе са везницима односно везничким спојевима: *да, са оним што, у томе што*, (или сл.).

Важно је напоменути да на одабир везничких средстава у клаузама које су кондезоване деадјективним именицама у функцији семантичке допуне глагола, именица, придева или устаљених скупова речи, утичу додатни семантички садржаји, који се деадјективним именицама преносе, као и значење и рекција управне речи.

12.1.1. Деадјективна именица се може појавити у улози семантичке допуне семикопулативног глагола и заједно са њим градити одређену

врсту аналитичког предиката. Такве деадјективне именице имају улогу лексичкосемантичких допуна.

Уколико семикопулативни глагол припада класи глагола „субјективне оцене", деадјективна именица као његов комплементизатор добија функцију допунског предикатива, односно, именског дела аналитичког предиката. Таквим предикацијама даје се субјективни став или оцена поступка агенса или радње која је извршена над самим агенсом. Деадјективна именица у овој функцији појављује се у номинативу, акузативу или инструменталу без предлога, и при том кондензује **допунску клаузу** којом се **експлицира значења управног глагола**. Такве допунске клаузе уводи везнички спој *оно што*.

12.1.2. У одељку 6.2. видели смо да процесом декомпоновања глагола могу настати декомпоновани предикати чији номинални део попуњава деадјективна именица, и као што је речено, у семантичкој бази тих именица, тачније у семантичкој бази читавог декомпонованог предиката налази се реченична структура са простим глаголским предикатом.

Има пак случајева када деадјективна именица представља номинални део декомпонованог предиката, али када она не кондензује вербалну структуру, већ читав аналитички предикат представља стилску варијанту другог аналитичког предиката — копулативно-именског, са придевом у лексичком језгру: *Хавел* ***је уживао*** *велику* ***популарност*** *међу младима. [←* *Халвел* ***је био*** *[веома]* ***популаран*** *међу младима].*

Слична ситуација уочена је у примеру у којем деадјективна именица допуњава значење глагола у инфинитиву у позицији субјекта реченице. Овом аналитичком структуром постиже се семантичка разлика која се код глагола исказује супротстављањем пасивног облика активном: *Зар заиста мислите да* ***је довољно*** *пријавити се,* ***имати обдареност*** *и срећу, добру космичку констеланцију, и просто победити? [←* *зар заиста мислите да је довољно пријавити се,* ***бити обдарен****].*

12.2. У случају када је деадјективна именица употребљена као семантичка допуна друге именице, тип клаузе која се реконструише у њеној дубинској структури зависи од врсте управне именице, која може припадати групи девербативних или деадјективних именица, или се не може довести нити у деривациону нити у семантичку везу са глаголима или придевима.

12.2.1. Ако дође до двоструке номинализације, па тако деадјективна именица постане комплемент девербативној именици, у основи се појављују две могуће интерпретације: или ће се радити о допуни објекатског типа или о допуни необјекатског типа. Јасно, у семантичкој бази деадјективних именица у функцији допуне објекатског типа налазиће се **допунска објекатска клауза**, уведена неким од везничких средстава карактеристичних за ову врсту зависних реченица: *да*, *то да*, *на то да*, *то што*, *то колико*, *колико*, *оно што*, *од онога што*, *ономе што*, *за шта*, *ко*, *колико*, (или сл.). На површинском нивоу, као њихови експоненти, налазиће се следеће предлошко-падежне конструкције са деадјективним именицама: *Ø* + Gen, *od* + Gen, *Ø* + Dat, *ka* + Dat, *na* + Acc, *za* + Acc, *u* + Acc, *o* + Loc. Нпр: *јавља се* *осећање* *угрожености [←* *јавља се то да [ју-*

ди] осећају ***да су угрожени****]; то укључује прекид сукоба, залагање за националну и верску трпељивост, ... [← то укључује да се залажу* ***да [људи] буду национално и верски трпељиви****].*

12.2.1.1. Само један пример у корпусу показује да деадјективна именица у функцији семантичке допуне девербативним именицама може бити употребљена као кондензатор **клаузе у функцији рекцијске допуне необјекатског типа**, а која се не може посматрати као допуна односно детерминатор адвербијалног типа:[156] *То је заправо витешко првенство Србије, надметање у вештини и снази у дисциплинама српског борбеног дванаестобоја. [← то је ... кад се надмећу* ***колико су вешти****].*

12.2.2. Деадјективна именица појављује се и као комплементизатор друге деадјективне именице, те ће она формално бити посматрана као кондензатор допунске клаузе уз именицу. Међутим, трансформациони тест показује да тако употребљена деадјективна именица семантички јесте кондензатор **допунске клаузе уз придев**: *... популизму недостаје оданост кључним вредностима. [← популизму недостаје то да је одан кључним* ***вредностима*** *← популизму недостаје то да је одан* ***ономе што је кључно вредно****].*

12.2.3. И именице које се не доводе у деривациону или семантичку везу са глаголима и придевима, а које су непотпуног, уопштеног или неодређеног значења, добијају као своју семантичку допуну деадјективну именицу, као средство номинализације два основна типа зависних реченица — **допунских** и **релативних клауза**.

12.2.3.1. **Допунске клаузе** у семантичкој бази ових деадјективних именица **експлицирају** садржај управне апстрактне именице. У оквиру оваквих номиналних синтагми деадјективна именица, као зависни члан, појављује се у различитим падежним облицима: *Ø* + Gen, *па* + Acc, *за* + Acc, *са* + Instr, *за* + Instr, *о* + Loc, *и* + Loc. Нпр: *Тај проценат је још мањи ако се има у виду да сви гласачи ДПС-а нису нужно и поборници идеје* ***о црногорској независности*** *[← поборници идеје* ***да Црна Гора буде независна****]; Опори и критички интонирани тонови нису сасвим потиснули неуништиву потребу за хармонијом, чежњом, лепотом и складом [← потребу* ***за оним што је лепо****].* Као везници ових допунских клауза појављују се: *да* односно *да ли* у упитној форми, *тога да*, *за то да ли*, *о томе да*, *томе што*, *о томе да ли*, *тога колико*, *у томе колико*, *како да*, *тога како*, *ко*, *када*, *оно што*, *онога што* (или сл.).

Ако се као управна именица појави нека из групе **квантификатора**, она ће бити та која заправо детерминише садржај исказан деадјективном именицом, али ће формално деадјективна именица и даље вршити функцију семантичке допуне и у том случају кондензоваће **допунску клаузу**: *Немачка је у октобру забележила раст стопе незапослености [← Немачка је у октобру забележила раст стопе* ***колико су људи незапослени****].* Везнич-

[156] Због великих тешкоћа приликом класификације допуна и одредби, с једне стране, и обавезних и необавезних детерминатора, с друге стране, све адвербијалне допуне и одредбе посматране су заједно у оквиру поглавља о адвербијалним детерминаторима различитих значења.

ка средства којима се уводе ове клаузе имплицирају податак о квантитету: *колико*, *тоґа да*, *оноґа што*.

12.2.3.2. Други тип зависних реченица, тј. **релативне клаузе**, такође бивају кондензоване помоћу деадјективних именица у функцији семантичке допуне друге именице. Као везници ове врсте зависних реченица појављују се релативизатори, тј. односне заменице *који* и реће *(оно) што*, у облику који је одређен рекцијом управне именице. С обзиром на начин на који допуњавају значење управне именице, а условљено њеним значењем, разликује се неколико типова релативних клауза реконструисаних у семантичкој бази деадјективних именица у назначеној функцији:

— **релативне клаузе** којима се врши **експликација** управне именице; управна именица припада класи апстрактних, семантички непотпуних именица; деадјективна именица има функцију комплементизатора и појављује се у следећим падежним облицима: *Ø* + Gen, *od* + Gen (*а враћа се и укус отмености. [← враћа се укус **оноґа што је отмено**]*);

— **релативне клаузе** којом се **квалификује** садржај управне именице; управна именица има конкретно значење; деадјективна именица има улогу обавезног детерминатоиа и појављује се у следећим падежним облицима: *Ø* + Gen, ODet + Gen, *sa* + ODet + Instr (*… да преместе стадион из центра ґрада у зону заґађености између кафилерије и рафинерије. [← да преместе стадион из центра ґрада у зону **која је заґађена**]*);

— **релативне клаузе** којима се врши **експликација** управне именице; управна именица означава неку друштвену институцију или организацију, односно особу која ради у одређеној институцији, а потребно је експлицирти семантички садржај те именице у смислу тога шта је њена основна намена или сврха; деадјективна именица има улогу обавезног детерминатоиа и појављује се у следећим падежним облицима: *Ø* + Gen, *za* + Acc (*Краће време ради као истраживач и службеник безбедности [← краће време ради као истраживач и службеник **који је задужен да буде безбедно**]*);

— **релативне атрибутске клаузе** уз конкретне именице којима се управна именица квалификује; деадјективна именица има функцију необавезног детерминатора и појављује се у следећим падежним облицима: ODet + Gen, *и* + ODet + Loc (*то мало иґрање боґа, довело је у овом филму пуном случајности … ґлавну јунакињу до краха [← довело је у овом филму **који је пун случајних [доґађаја]** … ґлавну јунакињу до краха]*).

12.3. Деадјективне именице могу експлицирати семантички садржај придева, који су обично у позицији лексичког језгра копулативног предиката. Такве деадјективне именице, употребљене у различитим падежним ликовима у зависности од рекције управног придева (у нашем корпусу појављују се у генитиву и дативу без предлога и акузативу са предлогом *за*), кондензују **допунске клаузе уз придев** са везницима *да*, *ономе што*, *за оно колико*, (или сл.). Нпр: *Да ли су поборници лустрације свесни ове очиґледне сличности са ранијим чисткама [← да ли су поборници лустрације свесни **да је [то] очиґледно слично** са ранијим чисткама]; Радио С је остао исти, што је данас погубно за слушаност.” [← што је данас погубно **за оно колико је [неко] слушан**]*.

12.4. Као посебан тип издвојене су деадјективне именице у функцији семантичке допуне декомпонованим предикатима. Ови предикати чине јединствене синтаксичке и семантичке целине, тако да семантичке допуне којима се експлицирају појмови који учествују у њима означеној радњи или су њоме обухваћени, нису допуне номиналном делу односно лексичкиом језгру тих предиката, већ читавом предикатском изразу. Деадјективне именице, које се појављују у функцији семантичких допуна овог типа, јесу површински експоненти **допунске објекатске клаузе**. Према површинским предлошко-падежним конструкцијама, *Ø* + Gen, *od* + Gen, *prema* + Dat, *sa* + Instr, *o* + Loc, *Ø* + Dat, *za* + Acc, *u* + Acc, *na* + Acc, у дубинској структури стоје везници и везнички скупови: *да*, *од тога да*, *од тога што*, *према ономе што*, *са тим да*, *ономе што*, (или сл.). Нпр: *имам друга осећања, пре свега осећање одговорности. [← осећам [нешто друго], пре свега* ***да сам одговоран****]; и после четврт века стажа имам зазор од камере, од одговорности, ... [← зазирем* ***од тога да будем одговорна****].*

12.5. Устаљени скупови речи или изрази у најопштијем смислу могу бити семантички непотпуни, што значи да се приликом њихове употребе морају експлицирати семантичке допуне различитих врста. Уочени су примери у којима изрази имплицирају специфичан однос или релацију, у којем се налази садржај номинализован деадјективном именицом према садржају читаве површинске реченице или неког њеног дела. Деадјективне именице тада формално кондензују **допунске клаузе** којима се **експлицира** садржај управног израза, али, гледано из угла семантике, ове деадјективне именице односно допунске клаузе чине јединствену, семантички нерашчлањиву целину са самим изразом: *уколико Србија буде у вези са независношћу Косова стављена пред свршен чин, ... [← уколико Србија буде у вези са* ***тим да Косово буде независно*** *стављена пред свршен чин].*

13. Деадјективна именица појављује се знатно мањем броју као површински експонент следећих базичних реченичних значења: *узрока*, значења *пратеће оклоности*, *средства*, *начина*, *временског* значења, значења „*основа*" или „*критерија*", *допусног* значења, *циља*, *услова* и значења *супротности*. Деадјективне именице не могу кондензовати реченичне структуре са значењем *места*, али у самом корпусу није нађена потврда ни за употребу деадјективних именица са значењем *последице*.

14. Површинским предлошко-падежним конструкцијама са деадјективном именицом кондензују се два типа узрочног значења, индиректни узрок и директни узрок типа ефектор (трећи могући тип, узрок типа стимулатор, није уочен у корпусу). У семантичкој бази ових деадјективних именица налазе се **узрочне клаузе** уведене неким од типичних узрочних везника:

— **индиректни узрок** (помоћу конструкција *zbog* + N_{Gen}, *usled* + N_{Gen}, *zahvaljujući* + N_{Dat}, *za* + N_{Acc}, *pred* + N_{Instr}, *u* + N_{Loc}): *замера се овом филму најпре због неоригиналности — ... [← замера се овом филму најпре* ***зато***

што је неоригиналан]; *услед изложености усташком терору у НДХ, најбројнији међу првоборцима били су Срби... [←* ***зато што су били изложени*** *усташком терору у НДХ, најбројнији међу првоборцима били су Срби]; што значи да су захваљујући својој „познатости" лакше долазили до контакта са сјонзорима. [←* *што значи да су* ***зато што су било познати*** *лакше долазили до контакта са сјонзорима]; када је у предговору ... захвалио Управи Централног хигијенског завода за доброту и предусретљивост.... [←* *када је ... захвалио Управи Централног хигијенског завода* ***јер су били добри*** *и* ***предусретљиви]***; *Сав туристички шарм нове-старе повеље њеног императорског величанства бледи пред нашом јадном комуналном стварношћу. [←* *Сав туристички шарм нове-старе повеље њеног императорског веланства бледи* ***због наше јадне комуналне стварности]***; *њихов однос се гушци у својој дефинитивности и предвидљивости — ... [←* *њихов однос се гушци* ***зато што је дефинитиван*** *и* ***зато што је предвидив]***;

— узрок типа **ефектор** (помоћу конструкције *од* + N_{Gen}): *Иако без стакла на прозорима, од загушљивости и смрада се једноставно није могло остати унутра. [←* ***зато што је било загушљиво*** *... једноставно [се] није могло остати унутра].*

15. Значење времена може бити исказано деадјективним именицама, иако се бележи неупоредиво мањи број таквих примера у односу на употребу девербативних именица које су најфреквентније управо у овом значењу. **Темпоралне клаузе** које се реконструишу у семантичкој бази деадјективних именица детереминишу корелативну предикацију с обзиром на категорију времена на свега неколико начина: њима се врши **темпорална идентификација локационог типа** (на површинском нивоу репрезентују их конструкција локатива са предлогом *у* и генитива са предлогом *из*, уз могућност појаве именичког кореферента у управној реченици; темпоралне клаузе овога типа уводе се везницима *док* или *кад(а)*: *У младости леп и снажан као грчки Ефеб, а касније познат по отмености, лепом понашању и изражавању. [←* ***кад је био млад*** *[био је] леп и снажан]), Учинила је то у тренутку поприличне непопуларности владе свог супруга, ... [←* *учинила је то у тренутку* ***када је влада њеног супруга била поприлично непопуларна]***), и **темпоралне квантификације пунктуално-линеарног типа ингресивност** (деадјективна именица у том значењу појављује се у генитиву са предлогом *са*, а темпорална клауза у њеној семантичкој бази уводи се везником *(од) како*: *Са популарношћу, расте и број пријатеља, односно особа које желе да се друже с популарним личностима. [←* ***како [расте] популарност***, *расте и број пријатеља ← како [расте] то да је човек популаран, расте и број пријатеља].*

16. У семантичкој бази деадјективних именица са значењем **пратеће околности** налази се координирана реченица којом се означава стање или особина која се појављује напоредо са радњом исказаном корелативном предикацијом. Могуће су две интерпретације семантичке базе деадјективних именица са значењем пратеће околности: један тип уводи се неутралним везничким спојем *и/а при том*, који само указује на по-

стојање неке пратеће околности, а други везнички спој *а да при том* појављује се у клаузама у којима постоји додатна информација о нереализовању предикације као потенцијалне пропратне околности у реализовању корелативне предикације, али и супротности дате семантичке ситуације према очекиваној. Први семантички тип ових реченица на површинском нивоу експлициран је конструкцијом инструментала са предлогом *са* (*Нико са сигурношћу не зна колико се дуго ова лопта од планете врти цилиндричном путањом бескраја. [← нико не зна* ***а да је при том сигуран*** *колико се дуго ова лопта од планете врти]*), док други репрезентује конструкција генитива блокираног предлогом *без* (*Тамо је, без опасности да буде проглашен за пристрасног про-Србина, могао да лобира. [← тамо је* ***а да при том није било опасно*** *... могао да лобира]*). Оба типа реченица са значењем пратеће околности обавезно се налазе у постпозицији у односу на корелативину предикацију.

17. Деадјективне именице у конструкцијама *na osnovu* + $N_{Deadj(Gen)}$, *na* + $N_{Deadj(Loc)}$, *po* + $N_{Deadj(Loc)}$, *u* + $N_{Deadj(Loc)}$, кондензују субординиране реченичне структуре са значењем **основа** или **критерија**. С обзиром на додатне информације које се овим конструкцијама са деадјективним именицама преносе уочена су два тип клауза (од могућа четири): први тип је у дубинској структури репрезентован клаузом са везничким спојем *на основу тога што* (овом клаузом само се констатује постојање неке особине или стања који представљају основ за вршење управне предикације): *Сматрам да је недопустиво да се објави једно овако лаичко мишљење о квалитету наших минералних вода* ***на основу*** *претпоставке и некомпетентности. [← сматрам да је недопустиво да се објави једно овако лаичко мишљење ...* ***на основу тога што је неко некомпетентан]***; другим реченичним типом указује се и на квантитет особине или стања који представљају основ за вршење управне предикације, ове се клаузе уводе везничким спојем *на основу тога колико: ... жену која је остала запамћена по својој смелости и храбрости. [← жену која је остала запамћена* ***на основу тога колико је била смела*** *и* ***на основу тога колико је била храбра]***.

18. Допусно или концесивно значење имају деадјективне именице у поредлошко-падежним конструкцијама: *uprkos* + Dat, *bez obzira na* + Acc, *uz* + Acc. Овим деадјективним именицама кондензоване су допусне клаузе уведене неким од типичних везника: *иако*, *мада*, *премда*: *Верујем у такве неке ствари, које су вечне и трају упркос људима и њиховој склоности да греше. [←* ***трају*** *...* ***иако су људи склони*** *да греше]*.

19. Поједина значења која деадјективна именица као реченични кондензатор остварује у тексту потврђена су малим бројем примера, често само једним, што онда онемогућава извођење неких општијих закључака. Стога ће овакве употребе деадјективних именица у закључку овога рада бити само илустроване одговарајућим примерима.

Једно од таквих значења јесте значење циља или намере. Деадјективна именица у генитиву блокирана предлогом *ради* кондезује **намерну**

клаузу: *ради „политичке коректности" стотине бакица и мајки са малом децом темељно се претресају, ... [← **да би било политички коректно** стотине бакица и мајки са малом децом темељно се претресају].*

20. Деадјективна именица у слободном инструменталу појављује се као кондензатор реченичног садржаја са значењем **средства**. Клаузе са значењем средства у семантичкој бази ових именица уводе се везницима *тиме што* или *тиме колико*, ако је имплицирана количина неког средства за реализовање корелативне предикације. Овим клаузама исказује се неко својство или особина који су омогућили, да се захваљујући њиховом постојању, реализује нека акција или да настане неко ново стање, нпр. *Ова групација је шаролика и творе је не само пророци, затим они који по сваку цену желе да екстраваганшћу скрену пажњу на себе, ... [← желе да **тиме што су екстраваганшни** скрену пажњу на себе].*

21. Занимљива запажања проистекла су из анализе деадјективних именица са начинско-поредбеним значењем. У семантичкој бази ових деадјективних именица појављују се два различита семантичка типа клауза. а) Клаузе које детерминишу начин на који се управна предикација врши тако што именују стање у којем се у тренутку вршења радње налази агенс управне предикације, или се именује неко друго стање везано за ситуацију у којој се радња реализује. Ове клаузе, које су одређене као **начинске клаузе**, уводе се везничким спојевима *тиме што*, *тако што* и *тако да*, а на површинском нивоу њих заступају конструкције: *kroz* + $N_{Deadj\ (Acc)}$, *па* + $N_{Deadj\ (Acc)}$, *sa* + $N_{Deadj\ (Instr)}$, ∅ + $N_{Deadj\ (Instr)}$ и *и* + $N_{Deadj\ (Loc)}$. Нпр.: *У овом циркусу нема кловнова, али има поетичних играра и вратоломних вештина изведених са лирском елеганцијом и дирљивом посвећеношћу пантомимичара Марсоа. [← вратоломних вештина изведених ... **тако што је пантомимичар Марсо био дирљиво посвећен**]*. б) Ако је деадјективна именица део површинске поредбене конструкције, онда се у њеној семантичкој бази реконструише **поредбена клауза** са везницима *као да*, *као што, колико и*. У зависности од тога који се елеменат управне реченице пореди са садржајем исказаним у поредбеној клаузи, разликују се различите врсте поредбених клауза, од којих су само оне којима се детерминише начин вршења корелативне предикације њеним поређењем са одређеним стањем исказаним у поредбеној клаузи истовремено и начинске клаузе. Нпр. *незграпни колико и слепило тамних облака ... [← незграпни [су] **колико су и тамни облаци слепи**]* (овде се субјекат управне реченице пореди са садржајем кондензованим деадјективном именицом); *Модернизација Србије и Војводине, коју спомињете као циљ и неминовност,... [← модернизација ... коју спомињете као да је неминовна]* (овде је поредбена клауза истовремено и начинска); *мада 61 проценат испитаника то прихвата као нужну неопходност. [← 61 проценат испитаника то прихвата **као да је то нужно непоходно**]* (читав садржај управне реченице пореди са садржајем кондензованим деадјективном именицом).

22. Један пример илуструје употребу деадјективних именица (у конструкцији генитива са предлогом *уместо*) као кондензатора клаузе са

значењем **супротности**: *Уместо те тајанствености, патоса, архаичне елементарности, замишљености пред загонетком живота, загробне месечине, од овог међаша надаље долази усхићеност, сунце, шарена поља, дечје кућице, црвени и плави цветићи, скаска. [← **уместо да је тајанствен** ... **елементаран**, **замишљен** ... од овог међаша надаље долази усхићеност].*

23. **Условна клауза** такође може бити кондензована деадјективном именицом. У два уочена примера, деадјективна именица у слободном инструменталу и у локативу са предлогом *у*, има значење услова: *Тренутно, та стабилност се може постићи само „виртуалном независношћу" Косова. [← та стабилност се може постићи **само ако Косово буде виртуално независно**].*

24. Изузетно је важно указати на чињеницу да се деадјективна именица у посматраном корпусу појављује у функцији семантичке допуне, у функцији субјекта и као лексичко језгро копулативног предиката у готово 86% забележених примера. У овим функцијама деадјективна именица, као што је већ речено, не кондензује неку посебну врсту реченичног значења, као што је временско, намерно, узрочно, условно, и сл., већ у површинској реченици само упућује на постојања реченичних структура у семантичкој бази исказа, које имају једну од три наведене реченичне функције. На тај начин, употребом деадјективних именица постиже се изузетно висок степен интелектуализованости и апстрактности исказа, што онда имплицира њено чешће појављивање у функционалним стиловима које карактеришу управо те особине. С друге стране, ова чињеница могла би објаснити и знатно фреквентнију употребу девербативних у односу на деадјективне именице, јер, иако деадјективна именица може кондензовати иста реченична значења и структуре као и девербативна именица (што се види на основу истраживања које је Милорад Радовановић спровео о девербативним именицама), она тај свој потенцијал знатно ређе користи, барем када је публицистички стил у питању (нека адвербијална реченична значења забележена су једном, двапут или три пута у читавом корпусу). Могуће је да се језик штампе, будући да је штампа намењена читаоцима свих друштвених структура и различитих степена образовања, ипак настоји приближити свим читаоцима, те се у њој избегавају средства којима се постиже већа апстрактност исказа. Наравно, услед све веће бирократизације језика и манипулативне улоге свих медија, понекад је управо употреба таквих средстава, напротив, веома „пожељна".

Нови Сад

ИЗВОРИ

Дневник, година, број 19957, 2. IX 2002, „Дневник" Холдинг, Нови Сад.
Политика, година XCIX, број 31974, 9. XI 2002, Политика, Београд.
Nedeljni telegraf, broj 336, 2. XI 2002, ITP „Pharos", Beograd.

Vreme, broj 628, 16. I 2003, NP „Vreme" d.o.o., Beograd.

Нин. Недељне информативне новине, број 2717, 23. I 2003, НИН д.о.о., Београд.

Republika, godina XV, broj 302—303, 1—28. februar 3003, Zadruga Res publika, Beograd.

Jefimija, broj 22, 2003, Radio-televizija „BK TELEKOM" — „JEFIMIJA PRESS", Beograd.

ЛИТЕРАТУРА

Адамец, П. (1973). *О семантико-синтаксических функциях девербативных и деадъективных существительных*. Филологические науки, Но 4, Москва, 40—46.

Adamec, Přemysl (1973a). *Deverbativní a deadjektivní substantiva ve funkci subjektu a objektu ruské věty*. Bulletin ruského jazyka a literatury XVII, Praha, 23—38.

Andrew Corin (1998). *О синтакси егзистенцијалног habere (има) у српском језику*. Научни састанак слависта у Вукове дане 26/2. [Међуоднос граматике и речника у српском језику. Статус србистике у свету.] Београд: Међународни славистички центар, 45—59.

Антонић, Ивана (1997). *Један тип клаузе с везником КАДА*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XL/2. Нови Сад: Матица српска, 17—22.

Antonić, Ivana (1999). *Neke promene u sistemu sentencijalnih formi za iskazivawe vremena u standardnom srpskom jeziku*. Актуелни проблеми граматике српског језика. Суботица — Београд: Градска библиотека Суботица — Народна библиотека Србије — Институт за српски језик Српске академије наука и уметности, 133—138.

Antonić, Ivana (2000). *Aspekatska vrednost predikacije s faznim/modalnim glagolom na primeru rečenice s temporalnom klauzom*. Јужнословенски филолог LVI/1—2. Београд: САНУ — Институт за српски језик САНУ, 93—101.

Антонић, Ивана (2000а). *О још једном типу клаузе с везником КАДА*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIII. Нови Сад: Матица српска, 27—33.

Antonić, Ivana (2001). *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Arsenijevć, Nada (1993). *O posesivnim i egzistencijalnim rečenicama sa glagolom imati i njihovim mađarskim ekvivalentima*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVI/2. Нови Сад: Матица Српска, 61—69.

Арсовић, Југослава (1994). *Неки видови аналитичке компарације у стандардном српском језику*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVII. Нови Сад: Матица Српска, 57—59.

Barić, Eugenija, Mijo Lončarić, i dr. (1979). *Priručna gramatika hrvatskog književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Bowers, F. (1969). *The Deep Structure of Apstract Nouns*. Foundations of Language, Vol. 5, No 4, Dordrecht — Holland, 520—533.

Bowers, J. S. (1975). *Some Adjectival Nominalizations in English*. Lingua, Vol. 37, No 4, Amsterdam, 341—371.

Bugarski, Nataša (1999). *Uzročna klauza u jeziku Danila Kiša*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLII. Нови Сад: Матица Српска, 189—218.

Vendler, Zeno (1968). *Adjectives and Nominalizations*. Papers on Formal Linguistics, No 5. Hague — Paris: Mouton.

Вуковић, Гордана (1969). *Прилог времена садашњег у делима Добрице Ћосића*. Прилози проучавању језика 5. Нови Сад: Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 61—79.

Драгићевић, Рајна (2003). *О неким особеностима партикуларизатора-уобличивача*. Научни састанак слависта у Вукове дане 31/1. [Актуелна питања проучавања, нормирања и наставе српског језика.] Београд: Међународни славистички центар, 137/146.

Жибрег, Ивона (1984). *Неки видови појављивања неодређеног члана у савременом српскохрватском језику*. Прилози проучавању језика 20. Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 143—152.

Žibreg, Ivona (1987). *Dekomponovani predikat u jeziku sredstava javnog informisanja*. Прилози проучавању језика 23. Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 63—72.

Звекић-Душановић, Душанка (2001). *Инфинитив у српском и мађарском језику*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIV/1—2. Нови Сад: Матица српска, 25—95.

Ивић, Милка (1954). *Узрочне конструкције с предлогом ЗБОГ, ОД, ИЗ у савременом књижевном језику*. Наш језик V (н.с.), св. 5—6. Београд: Институт за српски језик САНУ, 186—194.

Ивић, Милка (1954а). *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој. Синтаксичко-семантичка студија*. Београд: Српска академија наука — Институт за српски језик.

Ивић, Милка (1962—1963). *Категорија „man-sätze" у словенским језицима*. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду VII. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 93—98.

Ivić, Milka (1963). *Osnovne tipološke karakteristike srpskohrvatske impersonalne rečenice*. Књижевност и језик X/1. Београд: Друштво за српскохрватски језик и књижевност СР Србије, 18—24.

Ивић, Милка (1971). *Лексема* један *и проблем неодређеног члана*. Зборник за филологију и лингвистику XIV/1. Нови Сад: Матица српска, 103—119.

Ивић, Милка (1972). *Проблематика српскохрватског инфинитива*. Зборник за филологију и лингвистику XV/2. Нови Сад: Матица српска, 115—138.

Ивић, Милка (1973). *Елементи неодређеног члана у савременом српскохрватском књижевном језику*. Реферати за VII међународни конгрес слависта у Варшави. Носи Сад: Филозофски факултет, 11—14.

Ивић, Милка (1973). *О неким синтаксичким конструкцијама с квантификаторима у стандардном српскохрватском језику*. Јужнословенски филолог XXX, 1—2. Београд: САНУ — Институт за српски језик САНУ, 329—335.

Ивић, Милка (1980). *О „партикуларизаторима"*. Јужнословенски филолог XXXVI. Београд: САНУ — Институт за српски језик САНУ, 1—12.

Ivić, Milka (1983[1]/1995[2]). *Lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek — Slovograf.

Ivić, Milka (1995a). *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Јосић Вишњић, Мирослав (1991). *Азбучник придева у српској прози двадесетог века*. Београд: Књижевна фабрика „MJB и деца".

Katičić, Radoslav (1986). *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: JAZU — Globus.

Кашић, Јован (1973). *Један случај синтаксичко-семантичких фактора на избор форме објекта*. Зборник за филологију и лингвистику XVI/2. Нови Сад: Матица српска, 133—38.

Клајн, Иван (2003). *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*. Прилози граматици српског језика II. Београд — Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства — Институт за српски језик САНУ — Матица српска.

Кликовац, Душка (2001). *О бирократизацији српског језика*. Наш језик, XXXIV/1—2. Београд: Институт за српски језк САНУ, 85—110.

Ковачевић, Милош (2001). *Перифрастичка компарација у српском књижевном језику*. Зборник за српски језик, књижевност и умјетност. Бања Лука: Матица српска Републике Српске, 61—65.

Kovačević, Miloš (1988). *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: Svjetlost.

Ковачевић, Милош (1998). *Везници узрочне (каузалне) зависне реченице*. Синтакса сложене реченице у српском језику. Србиње — Београд: Рашка школа — Српско просвјетно друштво Просвјета.

Милошевић, Ксенија (1974). *Улога имперфективног вида и неких других елемената глаголског значења у семантичком конституисању и интерпретацији једног типа предиката: Конструкција Cop (praes) + part. pass (V impf)*. Зборник за филологију и лингвистику XVII/1. Нови Сад: Матица српска, 139—171.

Милошевић, Ксенија (1972). *Неки аспекти семантичког односа конструкција пасивне (с трпним придјевом) и рефлексивне у савременом српскохрватском језику*. Književni jezik I, 3—4. Sarajevo: „Veselin Masleša", 63—84.

Милошевић, Ксенија (1973). *Темпорално значење и синтаксичка функција конструкција Cop (praes. perf.) — part. pass. у српскохрватском језику*. Јужнословенски филолог XXX, 1—2. Београд: САНУ — Институт за српски језик САНУ, 423—437.

Milošević, Ksenija (1978). *Forma predikata i semantički tip rečenice*. Književni jezik VII/4, Sarajevo: „Veselin Masleša", 3—17.

Милошевић, Ксенија (1984—1985), *Каузална функција зависне реченице која се уводи везником КАД у српскохрватском језику*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXVII—XXVIII. Нови Сад: Матица српска, 461—469.

Милошевић, Ксенија (1985). *Аспектуално-темпоралне конфигурације у систему сложених реченица са каузалном клаузом у српскохрватском језику*. Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења 14/2. Београд: Међународни славистички центар, 21—34.

Милошевић, Ксенија (1986), *О једном синтаксичко-семантичком моделу сложених реченица са каузалном клаузом која се уводи везником ШТО*. Наш језик XXVII/1—2. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ, 67—72.

Milošević, Ksenija (1986a), *Jezički i vanjezički signali kauzalne zavisnosti između prostih rečenica u složenoj*. Književni jezik, XV/3—4. Sarajevo: „Veselin Masleša", 280—296.

Мразовић, Павица и Зора Вукадиновић (1990). *Граматика српскохрватског језика за странце*. Сремски Карловци — Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића — Добра вест.

Петровић, Владислава (1986). *Нетипичне поредбене и начинске реченице са везником „као што" (на примерима из језика Љубомира Недића)*. Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења 15/1. Београд: Међународни славистички центар, 115—123.

Петровић, Владислава (1990). *Глаголска фраза као лексикографски и граматички проблем*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIII. Нови Сад: Матица српска, 357—362.

Петровић, Владислава (1992). *Прилог класификацији допунских конструкција у српскохрватском језику*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXV/2. Нови Сад: Матица српска, 115—131.

Петровић, Владислава (1994). *Синтаксичке улоге именице „чињеница" у сложеној реченици*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVII. Нови Сад: Матица српска, 443—449.

Петровић, Владислава (1999). *Два вида сложеног синтаксичког односа: експликација и дескрипција*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLII. Нови Сад: Матица српска, 141—148.

Петровић, Владислава (1999а). *Алтернативност предлошког и беспредлошког објекта у српском језику*. Научни састанак слависта у Вукове дане 29/1. [Конкуренција језичких средстава у српском језику.] Београд: Међународни славистички центар, 113—121.

Петровић, Владислава (1999б). *Парадигматика предикатских израза типа 'време је'*. Научни састанак слависта у Вукове дане 28/2. [Граматичке категорије у српском језику.] Београд: Међународни славистички центар, 167—172.

Петровић, Владислава (2000). *О предлошком објекту у српском језику*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIII. Нови Сад: Матица српска, 437—445.

Петровић, Владислава и Коста Дудић (1989). *Речник глагола са допунама*. Нови Сад — Београд: Завод за уџбенике.

Пипер, Предраг (1982). *О типовима квантификатора у српскохрватском језику*. Научни састанак слависта у Вукове дане. Реферати и саопштења 11/2, Београд: Међународни славистички центар, 93—103.

Piper, Predrag (1983). *Zamenički prilozi. Gramatički status i semantički tipovi*. Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti.

Пипер, Предраг (1999). *Аналитички глаголски изрази и декомпоновани предикати типа „изразити захвалност"*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLII. Нови Сад: Матица српска, 37—44.

Prćić, Tvrtko (1997). *Semantika i pragmatika reči*. Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Radovanović, Milorad (1977a). *Imenica u funkciji kondenzatora (I)*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XX/1. Нови Сад: Матица српска, 63—144.

Radovanović, Milorad (1977б). *Imenica u funkciji kondenzatora (II)*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XX/2. Нови Сад: Матица српска, 81—160.

Радовановић, Милорад (1977в). *Декомпоновање предиката. (На примерима из српскохрватског језика)*. Јужнословенски филолог XXXIII. Београд: Институт за српскохрватски језик, 53—80.

Radovanović, Milorad (1986, 2003). *Sociolingvistika*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada — Dnevnik.

Radovanović, Milorad (1990). *Spisi iz sintakse i semantike*. Sremski Karlovci — Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića — Dobra vest.

Radovanović, Milorad (1990a). *Nominalizacija i negacija*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIII. Нови Сад: Матица српска, 407—416.

Radovanović, Milorad (2001). *On nominal and verbal style: cultures and languages in contact?* International Journal of the Sociology of Language 151 (= *Serbian Sociolinguistics*, eds. M. Radovanović and R. A. Major). Berlin — New York: Mouton de Gruyter, 41—48.

Радовановић, Милорад (2002). *Још о појави декомпоновања језичких јединица*. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLV/1—2. Нови Сад: Матица српска, 21—28.

Ракић, Станимир (1998). *О номинализацији и наслеђивању структуре аргумената*. Јужнословенски филолог LIV. Београд: Институт за српски језик САНУ, 15—33.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Београд: Српска академија наука и уметности — Институт за српски језик.

Reichl, Karl (1982). *Categorial Grammar and Word-Formation: The De-Adjectival Abstract Noun in English*. Tubingen: Niemeyer.

Simeon, Rikard (1969). *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. I—II*. Zagreb: Matica hrvatska.

Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић и Стеван Мицић (1989). *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Нови Сад — Београд: Завод за уџбенике.

Стевановић, Михаило (1989[5]). *Савремени српскохрватски језик. (Граматички системи и књижевнојезичка норма). I. Увод. Фонетика. Морфологија*. Београд: Научна књига.

Стевановић, Михаило (1989а[5]). *Савремени српскохрватски језик. (Граматички системи и књижевнојезичка норма). II. Синтакса*. Београд: Научна књига.

Суботић, Љиљана (1977—1978). *Значење и функција глаголских прилога у роману „Уста пуна земље" Бранимира Шћепановића*. Прилози проучавању језика 13—14. Нови Сад: Катедра за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 53—57.

Tanasić, Sreto (1982). *Pasivne konstrukcije sa trpnim pridjevom u srpskohrvatskom jeziku. Sintaksičko-semantička interpretacija*. Sarajevo: Radovi instituta za srpski jezik i književnost IX, 65—123.

Танасић, Срето (1995). *Декомпоновање глагола и структура просте реченице*. Јужнословенски филолог LI. Београд: Институт за српски језик САНУ, 157—166.

Танасић, Срето (1996). *Исказивање агенса уз девербативне именице*. Јужнословенски филолог LII. Београд: Институт за српски језик САНУ, 79—87.

Feleszko, Kazimierz (1981). *Српскохрватски прилошки партицији — неке карактеристике*. Научни састанак слависта у Вукове дане 7. Београд: Међународни славистички центар, 139—146.

Наташа Буђарски

ДЕАДЪЕКТИВНОЕ ИМЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ КАК СРЕДСТВО НОМИНАЛИЗАЦИИ (В ПУБЛИСТИЧЕСКОМ СТИЛЕ СЕРБСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА)

Р е з ю м е

Основная цель данной работы — показать главные синтактико-семантические характеристики деадъективного существительного, употребляемого в функции конденсатора содержания предложения в публистическом стиле сербского литературного языка. Установлено, что деадъективные существительные в данной сфере можно встретить во всех синтаксических функциях в предложении на поверхностном уровне и что оно обладает всеми обстоятельственными значениями, кроме значения места и следствия.

В семантической основе деадъективных существительных реконструируются структуры предложения, в которых появляются три различных типа сказуемого: а) структуры, сказуемое которых по своему составу представляет собой копулятивно-именное согласованное сказуемое типа **P = Cop + Lex (Lex = Adj)**, б) структуры с копулятивно-адверби-

альным несогласованным сказуемым **P = Cop + Lex (Lex = Adv)**, в) структуры с простым глагольным сказуемым, представленные в предложении на поверхностном уровне декомпонированным сказуемым типа **P = Cop/Semicop + NDeadj**.

С помощью употребления деадъективных существительных достигается высокая степень отвлеченности и интеллектуальности высказывания, прежде всего, благодаря их доминирующему использованию в функциях семантического дополнения, подлежащего и в качестве лексического ядра копулятивного сказуемого, когда они не конденсируют какой-нибудь специальный вид значения предложения, каковыми являются значения времени, намерения, причины, условия и т.п., а в предложении на поверхностном уровне лишь указывают на существование структур предложения в семантической основе высказывания, обладающих одной из трех приведенных функций предложения.

ПОСЛОВИЧКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА РЕЧЦОМ ’НЕГО/НО’

ЈЕЛЕНА ЈОВАНОВИЋ

UDC 811.163.41’367.635

Кратак садржај. У раду се разматра статички описни тип — тј. поредбене пословичке конструкције са речцом ’него/но’ — и утврђује се као симетрична формација којом се фотографски одсликава тематски садржај.

Кључне речи: пословичке конструкције, непредикативни, монопредикативни, речца *него, но.*

0. Уводне напомене

Поредбене конструкције изразито су многобројне да се могу сматрати[1] основним типом пословичких[2] структура. Међу њима опет је најчешћа и најупотребљивија форма са речцом ’као’, док се остале у поређењу с њом могу сматрати мање продуктивнима, или реткима. У овој структурној области и иначе карактеристичној по избору и наглашеној продуктивности појединих конструктивних модела — сигурно је најпродуктивнија форма са речцом ’него’(и ’но’).

1. Непредикативне форме

Минималнима ћемо сматрати непредикативне форме овога реда:

423. *Боље у гроб него бит’ роб*; 461. *Брже седло него коњ*; 462. *Бржи одовуд него одонуд*; 463. *Бржи од онуд него од овуд.*

1) (а) (1) Први наведени случај вероватно је редукована структура: ’боље у гроб’ делује као непредикативна подлога реченице која би у пуном саставу могла гласити: ’боље је у гроб отићи/пасти’ или сл. Према другом делу ’него бит(и) роб’ он стоји као поређена форма према поредбеној. Ознака поредбене функције јесте речца ’него’, која упућује и на неједнакост поређених величина: поређени садржај у неком правцу — овде по квалитету — премаша поредбени. Своју функцију ознаке неједнакости ’него’ остварује у вези са компаративом ’боље’. (2) Неједна-

[1] Овоме питању посвећен је један део ауторкине дисертације (у штампи): *Синтаксичке и стилистичке особине српских народних пословица (према грађи из Вукове збирке ’Српских народних пословица’).*

[2] Према извору: Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пословице и друге различне као и оне у обичај узете ријечи I*, Сабрана дела VI, Просвета, Београд 1965.

кост у значењу сегмената, и потчињеност поредбеног поређеном, наводе на помисао да је то основа за синтаксичку неравноправност: поредбени део се у лингвистици и назива ’компаративном допуном’. На то упућује и положај именице ’роб’ према инфинитиву, налазећи се у улози предикатива према скраћеном предикату (’него што је бити’). Али номинативни облик речи ’роб’ у оваквој конструкцији какву имамо забележену стоји пре као равноправан него као потчињен члан конструкције, па га тако морамо и схватити (као и иначе што поредбени део форме о којој расправљамо сматрамо синтаксички еквивалентним са поређеним, и за њега имамо термин ’екватив’, или ’еквативни комплетив’[3]).

(б) У другом се такође може, али и не мора претпоставити редукција као услов за настанак конструкције. Почетни сегмент наиме може се схватити као скраћена реченица са изосталим егзистенцијалним глаголом: ’брже је седло’. У поредбеном делу сем поредбене речце стоји именица ’коњ’ у номинативу. (1) И овде је видљива семантичка неравноправност, тј. потчињеност поредбеног члана према поређеном (исп. компаратив ’бржи’), али и синтаксичка равноправност с њим (изражена једнакошћу облика поређене и поредбене именице: ’седло — коњ’).

(в) У преостала два случаја поредбени део не садржи номинатив, па би се рекло да је синтаксички ипак потчињен поређеном, који додуше такође нема у свом саставу номинатив, али јасно упућује на њега у функцији неизјашњеног субјекта (’он’ или сл.). Ипак, поређење се не тиче само субјекта него и садржаја који се пореди, па је на то упућено адвербативним одредбама ’од овуд — од онуд’ (= одовуд — одонуд). Еквиваленција облика свакако одржава начело синтаксичке равноправности међу сегментима.

2) Синтаксичка структура овде не чини сасвим повољну основицу за образовање симетричне структуре.

(а) На једној страни је, наиме, обличка једнакост елемената поређене и поредбене полуструктуре, која знатно доприноси симетрији: ’гроб — роб’, ’седло — коњ’, ’одовуд — одонуд’.

(б) На другој је нпр. лексичко значење тих елемената, као ознака неједнакости међу сегментима сугерираног поредбеном речцом ’него’. Али ова речца не сугерира и диспаритет значења, већ само силазну скалу вредности, нпр. квалитета, интензитета, квантитета и сл. Лексеме међутим показују извесну некомпатибилност, чак и антонимност: ’гроб’ се семантички супротставља ’робу’, као у осетно мањој мери ’седло’ ’коњу’, а у осетно већој ’одовуд — одонуд’.

(в) Симетрична структура је свакако вид паралелизма: силазна скала вредности подсећа на градацију; а антонимијски однос међу лексемама — на контраст. Градација и контраст надрастају паралелизам, и у неку руку га неутрализују, потискујући га у позадину кад освоје терен у толикој мери да ово могу учинити.

3) Са гледишта паремиолошкога вредновања интересантна је само изрека: ’Брже седло него коњ’. Духовитим парадоксом карикирана је

[3] О томе се подробније расправља у *Српској синтакси I.*

слика када невешто или немарно везано седло пада коњу преко главе (кад се коњ нагло заустави или крене низбрдицом), наравно заједно са јахачем.

4) Сем управо анализиране, остале су форме римоване: 'Боље у **гроб** него бит' **роб**', 'Бржи **одовуд** него **одонуд**', 'Бржи **од овуд** него **од онуд**'. У првом случају рима је интенционална, а у друга два пре ће бити принудна. А у свим је конструкцијама подједнако слаба.

2. Монопредикативне форме

Главнину грађе за ову конструкцију чине монопредикативне форме.

1. Највише их је са супстантивним или сличним елементима у позицији поређеног и поредбеног члана. Висока бројност даје нам право да овај структурни модел сматрамо једним од најпродуктивнијих од свих које смо анализирали:[4]

238. *Ближа је кошуља него хаљина*; 327. *Боља је мршава погодба него претила правда*; 328. *Боља је размишљена него смишљена*; 329. *Боља је сложна инокоштина него несложна множина*; 330. *Боља је унча ума него сто бадања мозга*; 331. *Боља је штедња него и добра радња*; 337. *Боље злато и поиздерато / Него сребро заново коваго*; 366. *Боље је и шта него ништа*; 384. *Боље је поштење и у сиромаштву него богатство без поштења*; 391. *Боље је своје јаје него туђа кокош*; 392. *Боље је своје лијено него туђе чврсто*; 460. *Брже је његово магаре него другога ат*; 668. *Глава је скупља с језиком него без језика.*

1) (а) 'Ближа је кошуља', у првом наведеном примеру, образује реченицу у којој је субјекат 'кошуља', 'је' егзистенцијални глагол у функцији реченичне споне, а компаратив 'ближа' обавља функцију придевског предикатива. То је поређени сегмент глобалне структуре, а поредбени сем поредбене речце 'него' садржи још само именички номинатив

---

[4] Већину примера преносимо у фусноту јер нема потребе оптерећивати главни текст преко мере у којој је то оправдано за анализу: 310. *Боља је унча памети него сто литара снаге*; 322. *Боља је добра штедња него рђаво течење*; 323. *Боља је бобова слама него празне јасли*; 324. *Боља је и празна торба него враг у торби*; 325. *Боља је истрага него рђава натрага*; 326. *Боља је једна размишљена него стотина учињенијех*; 425. *Бољи аша него паша*; 427. *Бољи је гост него пријатељ*; 428. *Бољи је добар глас него златан пас*; 429. *Бољи је драм среће него сто ока памети*; 430. *Бољи је и мршав мир него дебео процес*; 431. *Бољи је црн колач него празна торба*; 432. *Бољи (је) Лука но сва Жупа*; 433. *Бољи је његов аша него мој паша*; 434. *Бољи је сврачак у руци него соко у планини*; 435. *Бољи је стар него букила*; 727. *Гора је одвала него повала*; 730. *Гори је женски језик него Турска сабља*; 759. *Грђи је невјерник него кривоклетник*; 1495. *Зло се даље чује него добро*; 2785. *Лаж се пређе прими него истина*; 1812. *Јача су двојица него сам Радојица*; 1814. *Јаче је ђело него бесједа*; 1865. *Језик горе може посјећи него мач*; 3139. *Наваћеник је гори него крвник*; 3464. *Нема ништа грђе него кад чоек превали свој ваган*; 4496. *Прије кадија из Стамбола него хоџа из Котора*; 4499. *Прије ће престати ријека тећи него калуђерска ћеса пресушити*; 4599. *Радије сам бити једну годину во него четири крава*; 5068. *Срећнији (си) него паметнији*; 5084. *Старија је Божија него царева*; 5716. *Ђења је код нас душа него литра лука*; Т. 65. *Код шалтора ваља да су дуже лажи него ноге*; Дод. 22. *Боља је добра инокоштина, но рђава задруга*; Дод. 23. *Боље је да си попрдљив неголи оговорљив*; Дод. 24. *Боље је каквагођ бабетина, него празна биљетина*; Дод. 25. *Боље је моје пучанство него твоје властеоство*; Дод. 26. *Бољи ти је добар строк него рђав свједок.*

'хаљина'. (1) И овде је видна семантичка потчињеност поредбеног дела у односу на поређени, што се испољава компаративом 'ближа'. (2) Али у синтаксичком погледу сегменти су равноправни. Номинативни облик 'хаљина' понаша се као субјекат редуковане реченице 'него што је хаљина', и тај би га статус стављао у неравноправну позицију. Али у облику у којем је пример забележен он као облик одржава равноправност према 'кошуља', остављајући утисак другог субјекта уз исти предикат.

(б) У другом и четвртом примеру односи су у темељу исти као у првом. Поређени део чини пуну реченицу у којој 'мршава погодба', одн. 'сложна инокоштина', има функцију субјекта са атрибутом, 'је' је реченична спона, а компаратив 'боља' придевски предикатив. Поредбени сегмент састоји се од поредбене речце и именичког номинатива са атрибутом 'претила правда', 'несложна множина'. Номинативи доминирају конструкцијом и остављају врло мало простора за сумњу у равноправност двају сегмената. Напротив: доприносе томе, а јасно буде и осећај симетричности структуре.

(в) У трећем: 'Боља је размишљена него смишљена' — у улози жижних чланова конструкције јављају се придеви 'размишљена — смишљена'. Све остало идентично је са односима у првом анализираном случају.

(г) У: 'Боља је унча ума него сто бадања мозга' — језгрени елементи сегмената јесу квантификацијске јединице — именица 'унча', и број 'сто' — обе са пратиоцима у облику генитива — једнине 'ума', и множине 'бадања (мозга)'. Ове околности донекле замагљују равноправност чланова конструкције, али се 'сто' и овде може сматрати потенцијалним другим субјектом управнога глагола, па према томе и равноправним елементом формације.

(г) У: 'Боље злато и поиздерато / Него сребро заново ковато' — видна је разлика у односу на конструкције са атрибуираним члановима, и она се састоји у томе што придеви имају статус предикатоидних, дакле експлоцираних атрибута.[5] Обим поредбене и поређене форме тиме је знатно увећан, а идентитетом облика наглашена је симетрија форми.

(д) По конструктивним својствима издваја се последњи пример: 'Глава је скупља с језиком него без језика'. Компаратив по изузетку није на почетку већ у унутрашњости конструкције, испред саме компарацијске форме: 'скупља + с језиком него без језика'. Упадљива је и разлика у облику поређене и поредбене лексеме: инструментал стоји према генитиву. Све то чини да ослаби осећај за симетрију форме, а порасте утисак контраста, иако овај није сугериран лескичким средствима (исп. поновљену лексему 'језик'). Ипак синтаксички диспаритет довољан је услов за то.

2) Поред осталог, и овде је врло лако запазити да лексичка постава сегмената, и то онај њен део који учествује у симетризацијском процесу, има често антонимијски карактер: 'кошуља — хаљина', 'мршава погодба — претила правда', 'сложна инокоштина — несложна множина', 'разми-

[5] О дислокацији и дислокативима в. *Српску синтаксу I*, 244.

шљена — смишљена', 'унча — сто бадања', 'злато — сребро'/'поиздерато — за ново ковато'. Негде је антонимност јаче, негде слабије видљива, али је свуда присутна — ако не у другом виду, онда као извесна разлика у тематском статусу денотата или сл.

3) Размотрићемо овом приликом и односе у интонацијској структури наших примера: 'Ближа је **кошуља** него **хаљина**', 'Боља је мршава **погодба** него претила **правда**', 'Боља је **размишљена** него **смишљена**', 'Боља је сложна **инокоштина** него несложна **множина**', 'Боља је унча[6] **ума** него сто бадања[7] **мозга**', 'Боља је **штедња** него и добра **радња**', 'Боље злато и **поиздерато** / Него сребро заново **ковато**', 'Боље је **и шта** него **ништа**', 'Боље је поштење и **у сиромаштву** него богатство **без поштења**', 'Боље је своје **јаје** него туђа **кокош**', 'Боље је своје **лијено** него туђе **чврсто**', 'Брже је његово **магаре** него другога **ат**'.

(а) Наша подвлачења упућују на доследну реализацију линеарног начела финалног акцента. Али односи реално нису свуда исти, већ има колебања.

(б) Нарочито је чврста таква слика интонацијских кретања тамо где је линеарно начело подржано синтаксичким, тј. тамо где на крају сегмената стоје синтаксички слабе, одн. потчињене форме ('Боља је унча **ума** него сто бадања **мозга**').

(в) Ослабљена је у неким случајевима у којима јој се синтаксичко начело противи. У конструкцији: 'Боља је мршава **погодба** него претила **правда**' — колебали смо се да ли да као носиоце главних акцената обележимо именске речи или придевске атрибуте (Исп.: 'Боља је **мршава** погодба него **претила** правда').

(г) У: 'Боља је унча **ума** него сто бадања **мозга**' — кад изближе размотримо пример, учини нам се да претеже акценат управне речи у сваком сегменту над зависном: 'Боља је **унча** ума него **сто бадања** мозга'.

4) Паремиолошка вредност наших формација у основи је типизирана, јер је у свима заступљено опште искуство, и у свима се углавном односи на квалификацијске моменте. Тиме постаје јасна њихова улога као упутстава о добру и злу, о лепом и ружном, о узвишеном и неприхватљивом итд. Едукативни смисао ван сваке је сумње. Али поред овако дефинисаних основних особености наших изрека јављају се и неке додатне, често одлучујуће за оцену њихове вредности као пословичких остварења, и као креација у којима се огледа народни дух као општа комплексна категорија — уметничка, морална, а и животна снага као таква.

(а) У конструкцији: 'Боља је размишљена него смишљена' — истиче творац величину људског ума и мудрога делања, насупрот несмотреној енергији.

(б) У: 'Брже је његово магаре него другога ат' — високо се уздиже поуздан радник и вредност његових остварења, насупрот непажљивом и неорганизованом поступању чак и са квалитетнијим средствима и сортнијим врстама иметка. Итд.

---

[6] Б. Клаић с. в.: „стара мјера за тежину; у римско доба 70 грама...".

[7] РМС с. в. (2—3): „дрвена каца"; „гомила, хрпа".

4) (а) Структурна симетрија омогућује успешнији еуфонизацијски поступак, па је у нашим примерима нешто приметнији удео римованих конструкција: 'Боља је мршава **погодба** него претила **правда**', 'Боља је **размишљена** него **смишљена**', 'Боља је сложна **инокоштина** него несложна **множина**', 'Боља је **штедња** него и добра **радња**', 'Боље је **и шта** него **ништа**'.

(б) Нарочито је добро успела рима у формацији: 'Боље **злато** и **поиздерато** / Него сребро заново **ковато**', пошто је подупрта другим видовима еуфонизације.

(в) Упечатљиво делује и: 'Боље је **поштење** и **у сиромаштву** него **богатство без поштења**'. Препознајемо укрштен распоред поновљених лексема, који увек делује освежавајуће, иако је као поступак врло прост, и рекло би се неинвентиван. Овде је заступљен само један поновљени пар, а други чине антоними, што је заиста новина у односу на досад анализирану грађу.

2. Прилазимо конструкцијама које се од претходних разликују само по облику поређеног компаратива. Уместо у облику придева, он је овде у виду прилошке речи. И овде је број примера добар показатељ продуктивности модела и типизираности формација:[8]

334. *Боље виде два ока него једно*; 338. *Боље зна тата и вилан него тата сам*; 339. *Боље је бити господар од поља него слуга у Нови*; 342. *Боље је Божић нужан него јужан*; 349. *Боље је да село пропадне него у селу обичај*; 363. *Боље је и рањен него убијен (бити)*; 369. *Боље је мало слијепа него премного лијепа*; 385. *Боље је празна вреће него враг у вреће*; 418. *Боље ти знаш стећи него ја трчећи*; 5622. *То може бити прије него Божић*; Дод. 1176. *Радија сам бити фурба него курва.*

1) (а) У извесном броју примера прилог је на своме месту, јер у својој реченици има статус адвербативне одредбе уз глагол у предикату: 'Боље виде два ока него једно', 'Боље зна тата и вилан[9] него тата сам', 'Боље је бити господар од поља него слуга у Нови' итд.

(б) Код других га је могуће оправдати редукцијом: 'Боље је мало слијепа него премного лијепа'. Секвенца 'боље је' има статус дела реченичне структуре у којој прилог функционише као предикатив. Други део је придев 'слијепа', чији статус у овим структурним околностима није сасвим јасан. Разјашњење односа могуће је преинаком прилога у придев: 'Боља је мало слијепа него премного лијепа'. Али видимо да је преинаком измењена суштина односа. Та структура боље подноси, или прецизније речено, тражи допуну у облику инфинитива, или презента и речце 'да': 'боље је бити' // 'боље је да будем/будеш/буде // да се буде'.

---

[8] Сувишне примере опет пресељавамо у фусноту: 352. *Боље је данас јаје него сјутра кокош*; 357. *Боље је знано с маном него незнано с фалом*; 361. *Боље је бити пијетао један дан него кокош мјесец*; 386. *Боље је при пута наопарна него земља смочана*; 419. *Боље (ти) је да те ћера Турчин са сабљом него Швабо с пелом*; 574. *Више ваља стар но букила*; 575. *Више виде очи него око*; 576. *Више виде четириока него два*; 577. *Више зна тата и вилан него тата сам*;!!! *Волиј сам да ми моја земља крв попије ного туђа.*

[9] Б. Клаић с. в. (1): „тал. (виллано) неотесанац; сељак; простак, дивљак".

(в) У трећима употреба прилога није ничим видљивим ни условљена ни оправдана: ’Боље је Божић нужан него јужан’, ’Боље је празна вреће него враг у врећи’. И овде је прилог у улози предикатива, али према њему стоји субјекат у облику именичког номинатива. Преиначење прилога могуће у придев: ’Бољи је Божић нужан него јужан’, ’Боља је празна вреће него враг у врећи’.

(г) Радо бисмо се сложили да је реч о грешци да није више пута поновљена. Нема изгледа ни свести нашу конструкцију на дијалекатска одступања у синтакси. Објашњење лежи на другој страни, и оно је врло карактеристично за тип облика, као и за правац наше дисакусије о њима. Наиме, типизација форми у наглашено продуктивним конструкцијама може прећи границе синтаксички оправданог начина уобличења форми. Нивелација негира синтаксичку логику, и у први план истиче оно што би Де Сосир назвао ’формама које даје обичај’, а што је у стилистици дефинисано као идиоматизацијски принцип структурног изоловања форми, односно њиховог ослобођења од граматичког узуса и подвођења под друге механизме изградње исказних форми.[10]

(д) Овде смо навели и конструкцију: ’Радија сам бити фурба[11] него курва’ — са необичним обликом предиката ’радија сам бити’ уместо ’радије бих била // ћу бити’ или сл.

2) Што се тиче наших примера као поредбених формација, оне се не разликују битније од осталих анализираних. Ипак се примећује прилична разноврсност у односима, па ћемо се ближе уверити у њихову природу.

(а) У првом примеру: ’Боље виде два ока него једно’ — поређени део се састоји од субјекатске форме у којој учествује број ’два’ са својом генитивском допуном ’ока’. Предикат је ’виде’, а ’боље’ рекли смо да има функцију адвербативне одредбе (за начин). Поредбени део састоји се од поредбене речце и номинатива ’једно’. Без обзира на неједнакост облика, јасно је да номинатив кореспондира са субјектом, и понаша се као његов еквивалент, и парњак у односу према предикату. Равноправност сегмената тиме је доказана, али није у потпуности разјашњен статус поредбеног номинатива: он упућује на постојање паралелног неизјашњеног предиката чији је он стварни субјекат: ’Боље виде два ока него што види једно (око)’.

(б) У другом: ’Боље зна тата и вилан него тата сам’ — поновљена лексема ’тата’ доприноси утиску високе симетрије међу сегментима. У поређеном делу и овде је на почетку компаратив ’боље’ у функцији адвербативне одредбе за начин. За њом следи предикат ’зна’, па субјекатска напоредна конструкција са везником ’тата и вилан’. Поредбени

---

[10] Подробније о идоматизацијским процесима в.: Р. Симић, *Општа стилистика*, 2. изд. НДСЈ, Београд 2002, 304 и д. Исп. и кратке напомене о томе у *Српској синтакси I*, 16—17.

[11] Нисмо нашли ову реч у речницима којима се служимо. Ако је исто што и ’фурда’, онда одговара РМС с. в. (2—3): „...кало, шкарт”: „фиг. презр. фукара, одрпанац, пропалица”.

део састоји се од поредбене речце 'него', именичког номинатива и његовог екслоцираног атрибута 'тата сам'.

(в) У трећем: 'Боље је бити господар од пољa него слугa у Нови', поређени сегмент састављен је од компаратива 'боље' у функцији предикатива, реченичне споне 'је бити' и субјекта 'господар' са падежним атрибутом 'од пољa'. Поредбени обухвата поредбену речцу, номинатив 'слугa' и падежни атрибут прилошког занчења 'у Нови' (= у Новом).

(г) У следећем по реду наведеном: 'Боље је Божић нужан него јужан' — почетна позиција опет припада компаративу 'боље' — по већ познатом начелу преобликовања у типизирану коснтрукцију он замењује придевски компаратив 'бољи', — а за овим долази егзистенцијални глагол па субјекат 'Божић' са екслоцираним атрибутом 'нужан'. У компаративном делу за речцом 'него' следи само екслоцирана атрибутска одредба 'јужан'. Еквиваленција двају атрибута доприноси симетричном утиску који оставља конструкција.

(д) У конструкцији: 'Боље је да село пропадне него у селу обичај' — поређени део је нешто компликованији, јер сем компаратива и његовога глаголског пратиоца 'боље је' у предикатском делу садржи и допуну у облику презента са везником 'да пропадне'. Поред тога имамо и субјекат 'село'. У поредбеном стоји такође именица у номинативу 'обичај', а поред ње и падежни атрибут 'у селу'. Као и обично, номинативи међу собом кореспондирају и осећају се као синтаксички еквиваленти, тј. као субјекти истога управног предиката. Но знамо да поредбени номинатив ипак сугерира и другу могућност анализе: да у његовој позадини стоји неизјашњени предикат поредбене реченице 'него у селу обичај да пропадне'. Поред синтаксичке еквипотенције, ово значи и симетрију глобалне структуре.

2) Са гледишта паремиолошког и овде се могу издвојити познате категорије изрека.

(а) Конструкције: 'Боље зна тата и вилан него тата сам', 'Боље ти знаш стећи[12] него ја трчећи', 'То може бити прије него Божић', 'Радија сам бити фурба него курва' — односе се на конкретна лица и догађаје, па су схватљиве као изреке којима се та факта вреднују према уобичајеним критеријима за дату средину.

(б) Форме: 'Боље је бити господар од пољa него слугa у Нови', 'Боље је Божић нужан него јужан', 'Боље је да село пропадне него у селу обичај' — такође су везане за конкретне ситуације, али имају нешто општији карактер, јер конкретно искуство уопштавају до категоријалног садржаја. Као такве свакако су употребљиве у едукативне сврхе, али не и у улози средстава виших духовних манифестација, познатих пословичким творевинама у правом смислу речи.

(в) Изреке: 'Боље виде два ока него једно', 'Боље је и рањен него убијен (бити)', 'Боље је мало слијепа него премного лијепа', 'Боље је празна вреће него враг у вреће' — односе се на опште појмовне садржа-

[12] Пословица је схватљива под претпоставком да је 'стећи' у ствари дијалекатска форма за 'стојећи'.

је. Неке од њих прекорачују мотиве који су условили њихов настанак и метафоричком транспозицијом преносе своју важност и на шири круг тематских садржаја.

(а) Прва помоћу ’два ока’ симболизује скупни напор као продуктивнији од индивидуалног.

(б) Друга уз помоћ придева ’рањен’ алудира на сваку прилику у којој се човек нађе под претњом уништења, а има изгледа да прође са малим губицима.

3) У неким примерима запажа се рима: ’Боље је Божић **нужан** него **јужан**’, ’Боље је мало **слијепа** него премного **лијепа**’.

3. У следећој групи имамо конструкције у којима поредбена форма корепсондира са зависним елементима поређене:

239. *Ближе сам гробу него дому*; 333. *Боље (би било) да сам родила клупко пређе (него њега)*; 347. *Боље је данас пет него сјутра шест*; 359. *Боље је икад него никад*; 370. *Боље је наврх лаза него надно лаза*; 421. *Боље ти је ноћас овсенице него сјутра поғаче*; 578. *Више је дана него година*; 579. *Више је дана него кобасица*; 580. *Више је јагњећих кожа на пазару него овчијих*; 581. *Више је људи помрло од јела и од пића него од глади и жеђе*; 611. *Волиј сам да ми газиш по гробу него по трбуху*; 613. *Волиј сам до ноћи него његове помоћи*; 617. *Волим данас печену шеву него сјутра кокош*; 621. *Волим себе него тебе*; 625. *Воли своје зло него туђе добро*; 1171. *Ће је боље вуку него у Раковцу?* 4564. *Пуница воли зета него сина*; Т. 82. *Лакше би сачувао капу муха, него женско.*

1) (а) У првом примеру: ’Ближе сам гробу него дому’ — није изјашњен субјекат. Поређени сегмент садржи егзистенцијални глагол и прилошки компаратив у функцији предикатива ’ближе сам’, као и адвербативну одредбу у дативу ’гробу’. У поредбеном сегменту садржан је такође датив са истим функционалним карактеристикама. Два датива доприносе симетризацији конструкције, али главнина поређене форме умањује то и има дејство десиметризатора.

(б) У другом: ’Боље (би било) да сам родила клупко пређе (него њега)’ — симетрија је потиснута сасвим у позадину, колико услед опсега елемената који у њој не учествују, толико и услед неравнотеже међу елементима који би требало да је граде. Први сегмент, наиме, састоји се од компаратива са егзистенцијалним глаголом ’боље би било’, али и допунске зависне клаузе ’да сам родила’ са објектом и његовим генитивским атрибутом ’клупко пређе’. Поредбени део чине само компаративна речца и акузатив ’њега’ са карактеристикама објекатске допуне. Два објекта могла би образовати симетричну форму да нису тако неједнаки по опсегу.

(в) У трећем: ’Боље је данас пет него сјутра шест’ — симетризацијски фактор такође је у позадини конструктивних односа, иако је подржан од већег броја елемената. У поређеном делу сем компаратива и егзистенцијалнога глагола заступљени су прилог ’данас’ у функцији временске одредбе и број ’пет’ као субјекат. У поредбеном делу стоје такође прилошка реч и број са истим функционалним својтвима као у пордбеном. Али вероватно је симетрија затамњена контртастом, који је истак-

нут у први план, и који је заснован на семантичким дистинкцијама истих речи које би ваљало да чине базу симетрије. Препознајемо према томе један од услова симетризације: а то је паралелизам како у облицима и функцијама чланова конструкције, тако и у њиховој семантичкој сагласности. Основу симетрије чини прост паралелизам, а контраст и градација умањују његово дејство.

(г) Приметни су по броју и конструктивним особинама примери: 'Волим данас печену шеву него сјутра кокош', 'Волим себе него тебе', 'Воли своје зло него туђе добро', 'Пуница воли зета него сина'. Прва упадљива карактеристика њихова јесте одсуство компаратива у поређеном сегменту. Друга: нешто од улоге компаратива преузео је глагол 'волети' у предикату, који увек има облик презента. Број примера упућује на изостанак компаратива у тим околностима као на типизацијску појаву, као и на продуктивност модела о којем је реч. Остале карактеристике ових примера сличне су као и иначе: у поређеном сегменту првог налазе се прилошка реч и ближи објекат са атрибутом 'данас печену шеву', а у поредбеном прилог и објекат без атрибута 'сјутра кокош'. Контраст и овде смета да симетрија дође до изражаја. У другом су 'себе' и 'тебе' ближи објекти, као и у потоњем, а у трећем поред објеката имамо и атрибуте 'своје зло — туђе добро'. Свуда је контраст ометајући фактор.

(д) Необичне су формације: 'Волиј сам да ми газиш по гробу него по трбуху', 'Волиј сам до ноћи него његове помоћи'. Необичан је управо компаратив 'волиј(и)', који не стоји према придевској већ према глаголској речи, и по свој прилици употребљава се искључиво у обртима какве анализирамо. Ако постоји икакво објашњење за ову чудну појаву, онда је оно једнако раније датом за неке друге компаративне конструкције. Наиме, као што мислимо да је изостанак компаратива дело типизацијског процеса, истим тиме је узрокована и компаративска трансформација глагола 'волети'.

2) У односу на премиолошку функцију наше се конструкције могу разврстати у две групе.

(а) У првој су изреке са конкретним садржајем које не прелазе праг исказа о том садржају: 'Ближе сам гробу него дому', 'Боље (би било) да сам родила клупко пређе (него њега)', 'Боље је данас пет него сјутра шест', 'Боље ти је ноћас овсенице него сјутра погаче', 'Волиј сам да ми газиш по гробу него по трбуху', 'Волиј сам до ноћи него његове помоћи', 'Волим данас печену шеву него сјутра кокош', 'Волим себе него тебе', 'Воли своје зло него туђе добро'. Посебну пажњу заслужује само прва, у којој су просторни односи узети за симболе старости и близине смрти.

(б) Ни у другој групи примера смисао изрека није далеко од практичног живота: 'Боље је икад него никад', 'Боље је наврх лаза[13] него надно лаза', 'Више је дана него година', 'Више је дана него кобасица', 'Више је јагњећих кожа на пазару него овчијих', 'Више је људи помрло

[13] РМС с. в.: „њива добивена крчењем шуме и паљењем лишћа и грања; шума посечена у ту сврху, лазина"; „узак пут, пролаз, отвор у огради".

од јела и од пића него од глади и жеђе', 'Ће је боље вуку него у Раковцу?', 'Пуница воли зета него сина', 'Лакше би сачувао капу муха, него женско'. Интересантне су форме са способношћу метафоричке транспозиције значења.

(ба) Такав је други пример: 'Боље је наврх лаза него надно лаза (договорити се)' — у којем 'лаз' не упућује само на место где се обавља посао, него симболички и на сваки подухват као такав — на чијем је почетку препоручљиво имати јасне представе о току и резултатима.

(бб) У два који следе за анализираним алудира се на дужину времена, и потребу да се паметно располаже временом, а и свим оним што се има.

(бв) Изрека: 'Више је јагњећих кожа на пазару него овчијих' — опомиње да смрт не гледа на време и доба, већ односи свој крвави данак без броја и реда.

3) (а) Утисак о нешто увећаном броју примера са римом него у ранијим поглављима ни овде није демантован: 'Ближе сам **гробу** него **дому**', 'Боље је данас **пет** него сјутра **шест**', 'Боље је наврх **лаза** него надно **лаза**', 'Волиј сам **до ноћи** него његове **помоћи**', 'Волим **себе** него **тебе**'. Ако су неке риме неуверљиве, друге принудне итд., али су треће врло успеле.

(б) Но да творац изреке није увек расположен да трага за римом, показује формација: 'Волиј сам да ми газиш по гробу него по трбуху'. Уместо рогобатног 'трбуха' на располагању је била експресивна лексема 'дроб', која би подигла гласовну вредност форме на висок ниво. Али се аутор одлучио за нееуфонизирану варијанту, вероватно просто не мислећи на овај проблем.

4. Приступамо конструкцијама у којима је употребљен инфинитив:

340. *Боље је бити и избијену него посве убијену*; 344. *Боље је вјеровати својим очима него туђим ријечима*; 346. *Боље је (гледати) из главице него из тамнице*; 355. *Боље је за годину волом него сто година кравом (бити)*; 360. *Боље је имати рђаву годину него рђаву сусједу*; 362. *Боље је и празну вређу под пазухом носити него враға у њој*; 364. *Боље је и рањену него (по све) убијену (бити)*; 368. *Боље је кукавицу у руци но сокола у планини (имати)*; 373. *Боље је на се него у се (метати)*; 377. *Боље је ништа не знати него којекако*; 379. *Боље је о свој астал и лощ него о туђ богат нож отирати*; 381. *Боље је поклизнути ногом него језиком*; 424. *Боље удно лаза него наврх лаза (договорити се)*; 572. *Више воли вјеровати очима него ушима*; 610. *Волиј сам брата за крвника него туђина за господара (имати)*; 1546. *Игла ће пробити прије младу кожу него стару*; 2801. *Лакше је чуваши овце него новце*; 4498. *Прије ће мати заборавити своје рођене него Бог своје створење*; 5900. *У рату је боље коња за непријатељски плот везати (него за свој)*; Т. 83. *Лакше је сачуваши зеца у гору, него жену у дому.*

1) По општим структурним особинама ови су примери слични онима из претходне тачке, а то значи да симетризацијски елементи имају зависни облик или сл.

(а) У првом наведеном случају: 'Боље је бити и избијену него посве убијену' — конструктивни односи сугерирају анализу по којој компара-

тив у првом сегменту ’боље’ има карактер субјекта, а датив ’избијену’ предикативне допуне. У другом делу поред поредбене речце заступљен је опет дативски облик са својим прилошким пратиоцем. Дативи знатно доприносе утиску симетризованости. Али диференцијални елементи, нарочито прилог ’посве’ — слабе тај утисак.

(б) У другом: ’Боље је (гледати) из главице него из тамнице’ — ’боље је’ се може сматрати састављеним од предикатива и реченичне споне, а инфинитив ’гледати’ у том случају је субјекат. Поредбену структуру чине облици генитива с предлогом у функцији прилошких одредаба.

(в) У трећем: ’Боље је вјеровати својим очима него туђим ријечима’ — анализа је такође уобичајена: ’боље’ има статус предикатива, а инфинитив ’вјеровати’ субјекта реченице. Поређеном сегменту припада још дативска допуна ’својим очима’, којој у поредбеном делу одговара еквивалентна форма ’туђим ријечима’. Доминација ових елемената конструкцијом знатно утиче на утисак симетризованости глобалне структуре, а умањује га донекле контраст међу лексемама.

(г) У конструкцији: ’Боље је имати рђаву годину него рђаву сусједу’ — у компарацијској структури учествују ближи објекти са својим атрибутима ’рђаву годину — рђаву сујседу’. Симетризацијски утисак је наглашен, а контраст међу лексемама слаб.

(д) У: ’Боље је и празну вређу под пазухом носити него врага у њој’ — осећај симетрије је слаб, а доста је наглашен контраст. Десиметризацијски делују други споредни елементи конструкције, који је донекле расипају и преобраћају у донекле дифузну наративну структуру.

(ђ) Конструкција: ’Боље је ништа не знати него којекако’ — делује сасвим асиметрично. Томе је узрок категоријална разлика између замениице ’ништа’, која има статус акузативног ближег објекта, и прилога ’којекако’ у функцији одредбе за начин.

2) Паремиолошка вредност наших конструкција необично је уједначена.

(а) Само у два случаја творац се (преко личне заменице или одговарајућег облика предиката) позива на конкретне чињенице: ’Више воли вјеровати очима него ушима’, ’Волиј сам брата за крвника него туђина за господара (имати)’.

(б) Сви остали имају општи смисао, али не прелазе праг свакодневних искуствених квалификатора едукативно интенционираних и усмерених на моралне категорије битне за понашање генерација: ’Боље је бити и избијену него посве убијену’, ’Боље је вјеровати својим очима него туђим ријечима’, ’Боље је за годину волом него сто година кравом (бити)’, ’Боље је имати рђаву годину него рђаву сусједу’, ’Боље је и празну вређу под пазухом носити него врага у њој’ итд.

3) Сразмерно је висок удео римованих формација: ’Боље је бити и **избијену** него посве **убијену**’, ’Боље је вјеровати својим **очима** него туђим **ријечима**’, ’Боље је за годину **волом** него сто година **кравом** (бити)’, ’Боље је имати рђаву **годину** него рђаву **сусједу**’, ’Боље је и **рањену** него (по све) **убијену** (бити)’, ’Боље је **на се** него **у се** (метати)’, ’Боље је поклизнути **ногом** него **језиком**’, ’Боље у дно **лаза** него наврх **лаза** (договорити

се)', 'Више воли вјеровати **очима** него **ушима**', 'Лакше је чувати **овце** него **новце**', 'Прије ће мати заборавити своје **рођене** него Бог своје **створење**', 'Лакше је сачувати зеца **у гору**, него жену **у дому**'.

5. Овим нисмо исцрпли грађу са инфинитивом, нити са типизираном монопредикативном структуром. Разгледаћемо још и следећу групу примера:[14]

335. *Боље га је на путу одријети него на дому похарати*; 343. *Боље је вјеровати него пробати*; 345. *Боље је врећу отрести него торбу начети*; 353. *Боље је дијелити него проситн*; 354. *Боље је доброга служити него рђаву заповиједати*; 356. *Боље је земљу продати него јој обичај изгубити*; 361. *Боље је и на најрђавијем коњу јахати него пјешице ићи*; 365. *Боље је и суха крушца појести него се напијако у смок хватати*; 371. *Боље је на мекињама добити него на злату штетовати*; 382. *Боље је попа везати него за њим потезати*; 383. *Боље је поштено умријети него срамотно живљети*; 388. *Боље је самоћовати него срамотовати*; 389. *Боље је са старим патити него с младим плакати*; 415. *Боље се с дужником нагодити него судом потезати*; 416. *Боље се с јунаком бити него с рђом љубити*; 417. *Боље се с чоеком побити него с рђом целивати*; 420. *Боље ти је изгубити главу / Него своју огр'јешити душу*; 422. *Боље ти се с чоеком убити но с рђом љубити*; 438. *Бољу ћеш чути него ћеш рећи*;

615. *Волим вјеровати него ићи те питати*; 623. *Волим у добро служити но у рђаво заповиједати*; 2978. *Лакше је вјеровати него ићи те питати*; 2799. *Лакше је камење уз брдо ваљати него с лудим разговарати*; 2800. *Лакше је стећи него сачуватн*; 2802. *Лакше се поштено намирити него срамотно потезати*; 3133. *Мучније је сачуватн него стећи*; 4165. *Очима више ваља вјеровати него ушима*; 4598. *Радије бих те убити него се посветити*; 5102. *Стиднније је украсти него питати*; Т. 6. *Боље је поштено сакрити, него рђаво приказати*; Необј. 5. *Боље је пјевати, него плакати*; Дод. 40. *Волиј би се осветити него ли посветити.*

1) Примере смо разврстали у две групе: у првој је упоришна реч прилошки компаратив 'боље', а у другој различите друге — углавном

---

[14] Услед преобимности материјала, његов део премештамо у фусноту: 372. *Боље је на путу десет пута умријети него код куће једанпут*; 374. *Боље је не обрећи него ријечне држати*; 375. *Боље је не почети него не дочети*; 376. *Боље је нетраво трпљети него нетраво чинити*; 380. *Боље је повиђети него виђети*; 390. *Боље је свашто јести него свашто говорити*; 394. *Боље је сите комарце трпљети него гладне напуштати*; 395. *Боље је с миром него с чиром*; 396. *Боље је у добра двориги него у зла годити*; 397. *Боље је с мудријем плакати него с лудим пјевати*; 398. *Боље је с мужем од гумна до гумна него (самој) од сина до сина*; 393. *Боље је своју цркву покрити него туђу*; 399. *Боље је с помоћу него са снагом (радити)*; 400. *Боље је умјети него имати*; 401. *Боље је у појату фукати но у полачу хукати*; 402. *Боље пити а зло бити / Но не пити а зло бити*; 403. *Боље се и задужити него наружити*; 404. *Боље се из даљега љубити него се из близа мрзити*; 405. *Боље се и на брани возити него пјешице ходити*; 406. *Боље се и од по пута вратити него рђавим (путем) до краја ићи*; 407. *Боље је један пут запакати но сто пута уздахнути*; 408. *Боље се и један пут заирљенити него сто пута блијеђети*; 409. *Боље се наврх винограда договорити него се надно њега користи*; 410. *Боље се надно њиве договорити него се на уврагинама каратн*; 411. *Боље се на уврагинама договарати него се насред њиве карати*; 412. *Боље се и повратити а имати него чекати а немати*; 413. *Боље се поштено скрити но срамотно приказати*; 414. *Боље се с бољим ружити но с грђим дружити*; 614. *Воли Куле на коцу чучати него зао ручак ручати*; 619. *Волим мастан капати/ Него гладан плакати*; 622. *Волим с мудрим плакати него с лудим пјевати.*

прилошки компаративи, али и глагол ’волети’, као и његов придевски компаратив. Свуда су употребљена два инфинитива, и свуда су они фактор компарације, и фактор симетризације структуре.

(а) У већем броју наведених примера: ’Боље је вјеровати него пробати’, ’Боље је дијелити него просити’, ’Боље је самоћновати него срамотовати’, ’Бољу ћеш чути него ћеш рећи’, ’Волим вјеровати него ићи те питати’, ’Лакше је стећи него сачувати’, ’Мучније је сачувати него стећи’, ’Стидније је украсти него питати’, ’Боље је пјевати, него плакати’, ’Волиј би се осветити него ли посветити’ — сучељени су сами инфинитиви. У свима је поредбени сегмент у постпозицији поређеног, и већина почиње компаративом.

(аа) Изузетак је конструкција са глаголом ’волети’: ’Волим вјеровати него ићи те питати’ — која нам је позната као жртва типизацијских преобликa. Поређени део садржи још инфинитив ’вјеровати’, а поредбени по изузетку два ’ићи те питати’. Низ инфинитива више сугерира отворену циклизирану структуру него затворену симетричну. И више градацијску него нивелирану са уравнотеженим односима између чланова.

(аб) Изузетак је и случај са компаративом ’волиј(и)’: ’Волиј би се осветити него ли посветити’ — са необично обликованим потенцијалом егзистенцијалнога глагола без радног придева (’би’ уместо ’био би’). Поредбена речца праћена је и упитном, свакако као појачивачем: ’него ли’. Појачање се тиче самог поређења, и истиче неједнакост вредности инфинитивних садржаја: далеко је важније ’осветити се’ него ’посветити’. У формалном смислу конструкција је симетрична, али у значењском је градацијски моменат у првом плану.

(ав) У неким даљим примерима конструкција је једнообразна: ’Боље је вјеровати него пробати’. На почетку је компаратив у функцији прилошког предикатива са егзистенцијалним глаголом као реченичном споном, а за овима у позицији субјекта долазе инфинитиви. Они чине симетричну структуру. Лексички они су хетеронимни, а доста често и у односу антонима: ’вјеровати — пробати’, ’дијелити — просити’, ’самоћновати — срамотовати’, ’чути — рећи’, ’стећи — сачувати’ итд. Предмет поређења увек је глаголска радња инфинитива. На аспект поређења упућује компаратив: по правилу је то начин (’боље’, ’лакше’, ’мучније’, ’стидније’). Али сваки пут се инсистира на односу радње и актера: ’Боље је за тебе, мене, свакога...’ итд.

(аг) У другим примерима компаратив обавља друкчије синтаксичке службе, нпр. објекатску: ’Бољу ћеш чути него ћеш рећи’. Предмет поређења није сама глаголска радња, већ оно с чим се у вези остварује.

(б) Инфинитиви су некад праћени глаголским детерминаторима разних врста и функција. При томе неки детерминатори обликом и функцијама испољавају тежњу ка симетрији, а други не.

(ба) Далеко претежу случајеви са симетричном организацијом, па их зато делимо опет у две скупине, и прво наводимо конструкције са адвербативном функцијом детерминатора: ’Боље је на мекињама добити него на злату штетовати’, ’Боље га је на путу одријети него на дому похарати’, ’Боље је поштено умријети него срамотно живљети’, ’Волим у

добро служити но у рђаво заповиједати', 'Лакше се поштено намирити него срамотно потезати', 'Боље је поштено сакрити, него рђаво приказати'. — У првом и другом од ових у функцији адвербативних одредаба имамо падежне облике локатива 'на путу — на дому', одн. 'на мекињама — на злату', са очигледним симетризацијским намерама аутора(уместо 'на дому' могло се употребити обичније 'код куће' или сл.). У осталима су употребљене прилошке речи: 'поштено — срамотно', 'добро — рђаво' итд. Са малим одступањима ('одријети — похарати') лексички састав поредбене форме је антонимски, што открива и намеру творца изреке да образује контраст.

(бб) Сада узимамо у разматрање конструкције са допунском функцијом детерминатора: 'Боље је врећу отрести него торбу начети', 'Боље је са старим патити него с младим плакати', 'Боље се с дужником нагодити него судом потезати', 'Боље се с јунаком бити него с рђом љубити', 'Боље се с чоеком побити него с рђом целивати', 'Боље ти је изгубити главу / Него своју огр'јешити душу', 'Боље ти се с чоеком убити но с рђом љубити', 'Очима више ваља вјеровати него ушима'. Ређе у тој функцији имамо акузативни ближи објекат 'врећу — торбу'; — а чешће даљи инструментални: 'са старим — с младим', 'с дужником — судом' итд.

(в) У асиметрично грађеним формацијама: 'Боље је доброга служити него рђаву заповиједати', 'Боље је земљу продати него јој обичај изгубити', 'Боље је и на најрђавијем коњу јахати него пјешице ићи', 'Боље је и суха крушца појести него се наопако у смок хватати', 'Боље је попа везати него за њим потезати', 'Лакше је камење уз брдо ваљати него с лудим разговарати' — имамо различите комбинације. Први пример садржи ближи акузативни 'доброга' према дативском даљем објекту 'рђаву'. У другом имамо пар ближих објеката 'земљу — обичај', али је други праћен посесивним дативом 'јој'. У трећем према падежном адвербативном стоји прилошки квалификатор глаголског садржаја по начину. Итд. Асиметрија јасно открива не само контрастну структуру, него и градацијски успон или пад интензитета нарације.

2) Паремиолошка вредност и овдашњих примера одговара просеку утврђеном за ову категорију конструкција.

(а) Код неких је видљива веза са конкретним искуственим чињеницама, која остаје чврста: 'Боље га је на путу одријети него на дому похарати', 'Боље је попа везати него за њим потезати', 'Боље ти је изгубити главу / Него своју огр'јешити душу', 'Боље ти се с чоеком убити но с рђом љубити', 'Бољу ћеш чути него ћеш рећи', 'Волим вјеровати него ићи те питати', 'Волим у добро служити но у рђаво заповиједати', 'Радије бих те убити него се посветити', 'Волије би се осветити него ли посветити'.

(аа) Каткада изрека својим смислом и интенцијама углавном остаје верна конкретном податку, не тежећи да га превазиђе. Тако у првом од ових примера осећамо звук договора око начина на који ће се некоме учинити неправда, или наплатити одмазда. У потоња два творац изреке

изражава сопствено расположење према некоме, или према врсти делања у датој прилици.

(аб) Други пут се примећује делимично прекорачење конкретног и залажење у сферу општих размишљања о сврсисходном понашању према њему (као нпр. у другом и трећем примеру).

(ав) Нарочито је битно скренути пажњу на пример: 'Бољу ћеш чути него ћеш рећи'. Расправа о конкретном догађају може се као целина схватити симболички, и примењивати у низу истоврсних ситуација.

(аг) Примери типа: 'Боље ти се с чоеком убити но с рђом љубити' и сл. — више су формално везани за конкретне чињенице (овде за саговорника), а стварно имају општи смисао.

(ба) Већина, међутим, односи се на тип понашања у вези са овом или оном вредношћу или категоријом ствари, а не на конкретне чињенице у конкретној ситуацији: 'Боље је вјеровати него пробати', 'Боље је вређу отрести него торбу начети', 'Боље је дијелити него просити', 'Боље је доброга служити него рђаву заповиједати', 'Боље је земљу продати него јој обичај изгубити' итд.

(бб) Међу њима су нарочито вредне оне које испољавају способност метафоричког трансфера са једне врсте факата на другу: 'Боље је и суха крушца појести него се наопако у смок хватати', 'Очима више ваља вјеровати него ушима' итд. 'Наопако се хватати у смок' не значи заправо само опомену против облапорности, него и против неопрезности и неодмерености у сваком подухвату. 'Очи' и 'уши' овде симболизују директно искуство, које је сигурно, и оно које је стечено вербалним каналима, с којим не треба бити сигуран.

3) (а) Као и обично, и овде смо приметили појаву риме: 'Боље је попа **везати** него за њим **потезати'**, 'Боље ти се с чоеком **убити** но с рђом **љубити**', 'Волиј би се **осветити** него ли **посветити**' итд.

(б) Карактеристично је, и за разумевање природе пословица врло значајно напоменути да конструкција са стихованом формом: 'Боље ти је изгубити главу / Него своју огр'јешити душу' — не показује склоност ка рими.

3. Полипредикативне форме

Преостале су нам полипредикативне конструкције ове врсте. Иако су сразмерно бројне, оне не показују већу структурну разноврсност, па ћемо их приказати заједно:[15]

348. *Боље је да питају: чија је ово невјеста, него: чија је ово ђевојка*; 350. *Боље је да те други фали (него да се сам фалиш)*; 351. *Боље је да те змија уједне него да те Марчано сунце огрије*; 570. *Више би побио него би*

[15] Део грађе који није интересантан за анализу преместићемо и сада у фусноту: 336. *Боље је да те смрт пријека дигне / Него суза сиромашка стигне*; 367. *Боље је једно држ' него сто узми*; 387. *Боље је рећи: не ћу, но: сад ћу*; 571. *Више буче него уче*; 573. *Више ваља један ваљан него слаби да је златан*; 582. *Више ума замисли него море понесе*; 616. *Волим да ми завиде него да ме жале*; Дод. *Више ваља један држ' то него сто пиља*; Дод. 36. *Више луд пожели него гора листа носи.*

бискуп благословио; 618. *Волим ја постити (понеђељник) за њега него он за мене да посте*; 620. *Волим рећи: не ћу, него вас дан: кец! кец!* 3012. *Милије ми је то него да ми се крава отелила*; 2235. *Ко више заложи но може прождријети, удавиће се*; 4492. *Прође но ми речеш, гледај како ће ти изаћи*; 4494. *Прије био лијек него ти запитао!* 5223. *Тако ми Бог не дао више једа него ми је на глави длака!* 5587. *Ти ћеш боље испећи него ћу ја рећи*; Дод. 37. *Више се мотри на то, како поп живи, него, како учи.*

1) (а) У конструкцијама као: 'Боље је да питају: чија је ово невјеста, него: чија је ово ђевојка', 'Волим рећи: не ћу, него вас дан: кец! кец!' — заступљене су тзв. дијалошке форме. Важно је напоменути да костур базне структуре чини заправо монопредикативна форма: 'Боље је да питају..., него...', 'Волим рећи..., него вас дан...!'. (1) Прелазни глагол говорења 'питати', у првом случају, захтева, и добија допуну у облику самосталне исказне форме 'Чија је ово невјеста' (Начин интерпункције примера није предмет наших анализа). Поредбени део, иако глагол није изјашњен, подразумева његово постојање, а садржи исту врсту његове допуне: 'Чија је ово ђевојка'. Базична конструкција је, према томе, биклаузална, али је редукцијом сведена на монопредикативну. Потпуна је формација допуњена двема аутономним исказним формама такође предикативне структуре, тако да је целина у основи састављена од четири реченице, а редукцијом сувишног материјала сведена на три. (2) Сличан је и други пример, али није идентичан са првим. Базична форма такође је монопредикативна, али са јасним симптомима редукције у поредбеном делу: тамо је заступљена адвербативна одредба 'вас дан', која упућује на изостављени предикат 'чинити' или сл. У ту схему укључене су допунске форме, од којих прва има облик самосталног исказа реченичних својстава 'не ћу', а друга удвојеног, али нереченичног 'Кец! Кец!'. (3) Допунски елементи учествују у поређењу индиректно, уклапањем у основну структурну схему.

(б) Конструкције: 'Боље је да те други фали (него да се сам фалиш)', 'Боље је да те змија упечне него да те Марчано сунце огрије' — допуштају анализу по типу који смо у претходном параграфу применили. Дакле, издвојива је базична структура 'Боље је... него...' позната нам из ранијих анализа, иако је нисмо посматрали као структурну схему у коју се уклапа додатни материјал, већ просто као поредбени структурни модел. У ту схему уклопљене су, као допуне, не више самостални искази, већ синтаксички прилагођене зависне реченице 'да те други фали — да се сам фалиш', одн. 'да те змија упечне — да те Марчано сунце огрије'. Трочланост структуре и овде је објашњива као резултат трансформације четворочлане.

(в) Форме: 'Волим ја постити (понеђељник) за њега него он за мене да посте', 'Милије ми је то него да ми се крава отелила', 'Више се мотри на то, како поп живи, него, како учи' — дозвољавају исти тип анализе као и претходне. (1) У првој, ако подразумевамо постојање компаратива ('више', исп. о томе нешто раније спроведене анализе), онда са њим успостављамо основну структурну схему конструкције '(Ја више) волим... него...', у коју је у позицији поређеног члана уклопљен инфи-

нитив ’постити’ с пратиоцима ’(понеђељник) за њега’, а у поредбеном презент са везником ’(он) да пости’, опет са пратњом ’за мене’. (2) У другом основна схема је ’Милије (ми) је... него...’. Допунски елемент у поређеном делу је субјекат ’то’, а у поредбеном презент са везником и пратиоцима ’да (ми) се крава отелила’. (3) У трећем схематски део је ’Више се мотри... него...’. Поређени додатак је допуна у облику акузатива и предлога ’на то’, са пратећом реченицом ’како поп живи’, а поредбени ’како ко учи’. Сем у последњем случају (’како живи — како учи’), нема јачих трагова симетризације.

(г) Ако се и даље: ’Више би побио него би бискуп благословио’, ’Ко више заложи но може прождријети, удавиће се’, ’Прије но ми речеш, гледај како ће ти изаћи’, ’Прије био лијек него ти запитао!’, ’Тако ми Бог не дао више једа него ми је на глави длака!’, ’Ти ћеш боље испећи него ћу ја рећи’ — питамо за поредбену структурну схему, њу у даљим нашим примерима заправо чине компаратив и компаративна речца ’више... него’, ’прије... него’, ’боље... него’ итд. Додатни делови извештавају о предмету компарације итд.

2) Све наше конструкције везане су за конкретне искуствене чињенице и служе њиховој интерпретацији. Али се у томе ипак запажају извесне нијансе међу појединим типовима примера.

(а) У изрекама: ’Више би побио него би бискуп благословио’, ’Волим рећи: не ћу, него вас дан: кец! кец!’, ’Милије ми је то него да ми се крава отелила’, ’Прије но ми речеш, гледај како ће ти изаћи’, ’Прије био лијек него ти запитао!’, ’Тако ми Бог не дао више једа него ми је на глави длака!’, ’Ти ћеш боље испећи него ћу ја рећи’ — запажа се јака веза са ситуацијом у којој су настале.

(б) У другима пак: ’Боље је да питају: чија је ово невјеста, него: чија је ово ђевојка’, ’Боље је да те други фали (него да се сам фалиш)’, ’Боље је да те змија упечне него да те Марчано сунце огрије’, ’Волим ја постити (понеђељник) за њега него он за мене да пости’, ’Ко више заложи но може прождријети, удавиће се’, ’Више се мотри на то, како поп живи, него, како учи’ — нешто су јачи симптоми уопштавања, ако не у другим правцима, онда бар у томе што вреде за низ истоврсних ситуација.

3) (а) У неким се конструкцијама осећа тежња ка рими: ’Више би **побио** него би бискуп **благословио**’, ’Ти ћеш боље **испећи** него ћу ја **рећи**’.

(б) Али је у другима видљива несклоност према симетричној организацији и постављању паронима или поновљених лексема на одговарајућа места: ’Прије био лијек него ти запитао!’, ’Тако ми Бог не дао више једа него ми је на глави длака!’. — У првом случају могло се рећи ’прије лијек био’, и онда би била успостављена извесна еуфонијска кореспонденција са ’запитао’. У другом је уместо ’једа’ могло бити употребљено ’јада’.

(в) Конструкције: ’Ко више заложи но може прождријети, удавиће се’, ’Више се мотри на то, како поп живи, него, како учи’ — имају поредбену структуру укључену у шири синтаксички контекст, у којем се губи могућност симетризације и истицања статике описа над динамиком нарације: форме имају доста јасно изражен наративни карактер.

4. Закључак

Статички описни тип — као поредбена пословичка конструкција са речцом ’него/но’ — којим се фотографски одсликава тематски садржај најуспешније је реализован у виду симетричне формације. Симетрија је могућа и као вид узајамног одсликавања елемената у односу на неку заједничку осу. А та оса је видљива и делотворна само у чврсто изграђеној јединственој фоми, чији се чланови држе у заједници деловањем јаке лингвистичке силе. Поредбена синтаксичка организација, може се закључити, основна је паремиолошка форма.

Београд

Jelena Jovanović

PROVERBIAL STRUCTURES WITH THE PARTICLE ’THAN/BUT’

S u m m a r y

Comparative proverbial structures with the particle ’than / but’ make static descriptive type reflecting photographically the thematic contents. Organized in symmetrical formations they enable mutual elements reflection and unique form firmly built.

О АКЦЕНТУ И ДУЖИНИ ИМЕНИЧКИХ СЛОЖЕНИЦА

СТАНИМИР РАКИЋ

UDC 811.163.41'342.8

Кратак садржај. Аутор анализира корпус именичких сложеница ексципираних из речника Деановића и Јернеја (1989) и утврђује неколико основних акценатских образаца. Посебан значај има правило краћења друге компоненте (КДК), које се може схватити и као услов морфемске структуре, јер обезбеђује прозодијску различитост именичких сложеница од изведених и простих именица. Акценат на првом слогу носе углавном сраслице типа придев + именица или ткз. императивне сложенице у којима се друга компонента клитизује. За именичке сложенице које се изводе помоћу тзв. нултог суфикса важе иста акценатска правила.

Кључне речи: акценат, број слогова, дужина вокала, прва/друга компонента, акценат компоненти, клитизација.

1. *О појму сложеница и предмету истраживања*

У литератури се сложеница обично дефинише као реч настала слагањем основа двеју или више речи (Бабић 1986: 30). Посебан проблем представљају тзв. спојни вокали или спојници — да ли се и они морају поменути у дефиницији сложеница? Бабић (1986: 30) решава тај проблем што спојник третира као „додатак основе којим се она оспособљује за слагање". Прва компонета се у сложеницама, сматра Бабић, јавља у аломорфном лику. Тада би *брато* у *братоубо̀јство*, *југо* у *југои̇сток*, *куће* у *кућевласник* били редом аломорфи морфема *брат, југ* и *кућа* иако је јасно да се могу раставити на *брат-о, југ-о* и *кућ-е*. Како се генерално претпоставља да се аломорфи не могу растављати на простије морфеме, Бабићево решење не може се прихватити. Тако нпр. у *јуначе, јунач* је аломорф од *јунак*, али се даље не може растављати, а *-е* је посебан морфем-ознака вок. јд. Супротно становиште заузима Барић (1980: 25) која сматра да је везни вокал морфема, али нема лексичко значење, већ граматичко, и то „значење спајања". Појам „чисте сложенице" онда се може схватити као ознака оних сложеница које се састоје само из две лексичке морфеме и везне морфеме. Оваква дефиниција је довољно широка јер обухвата и речи и основе које Клајн (2002: 22) предлаже за елементе дефиниције сложеница јер су и речи и основе лексички морфеми.

У наш преглед акцената именичких сложеница ми укључујемо и сложенице које се изводе ткз. нултим суфиксима јер њихово значење такође одређено са два лексичка морфема, а нулти суфикс само одређује

род, тј. парадигму промене по којој се сложена именица мења. Поред овог теоријског разлога, на укључивање сложено-суфиксалне творбе нултим суфиксом утицала је и немогућност утврђивања утицаја нултог суфикса на акценат сложеница јер основе не постоје као независне речи. Једини начин испитивања акцената таквих сложеница јесте њихово поређење са сложеницама сличне структуре. Било да се претпоставља додавање нултих суфикса или не, у анализи акцента сложеница стварно су сегментно дати само два лекичка елемента и још, у највећем броју случајева, везни морфем.[1]

2. *О акценту сложеница*

У постојећој литератури врло мало се може наћи о акценту и дужини у именичким сложеницама. Тако Бабић (1986: 320) за акценат именичких сложеница каже да је „врло различит тако да је тешко извести потребна уопћавања", а Клајн (2002) уопште не бележи акценат сложеница образложујући то знатним раскораком између постојеће норме и „данашњег градског говора". Ранија генерација наших граматичара сматрала је да за сложенице важе иста правила као и за остале речи[2] и посебно се противила силазним акцентима на другој компоненти сложеница (Стевановић 1981, Пецо 1971). Ови граматичари су запажали да у Вуковом Рјечнику има сложеница са силазним акцентом на другој компоненти, али су тврдили да таквих речи има мало. Тако Стевановић каже: „Иако је Ђ. Даничић дао систематику наших акцената управо према материјалу из Вукова Рјечника, нити је он сам могао, нити ико други може на основу само неколико речи изграђивати нешто посебно и другачије од онога што је дато као систем на основу... 47427 речи, колико садржи цео Вуков Рјечник" (стр. 164). Овај аргументат Стевановића неосновано претпоставља да за сложенице важе иста ограничења као и за речи другачије морфолошке структуре. У Вуковом Рјечнику као и у *Српским акценатима* Даничића има мало чистих сложеница тако да су могућа уопштавања на тој основи нужно несигурна.[3] Тачнија изгледа оцена Марковића који је уочио да се акценат сложеница често разликује од акцента који очекујемо код простих речи. Код сложеница се „јавља специ-

---

[1] У Ракић (1999) доказивали смо да је исправније користити термин конверзија него нулти суфикс јер се у суштини ради о једном специфичном поступку творбе којим се одређује парадигма промене створене именице. У овом прилогу користимо ипак термин који је одомаћен у нашој литератуери сматрајући да нису битне речи уколико се мисли на исте ствари. Приметимо да је и сам термин сложено-суфиксалне творбе нултим суфиксом донекле споран јер се нулти суфикс нормално дефинише као суфикс који се додаје на неку постојећу лексичку јединицу, а у сложено-суфиксалној творби тај услов обично није испуњен (в. такође белешку 12).

[2] Стевановић (1957) је запажао само посебност акцента тзв. императивних сложеница.

[3] Даничић класификује речи само према броју слогова без обзира на морфолошку структуру тако да *сто́кућанин* и *Цѐтињанин* долазе у исту групу. Корпус који он анализира садржи много више примера сложених изведеница и сложено-суфиксалне творбе него чистих сложеница.

фична појава да померање силазног акцента није извршено како бисмо очекивали по законима наше акцентуације, иако су се два акцента засебне ријечи свела на један и сложен израз се осећа као једна ријеч, нпр. *п̄ољоп̄рѝвреда, самоу̏п̄рава, куп̄оп̄рѐдаја, п̄римоп̄рѐдаја, п̄рвобрѐт̄учед* и сл. (уместо *п̄ољѐп̄ривреда, самѐуп̄рава*, итд.) (Марковић 1970: 118).

У овом прилогу ми бележимо акценте сложеница према *Хрват̄ско или срп̄ско-т̄алијанском рјечнику* Деановића и Јернеја (1989, даље ДЈ), а у појединим примерима, који су посебно „сумњиви" користимо *Речник срп̄скохрват̄ског̄ књижевног̄ језика* (1967—1976, даље РМ) и *Срп̄скохрват̄ско-енг̄лески речник* Бенсона (1993, даље МБ), а и Бабићеву монографију о творби речи. Углавном бележимо акценте који су дати у речницима, а само у појединим случајевима вршимо корекције када речнички акценти увелико одступају од савременог изговора. У примерима у којима РМ бележи акценатске дублете типа *носѐрог̄* и *нѐсорōг̄* дајемо редовно предност другом јер у савременом језику тај акценат увелико преовлађује (в. такође Бабић 1986: 299).

Обично се сматра да именичке сложенице могу бити састављене од следећих компоненти: именица + именица, придев + именица, заменица + именица, глагол + именица, број + именица и прилог + именица, а као веза се може јавити везни вокал или морфем (Бабић 1986, Клајн 2002). У наше истраживање ми укључујемо и сложенице изведене нултим суфиксима јер сматрамо да су за расподелу акцента одлучујуће морфеме које су сегментно изражене. При томе ми термин „нулти суфикс" штедљиво користимо само када то изгледа неопходно. Бабић и Клајн допуштају примену нултог суфикса и у случајевима када то не изгледа апсолутно неопходно, тј. и у примерима када постоје одговарајуће именице као друге компоненте. Тако нпр. у сложеницама *вѐдоскōк, брѐдолōм, вѐдоп̄ад, рѝболōв, дрѐворēз* друге компоненте се могу схватити као именице добијене конверзијом глаголских основа или, ако се то некоме више свиђа, применом нултог суфикса. Сматрамо да је тај поступак исправнији јер се тачно може рећи шта се у шта конвертује, тј. изводи нултим суфиксом. Структура наведених сложеница дакле, била би именица + именица, где је друга компонента именица настала конверзијом глаголске основе, тј. извођењем нултим суфиксом, а слично би се могло тврдити и за сложенице типа *зимѐмора*.[4] С друге стране, у наше истраживање укључујемо и тзв. императивне сложенице за које се може претпоставити да се изводе нултим суфиксом јер се глаголска фраза (нпр. *сецикеса*) конвертује у именицу (в. Барић 1980: 29, Ракић 2001в). Други тип сложеница с нултим суфиксом које су предмет наше анализе јесу сложенице типа именица + глаголска основа (нпр. *крволок, ват̄ромет̄*).

Наше истраживање показује да именичке сложенице чија је друга компонента морфолошки проста, а то су обично једносложне или двосложне речи, имају у великој већини случајева један од следећа два акценатска обрасца: (1а) краткосилазни акценат на почетном слогу и ду-

[4] Именица *дѐнг̄уба*, коју Клајн (2002) такође наводи као пример сложено-суфиксалне творбе, стварно је изведеница од глагола *дѐнг̄убит̄и*. То је пример сложеног извођења (в. Ракић 1999б).

жину на крајњем слогу, (б) узлазни акценат на везном вокалу и кратак крајњи слог основе.

Именице с вишесложном другом компонентом већином носе акценат друге компоненте, а спорадично могу имати и друге акценте. Пада у очи околност да је у знатном броју именичких сложеница у којима узлазни акценат пада на везни вокал наредни слог кратак. Ово се поклапа са неким другим запажањима о краткоћи вокала у слогу који следи после узлазног акцента. Тако смо у Ракић (1998) утврдили краткоћу других компоненти у придевским сложеницама типа придев + именица:

(2) бјелòбрад, бјелòдан, црнòреп, жутòкљун, витòрог, голòгуз, дугòбрк, итд.

Приметимо да придевске сложенице типа именица + именица (нпр. *буђòлик, банддо̄лав, свилдрун, сребрдкос, срцòлик, човјекòлик, змијòлик, цвје-тӣòлик, јајòлик*, в. Клајн 2002) крате друге компоненте као и именице у (2). Ови придеви се не разликују у погледу акцента од придевских сложеница (2) јер именице у првим компонентама имају придевску функцију.

Слично томе, краткоћа слогова који следе после узлазног акцента потврђена је и у девербалних именица које се изводе конверзијом префигираних глагола:

(3) дора́дити — дòрада, иска́зати — ѝсказ, набо́рати — на́бор, напла́тити — нàплата, одсту́пати — òдступ, отку́пити — òткуп, прира́сти — прѝраст, сази́вати — са́зив, итд. (в. Ракић 1999а).

За (2) и (3) је заједничко да се крате први слогови других компонената сложених речи. Наше истраживање нам сада пружа могућност да проверимо да ли можда не важи и неко општије правило о крађењу других компоненти сложеница које носе узлазне акценте на претходном слогу. Уколико такво једно правило постоји, то би био још један пример „завере правила", појаве да различита правила наизглед сарађују у настанку сличних или истих резултата (Kenstowicz и Kisseberth 1979). Ово правило крађења друге компоненте (КДК), чије постојање тек треба утврдити, могло би се формулисати на следећи начин:

(4) Дуги слогови друге компоненте именичких сложеница крате се иза морфемске границе и узлазног акцента на претходном слогу.

Правило крађења друге компоненте (КДК) разликује се од појаве губљења дужина које има претежно дијахрони карактер јер се тиче различитих врста речи у којима се на неједнак начин остварује. Ивић (1965) је посебно запазио да се дужине боље чувају иза узлазних акцената него иза силазних, што показује да је губљење дужина појава сасвим различите врсте. У појединим примерима може свакако појава губљења дужина замаглити неке контрасте речи са узлазним и силазним акцентима, што свакако отежава наше испитивање. Поставља се, наравно, питање какав је смисао и улога једног таквог правила у акценатском систему. Изгледа да крађење дужина иза узлазних акцената на сличан начин прозодијски

означава неке врсте именичких и придевских сложеница, као и именице у чије извођење је укључена префиксација (примери 3). Краћењем дужина иза узлазних акцената спречава се алтернација акцента типа *ју̀на̄к — јуна́ка*, која се иначе редовно примењује на моноформне речи и речи изведене суфиксима када иза узлазног акцента стоји дужина (в. Ракић 1991, 1995). У речима које се изводе слагањем та алтернација се проводи једино у случају када је то случај и са другом компонентом као независном речју (нпр. *минобàца̄ч, рачуноп̄олàг̄а̄ч*).

3. *Именичке сложенице т̄ип̄а именица + именица са п̄рост̄ом друг̄ом комп̄онент̄ом*

За чисте именичке сложенице Бабић каже да их нема много јер су обичније творенице сложено-суфиксалном творбом и извођењем. У ДЈ бележимо прво примере именичких сложеница типа именица + именица, а особиту пажњу посвећујемо околности да ли је друга компонента као независна реч садржи дуг слог. У овом одељку из речника Деановића и Јернеја бележимо примере именичких сложеница у којима је друга компонента морфолошки проста. У (5а) су сложенице са силазним акцентом на почетном слогу и са дужином на другој компоненти.

(5а) вѝдокрӯг, вѝногра̄д, Вѝнодо̄л, вѝсора̄ван, глȁсовӣр, гȍроцвēт, дјѐлокруг, др̏ворēд, зѝмолист, ѝменда̄н, кȍловоз, кȍловра̄т, кȍлодво̄р, крȁјолик,[5] лѝполӣст, мѝгорēп, нȍсоро̄г,[6] плȍдорēд, пȁробро̄д, рȍдосло̄в, рȕнолӣст, слȁволӯк, Цȁригра̄д;

(б) брȁтучед, волȍпаша, водȍмеђа, вукȍдлак, домàзет, Дринȍпоље, дувàнкеса, златȍутва, козȍпаша, крȁјобраз, кȕћегазда, пелѐнгаће, слузȍкожа, чувàркућа;

(в) Бањалу́ка, бабаро́га, бубама́ра, богочȍвјек,[7] гркокàтолик, римокàтолик, Југослȍвēн, југоза́пад, југоисток.

У (5а) сложенице су именице чије су друге компоненте готово све једносложне и носе дужину,[8] а на почетном слогу је силазни акценат. У сложеници *дјѐлокруг̄* у питању је вероватно поменуто губљење дужина јер речници РМ и МБ бележе облик *дѐлокрӯг*. Примери (5а) показују да сложенице с дужином на крају основе претежно добијају силазни акценат на почетном слогу.

Примери (5б) илуструју супротни акценатски образац. У (5б) друге компоненте имају кратак вокал основе, а акценат је краткоузлазни на везном вокалу који и очекујемо на основу правила СА (в. Ракић 1995). Као изузетак морамо рачунати сложеницу *крȁјобраз* која носи силазни акценат на првом слогу.[9] Као даље изузетке можемо навести сложенице *кȕћег̄азда* и *брȁт̄учед* јер су основе других компонента кратке, а акценти силазни на првом слогу, али се ти примери могу објаснити као сраслице

[5] ДЈ бележи узлазни акценат *крàјолик* што се чини погрешно. У Бабићу (1986: 321) налазимо нормално *крȁјолик* што и бележимо.

[6] РМ бележи и *нȍсоро̄г* и *нȍсоро̄г*. Други акценат, међутим, увелико преовлађује.

[7] У РМ и МБ је акценат *бог̄ȍчовјек*, али се такав акценат не чује у говору.

[8] Двосложна је друга компонента једино у *вѝсора̄ван*, али само у ном. јд.

[9] Та сложеница је кованица, која се користи само у хрватској варијанти језика.

на које се не примењује правилно СА (в. Ракић 1995, а такође и Клајн 2002: 42). Приметимо да су и сложеница *кра̏јобраз* слична сраслицама по изостанку везног вокала. Док су у (5а) готово све именице м. рода, у (5б) је знатан број њих ж. рода.

У (5б) нисмо убројали именице *ӣорȍсӣас, крсӣȍкљун* и *козȍроӣ* (в. Клајн 2002: 42), у којих друга компонента као независна реч носи дужину, јер претпостављамо да се те сложенице добијају конверзијом придева истога облика који, иако незабележени, врло су вероватни јер друге компоненте наведених сложеница означавају делове тела (в. Ракић 1998, Клајн 2002: 98).[10] Одговарајуће именице су, дакле, изведене конверзијом, или, како неки више воле да кажу, нултим суфиксом, па не спадају у чисте сложенице. У РМ су забележени дублети *ӣȍросӣāс* и *кȍзорōӣ*, који носе карактеристичне именичке дужине у крајњем слогу основе (в. Ракић 2001а).

Као одступања од правилности уочене у (5) се могу забележити и сложенице *боӣȍмāјка, ӣенерȁлш̱ӣāб* и *пȁромлин*. *Генерȁлш̱ӣāб* је реч страног порекла чија структура не мора бити јасна изворним говорницима,[11] а као прави контрапримери остају сложеница *боӣȍмāјка*, која носи дужину у другој компоненти и сложеница *пȁромлин*, у којој је вокал друге компонете кратак.

У (5а, б) друге компоненте су у великој већини именице чије су основе мономорфне и једносложне речи. Док су у (5а) све друге компоненте мушког рода, двосложне друге компоненте у (5б) су скоро све ж. рода и имају све кратак вокал основе. Примери у (5в) су другачији: друге компоненте су двосложне и вишесложне речи или речи које носе дугоузлазни акценат (примери *Бањалу́ка, бубама́ра*). Друге компоненте тога типа обично задржавају узлазни акценат и у сложеницама чији су елементи. Такав акценатски образац је типичан за сложенице чије друге компоненте имају вишесложне основе (в. т. 6.) У примерима *Бањалу́ка, бабаро́ӣа* и *бубама́ра* друге компоненте имају једносложну основу, али носе дугоузлазни акценат.

4. *Именичке сложенице ӣипа имеица + девербална именица изведена конверзијом*

У овом одељку разматрамо сложенице у којих је друга компонента девербална именица изведена конверзијом. Бабић (1986) и Клајн (2002)

[10] Интересантно је да речници не бележе придев *козȍроӣ*, већ само придев *козȍроӣ* вероватно стога што се прва сложеница учврстила са посебним значењем једне животињске врсте (Capra ibex), док друга има много ширу примену, а може се, у неком екстремном случају, односити и на човека. Слична је ситуација и са сложеницом *нȍсорōӣ* која се у данашњем језичком осећању везује једино за познату животињу с убојитим носем (лат. Rhinoceros), мада би по структури и значењу могла бити и придев типа *козȍноӣ* (в. Клајн 2002: 92). На придевско порекло упујућује и узлазни акценат *носȍроӣ* који РМ бележи упоредо с акцентом *нȍсорōӣ*. Ширина примене придева типа *козȍноӣ* очигледно спречава специјализацију и губљење придевског значења.

[11] У Бабића (1986) је ипак *ӣенерȁлш̱ӣаб* са кратким крајњим слогом основе.

творенице ове врсте рачунају у сложено-суфиксалну творбу нултим суфиксом игноришући чињеницу да друге компоненте постоје као независне речи. Имајући у виду ограничење да се лексичке речи изводе од лексичких речи (Aronoff 1976), погодније је, кад год је то већ могуће, друге компоненте схватити као постојеће лексичке речи. Тако нпр. именица *бȁкрорēз* се може раставити на две компоненте *бакар* и *рез*, а категорија сложенице произлази из категорије друге основе — главе сложенице. Уколико тврдимо да је друга компонента само основа глагола *резати*, приморани смо увести нулти суфикс да бисмо објаснили именички карактер сложенице, али се тада суочавамо с проблемом вишеструких основа, тј. није јасно на коју основу се додаје нулти суфикс.[12] Сматрамо да је непотребно додавати нулти суфикс на *бакро* + *рез* кад већ постоји именица *рез* и целу сложеницу одређује као именицу.

У (6а) су сложенице чија друга компонента носи дужину, а акценат је у највећем броју случајева краткосилазни на првом слогу, док су у (б) сложенице са кратким вокалом основе у другој компоненти и узлазним акцентом на везном вокалу у великој већини примера.

(6а) бȁкрорēз, бр̏ковēз, вȍдовōд, вȍдопāд, гȍропāд, гȁсовōд, грȍмовōд, гȍровēз, др̏ворēз, др̏вотӣсак, жи̏ловлāк, зȅмљовӣд, злȍчин,[13] јȁјовōд, кр̏вотōк,[14] ли̏стопāд, љȅторāст, ми̏розōв, нȁфтовōд, ȍчевид, пȁрострōј, ри̏болōв, ру̏докōп,[15] ру̏косāд, слȁвопōј, слу̏зотōк, чȅликорēз, цјȅвовōд.

(б) вȍдоскок, волȍвод, вратȍлом, далекȍвод, житȍрод, каменȍлом, костȍлом, каменȍтисак, китȍлов, љубȍмора, мокраћȍвод, муњȍвод, угљенȍкоп, слȁвоспјев, трнȍкоп, хвȁлоспјев.

У (6а) друге компоненте су девербалне именице *рêз, вêз, пâд, вôд, тôк, рâст, зôв*, итд., а сложенице носе силазни акценат на почетном слогу и дужину на крајњем слогу основе. Интерпретација сложеница (6а) је врло једноставна — оне тако редом значе „рез у бакру”, „вез бркова”, „пад воде”, „скок воде”, „вод гаса”, „вод грома”, итд.

Посебан је случај сложенице *вȍдовōд* која губи дужину крајњега слога основе у косима падежима (нпр. *вȍдовода, вȍдоводу*, итд.).[16] Примери (6а) потврђују да силазни акценат на првом слогу добијају углавном оне сложенице у којима друга компонента садржи дуг слог. Велика већина ових сложеница је тросложна, а четворосложне су *чȅликорēз* и *др̏вотисак*.

---

[12] Ако претпоставимо да се нулти суфикс додаје на глаголску фразу *резати бакар*, додавање нултог суфикса укључује следеће поступке: одсецање инфинитивног наставка *-ати*, обртање поретка морфема, уметање везног морфема *-о*, сједињавање морфема, придруживање добијене комбинације парадигми именица м. рода на сугласник и одређивање њеног акцента и дужине. Очито је да је извођење именица нултим суфиксом врло сложена операција.

[13] У РМ је *злȍчин* и *злȍчин*.

[14] Ген. јд. је *кр̏вотōка* иако је ген. јд. друге компоненте *тȍка*.

[15] У *рудȍкопња* иза узлазног акцента губи се дужина.

[16] Дужину у косим падежима губи и сложеница *воддȍпōј* (ген. *воддȍпоја*, дат. *воддȍпоју*, итд.). Услед ове измене није јасно да ли ове сложенице треба уврстити у (6а) или (б). Могућност да друга компонента сложенице задржи такав степен прозодијске независности није забележен у литератури.

У примерима (6б) друге компоненте као независне речи садрже већином кратак слог, а акценат је узлазни на претпоследњем слогу основе како се може предвидети на основу правила СА (в. Ракић 1991, 1995). Од ове правилности одступају сложенице *слàвосӣјев, хвàлосӣјев* и *вȍдоскок*, које носе силазни акценат на почетном слогу, али немају дужину на другој компоненти, а *дȍбротвор* је вероватно сраслица с именицом *дȍбро* ср. рода настала клитизацијом другог дела сложенице. У (6а) друге компоненте су све м. рода, док су у (6б) могу бити и ж. рода.

Наша анализа открива и посебност сложеница *волдвод, вратȍлом, житȍрод, костȍлом, каменȍлом, мокрађвод, муњȍвод, уӣљенȍкоӣ* које имају кратак слог друге компоненте, иако те компоненте као независне речи носе дужину у ном. јд. (нпр. *вȏд, вȍда, лȏм, лȍма, рȏд, рȍда*, итд.), што значи да оне улазе у слагање с дужином косих падежа. Судећи према овоме није тачна оцена Бабића (1986: 320) да именице улазе у сложенице у облику ном. јд., већ то може бити и облик који преовладава у косим падежима. Ова претпоставка омогућава уопштавање да сложенице у (6б) добијају узлазни акценат ако је друга компонента кратка. Није, међутим, јасно зашто једна именица улази у сложеницу у једном случају с дужином, а у другом без ње; то питање захтева свакако даље истраживање (в. нпр. сложенице са *-вод* у (6а).

5. *Именичке сложениде ӣипа именица + ѓлаѓолска основа*

Може се сматрати да су именичке сложенице типа именица + глаголска основа добијене конверзијом глаголских фраза уколико друге компоненте не постоје као независне речи нити се могу тумачити као девербалне именице. У монографијама Бабића (1986) и Клајна (2002) ове сложенице се изводе са нултим суфиксом, тј. класификују се као сложено-суфиксална творба. Ми смо именице ове врсте уврстили у наш преглед јер су по структури сличне чистим сложеницама — њихово значење одређују такође два лексичка елемента. Посебан проблем ових сложеница се састоји у томе што се квантитет њихових других компонената може ценити само посредно на основу квантитета одговарајућих глагола. Анализа показује да ове сложене именице следе исте акценатске обрасце као и остале сложенице. Опет можемо разликовати два скупа — у првом су друге компоненте дуге, а у другом кратке.

(7а) блȁтобрēн, бȍкобрāн, вȁтромēт, вјȅкопис, вјȅтробрāн, вјȅтромјēр, вјȅтропӣр, влȁгомјēр, вȍдокāз, вȍдомēт, вȍдомјēр, врȅмеплōв, грȍмобрāн, глȅбодер,[17] грӯдобрāн, дȍмобрāн, дȍмољӯб, дрвотōч, зȅмљомјēр, зȅмљопис, зȅмљотрēс, зрȁкоплōв, ӣгрокāз, кӣшобрāн, кӣшомјēр, кȍлобрāн, кȍломāз, кȍлосијек, кȍњогриз, крȁсопис, лȅдобрāн, лӯкобрāн, љȅтопӣс, мӣљокāз, мȍстобрāн, нȍгомēт, ȍчевид, ȍчиглēд, пȁдобрāн, пȁромјēр, пӯтопӣс, прѝродопӣс,[18] пр̄собрāн, пӯтокāз, пӯшкомēт, рȍдољӯб, рӯкобрāн, рӯкодр̄ж, рӯкољӯб, рӯкомēт, рӯкопӣс, рӯкосāд, рӯкохват, стр̄јопӣс, сӯнцобрāн, сӯнцокрēт, тȍпломјēр, ӯмотвōр, хлȁдолēж, чȁсопис, цр̄вотōч:

[17] У РМ је *ѓлибȍдер*.

[18] РМ бележи и акценат *ӣрироддопӣис*.

(б) биљòждер, биљòјед, брзинòмјер,[19] винòбер, вјетрòмет, глистòмор, даљинòмјер, дубинòмјēр, животòпис, класòбер, козòмор, колòплет, крвòлок, кукцòждери, лицèмјер, људòждер, месòјед, мравòјед, мравòждер, месòждер, мишòмор, небòдер, ногòступ, рукòтвор, русòждер, србòждер, судòпер, стрвòдер, трбòсек, трнòмет, хрватòждер, чанкòлиз, човјекòљуб.

Структура ових именица је таква да противуречи правилу десне руке (в. Williams и Di Sciullio 1987), према којем друга компонента одређује категоријалну припадност целе сложенице. Ову противуречност Бабић (1986) и Клајн (2002) решавају тако што изводе ове именице применом нултог суфикса, али тада остаје нејасно на коју се основу тај суфикс додаје. Једно друго решење би била претпоставка да се именице наведеног типа изводе од придева исте структуре према неким Белићевим напоменама (в. Белић 1950), али је проблем што придеви — који би одговарали наведеним именицама нису потврђени, а још више што сложених придева чија се друга компонента може идентификовати као глагол, а прва као именица — готово уопште не постоје (в. Клајн 2002: 120).[20] Приметимо најзад да правило десне руке није никаква богом дана аксиома која важи за све типове сложеница (в. Ракић 2001в: 10). Могуће је, чак је вероватно, да неки типови синтаксичких сложеница, а такве су управо сложенице типа именица + глагол, захтевају именичку интерпретацију која произлази из дате синтактичке везе без обзира на поредак компоненти. У овом смислу и наше укључивање ових сложених именица у нашу анализу даје потпунији увид у расподелу акцената именичких сложеница и чиниоцима који на то утичу.

Именице наведене структуре нису за нашу анализу иначе никакав проблем јер стриктно следе акценатске обрасце 1а) и б), тј. потпуно се уклапају у акценатске обрасце које одређују акценат других именичких сложеница. Сложенице са дугом другом компонентом носе у великој већини случајева краткосилазни акценат на првом слогу, а оне са кратком другом компонентом — краткоузлазни акценат на претходном слогу. У *прѝродопīс, дубинòмјēр* ДЈ има узлазне акценте, али РМ бележи дубелете *прѝродопīс* и *прирòдопис*, а за другу сложеницу само *дубинòмјер*; у сложеницама *рȕкохват* и *крàсопис* у питању је вероватно поменуто губљење дужина јер РМ бележи сложенице *рȕкохвāт* и *крàсопис* с дужином крајњег слога. У *ȋлȉбодер* РМ бележи краткоузлазни акценат *ȋлибòдер*. И поред спорадичних колебања очито је да важи уопштавање да сложенице са дугом другом компонентом носе силазни акценат на почетном слогу, а оне са кратком узлазни на претходном слогу.

Према дужини вокала глаголске основе очекујемо да те основе као друге компоненте имају исту дужину. Поређењем с глаголским основама није тешко утврдити да су у (5) базично дуге само основе *брāн, ȋрīз, кāз, крēт, лīз, љȗб, пīр, сāд, сијек, стȗп* и *трēс*. Упоређивањем ове листе са (7а) можемо уочити да се у (7а) дуже следеће глаголске основе:

[19] То је акценат забележен у РМ и МБ; у ДЈ је *брзиномјер* што изгледа погрешно.

[20] Белић је свакако овај тип конверзије неосновано, а понекад и непотребно уопштавао; пример, додуше изолован, *блаȋдатан* п. > *блàȋодāт* им. показује да је овај тип творбе могућ, макар као регресивно засецање.

(8) вȍдомēт, вȁтромēт, нȍгомēт, пȕшкомēт, рȕкомēт – мѐтнути, мѐтнēм;
вјѐтромјēр, влȁгомјēр, кѝшомјēр, пȁромјēр, тȍпломјēр – мјѐрити;
врѐмеплōв, зрȁкоплōв – плȍвити;
др̏вотōч – тȍчити;
кȍломāз – мȁзати;
ȍчиглēд – глѐдати;
рȕкодр̄ж – др̀жати;
ȕмотвōр – твȍрити;
хлȁдолēж – лѐжати.

У (7б) имамо напротив супротну појаву — краћење следећих дугих основа у сложеницама:

(9) животȍпис – пи́сати,
ногȍступ – сту́пити,
трбȍсек – сјѐћи, сијѐчēм,
чланкȍлиз – ли́зати,
човјекȍљуб – љу́бити.

У (7а) се мора дакле претпоставити појава дужење базично кратких основа, а у (7б) супротна појава краћење после краткоузлазног акцента основа које су базично дуге. Појава дужења упућује на закључак да правило КДК треба схватити као услов морфемске структуре, а не као актуелну, једносмерну алтернацију. Примери (9) упућују на могућу стабилност узлазних акцената — у свим примерима (9) узлазни акценти првих компоненти задржавају и сложенице у којима се крате друге компоненте.

Бабић (1986) сматра да је први акценатски образац плоднији, али уочава у неких сложеница и колебање акцента (нпр. *жѝвотōпис, животȍпис, ȕгљенокōп, угљенȍкоп*). Као конверзије могу се схватити и сложенице *морѐуз* и *зѐмљоӯз* у којима је друга компонента основа придева *ȕзак*. Приметимо да су дужине других компоненти ових именица такође распоређене у складу с КДК, мада није јасно зашто је акценат једне сложенице узлазни, а у друге силазни.[21]

6. *Именичке сложенице типа именица + именица изведена афиксима*

Другачији резултати се добијају ако посматрамо сложенице у којима су друге компоненте морфолошки сложене именице. У овом одељку испитујемо акценат сложеница у којих су друге компоненте именице изведене неким афиксима. У знатном броју таквих сложеница акценат друге компоненте је истовремено и акценат сложенице, ако је основа друге компоненте вишесложна.

[21] У МБ су забележена оба акцента: и *зѐмљоӯз* и *земљȍуз*. Превага акценатског обрасца: краткосилазни акценат на првом слогу + дужина на крајњем слогу именица м. рода на сугласник коју је уочио Бабић, а која се очитује и у већој бројности примера (7а), врло добро кореспондира са запажањем да дужина крајњега слога именица м. рода на сугласник у знатном броју случајева разликује именице од других врста речи (в. Ракић 2001б).

(10а) баснопи́сац, Бјелорȕсија, богохȕљење, богоја́вљење, богослȕжење, богобȍјāзан боготрàжитељ, богоȕби́ство, бракора́звод, братоȕби́ца, братоȕбојица, бродȍвласник, бродограђилиште, бродогра́дња, вјероȕчитељ, вјеронàука, вјеройсповјед, вјероза́кон, водогра́дња, водоинсталáтер, водоосвећéње, вòдотисак, градона́челник,[22] земљорâднīк,[23] земљора́дња, земљопȍсједнīк, иконобо́рац, краљоȕбо́јство, крвопроли́ће, кућевлàсник, кућедомàћин, кућегра́дња, кућепàзитељ, ловочувāр, металоглòдāч, минoба́цāч, оцоȕбојица, пољопрȉвреда, примопрȅдаја, пушкомитрàљēз, робовлàснīк; рукопȍмōћ,[24] срећоло́вац, страховла́да, стројослàгāр,[25] ȕгљеноводȍнīк, ȕставобра́нитељ;

б) вȍдостāње.

У именица (10а) вишесложна друга компонента је изведена неким афиксом. У тој групи сложеница акценат друге компоненте истовремено је и акценат сложенице; прва компонента се клитизује на другу која по правилу има више слогова. Изузетак је сложеница *вòдопīсак* у којој се у косим падежима смањује број слогова испадањем непостојаног *а*. У (б) акценат других компоненти, чија је основа једносложна, јесте силазан, а такав је и акценат сложеница.

7. *Именичке сложенице тīпа прȉдев + именица*

Именичких сложеница типа прȉдев + именица нема много (в. Ракић 2001а), али се ипак могу забележити следећи примери са силазним или узлазним акцентом на првом слогу и дужином на крајњем (примери 11а), односно узлазним акцентим пред другом компонентом (примери б):

(11а) бјèлокōст, бјèлотōк, блâгдāн, блàговијест, брȚзовлāк, вȉсорāван, дȍбробīт, злàторēз, мȉлодāр, мȉлотрн, мȉомирȉс, Нȍвиград, пȕномōћ[26], пȕстопāш, рȍђендāн, сàмостāн, Стàиград, сȕхозид, слâдолēд, црнокруг;

(б) Беògрaд, бјелòграб, Бјèлорȕс, брзòтисак,[27] далекòвод,[28] далекòзор, Главòток (геогр.), голòпēнда, зелèнгаћа, зелèнгора, злòвоља, злòдјело, злòдух, злòсрећа, милò-

---

[22] Именица *дубȍддолина* није чиста сложеница јер има структуру (*дубȍдол*) + *ина*, а одатле произлази и акценат на везном вокалу према правилу СА (в. Ракић 1991, 1995), а на сличан начин се може извести и акценат у именици *Боīòродица*. Структура знатног броја сложених именица не може се правилно одредити ако се не узме у обзир акценат.

[23] Именице *кућевлàснīк, робовлàснīк* и *земљорâднīк* у речницима се бележе са краткоузлазним акцентом на везном вокалу, али у свакодневном говору убедљиво преовладава силазни акценат на другој компоненти, сем можда *кућèвласник* што се такође може чути. Узлазни акценат *кућèвласнīк* може се протумачити као резултат примене правила СА претпостављајући да је суфикс екстраметрички, тј. да се не рачуна у одређивању акцента (в. Ракић 1995); тај акценат се, међутим, ређе чује.

[24] У примерима *боīобȍдjāзан* и *рукопȍмōћ* речници бележе силазни акценат на првом слогу, али у говору преовладава акценат друге компоненте чија је основа вишесложна.

[25] Претпостављамо да су именице *свилòпрēља, злòткāља* и *злòпрēља* резултат сложено-суфиксалне творбе, на то упућује како њихово значење, тако и акценат на везном морфему (о акценту именица на *-ја* в. Бабић 1986: 309).

[26] Може се сматрати да је именица *пȍмōћ* изведена конверзијом од глагола *пòмòћи*, а *мōћ*, од глагола *мòћи*. Према томе, *пȕномōћ* спада у (11а), а *пȍмōћ* не спада.

[27] У Бабића је *брȚзопȉсак*.

[28] У РМ је *дàлековод* што указује на могућност да се та сложеница протумачи као сраслица придева *дàлек* и именице *вōд, вòда*.

дух, мрзо̀воља, пусто̀лов, пусто̀воља, пусто̀сват, ситно̀зор, оштро̀ко̄нђа, старо̀сват, црвѐнкапа;

(в) благоста́ње, високогра́дња, другобра̏тучед, малопро̏даја, новогра́дња, старока̀толик, равноте́жа, ћорпа̀за̄р, ћорсо̀ка̄к;[29]

(г) Бо̀жида̄р, во̀денцвијет, ву̀читр̄н (ву̀чји, тр̂н), ду̀борē з, Ђу̀рђевда̄н.[30]

Именице *бјѐлобрк, бјѐлоко̄ст̄, бјело̀гуза, бјѐлолӣст̄, бјело̀ногa, цр̏норе̄п̄, дуго̀брк, жу̏то̄тр̄н, злат̄о̀глав, злат̄о̀т̄рба, злат̄о̀уст̄, мо̏дроко̄с, мно̏гокӯт̄, много̀гао, мо̏дроко̄с, ош̄тро̀лист̄и, ош̄тро̀лиске, козјо̀брад, п̄ра̏вокут̄, п̄раво̀гао, цр̏норе̄п̄, ш̄иљо̀уст̄е* нисмо уврстили у (11) јер се могу схватити као конверзије придева истога облика (в. Ракић 2001а), а то значи да су то сложене изведенице. У (11а) сложенице носе силазни акценат на првом слогу и дужину на крајњем вокалу основе. У примеру *п̄у̏ст̄опа̄ш̄* дужи се вокал основе друге компоненте који је иначе у *п̄а̏ш̄а* кратак.

У (11б) сложенице носе узлазни акценат, а друге компоненте већином имају кратак вокал основе, а оне у којих је тај вокал дуг (*гра̂д, во̂д, зо̂р, ло̂в*) — крате га. Једно могуће објашњење тог краћења било би да су именице *Бео̀град, далеко̀вод, далеко̀зор, п̄уст̄о̀лов* конверзије придева истог облика, али за то нема никаквих потврда — у савременом језику такви придеви не постоје. Може се додуше приметити да именице *во̂д* и *ло̂в* имају кратак вокал основе у косим падежима — *во̏да, ло̏ва*, али то не важи и за именице *гра̂д* и *зо̂р*. У примерима *голо̀пе̄нда* и *ош̄тро̀ко̄нђа* није јасно значење других компоненти; претпостављамо да се самогласници *е* и *о* дуже пред групом гласник + сугласник.

У (11в) друге компоненте су морфолошки просте или сложене вишесложне речи; акценат сложеница поклапа се с акцентом друге компоненте.

У (11г) сложенице носе акценат прве компоненте; претпостављамо да су те сложенице настале клитизацијом других компоненти које су у овим примерима једносложне речи (нпр. *ву̀чји + т̄р̂н > ву̀чит̄р̄н*). У прилог такве претпоставке говори и фразни поредак елемената — придев + именица, а такође и изостанак везног вокала. Примери (11г) показују да друге компоненте могу садржати дуг слог уколико узлазни акценат није на претходном слогу.

8. *Именичке сложениде г̄лаг̄ол + именица*

Именичке сложенице типа глагол + именица настају конверзијом глаголске фразе у именичку, па спадају у сложено-суфиксалну творбу (в. Барић 1980: 29). Именице овога типа већином носе акценат на првој компоненти. У тзв. императивним сложеницама прве компоненте већином носе акценат императива (в. Ставановић 1957), а како су те сложенице скоро све тросложне или вишесложне нема краћења крајњег сло-

[29] Нисмо узели у обзир сложенице страног порекла типа *алајбег̄, бег̄лербег̄, дуст̄абан, алемкамен, цајт̄нот̄, фуснот̄а, лајт̄мот̄ив, виндјакна, ш̄пер̄плоча, ш̄амп̄ит̄а, бизнисмен* због неизвесности како изворни говорници схватају елементе тих сложеница.

[30] Слично имамо *Јо̀вањда̄н* и *Нѝкољда̄н* са јотовањем основе прве компоненте.

га (нпр. *вр̀тигӯз, ка̀ћипе̄рка, ка̀жипӯт, кѐсизуб, па̀мтивијек, пла̀чидрӯг, рѝшимӣр, сѐрбигӯз*, итд.). У ових сложеница нема краћења дужина јер очито нису испуњени услови правила КДК.[31] Ове сложенице се с обзиром на синтаксичко порекло могу схватити као сраслице, а то уједно објашњава и изостанак примене правила СА. То важи и за сложеницу *зна̀тижеља* коју наводи Клајн (2002: 87). У случају сраслица акценат сложенице је у највећем броју случајева акценат прве компоненте, јер се друга компонента клитизује. Уколико је друга компонента вишесложна она може задржати свој акценат (нпр. *вуцибàтина, изједипòгача, испичу̀тура, разбиòрах, сврзимàнтија*).[32]

9. *Именичке сложенице типа број + именица*

Именичких сложеница типа број + именица има знатно мање него што се обично претпоставља (в. Бабић 1986: 326, Клајн 2002: 77, Вукићевић 1995) јер се знатан број примера који се наводе у књигама могу класификовати као изведенице или сложено-суфиксална творба. Следеће именице се изводе конверзијом од одговарајућих придева:

> (12) двòгрла им. (< двòгрли п.), двòлист им. (< двòлист п.), двòред им. (< двòред п.), двòсјед им. (< двòсједи п.), једнòрог им. (једнòрог п.), петòкрака им. (петòкрак п.), петòлист им. (< петòлист п.), петòугао им. (< петòугли п.), седмòугао им. (< седмòугли п.), стòклас им. (< стоклас п.), стòнога им. (< стòног п.), Трѝглав (< трѝглав п.), трòзуб им. (< трòзуб п.), трȍлӣст им. (< трòлист п.), трòног им. (трòножац) (< трòног п.), трòугао им. (< трòугли п.), трòред им. (< трòред п.), четверòлист им. (< четверòлист п.), четворòугао им. (< четвòроугли п.), шестòугао им. (< шестòугли п.).[33]

Клајн (2002: 77) уочава егзоцентричност ових твореница јер *трòугао* није врста угла, већ геометријска фигура, *двòгрла* није врста грла него врста пушке, *једнòрог* није рог већ врста животиње, итд. Сматрамо да егзоцетричност ових именица јасно проистиче из њиховог придевског порекла — број саставних делова неких објеката и појмова својство је које их издваја и карактерише; управо то својство и омогућава конверзију јер

---

[31] Једино у *тр̀чилажа* губи се дужина ном. јд. *ла̂ж*, но то очигледно нема везе са положајем узлазног акцента, мада може бити у вези са обликом ген. јд. друге компоненте који гласи *ла̀жи*.

[32] ДЈ бележи акценте *ѝспичутура* и *вѝцибатина*, али у савременом говору преовлађују акценти на другој компоненти, мада је могуће да прва компонента носи секундарни акценат. Тако МБ бележи оба акцента у *вѝцибàтина*, а РМ у *свр̀зибра́да* и *свр̀зимàнтија*.

[33] Изостављање у речницима појединих именица или придева у случају парова типа (11) јесте, изгледа, случајно. Тако ДЈ бележи и *трòугао* и *трòугли*, али за остале многоугле бележи само именице; МБ има *петòугао* и *петòугли, шестòугао* и *шестòугли*, али нема *трòугли, четворòугли* и *седмòугли*. Изостављање придева је разумљиво, ако именица у потпуности преузима њихову функцију. Тако се придев *стòног* мора претпоставити као основа именице *стòнога* јер постоје примери исте структуре — *двòног, трòног, четворòног*, итд. (в. ДЈ). Речници ипак не бележе придев *стòног* јер се он може само метафорички употребити, а изведена именица *стòнога* као назив једне биолошке врсте преузела је ту функцију. Претпостављамо и да се поједини придеви који се односе на геометријске фигуре изостављају из истог разлога — именица истога облика је преузела њихову функцију.

његово именовање је довољно да идентификује објекат или појам који је у питању. Овај однос је нарочито видљив код оних објеката који се као нпр. геометријске фигуре управо карактеришу преко броја својих делова. Придевско порекло објашњава и крађење вокала друге компоненте — та краткоћа се наслеђује од придева.

У Ракић (1998: 120) показали смо да се придеви типа придев + именица, у којима именице означавају део неког тела или објекта, односе на жива бића и биљке, а знатно ређе и на физичке и апстрактне објекте. Придеви типа број + именица сличне су структуре и значења, и такође се претежно односе на својства живих бића, али се могу примењивати и на неке врсте физичких и апстрактних објеката. У (12) управо је уочљиво да се именице односе на посебне класе објеката и то претежно на биолошке врсте и геометријске фигуре чију конституцију управо карактерише одређени број делова. Овде је посебно значајна специјализација значења — придеви се могу односити на мноштво објеката, а именица претежно означава неку одређену врсту објеката или живих бића; у (12) то су биолошке врсте и геометријске фигуре. У неким случајевима се именица употребљава метафорички, а тада се шири и област њене могуће примене. Тако се именица *стòногā* употребљава да метафорички означи одређену врсту инсеката, али се може употребити и за метафорички опис других живих бића, а то одговарајући придев чини излишним; није, дакле, необично да га речници не бележе.[34]

У неким другим примерима конверзија је мање извесна јер придеви истог облика нису забележени у речницима. За именице *двòпотез, трòзвук, трòзнак, трòпотēз* не може се *a priori* искључити ни регресивна творба од придева на *-(а)н*:

(13) двòпотез им. (< двòпотēзнӣ), трòзвȕк им. (< трòзвȕчан), трòзнāк им. (< трòзначан), трòпотез (< трòпотēзан).

Приметимо да се именице (13) као и оне (12) односе на посебне објекте, а то чини одговарајуће придеве донекле сувишним. Не може се, међутим, у неким примерима искључити ни метафора која је посебно видна у именицама *стòкућа* и *двòброј* од којих прва означава особу која се бави ширењем гласина, друга часопис који је двоструког опсега. У Ракић (2001а) смо упозорили да неке метафоре овога типа остају на нивоу дијалекатске лексике.

Творенице типа (12) и (13) егзоцентричне су јер означавају број делова или елемената који чине неке објекте, а не директно саме те објекте. Односи (12) и (13) показују да су то по свој прилици сложене изведенице.[35] Само се један мањи број комбинација број + именица изгледа може убројати у чисте сложенице:

---

[34] Називи математичких фигура *трòкут, чèтверокӯт, пèтерокӯт, сèдмокӯт, шèстерокӯт*, који су обичнији у хрватској варијанти језика, вероватно се такође изводе конверзијом јер РМ бележи нпр. и акценатске дублете *пèтерòкут* и *чèтвеpòкут* са „придевским акцентом" (Белић 1949), поред придева *чèтвеpòкутан* и *пèтерòкутан*.

[35] Williams и Di Sciullio (1987) сматрају да су речи изведене конверзијом егзоцентричке јер немају главу — управну реч.

(14) двòглас, двòбој, двòброј, двòмеч, двòслов, двòстих, двòтачка, десетòбој, стòкућа, трòмеђа, трòпјев, трòмеч, трòскок, троскōт, трòстих.

Већина примера у (14) има кратак крајњи слог основе и растући акценат на претходном слогу. У *двòглас, двòбој* и *двòброј* крати се вокал основе друге компоненте који је у речи *глâс* дуг у целој промени, а у речима *бôј* и *брôј* само у ном. јед. У већини примера акценат произлази применом правила СА. На овај акценатски тип своде се и сложене изведенице типа *двòтједнӣк* (< *двòтједнӣ*), *двòличнōсӣ* (< *двòлик*), *двòсӣраӣница* (< *двòсӣраӣан*) и *једнòӣлеменӣк* (< *једнòӣлеме*) (в. Ракић 1999б). Акценат основе се изводи помоћу правила СА, а додавање наставака другог реда не мења акценат. На исти начин се изводи и акценат именице *двòӣаӣкāри* (< *двòӣаӣак*) која се мора класификовати као сложено-суфиксална творба јер основа није потврђена као независна реч.

10. *Именичке сложенице ӣипа заменица + именица*

У првом делу ових сложеница учествују првенствено заменице *сâм* и *све* (в. Клајн 2002: 74). Расподела акцената је слична као у претходним комбинацијама. Дуг вокал основе друге компоненте иде заједно са силазним акцентом на почетном слогу у (14а), а кратак вокал са узлазним акцентом на везном вокалу у (б).

(15а) сȁмоблуд, сȁмосвијест, свѐмōћ, свѐвлāст;
(б) самòкрес, самòток, сàмпас, самòвила, самòвоља,
(в) самодисципли́на, самодòпринос, самозàштита, самоизга́рање, самоиспрỳжāч, самоистоварѝвāч, самокрѝтика, самоòдгōј, самоодређе́ње, самоȍдрека, самоȍбмана, самообмањи́вање, самооплође́ње, самопожртвова́ње, самопȍслуга, самопријѐгор, самоспȍзнаја, самоспаљи́вāње, самуби́ца, самоỳправљāње, самоỳправа, самофинанси́рāње, самохва́ла, свезна́ње.

У (15в) друге компоненте су вишесложне, а састоје се од више морфема. Узлазни акценат других компоненти, а такође и силазни у неким примерима, јесте у том случају најчешће акценат целе сложенице.

За именичке сложенице типа прилог + именица тешко је наћи сигурне примере (в. Клајн 2002: 88). Примере *дỳборēз* и *далекòвод* убројили смо у тип придев + именица, а примери *ӣȁнкоӣрēља* и *злòӣкāља*, које наводи Клајн вероватно се исправније могу класификовати као сложено-суфиксална творба.

11. *КДК — ӣравило краћења или услов морфемске сӣрукӣуре?*

Размотримо могуће потврде правила КДК у сложеном извођењу и сложено-суфиксалној творби. У сложено-суфиксалној творби и сложеном извођењу учествују махом неутрални и рецептивни суфикси који не мењају акценат основе ако је крајњи слог основе кратак, а поред тога суфикси *-ја* и *-је* који се могу класификовати као екстрациклички (в. Ра-

кић 1991, 1999). Уколико је крајњи слог основе дуг, а суфикс је рецептиван, изведенице имају узлазни акценат на слогу пред суфиском. Тако именице са суфиксом *-(а)ц* често носе узлазни акценат на слогу пред суфиксом уколико основа има дуг крајњи слог или се дужи пред групом гласник + консонант (нпр. *бо̄гомо́љац, ва̄трога́сац, високошко́лац, водозе́мац, двомо̄то́рац, ледоло́мац, миро̄тво́рац, море̄пло́вац, по̄слода́вац*, итд.), а може стојати пред другом компонентом ако је крајњи слог основе кратак (нпр. *дво̀го̄дац, домо̀родац, дрво̀дјелац, крсто̄̀носац, мно̄го̀божац, по̄разно̀вјерац, Црно̀го̄рац*); примери тога типа су ирелевантни за правило КДК. Примери изведени од придевских основа (нпр. *по̄разно̀го̄лавац, сиво̀брадац, кусо̀ре̄пац, риђо̀го̄ривац*, итд.) такође не пружају независну потврду за КДК јер краткоћа вокала друге компоненте проистиче већ из придевског карактера основе.

Преостаје једино могућност да се у сложено-суфиксалној творби са неутралним суфиксима или екстрацикличким суфиксима *-ја* и *-је* потраже неке потврде за КДК. Сложено-суфиксалне творенице са *-је* већином носе узлазни акценат на везном вокалу и дужину на наредном слогу (нпр. *ро̏дослō̄вље, бисто̄̀рдӯмље, бо̄го̀љӯбље, бо̄гошто̄̄вље, ро̏дољубље, бо̄го̀слō̄вље, ходо̀ча̄шће, ви̏но̄го̄рје, лако̀ӯмље, по̄раво̀ве̄рје, по̄раво̀сӯђе, Средо̀зе̄мље*, итд.). Ова дужина наредног слога у највећем броју случајева последица је дужења пред групом гласник + консонант, а у неким примерима се може претпоставити и компензаторно дужење услед јотовања што потврђују примери *бо̄го̀љубље — бо̄го̀љубан, часто̄̀хле̄пље — часто̄̀хле̄пан, мило̀срђе — мило̀срдан, славо̀љубље — славо̀љубан, мало̀душје, мало̀душан, бѐспӯће — бѐспӯтан*.[36] У неким примерима речници бележе и акценатске дублете без те дужине (нпр. *бисто̄̀рдумље, бо̄го̀љубље, по̄раво̀суђе, Средо̀земље*, в. РМ), док у именицама *по̄уно̀моћје* (*по̄̏уномо̄ћ*) и *свето̄̀го̄рђе* (*го̄́рдити*) те дужине никако нема. Према Бабићу (1986) и Клајну (2002) суфикс *-ја* такође учествује у сложено-суфиксалној творби, али превасходно с наставцима *-вођа*, *-ноша* и *-боља* који су за нашу сврху небитни. Краћење се једино може уочити у именицама *водо̀јажа* и *средо̀краћа* чија структура није најјаснија (в. Клајн 2002: 52).

Размотримо примере сложено-суфиксалне творбе са суфиксом *-нӣк*. Претпостављамо да је то неутрални суфикс који не мења акценат основе, тј. сам не крати претходни слог. У ДЈ смо могли да забележимо само ове примере:

(16) бого̀хулнӣк — ху́лити, душо̀брижнӣк — бри̂жан, зло̀слутнӣк — слу́тити, криво̀клетнӣк — кле́ти, око̀вратник — вра̂т, сто̀лиснӣк — ли̂ст.

Ови примери су свакако недовољни за неки поуздан закључак. У РМ се, међутим јављају и дублети на које треба обратити пажњу. То су примери типа (17):

[36] Као што имамо дужење у *бѝсер — бѝсе̄рје, о̀то̄к — о̀то̄чје, бѝљег — о̀биље̄жје, о̀рах — о̀ра̄шје*, итд. (в. Бабић 1986: 130).

(17) лакȍумнӣк — лакȍумнӣк, плиткȍӯмнӣк — плиткȍумнӣк, слабȍӯмнӣк — слабȍумнӣк, тупȍӯмнӣк — тупȍумнӣк, правȍкӯтнӣк — правȍкутнӣк.

Више примера са краћењем дужине слога иза узлазног акцента налазимо у примерима сложено-суфиксалне творбе са суфиксом *-(а)н*.

(18) славȍхлепан, частȍхлепан — хле́пити, очѝгледан — ȍчиглēд — гле́дати,[37] мукȍтрпан — тр́пјети, благȍдушан, равнȍдушан — ду́ша, злȍсрдан — ср́дити, једнакȍзвучан — звӯк, својѐвластан — вла̂ст, истȍврстан, разнȍврстан — вр́ста, једнȍзначан, многȍзначан — зна́чити, многȍљудан — љу́ди, топлȍкрван, хладнȍкрван — кр̂в.

Ови примери поткрепљују правило КДК, али свакако нису довољни да га докажу, јер није искључено да суфикс *-(а)н* са своје стране такође не доприноси краћењу претходног слога у (18). Према правилу краћења суфикси са непостојаним *а* обично не крате претходни слог (в. Ракић 1996), али суфикс *-(а)н* то ипак чини у неким примерима (нпр. *ӣла̏сан, ӣрѐшан, сњѐжан, ча̏стан, вјѐчан, лѝчан*, в. Бабић 1986: 398). Друге компоненте у (18) не постоје као придеви или имају као посебне речи дуг вокал у основи (нпр. *звучан, крвни*), па су примери (18) са те стране донекле безбедни.

Примери дужења типа (8) ипак упућују на то да је за сада сигурније претпоставити да алтернације дужине крајњега слога именичких сложеница пре могу представљати неку врсту услова морфемске структуре него једносмерну измену структуре. Претпостављамо да наведени услов морфемске структуре обезбеђује прозодијску различитост именичких сложеница јер онемогућује алтернацију типа *јȕна̄к — јуна́ка* која се генерално спроводи у мономорфним и изведеним именицама кад год су услови за њу испуњени.

12. *Закључак*

Испитивање именичких сложеница типа именица + именица, придев + именица, глагол + именица, број + именица, заменица + именица показује да акценат сложеница одређују следећа правила:

(19а) Ако друга компонента има једносложну основу са кратким вокалом, сложеница носи узлазни акценат који пада на везни вокал (нпр. *домàзет, водȍмеђа*);

(б) ако друга компонента има једносложну основу са дугим вокалом, сложеница носи силазни акценат на почетном слогу (нпр. *вѝдокрӯ̄, др̏ворēд*);

(в) ако друга компонента има једносложну основу, али носи дугоузлазни акценат као независна реч, акценат сложенице може бити дугоузлазни (нпр. *Бањалу́ка, бубама́ра*).

(20) Ако је друга компонента има вишесложну основу, сложеница носи исти акценат, узлазни или силазни (нпр. *ӣркокàтолик, римокàтолик, Јуӣослȍвēн, јуӣоза́пад, баснопи́сац, боӣоја́вљење, пољопрѝвреда, примопрѐдаја, кућевла̏сник*);

[37] Слично томе и *ȍчевӣд — очѐвидан* где се у именици дужи вокал друге основе јер је у глагола *вѝдјети* кратак вокал *и*.

(21) Сложеница носи акценат прве компоненте ако се друга компонента, која обично има мањи број слогова, клитизује (нпр. *вȍденцвијет̄, дȕборез, Бȕрђевда̄н, вр̀т̄иг̄ӯз, ка̀жип̄ӯт̄, рȕшимп̄р, вȉјог̄лава, зна̏т̄ижеља*).

Ова правила приказују тенденције које преовлађују у савременом градском говору. Наше истраживање показује да ова правила важе и за сложенице које се изводе тзв. нултим суфиксом. Анализа показује велики значај броја слогова за акценат сложеница. Ако је друга компонента вишесложна, а посебно ако носи узлазни акценат, акценат сложенице је у највећем броју случајева исти као акценат друге компоненте. Очигледно је такође да за сложенице не важе иста правила као за мономорфне речи и за речи изведене суфиксима. У овом смислу ова анализа допуњује наше претходне радове о акценту речи у српском језику (в. Ракић 1991, 1995).

Посебно смо испитивали краћење друге компоненте сложеница иза узлазног акцента које се генерално спроводи у именичким сложеницама чија је друга компонента једносложна. За мономорфне именице и именичке изведенице опште важење има алтернација типа (22):

(22) јȕна̄к — јуна́ка

Услед појаве краћења (правило КДК) ова алтернација се никако не остварује у скупу именичких сложеница чија је друга компонента једносложна јер је слог иза узлазног акцента на везном вокалу готово увек кратак. Именичке сложенице се тако прозодијски јасно разликују од мономорфних именица и афиксних изведеница. Могуће је, међутим, да правило КДК треба разумети као услов морфемске структуре (в. Kenstowicz и Kisseberth 1979), а не као правило које актуелно измењује вокалске дужине — на такву могућност управо указује појава дужења крајњега слога у именица м. рода (примери 8). Посебно остаје отворено питање у којој мери правило КДК важи и за сложено-суфиксалну творбу.

Наша анализа такође указује на могућност да сложенице носе акценат прве компоненте уколико се друга компонента клитизује. Сраслице су карактеристичне за синтактичке комбинације придев + именица и глагол + именица у којим случајевима обично изостаје појава везног вокала (примери у т. 7 и 8). Остваривање ове могућности зависи, наравно, од слоговне структуре сложеница у сваком посебном случају (в. нпр. ткз. императивне сложенице *вуцибàт̄ина, лижилȍнац, разбидрах, сврзимàнт̄ија*).

Егзоцентричке сложенице типа број + именица већином се изводе конверзијом одговарајућих придева. Само мањи број таквих комбинација, и ендоцентричких и егзоцентричких, могу се сматрати за чисте сложенице, а тада следе иста акценатска правила као и друге именичке сложенице сличне структуре.

Београд

ЛИТЕРАТУРА

Aronoff, M. 1976. *Word Formation in Generative Grammar*, MIT Press, Cambridge, Ma.

Babić, S. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU i Globus, Zagreb.

Белић, А. 1949. *Савремени српскохрватски језик, II део: Наука о грађењу речи*, Београд (шапирографисано).

Белић, А. 1950. *О сложеницама, Наш језик I*, н. с. св. 5—6, 169—177.

Benson, M. 1993. *Srpskohrvatsko-engleski rečnik*, Prosveta, Beograd.

Вукићевић, Д. *Именичке сложенице у савременом српском књижевном језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 38/1, 127—174.

Даничић, Ђ. 1925. *Српски акценти*, Српска краљевска академија, Београд и Земун.

Deanović, M. i J. Jernej, 1989. *Hrvatsko ili srpsko-talijanski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.

Ивић, П. 1965. *Прозодијски систем савременог српскохрватског стандарног језика*, Symbolae grammaticae in honorem Georgii Kurylowiez.

Nestowicz, M. & C. Kisseberth, 1979. *Generative Phonology*, Academic Press, New York.

Клајн, И. 2002. *Творба речи у савременом српском језику, Први део: Слагање и префиксација*, САНУ, ЦАНУ и АНУРС.

Марковић, С. 1970. *Предавања из фонетике и морфологије савременог српскохрватског језика*, Универзитет у Сарајеву, Сарајево.

Николић, Б. 1970. *Основи млађе новоштокавске акцентуације*, Институт за српскохрватски језик, Београд.

Пецо, А. 1071. *Основи акцентологије српскохрватског језика*, Научна књига, Београд.

Rakić, S. 1991. *O receptivnim sufiksima i pravilu akcenta srpskohrvatskog jezika*, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku 34/2, 121—134.

Ракић, С. 1995. *Још о рецептивним суфиксима и правилу акцента српскохрватског језика*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 38/1, 83—100.

Ракић, С. 1995. *Правило крађења у српскохрватском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 39/1, 141—156.

Ракић, С. 1998. *О придевским сложеницама придев + именица*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистаку 41, 107—127.

Ракић, С. 1999а. *О нултим суфиксима и извођењу наставцима -О, -а, -о/-е*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 42, 225—254.

Ракић, С. 1999б. *Лексички слој придевских сложеница типа придев+ именица*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 42, 255—276.

Ракић, С. 2001а. *О именичким сложеницама типа придев + именица*, Српски језик 6/1—2, 309—329.

Ракић, С. 2001б. *О дужини крајњег слога основа у придева и у других врста речи*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 44/1—2, 255—276.

Ракић, С. 2001в. *О морфолошком појму главе, конверзији и структури сложеница*, Јужнословенски филолог 57, 7—31.

Речник српскохрватског књижевног језика I—VI (1967—1976), Матица српска, Нови Сад, т. I и II са Матицом хрватском, Загреб.

Стевановић, М. *Императивне сложенице*, Наш језик VI—VII, н. с., 6—18.

Стевановић, М. 1984. *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.

Williams, E. & A. M. Sciullio 1987. *On the Definition of Word*, MIT Press, Cambridge, Ma.

Станимир Ракић

ОБ УДАРЕНИИ И ДОЛГОТЕ СЛОЖНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Резюме

В настоящей работе рассматривается ударение сложных существительных, подобранных из словаря Деановича и Ернейа (1989). Анализируя данный материал, автор утверждает, что существует несколько главных акцентных типов, основными параметрами которых является количество слогов, долгота гласного основы, а также то, имеет ли вто-

рой компонент восходящее ударение или нет. Анализ также показывает, что для сложных существительных, образующихся с помощью т. наз. нулевого суффикса, действуют те же правила. В случае сращений, представляющих собой сочетания „прилагательное + существительное", а также „глагол + существительное", сложное слово принимает ударение первого компонента — в том случае, если основа второго компонента является односложной. Образования типа „числительное + существительное" во многих случаях можно понять как конверсии основ прилагательных. Отмеченные акцентные типы отражают преобладающие тенденции в современной городской речи.

ГЛАГОЛСКИ ОБЛИЦИ У СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКИМ И ЈУЖНОМЕТОХИЈСКИМ ГОВОРИМА

РАДИВОЈЕ МЛАДЕНОВИЋ

UDC 811.163.41'366.58(497.115)

Кратак садржај. У прилогу се разматрају преструктурирања у глаголским основама, инвентар глаголских облика, морфолошка средства глаголских облика у дијалекатској области коју чине јужнометохијски и северношарпланински говори, а у светлу српско-македонских језичких контаката.

Кључне речи: преструктурирање, контакт језичких система, богатство облика, призренско-јужноморавски, западномакедонски.

1. Овим прилогом разматра се дијалекатска ситуација у Призренско-метохијској котлини и северном делу Шарпланинске области према стању до јуна 1999. године, када је присилном сеобом словенског, пре свега српског становништва, знатно измењена етничка и језичка слика Косова и Метохије. Тако — од јуна 1999. године у Призренском Подгору нема Срба, у Подрими је мањи део Срба опстао у Ораховцу и Великој Хочи, у Ђаковици нема Срба, у Призрену живи тридесетак Срба и одређени број присељеника муслиманске вере из шарпланинских жупа, у Сретечкој жупи остао је део Сречана српског језика муслиманске вере и неколико десетина Срба православне вере, у Гори је број Горана преполовљен. Само је у Сиринићкој жупи опстао већи број Срба. Словенско муслиманско становништво из Скоробишта, Грнчара и Новог Села — трију села у Призренском Подгору — највећим делом се није иселило.[1]

2. Говори који се разматрају у овом раду на ивици су дијалекатског појаса српскога језика, у непосредном контакту са македонским језичким идиомом.

Природа ивичне области српског и македонског језика, непоклапање националне и лингвистичке границе, дијалекатски континуум између ова два језика са сноповима заједничких изоглоса — све ово има за последицу одсуство оштре границе између ова два језика и присуство појединих особина нетипичних за еволуцију једног или другог језика. Укупна језичка композиција говора на простору јужне Метохије и северног дела Шар-планине, затим композиција северозападних и северних говора Македоније — са присуством многих особина својствених српском

[1] Више о становништву и говору Скоробишта, Грнчара и Новог Села в. у МРСкМ, 243—256.

развиту — учинила је да се са једне и друге стране границе појаве говори у којима се препознаје дуготрајни контакт идиома претежно српског или претежно македонског типа. Овакву особину показује и укупна ситуација у систему глаголских облика, и то како у морфолошким тако и семантичким својствима.

а) У овом прилогу описује се језичка ситуација у трима корутинама у северном делу Шар-планине, у којима су се формирала три говора — међусобно јасно разграничена — у Гори (ГГ), Сретечкој жупи (СрГ) и Сиринићу (СиГ).

б) У Призренско-метохијској котлини језичка диференцијација међу говорима призренско-јужноморавског типа није тако изразита. Тако се, идући од севера према југу, уочавају следећи говори: ђаковачки градски говор (ЂГ; Ђаковица), подримски говор (ПодрГ; Подрима), призренски градски говор (ПрГ; Призрен), подгорски говор (ПодгГ; Призренски Подгор).

в) Од посебног интереса за праћење српско-македонских језичких контаката је говор села Скоробиште, Грнчаре, Ново Село (скраћеница СкГрНСГ) у Призренском Подгору. У овим насељима живе припадници муслиманске словенске етнокултурне групе унеколико сродне Горанима и сретечким муслиманима. Структура СкГрНСГ представља скуп различитих дијалекатских система. Овакав — типично мешавински — говор сведочи о томе да су у формирању ове етнокултурне групе учествовали припадници са генетски различитим говорима.

У основама речи говор ових села у судбини некадашњих назалних вокала, полугласника, вокалног *Л*, старих сугласничких група **tj*, **dj*, **kt'*, судбини иницијалних група *въ̯-/вь̯-* — показује типичну српску ситуацију, па је: *ру́ка*, *п̄у́т̄*, *ду́п̄*ᴵ; *је́зик*; *дə́нəс*, *п̄ə́с*, *сə́н*; *слу́нце*, *ду́г̄ачко*, *ву́на*; *но́ч'*, *ме́ц'а*; *у́нук*, и́де *у* При́здрен. У граматичким и творбеним морфемама, међутим, присутни су македонизми стигли у овај говор са присељеницима из Горе (*ми́је*, *со́м*, *о́т̄ец*, ꙋ *п̄е́т̄ок*, *ш̱о́г̄о* — ОП заменице *ш̱т̄о́*, *со ст̄а́рог̄о*, *н'е́г̄о г̄о*). Чланска морфема није развијена, али је прозодијска ситуација типично западномакедонска.

Од посебног је интереса присутност појединих црта карактеристичних за ГГ, а непознатих сретечком. Таква је иновација типа *п̄и́л'е* : *п̄и́л'ич'а* (МРГГ, 309—311), са неутрумизацијом призренско-јужноморавске суплетивне множине *п̄илићи*. Уопштени наставак *-и* у Дјд. им. на *-а* (*се́ст̄ри, а́г̄и, кра́ви*) од оближњих говора јавља се само у ГГ (МРГГ, 298). О вези са ГГ, али и другим шарпланинским говорима, сведочи и промена некада полумеких сугласника у палаталне гласове: *кље́ч'*, *г̄ла́ц'*, *п̄ə́п̄рач'*, *зе́ч'*, *со́љ* (уп. ПМГСЖ, 24, 33, 116 итд.; МРГГ, 219—222).

3. Укупном дијалекатском ситуацијом говори на југозападу Косова и Метохије, посебно северношарпланински, сведоче о томе да је у прошлости било интензивних етничких и језичких контаката, како словенско-словенских тако и словенско-несловенских.

4. Албанским запоседањем компактне територије између северног и јужног дела Метохије, јужнометохијски говори после седамнаестог века прекинули су добрим делом заједнички развој са севернометохијским. Иза тога времена контакт јужнометохијских са северношарпланинским говорима (и тако посредно са западномакедонским) повећава се, а у Метохију се усељава и део становништва шарпланинских жупа.

5. Конфесинална припадност говорника различито је утицала на дијалекатску композицију поједних говора, а присуство појединих црта у њима последица је конфесионалне маркације.

Тако се у подгорска насеља Грнчаре, Скоробиште и Ново Село у 18. веку досељавају Горани бежећи од исламизације. У другој половини 18. века, и почетком 19, после исламизације српског становништва у овим насељима црте горанског типа постају средство конфесионалне маркације у односу на околне хришћане српског језика.

У СрГ становници припадају различитим конфесијама (православно-хришћанској и муслиманској), али говоре истим говором. Иако је дијалекатска диференцијација у СрГ узрокована географским положајем појединих насеља, настанак микродијалекатског типа у коме се препознаје интензивнији контакт са ГГ у вишим селима Сретечке жупе не може се посматрати изван чињенице да су становници ових насеља, као и Горани, сви исламизовани.

Високу уједначеност српских јужнометохијских говора и говора Сиринића свакако је помогла заједничка хришћанска припадност.

6. Стање у систему глаголских основа и облика у северношарпланинским и јужнометохијским говорима разматра се у следећим аспектима: преструктурирања у глаголским основама, инвентар глаголских облика, морфолошка средства глаголских облика, фреквентност појединих глаголских облика, семантичко-синтаксичка употреба глаголских облика.

Преструктурирања у глаголским основама

7. У читавој области дошло је до померања у односима презентске и аористне основе, али радикалног разарања система глаголских основа, крактеристичног за неке оближње западномакедонске говоре, нема. Померања у основама — како у северношарпланинским тако и јужнометохијским говорима — показују високу подударност, а резултат су, скоро по правилу, аналошких уједначавања унутар основа са различитим основинским вокалима.

а) У експанзији су глаголи с односом *-а* (презентска): *-а* (аористна основа):

Ви́кам, *ви́кала*, *по́знавам* ГГ (в. и примере у МРГГ, 339—402), *пре́за* ко́ња, *не́-стизам*, *ри́кает* го́веда, *прода́вамо* СрГ, *бе́гаш*, *вика́мо* на њу́, *не* гу *дава́мо*, *гри́зам* СиГ, ми́ *се пу́замо*, *не ни́ца*, и гу *гри́зам* БГ, *да́вамо*, *ди́замо* сла́му, *не се ми́цате*, шо́ *бе́гаш* ПодрГ, да *се разви́ка*, де́те

Карта: Глаголски суфикс **-nǫ*

гу *си́са* ПрГ (в. и примере у РСПГ, 519—520), *п̄реда́вам* л'ути́ке, *ви́кам*, *бег̄а́мо*, *ст̄иза́мо* ПодгГ, *вре́ка*, *кре́ка* ко́кошка, не́јзу га *ст̄и́зам*, не́ га *да́вамо* СкГрНСГ.

б) Посредством ГГ, СрГ и СкГрНСГ, говора који су остварили контакт са македонским језиком, морфолошким позајмљивањем готовог македонског форманта *-на-* (< *-нѫ-*) у аористној основи, *-на-* је стабилисано и у говорима призренско-јужноморавског типа, осим у сиринићком говору, у коме се у насељима ближим Сретечкој жупи — Севцу, Јажинацу и Врбештици — јавља формант *-на-* (*викна́ла*, *луп̄на́ла*, *рекна́ла*), док је највећи део Сиринића остао изван ове иновације, па је: *рекну́ја* му, *луп̄ну́ле*, *п̄адну́смо*, *п̄адну́ја*, *седну́ла*, *викну́ш̱е*, *скину́ле* гу.

в) У свим говорима продуктивна је група глагола типа *рад-у̱је̱*-м : *рад-у̱(в)а̱*-ла, са ширењем типа и на форманте *-ива-*, *-ава-*. Ширење *-ува-* уместо *-ова-* у српским говорима — наслањањем на македонско и бугарско стање (ИПДиј, 123) — захватило је не само говоре на крајњем југозападу Косова и Метохије него и на већем ареалу српског језика (БАДИЈС, 496—503).

Од интереса за праћење дијалекатских контаката на проучаваном подручју судбина је /в/ у суфиксу *-ува-*. У ГГ, наслањањем на западномакедонску ситуацију, суфикс се скоро доследно јавља без /в/ (МРГГ, 172). Ширење односа основа типа *-уа-* (*даруала*): *-уе-* (/*-ује-*) (*да́руе/да́рује*) захватило је и СрГ, па су у овом говору примери типа *п̄ут̄у́вала* одвећ ретки. У свим јужнометохијским говорима, укључујући и СкГрНСГ, формант *-ува-* остао је стабилан. У СиГ, осим у насељима Штрпце и Берејце, јављају се само примери типа *рукува́ла се*. У Штрпцу и Берејцу, међутим, поред поред примера типа *дарува́ла*, обични су и они типа *даруа́ла*.[2]

У говорима који су предмет овога прилога нема продора аористне основе у презентску, иначе присутног у неким оближњим македонским говорима (ВБДГ, 77; ВБПГ, 351; БАГД, 200). За стање, најпре у северношарпланинским а посредно и јужнометохијским говорима, од значаја је стабилност односа типа *дарује*-м : *дару(в)а*-ла, пре свега у полошким али и неким другим македонским говорима (САМПол, 358; ВБДГ, 91; ВБПГ, 351). О зависности форманта *-ува-* у јужнометохијским говорима од стања у шарпланинским, посредно и од стања у западномакедонским и северномакедоснким, сведочи чињеница да се северније од Ђаковице, у севернометохијским говорима, јавља формант *-ова-* (МБСМГ, 277).

Обеду́јем : *обедува́ла*, што́ ми *кажу́ʲеш̱* : *кажува́ʲа* му, *кљу́ʲем* : *кљува́ле* те коко́шке, *п̄ут̄ува́ја* СиГ, *ост̄ану́вало* ни, *п̄ош̱т̄у́вала* не, *замесу́вујем* : *замесу́вала* л'е́ба, *г̄ладу́ваја*, *п̄росну́ʲемо* ПодрГ, *размесу́јоу* за ље́ба, *свуку́ʲем* гу, *курт̄ал'исува́ја* гу, *зап̄оч'нува́л'е*, *сип̄ува́ја* му ПодгГ, *доне́сујем*, *ост̄а́нујеш̱* : *ост̄ану́вала* СкГрНСГ.

---

[2] У овим насељима јављају се и дублети типа *брат̄ове, њег̄ове* : *брат̄у'е, њег̄у'е*, што упућује на већу нестабилност интервокалног /в/ у говору ових села. Оваква судбина /в/ у *-ува-* у Штрпцу и Берејцу вероватни је унос из горанског бродског говора (уп. МРГГ, 102—104) под утицајем досељеничког братства Љубићи, пристиглог у Штрпце из Горе почетком 19. века.

За остале говоре в. примере у: МРГГ, 408—409; РСПГ, 516—519; СМЂГ, 120.

г) У презентској основи глагола „видети” у говорима у којима је остварен контакт са македонским оближњим говорима јавља се јотован сугласник основе као траг некадашњег облика с тематским наставком *-ју*: ГГ (МРГГ, 406; да *ви́ѣшше*), СрГ (ПМГСЖ, 53, 114 итд., да га *ви́ѣшш*), СкГрНСГ (да ме *ви́ц'и*, нешта и ја *ви́ц'им*).

Говори призренско-јужноморавског типа (ЂГ, ПодрГ, ПрГ, ПодгГ, СиГ) знају само за презентску основу *види-*.

Инвентар глаголских облика

8. У инвентару глаголских облика сви говори посматране области показују високу подударност: нису развијене новије иновације карактеристичне за неке оближње македонске говоре (КБИст, 171—173; ВБДГ, 79—80; ВБПГ, 349), а изгубљени су они облици који се губе и у македонским и у српским говорима. Одређеним специфичностима издваја се ГГ.

Од глаголских облика присутни су: презент, аорист, имперфекат, императив, радни и трпни глаголски придев, глаголски прилог садашњи, перфекат, *perfectum resultativum* (само у делу говора), плусквамперфекат, футур I,[3] потенцијал.

Морфолошка средства глаголских облика

9. У реализацији појединих глаголских облика говори посматране области показују разноврсност насталу у резултату контаката различитих језичких система. Највеће разлике у глаголској флексији јављају се у грађењу множине имперфекта и аориста, затим у судбини 3л. мн. презента.

Презент

10. а) У 1л. јд. презента уопштен је атематски наставак *-м*, који се додаје презентској основи с карактеристичним вокалом. Осим у ГГ и СкГрНСГ, у којима је овакав тип 1л. јд. презента уопштен у свим глаголима (и — *мо́жем*, *о́ћем*), у осталим говорима потврђен је или само тип *о́ћу*, *мо́ћу* (СиГ, ПодрГ, ПодгГ) или су напоредни *мо́ћу* и *мо́жем*, *о́ћу* и *о́ћем* (СрГ, ПрГ, ЂГ[4]).

б) У 3л. јд. нема трагова старог наставка *-тъ* ни у једном говору, упркос његовог чувања у широком појасу западномакедонских говора (КБИст, 161; ВБМК, 46; ВБДГр, 22; ПаАРГ, 125). Без овог наставка су српски, али и многи македонски говори (МТОГ, 198; СТТГ 2, 108—109; ВБДГр, 30; КМДГ, 89).

---

[3] О могућим траговима футура И типа *бласина́шч'у* у ПрГ в. РСПГ, 503.

[4] М. Стевановић наводи само *мо́жем*, *о́ћем* (СМЂГ, 121—122).У мом материјалу потврђена су оба типа.

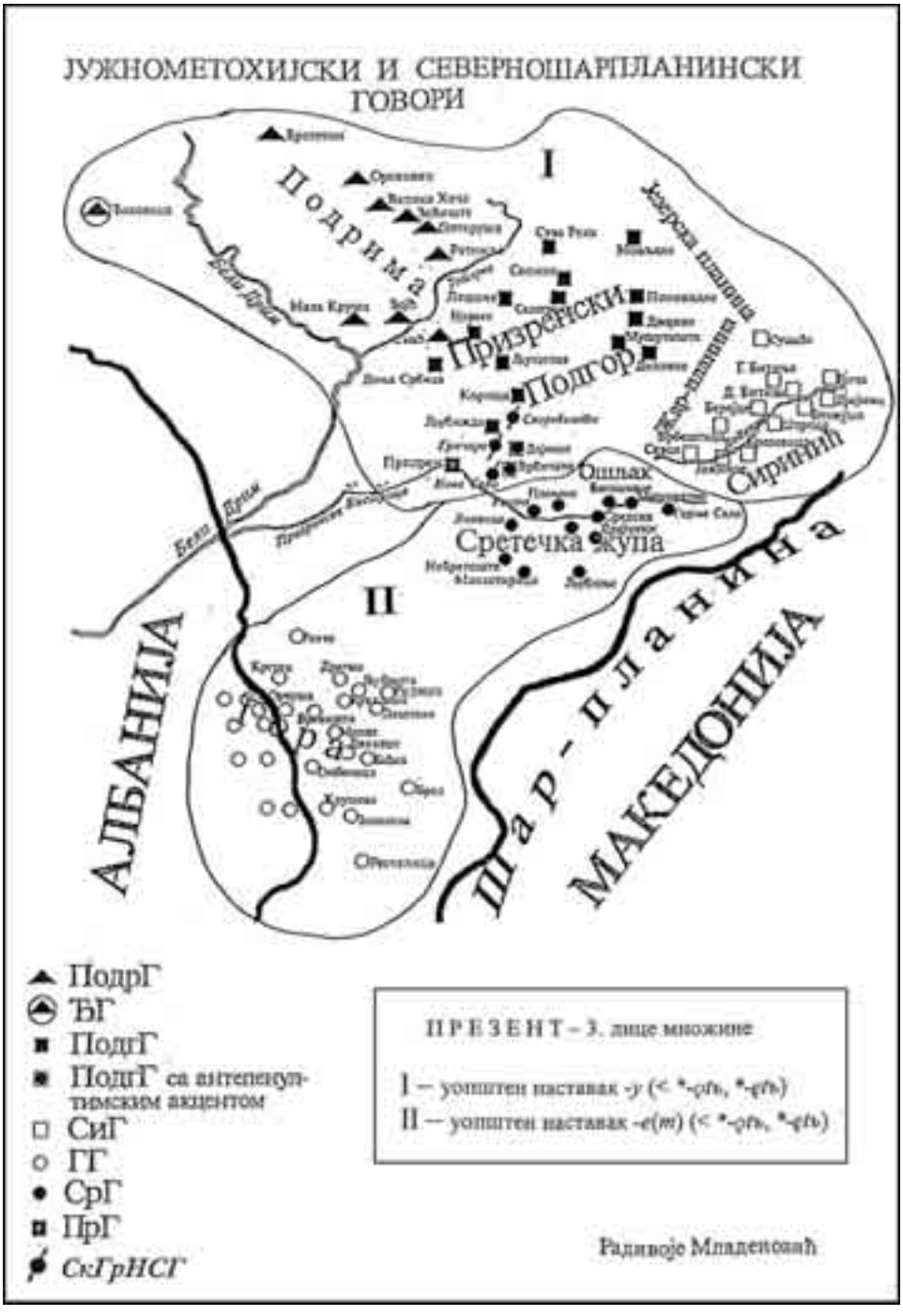

Карта: Презент — 3. лице множине

в) По судбини наставка за 1л. мн. говори посматране области јасно су подељени на два дела: у ГГ је наставак за лице македонског типа *-ме* (*збо́риме*, МРГГ, 414), у осталим говорима српски наставак *-мо*. Наставак *-мо* остао је стабилан и у говорима у којима је македонски утицај у граматичким афиксима препознатљив — у СрГ (да *ка́жемо*, ПМГСЖ, 188—209) и СкГрНСГ (ч'е *до́јдемо*, да *збо́римо*, да ве *ви́ц'имо*). Интересантно је да овакво груписање говора према присутности наставка *-мо* : *-ме* не прати груписање према типу 3л. мн. презента (в. т. 10 г), затим груписање према облицима множине аориста и имперфекта (в. т. 13, 14, 15).

г) У 3л. мн. презента у свим говорима извршена је прерасподела старих наставака *-ѫ̄ть* и *-ѧ̄ть*, и то уопштавањем једног наставака:

-у (< *-ѫ̄ть* и *-ѧ̄ть*) карактерише говоре типичног призренско-јужноморавског типа (ЂГ, ПодрГ, ПодгГ, ПрГ, СиГ), али и СкГрНСГ;

-е(*̄т*) (< *-ѫ̄ть* и *-ѧ̄ть*) је уопштено у ГГ и СрГ.

У ГГ и СрГ завршава се наставак македонског типа *-е̄т*, генерализован у правцу Костур — Корча — Струга — Дебар — Гора — Сретечка жупа (КБИст, 162—163; ВБИслМ, 21—22, 32, 40; ПМГСЖ, 195—198; МРГГ, 414—416). Док је у СрГ наставак *-е̄т* захватио све глаголе (*но́се̄т, бе́ре̄т, и́ма*^{ј}*е̄т*, в. и ПМГСЖ, 195—198) у ГГ из глагола *-а* презентске групе *-а̄т* је испало (збо́рет, и́дет : *и́маје*, *бе́ѓаје*; в. и МРГГ, 416), што упућује на евентуални траг говора који је био у делу Горе, а у коме је из 3л. мн. презента испадало *-а̄т*.[5] У ГГ, у насељима ближим Метохији, јавља се од глагола *-и* презентске групе и тип *но́сиа̄т*, *ва́риа̄т*, са уопштавањем основинског вокала и у 3л. мн. Тип. *но́сиа̄т*, међутим, могао је стићи и из галичког говора (КБИст, 162—163; ВБМК, 46).

Призренско-јужноморавско сведено *-у* у 3л. мн. презента у СиГ и јужнометохијским говорима у даљем локалном развитку имало је различиту судбину (СМЂГ, 122—124; РСПГ, 500—501; за СиГ, ПодрГ, ПодгГ, СкГрНСГ — МРПрез, 46—60).

У ЂГ, ПодрГ и ПрГ ширење основинског вокала у 3л. мн. презента је довршено, па су основни облици *имав*, *носив*, *берев* (РСПрГ, 501—502; МРПрез, 44—50). У СиГ и вишим селима ПодгГ девокализација и консонантизација полазног наставка *-у* није довршена, па се у овим говорима јављају и примери са очуваном слоговном природом наставка који се додаје на основу са основинским вокалом (*но́сиу, бе́реу, и́мау*). Процес девокализације *-у* из наставка је и у овим говорима узнапредовао, па доминирају примери у којима се *-у* скраћује у неслоготворни глас чинећи са вокалом основе дифтонг (*ува́а̄иў*, *ро́диў*, *ме́а̄ноў*, *доне́соў*). У даљем развитку неслоготворна компонета се монофтонгизује, па су у овим говорима обични и примери са билабијалним /в/ [w], које у неким гла-

[5] Уп. са стањем у оближњем тетовском говору у коме из 3л. мн. презента испада *-а̄т* (СТТГ 2, 108—109; ВБПГ, 353, 354). За схватање двојства у судбини *-а̄т* у наставку 3л. мн. презента у ГГ од интереса је двојство облика у овом лицу — *зберев*: *збере̄т* — у македонским говорима источно од линије Шопско Рударе — Страцин (уп. са ВБКумГ, 197—198; исп. и МРПрез, 45).

совним групама факултативно функционише као алофон лабиоденталног /в/.[6]

За праћење етнојезичких контаката на југозападу Косова и Метохије од посебног је интереса наставак *-у* (> *-в*) у СкГрНСГ (да ме *ви́ц'ив*, *ра́бо҃тавᵠ*, *но́сиф*, да *се о́бан'аф*), пошто у облицима множине аориста и имперфекта овај говор показује знатну сродност са СрГ и ГГ (в. т. 13—15), а одређени утицаји западномакедонских говора уочавају се и у другим сегментима.

Најмаркантније српске, призренско-јужноморавске особености у СкГрНСГ у морфологији су продор двојинског облика у Дмн. (*же́нама*, *кра́вама*, *му́жима*) и уопштавање *-в* (< *-у*) у 3л. мн. презента. Неочекивана дијалекатска композиција овога говора са уопштавањем неких типичних македонских, несрпских особина (*доне́соа, и́маа*) и низа особености типичних за српску еволуцију — резултат су мешања староседелачког српског становништва призренско-јужноморавског типа и досељеника из Горе, који су у ова насеља стизали у 18. и 19. веку.

д) У ЂГ и ПодрГ, пре свега ораховачком подримском говору, јављају се облици 3л. мн. презента у којима се упоштава наставак *-ју* у свим глаголским основама: *т҃у́рају*, *ба́ч'кају*, *и́деју*, *доне́сеју*, *до́ц'неју*, *се́диᵢу*.[7] Овакав тип, присутан иначе у косовским говорима призренско-јужноморавског типа,[8] у основи представља нешто другачију морфолошку реализацију истог граматичког модела — ширење основинског вокала у 3л. мн. презента и једно морфолошко обележје.

ђ) У СиГ у 3л. мн. презента, поред примера типа *но́сиу, бе́реу*, бројни су и они у којима се наставак за облик *-у* додаје на основу без основинског вокала: *т҃р́т҃у, т҃р́чу, збо́ру, но́су*. Оваквим односом основе и наставка у 3л. мн. презента СиГ чини целину са јужнокосовским говорима (МРПрез, 59—60).

е) Глагол „требати”, безлично употребљен, у презенту редовно гласи *т҃ре́бе* у ГГ (МРГГ, 423), што је очигледно наслањање на македонске оближње говоре (САМПол, 367; СТТГ 2, 108; ВБСМГ 2, 184). Од осталих говора на југозападу Косова и Метохије у овом облику јавља се у слабим траговима још само у ПрГ (РСПГ, 530), у коме може бити подржан усељеницима из Горе. Иначе је и у ПрГ обично *т҃ре́ба*.

Императив

11. Генерализовањем наставка *-и-т҃е* у 2л. мн. императива северношарпланински и јужнометохијски говори део су ширег ареала српских и западномакедонских говора (САМПол, 365—366; СТТГ 2, 109—110; БАГД, 59; ВБИслМ, 22, 32) у којима се у глаголе с наставком *-ѣ-т҃е* проширио наставак других основа *-и-т҃е*.

---

[6] О судини наставка *-у* у овим говорима, о асимилативним процесима, лабијализацији и фонолошкој неутрализацији вокала основе у 3л. мн. презента (и́мау > *и́моў* > *и́мо*, бе́реу > *бе́роў* > *бе́ро*) в. у МРПрез, 49—60.

[7] Детаљније о овоме и примере в. у МРПрез, 47—48.

[8] Уп. са продуктивношћу у јањевском говору (МПГЈ, 99—100).

Од интереса за праћење контаката говора на југозападу Косова и Метохије са околним говорима је присутност императива са јотованим сугласником основе /д/ *jéђ / jéђи*[9] (који је много обичнији у облику *jéj*, *jéјте*) и *вúђ* (који је много обичнији у облику *вúди*, *вúдите*) у подримском ораховачком говору. Облици *jéj*, *jéјте* поред *jéди, jéдите*, затим *вúђи, вúђите*[10] својство су и СрГ и ГГ (МРГГ, 218).

Аорист и имперфекат

12. Укупна преструктурирања у облицима аориста и имперфекта у говорима на југозападу Косова и Метохије издвојила су две групе говора.

У ГГ, СрГ и СкГрНСГ у облицима множине аориста и имперфекта остварено је једначење облика множине западномакедонског типа.

Јужнометохијски и СиГ знају за развој карактеристичан за српске говоре.

Аорист

13. У односу на све остале говоре, у облицима аориста и имперфекта у ГГ факултативно се јавља *-х*. Ни у једном говору нису забележене замене /х/ са /в, ф/ у граматичким обележјима, иначе карактеристичне за неке македонске говоре.[11]

а) Од глагола с аористном основом на сугласник, у свим говорима, после испадања *-х* из наставка, *-о* се осетило морфолошким диференцијалним знаком, па се однос типа *отидо* (1л. јд.): *отиде* (2. и 3л. јд.) добро чува. У ГГ уочава се факултативни продор наставка *-е* из 2. и 3л. јд. у 1л. јд., чак и онда када је сачувано *-х* (*пóрастех*; МРГГ, 422). Ширење *-е* у 1л. јд. бележено је и у другим говорима.

а. *Удадó се*, *донесó, наједó*, *побéго* ги, *рéко* му, *убóдо*, *дúго*, *подúго*, *отúдо* у Ђáковицу, *удáдо се*, *препáдо*, *вúдо*, *утéко* у шýму, кəд *óдо* гóре ПодрГ.

У малом броју примера у ПодрГ у 1л. јд. продире акценат из 2/3л. јд.: И ја му *дóнесо*, па ја *óтидо*.

б. *Оздрáво се*, *ýмро, ýзо* у рýку, *удáдо се, дúго, отúдо, вúдо, ýмро*, *уљéго, превᵊрзо, пóц'о, препáдо* у воду ПодгГ, *остáде* на пýт, *препáде* и já у вóду ПодгГ.

в. *Се пресвýко, отúдо* дóма, *слéго*, га *свýко, нáђо, пóчо, изгóро*, *прелéто, изјýро* на пýт, *удáдо* сестру, *вúдо* ги СиГ, *изгóре* и já, *прелéте*, *вúде*, *зазбóре се*, *изјýре* СиГ.

г. У СкГрНСГ у једнини 1л. изједначено је са 2/3л. јд., па је: já му *дóнесе*, му *рéч'е*, *úзеде* свé, já *пóмузе* крáву и *óтиде*.

---

[9] Уп. са *јеђи* у севернометохијским говорима (БМСМГ, 265).

[10] Није искључено да је /ђ/ у императиву *вúђи* у СрГ, ГГ И СкГрНСГ из презентске основе са чувањем резултата јотовања у 1л. јд. презента тематских вокала (МРГГ, 218).

[11] Уп. са одсуством иновације *-ф/-в* (< -х) у неким категоријама и примерима у западномакедонским говорима Македонаца муслимана (ВБИслМ, 20, 24, 33, 38).

б) Док је у ГГ, СрГ, СиГ, СкГрНСГ, а највећим делом и ПодгГ, устаљен фонетски везани акценат антепенултимског или пенултимског типа, у јужнометохијским говорима место акцента има дистинктивну функцију разликујући 1л. јд. од 2/3л. јд. (МРАкцГл, 236—238; СМЂГ, 126; РСПГ, 349; МРАкцИм, 722).

в) Облицима множине аориста говори на југозападу Косова и Метохије јасно су међусобно разграничени у две целине.

На различите типове множине аориста у говорима посматране области утицала је језичка и дијалекатска ситуација у окружењу. Наиме, ближњи говори са македонске и српске стране око јужнометохијских и северношарпланинских говора имали су у основи два различита пута у развитку облика множине аориста (и имперфекта).

У македонским говорима (с делимичним изузетком у северномакедонским говорима) у множини имперфекта и аориста настао је нови систем облика у коме се *-х-* из других наставака проширило и на 2л. мн., па су тако настали облици имперфекта *имахме, имахте, имаха* (са каснијим развитком у судбини *х*: -х / < *в* / *ф* / > -*ø*), проширени и на аорист (*дојдохме, дојдохте, дојдоха*). Оваквом моделу припадају ГГ, СрГ и СкГрНСГ.

Јужнометохијски и СиГ имали су развитак множинских облика 1. и 2л. мн. аориста у српском духу. У овим говорима је под утицајем наставка 2л. мн. аориста старији наставак *-хомо* трансформисан у *-хмо*, са даљим развитком у *-смо*.

Ширењем *-смо* и истискивањем *-мо* из у 1л. мн. аориста говори призренско-јужноморавског типа на југозападу Косова и Метохије, заједно са суседним српским говорима косовско-ресавског типа на Косову и Метохији[12] издвајају се у посебан ареал из ареала околних српских призренско-тимочких, косовско-ресавских и смедеревско-вршачких говора,[13] затим северномакедонских говора[14] у којима је стабилност старијег наставка *-(х)мо* знатно већа. Ширењу *-смо* у 1л. мн. аориста у јужнометохијским и СиГ припомогли су присељеници са подручја у чијем је морфолошком систему већ остварен наставак *-смо*, а овде се за Метохију, северну и јужну, па и за Сиринић, мисли пре свега на пристигло становништво из кучко-васојевићког правца.

Избегавање хомонимије између 1л. мн. презента и 1л. мн. аориста после губитка *-х-* из наставка аориста може бити од значаја у СиГ и ПодгГ, говорима у којима је устаљен пенултимски ритамски акценат, па је истрвена могућност да место акцента буде диференцијално средсто. У осталим јужнометохијским говорима, међутим, место акцента презента и

---

[12] М. Букумирић наводи да су потврде типа *дōђдсмо* у севернометохијским говорима знатно обичније од типа *дōђдмо* (БМГСМ, 258—260). Грађа коју Г. Елезовић наводи (ЕГРеч) потврђује скоро само наставак *-смо* у 1л. мн. аориста.

[13] Из богате литературе о судбини наставка 1л. мн. аориста наводи се само део: БАДИЈС, 464—579; ИПГС, 252; ИПДиј, 90; БНАП, 195; МЈЗапл, 175; САнВрат, 181—182; СРЛГ, 162; ЈДТГ, 142—143. О отпорности наставвка *-(х)мо* говори и чињеница о његовом чувању у говорима централне Шумадије (уп. РСГЦШ, 318—320).

[14] У скопскоцрногорском је *-мо* стабилно (: *-сте* у 2л. мн.; ВБСкЦГ, 231), у кумановском је *-мо* стабилно, а примери са *-смо* ретки су и факултативни (ВБКГ, 200—201).

аориста остало је као релевантан дистинктивни фактор, пошто се у овим говорима у презенту јавља парадигматски акценат који је у 1л. мн. увек на антепенултими, док је у 1л. мн. аориста на пенултими (изва́дим — *изва́димо* : *извади́смо*).[15] На значај морфолошког фактора упућује чињеница да се факултативни примери са *-(х)мо* јављају скоро доследно од глагола у којима се јавља формант *-о-(х)мо* који је различит од презентког форманта *-мо* (*донесемо* : *донесосмо* / *донесомо*).

а. У 1л. мн. аориста у јужнометохијским говорима изразито доминира наставак *-смо*, *-(о)смо*, а ретки су примери типа *дођо́мо* (поред обичнијих *дођо́смо*): *по̄се̑амо* ба́шћу (: *по̄се́јемо* у презенту), *уздиго́мо се* (: *узди́г̄немо*), *по̄бего́мо* (: *по̄бе́г̄немо*), *знадо́мо*, *смедо́мо* ПодрГ, *по̄бего́мо* от ку́ч'е, *реко́мо* ПодГ, *г̄урна́мо* гу, *дадо́мо* (в. и РСПГ, 186) ПрГ, *о̄тидо́мо* позади ку́ће ЂГ.

У СиГ је присутност облика 3л. мн. аориста с формантом *-о-мо* чешћа него у јужнометохијским говорима, мада је и овде конкурент *-о-смо* нешто веће снаге: *исп̄родадо́мо* (: *исп̄родаде́мо*), *о̄тидо́мо* у ку́ћу, *узо́мо* за њи́ву, *седо́мо* прет ку́ћу, *п̄рођо́мо, доведо́мо* ги, *п̄очо́мо* да врши́мо. Веће присуство облика типа *седо́мо* у СиГ него у јужнометохијским говорима последица је близине СрГ, у коме је овај тип једини, али и ситуације у скопскоцрногорском говору, у коме је у 1л. мн. аориста по правилу формант *-о-мо* (*дојдомо*), док је у 2л. мн. *-о-сте* (*дојдосте*) (ВБСкЦГ, 232).

У 2л. мн. аориста у јужнометохијским и СиГ стабилан је наставак *-сте, -о-сте*, а потврде типа *видо́те* одвећ необичне: *видо́те*, *по̄бего́те* љи ПодГ, *п̄родадо́те* СиГ.

б. У ГГ, СрГ и СкГрНСГ нису потврђени примери типа *донесосмо*, *донесосте* већ — наслањањем на множинске облике аориста и имперфекта у македонским говорима — ова два претерита имају наставке *-(х)ме-*, *-о-(х)ме*, *-(х)те*, *-о-(х)те* у ГГ (*доне́сохме*, *доне́сохте*, МРГГ, 423—424), *-мо*, *-о-мо*, *-о-те* у СрГ (*ре́комо, ре́коте*, ПМГСЖ, 201—202) и СкГрНСГ, остајући тако изван општесрпског развитка наставака у 1. и 2л. мн. аориста. Од интереса за праћење језичких утицаја је и чињеница да се ова три говора међусобно разликују наставком за 1л. мн. (в. т. 10 в).

в. Потврде:

Кәт *се ослободи́смо*, *по̄бег̄на́смо* и ми́, *ӯтекна́смо*, *удари́смо*, *дова̄ти́смо* ПодрГ, *диг̄на́смо*, *урабо̄та́смо*, *л'ег̄на́смо*, *доц̣'о́смо*, *п̄адна́смо*, *овр̄ши́смо* ПодгГ, *скара́смо се*, *се зазборо́смо*, *о̄то́смо* у Штрпце, *на̄пуни́смо*, *п̄рођо́смо* СиГ;

узе́сте, *дођо́сте*, *п̄редадо́сте*, *седна́сте* и *одмори́сте се* ПодрГ, *по̄стадо́сте* и ви́, *изедо́сте* л'е́ба, *има́сте* и ви́, *о̄твори́сте* ни, *изора́сте*, *изедо́сте* ПодгГ, ал *узо́сте*, *т̄рг̄ну́сте*, *изг̄реба́сте*, *о̄тера́сте* ги, *свуко́сте*, *ноћи́сте* СиГ.

До́јдомо, *одне́сомо*, *с̄тре́томо* у ку́ч'а, *лу́п̄намо*, *доне́соте* код бра́та, го *обу́коте* СкГрНСГ.

Примере за СрГ в. у ПМГСЖ, 188—209; са ГГ в. МРГГ, 423; за ЂГ в. СМЂГ, 126—127; за ПрГ в. РСПГ, 504; в. и МРАкцГл, 225—241.

[15] Више о овоме в. у МРАкцГл, 236—243.

г) У 3л. мн. ситуација је сложенија него у 1. и 2л. мн., пошто се у ГГ, у насељима најближим Метохији — поред стабилисаног типа *оста́на(х)а* — јављају и слаби трагови наставка *-ше* (МРГГ, 423—424). У јужнометохијским говорима, такође, у 3л. мн. — поред типа *донесо́ше* — јављају се и примери типа *донесо́в*, с имперфекатским наставком. Ситуација је најстабилнија у СиГ, у коме је у обимном материјалу тек неколико потврда са продором имперфекатског наставка у 3л. мн. аориста (Само што *поче́w* да изби́ваw, *донесо́у* ни о́ўце). Оваква стабилност у употреби аористног / имперфекатског наставка за 3л. мн. у СиГ наслањање је на дистрибуцију ових наставака у јужнокосовским говорима, али и северномакедонском скопскоцрногорском говору, са којим СиГ показује одређене сличности, остварене географском везом долином Лепенца.

У СрГ и СкГрНСГ нису потврђени примери са аористним наставком *-ше*, већ је увек *-(о)а*.

Потврде:

Утепа́ше, науч'и́ше, па га *ожени́ше*, *отидо́ше, забрани́ше, пребаци́ше* ПодрГ, *тури́ше, порасто́ше* и о́ни, *искоч'и́ше, викна́ше* га, *посеја́ше*, *препадо́ше* ПодгГ, *испогуби́ше* сто́ку, о́фце *се појагњи́ше*, *остари́ше, ото́ше*, ги *узо́ше* СиГ;

дођо́w, *испродадо́w*, *се развика́w*, *отидо́w*, *опљаћка́w*, *узе́w*, *акна́w* ни бо́мбу, *донесо́w*, *утепа́в*, *уби́в*, *удадо́w*, *позна́w*, *поч'на́w*, *дођо́в*, *узо́в* га, *отидо́в* да у́знев, ПодрГ, и *исприч'а́w* ни, *доџ'о́w* да рабо́таw, *донесо́w*, ка́ко *поч'е́w*, *поч'о́w*, *викна́в* га, *напуни́w* ги ПодгГ.

Примере за ГГ в. у МРГГ, 423—424; за СрГ в. ПМГСЖ, 188—209; за ЂГ в. СМЂГ, 127; за ПрГ в. РСПГ, 506.

д) Једначење наставака 3л. мн. аориста и имперфекта ширењем имперфекатског наставка у 3л. мн. аориста у јужнометохијским говорима може имати структурно упориште у оваквом једначењу, додуше оствареног другим морфолошким средствима, у шарпланинским и шире у македонским говорима.[16]

Овакво ширење свакако је подржано општом појавом у српским говорима да се имперфекат семантички празни и замењује другим претериталним временима, пре свега перфектом несвршених глагола. Осим у ПрГ, у коме је имперфекат нешто стабилнији због бројних усељеника из Сретечке жупе, у осталим јужнометохијским говорима овај се глаголски облик ретко употребљава.

О морфолошком контакту 3л. мн. имперфекта и 3л. мн. аориста у говорима посматране области сведочи и сутуација у делу СиГ, у коме се у 3л. мн. имперфекта јавља наставак *-ше* (в. т. 14), па се на тај начин и у овом говору ремети укупни морфолошки однос ова два претерита у 3л. мн. Чињеница да се употребљени примери типа *носе́ше* (поред уобичајеног *носе́у*) у СиГ јављају у имперфекатској семантичко-синтаксичкој си-

[16] С. Реметић присутност типа *отворив* у ПрГ објашњава: „Исходиште мешању вероватно лежи у глаголима од којих се граде оба ова претеритална времена" (РСПГ, 507).

Карта: Аорист — 3. лице множине

туацији, говори да у овим примерима није, и не мора бити, аорист несвршених глагола.

Имперфекат

14. Богатство облика имперфекта оба броја у говорима на југозападу Косова и Метохије последица је дијалекатске разуђености овог простора и природом ивичне језичке и дијалекатске области српског и македонског језика.

а) У северношарпланинским говорима издваја се ГГ чувањем наставка *-х* у 1л. јд. (МРГГ, 417). Поред оваквог типа, укрштањем аористних и имперфекатских наставака, створени су и нови облици.

Основински вокал презентске основе у облицима имперфекта добро се чува у глаголима презентских група *-а* и *-е*. Глаголи *-и* презентске групе граде имперфекат од промењене основе, пошто је у ове глаголе продрло *-е* из новијих образовања типа *умѣх* (БАИсК, 61). Овакво преструктурирање у грађењу имперфекта захватило је знатан простор око шарпланинских и неких јужнометохијских говора (САМПол, 364; ВБКГ, 71—72; БАДИЈС, 549; ИПДиј, 115).

Ми́сл'ех, но́сех, се́дех ГГ (МРГГ, 418), *носе́ше, крсте́ше, возе́ше, име́ше, држе́ше, бере́ше* (в. т. 15 б) СиГ, и ја́ *носе́ше*, *но́се* у се́ло, *раде́ше* ПодгГ, *мисл'е́*, *бел'е́* ПрГ (РСПГ, 505—507), *жал'е́*, *носе́*, *тражé* раки́ʲу ПодрГ.

б) Ширење наставка из 2/3л. јд. у 1л. јд. различито је остварено.

У ГГ факултативно, у СрГ, СкГрНСГ и СиГ доследно, остварено је ширење *-ше* из 2/3л. јд.:

Ја́ *и́маше*, *ви́каше* се́стри, *тр́чашо* (в. т. 15 в) ГГ (МРГГ, 418), *мо́гашо* (в. т. 15 в) СрГ, ја́ му *се смеʲе́ше, пиште́ше, сија́ше* гра́, *крсте́шо* (в. т. 15 в) СиГ, ја́ *збо́реше* со н'е́го, *л'е́таше* (: л'е́там), *но́сеше* СкГрНСГ.

в) Реморфологизација у 1л. јд. имперфекта после продора *-ше* из 2/3л. јд. извршена је у северношарпланинским говорима на начин на који је остварена у северномакедонским (ВБСМГ 1, 27) и призренско-тимочким говорима (БАДИЈС, 547, 551) — продором аористног обележја *-о(х)*, па је тако настао нови формант *-шо(х)*. У СрГ он је практично истиснуо друге типове; у ГГ он је факултативан (МРГГ, 418—419); у СиГ ретки примери овога типа бележени су у Севцу:

И́машо и ја, *рабо́ташо* у њи́ва, *бе́шо* и ја́, *купу́ʲешо* СрГ, *продава́шо* сире́ʲње, *седе́шо* СиГ.

г) У јужнометохијским говорима, у мери у којој је имперфекат опстао, уочава се већа отпорност 1л. јд. на продор наставка 2/3л. јд.

У ПодгГ јављају се два модела: основни тип са продором *-ше* у 1л. јд., тип којим се избегава хомонимија:

И ја́ *носе́ше*, *има́ше*, *бра́ше* ги, *иска́ше* ме, *оч'а́ше* ија́, *раде́ше*;

има́ и ја́, *стри́га* о́фце, *но́се* у се́ло.

У ПодрГ, ЂГ и ПрГ опстала је морфолошка разлика између 1л. јд. и 2/3л. јд.

Ја *пл'етá* ћарáпе, *пекá*, ја *купувá* вýну, *знадá, имадá* пáре, *жал'é пекá* и ја (в. и МРАкцГл, 343) ПодрГ, *ткајá*, *тражé* (РСПГ, 505, 507), *појá*, *имадá* ЂГ.

д) У 2/3л. јд. у свим говорима стабилан је наставак *-ше* (МРАкцГл, 243—245).

15. а) У множини имперфекта остварена је јасна разлика између ГГ, СрГ и СкГрНСГ са македонским облицима — с једне стране, и осталих говора — са друге.

Мúје *сéдехме*, *викáшоˣме* (в. и примере у МРГГ, 417—420) ГГ, *могáшомо* (в. т. 10 в), *работáшомо*, *орéшомо* (в. и примере у ПМГСЖ, 188—209) СрГ, мúје *зборéшомо*, *викáшомо*, *ч'екáшомо* СкГрНСГ;

Могáшохте, *зборéшоте* ГГ, *узимáшоте*, *бегáшоте*, *давáшоте* СрГ, а *имáшоте* и тúја, *бéшоте* л'и СкГрНСГ;

Úмаˣа, тáмо *бéˣа*, *грúјаˣа* кýћа (МРГГ, 420) ГГ, *могáшоа*, *оћáшоа* (ПМГСЖ, 188—209) СрГ, *давáшоа* мýжима, *зборéшоа* жéнама, *имáшоа*, *трч'áшоа* СкГрНСГ.

б) Облици множине имперфекта у јужнометохијским и СиГ показују српски развојни пут. У 1л. мн. уопштено је *-смо*, у 2л. мн. *-сте*, у 3л. мн. наставак је *-у*, са даљим локалним развитком.

Уочава се да је основински вокал глагола презентских основа на *-и* и *-е* у облицима имперфекта говора призренско-јужноморавског типа на југозападу Косова и Метохије најчешће *-е-* (*мисл-е-ше*, *мисл-е-смо, крст-е-у, гост-е-смо*). Глаголи презентске основе на *-а-* имају најчешће стабилан основински вокал, али нису непознати ни облици типа *кашљéше* (: кáшљам, кáшљала). Богатством различитих основа у облицима имперфекта, посебно код глагола *-и-* презентске групе, издваја се СиГ: ја *носéше*, ти *носéше, носéсмо / носúсмо, носéсте / носúсте, носéу; крстéсмо / крстúсмо; перéше, перéсмо, перéсте, перéу; работáше, работáсмо, работáу*.

в) Посебну пажњу заслужује ситуација у 3л. мн. имперфекта у СиГ, пошто су спорадично, нешто чешће у два пункта — у Штрпцу и Берејцу, потврђени примери у којима се у 3л. мн. имперфекта поред чешћих облика типа *крстéу* јављају и примери *крстéше* (чешћи) / *крстúше* (ређи). Семантичко-синтаксичка вредност примера *крстéше / крстúше* не упућује на аористну употребу (в. т. 13 д). Продор модела са *-ше* у 3л. мн. аориста и имперфекта вероватно је зачет у грађењу 3л. мн. аориста од несвршених глагола, али је контакт са сретечким и горанским говором, остварен кроз присуство братства Љубићи, чији су се преци из Горе доселили пре десетак генерација, могао да прошири употребу и на оне ситуације које су примарно имперфекатске.[17]

Потврде:

Пл'етéсмо, пекáсмо, идéсмо дóма, *седéсмо, купувáсмо*, *имáдасмо* ПодрГ, и њójзи *копáсмо* ЂГ, *имáсмо* кýч'у, *бегáсмо*, *дoодéсмо* ПрГ, *идéсмо,*

[17] О братству Љубићи в. т. 7 в; види и напомену 2.

Карта: Глаголски прилог садашњи

врш̱и́смо, седе́смо, рабо̄та́смо, оч'а́смо, бе́смо у При́здрен, *мисл'е́смо* ПодгГ, *држа́смо* ко́зе, *не носе́смо, носи́смо, се*ʲ*а́смо, г̄ости́смо* ги, *г̄осте́смо* свато́we СиГ;

п̄л'ете́сте, п̄ека́сте, рабо̄та́сте, знада́сте ПодрГ, *смеја́сте се* сəс на́с, *брине́сте* и ви́ ПрГ, *оч'а́сте, носе́сте* у цр́квɣ, *стриг̄а́сте, г̄љеда́сте* гу ПодгГ, *сеја́сте, раду*ʲ*е́сте се, не мог̄а́сте, вика́сте* це́у дə́н, за бра́та *не п̄ита́сте* СиГ;

п̄л'ете́в за зи́му, *куп̄ywа́w, има́у* стани́це („стенице"), *п̄ојáw* дру́кше, *п̄ека́w* на о́гањ, *не мог̄а́в, имада́w* му́ку ПодрГ, *слуш̱а́w* не де́ца ЂГ, *п̄родава́у* у пи́јац, *т̄раже́w* да и́деw, *бране́в*, о́ни *оч'а́ў* ПрГ, *носе́в*ᶠ, *п̄еч'е́в, стри́г̄аw*, Итал'иʲа́ни *има́ў, не ида́w*, на́ши *неч'а́w*, о́ни *мисл'е́w, иска́w* да ме исте́риw, ПодгГ, *п̄родава́у, ора́у, држа́у, п̄ијо́у, крijо́ў, т̄ресе́у, сече́у*, ал *бе́у, се беле́у*, на ме́не *вика́у* СиГ.

Глаголски прилог садашњи

16. У свим говорима на југозападу Косова и Метохије присутан је глаголски прилог садашњи с елементом *-ћи*. Нема другачијих морфолошких типова који би указивали на присуство неког другог падежног облика некадашњег партиципа презента активног.[18]

Једино је у СиГ забележен глаголски прилог садашњи *криу́ш̱и* (: кријем), који може бити лексичка позајмица из македонских говора који знају за глаголски прилог садашњи са источнојужнословенским рефлексом **t'*.

Формирање форманта (*-ећи* : *-ући*) глаголског прилога садашњег у говорима проучаване области зависи од уопштеног наставка у 3л. мн. презента, осим у СкГрНСГ — у коме нема корелације (*носив* : *носеећи*), што и није неочекивано с обзиром на укупну дијалекатску композицију овога говора (в. т. 2).

Спорадично присуство у говорима на југозападу Косова и Метохије и других типова глаголског прилога садашњег осим основног, резултат је локалних миграција, и то претежно из шарпланинских жупа у јужну Метохију.

а) Наставак *-ећи*, присутан у свим посматраним говорима — различите продуктивности, сам или у конкуренцији с другим наставцима — карактерише широк ареал српских и македонских говора (БАДИЈС, 581—583; САМПол, 369; БАГД, 138; ВБСМГ 1, 27—28).

Иако се у највећем делу ареал с наставком *-ет̄* у 3л. мн. презента (в. т. 10 г) поклапа с ареалом наставка *-ешт̄и / -ешт̄е / -ешче* у глаголском прилогу садашњем (САМПол, 368—369; ВБДГ, 78; ВБМК, 46), оваквог наставка нема у северношарпланинским говорима који знају за презент типа *но́сет̄*.

У типу *имаећи* формант *-ећи* формиран је од два елемента: уопштеног *-е-* (< *-ѫт̄ъ* и *-ѧт̄ъ*) из 3л. мн. презента (в. т. 10 г) и наставка за глаголски прилог садашње *-ћи*. Овако формиран формант *-ећи* издвојио се као стабилна морфолошка ознака (*носе́ећи, бере́ећи*).

[18] У скопскоцрногорском говору, са којим СиГ показује неке сличности, јавља се формант *-к'е* (уп. ВБСкЦГ, 233).

Наставак *-(ј)ећи* основни је у ГГ (МРГГ, 428), једини у СрГ (ПМГСЖ, 193) и СкГрНСГ, редак у СиГ — и то у селима ближим Сретечкој жупи:

Седе́ећи, *одéећи* ГГ, *работа́ећи*, *беґа́ећи*, *трчéећи* СрГ, *иска́еч'и*, *водéеч'и*, *зида́еч'и* СкГрНСГ, *тресеéћи*, *пере̯éћи*, *ґребеéћи*, *искаéћи* СиГ.

Глаголски прилог садашњи с наставком *-ећи* доминира у Врбичану и Дојницу — селима чији говор највећим делом припада ПодгГ:[19]

Носéеч'и у пóл'е, *беґáеч'и*, *трч'éеч'и*, *косéеч'и* дрýгому, *вадеéч'и* от пóток.

б) У ГГ, од глагола *-а* презентске групе, јављају се ретки факултативни облици типа *бéґаћи* (МРГГ, 428).

г) У СиГ и јужнометохијским говорима велике је продуктивности тип с формантом *-у-ћи*, у коме се препознају два елемента: уопштени наставак *-у* у 3л. мн. презента, и наставак глаголског прилога садашњег *-ћи* (*тресеу+ћи*). Овакав тип наставља се и у суседним севернометохијским говорима (БМСМГ, 268).

Пијеýћи, *идеýћи*, *тресеýћи*, *вараýћи*, *ноћеваýћи*, *даваýћи, работаýћи* СиГ, *падаýч'и*, *тражеýч'и* (РСПГ, 510—511) ПрГ, *идеýћи* по нóћу, *носеýћи* дéте, *ври̯еýћи* ЂГ, *óдеући* по пýту, *ша́рћкаући*, па ти óна *крúдеући*, *пójаући* рабóтају, *ба́н'аући* дéцу, умори́ше се *úдеући*, *скúшаући* по свéту ПодрГ, *збореýч'и, појаýч'и, смејаýч'и*, обогати́ја се *крадеýч'и*, умори́ла се *жн'е̯еýч'и*, ви́де ги *вршеýћи* у гýмно ПодгГ.

д) И други типови глаголског прилога садашњег у СиГ и јужнометохијским говорима не наслањају се на стање присутно у македонским говорима:

По̯éћи (: по̯им), *кри̯éћи*, *држéћи*, *држе́ћи*[20] СиГ, *носéч'и* (РСПГ, 510—511), *рабо́таћи, збóрећи*, и свé *крúдући* („кријући"), *збóрећи, дəржáћи* бурúну, *оráч'и* плýг извади́ја, *тепáћи* ПодрГ, *зборéч'и, носéч'и, држáч'и, беґáч'и, викáч'и, трч'áч'и*, умори́ја сэм се *влач'éч'и* земњу ПодгГ.

Глаґолски ṗридеви

Радни глаголски придев

17. а) Судбина наставка *-л* у облицима радног глаголског придева једнине мушкога рода, упућује на утицаје из различитих праваца.

Иновација *-ў* (*/w / в*) < *-л* на крају слога захватила је шарпланински део српског и македонског језика, али и шире (ПМГСЖ, 80—92; МРГГ, 428; МРСудбЛ, 452; САМПол, 331; СТТГ 1, 237—238; ВБПГ, 354). У ГГ, СрГ и СкГрНСГ промена је доследна, док је у СиГ она захватила само глаголе са секундарним полугласником (МРСудбЛ, 452). У осталим глаголима у СиГ остварена је призренско-јужноморавска иновација *-(ј)а* (МРСудбЛ, 452).

---

[19] У овим селима је присутан и одређени утицај СрГ, који се огледа — пре свега — у антепенултимском акценту. Више о овом делу ПодгГ в. у МрАкцПр; МрАкцИм; МРСудбЛ.

[20] У примерима *-ј-* није траг другачијег наставка, већ је антиципацијски глас испред палаталног предњонепчаног *ћ* (уп. и *ще́ћер*, да *дójћем*).

Јужнометохијски говори, СиГ само у глаголима с аористном основом на вокал (*има́ја, доне́ја, носи́ја*), представљају југозападну ивицу ареала радног глаголског придева типа *имаја* који захватајући српске једноакценатске говоре иде на исток до бугарске границе, а прелази и на територију северномакедонског кумановског говора (ВБКГ, 211—214).

Различита замена *-л* на крају слога у СиГ у једнини радног глаголског придева мушког рода последица је накнадног продора иновације типа *имаја* из околних призренско-јужноморавских говора у СиГ, у коме је замена *-л* на крају слога — судећи по судбини овога гласа у радном глаголском придеву м. р. јд. глагола са секундарним полугласником, затим у придевима и именицама — била фонетска, у духу такве промене у шарпланинским говорима (*-л* > *ў*).

Више о овоме и примере в. у МРСудбЛ, 449—453; за СрГ в. ПМГСЖ, 81—92; за ЂГ в. СМЂГ, 133—135; за ГГ в. МРГГ, 428—429; за ПрГ в. РСПГ, 419—420.

б) Док је у једнини моција рода сачувана (*донев / донеја, донела, донело*), у множини у свим говорима устаљена је родовски синкретична форма на *-ле*, што је несумњиви структурни и морфолошки утицај македонских говора, који у већини не знају за моцију рода у множини (КБИст, 115, 145—146; САМОчерк, 233; САМПол, 373; ВБДГ, 78; СТТГ 2, 112; ВБСкЦГ, 233; ВБКГ, 217).

Потврде:

Си́пал'е, *посе́ал'е*, *гладу́вал'е*, *прева́рил'е*, *ва́риље*, *узи́мал'е*, *пу́зал'е*, *ста́ил'е*, *пи́скал'е*, *ди́нал'е*, *сэ́брал'е*, смо *се прићествува́л'е*, шо *тура́л'е* ПодрГ, *уведува́л'е, ч'уте́л'е, носи́ље, опра́л'е, пошту́ва́л'е* смо се, не́смо *сеја́л'е, довэрши́л'е* смо ги, ми́ смо *оби́шл'е*, сви́ *брина́л'е*, смо *поја́л'е*, ја́јца смо *мэстил'е* ПодгГ, би ги *уватиле*, би ги *уби́ле*, *виде́ле* не о́ни, трои́ца *умр́ле*, и ме *удре́ле*, *пиште́ле* у по́ље, *пора́сле* ми де́ца, *метну́ле*, *мичи́ле*, *оћа́ле* и на́ми СиГ.

Примере за СрГ в. у ПМГСЖ, 206—207; за ГГ в. у МРГГ, 429, 433; за ЂГ в. у СМЂГ, 136—137; за ПрГ в. у РСПГ, 507—508.

г) Радни глаголски придев гради се од аористне основе, а његово грађење од презентске основе, присутно у неким оближњим македонским говорима, није својствено северношарпланинским и јужнометохијским говорима.[21] Ретке потврде радног глаголског придева од презентске основе потврђене су само у ГГ — у Броду, у чији говор су ушле из тетовског (СТТГ 2, 112). Тако је у бродском говору — поред знатно обичнијих *тре́соў*, *пра́ў*, *кла́ў* — и *тре́сеў*, *пе́реў*, *ко́љеў*.

Трпни глаголски придев

18. а) У свим говорима је расподела наставака *-(е)н*, *-(е)т* уједначена. Тако се наставак *-(е)т* проширио на све глаголе са *-н-* у општем де-

[21] Уп. са уобичајеним образовањима радног гл. придева и од аористне и од презентске основе у многим македонским и бугарским говорима (САМОчерк, 233; САМПол, 373; СТТГ 2, 112).

лу, а *-(е)н* се јавља када у финалном слогу основе нема назала *-н-*.[22] Док је у говорима у којима је остварен интензивнији контакт са западномакедонским залеђем — у СрГ, ГГ и СкГрНСГ — оваква расподела наставака доследна (ПМГСЖ, 207—208; МРГГ, 429—431), у СиГ и јужнометохијским говорима потврђени су и ретки примери који ремете наведено правило:

Сəмл'е́то бра́шн'о, не́ ми ʲе *уда́та* ПрГ, ја́ сəм би́ла *неуда́та*, *дода́т*, *уда́та* би́ла дево́јка, *неуда́та*, би́ла *уда́та*, кəд је *зау́зет* ПодрГ, све́ су *уда́те*, да сəм би́ла *уда́та*, би́ла *заузе́та* ПодгГ.

Иначе је:

Ице́пана, *издə́рпани*, *огə́рнати*, *сакри́ʲена*, *пу́штено*, *запро́сена* дево́јка, *ра́њет* би́ја, *пə́ржена*, *растə́рвене*, *покри́ʲено* де́те, *нацᵊрта́ну*, *ран'е́т* би́ʲа, *ран'е́тога* војни́ка ПодрГ, *л'егна́та* ч'ени́ца, *славе́днат*, *о́пран, варе́но* мл'е́ко, до́бро *обуч'е́на, пожње́та*, *остае́не* де́ца, би́ја *уте́пан*, *удаде́не* су, *запросе́ну* дево́јку, *некᵊрсте́не* ПодгГ, и *наʲеде́не*, и *напиʲе́не*, и *наспа́не*, *одморе́не*; од зе́вње *прае́но*, ни́ *ора́не*, ни́ *посеʲа́не*, ни́ *носе́не*; *маза́на*, *бра́њет, напу́њет, проме́њет, ојагње́та*, *неже́њет*, о́уде *уцење́та*, *огр́нут, пробрну́то* („изврнуто"), *лупну́та* СиГ.

Примере в. и у: за СрГ в. ПМГСЖ, 207—208; за ЂГ в. СМЂГ, 132; за ГГ в. МРГГ, 429—431; за ПрГ в. РСПГ, 508—510.

б) Од интереса за праћење дијалекатских контаката је однос основе и наставка у трпном глаголском придеву глагола с превојем вокала. У свим говорима трпни придев ових глагола гради се од аористне основе (*набран, обран, одран, опран*). Само у једном пункту горанског говора — у Броду — потврђени су ретки факултативни примери ових глагола грађених од презентске основе: *за́кољен*, *бе́рено*, *пе́рено*, *оде́рена* офца (МРГГ, 431). Примери типа *бе́рено* корелативни су у бродском горанском говору са типом радног глаголског придева м. р. јд. *бе́реў* (в. т. 17 г).

19. У вези са трпним придевима су облици глаголских именица, који могу упућивати на другачији тип трпног придева у свим говорима посматране области.

Глаголске именице највећим делом мотивисане су облицима актуелних трпних придева.

Уочава се да се глаголске именице граде претежно од презентске основе (МРГГ, 431), са генерализовањем форманата *-ање* или *-ење*. Тако се, на пример, *тр́чење* (: тр́чим — тр́чала) у СрГ може објаснити само уопштавањем форманта *-ење* (ПМГСЖ, 209).

Ширење грађења глаголских именица од презентске основе и на случајеве када се иначе трпни глаголски придев гради од аористне основе, може сведочити о готовој иновацији евентуално пристиглој из македонског правца.

Глаголске именице од глагола с превојем вокала у ГГ, СрГ и СкГрНСГ граде од презентске основе: *бе́рење, пе́рење, де́рење, ко́љење*, *се́рење*. У ГГ и СкГрНСГ потврђени су само облици са презентском основом, у СрГ

[22] О ширини овакве репартиције сведоче македонски и српски говори на већем ареалу (КБИст, 157; ВБДГ, 78; СТТГ 2, 112; ВБСМГ 2, 189—190; БАДИЈС, 616—617).

ретки су и примери типа *пра́ње*, сли́ве *бра́ње*. У СиГ доминира тип *пра́ње, бра́ње*, али су потврђени и: и́дем на *бе́рење* се́но. У јужнометохијским говорима присутан је тип глаголских именица у чијој је основи аористна основа: те́шко би́ло *пра́јн'е*, ви́ка на *бра̑н'е*, то́ј би́ло *дра́н'е* ПодрГ.

ПодрГ у грађењу глаголских именица показује специфичност, пошто је — према типу *печење* у осталим говорима — у овом: *пе́ка̑н'е*, *се́ка̑н'е*.

Футур I

20. а) У свим говорима посматране области у грађењу футура I — пошто се помоћни глагол свео на *ће* за сва лица оба броја — остварен је аналитизам. Из конструкције која замењује инфинитив најчешће испада *да*. Ретке потврде са сачуваним *да* потврђене су у свим говорима — најређе у ГГ (МРГГ, 432), потом у СрГ и СкГрНС; нешто је више потврда у јужнометохијским говорима (МРФПИ, 364—366).

Нова футурска конструкција у којој је ознака будућности *ће*, а ознака за лице и број презент, захватила је знатан простор око северношарпланинских и јужнометохијских говора (КБИст, 171—173; ВБСМГ 2, 191; БАДИЈС, 636; ИПГС, 255; БНАП, 198).

б) У јужнометохијским говорима и — ретко — у СиГ бележено је чување флексије помоћног глагола када је из футурске конструкције изостављен (*да* +) *презе̄нт* основног глагола, који се из контекста подразумева:

Па *ћу* и ку́ћу [да купим]; ми́ *ћемо* гро́јзе, ви́ *ће̄те* коломо́ћ [да носите] Подр, па *ч'еш* и у н'и́ву [да идеш] ПодгГ, ти́ *ћеш* и њи́у [да ореш], о́ни *ћеў* ше́ћер [да донесу].

У ГГ, СрГ и СкГрНСГ у оваквим примерима по правилу је употребљена аналитичка футурска конструкција *ће* + *презе̄нт основно̄г гла̄гола*.

в) Конструкција за одрични футур типа *нема* + *да* + *презе̄нт* у мом материјалу није потврђена.[23]

г) ПрГ, ако потврде нису резултат новије реконструкције према стању у стандардном језику, разликује се од осталих говора футуром I типа *бласина́шч'у, ваља́шч'е* ми, *посва́дич'е̄те се*. Број примера које наводи С. Реметић (РСПГ, 503) упућују на отпорност аналитизацији футура I. Иначе је у Призрену, како је и на широком простору око овога града, основни облик футура I конструкција *ч'е* + *презе̄нт*.

Перфекат

21. Од особености које су од значаја за праћење међујезичких контаката у говорима на југозападу Косова и Метохије а односе се на перфекат, пажњу заслужују употреба помоћног глагола у појединим лицима перфекта актива.

Перфекат актива гради се по правилу од енклитика помоћног глагола „јесам" и радног глаголског придева. Нису потврђени облици овог

[23] У тетовском говору је оваква футурска конструкција обичнија од оне са *ќе* (СТТГ 2, 114).

претерита са пуним обликом презента помоћног глагола,[24] па се и у ситуацијама истицања онога што се саопштава перфектом или у упитним реченицама када је помоћни глагол на почетку реченице јавља енклитички облик. Могућност употребе глаголске енклитике на почетку реченице остварена је под утицајем укупног балканистичког преструктурирања у употреби енклитика и укидања неких ограничења у њиховој дистрибуцији.

Редовном употребом помоћног глагола у 1. и 2л. једнине и множине и редовним одсуством помоћног глагола из 3л. једнине и множине, говори на југозападу Косова и Метохије — без обзира на међусобне значајне разлике у неким другим елементима језичке структуре — не разликују се међусобно. Тако се ни у једном од посматраних говора перфекат без помоћног глагола у основној употреби не јавља у 1. и 2л., без обзира на то да ли је овај глаголски облик употребљен експресивно. Редовним присуством помоћног глагола у неким облицима перфекта, а његовим редовним одсуством из других, неупотребом крњег перфекта у експресивној употреби, јужнометохијски и шарпланински говори део су ширег ареала македонских, призренско-тимочких и бугарских говора (ГИПер, 154—167; БАДИЈС, 633—635; САМПол, 365). Потврде са помоћним глаголом у 3л. јд. и мн. које М. Павловић наводи за СрГ (ПМГСЖ, 205) не одражавају аутохтоно стање, и очигледни су утицај српског књижевног језика.

Краћи перфекат модалног значења без много је потврда у говорима посматране области. Нешто више примера забележено је из говора призренско-јужноморавског типа.

22. Нови перфекат типа *имам напра̄вено* и *сом дојден* чија је присутност у западномакедонским говорима знатна (КБИст, 8, 169; ВБМК, 46; ВБМДиј, 104; ВБПГ, 344, 353), потврђен је мањим бројем примера у ГГ (МРГГ, 434), СрГ (ПМГСЖ, 208, 217) и СкГрНСГ (ми́је *смо до́јдени* от Скоро́биште, *и́мам збо́рено* за овија́-жене). И у овим говорима основни облик за казивање прошлих резултативних дејстава је перфекат.

Судећи по досадашњим истраживањима, СиГ и јужнометохијски говори остали су изван овог калкирања према романској граматичкој шеми, са вероватним утицајем албанског и грчког језика.

Плусквамперфекат

23. У свим говорима плусквамперфекат се гради од имперфекта помоћног глагола „бити” и глаголског придева, па нема дијалекатских црта различитих од оних у околним словенским говорима и језицима.

Потенцијал

24. Облицима потенцијала издваја се ГГ. У овом говору, како је и у другим говорима на југозападу Косова и Метохије, нису потврђене западномакедонске *ќе* конструкције са значењем потенцијала (КБИст,

[24] Пун облик презента глагола „јесам” у овим говорима јавља се само у служби потврдне речце, и то као *јес* или *јесје*.

169). Ни у једном говору посматране области није потврђена конструкција *потенцијал + радни глаголски придев* са значењем потенцијала.

а) Најчешћа конструкција са значењем могућег начина у ГГ — а иначе једина у другим северношарпланинским и јужнометохијским говорима — конструкција је *би + радни глаголски придев*, са уопштеним *би* у свим лицима оба броја.

б) Конструкција *би + перфекат* са значењем потенцијала (*не́ би* ми *си ре́кла*, *би сом да́ла*) (МРГГ, 436—437), иначе ретка у македонским говорима (КБГр, 499), у ГГ се јавља претежно у народној поезији, чешћа је у вишим селима, а за њену присутност у ГГ од значаја је оваква конструкција у оближњем македонском реканском говору (ПаАРГ, 129).

Редослед енклитика у оваквим примерима, са заменичком енклитиком која претходи глаголској, може представљати траг места некадашњег акцентованог глагола пре губитка акцентованости.

в) Новија конструкција *би + аорист*, без трагова у народној поезији, потврђена је само у Броду. Конструкција *би + аорист* бележена је у сложеним реченицама супротног значења. Увек се налази у првој реченици, и њоме се казује неостварена жеља, намера; другом реченицом се казује сметња да се оствари радња прве: Ја́ *би* го *ку́пих* тија, ама не́машох па́ре (МРГГ, 437—438, 502).

О употреби појединих глаголских облика

25. Фреквентност употребе појединих глаголских облика различита је у северношарпланинским (укључујући и СкГрНСГ) од оне у јужнометохијским говорима.

а) Употреба аориста жива је у свим говорима.

б) Имперфекат је чест глаголски облик у северношарпланинским говорима, иако се и у њима потискује перфектом имперфективних глагола или релативним презентом за прошлост. У СиГ, који се многим цртама приближава јужнометохијским говорима, имперфекат је у знатнијој употреби од оне у јужнометохијским говорима. И у северношарпланинским говорима имперфекат је ређи глаголски облик од аориста. Шира употреба имперфекта и аориста у северношарпланинским говорима подржана је таквом употребом у македонском залеђу.

У јужнометохијским говорима, са изузетком ПрГ, овај глаголски облик се ретко користи, а најчешће се замењује перфектом имперфективних глагола. У ПрГ је у чешћој употреби (уп. РСПГ, 505—507), пре свега због знатног прилива становништва из Сретечке жупе у последњих стотинак година.

Семантичко пражњење и губљење имперфекта из јужнометохијских српских говора, део је опште тенденције српскога језика.

в) Перфекат је најфреквентније претеритално време у јужнометохијским говорима, па захваљујући својој необележености у означавању прошлости потискује остала претеритална времена, казујући тако како недоживљене тако и доживљене радње.

Карта: Потенцијал

И у северношарпланинским говорима перфекат се користи и за казивање прошлих доживљених радњи. Доживљеност у прошлости се у овим говорима најчешће саопштава аористом, имперфектом, плусквамперфектом, презентом, футуром I и императивом.

г) Плусквамперфекат је највећим делом истиснут перфектом.

26. За праћење дијалекатских контаката на простору југозапада Косова и Метохије илустративна је употреба футура I, потенцијала и императива са значењем прошлости.[25]

а) Наративни и итеративни футур I посведочени су у свим говорима области (МРФПИ, 364—366). Највише је потврда из ГГ, најмање из ПодрГ. Изразита присутност футура I у овим значењима у ГГ у непосредној је вези са западномакедонским говорима у којима је оваква његова употреба врло жива (КБИст, 149; КБГр, 489). Мали број потврда са транспонованим футуром I у ПодрГ — у коме у овом значењу доминирају презент и потенцијал — у непосредној је вези са стањем у северометохијским говорима у којима га скоро нема. У СрГ и СкГрНСГ овакав футур је чешћи него у ПодгГ. Малим бројем примера потврђен је у ПрГ (уп. РСПГ, 540, 545, 548).

б) Потенцијал са значењем итеративности у прошлости присутан је у већем делу јужне Метохије, али не и у северношарпланинским говорима (МРФПИ, 366—367). Највеће је снаге у северном делу јужне Метохије, затим у ЂГ (СМЂГ, 148—149). Крајња југозападна тачка до које је стигао потенцијал за прошлост је ПрГ.

Потенцијал са значењем итеритивности је врло чест у северометохијским говорима. Овакав распоред употребе потенцијала са значењем прошлости, али и друге особине, сведоче о знатној вези северометохијских говора са јужнометохијским пре албанског продора између ове две дијалекатске зоне.

в) Императив за прошлост присутан је у свим говорима (МРФПИ, 367—369). Најчешћи је у ПодрГ, што је продужетак стања у ЂГ (СМЂГ, 147—148) и северометохијским говорима. У вишим селима ПодгГ мање је потврда са императивом. У северношарпланинским говорима његова употреба је најчешћа у СиГ, нешто ређа у СрГ, најређа у ГГ. Оваква ситуација у ГГ последица је знатне употребе футура I у овом значењу.

Закључне напомене

27. На формирање северношарпланинских говора, у неједнакој мери, утицали су оближњи западномакедонски говори, тј. полошко-кичевска струја, која се кретала према шарпланинској пашњачкој области која је „највећа на Балканском полуострву и једна од најизразитијих у Европи. То је прегледна зона која се пружа од Љуботена па све до ростушких и дебарских бачила на југозападу и то као бескрајна планинска прерија" (НСГран, 4).

---

[25] Више о употреби ових глаголских облика у јужнометохијским и северношарпланинским говорима в. у МРФПИ.

а) Највеће учешће оближњих западномакедонских говора остварено је у ГГ, који је у основи периферни западномакедонски говор са инфилтрацијом српских црта.

Оваква дијалекатска ситуација резултат је социогеографских, географских и историјских околности.

На простору Горе, на јужном делу Шар-планине већи је број прелаза према западномакедонском залеђу. Богата травом, Гора је постала примамљива за сточаре из западномакедонских области, па је тако између 1455. и 1591. године, како сведоче турски дефтери, становништво Горе петоструко увећано (ПеМДПод, 88).

б) Македонизме у СкГрНСГ, пре свега у морфологији, унели су усељеници из Горе у последња два века (в. т. 2 в).

в) И према сретечкој корутини кретала се полошко-кичевска струја, али мањег обима од оне према Гори. Посредник у уношењу македонизама у СрГ био је заправо ГГ, и то најпре контактом виших села Сретечке жупе и оближњих села у Гори, затим досељавањем Горана у Сретечку жупу.

Западномакедонски утицаји у СрГ уочавају се у граматичким обележјима, која су морфолошким позајмљивањем стигла у овај говор. Отуд је у основама типична српска судбина старих гласова (*вә́шка, дә́нәс, сә́н, му́жи, пу́т, зу́б, ву́на, слу́нце*), али у граматичким и творбеним морфемама има македонизама (ви́ђим *ку́ћа*, али — ви́ђим *Ми́леву*; *сту́денец*). Утицаји су јасно видљиви и у глаголској флексији (да *но́сет*, о́ни *доне́соа*).

г) СиГ остао је добрим делом изван утицаја полошко-кичевске струје, а локалне сеобе из Призренског Подгора и према Призренском Подгору утицале су на то да овај говор показује знатну сличност са говорима у јужној Метохији, посебно са говором виших насеља Призренског Подгора. Због природне везе са јужним Косовом, у СиГ има црта које су развијене заједно са јужнокосовским говором. Долином Лепенца остваривала се природна веза између Сиринића и Скопске Црне Горе, па је у неким особинама очигледан контакт СиГ и скопскоцрногорског говора.

28. Српски говори у Призренско-метохијској котлини (изузимајући једним делом СкГрНСГ) имају типичну призренско-јужноморавску ситуацију, разликујући се од дела призренско-јужноморавских говора по добром чувању флексије именица, посебно именица деклинационог обрасца *-а*. Ови говори (ЂГ, ПодрГ, ПрГ, ПодгГ) нису захваћени већим утицајем македонских говора. Најуочљивије иновације македонског порекла су у глаголској флексији, и то у уопштавању глаголског суфикса *-на-* (< *-нӂ-*; *викнала*), успостављању односа глагола *пу́тујем*: *пу́тувала*, затим у стварању синкретичног множинског облика радног глаголског придева на *-ле* (*видел'е*).

Судећи по укупној дијалекатској композицији, македонизми су у јужнометохијске говоре стизали посредством северношарпланинских говора. У том смислу интересантно је спорадично сретање типичног сретечког предлога *ос* (*оз бра́та, ос ру́ке*), напоредног са *сәс / са / с*, у ПодгГ и јужном делу ПодрГ. За контакт са сретечким и горанским гово-

ром сведочи и спорадично присуство помоћног глагола *са* (о́ни *са* мо́ӈи), поред основног *су* (то́ј *су* о́ни) у јужнометохијским говорима. Један податак о становништву Призрена од пре стотинак година сведочи о томе да су већину православних становника овог града чинили присељеници из суседних области, а најбројнији су били они из Сретечке жупе (ЦЈОсн 3, 1260—1261).

Обнављање проређеног српског становништва у јужној Метохији после 1690. вршило се не само из правца Шар-планине него и досељавањем из северне Албаније, затим је у Метохију, а потом и у Сиринић, стизала и не тако безначајна васојевићко-кучка струја, која је у дијалекатску композицију уносила елементе немакедонског типа.

Београд

СКРАЋЕНИЦЕ

БАГД — Александар Белић, 1935, *Галички дијалекат*, Српски дијалектолошки зборник VII, Београд
БАДИЈС — Александар Белић, 1905, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Српски дијалектолошки зборник I, Београд
БАИсК — Александар Белић, 1969, *Историја српскохрватског језика II*, св. 2, *Речи с коњугацијом, Научна књига, Београд*
БМСМГ — Милета Букумирић, 2003, *Говори северне Метохије*, Српски дијалектолошки зборник L, Београд
БНАП — Недељко Богдановић, 1987, *Говор Алексиначког Поморавља*, Српски дијалектолошки зборник XXXIII, Београд
ВБДГ — Божидар Видоески, 1986, *Дебарските говори*, Македонски јазик 19, Скопје
ВБДГр — Божидар Видоески, 1960—1961, *Основни диалектни групи во Македонија*, Македонски јазик 11—12, Скопје
ВБИслМ — Божидар Видоески, 1998, *Говориште на исламизираните Македонци во Западна Македонија, Македонски јазик 42—44, Скопје*
ВБКГ — Божидар Видоески, 1962, *Кумановскиот говор*, Институт за македонски јазик, Скопје
ВБМК — Божидар Видоески, 1993, *Меѓујазичниот контакт (на дијалектно рамниште) како фактор за дијалектна диференцијација на македонскиот јазик*, Скопје
ВБПГ — Божидар Видоески, 1961—1962, *Кон разграничувањето на полошките говори*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику IV— V, Нови Сад
ВБСкЦГ — Божидар Видоески, 1999, *Говорот на Скопска Црнагорија*, у: Дијалектите на македонскиот јазик, том 2, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје
ГИПер — Ирена Грицкат, 1954, *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама, Институт за српски језик, Српска академија наука, Београд*
ИПГС — Павле Ивић, 1957, *О говору Галипољских Срба*, Српски дијалектолошки зборник XII, Београд
ИПДиј — Павле Ивић, 1985, *Дијалектологија српскохрватског језика*, *Увод и штокавско наречје*, Матица српска, Нови Сад
ЈДТГ — Душан Јовић, 1968, *Трстенички говор*, Српски дијалектолошки зборник XVII, Београд
КБГр — Блаже Конески, 1996, *Граматика на македонскиот литературен јазик*, Култура, Скопје
КБИст — Блаже Конески, 1966, *Историја македонског језика*, Просвета — Кочо Рацин, Београд
КМДГ — Методи Кушевски, 1958, *Делчевски градски говор*, Македонски јазик 9, Скопје

МЈЗапл — Јордана Марковић, 2000, *Говор Заплања*, Српски дијалектолошки зборник XLVII, Београд

МРАкцГл — Радивоје Младеновић, 2001, *Место акцента глагола у Призренско-метохијској котлини*, Српски језик VI/1, Београд

МРАкцИм — Радивоје Младеновић, 2000, *Место акцента именица на југозападу Косова и Метохије*, Јужнословенски филолог LVI/1—2, Београд

МРГГ — Радивоје Младеновић, 2001, *Говор шарпланинске жупе Гора*, Српски дијалектолошки зборник XLVIII, Београд

МРПрез — Радивоје Младеновић, 2002, *Треће лице множине презента у српским говорима на југозападу Косова и Метохије, Јужнословенски филолог LVIII, Београд*

МРСкрМ — Радивоје Младеновић, 2004, *Словенска лингвистичка припадност, конфесионална припадност и етнички трансфер у светлу скривених мањина на југозападу Косова и Метохије*, у: *Скривене мањине на Балкану*, Српска академија наука и уметности, Балканолошки институт, посебна издања 82, Београд

МлРСудбЛ — Радивоје Младеновић, 1999, *Судбина -л на крају слога у српским говорима на југозападу Косова и Метохије, Српски језик 4/1—2, Београд*

МРФПИ — Радивоје Младеновић, 2000, *Футур, потенцијал и императив за прошлост на југозападу Косова и Метохије*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIII, Нови Сад

МТОГ — Тодор Маневиќ, 1952, *Забелешки за овчеполскиот говор*, Македонски јазик 3, Скопје

НСГран — Срећко Николић, 1994, *Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска и њихове границе, у: Шарпланинске жупе Гора, Опоље и Средска. Одлике природне средине*. Посебна издања Географског института „Јован Цвијић" САНУ, књ. 40/1, Београд

ПаАРГ — Аритон Павловски, 1959, *Реканси говор*, Македонски јазик 10, Скопје

ПМГСЖ — Миливој Павловић, 1939, *Говор Сретечке жупе*, Српски дијалектолошки зборник VIII, Београд

ПМГЈ — Миливој Павловић, 1970, *Говор Јањева*, Матица српска, Нови Сад

ПеМДПод — Митар Пешикан, 1986, *Стара имена из доњег Подримља*, Ономатолошки прилози VII, Београд

РСГЦШ — Слободан Реметић, 1985, *Говори централне Шумадије*, Српски дијалектолошки зборник XXXI, Београд

РСПГ — Слободан Реметић, 1996, *Српски призренски говор, И (гласови и облици)*, Српски дијалектолошки зборник XLII, Београд

САМОчерк — Афанасий Матвеевич Селищев, 1918, *Очерки по македонской диалектологии, Казань*

САМПол — Афанасий Матвеевич Селищев, 1929, *Полог и его болгарское население — исторические, етнографические и диалектологические очерки северно-западной Македонии, Издание Македонского научного института, София*

САнВрат — Андрей Н. Соболев, 1994, *Говор села Вратарница в восточной Сербии в историческом и ареальном освещении, Verlag Otto Sagner, München*

СМЂГ — Михаило Стевановић, 1950, *Ђаковачки говор*, Српски дијалектолошки зборник XI, Београд

СТТГ 1 — Трајко Стаматоски, 1956, *Градскиот тетовски говор I*, Македонски јазик 7, Скопје

СТТГ 2 — Трајко Стаматоски, 1956, *Градскиот тетовски говор II*, Македонски јазик 8, Скопје

ЦЈОсн 3 — Јован Цвијић, 1911, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, књ. 3, Посебна издања Српске академије наука (књ. XIX. Одељење природно-математичких наука) (књ. 5), Београд*

Радивое Младенович

ГЛАГОЛЬНЫЕ ФОРМЫ В СЕВЕРНОШАРПЛАНИНСКИХ И ЮЖНОМЕТОХИЙСКИХ ГОВОРАХ

Резюме

В работе рассматривается судьба глагольных форм в сербских говорах на югозападе Косова и Метохии — в южной Метохии и северной части Шар-Планины.

Исследуемые говоры распространены на крайней границе областей с населением говорящим на сербском языке, в контакте с западномакедонской и северномакедонской диалектной областью, последствием чего является ряд языковых переплетений и возникновение новых диалектных особенностей.

При рассмотрении глагольных форм все говоры исследуемой области отличаются большим единообразием, а из общего целого выделяется только горанский говор, а именно присутствием новой конструкции *би + аорист* (Ја *би* го *купих* тија, ама *немашох* паре).

В глагольных основах не произошло радикального переструктурирования, характерного для западномакедонских говоров, а произошедшие изменения соответствуют призренско-тимочким говорам.

Обобщением окончания *-м* в 1 лице формы настоящего времени (*носим, берем, имам*), а также выпадением *-т* из 3 л. ед. ч., говоры изучаемой области остались вне зоны влияния македонских говоров.

Во всех говорах данной области два унаследованных окончания в 3 л. мн. ч. настоящего времени сведены к одному. Для шарпланинских говоров — в горанском и сретечском, характерно западномакедонское окончание *-ет (носет, берет)*, в то время как для остальных говоров характерно окончание *-у (берев, носив, имав)* в соответствии с призренско-южноморавской ситуацией.

Существеннная разница между говорами, перетерпевшими значительное влияние македонских говоров, и говорами, оставшимися вне столь значительного влияния, неотъемлемо связана со судьбой форм мн. ч. аориста и имперфекта. Для горанского и сретечского говоров, а также для говора трех мусульманских сел в Призренском Подгоре характерна македонская модель с распространением окончаний имперфекта в аористе (*донесо(х)ме / донесомо, донесо(х)те, днесо(х)а*). В южнометохийских говорах и в говоре Сириничей в 3 лице мн. ч. аориста появляется *-ше (дођоше)*, в 3 лице мн. ч. имперфекта *-у (имау / имав*). Последствием переселения жителей из шарпланинских областей к южной Метохии было распространение окончаний 3 л. мн. ч. имперфекта в 3 л. аориста благодаря чему в южнометохийских говорах параллельно используются *донесоше* и *днесов*.

Различия между говорами исследуемой области появляются и в употреблени отдельных глагольных форм.

UDC 811.163.41'367.62

ОДОЛЕН ИЛИ — ОДОЉЕН?

У нашим се говорима биљка *Valeriana officinalis* различито назива (као и већина биљака, уосталом), али само су два назива општепозната: *мацина трава* и *одолен/одољен*. У вези с овим потоњим постављају се два питања. Да ли лик *одолен* припада екавским говорима а лик *одољен* јекавским? И како је лик *одољен*, ако није искључиво јекавски, настао у екавским говорима?

Да би се одговорило на ова питања, потребно је погледати неколико наших речника, а најпре утврдити порекло овога фитонима. Лексема *одолен/одољен* мотивисана је домаћим глаголом *одолети*, јек. *одољети*, највероватније због тога што се сматра да ова лековита биљка одолева многим болестима. Петар Скок наводи два творбена лика: *одòлан* и *одòљен*. За први каже да је забележио Вук, а уз други стоји податак да је забележен у Дубровнику. Овде је потребно напоменути да у Вуковом *Српском рјечнику*[1] не постоји одредница *одолан* него *одољан* (вероватно је штампарска грешка код Скока), уз коју су дати стихови из народне песме:

Да зна женска глава
Што ј' одољан *трава,*
Свагда би га брала,
У пас ушивала,
Уза се носила.[2]

У *Српском рјечнику* такође се налази одредница *одољен*, за коју Вук управо даје податак да је запис из Дубровника. Ни Вук ни Скок, дакле, не бележе лик *одолен*.

У *Речнику* Матице српске налазе се обе одреднице: и *одòлен* и *одòљен*. Уз *одолен* стоји податак да је лексема преузета из *Ботаничког речника* Драгутина Симоновића. Даље се наводи одредница *одòљан*, преузета од Вука, и на крају *одòљен*, забележена у званичној *Ботаничкој терминологији* (Београд 1934). Овде треба дати неколико коментара у вези с по-

[1] Битно је истаћи да се код Вука овај фитоним први пут помиње тек у трећем издању из 1898. те у четвртом из 1935.

[2] Ове стихове даје и Растко Петровић у *Младићству народнога генија* (Београд 1999, 59).

менутим изворима. Запис Драгутина Симоновића о *одолену* преузет је из књиге Ђоке Поповића *Робарица. Наука о роби трговачкој* (Београд 1852). У тој се књизи помиње одоленов корен који „се добива од оделена" (216) (сигурно штампарска грешка). Занимљиво је такође да Матичин речник као извор Вука помиње само уз лик *одољан*, док то не чини уз лик *одољен*, који је *Ботаничка терминологија* засигурно преузела од Вука.

У рукопису 17. књиге *Речника* САНУ налазе се одреднице *оддолен* и *оддољен*. *Одолен* је илустрован са шест примера, уз потврду из *Ботаничког речника* Д. Симоновића. Сви ови записи су с краја XIX и почетка XX века. Два су с југа Србије: из околине Ниша и из Сиринићке жупе. За *одољен* има нешто више потврда — осам, које су из истог периода као и примери за *одолен*. Два извора су јекавска. Вук се не помиње.

У *Рјечнику* ЈАЗУ постоје одреднице *оддољан* и *оддољен*. Уз *одољан* стоји коментар да се налази само код Вука. За *одољен* 'Valeriana officinalis' имамо више података. Каже се да у чешком језику постоји назив *odolen* за исту биљку, у словачком *odolin* за неку другу биљну врсту, а у руском *одолень*, који такође именује сасвим другу биљку. Затим се наводе записи (*одољен*) из једног „словинског" и једног латинско-илирског речника, те неколико записа из Дубровника, међу којима је један *одољен*, а лик *одолин* два пута. Наводе се такође и записи Вука и Шулека за *одољен*, као и два за ову прилику занимљива записа: један је Јосифа Панчића у књигама *Флора кнежевине Србије* (Београд 1874) и *Флора у околини београдској* (Београд 1865/1878/1882), а други Саве Петровића у књизи *Лековито биље у Србији* (Београд 1883), дакле пре Вука.

У *Рјечнику* ЈАЗУ у оквиру одреднице *одољен*, између свих поменутих потврда, налази се и једина за лик *одолен*, забележена код Захарије Орфелина у *Искусном подрумару* (Беч 1783). Занимљиво је да Орфелин овај фитоним у регистру своје књиге не даје с јатом, како бисмо очекивали, него са *е*.[3] Овде се морамо осврнути и на рад Јована Туцакова *Здравствени значај Орфелиновог „Искусног подрумара"*, где наш познати стручњак за лековито биље, тзв. фармакогност, даје списак фитонима из регистра *Искусног подрумара* уз савремену латинску идентификацију, као и распрострањеност датих биљака и њихове најчешће домаће називе. За биљку *Valeriana officinalis* Ј. Туцаков каже „да има много народних имена, али се најчешће употребљава *одолен* (Орфелин, 1783. г.) и *одољен, одољан* (Вук, 1818. г.), ређе *мацина трава* (Лазић, 1836. г.). Прва два имена потичу од глагола *одолети* (екавци) и *одољети* (ијекавци)... Занимљиво је приметити да, иако екавштина узима све више маха и потискује ијекавштину, по ботаникама и другим уџбеницима и списима све чешће и скоро искључиво се употребљава назив *одољен*. Још једино у источној и јужној Србији и у Морави народ биљку назива *одолѐн*, а њихова деца у школи уче *ѐддољен* (Вуков утицај)." Морамо се осврнути на неколико детаља. Прво, Вук није дао назив за ову биљку у првом издању речника из 1818. него, као што је већ поменуто, у трећем издању из

[3] Ово је можда под руским утицајем. Да ли је можда и цео лик под руским утицајем а не само *е* уместо јата?

1898. Даље, не можемо прихватити тврдњу да је лик *одолен* екавски а *одољен* јекавски (касније ћемо видети и зашто). Драгоцен нам је податак који Ј. Туцаков наводи а тиче се подручја у коме се говори *одолен*.

У *Рјечнику* ЈАЗУ постоје три одреднице *одољен*. Она која нас занима овде обрађена је под *одољен 3*. Друга је топоним у Далмацији, а прва је, што је посебно занимљиво, антропоним *Одољен*, мушко име које се помиње у Дечанским хрисовуљама (XIV век). У вези с овим треба рећи да Ђура Даничић у свом *Рјечнику из књижевних старина српских* има име *Одола* (XIII век) и *Одељан* (XV век).[4] П. Скок каже да ова три антропонима потичу од фитонима, записе датира у XI век, али не искључује могућност њиховог постанка као калка од *Victor*.

Шта се може закључити из свега наведеног? Ако је *одолен* настало од глагола *одолѣти*, то је могло ићи овим путем: *одолѣ* + *нъ*. Добијени облик јесте, у ствари, трпни придев (као, на пример, *видѣти* > *виде* + *н* > *виден* и сл.). У говорима јужне и источне Србије не чува се старо јотовање у облицима трпног придева у оних глагола који имају *-им* у презенту (нпр. *купен, спремен, платен, израден, загрлен, запален, доделен, доселен* итд.).[5] Зато се и облик *одолен*, према датој грађи, и одржао на овом простору. (Као што знамо, код трпних придева глагола седме врсте јавља се старо јотовање, које је морфолошка категорија, нпр. *замолити-замољен, урадити-урађен, забунити-забуњен* итд.). На осталом екавском простору, поготово у шумадијско-војвођанским говорима, позната је појава да поједини глаголи који имају конјугацијски тип *ѣ/и* прелазе у врсту са *и* у обе основе (*волити-волим, видити-видим, оболити-оболим* итд.). Таквом секундарном инфинитивном основом можемо објаснити настанак лика *одољен* на осталом екавском простору: *одоли* + *ен* > *одољен* > *одољен*.[6] Тако је *одољен* настало у екавским говорима вероватно аналошким путем према, рецимо, *замољен* (као данас *виђен* према *грађен*), те на тај начин можемо искључити утицај јекавских говора на овај фитоним.[7] Данас можемо оба лика сматрати екавским стандардом.

Нови Сад *Дејан Милорадов*

---

[4] Отуда вероватно и придеви *неодолан/неодољан* 'неодољив'.

[5] У вези с овим последњим можемо поменути још један фитоним који би ишао у исту раван с *одолен* — то је *омилен* 'Sanicula europaea'. Треба истаћи да овде нема опозиције *л* : *љ*, не постоји фитоним **омиљен*.

[6] Занимљиво је да глагол *одолети* на простору Баната има *е* у обема основама (П. Ивић — Ж. Бошњаковић — Г. Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта* /друга књига/. — СДЗ, XLIII, Београд 1997, 249).

[7] Наравно, ова констатација одржива је уколико је тачно да је фитоним поствербал. Ако посумњамо у етимолигију *одолен/одољен* те се покаже да је овај фитоним настао као апелатив, простом суфиксацијом, уз мешање суфикса, отворила би се могућност за другачији поглед на овај проблем.

К Р И Т И К Е И П Р И К А З И

UDC 811.163.41'282.2(497.11 Pirot)„17"(049.3)
821.163.41-95
091=163.41„17"(049.3)

КЊИГА О ГОВОРУ ПИРОТА И ОКОЛИНЕ ИЗ СРЕДИНЕ XVIII ВЕКА

До данас нису сачуване, или још нису пронађене, обимније старе рукописне књиге из XVIII века настале на подручју Пирота и околине, а које су писане народним језиком тога краја или њим бар у највећој мери. Изузетак од тога представља рукописна књига *Из душевного обеда в недељних днех слова избрана на прости јазик болгарски* (464 стране, овде скраћено: *Слова избрана*), чије је писање јеромонах Кирил завршио 1764. г. у Темској, у познатом манастиру северозападно од Пирота. О томе сведочи запис самог састављача и писара овог зборника разних „слова", који, транслитериран и транскрибован, гласи: „Списах аз грешни и недостојни јеромонах Кирил, игумен Темскога манастира, Храма светаго великомученика Георгија, в том же манастире, ва пределех пиротских, 1764, месец јули, 13. На богоумилно прошеније господара Неши Чилича сину јего Младену, у Пирот" (232б). Као што видимо, јеромонах Кирил је саставио и написао ову књигу која је била наручена од „господара Неше Чилича", свакако пиротског грађанина, да служи као морална-поучна лектира његовом сину Младену. Пошто је ова књига била намењена поменутом, свакако младом читаоцу у Пироту, њу је јеромонах Кирил морао писати језиком који ће том читаоцу бити разумљив, и то, наравно, својим највећим делом. И управо тај језик је испитивала Јасмина Недељковић па је резултате тих истраживања објавила у књизи која је пред нама а која носи наслов: *Говор Пирота у XVIII веку*.[1]

Ова испитивања Ј. Недељковић у историјскојезичком погледу прва су ове врсте везана за подручје шире околине пиротског говора а важна су за сагледавање разних особина са становишта наше историјске дијалектологије уопште, односно тимочко-лужничког поддијеката призренско-тимочке говорне области. У томе је основна вредност ове књиге Јасмине Недељковић. То, међутим, овој ауторки није било лако остварити јер своју књигу *Слова избрана* јеромонах Кирил није писао само пирот-

[1] Књигу је издала Народна библиотека Србије у Београду, заједно са Музејом Понишавља у Пироту, Народном библиотеком у Пироту и Јасмином Недељковић, а одштампана је у познатом београдском издавачко-штампарском предузећу „Чигоја штампа", 2004. г., стр. 424 са 5 прилога и сликом пакрачког епископа Кирила (Живковића).

ским говором средине XVIII века већ делимично и рускословенским језиком (поједини пасуси, делови целина, цитати и сл.) који је у то време већ био заузео своје место богослужбеног језика у Српској православној цркви. У свом истраживачком поступку ауторка ове књиге морала је стално водити рачуна о слојевитом језику јеромонаха Кирила у његовој књизи *Слова избрана*, да стално одваја оне црте које су одлика народног језика од оних које то нису.

Ова књига Јасмине Недељковић има више делова: Увод (9—49), Графија и правопис (50—74), Гласови (75—107), Акценат (108—114), Облици (115—299), Грађење речи (300—325), Из синтаксе (326—353), Из лексике (354—374), Закључне напомене (375—387), Литература (388—399), Списак употребљених скраћеница (400—406), Резиме на српском и руском (407—409), Прилози (411—417).

У својим уводним напоменама (11—14) ауторка се задржава најпре на животу и раду јеромонаха Кирила (Живковића) који је касније постао епископ пакрачки Српске православне цркве, а који се родио у Пироту 1730. г. Своје основно образовање добио је у Новом Саду, а у својој 19. години замонашио се у бугарском манастиру Зографу на Светој Гори. Учитељевао је у Далмацији, био је Јеромонах и игуман у Темском манастиру код Пирота а затим и учитељ у овом граду. Путовао је по Русији, био је у Риму и Венецији, био је настојатељ манастира Гргетега на Фрушкој гори, постао је архимандрит 1784. г. а епископ пакрачки 1786. г. Умро је у Пакрацу 1807. г. Оставио је за собом више рукописних књига а од штампаних овде помињемо његово издање *Житија свјатих сербских просвѣтитељеј Симеона и Сави* (Беч, 1794), што је заправо средњовековни Доментијанов српскословенски текст сада издат на рускословенском језику.

Између 1760. и 1765. г. Кирил је био јеромонах и игуман Темског манастира, када је 1764. г., како смо рекли, завршио писање књиге *Слова избрана*. Језик којим је писао ову своју књигу јеромонах Кирил назива „прости јазик болгарски" на чему се Ј. Недељковић задржава (9—10) истичући да је то у складу са таквим ауторовим схватањем о особинама и именовању тадашњег народног говора Пирота, а што је њему било потребно посебно то рећи да би се истакла разлика према рускословенском језику којим се он такође служи.

Прелазећи на опис саме садржине ове Кирилове књиге, Ј. Недељковић истиче да се овај зборник моралних поука састоји од низа текстова „рускословенских писаца" XVII и прве половине XVIII века: Симеона Полоцког, Димитрија Ростовског и Гедеона Криновског. Текстове ових аутора јеромонах Кирил је уносио у своју књигу *Слова избрана*, а понекад, истина ретко, давао је и своје оригиналне саставе (35—36). Ауторка Ј. Недељковић је испитала Кирилов начин „превођења", језичког адаптирања, поредећи рускословенске текстове поменутих аутора с одговарајућим њиховим деловима у Кириловој књизи *Слова избрана* (25—37). Из овог поређења она је извела и извесне закључке који се односе на „слободнију прераду рускословенског текста" у Кириловој књизи, на прилагођавање рускословенског оригинала народном језику, пиротском

говору јеромонаха Кирила, и то у фонетском, морфолошком, лексичком а једним делом и у синтаксичком погледу. Иначе, језик „текстуалних целина" у књизи *Слова избрана*, упоређен са рускословенским текстом — каже Ј. Недељковић — заправо је тај који „представља народни израз јеромонаха Кирила, тј. ондашњи говор Пирота и околине" (37). У неким случајевима јеромонах Кирил задржава поједине делове из рускословенског текста (38—48), при чему се, паралелно са особинама пиротског говора ствара мешовит језик, што је слично славеносрпској језичкој ситуацији која је одликовала књижевни језик Срба у другим областима (нпр. у Војводини).

Док употреба двофункционалног слова *ѣ* (= *ѣ, ѣ*) у Кириловом писању представља несумњиво српску традиционалну графијску црту, чему се прикључује и означавање словом *ь* једног полугласника (место стара два полувокала), дотле употреба слова дебелог јера (*ъ*) за обележавање поменутог једног полугласника, чега има, истина ретко, и у књизи *Слова избрана*, могла би се приписати традиционалном бугарском и српском писању чија је основа — то ми додајемо — формулисана и у пракси спровођена почев углавном негде од последње четвртине XIV века захваљујући познатој правописној реформи бугарског патријарха Јевтимија.

Прелазећи на опис вокалског система језика јеромонаха Кирила у књизи *Слова избрана*, ауторка ове књиге истиче да поменути систем чини шест вокала укључујући ту и полугласник, чему се прикључује самогласничко *р* и *л*, а што указује на подударање с данашњим пиротским говором. Истина, има и ретких случајева у Кириловом језику са *а* < *ь* (*дань, тавнинѫ, никадъ, силанъ* и сл.) или са *у* место вокалног *л* (*дѫжан*), што се и данас среће у говору Пирота. Ј. Недељковић се посебно задржава на низу примера са *а* < *ь* који представљају случајеве тзв. српскословенске вокализације полугласника, јер се јављају у речима које с том вокализацијом одликују стари српски црквени и књижевни језик (до половине XVIII века), као нпр. *вазнесенъ, сатвори, васа* ('сва') *сила* и сл., а што говори и о српскословенском образовању састављача и писца књиге *Слова избрана*. Наравно, Кирил употребљава и примере са *о* < *ъ* и *е* < *ь* по угледу на рускословенски језик (а неки од њих припадају свакако и народном језику), као нпр. *сотвори, возноситѐ, со страхомъ* и сл., *день, кладенецъ, силенъ, дошелъ, прошелъ, денъ денешни* и сл., с напоменом да су одређени примери с овим рефлексима потврђени и у данашњем пиротском говору (*два дена, собор, дошел* и сл.).

Сугласнички систем језика у Кириливом зборнику *Слова избрана* одликује се, поред осталог, употребом африкате *ѕ*, сугласника *ф*, као и консонанта *х*. У овој последњој особини не постоји подударање са данашњим пиротским говором у којем се сугласник *х* не употребљава, што значи да се овај консонант изгубио у овом говору у времену после средине XVIII века па наовамо — како исправно закључује Ј. Недељковић (93).

Стари суглесници *ѣ* и *ѣ*, добијени старим јотовањем, у великом броју случајева развили су се у *ч* и *ц* (*свеча, меца* и сл.) у језику књиге

Слова избрана, што је заједничка особина како данашњег тимочко-лужничког поддијалекта, тако и уопште прелазних говора с једне и с друге стране српско-бугарске државне границе (94—96). У овој књизи Јеромонаха Кирила регистровани су и примери с неизмењеним *ћ* и *ђ* у *ч* и *ц* (*кућа, рођеног̄а* и сл.), затим употреба нејотованих и јотованих ликова *-јд-/-ђ-, -јт̄-/-ћ-* (*дојде/дође, најт̄и /наћи* и сл.), затим случајеви са *-јк-, -њк-* > *-јћ-, -њћ-* (*девојћа, сењћа* и сл. — овде не спада пример *цвеиће* стр. 96, 379, већ међу случајеве на стр. 103); у поменутој књизи нису забележени примери типа *раћију, руће, ноће* и сл. (који се данас јављају у народним говорима источне Србије), већ само *ракију, руке, ног̄е* и сл. (96—97).

Ауторка је обратила пажњу и месту јављања акцента — наравно експираторног — у неким облицима и речима (108—114), што је јеромонах Кирил бележио, али, нажалост, нередовно. Тако у књизи *Слова избрана* долазе случајеви који се по месту акцента подударају с одговарајућим у данашњем говору Пирота (нпр. *жена́, вода̀, льжа̀, п̄ш̱ени́ца, г̄рби́ну, п̄ет̄ьк̄ъ, бȣна́ръ, чет̄врт̄ьк̄ъ, нег̄о́въ, г̄оле́мъ, едь́нъ, п̄оказȣ́е, юче́ръ* и сл. (108—114).

Аналитичка деклинација, како констатује Ј. Недељковић, одлика је језика ове Кирилове књиге, и среће се код свих речи које се мењају по падежима, у чему постоји подударање с данашњим пиротским говором. Међутим, постоје и форме употребљене у духу синтетичке деклинације, и то у генитиву, дативу, иструменталу и локативу, што се огледа код именица сва три рода, као и код заменица и придева, при чему датив у знатној мери није потпао под утицај аналитизма тако да изостаје подударност с одговарајућим стањем у савременом говору Пирота. За разлику од ове особине, компарација придева у језику књиге *Слова избрана* углавном је аналитичког карактера јер су ретке придевске форме образоване по синтетичком принципу.

Од речи с коњугацијом у језику Кирилове књиге *Слова избрана* Ј. Недељковић је описала све личне глаголске облике, глаголске придеве и прилоге, као и инфинитив. Истакла је да се у језику поменуте књиге у одређеном степену чува употреба инфинитива (на *-т̄и*), као нпр. *заш̱т̄о ('јер') нам п̄охарно г̄оворит̄и и слуш̱ат̄и т̄ребе ('т̄реба')* и сл. (347). Материјал који је ауторка изнела такав је да за чување овог глаголског облика не треба тражити превише ослонца у рускословенском језику, тим пре што је употребу инфинитива забележио, на подручју о којем је реч, и А. Белић почетком XX века. Данашњи проучаваоци говора Пирота истичу да је овде изгубљен инфинитив, у чему треба видети развитак овог народног говора од Кириловог времена до данас, а што Ј. Недељковић посебно и истиче (292, 342—348).

Посебан одељак посвећен је грађењу речи у језику Кирилове књиге *Слова избрана*, и то именица, придева и глагола (301—325). Поред подударања у овом погледу с данашњим пиротским говором (нпр. *малечьк, г̄ладьн, брат̄њи, колце, казувам, дочекувам* и сл.), ауторка Ј. Недељковић с правом истиче да је добар део речи такав да њихов начин грађења није територијално ограничен већ да је много шири.

Своја синтаксичка разматрања Кириливог језика Ј. Недељковић је посветила опису значења појединих падежних облика (генитив, датив, акузатив, инструментал, локатив), затим конгруенцији, удвајању личних заменица, члану, инфинитиву, реченици и реду речи у реченици.

У одељку Из лексике (354—374) ауторка ове књиге износи речи „које припадају народном говору јеромонаха Кирила" доносећи уз сваку овакву реч и одговарајући контекст у којем је она употребљена (нпр. *богатъц* 'богат човек', *видело* 'светлост', *зајучер* 'прекјуче', *засипујем* 'засипам', *излезнем* 'изиђем', *обрачају се* 'обрћу се' и сл.). То је свакако користан прилог познавању не само лексике пиротског краја, него и шире.

Као и свако човечје дело, које никада не може бити савршено, тако и ова књига Јасмине Недељковић садржи појединa, истина ретка, места која би захтевала прецизније формулисање или шире тумачење. Међутим, свим својим осталим деловима књига *Говор Пироша у XVIII веку* представља значајан прилог науци о српском језику, као и о бугарском јер дато подручје припада зони тзв. прелазних говора.[2] Ова књига је снабдевена богатим језичким материјалом који је поуздан за сагледавање одговарајућих језичких особина, и за извођење одређених закључака (што је Ј. Недељковић и учинила), као што су: а) да народни језик ове књиге јеромонаха Кирила, писане 1764. г., представља у највећој мери пиротски говор из средине XVIII века, б) да се језик поменуте књиге у многим цртама подудара с данашњим говором Пирота и околине, што значи да су те црте у овом говору настале пре половине XVIII века, и в) да неке особине, као што су чување *х* и употреба инфинитива на *-ти* (чиме се одликује језик књиге *Слова избрана*), нису одлика савременог пиротског говора, тј. да је њихово нестајање, или свођење на минималну данашњу употребу, остварено у овом говору у времену од средине XVIII века па наовамо.

Књига *Говор Пироша у XVIII веку* ауторке Јасмине Недељковић осветљава један део прошлости говора Пирота и околине, што нам досада није било познато а чиме смо сада обогатили своја знања. Будућа историјскојезичка и историјскодијалектолошка проучавања како на српској тако и на бугарској страни, и то пре свега на подручју Пирота и његове околине, а и шире, у овој књизи Јасмине Недељковић имаће свакако сигуран ослонац за нова научна истраживања и закључивања, односно за сагледавање нових научних истина.

Београд *Александар Младеновић*

---

[2] Уп. П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. — Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 2001, књ. 44, св. 1—2, 187; Ст. Стойков, *Българска диалектология. Второ, поправено издание*. — София (Наука и изкуство), 1968, 115 и даље; карта 291.

UDC 811.163.41'366(049.3)
821.163.41-95

О КЛАЈНОВОЈ *ТВОРБИ РЕЧИ*

[Иван Клајн: *Творба речи у савременом српском језику*. Први део: *Слагање и префиксација*. Други део: *Суфиксација и конверзија*. Прилози граматици српскога језика I—II. Завод за уџбенике и наставна средства — Институт за српски језик САНУ — Матица српска. Београд. 2002—2003. 1—372; 1—514.][1]

Професора, доктора Ивана Клајна, академика САНУ, представљао сам већ у неким ранијим приликама када сам за овај наш часопис био писао краће или дуже приказе његових дела. Лингвиста, романиста и србиста, човек који је највише и најбоље код нас доприносио неговању језичке културе, дакле и „језички планер", па типолог и теоретичар, сада писац језичке рубрике у београдском НИН-у, најпознатији је по књигама: *Утицаји енглеског језика у италијанском* (1971) [италијанско издање 1972], *Историјска граматика шпанског језика* (1977), *Разговори о језику* (1978), *Језик око нас* (1980), *Како се каже — Речник језичких недоумица* (1981, 1987, 1992), *О функцији и природи заменица* (1985), *Италијанско-српскохрватски речник* (са Срђаном Мусићем, 1989, 1992), *Језички приручник* (са Павлом Ивићем, Митром Пешиканом и Бранославом Брборићем, 1991, 2004), *Речник нових речи* (1992), *Писци и писмењаци* (1994), *Српски језик* и *Српски језик на крају века* (са групом аутора, 1996), *Италијанско-српски речник* (1996), *Испеци па реци* (1998), *Странпутице смисла* (2000), *Лингвистичке студије* (2000), и др.[2] Познат је и по редакцијама драгоцених дела попут *Кембричке енциклопедије језика* Дејвида Кристала (1996), *Енциклопедијског речника модерне лингвистике* (1988. и касније), по преводима, рецимо, Алберта Моравије, Ђордана Бруна, Франческе Дуранти, Паола Волпонија, и других. Мени су као приказивачу до сада најдрагоценији били Клајнови прилози нашим заједничким пословима од општијега значаја, на пример: текст *Лексика* у књигама *Српски језик* и *Српски језик на крају века* (чији сам редактор и предговарач био), из 1996. године, као и текст *Neologisms in present-day Serbian* који је Клајн урадио за тематски број *Serbian Sociolinguistics* часописа *International Journal for the Sociology of Language* 151, 2001. Уз све, веома је важан и рад професора Филолошког факултета у Београду, Ивана Клајна, у улози главнога и одговорнога уредника часописа *Језик данас* [Гласила Матице српске за културу усмене и писане речи] (од почетка његовога објављивања, 1997. године), као и у улози председника (после смрти академика Павла Ивића) *Одбора за стандардизацију српскога језика* (САНУ).[3]

---

[1] Рецензенти: Живојин Станојчић и Мирослав Николић. Издавачи наведени тек у импресуму!

[2] Приказе четири Клајнове књиге објављивао сам управо у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику*, у књигама 35/2 (1992), 38/1 (1995) и 44/1—2 (2001).

[3] Клајнова *Творба* само је део замишљенога посла тога Одбора, који ће ускоро издати и прву *Синтаксу*, па онда *Фонетику*, односно *Фонологију*, *Морфологију*, *Акцентологију*, *Правопис*, *Речник*, *Корпус*, *Саветник*, и тако даље.

Пре појављивања Клајнове *Творбе*, главни извори информисања у тој области језичкога, то јест граматичко-лексичкога система и његових инвентара и механизама рада, били су, мање-више традиционални, или поприлично барем традиционално утемељени извори. Рецимо, стотињак страница о овој тематици у *Граматици [и стилистици] хрватскога или српскога књижевног језика* Томе Маретића (1899, 1931, 1963), конципираних типично традиционално филолошки, некако по врстама речи и њиховим класама, пре него по творбеним средствима и механизмима; други је извор информисања, готово једнако традиционалан, и опет вишедеценијски, уџбенички утицајан, био први том књиге Михаила Стевановића *Савремени српскохрватски језик. (Граматички системи и књижевнојезичка норма.) Увод. Фонетика. Морфологија.* (1964. и касније), с тим што се овде одговарајуће поглавље не назива „творбом ријечи" но „грађењем речи", али је сада то већ преко две стотине страница текста, истина опет устројеног по врстама речи, али и по списковима механизама творбених и са инвентарима средстава њихових.[4] Наравно, од важнијих, ту су и претходнице типа *Граматика српскога језика* [уџбеник за средње школе у неколико издања] ауторâ Живојина Станојчића и Љубомира Поповића, па *Приручна граматика хрватскога књижевног језика* Еугеније Барић и других (1979), те њена изведеница *Граматика хрватскога књижевног језика* истих аутора (1990), као и њихова неупоредиво разрађенија верзија *Хрватска граматика* истих аутора (1995), са већ развијених стотињак страница о творби, и тако даље, али и специфични радови неких аутора попут Александра Белића нарочито, па Еугеније Барић, Душанке Вукићевић, Даринке Гортан-Премк, Ирене Грицкат, Миријане Киршове, Боже Ђорића, Првослава Радића, Станимира Ракића, Берислава Николића, Мирослава Николића, Милице Радовић-Тешић, и многих других још. Свакако да је у послу на неким деловима *Творбе* професору Клајну и од знатне помоћи могао бити не тако давно објављени, огромни, детаљни и темељни *Обратни рачник српскога језика*, подвиг Мирослава Николића (2000). Но, најближи му је по обиму и амбициозности захвата (и по томе што је и то део замисли да се лингвисичко-филолошком анализом покрије већи део [хрватског] језичког корпуса, дакле и фонологија, и морфологија, и синтакса и штошта још другo — цела граматика — у две речи речено) — Стјепана Бабића *Творба ријечи у хрватском књижевном језику. Нацрт за граматику* (1986. и касније).[5]

---

[4] Разуме се, о свима тим „претечама" Клајн подробно расправља у уводним деловима своје *Творбе*, као и са новијим ауторима и њиховим доприносима развоју рада у овој теми језичкој.

[5] О њој је детаљно и подоста критички писао Иво Пранъковић у књизи *Кроника хрватскога језикословља* (Матица хрватска, Загреб, 1993), и то у поглављу *Велика граматика* (147—157). „Он, чини се, има обичај писати набрзину, а то у оваквој врсти посла значи закључивати напречац, нерijетко и у сукобу с „природном" логиком"(150) — један је међу многима негативним судовима о њој! Очевидно је да аутор те књиге о творби речи нема нимало теоријскога лингвистичкога и општега знања, нити довољно савремене методолошке обучености. Дакле, судим, та књига, иако најрецентнија, и у основи по супстанци коју обрађује врло блиска, и није могла бити од велике помоћи Ивану Клајну, који је управо европски формиран лингвиста и интелектуалац првога реда. Са Бабићем Клајн у овој књи-

При том, гледано општелингвистички, па теоријски, чак и дескриптивно, књиге овакве врсте су од огромнога значаја, и свака култура би их морала имати и повремено новом грађом лексичком и граматичком обнављати. Јер, ради се барем о томе да су креативне енергије језичке понајвише испољене у неологизмима, твореницама, метафоризацијама и другачијим семантичким помацима, полисемизацији, синонимизацији, жаргонизмима, посуђеницама, терминологијама струка и области живота, фразеологизацијом, песничким разарањем правила, и тако даље. А *творба речи* се као образац, механизам, агенс, поступак, или како слично именовано, свугде ту готово редовно појављује као основно, темељно лингвистичко / језичко начело![6]

Уопштено речено поднаслови ових двају томова Клајнове *Творбе* већ и сами казују тачно шта им је предмет разматрања: *Први део — Слагање и префиксација*; *Други део — Суфиксација и конверзија*. Завиримо, сада, у њихову садржину мало детаљније:

ПРВИ ДЕО

УВОД (5); I — *СЛАГАЊЕ* (15): Особине, структура и типологија сложеница (15), Сложене именице (39), Сложени придеви (92), Сложени глаголи (123), Сложени бројеви (127), Сложене заменице (129), Сложени прилози (132), Сложени предлози (139), Сложени везници (139), Сложени узвици (140), Сложеницe с афиксоидима (140), Скраћеничке сложенице (165); II — *ПРЕФИКСАЦИЈА* (173): Увод (173), Именице с префиксима (183), Придеви с префиксима (213), Прилози с префиксима (236), Глаголи с префиксима (239); ЛИТЕРАТУРА (301); РЕГИСТАР РЕЧИ (307).

ДРУГИ ДЕО

III — *СУФИКСАЦИЈА* (5): 0. УВОД (5), 1. ИМЕНИЧКИ СУФИКСИ — ДОМАЋИ (15), 2. ИМЕНИЧКИ СУФИКСИ — СТРАНИ (218), 3. ПРИДЕВСКИ СУФИКСИ — ДОМАЋИ (253), 4. ПРИДЕВСКИ СУФИКСИ — СТРАНИ (313), 5. ЗАМЕНИЧКИ СУФИКСИ (322), 6. ГЛАГОЛСКИ СУФИКСИ — ДОМАЋИ (322), 7. ГЛАГОЛСКИ СУФИКСИ — СТРАНИ (352), 8. ГЛАГОЛСКИ СУФИКСИ ЗА ПРОМЕНУ ВИДА (360), 9. ПРИЛОШКИ СУФИКСИ (374); IV — *КОНВЕРЗИЈА* (379): 1. ТЕРМИН И ДЕФИНИЦИЈА (379), 2. ПОИМЕНИЧЕЊЕ (380), 3. ПОПРИДЕВЉЕЊЕ (383), 4. ПРЕЛАЗАК У ПРИЛОГЕ (385), 5. ПРЕЛАЗАК У ПРЕДЛОГЕ (386); ЛИТЕРАТУРА (389); РЕГИСТАР СУФИКСА (397); РЕГИСТАР РЕЧИ (402).

зи, разуме се, полемише на пуно места, али елегантно, са аргументима, образовано, обазриво, васпитано, и учтиво. (Стјепана Бабића као аутора иначе одликују ароганција, искључивост, и, благо речено, неуљудност. И сâм сам једним поводом, у часопису *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 38/1, 1995, стр. 237, нап. 3, морао написати како „... лучимо опажај да би, изгледа, Стјепан Бабић ваљало мање, полаганије, и неострашћеније да пише, а поготово да публикује!!! И да при том покуша бити већма стручњаком, а мање идеологом!!!" Видети и једну анализу у мојој књизи *Списи из контекстуалне лингвистике*, 1997. године, на стр. 155—156!)

[6] Од релативно новијих општелингвистичких књига на енглескоме језику, код важнијих издавача, а које управо посведочују важност области творбе речи, поменућу за ову прилику само две: *Meaning and Lexicography*, eds. J. Tomaszczyk and B. Lewandowska-Tomaszczyk, Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe 28, John Benjamins, Amsterdam — Philadelphia, 1990; Pavol Štekauer, *An Onomasiological Theory of English Word-Formation*, Studies in Functional and Structural Linguistics 46, John Benjamins, Amsterdam — Philadelphia, 1998. (Ову другу књигу сам сразмерно детаљно приказао у часопису *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 45/1—2, за 2002. годину.)

Пример један карактеристичан: Остаје отворено питање за професора Клајна (на које он сигурно зна и духовит и тачан одговор, па ко какав воли више), где бисмо у механизне творбе речи сврстали појаву коју наш познати лингвиста Ранко Бугарски зове „лексичким скривалицама", или каже да су то „две речи у једној", причајући о примерима новијим типа *радохоличар*, *книнца*, *досманлије*, *бомбардан*, *гробализација*, *мафијавелизам*, *ниносаурус*, *нинтернет*, *клинцезе*, *демократура*, *шахоризми*, и другима. Наравно, Клајн их назива „сливеницама" (Бугарски му је то решење први и предложио, јер цела прича и почиње у англосаксонској традицији, где би ту појаву назвали „блендама").[7] То говори, рецимо, као леп пример — о спремности Ивана Клајна и на теоријску и на терминолошку, и на проблемску дискусију с другим ауторима, не само у уводном делу књиге, него и поводом појединачних питања која у ткиву овога великога двотомнога дела детаљно обрађује. У том смислу нарочито су драгоцене Клајнове опаске, као и спискови примера и форманата када су у питању иначе веома продуктивни, такозвани „афиксоиди" = „префиксоиди" и „суфиксоиди" (иако не увек, обично интернационализми, европеизми, пореклом грецизми или латинизми често, а по месту извирања најчешће англицизми управо, попут оних дугих спискова као): *мета-*, *микро-*, *макро-*, *гига-*, *турбо-*, *прото-*, *пара-*, *анти-*, *интер-*, *супер-*, *ултра-*, *хипер-*, *хипо-*, *етно-*, *гео-*, *био-*, *антропо-*, *социо-* ... / *-графија*, *-фобија*, *-манија*, *-кратија*, *-грам*, *-граф*, *-лог*, *-логија*, *-скопија*, *-тека*, *-дром*, *-цид*, *-оним*... И тако даље. (Ту Клајн на страницама 151—165 даје чак дуге спискове најфреквентнијих префиксоида, суфиксоида [= афиксоида], и сродних појава, и то чак тематски груписане по областима живота и знања.) И тако даље, и тако даље. (Књига је, зачудо, с обзиром на уобичајену природу и судбину дела овакве врсте, занимљива чак и за читање! Готово где год је отвориш!) А за граматичаре и општелингвистичке теоретичаре посебно ће бити, рецимо, занимљива поглавља о поименичењу, попридевљењу, и сродним појавама у језику, као и једноставно истумачена, иначе екстремно компликована тематика творбених образаца за промену глаголскога вида, и др. Или, рецимо, веома кратак одељак о такозваној „универбизацији" (II, 9), када се вишечлана структура језичка претвара у једночлану, као у примерима типа: *саобраћајна несрећа* > *саобраћајка*, *генерална проба* / *поправка* > *генералка*, *бувља пијаца* > *бувљак*, *добитник Нобелове награде* > *нобеловац*, *члан Академије наука и уметности* > *академик*, *штитна жлезда* > *штитњача*, и тако даље. (Важан механизам језичке креације, развоја, економије, и неологизације, у крајњем — творбе речи, теоријски управо фантастично занимљив, потпуно супротан једнако продуктивним и универзалним процесима синтаксичке декомпозиције типа *врши претицање* < *претиче*, *новчана средства* < *новац*, *плаве боје* < *плав*, *у лошем стању* < *лоше*, и сл., о

[7] Ранко Бугарски о свему томе, са обиљем старих и нових примера, функционалностилски разноврсних, чак и оних језичкоконтактних и оних жаргонизованих, доноси у часопису *Језик данас*, у бројевима 5 и 6 (2001. и 2002), а прештампава у књизи *Нова лица језика* (2002), те систематизовано (и теоријски и дескриптивно, и лексикографски и творбено), као обимно поглавље са низом одељака — у књизи *Жаргон* (2003).

чему би се, као проблему, изгледа цела једна књига теоријска, типолошка и когнитивнолингвистичка барем, могла написати!!!)[8]

Оно што *Творбу речи* Ивана Клајна нарочито одликује јесу њена готово невероватна прегледност за оволику количину материје коју сажима, јасна и строга организација, доследна логика приступа разумевању и тумачењу појава, постројавање њихово и интерпретација, богатство, а селективност примера, дакле мера над мером у сваком скоро погледу, једноставан и јасан језик, чиста и доследна терминологија, скромност у суду, и строгост и благост према неистомишљеницима,[9] али и снага властите аргументације, теоријска поткованост (видети једноставну и сажету дискусију стару о ендоцентричним и егзоцентричним сложеницама, актуелну и нерешену барем од Леонарда Блумфилда наовамо — I, 36—37), методолошка сувереност, равнотежа синхронијског приступа и каткад нужног дијахронијског осврtања на појаве, одлично и разноврсно и репрезентативно одабрани извори,[10] потпуни регистри речи и суфикса, сређене библиографије, добра типографска решења, готово савршена нумеричка хијерархизација појава, склад простора посвећеног коментарима и примерима...

Иако не први пут, када су Иван Клајн и његова дела у питању, записаћу на крају самом овога скромнога приказа: Браво Маестро!

У Новоме Саду,
22. јула 2004. године

Милорад Радовановић

---

[8] Видети за почетак о томе, тек наговештај питања истина, у Трећем делу моје књиге: Милорад Радовановић, *Планирање језика и други списи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци — Нови Сад, 2004.

[9] Ево понеког примера само: „Такву поделу у суштини прихвата и Бабић у својој *Творби ријечи* (1986), само што је у пракси није спровео"(I, 6). „Што се тиче сложеница, нема ни покушаја да се подробније и систематизују њихови творбени типови, осим што су именичке сложенице разврстане, врло сумарно, према основи првог дела" (I, 6). „Крајњи је резултат да се и код Бабића, као код ранијих аутора, малтене читава творба своди на суфиксацију" (I, 6). „С дијахронијом је дефинитивно раскрстио Бабић у својој „Творби ријечи" (1986), али је нажалост отишао предалеко у супротном правцу" (I, 8). „У овој књизи, наш опис твореница у српском биће синхронијски, али нипошто не у крутом и механичком смислу Бабићевом" (I, 9).

[10] Можда ту недостаје понешто, рецимо управо творбено занимљива књига Велимира Михаиловића *Име по заповести. Императивни ономастикон српскохрватског језика* (Нолит, Београд, 1992). А што се библиографских података тиче, мислим да недостаје прилог Милице Радовић-Тешић и Весне Ломпар *Библиографија радова из морфологије и творбе речи (1950—2000)* објављен у часопису *Наш језик* (33/3—4, 2000, 345—379), вероватно и због уобичајеног знатног кашњења у излажењу из штампе дотичнога часописа.

UDC 811.162.1'276(049.3)
821.163.41-95

O JEZICIMA U KONTAKTU: BUKOVINA

[Kazimierz Feleszko: *Bukowina: moja miłość. Język polski na Bukowinie karpackiej do 1945 roku*. Tom 1. Pod redakcją Andrzeja Żora. Tom 2: *Słownik*. Redaktor naukowy Ewa Rzetelska-Feleszko. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk — Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy. Warszawa 2002—2003. 1—201; 1—304.]

Ova nam je knjiga važna iz dva krupna razloga.

Prvi se tiče istraživačke oblasti kojoj pripada — *kontaktne lingvistike* dakle. A kontaktna lingvistika, odnosno nauka koja se bavi problematikom jezika (i kultura) u kontaktu, u poslednja dva veka se pokazala veoma značajnom, u proteklih pola veka čak i institucionalno veoma prestižnom. S jedne strane, to je postala odelita naučna poddisciplina lingvistike i srodnih oblasti znanja, a sa druge, pokazalo se, ta lingvistička disciplina, u stvari, krije tajnu ključnih odgovora na pitanja vezana za zakonomernosti jezičkoga i civilizacijskoga razvitka ljudskih jezika, ljudskih kultura, i ljudskih zajednica uopšte. (Knjiga koju ovde prikazujemo zastupa kontaktni slučaj Poljaka, Ukrajinaca, Slovaka, Rumuna, Nemaca i Jevreja, te njihovih kultura i jezika i dijalekata, sa oboda Karpata [Černovice u današnjoj Ukrajini].[1] Katkad su tu posrednici bivali tipološki slični ili različiti jezici, katkad genetski srodni ili udaljeni jezici, katkad dijalekatski kontinuumi, katkad dijalekatski diskontinuiteti, katkad dijasporne lingvističke vrednosti, i tako dalje — a o mreži suprstrata i adstrata svakovrsnih, da i ne govorimo!) A u međuvremenu, u prethodnih pola veka, kontaktna lingvistika postade i prestižnom (socio)lingvističkom disciplinom…[2]

Drugi je važan razlog — njen autor. Rano preminuli poljski lingvista *Kazimierz Feleszko*. Značajno ime poljske lingvistike, poljske slavistike, južnoslovenske lingvistike i srbistike u drugoj polovini dvadesetoga veka (1939—2001).[3] U nekrološkoj belešci zapisao sam bio da je Kazimierz Feleszko bio „i slavista i polonista, i srbista,[4] i makedonista, i lingvista, razume se, te kontak-

---

[1] Pri tom je ta oblast kroz istoriju pripadala čas Rusiji, čas Poljskoj, čas Moldavskoj, čas Turskoj, čas Austriji, pa Rumuniji, pa SSSR-u, pa Ukrajini…, pri tom katkad cela, katkad u delovima…

[2] „Službeno gledano", nekako od pojavljivanja prerano preminulog a nadnaravno talentovanog lingviste Uriela Weinreicha i njegove često preštampavane, bezbrojno puta citirane i mnogo uticajne knjige *Languages in Contact*, Publications of the Linguistic Circle of New York, No 1, New York, 1953 (kasnije ponajviše: Mouton, The Hague — New York).

[3] U časopisu *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 45/1—2 za 2001. godinu objavljena su dva nekrološka teksta posvećena Kazimierzu Feleszku: jedan iz pera poloniste Vere Mitrinović, drugi iz pera srbiste Milorada Radovanovića (331—333; 334—335). Oba teksta sa dosta podrobnim što biografskim što bibliografskim podacima, prvi unekoliko zvaničniji, drugi unekoliko ličniji.

[4] Najvažnije njegovo srbističko (serbokroatističko) delo bila je doktorska disertacija koju je 1970. godine bila objavila Poljska akademija nauka, o genitivu u srpskohrvatskom jeziku (sintaksičko-semantička analiza), a u prevodu na naš jezik se pojavila mnogo kasnije: Казимјеж Фелешко, *Значења и синтакса срйскохрватског генитива*, Библиотека Студије о Србима, Мати-

tolog, te dijalektolog, te standardolog, sa odličnim deskriptivnim postupcima i ne manje dobrim interpretacijama činjenica" (335). A Vera Mitrinović je tim povodom pisala u celom jednom odeljku upravo o delu koje ovde prikazujemo (333): „Други део научног опуса Казимјежа Фелешка концентрише се око тематике граничних културно-језичких зона, терена укрштања разних етничких заједница. Оваквом усмерењу његових научних интересовања допринеле су несумњиво и емоционалне везе са мултиетничким и мултикултурним регијама у којима је одрастао. [Bukovina u današnjoj Ukrajini, i Šlezija u današnjoj Poljskoj — MR]. Као својеврсни homage Казимјежу Фелешку изашло је у Пољској двотомно издање његових научних дела из поменуте области под заједничким насловом 'Буковина — моја љубав'. Прва књига (у редакцији Анджеја Жора) садржи поред биографског дела библиографију радова (за период 1965—2002), као и расправе и чланке са стриктно лингвистичком, као и социолингвистичком тематиком, проблемски везане за Буковину. Овај том обухвата осим већ штампаних радова и два до сада необјављена текста, као и неколико текстова публикованих на немачком језику, а сада први пут преведених на пољски језик. Ту се налазе и Фелешкове успомене из Буковине и Прудника [mesto u Opolskoj Šleziji u koje je posle Drugog svetskog rata bila preseljena cela porodica — MR], изречене пред крај живота и намењене његовом данас трогоришњем унуку. У овом личном мемоарском делу текста садржане су и основне идеје о језицима и културама у контакту, проблемима мултиетничких заједница. Друга књига (у редакцији Еве Жетелске-Фелешко) садржи пре свега комплетан материјал Буковинског речника са око 3000 одредница, који је Аутор оставио у рукопису, али без редакцијске обраде. У садржај тома улазе и Додаци које је Аутор намеравао да обради у виду посебних расправа и чланака, као нпр. студија о пољско-украјинско-румунско-немачким лексичким паралелама у Буковини до 1945. године."

Pa pošto je, tako, koleginica Vera Mitrinović znalački a sažeto predstavila sadržinu ova dva toma koja ovde prikazujemo, sada ćemo dati popis naslova tih delova, a kasnije i neke načelne komentare vezane sa knjigu:

Tom 1: *Profesor Kazimierz Feleszko (18 IX 1939 — 3 VII 2001)* — Krzysztof Wrocławski, 7; *Bukowina — moja miłość* — Andrzej Żor, 11; *Słowo dla Kubusia (wiosna 2000 roku*) [Czerniowce, 20; Prudnik, 39], 20; *Polacy w Czerniowcach*, 49; *Model polityczny a (względny) status języka*, 74; *Język we wspólnocie wielojęzycznej i wielokulturowej*, 87; *Regiony wielonarodowe jako problem badawczy*, 129; *Od wielojęzyczności do wspólnej tożsamości*, 137; *O kontaktach języków polskiego i niemieckiego jako języków wyspowych (na przykładzie Bukowiny do 1939 r.)* — przekład Jerzego Molasa, 149; *Pośrednictwo rumuńskie w międzysłowiańskich zapożyczeniach leksykalnych* — przekład Jerzego Molasa, 161; *Metody opisu wymarłego dialektu polskiego poza granicami kraju* — przekład Jerzego Molasa, 171; *Dalekie pogranicze: dialog polsko-słowacki na Bukowinie*, 182; *Bibliografia prac Kazimierza Fe-*

ца српска — Вукова задужбина — Орфелин, Београд — Нови Сад, 1995 (с пољског превела — Гордана Јовановић, Предговор — Милорад Радовановић).

leszki za lata 1965—2002 — opracowała Helena Krasowska, 191; *Spis ilustracji*, 201; *Spis map*, 201.

Tom 2: *Przedmowa* — Ewa Rzetelska-Feleszko, 7; *Charakterystyka językowa polszczyzny bukowińskiej (na podstawie materiału zawartego w Słowniku)* — Helena Krasowska, 17; SŁOWNIK, 43; *Wykaz informatorów (z inicjałami)*, 259; *Wykaz źródeł opublikowanych*, 263; *Wykaz cytowanej literatury (ze skrótami)*, 265; *Inne stosowane skróty*, 271; *Aneks — paralele leksykalne*, 275.

Sve u svemu, ovim dvema knjigama Kazimierza Feleszka *dobili smo* puno filoloških, (kontaktno)lingvističkih, etnografskih, kulturoloških, istorijskih i drugih njima srodnih znanja što bismo ih sigurno naukom i strukom zvali, a mogli bismo ih, izgleda mi to tako, sada, naknadno, sve te dobiti razvrstati u nekoliko osnovnih tipova i njihovih klasa ili potklasa: 1. Na jednom mestu okupljene — autorovu biografiju, sećanja i bibliografiju. 2. Opis jezičke odnosno dijalekatske situacije Bukovine. 3. Prezentaciju jedne ekstremno komplikovane kontaktne situacije, gde su jezici i njihovi dijalekti važni posrednici odnosno agensi. 4. Zbirku tematski usmerenih tekstova, sada objavljenih na jednom mestu, u logičkom skladu i sledu, i na jednom jeziku. 5. Dokaz važnosti kontaktnih pojava umesto šupljih fraza o multijezičnosti, multietničnosti i multikulturalnosti. 6. Prikaz uverenja da su takva stanja i procesi više obični no izuzetačni. 7. I za života autorovoga neobjavljene njegove tekstove iz istog kruga tema. 8. Rečnik i pojmovnik jednog vremena i jednog dela sveta, te elemente njegove uporedne analize. 9. Obrazac temeljnog rada na poslovima ove vrste. 10. Važan prilog polonistici, slavistici, komparativistici, dijalektolgrafiji, leksikografiji, lingvističkoj tipologiji i lingvističkoj geografiji, i *kontaktnoj lingvistici* — odjednom.

* * *

Hvala ti još jednom — dobri naš „Pane Feleško”!

U Novome Sadu,
20. jula 2004. godine

Milorad Radovanović

UDC 81’22(049.3)
81’159.9(049.3)
821.163.41-95

O METAFORI U JEZIKU I LINGVISTICI

(Duška Klikovac: *Metafore u mišljenju i jeziku*. — XX vek, Beograd, 2004, 1—318)

Autor ove knjige, Duška Klikovac, lingvista je temeljnog i savremenog obrazovanja, pri tom docent na Katedri za srpski jezik Filološkog fakulteta u Beogradu. Do sada se naučnoj javnosti predstavila radovima iz tri osnovne

oblasti: u prvom redu radovima iz *kognitivne lingvistike* (toj savremenoj oblasti znanja i istraživanja pripada i knjiga koju ovde prikazujemo), zatim radovima o *birokratizaciji jezika*, i radovima u oblasti ispitivanja pojave *eksplicitne kategorizacije* u jeziku. U onu prvu grupu interesovanja Duške Klikovac spada i njena objavljena monografija (za štampu priređena doktorska disertacija) *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike* (Filološki fakultet, Beograd, 2000).[1] Po teorijskom pristupu i metodologiji, to je, ujedno, i delo najbliže knjizi koju prikazujemo (uostalom, kao i čitava serija radova njenih o toj temi koje sažima ovde prikazivana knjiga upravo). U onu drugu grupu interesovanja Duške Klikovac, kao najreprezentativniji, nesumnjivo spadaju radovi: „О бирократизацији српског језика", *Наш језик* 34/1—2, Београд, Институт за српски језик САНУ, 2001, 85—110; „On the bureaucratization of Serbian", *International Journal of the Sociology of Language* 151 (= *Serbian Sociolinguistics*, eds. M. Radovanović and R. A. Major), Berlin / New York, Mouton de Gruyter, 2001, 111—164. U onu treću oblast, pak, spadali bi, kao tipični (premda tematski vezani i za prethodne), njeni radovi: „О јавном језику. (Експлицитна категоризација именичких појмова)", *Језик данас* 8, Нови Сад, Матица српска, 1998, 17—21; „Још о експлицитној категоризацији именичких појмова", *Језик данас* 10, Нови Сад, Матица српска, 1999, 10—12; „О језичким и бирократским чистунцима", *Језик данас* 11, Нови Сад, Матица српска, 2000, 14—18.

Knjiga *Metafore u mišljenju i jeziku*, sa izuzetkom *Predgovora* (5—6) i uvodnog teksta *Metafore u svetlu kognitivne lingvistike* (7—44), „koji je napisan za ovu priliku" i dat na početku, kao objašnjenje, ispred dveju osnovnih celina knjige, u stvari je dobro ustrujena zbirka autorkinih radova objavljivanih u vremenu od 1992. do 2003. godine — u lingvističkim časopisima prvenstveno. To ujedno (uz pominjanu publikovanu doktorsku disertaciju) govori o brižljivo odabranom istraživačkom planu, i njegovom doslednom sprovođenju. Dakle, te dve autorkine knjige jedine su do sada objavljene sinteze o kognitivnoj lingvistici — kod nas i na našem jeziku![2] Uz pomenuti uvodni (a iscrpni) tekst i predgovor, ovde su novi i prilozi knjizi: *Indeks pojmovnih metafora* [na srpskom jeziku] (297—306), *Literatura* [navođena] (307—313), *Bibliografska beleška* [o prethodnom objavljivanju] (315—316), i *Sadržaj* (317—318).

U uvodnom tekstu *Metafore u svetlu kognitivne lingvistike* (7—44), autorka sređeno, sažeto, a potpuno, i pregledno iznosi istorijat (od osamdesetih godina 20. veka naovamo) kognitivne lingvistike (i njenih verzija u vidu „kognitivne semantike", „kognitivne gramatike" ili sl.),[3] kao jednog od danas domini-

---

[1] Ta je knjiga detaljno prikazana u ovom časopisu: Ivana Antonić — „Jezik je provodnik, govor je materija, a misao je svetlost", *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 44/1—2, Нови Сад, 2001, 282—288. Duška Klikovac je, sa Katarinom Rasulić, priredila i knjigu *Jezik, društvo, saznanje. Profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata*, Filološki fakultet, Beograd, 2003.

[2] Tu ne uvršćujemo knjigu Vesne Polovine *Prilozi za kognitivnu lingvistiku* (Filološki fakultet, Beograd, 1996), budući da ona, uprkos naslovu, ipak spada pretežno i izrazito u oblast „analize diskursa".

[3] Misli se, recimo, na shvatanja stvari pokretana već čuvenim knjigama: Ronald W. Langacker, *Foundations in Cognitive Grammar*. Vol. I. *Theoretical Prerequisites*, Stanford University Press, Stanford, California, 1987; George Lakoff & Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, The

rajućih pravaca u svetskoj lingvistici, zatim izlaže njen pojmovnik, istraživačka područja, rezultate i dileme u vezi sa njima, osobito kada je pojam metafore kao konceptualne i jezičke univerzalije i tipološke varijacije u pitanju, sve to kroz odeljke: 1. O kognitivnoj lingvistici, 2. O pojmovnoj metafori, 3. Jednostranost pojmovnih metafora, 4. Uobičajeni izvorni i ciljni domeni, 5. Utemeljenost metaforičkog preslikavanja u telesnom iskustvu, 6. Vrste pojmovnih metafora, 7. Sistemi pojmovnih metafora, 8. Motivisanost pojmovnih metafora, 9. Pojmovne metafore i kategorizacija, 10. Metafore u poetskom delu, 11. Metafore u nauci, 12. Metafore u društvenom životu, 13. Nejezičke manifestacije pojmovnih metafora, 14. Univerzalnost pojmovnih metafora, 15. Primena teorije pojmovnih metafora, 16. O tekstovima u ovoj knjizi. Naravno da se tu polazi od osnovnih postulata kognitivne lingvistike — da je jezik neodvojiv od ukupne psihološke organizacije čovekove, da i gramatiku (a ne samo leksikon) odlikuje simbolički karakter, da gramatika i leksikon nisu odeliti domeni, komponente, moduli, nisu autonomni formalni nivoi, da su gramatika i leksikon zapravo kontinuum simboličkih struktura, da semantika po pravilu nije univerzalna, već je kulturno, jezički, iskustveno, pragmatički u velikoj meri specifična, konvencionalizovana, da stalno valja imati na umu važnost metaforizacije za jezičku konceptualizaciju sveta (ne samo u poeziji, nego i u nauci, u svakodnevnom životu i drugde), da metafora, dakle, nije jezički ukras, no samo tkivo njegovo, da su tu iskustvo, percepcija, prostor, telo i srodni fenomeni ključni medijumi, ako ne i agensi, da metaforu u tom smislu valja shvatiti kao razumevanje jednog pojma pomoću drugog pojma, jednog pojmovnog domena pomoću drugog pojmovnog domena (pri čemu su izvorni domeni po pravilu konkretni, a oni ciljni apstraktni), i tako dalje. (Ovo poslednje pri tom pomalo liči na „teoriju definicije" koju su 1923. godine dali Ogden i Ričards u knjizi *Značenje značenja* [= *The Meaning of Meaning*] — srpski prevod iz 2001. godine objavila je Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, u Sremskim Karlovcima i Novom Sadu!)[4]

Prvi deo knjige, *Metafore od mišljenja do jezika* (45—163), sadrži sledeće odeljke: I *„Naučna argumentacija je putovanje" i druge metafore* (47—56), II *O metaforama za razumevanje komunikacije (na primeru iz književnog dela)* (57—67), III *Metafora kao sredstvo za razumevanje teksta* (69—81), IV *Metafore — doslovne i figurativne* (83—102), V *O pojmovnim i leksikalizovanim, otkrivačkim i stvaralačkim metaforama (uz pomoć aforizama Dušana Radovića)* (103—112), VI *O važnosti pojmovnih metafora za proučavanje leksikona srpskohrvatskog jezika* (113—163). Iz ovoga se dela knjige, između osta-

---

University of Chicago Press, Chicago — London, 1980; George Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, The University of Chicago Press, Chicago — London, 1987; Ray Jackendoff, *The Architecture of the Language Faculty*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts — London, 1997; [Od „naših"] Duška Klikovac, *Semantika predloga. Studija iz kognitivne lingvistike*, Filološki fakultet, Beograd, 2000.

[4] Celoj knjizi, možda, kada bi se malo strože sudilo, no to je, opet, u ovakvim prilikama verovatno pomalo i neprimereno činiti, ipak, recimo, kao da nedostaje pomalo podrobnijeg osvrtanja na teoriju metafore u poetici, retorici, filozofiji, antropologiji, lingvistici, i drugde, kako na onu klasičnu, tako i na onu noviju, recimo — od Aristotela do Paula Riceoura, od Mihaila Petrovića do Ante Stamaća, i drugih (iako je ponešto od toga već delimično konzumirano u novijoj kognitivističkoj literaturi koja je navodi i komentariše)?

loga, jasno sagledava kako su metafore među osnovnim agensima stvaranja u jeziku, da u temeljnim rečnicima svakoga jezika za svaku reč gotovo možemo pronaći i njene metaforične upotrebe, da je metaforizacija ključ polisemičnosti, da bez metafore jezik jednostavno ne može raditi (možda mu je i poreklo u metafori, misle neki, a drugi dodaju da sve što kažeš od metafora si sačinio, pa metafora u strogom smislu onda i ne postoji). Za ovu priliku možda je najprikladnije izdvojiti saznanje da i naučni jezik funkcioniše kao velika metafora „putovanja" kroz prostor i vreme, te mi u naučnom diskursu „polazimo od nečega", „tragamo za nečim", „idemo u nekom pravcu", „sledimo nekoga", „napuštamo neko područje", „okrećemo se nečemu", „dolazimo do nečega", „zadržavamo se na nečemu", „vraćamo se nečemu", „idemo nekim putem", „pratimo nečiji trag", „zaostajemo za nekim", „pretičemo nekoga", i tako dalje (barem u indoevropskom svetu, međukulturna univerzalija je u pitanju, izgleda). Autor ovoga prikaza dodaće ovome i jednu vlastitu iskustvenu opasku: uzmite knjigu Predraga Pipera *Jezik i prostor* (XX vek, Beograd, 1997, 2001), dakle knjigu koja je cela jezičko-prostornoj relaciji posvećena, pa, naravno, ni sama u vlastitome diskursu ne može izbeći postupak intenzivnog nagomilavanja upravo prostornih metafora svake vrste, kao u primeru (str. 26: prostorna uporišta istaknuta — MR) „*O hijerarhiji orijentira* može se govoriti i *sa sintagmatskog stanovišta*"!!! Pa mi i jezik i komunikaciju zamišljamo kao prostor i kretanje u njemu: „nižemo reči", „reči jedna drugu sustižu", „uzimamo nekome reč iz usta", „sipamo reči", „nagomilavamo reči", pa „reči ne dopiru do nekoga", a mi ih „dobacujemo", reč može da „pođe", u reč se može „upadati", na reč se možemo „nadovezati", reč se može „dati", i tako dalje.

Drugi deo knjige, *Metafore u kategorizaciji* (165—296), sadrži sledeće odeljke: VII *O značenju glagolskog prefiksa „raz-"* (167—188), VIII *O metaforama u srpskom jeziku čiji je izvorni domen odnos „sadržavanja"* (189—219), IX *O uzročnom značenju konstrukcije „u" + lokativ* (221—238), X *O značenjskim odnosima unutar tvorbene porodice s korenom „pun"* (239—256), XI *„Vri", „štrklja", „klječka": o fonetskom simbolizmu u srpskohrvatskom jeziku* (257—274), XII *„Izokrenuta priča" Branka Ćopića ili o iskustvenoj utemeljenosti leksičkih i gramatičkih kategorija* (275—296). Iz ovoga dela knjige, pak, između ostaloga razume se, saznajemo kako se razne prostorne metaforitzacije koje zastupaju glagoli izvedeni prefiksom *raz-* mogu čak i crtati (što je inače ustaljeni prikazivački prosede kognitivne semantike, na primer: „rasparčati", „rasterati", „razdrobiti", „rascvetati se", „razmazati", „rastegnuti", „raskrčiti", „razgolititi", „rashladiti", „razlupati", „razmutiti", „razmotati", „razmahnuti", „rasedlati", i tako dalje), kako razni tipovi predloga u stvari gramatički metaforizuju prostorne i vremenske iskustvene relacije i mentalne koncepte (na primer: *od*, *iz*, i *u* sa značenjem uzroka), kako reči izvođene od korenske morfeme *pun* možemo takođe predstavljati crtežima, s obzirom na nijanse značenja u procesima metaforizacije (na primer: „pun", „puniti", „napuniti", „ispuniti", „prepuniti", „dopuniti", „popuniti", i druge, u svim njihovim konkretnim i apstraktnim upotrebama), zašto nam jedna Ćopićeva priča izgleda „izokrenuto" (iskustveno, konceptualno gledano, kao u primerima tipa: „Tek je brdo izašlo iza sunca", „Pred kućnom babom dočeka ga vjerni prag", „Glava mu se diže na kosi", „Siroto drvo pope se na čiču", „Stavi glavu na kapu",

„Otvori kuću na vratima", „Čiča stavi rame na sjekiru", i drugi), o ikoničnoj motivisanosti i konvencionalizovanosti (a jezičkoj specifičnosti) fonetskoga simbolizma, i štošta još.

U zaključku: *Nakratko* smo *zastali pred knjigom* koju je *izatkao* pravi autor, *sledeći* pravu *temu*, i štampao je *u* pravo *vreme*, *u* pravoj *biblioteci*!

U Novome Sadu,
15. jula 2004. godine

Milorad Radovanović

UDC 81'42(049.3)
821.163.41-95

THE DISCOURSE READER

(Edited by Adam Jaworski and Nikolas Coupland. London — New York: Routledge (1999, 2000) 2001. xvi + 602)

Uzima se zvanično da je i pojam i termin „diskurs" u lingvističku nauku presudno odlučno i uspešno uveo američki lingvista-strukturalista, distribucionalista, transformacionalista, fonolog i morfolog, sintaksičar i tvorac „analize neposrednih konstituenata", i to u američku lingvističku istraživačku praksu iz vremena pre pojave Noama Chomskog: Zellig S. Harris — u tekstu „Discourse Analysis", štampanom u prestižnom lingvističkom časopisu koji je i službeno glasilo Lingvističkog društva Amerike (Linguistic Society of America) — *Language*, Vol. 28, No 1, 1952, 1—30, kao i u njegovom prirodnom nastavku pod naslovom „Discourse Analysis: Sample Text", *Language*, Vol. 28, No 4, 1952, 474—494. Iste je godine, ne slučajno dakle, Harris objavio i tekst „Culture and Style in Extended Discourse", u S. Tax (ed.), *Indian Tribes of Aboriginal America*, Proceedings of the 29th International Congress of Americanists, The University of Chicago Press, Chicago, 1952, 210—215. Ta tri teksta čine i celo jedno poglavlje, „Discourse Analysis", u knjizi, zbirci Harrisovih radova koja je pod naslovom *Papers in Structural and Transformational Linguistics* objavljena 1970. godine (D. Riedel Publishing Company, Dordrecht-Holland = Formal Linguistic Series, Volume 1).[1] No ovaj autor danas nimalo nije zastupljen u knjizi koju ovde predstavljamo, budući da njegovo izlaganje o „diskursu", odveć „formalno" valjda, izgleda i nije presudno uticalo na kasniji i današnji tok razmišljanja o potrebi ustrojenog i institucionalnog izučavanja jezičkih formacija funkcionalno nadrečeničnoga nivoa. Tako, recimo, za Harrisa „discourse analysis" (citat je sa samoga početka prvoga od njegovih malopre navedenih tekstova) predstavlja „a method for the analysis of connected speech (or writting). The method is formal, depending only on the occurrence of morphe-

[1] U lingvističkoj je nauci, osobito u akademskim sredinama, Zellig S. Harris ipak ostao najpoznatiji po glasovitoj i uticajnoj knjizi [*Methods in*] *Structural Linguistics*, The University of Chicago Press, Chicago, 1951 (i u mnogim izdanjima kasnije). Videti i njegovu relativno uticajnu knjigu: Zellig S. Harris, *String Analysis of Sentence Structure*, Mouton, The Hague, 1962.

mes as distinguishable elements; it does not depend upon the analyst's knowledge of the particular meaning of each morpheme".[2]

Rasprave o pojavama etiketiranim terminom „diskurs" ubrzo izlaze iz okrilja strukturalne lingvističke analize (a nisu se tamo bile temeljno baš ni odomaćile prethodno), te ulaze u okrilje interdisciplinarnih lingvističkih naučnih usmerenja iz druge polovine dvadesetoga veka, tipa — *analize diskursa*, *analize teksta* (= *tekstlingvistike*, *tekstualne lingvistike*, *lingvistike teksta*…), *teorije govornih činova*, *filozofije običnoga govora*, *etnografije komunikacije*, *konverzacione analize*, *(funkcionalne) stilistike*, *semiotike*, *sociolingvistike*, *pragmatike*, *psiholingvistike*, *naratologije*, *teorije prototipa*, *kognitivne lingvistike*, *gramatike društvenoga statusa*, i drugih — sa delimičnom konvergencijom ili divergencijom termina to jest pojmova *diskurs* odnosno *tekst* (u smislu upućivanja na nadrečenične, funkcionalne, komunikacijske, interakcijske jedinice u govornome i/ili pisanome jeziku, izvanjezičkim kontekstom uslovljene i/ili ne, shvaćene kao proces i/ili kao struktura, shema, kao empirija i/ili kao teorija, sa stanovišta performance i/ili kompetencije, delatnosti i/ili znanja, narativa i/ili njihovih modela, pa žanrova, stilova, registara, „okvira", „pisama", „ključeva" u kojima se komunicira, te verbalne i neverbalne komunikacije, u anglosaksonskoj prema nemačkoj i francuskoj tradiciji).[3]

U knjizi koja je pred nama, te je ovde prikazujemo, termin i pojmovni okvir *analiza diskursa* uzima se u onom širem, obuhvatnijem smislu, podrazu-

---

[2] Tu „formalnu" stranu istraživanja nadrečeničnih funkcionalnih celina, inače već tradicionalno nekako radije nazivanu „tekstlingvistikom" (ili slično), zastupaju, recimo to u izboru, valjani, „klasični" zbornici iz vremena procvata priča o toj tematici: J. S. Petöfi and H. Rieser (eds.), *Studies in Text Grammar*, Foundations of Language, Supplementary Series, Volume 19, D. Riedel Publishing Company, Dordrecht-Holland — Boston, 1973; Wolfgang U. Dressler (ed.), *Current Trends in Textlinguistics*, Research in Text Theory, Volume 2, Walter de Gruyter, Berlin — New York, 1978 (u ovoj potonjoj up. za ovaj prikaz značajan tekst koji se bavi analizom upravo Harrisovog doprinosa ustanovljavanju „analize diskursa": Ellen C. Prince, „Discourse Analysis in the Framework of Zellig S. Harris", In Dressler ed., 191—211.

[3] U srpskom jezičkom standardu, pored termina *analiza diskursa*, srećemo, tu i tamo, i termin koji je manje u duhu srpskoga gramatičkoga uzora/uzusa — *diskurs analiza*. Ovo drugo je rešenje kalk iz engleskog, po obrascu imenica + imenica, što srpski jezik ne bi preferirao, jer za razliku od engleskog, srpski obiluje fleksijom (engleski jezik u ovakvim slučajevima ide ivše ka „izolatnoj" strukturi). No mogućnost imenica + imenica u ovakvim slučajevima, kao aktuelni evropeizam svoje vrste, koincidira i sa odgovarajućom balkanističkom mogućnošću: dakle — 'rok grupa' kao 'klin čorba' ili sl. (o ovome detaljnije u knjizi: M. Radovanović, *Planiranje jezika i drugi spisi*, Biblioteka Elementi, 56, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci — Novi Sad, 2004). Inače, važniji izvori informacija o tematici srodnoj *analizi diskursa/teksta*, na našem (= srpskom, srpskohrvatskom…) jeziku, i na njemu susednim jezicima, u slobodnom izboru trenutnom, *ad hoc* sačinjenom za ovu priliku, u funkciji nepretenciozne ilustracije stanja, bile su: S. Savić — *Diskurs analiza*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1993; V. Polovina — *Leksičko-semantička kohezija u razgovornom jeziku*, Filološki fakultet, Beograd, 1987; S. Stević — *Analiza konverzacije*, Filološki fakultet, Beograd, 1997; V. Vasić — *Novinski reklamni oglas. Studija iz kontekstualne lingvistike*, LDI, Novi Sad, 1995; S. Savić i V. Mitro — *Diskurs telefonskih razgovora*, Futura publikacije, Novi Sad, 1998; S. Savić i V. Polovina — *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1989; M. Velčić — *Uvod u lingvistiku teksta*, Školska knjiga, Zagreb, 1987; M. Dudok — *Glutinácia textu v slovenčině a srbochorvátčine*, Obzor, Nový Sad, 1987; M. Ličen, *Govorni čin direktiva i njihova jezička realizacija u nemačkom i srpskohrvatskom jeziku*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 1987; J. Silić — *Od rečenice do teksta*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1984; Z. Glovacki-Bernardi — *O tekstu*, Školska knjiga, Zagreb, 1990; M. Velčić prir. = tematski broj časopisa *Revija*, god. 25, br 5—6, Osijek, 1985; V. Polovina — *Prilozi za kognitivnu lingvistiku*, Filološki fakultet, Beograd, 1996, i dr.

mevajući, dakle, i *govor* i *tekst*, i empiriju i teoriju, i proces i strukturu, i teoriju govornih činova i filozofiju običnoga govora, i etnografiju komunikacije i strukturalne uvide, i konverzacionu analizu i naratologiju, i pragmatiku i semiotiku, i proizvodnju i interpretaciju, i znanje i praksu, i stilske formacije i kulturne/društvene obrasce, i žanrove i njihove realizacije, i interakciju i komunikaciju, i pregovaranje i nagovaranje, i simboličku i identitetsku, i fatičku i konativnu, i metajetičku i poetsku, i ekspresivnu i druge funkcije jezika… Uostalom, u ovom smislu upravo karakteristični su i naslov i podnaslov jednog od najvažnijih periodičnih glasila u svetu za problematiku ove vrste: ***Text***. *An Interdisciplinary Journal for the Study of* ***Discourse*** (Berlin — New York: Mouton de Gruyter)!!! (Po našem shvatanju i poznavanju stvari, pa i po ukusu ličnom prikazivačevom pomalo, razume se, ovde jedino nedostaje makar jedan tipičan prilog koji bi reprezentovao pristup problematici nadrečeničnoga funkcionalnoga ustrojstva karakterističan za glasovitu „prašku" tradiciju proučavanja takozvane „funkcionalne rečenične perspektive"!)

Disciplinarno gledano, analiza diskursa je jedna od interdisciplinarnih orijentacija u lingvističkoj nauci, koje su se u drugoj polovini 20. veka stale izrazitije razvijati nakon duge dominacije strukturalnog načina mišljenja i rada u toj nauci, te strukturalnog načina opisa i objašnjenja u njoj. To su bile poddiscipline i međudiscipline koje su vraćale lingvističku nauku njenim susedama (drugim naukama o čoveku), a jezik sâm drugim likovima čovekovim: psiholingvistika, sociolingvistika, antropolingvistika, etnolingvistika, filozofija jezika, lingvistička pragmatika, lingvistička semiotika, neurolingvistika, kognitivna lingvistika, *analiza diskursa*, *tekstlingvistika*, i druge.

Knjiga koju ovde prikazujemo opremljena je jedinstvenim selektivnim registrom koji umnogome pomaže šetnju kroz njenu složenu sadržinu: *Index*, 589—602. No, šetnju kroz njenu složenu sadržinu, kao i kroz složenu interdisciplinarnu tematiku koju ona obrađuje, možda najbolje potpomaže uvodna studija priređivačâ knjige: Adam Jaworski and Nikolas Coupland — *Introduction: Perspectives on Discourse Analysis*, 1—44 (uz prethodnu opremu koju čine: [List of] *Figures*, *Preface*, *Acknowledgements*). Taj uvod priređivača knjige nudi nam sledeće sadržaje: Discourse: an interdisciplinary movement, 1—7, Multi-modal and multi-voiced discourses, 7—9, The layering of social meaning in discourse, 9—13, Traditions of discourse analysis (Speech act theory and pragmatics, Conversation analysis, Doscourse psychology, The ethnography of communication, Interactional sociolinguistics, Narrative analysis, Critical discourse analysis), 14—35, Overview: What discourse analysis can and can not do, 36—38, References, 38—43, Journals, 43—44. No, sámo telo knjige čine sledeći njeni delovi i poglavlja u njima (najčešće su to samo odabrani odlomci iz obimnijih, katkad čak veoma dobro znanih, tekstova odnosno dela):

PART ONE: DISCOURSE: MEANING AND CONTEXT. *Editors' Introduction to Part One*, 47—53; 1. Roman Jakobson — *Linguistics and Poetics*, 54—62; 2. J. L. Austin — *How to Do Things with Words*, 63—75; 3. H. P. Grice — *Logic and Conversation*, 76—88; 4. Aaron V. Cicourel — *Interpretive Procedures*, 89—97; 5. John J. Gumperz — *Sociocultural Knowledge in Conversational Inference*, 98—106; 6. Emanuel A. Schegloff — *Talk and Social Structure*, 107—120; 7. M. M. Bakhtin — *The Problem of Speech Genres*, 121—132.

PART TWO: METHODS AND RESOURCES FOR ANALYSING DISCOURSE. *Editors' Introduction to Part Two*, 135—140; 8. Deborah Cameron, Elizabeth Frazer, Penelope Harvey, Ben Rampton and Kay Richardson — *Power/Knowledge: The Politics of Social Science*, 141—157; 9. J. Maxwell Atkinson and John Heritage — *Jefferson's Transcript Notation*, 158—166; 10. Elinor Ochs — *Transcription as Theory*, 167—182; 11. Norman Fairclough — *Linguistic and Intertextual Analysis within Discourse Analysis*, 183—211.

PART THREE: SEQUENCE AND STRUCTURE. *Editors' Introduction to Part Three*, 215—220; 12. William Labov — *The Transformation of Experience in Narrative*, 221—235; 13. Allan Bell — *News Stories as Narratives*, 236—251; 14. Harvey Sacks — *Everyone Has to Lie*, 252—262; 15. Emanuel A. Schegloff and Harvey Sacks — *Opening up Closings*, 263—274; 16. Deborah Schiffrin — *'Oh' as a Marker of Information Management*, 275—288.

PART FOUR: NEGOTIATING SOCIAL RELATIONSHIPS. *Editors' Introduction to Part Four*, 291—301; 17. Bronislaw Malinowski — *On Phatic Communion*, 302—305; 18. Erving Goffman — *On Face-Work: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction*, 306—320; 19. Penelope Brown and Stephen C. Levinson — *Politeness: Some Universals in Language Usage*, 321—335; 20. Janet Holmes — *Women, Men and Politeness: Agreeable and Disagreeable Responses*, 336—345; 21. Deborah Tannen and Cynthia Wallat — *Interactive Frames and Knowledge Schemas in Interaction: Examples from a Medical Examination/Interview*, 346—366; 22. Adam Kendon — *The Negotiation of Context in Face-to-Face Interaction*, 367—376; 23. Gunther Kress and Theo van Leeuwen — *Representation and Interaction: Designing the Position of the Viewer*, 377—404.

PART FIVE: IDENTITY AND SUBJECTIVITY. *Editors' Introduction to Part Five*, 407—414; 24. Anthony Giddens — *Modernity and Self-Identity: Tribulations of the Self*, 415—427; 25. Katharine Young — *Narrative Embodiments: Enclaves of the Self in the Realm of Medicine*, 428—441; 26. Deborah Cameron — *Performing Gender Identity: Young Men's Talk and the Construction of Heterosexual Masculinity*, 442—458; 27. Deborah Tannen — *New York Jewish Conversational Style*, 459—473; 28. Charles Goodwin — *Practices of Color Classification in Professional Discourse*, 474—491.

PART SIX: POWER, IDEOLOGY AND CONTROL. *Editors' Introduction to Part Six*, 495—501; 29. Pierre Bourdieu — *Language and Symbolic Power*, 502—513; 30. Michel Foucault — *The Incitement to Discourse*, 514—522; 31. Carmen Rosa Caldas-Coulthard — *'Women Who Pay for Sex. And Enjoy It': Transgression versus Morality in Women's Magazines*, 523—540; 32. Teun A. van Dijk — *Discourse and the Denial of Racism*, 541—558; 33. Hugh Mehan — *Oracular Reasoning in a Psychiatric Exam*, 559—575; 34. Ian Hutchby — *Power in Discourse: The Case of Arguments on a British Talk Radio Show*, 576—588.

U pitanju je, dakle, veoma pregledan, valjano reprezentativan, dobro odabran, i sadržajan zbornik tekstova iz većine oblasti znanja što su bile preteče, temelji ili pak glavni tokovi istraživanja u oblasti *analize diskursa*. Izbor je to jednako preporučljiv i studentima i njihovim nastavnicima, kao i lingvistima i njima srodnim poslenicima i znatiželjnicima uopšte, radi sistematičnijeg upo-

znavanja sa lingvističkim i nelingvističkim delom problematike nadrečeničnih funkcionalnih jedinica u jeziku, komunikaciji i međuljudskoj interakciji.[4] Otuda ovde bivaju zastupljeni i Bahtin i Malinovski, i Jakobson i Ostin, i Grajs i Gamperc, i Šeglof i Hajmz, i Labov i Gofman, i Fuko, i Levinson, i Tanen … na primer. Dobra je u tom smislu ova knjiga i zato što ne fetišizira aktuelne autore na račun njihovih uzora i učitelja (ni obrnuto). Ne fetišizira ni neku odelitu naučnu disciplinu što bi se bavila pojmom koji joj je u naslovu i u sadržinskom korpusu (nasuprot mnogim drugačijim upravo primerima). Niti nekom pravcu u radu na njegovom proučavanju daje prednost u odnosu na druge mogućne. I to je, razume se, ispravan i stav i pristup. Jer — mnogi od tekstova što ćemo ih ovde naći i pročitati jednako bi bili korisni i u priručnicima iz semantike, pragmatike, (funkcionalne) stilistike, naratologije, sociolingvistike, psiholingvistike, filozofije jezika, semiotike, poetike, etnologije, antropologije, komunikologije… Ova je knjiga, stoga, i znak prožimanja naučnih, pa i lingvističkih znanja i disciplina, poddisciplina i međudisciplina — s jedne strane, a sa druge — znak sazrevanja uverenja da je disciplinarna izolovanost u naukama o čoveku jednako i besmislena i beskorisna — pa u krajnjem i nemogućna.

U Novome Sadu,
maja 2004.

Milorad Radovanović

UDC 811.163.42'282(049.3)
821.163.41-95

Wiesław, Boryś: CZAKAWSKIE SUTIDA LEKSYKALNE. DZIEDZICTWO PRASŁOWIAŃSKIE W SŁOWNICTWIE CZAKAWSKIM, Instytut Slawistyki PAN, Warszawa 1999, 185. (Język na pograniczach 21)

Аутора ове књиге, насловљене „Чакавске лексичке студије", са поднасловом „Прасловенско наслеђе у чакавској лексици", не треба посебно представљати нашој лингвистичкој јавности, поготову не читаоцима *Зборника за филологију и лингвистику*, будући да је Вјеслав Бориш у више наврата сарађивао у овом часопису.[1] Чак би се могло рећи и да је сама књига делимично позната нашој публици пошто су неке од речи које она садржи први пут етимологисане управо на страницама *Зборника*.[2]

---

[4] Nije, stoga, nimalo slučajno što je ova knjiga za tri godine doživela tri izdanja (u eventualna kasnija nismo imali uvida).

[1] Cf. *Зборник Матице српске за филологију у лингвистику* XXIII/1, Нови Сад 1980, 17—37; *ЗбМСФЛ* XXV/2, 1982, 7—20; *ЗбМСФЛ* XXVII—XXVIII, 1985, 95—97; *ЗбМСФЛ* XXIX/1, 1986, 87—90; *ЗбМСФЛ* XXX/1, 1987, 95—109; *ЗбМСФЛ* XXXI/1, 1988, 23—35; *ЗбМСФЛ* XXXII/1, 1989, 13—23 (без чакавизама); *ЗбМСФЛ* XXXIII, 1990, 3945.

[2] Cf. нпр. *kujit se, muviti selmelviti se, pajid, rutati/rutiti, sloba; huzati/fuzati/vuzati, opuka, phati/hpati/hvati, popel, sraga, srebati/srbati, tulati se; lukno; lab, plena, sler, šuja, želva/žava; izvihot se/vih, lojat se, peskot se/opešćat se, vavlit)*, поред у књигу неуврштених *dlen/glen, (ob)lasiti se, duli*.

Студија у целини, међутим, никако није збир већ виђеног, него представља седимент ауторовог вишегодишњег бављења чакавском дијалекатском лексиком, одражавајући истовремено и његово огромно, вишедеценијско искуство у проучавању, етимологисању и детаљном морфонолошком и творбеном тумачењу словенских дијалектизама свих врста и различитог порекла — при чему они чакавски иду у ред Боришових првих интересовања,[3] док круну чини опус посвећен кашупским етимологијама[4]. Све то је нераздвојиво од његовог, у време издавања ове студије већ четвртвековног, бављења прасловенским језиком, између осталог и кроз рад на прасловенским реконструкцијама за *Słownik prasłowiański*. Како сам аутор истиче, неки чланци укључени у ову монографију, а претходно написани из другачије перспективе (нпр. полазећи од неке пољске лексеме која има пандане у чакавском), за ову прилику су прерађени на одговарајући начин, допуњени и осавремењени (стр. 10, нап. 14).

Предмет анализе су готово искључиво чакавске речи које у том дијалекту постоје у новије и савремено доба, од појаве научних описа чакавских говора тј. оне посведочене у дијалекатским збиркама током последњих стотинак година. Део тих чакавизама има паралеле у кајкавском и/ли штокавском дијалекту, обично посведочене на ограниченом простору, само у неким говорима који припадају тим дијалектима, али међу њима нема оних који су познати и стандардном хрватском и српском језику.

Књига је организована у неколико поглавља која својим насловима одражавају посебности разматраног аутохтоног чакавског лексикона. После невеликог али врло садржајног Увода (стр. 7—10) у коме се истиче како је периферни положај чакавског условио његову данашњу архаич-

---

[3] Ипак подсећамо (в. први пасус) да је Вјеслав Бориш, ученик и наследник Франтишека Славског, по првобитиој формацији сербокроатиста, а тек по потоњим преокупацијама словенски етимолог у најширем смислу, не само кроз ауторство у речнику *Słownik prasłowiański* (Краков 1974—) већ и по укупном опусу који чини неколико монографија и пар стотина чланака. Између осталих су и они о дијалектизмима из југоисточне Србије и Црне Горе: *звоно, комоњити се, жамља, коњ, испрел, пређа, слутан, испрћњати, људити, сепати се* (cf. *Наш језик* XXV/1—2, Београд 1981, 68—73, XXIX/1—2, 1991, 35—48; *Јужнословенски филолог* XLVII, Београд 1991, 69—82, као и о другим ретким штокавским речима, нпр. *кутати, скљтам се, кључити се, лад, луг, лукот* у *Зборник за филологију у лингвистику* XXXII/1, 1989, 13—23; односно *клитати, ушнути, висме, вуна, лапа, литка, лутка, плена, злак* међу чакавизмима поменутим у напомени 2, односно у литератури у напомени 1. Све то је дало не само конкретан допринос српско-хрватској етимологији после Петра Скока, већ и значајно утицало на развој етимолошких истраживања у београдској средини. В. и следећу напомену.

[4] Резултате Боришевих проучавања кашупског, који својом архаичношћу и особитошћу у пољским односно западнословенским оквирима чини својеврстан пандан чакавском, доноси његова монографија (у коауторству са Ц. Поповском-Таборском), *Leksyka kaszubska na tle słowiańskim*, Warszawa 1996 (cf. исцрпни приказ М. Бјелетић, *Зборник Матице српске за филологију у лингвистику* XXIX/1, Нови Сад 1996, 212—216); а нарочито речник *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*, од истих аутора (досад изашли томови 1—4, A-S, Warszawa 1994—2002 — за приказ првог тома cf. М. Бјелетић, *Јужнословенски филолог* LII, Београд 1996, 213—219).

ност,[5] не само у непосредном окружењу, у оквиру српско-хрватског језика, већ и у укупним словенским размерама,[6] следе пет основних поглавља:

I. Лексеме прасловенског порекла ограничене на чакавски дијалекат (стр. 11—66, са 42 речи) — иако у извесној мери личе на речничке одреднице, то су заправо низови малих студија[7] неједнаке дужине, уазбучени у оквирима сваког поглавља.

II. Лексеме прасловенског порекла посведочене у чакавском и у другим српско-хрватским дијалектима (са пододељцима 1. Чакавско-кајкавске лексеме, 2. Чакавско-штокавске лексеме, 3. Чакавско-кајкавско-штокавске лексеме, стр. 67—117, који садрже 8, 12 односно 11 речи);

III. Архаични морфолошки облици очувани у чакавском дијалекту (стр. 119—133, са 5 речи);

IV. Чакавски деривати од прасловенских лексема које се нису очувале [у том дијалекту] до данас (стр. 135—140, са 5 речи);

V. Старохрватске лексеме очуване у чакавским говорима (стр. 141—145, са 4 речи);

VI. Закључак, у коме се аутор осврће на претходно размотрене лексеме сортирајући их још једном по основу географије чакавских речи прасловенског порекла и по абецедном списку прасловенских лексема које имају континуанте у чакавском дијалекту (стр. 147—153).

На крају књиге налазе се пописи скраћеница (стр. 155—166), међу којима је и списак литературе,[8] а потом следи Индекс словенских израза (стр. 167—185) који садржи попис разматраних или помињаних лексема из свих словенских језика (при чему је хрватски и српски на првом месту, док се остали нижу абецедним редом, закључно са прасловенским).[9]

Оваква структура омогућава да се књига лако може читати на више начина, према потреби и интересовању читаоца: редом, поглавље по избору, или пак према индексу тј. неком од индекса.

---

[5] На пољу лексике она се огледа у чувању веома старих речи којих нема ни у савременом ни у историјском фонду осталих српско-хрватских дијалеката, чији се пандани налазе само у другим словенским језицима, неретко врло удаљеним.

[6] То је повод за осврт на допринос других аутора који су се последњих деценија бавили не само специфично чакавском лексиком (С. Зајцева), него и укупним прасловенским наслеђем у српско-хрватском језику (И. Поповић, И. Петљова, Б. Пизлувна), као и на Скоков *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* и оба прасловенска речника, краковски *Słownik prasłowiański* и московски *Этимологический словаря славянских языков*.

[7] Ти сегменти најчешће су наслоњени само једним обликом (*belmo, ježa, dročiti* итд.), неретко ца два, различита једино по некој фонетској реализацији, метатези, творбеном елементу, граматичкој категорији и сл. (нпр. *želva/žolva, srbati/srebati, jelito/olito; hoveqa/hoqeva; stava/stavica, mozg/mozak, hlud/hluditi, lobzati/lobizati*), а понекад и ца више облика (нпр. *hvost, host, ost; phati, hpati, hvati; žequbac, žebuqac, žebuqak*, па чак и ца њих 6 који варирају исту основну реч, нпр. *paćka, paška, pajka, pajca, paćak, paćac*).

[8] На њему је око 200 јединица које чине својеврсну библиографију најрелевантнијих радова на тему чакавске дијалектологије (у знатној мери и етнографије) и лексикологије — при чему скоро сваки пети наслов потписује В. Бориш.

[9] Први одељак садржи преко 600 облика, они посвећени свим осталим словенским језицима преко 800, док прасловенских реконструкција има око 130.

Већ из наслова појединих поглавља ове студије види се да она обухвата тематику која знатно превазилази оквире самог чакавског дијалекта, односно да она може бити од интереса за словенску етимологију уопште, а нарочито за изучавање прасловенског лексичког наслеђа на словенском југу.[10] Треба, међутим, имати у виду да спроведена подела на поглавља, по природи ствари не може бити увек апсолутно прецизна — другим речима, сигуран пут до тумачења појединих речи обавезно води преко индекса за одговарајући језик. Конкретно за проучавање штокавског дијалекта — односно српског језика данас — нису релевантна само потпоглавља о чакавско-штокавским или чакавско-кајкавско-штокавским лексемама, пошто се многи штокавски дијалектизми помињу, разматрају — понекад и детаљно тумаче[11] — и ван тих сегмената, приликом аргументовања етимологија појединих „чистих" чакавизама, односно у поглављу о лексемама прасловенског порекла ограниченим на чакавски дијалекат.[12] Стога бисмо онима који се занимају за српско-хрватске етимологије препоручили да се посвете читању ове монографије редом.

Примедбе које би се могле упутити овој књизи своде се на оне техничке природе. Наиме, уз све предности континуираног текста који се ниже од почетка до краја стране, верујемо да би већина читалаца поздравила премештање напомена са краја сваког поглавља понаособ на дно сваке странице — то би олакшало праћење свих токова излагања а ц обзиром на релативну уједначеност обима напомена и њихов не превелики број, не би наружило изглед странице. Исто тако, можемо замислити разлоге за избегавање граматичких ознака у штиву које не претендује на речничку форму, али ознаке рода и броја код именица и придева, односно вида код глагола, не би биле на одмет ц обзиром на различито читалаштво на које се рачуна — ретки су примери потенцијалне забуне, као што је нпр. коренски глагол *plati* који може личити на номи-

---

[10] Ту се могу наћи не само занимљиве чакавско-словеначке изоглосе (које нису конституисане као посебна групација), већ аутор неретко долази и до нових балто-словенских реконструкција, као нпр. s. v. чак. *ježa* „леја" коме придружује истозначно слн. дијал. *ježa*, те тај именички пар без паралела игде другде на словенском терену Бориш везује за њихове потпуне фонетске и семантичке пандане у балтским језицима (лит. *ežià / eže / ėže*, лет. *eža*, такође досад разматране само у локалном, балтском контексту), и на основу свих њих реконструише балтословенску именицу **ežia* „ивица обрадиве земље, граница између обрадивог и необрадивог земљишта" (cf. цтр. 15).

[11] Тако се s. v. чак *odlek* „потомство, потомак" у најширем контексту, укључујући бројне формалне и семантичке паралеле, тумачи и хапаксни глагол из Ријечке нахије *олијечити* „поделити на пола", не као првобитни каузатив са паралелом у лит. *laikýti*, већ као домаћи, локални деноминал именице *лијек* (*лек*) „остатак, мала количина" (cf. стр. 29—30).

[12] Тако се нпр. поводом ексклузивног чакавизма *lukno* „слабост, немоћ" разматра и стсрп. лоукно „одређена мера жита" (XIV в.), које пак има пандане не само у познијим кајкавским изворима већ и даље, у западно- и источнословенским језицима (cf. стр. 22 ff.); затим се поводом само историјски посведоченог чак. *muviti se* „љутити се, бунити се" (из *Zakona kaštela Mošćenic*, XVIII в.) помиње и стсрп. млъвити „бучати, викати" које Доментијан користи заједно са именицом млъва „бука, вика" (cf. стр. 25), док се нпр. s. v. *vavlit* „чезнути" тумаче и усамљени адверби из Старе Црне Горе *неваљ* и *уневаљ* „нехотице" (cf. стр. 52) итд.

натив множине мушког рода (стр. 37—38). По изузетку, додуше, за избегавање забуне стоји *svisla* pl. (стр. 72), али било би ирегледније да су граматичке ознаке систематски укључене у текст, између осталог и у функцији оријентира. Осим тога, укупно узев и у појединостима, студији која је пред нама тешко да се може ставити иједна суштинска замерка. Ако је за неку реч и могуће понудити алтернативно етимолошко тумачење или другачију аргументацију, било да она води истом закључку или не, све то не мења утисак и суд о овом изузетном делу и његовим вредностима целовитог промишљања које далеко превазилази домете првобитног „пуког" етимологисања појединих чакавизама. Из тог почетног „задатка" који је аутор имао пред собом настала је једна знатно сложенија грађевина која може утицати на методологију етимолошких истраживања уопште. Она се огледа у сегментацији поглавља ове књиге тј. подели дијалектизама не само по генетском критеријуму (прво и друго поглавље), већ и по типологији проблема које носи њихово етимологисање: дијалектизми једног (словенског) језика као реликти прасловенских творбених основа које другде постоје само у облику секундарних формација (треће поглавље), дијалектизми једног (словенског) језика који представљају континуанте прасловенских лексема, у том дијалекту неочуваних у облику непосредних континуанти, већ само као секундарне формације, синхроно немотивисане у оквиру тог дијалекта (четврто поглавље), одиосно дијалектизми једног (словенског) језика као архаизми који су у прошлости посведочени у барем још једном дијалекту тог језика, а данас ограничени на дотични дијалекат, често само један његов говор (уп. и Увод, стр. 8).

Ова књига пружа не само изузетан допринос проучавању конкретних чакавских етимологија и чакавске лексике уопште, као и словенске етимологије у најширем смислу те речи, већ истовремено нуди узор за проучавање сличне проблематике у другим „маргиналним" или „малим" словенским језицима или дијалектима — наравно, не као готов образац, него као модел који, mutatis mutandis, уз уважавање локалних специфичности, може послужити за формулисање њему сличних, који би одговарали другим предметима испитивања. Таква инспирација даљим студијама није мање вредна од конкретног дела из којег проистиче.

Београд *Јасна Влајић-Пойовић*

UDC 811.163.1'37:159.9(049.3)
821.163.41-95

Т. И. Вендина, СРЕДНЕВЕКОВЫЙ ЧЕЛОВЕК В ЗЕРКАЛЕ СТАРОСЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА, Москва 2002, 336 стр.

Израдом старословенског речника канонских текстова (*Старославянский словарь (по рукописям X—XI веков)*, под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва 1994) палеославистика је доби-

ла снажан замајац и, може се слободно рећи, ушла у нову фазу свога развоја. Ово изузетно лексикографско дело даје исцрпан опис око 10 000 речи из укупно 18 сачуваних рукописа с краја X и из XI века. За разлику од неких других остварења ове врсте, у њему се значења речи прате кроз различите контексте, све то се илуструје и одговарајућим примерима, чиме се читаоцу предочавају на само семантички слојеви посведочених лексема него и њихова специфична значења унутар синтагми и идиома. Све квалитете овакве лексикографске обраде на оригиналан начин искористила је Татјана Ивановна Вендина и својом најновијом студијом показала како се и на релативно трусном и несигурном терену дијахронијских истраживања, уз сва ограничења корпусом и методолошким поступцима, али на дубоким и добро постављеним темељима могу подићи чврста, лепа и дуговечна здања.

Теоријско-методолошко упориште њене књиге чине радови пре свега руских аутора из области аксиологије језика, културологије, средњовековне књижевности и историје. Будући да се велики број појмова везаних за средњовековну културу не може сагледати ван ширег, религиозно-философског контекста, она ослонац у својој анализи налази и у одговарајућој, релативно новијој, теолошкој и философској литератури, али и код класика патристичке мисли као што су Дионисије Ареопагит, Јефрем Сирин, Исак Сирин и др. Полазећи од анропоцентричне концепције језика, по којој се присуство човека у језику осећа на свим нивоима, а највише у лексици и сфери деривације, ауторка реконструкцијом језичке свести средњовековног човека настоји да осветли његове представе о себи самом и свету који га је окруживао, наравно, у оној мери у којој то омогућују сачувани рукописи старословенског канона. Свесна њихове ограничености како по броју тако и по садржају, она и наслов своје књиге осмишљава на довољно прецизан, а уједно информативан и сликовит начин. Треба, међутим, имати у виду да тематска једностраност и оскудност ових споменика ипак није толика колико би се у први мах то могло претпоставити. У њима је, како се то с разлогом истиче у предговору, поред света идеја, представа и вредности, свој одраз нашао и реалан, материјални свет и, што је најважније, у њима се одсликао сам човек у различитим димензијама свога бића (в. нпр. групу лексема везаних за полне односе, која на најречитији начин оповргава уверење о тематској једностраности старословенских текстова). У анализи језичког материјала акценат се ставља на изведенице у сфери именица, придева и глагола, а истраживачки метод, тзв. *субстратный подход* (< лат. substratum „основа”) подразумевао је, с једне стране, откривање унутарње форме речи, а са друге, осветљавање оног духовног принципа и оних етнокултурних императива који су довели до актуализације дате форме.

Сходно постављеним циљевима и жељи да се портрет средњовековног човека сагледа из различитих углова књига је конципирана на следећи начин: *Предисловие* (5—21); *Глава 1.* Средневековый человек: кто он? (22—64); *Глава 2.* Средневековый человек: какой он? (65—93); *Глава 3.* Средневековый человек: что он делает? (94—157); *Глава 4.* Бог в созна-

нии средневекового человека (158—166); *Глава 5.* Мир средневекового человека (167—274): *макрокосм средневекового человека* 168; *предметный мир средневекового человека* 175; *мир идей и понятий* 183; *добро* 183; *зло* 185; *благо* 187; *благочестие* 190; *богатство и бедность* 191; *великий и малый* 193; *вера* 196; *власть* 197; *воля* 198; *время* 200; *грех и добродетель* 204; *движение и покой* 217; *дух и душа* 219; *жизнь и смерть* 222; *закон* 224; *имущество* 226; *истина* 227; *красота* 228; *любовь и дружба* 229; *мудрость* 232; *подобие* 235; *польза* 237; *рай и ад* 238; *свет и тьма* 240; *сила* 242; *символика цвета* 244; *слово* 248; *совесть и стыд* 249; *спасение* 252; *справедливость* 253; *страдания и мучения* 254; *страх* 256; *судьба* 259; *сущность* 261; *терпение* 264; *труд* 265; *число* 268; *чудо* 272; *Глава 6.* Ценности средневекового человека (275—304): *религиозные ценности* 281; *социальные ценности* 293; *духовные ценности* 296; *витальные ценности* 299; Заключение (305—326); Принятые сокращения (327—334).

На основу изложеног садржаја није тешко уочити настојање ауторке да човека представи, с једне стране, као телесно биће са свим својствима његове материјалне природе, а са друге, као личност у њеној социјалној и духовној димензији. Анализа различитих категорија речи показала је да међу њима у маркирању одређених обележја постоји велика сличност и доследност која омогућује да се издвоје и неке константе средњовековног сазнања и погледа на стварност. Иако је средњовековна култура у својој основи теоцентрична, лексикон старословенског језика, који је сав организован око човека као центра створеног света, јасно нам сведочи и о њеном антропоцентричном карактеру. У описаном материјалу уочава се одсуство ширег интересовања за физички лик средњовековног човека, који је представљен невеликим бројем лексема, у склопу само две тематске скупине: а) речи које одређују човека по узрасту; б) речи које указују на неку физичку ускраћеност човека. Имајући ово у виду, не изненађује чињеница да већину назива везаних за тело и његове делове чине просте, неизведене речи, док деривати представљају изузетак. Творбена и лексичка разуђеност изостаје и код номинација у сфери природе, што је у потпуности у складу са стањем у средњовековном сликарству где пејзаж и крајолик као такви практично не постоје. Оваква ситуација не може се објаснити толико специфичним садржајем сачуваних споменика, колико семантичко-аксиолошким константама средњовековне епохе која је тежила оваплоћењу вечних истина и непролазних вредности. Пажњу средњовековног човека, дакле, није привлачио толико материјални свет колико свет идеја, појмова и представа о животу и његовом смислу. Док је у овој категорији присутна необично велика лексичка и творбена разноврсност, у оквиру материјалне сфере број творбених деривата је скоро три пута мањи у поређењу са непродуктивном, дакле, творбено немотивисаном лексиком.

Духовна димензија личности сагледава се пре свега кроз човеков однос према Богу. Иако је овај критеријум од посебног значаја за разматрање и других аспеката човековог бића, у овом домену он се најснажније испољава. У једној групи лексема ова идеја је изражена експлицитно и то на два начина: а) творбеном структуром речи, тачније, коренском морфемом (нпр. **безбожьнъ** поименичени придев *безбожник* СС,

78; боговидьць *видящий бога* СС, 95; богочьтьць *набожный*, *благочестивый человек* СС, 97); б) самим значењем речи (нпр. неподобьникъ *безбожник* СС, 370; оугодьникъ *тот*, *кто угоден богу* СС, 726). У другим именовањима та идеја се исказује имплицитно, маркирањем оних атрибута који су повезани са Христовим ликом (нпр. правьдьникъ *праведник* СС, 497; сѫтьць *святой* СС, 599; страстоносьць *страдалец*, *мученик* СС, 628). У примерима треће скупине човек се сагледава у светлу сукоба божанског и греховног принципа у њему. Именовањима у оквиру ове категорије он се одређује као носилац великог броја најразличитијих грехова: оубиица *убийца* СС, 720; лицемѣръ *лицемер* СС, 303; лъжесъвѣдѣтель *лжесвидетель* СС, 303; блѫдьникъ *развратник* СС, 94; пиганица *пьяница* СС, 448; сьребролюбьць *сребролюбец*, *корыстолюбец* СС, 677 итд. Потребно је, међутим, истаћи да су у старословенском у знатном броју заступљена и имена лица са позитивном конотацијом. Она нам, за разлику од претходне групе примера, омогућују да створимо непосредну представу о идеалу личности средњовековног човека: боголюбьць *человек любящий бога* СС, 96; благодатьникъ *тот*, *кто делает добро* СС, 87; пододитель *дарующий, податель* СС, 460; кротолюбьць *миролюбивый человек* СС, 294; животолюбьць *жизнелюбивый человек* СС, 217; безмьздьникъ *бессребреник* СС, 80; страньноприимьць *гостеприимный человек* СС, 628; чистолюбьць *сторонник целомудрия*, *непорочности*, *чистоты* СС, 780 и сл.

Када је реч о социјалном статусу лица, посведочене именице и придеви показују да се средњовековно друштво делило на неколико група: а) *властвующих и управляющих*; б) *молящихся*; в) *сражающихся*; г) *трудящихся*. Поред дефинисања друштвеног положаја, постојала је потреба и за маркирањем човековог имовинског стања. И у овој категорији уочава се извесна правилност. Наиме, свим врстама речи најчешће се одређују ускраћена и у социјалном смислу неравноправна лица. Ова чињеница у светлу средњовековне идеологије сасвим је разумљива, будући да се у сиромаштву видело стање које је угодније Богу, него што је то случај са богатством. О томе сведочи и сама мотивација речи оубогъ *очень бедный*, *нищий* СС, 722, оубожьство *нищета*, *крайняя бедность* СС, 722—723, оубожати *обеднеть*, *обнищать* СС, 437, поубожати сѧ *делать себя бедным*, *нищим*, *унижаться* СС, 491. Занимљиво је да исти корен као мотивациона основа деривације одликује и речи потпуно супротног значења: богатъ *богатый* СС, 95; богатьствиѥ, богатьство *богатство* СС, 95; богатѣти *богатеть*, *быть богатым* СС, 95. Све ово показује да су у језичком сазнању средњовековног човека *богатство* и *сиромаштво* сматрани више религиозним него економским категоријама. Није чудно стога да богат човек, чије богатство је само дар од Бога, по назначењу мора бити дарежљив (в. богатъ *щедрый*, *богатый* СС, 95). И поред велике разноврсности назива везаних за социјалну сферу (nomina regionalia et nationalia, nomina professionalia, сродднички термини и др.), њихов број је скоро два пута мањи у односу на номинације које одређују човека као духовно биће. Оштру границу међу тематским скупинама, међутим, као што се види и на основу последњег примера, тешко је повући, будући да се божанско начело у дефинисању стварности манифестовало у лексици из различитих домена човековог живота.

Бог као главни регулативни принцип средњовековне епохе доживљавао се првенствено као личност и то у његовом односу према свету, с једне, и у његовом односу према човеку, с друге стране. У светлу првог односа Бог је представљен као сведржитељ, творац свега што постоји на земљи, давалац живота свему постојећем. Његова апсолутна трансцендентност јасно се испољава кроз атрибуте као што су *не имеющий начала* СС, 80, *предвечный* СС, 535, *бессмертный* СС, 83, *вечно сосуществующий* СС, 666. Друга врста релације, однос Бога према човеку, сагледава се, наравно, кроз богочовечанску личност Исуса Христа. Велики број именовања у оквиру ове категорије сведочи нам о веома живој и непосредној вези средњовековног човека са Богом. Христос је спаситељ, заступник, старатељ, давалац сваког добра, свевидећи и праведни судија, учитељ који носи светлост знања, водич и пастир, снисходљив и трпељив, утешитељ и исцелитељ ожалошћених душа, носилац љубави и творац чудеса, зналац људског срца, разобличитель зла итд. У свим поменутим именовањима, као што видимо, Бог је представљен као активно, делатно биће, при чему је његова активност увек усмерена споља, никада према њему самом, што је суштинска разлика у односу на номинације везане за човека.

Теоцентрични принцип карактеристичан за културу средњег века био је пресудан и за формирање вредносних оријентира средњовековног човека. Материјал старословенских споменика омогућује да се успостави читав аксиолошки систем у чијој основи се налази глобална опозиција добра и зла са мноштвом њених корелата (страдање — спасење, дух — тело, светлост — тама, светитељ — грешник и сл.). У овом систему вредности, што је посебно занимљиво, изостају естетске категорије. Будући да свет и човек као творевине Божије не могу бити ружни и наказни, у старословенском се не јављају антоними од придева са значењем *леп*, а самим тим се ни одсуство номинација са естетском оценом у категорији именица не може сматрати случајним. Придеви са поменутом семантиком (*красивый*, *прекрасный* СС, 88; *красивый* СС, 191; *красивый* СС, 293; *красивый* СС, 314, *красивый* СС, 192) показују нам да је појам лепоте у сазнању средњовековног човека био испуњен вишим, духовним смислом, а не само естетским. Лепота је била пре свега морална категорија која је неодвојива од појма *добра* (уп. *добрый*, *хороший* СС, 90 и *хороший*, *добрый* СС, 192), те стога леп човек — то је добар човек (*красивый* СС, 192), а *добролични* не онај који је леп у лицу него онај који је налик божанском лику. О етичкој димензији појма лепоте сведоче и семантичке нијансе у значењу речи *красота*, *великолепие*, али и: *прилично*, *надлежащим образом* СС, 314) и (*красивый*, али и: *приличный*, *надлежащий*, *уместный* СС, 314).

Много је у овој књизи интересантних запажања, оригиналних коментара, дубоких закључака да бисмо их све у једном напису ове врсте, макар и у обрисима, могли наговестити. Задржаћемо се овом приликом само на још неколико момената значајних не само са културолошког него и са филолошког, тачније, лексичко-семантичког аспекта. Канонски

материјал сведочи, између осталог, и о веома високом степену развијености апстрактног мишљења код средњовековног човека. Наиме, практично свака реч са апстрактном семантиком (а некада и оне са конкретном) појављује се у старословенском језику са више значења (нпр. **волѧ** 1) воля; 2) стремление, желание; 3) насилие; 4) благоволение; 5) свобода (решений), воля, СС 121). Неретко ова вишезначност је доводила и до енантиосемије, када би се у оквиру једне исте лексеме реализовала значења која се међусобно искључују (нпр. **побѣждение** 1) победа; 2) поражение, СС 455). Ову појаву Т. И. Вендина доводи у везу са усменим начином преношења хришћанске вере, који у доба Ћирила и Методија није био ништа мање актуелан него у апостолска времена. У светлу те чињенице постојање противречних значења унутар једне речи није толико необично, поготово када се има у виду да уверљивост религиозне проповеди не почива само на сили логичког аргумента, него и на сложеној метафорици и надахнућу беседника. Напоменимо на крају да резултате до којих долази анализом језичког материјала ауторка, увек када је то могуће, пореди са одговарајућим историјским чињеницама или са актуелним стањем у средњовековном сликарству и књижевности. Паралелизми које успоставља на индиректан начин потврђују тако и објективност и веродостојност њених налаза.

Пред нама је, дакле, једна занимљива и инспиративна књига која приступом проблематици и дометима истраживања у великој мери превазилази оквире филолошке студије. Уз све квалитете које има, то је свакако разлог више да је препоручимо не само онима који се баве историјском лексикологијом и лексикографијом, него и посленицима других научних дисциплина који у језичким чињеницама ове врсте могу наћи жива и непосредна сведочанства једне епохе.

Нови Сад *Наташа Драгин*

UDC 091=163.41(497.16 Bijelo Polje)„12/13”(049.3)
821.163.41-95

Јелица Стојановић, ОРТОГРАФИЈА И ЈЕЗИК БЈЕЛОПОЉСКОГ ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉА (13/14. ВИЈЕК), Подгорица 2002, стр. 377

Књига која је пред нама представља прерађену и допуњену верзију докторске дисертације коју је Јелица Стојановић одбранила 2000. године на Филолошком факултету у Београду. Студија поред *Уводних напомена* (10—11) и *Описа рукописа* (12—16) садржи следеће целине: *Из палеографије* (17—23), *Правопис* (25—123), *Фонетика* (125—157), *Морфологија* (159—255), *Из синтаксе* (257—338), *Неке лексичке особености Бјелопољског четворојеванђеља* (339—350), *Закључне напомене* (351—353),[1] *Выводы*

[1] Нејасно је због чега *Закључне напомене* немају статус посебног поглавља попут других наведених целина, будући да се у овом делу даје осврт на све аспекте истраживања.

(354—356),[2] *Литература* (357—370). На крају су приложени *Списак скраћеница* и фотографије појединих страна Бјелопољског четворојеванђеља.

Реч је о јеванђељу српске редакције (258 л.) с краја XIII и почетка XIV века које се налазило у манастиру Никољцу у Бијелом Пољу, а од 1994. године се чува у Народној библиотеци Србије у Београду. Писано је уставом на пергаменту, а анализом словних облика у контексту других испитаних докумената датог периода установљено је да су га преписала три писара са два предлошка о чему, поред палеографских карактеристика, сведоче и правописне и језичке разлике (пре свега морфолошке и лексичке) између појединих делова рукописа.

Опис ортографских карактеристика текста обухватио је следеће проблеме: писање група *ја*, *је*, *ју*, писање вокала *а*, *е*, *у* иза палаталних сугласника *љ*, *њ* и некадашњих *р'* и *с'*, писање слова ы, писање *јера* (укључујући и вокално *р* и *л*), писање сугласника *ћ* и *ђ*, обележавање једначења сугласника по звучности и упрошћавања сугласничких група, правопис краја реда, писање надредних слова, скраћенице, употреба слова і и ї, употреба слова ѡ и ѕ, употреба слова ѳ и ѿ, писање удвојених слова. Широк приступ правописној проблематици омогућио је, с једне стране, да се установи степен доследности у примени рашких ортографских решења, а, с друге, да се створи представа и о оним особинама које не представљају основна обележја ортографских школа, али осликавају праксу писара или преписивачког центра у коме је рукопис настао. Бјелопољско четворојеванђеље представник је уређеног рашког правописа, уз мањи број одступања „која су најчешће посљедица уношења особености предлошка, мање поријекла писара" (122).

Када је у питању фонолошки систем, највише дилема изазива питање гласовне вредности ѣ и ь,[3] будући да недоследност у писању ы у секцијама сва три писара упућује на непостојање *тврдог и* у њиховом говору. *Јат* се пише на етимолошком месту с великом доследношћу. Закључак о преласку овог гласа у *е* изводи се на основу малобројних огрешења о правописну норму која се могу посматрати „као екавски рефлекс *јата*, као континуант старијег ѥ / ѧ, као посљедица аналошких укрштања, или, што је највјероватније, екавски рефлекс потпомогнут аналошким моментима" (147). На основу оваквог стања у рукопису тешко је са сигурношћу извести закључак о дијалекатској основици тројице писара. Замена ь словом ъ није посведочена. Јављају се једино ретки примери са ь на месту ъ, као и случајеви испуштања слова ъ у писању, што ауторка с разлогом доводи у везу са природом *полугласника* чија артикулација је у народном језику била блиска вокалу *а*. Не би, међутим, требало

---

[2] Случајно резиме је изостао у садржају књиге. Техничком страном књиге, иначе, овом приликом се нећемо детаљно бавити. Већ на први поглед, међутим, јасно је да би у поновљеном издању, поред мањег броја материјалних грешака (приликом навођења литературе и др.), било неопходно исправити и приличан број штампарских омашки, тим пре што оне у појединим случајевима задиру и у правописну норму.

[3] Наслови одељака који се баве овим питањима (*Вокал ѣ* и *Полугласници*) немају ослонац у српскословенској фонолошкој норми датог времена. Из истог разлога методолошки је неприкладан и наслов *Назални вокали*, будући да питање евентуалне употребе јусова у гласовној вредности *е* и *у* представља у суштини правописни проблем.

испустити из вида чињеницу да се у три од укупно четири примера са ь на месту ѧ у суседном слогу такође налази *јер* те је овакво стање могло бити резултат и случајне графијске асимилације, што за једну овако обимну књигу не би било ништа необично. У овом поглављу, поред поменутих особина, указује се и на спорадичну појаву следећих црта: прелазак вь у оу, промена двь- у дьв- или дв-, прелазак групе *сц* у *ст*, губљење епентетског *л*, замена *х* сугласником *к* у речи пасха. Фонетска адаптација страних речи иначе одговара старословенској, а у њиховој графији уочава се чешћа употреба слова ѵ и ѳ у односу на друге српскословенске споменике раног периода.

Испитивање српскословенске норме на морфолошком плану показало је да она у овом рукопису није у потпуности успостављена. Од редакцијских црта редовно се јављају: изостанак супина, наставци -емь и -ехь у И јд. и Д и Л мн. **ě* и консонантске промене, -аго / -ааго у Г јд. сложене придевске промене, -та у трећем лицу двојине. Остале особине, иако нису у потпуности спроведене, показују тенденцију ка уопштавању: губљење асигматског аориста, -омоу / -емоу у Д јд. сложене придевске промене, једначење А са Г јд. **o/jo* промене када је у питању категорија *живо*, -мы у првом лицу множине атематских глагола и глагола имѣти, образовање потенцијала помоћу аорисних форми. Видљива је тежња ка потискивању неодређеног придевског вида, као и ширењу млађег сигматског типа на рачун асигматског и старијег сигматског аориста. У образовању активног партиципа претерита глагола с инфинитивном основом на *-и-* превагу односи старији тип творбе. Наноси из народног говора су малобројни и одговарају особинама потврђеним и у другим српскословенским текстовима.

У поглављу *Из синтаксе* пажња је посвећена следећим питањима: исказивање посесије (посесивни генитив / посесивни датив / посесивни придев), генитив без предлога / отъ + генитив, изъ / отъ + генитив у месном значењу, напоредна употреба генитива и акузатива (словенски генитив, партитивни генитив / акузатив, објекат уз verba percipiendi и друге глаголе), акузатив у ретким предлошко-падешким конструкцијама, датив без предлога / кь + датив, локатив без предлога, месне падежне конструкције уз глаголе мировања / кретања (вь, на + акузатив / локатив, подь, надь, прѣдь + акузатив / инструментал), о + акузатив / о + локатив, конструкција по + датив (локатив), конструкција о + локатив (у значењу средства, узрока, циља), агенс у пасивним конструкцијама, двојина, употреба акцентованих и неакцентованих форми личних заменица. У овој области, као што се види, ауторка се ограничила пре свега на оне категорије које су релевантне с аспекта историјске синтаксе, било да је реч о онима које су у канону имале конкурентне форме, или онима које су се током развоја језика изгубиле, односно сужавале своју употребу, уступајући место другим изражајним средствима. Анализа наведених категорија показује да је синтакса Бјелопољског четворојеванђеља у основи старословенска и да у њој нема битнијих системских иновација. Уочена је само појачана фреквенција појединих црта (нпр. акузатива у случајевима његове паралелене употребе са генитивом, датива без предлога уз глаго-

ле говорења и сл.), али се тиме у суштини не нарушава наслеђено стање. Највеће одступање у односу на канон присутно је у категорији двојине где, услед промена у народном језику, долази до реализације множинских облика и поремећаја у конгруенцији.

У последњем поглављу књиге поређењем текста Бјелопољског четворојеванђеља са канонским материјалом и најстаријим српским четворојеванђељима ауторка је установила постојање два лексичка слоја: старијег до 11. главе по Јов. и млађег од 11. главе по Јов. до краја. У целини узето овај рукопис се не поклапа ни са једном до сада познатом текстолошком редакцијом, али је најближе богдановском типу јеванђеља.

Монографијом Јелице Стојановић, дакле, добили смо прву студију ове врсте која пружа детаљну филолошку анализу једног четворојеванђеља с рашког подручја. Када се има на уму мали број темељно проучених споменика из раног периода редакцијске писмености, не треба посебно истицати да ће резултати овог истраживања представљати драгоцен ослонац за све будуће истраживаче.

Нови Сад *Наташа Драгин*

UDC 091=163.41„13”(049.3)
821.163.41-95

ЋИРИЛСКЕ РУКОПИСНЕ КЊИГЕ БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ, КЊ. IX, БЕЧКЕРЕЧКИ ТИПИК ИЗ 14. ВЕКА

(аутори каталошког описа и прилога Душица Грбић, Катица Шкорић; редактор Вера Јерковић), Нови Сад, Библиотека Матице српске, 2003, 162 стр., [16] стр. с таблама

Бечкеречки типик из 14. века девета је књига у серији *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске*. Монографску обраду у њој добио је једини рукописни типик у власништву Библиотеке Матице српске и једна од најстаријих књига у поменутој збирци. Реч је о споменику српске редакције, који је у 14. веку исписан на пергаменту уставом уз присуство неких полууставних и брзописних слова. Назив је добио према сачуваном запису у коме се казује да га је ђак Вук 1666. године поклонио бечкеречкој цркви. Текстуална, палеографска и језичка сличност Бечкеречког са Ковинским типиком говори у прилог тезе да су ови рукописи настали на терену некадашње Угарске.

У првом делу књиге (*Каталошки опис* 7—19) ауторке износе податке везане за физичке карактеристике споменика, а затим следе крађи осврти на писмо, правопис и језичке одлике текста. На крају долазе преглед садржаја, записи, осврт на историјат књиге и списак литературе.

Други део књиге (*Научни прилози* 21—162) садржи две студије: Душица Грбић, *Палеографски и ортографски опис Бечкеречког типика* (23—91); Катица Шкорић, *Фонетске и морфолошке одлике Бечкеречког типика* (92—162).

У палеографском опису рукописа Д. Грбић износи инвентар слова, даје преглед облика малих, већих, великих, иницијалних, надредних слова и лигатура и анализира начин њиховог извођења. Поредећи посведочене облике малих слова у врсти с описом устава Петра Ђорђића ауторка је установила да претеже коришћење облика који су се усталили у 14. веку, али да се у тексту јављају и готово сви нови облици настали у том столећу. Овакво стање сведочи о времену стабилизације словног система и упућује на закључак да је „рукопис настао у одмаклој фази 14. века, средином тога века или касније, могуће у његовој трећој четвртини" (86). Досадашњим датирањем, иначе, Бечкеречки типик је смештан у прву половину 14. века.

Испитивање ортографије обухватило је следеће црте: писање група *ја, је, јо, ју*, писање *иј, ији* и дугог *и*, означавање спојева *ља, ље, љо, љу* и *ња, ње, њо, њу*, као и некадашњег *р'* и *с'*, писање сугласника *ћ* и *ђ*, употреба слова ı, і, ї, графема ѕ, ѯ, ѱ, ѳ, ѵ, као и о, широког о, ѡ, ѿ, о са птичицом, правопис ы, ь, ѣ, правопис краја реда, означавање бројева. Осим тога регистровани су и интерпункцијски и надредни знаци. Овако широк приступ правописној проблематици омогућио је да се утврди да ли је и у ком степену рашка ортографска норма била нарушена продором ресавских иновација, што је посебно занимљиво питање с обзиром на прелазно раздобље у коме је рукопис настао. Анализом је установљено да се текст одликује уређеним рашким правописом, уз ређе присуство и неких ресавских особина. Иновације у правопису праћене су и извесним новинама у писму, што ће, као што је познато, временом довести до формирања „ресавске варијанте устава, познате под називом полуустав" (91).

У другој студији посвећеној језичким особеностима типика К. Шкорић је настојала да утврди у коликој мери се норма књижевног језика поштовала на фонолошком и морфолошком плану. Посебна пажња посвећена је наносима из народног језика, будући да подаци о ужој провенијенцији писара не постоје.

Испитивање је показало да се фонолошка норма српскословенског језика у великој мери спроводи. Гласовна вредност слова ы је *и*, рефлекс *јат̄а* је екавски, а потврда о преласку *п̄олуг̄ласника* у *а* нема. Вокално *л* и *л* на крају речи и слога се чувају, а редовно се срећу и иницијалне групе вь- и вьз- / вьс-. Група чр- је доследна, а не долази ни до замене групе жд сугласником *ђ*. У осталим категоријама спорадично се јављају црте из народног језика: вь > оу, чьт- > *щт̄-* (у заменици *нищт̄а*), шт се замењује са *ћ* у прилогу веще. Већина примера заменичке групе вьс- написана је без полугласничког знака, што упућује на народни изговор са *вс-*.

На морфолошком плану констатована је доследна реализација свих редакцијских црта које чине норму књижевног језика и одликују и друге српскословенске текстове. Поред иновација наслеђених из канона, у рукопису се јавља и велики број особина унетих из говорне основице писара. Међу њима само неколико употребљених облика основних бројева, који се у научној литератури региструју у текстовима од 15. века, потврђује резултате палеографске и ортографске анализе и помера настанак

овог споменика у познији период 14. столећа. Већина забележених црта из народног језика заједничка је свим штокавским дијалектима, док регионални карактер имају следеће особине: облик генитива на месту локатива множине именице **о* промене, акузатив множине заменице **вьсь** у форми генитива / локатива, форме сложене придевске промене са заменичком основом на -ѣ-, аналитичко образовање компаратива и прилога којима је за појачавање значења додат префикс. Све ово упућује на закључак да је народни говор писара припадао призренско-тимочком или косовско-ресавском дијалекту.

Посведочена огрешења о норму књижевног језика нису необична, када се има на уму карактер и намена описаног споменика у коме су световни садржаји отворили простор за снажнији продор црта из народног језика. Резултати изложени у овом раду представљају стога драгоцено сведочанство о жанровски условљеној раслојености српскословенског језика и користан су прилог познавању ране фазе развоја редакцијске писмености.

Пружајући подробан увид у различите карактеристике једног споменика из друге половине 14. века, монографија која је пред нама попуњава тако у извесној мери празнину која постоји у нашој стручној литератури, када је у питању осветљавање овог изузетно значајног раздобља на размеђу двеју епоха.

Нови Сад *Наташа Драгин*

UDC 811.163.1(075.8) (049.3)
821.163.41-95

В. Д. БОНДАЛЕТОВ, Н. Г. САМСОНОВ, Л. Н. САМСОНОВА СТАРОСЛАВЯНСКИЙ ЯЗЫК — СБОРНИК УПРАЖНЕНИЙ

Москва 2001, Издательство „Флинта”, Издательство „Наука”. 311 стр.

Изучавање старословенског језика као феномена словенске културе у оквиру славистичких дисциплина показује се фундаменталним са два аспекта. С једне стране, знање старословенског језика представља основ за сваку историјско-лингвистичку дисциплину, а са друге, оно је незаобилазно, у општеобразовном смислу, при изучавању оних словенских језика који припадају православном културном кругу (тзв. Slavia Orthodoxa). Ово последње стога што не смемо заборавити да су ти језици настали или су се дуго времена развијали на основи, тј. под утицајем црквенословенског језика, који је наследник старословенског у функцији богослужбеног и књижевног језика.

Приручник *Старословенски језик — збирка задатака* комбинује традиционални приступ са новим концепцијама у изучавању старословенског језика. Новине се, између осталог, огледају у томе што су у књизи представљени сви језички нивои. Поред фонетике, морфологије и синтаксе, у књизи су заступљене лексика, фразеологија и творба речи.

Први део књиге посвећен је темама из *фонетике* и подељен је на неколико поглавља: *Звуковая система старославянского языка второй половины IX века* (19—31), *Позднейщие звуковие процессы, отразившиеся в памятниках XI и отчасти X в.* (32—43), *Звуки старославянкого языка и других славянских языков в сравнительно-историческом освещении* (44—47), *Звуковие процессы славянских языковых групп дописьменной эпохи* (48—55), *Звуковые процессы, связанные с тенденцией к открытости слога* (56—69) и *Звуковые процессы, связанные с тенденцией к внутрислоговой гармонии (слоговому гармонизму)* (70—83). Поглавље о морфологији садржи следеће целине: *Имя существительное* (88—110), *Местоимение* (111—118), *Имя прилагательное* (119—126), *Слова, обозначающие числа* (127—130), *Глагол* (131—163) и *Служебные слова* (164—169). Треће поглавље посвећено *синтакси* такође садржи неколико целина: *Члены предложения и их связи* (170—185), у оквиру које су обрађени субјекат, предикат, атрибут, објекат, прилошке одредбе и начини њиховог изражавања, конструкције са удвојеним падежима и датив апсолутни, исказивање негације, затим следе целине под насловом *Типы простых предложений* (186—187) и *Сложное предложение* (188—191).

При изучавању старословенског језика важно је стећи како теоретско знање о њему тако и практичне навике анализе елемената структуре овог класичног језика, сматрају аутори књиге. Са тим циљем у наведеним поглављима формулисани су задаци различитих типова: од оних који захтевају пасивну репродукцију теоретског знања, преко задатака истраживачког типа, кроз које студенти, дајући аргументоване закључке приликом практичне анализе језичких појава, активно и самостално усвајају нова знања, до оних који захтевају етимолошку анализу и заснивају се на примени упоредно-историјског метода и метода унутрашње реконструкције. Задаци су базирани на материјалу из најстаријих старословенских споменика. Вежбе су осмишљене систематично и методички поступно, тако да се студенти, решавајући задатке, могу упознати са одликама старословенског језика, језика старословенских споменика, као и са прасловенском предисторијом фонетског и морфолошког система старословенског језика.

Сједињавање градива двају предмета — упоредне граматике словенских језика и старословенског језика — у један јесте пракса која је била позната и раније.[1] Залажење у прасловенску предисторију старословенског фонетског и морфолошког система у овом приручнику може се схватити као део нове концепције у изучавању славистичких дисциплина, а то је упознавање студената са чињеницом да је језик динамична појава (има своју историју и свој развој), а не само статична (што се добија описом његове структуре у једном синхроном пресеку). Намера аутора била је да студенти кроз овакав тип задатака стекну навике етимолошке анализе са којом ће се сретати током студија, а касније и у прак-

[1] Историјски оријентисани су, на пример, уџбеници старословенског језика Лескина (1909), Селишчева (1951), Хабургајева (1974), Ајцетмилера (1978), као и уџбеници савремених руских аутора, попут уџбеника А. М. Камчатнова (1998), на који се аутори овог приручника ослањају.

си. Такве су, на пример, вежбе за откривање творбених и етимолошких гнезда на основу којих могу да утврде семантичке везе међу речима, сличности и разлике у њиховом значењу.

Следе поглавља *Лексика* (192—239), *Фразеология* (240—248) и *Словообразование* (249—272). Ауторима је, у овим поглављима, био циљ, пре свега, да представе методе истраживања лексике и фразеологије једног мртвог језика, али и да представе фонд речи старословенских споменика X и XI века, тематске скупове у оквиру њих, да укажу на порекло те лексике и фразеологије, као и да открију продуктивне творбене форманте. Лексичко-фразеолошка анализа речи и израза студентима не помаже толико да усвоје структуру старословенског језика као целовитог система, што је био један од циљева у претходним поглављима, колико да осете филозофски и семантички потенцијал првог књижевног језика словенског света.

У *прилогу* овом приручнику дат је и модел језичке (по свим нивоима) и стилистичке анализе једног одломка из Савине књиге, старословенског споменика из XI века (источна Бугарска).

Литература, дата на самом крају књиге, открива научне и уџбеничке публикације на које су се аутори ослањали. Између осталих, ту су имена Бирнбаума, Вајана, Ван Вејка, Верешчагина, Љвова, Цејтлин, Вечерке, Фасмера, Хабургајева, Камчатнова и др.

Књига *Старословенски језик — збирка задатака* факултетски је приручник из предмета Старословенски језик на неким факултетима у Русији. По садржини је скоро универзална (будући да је природа предмета таква), па се може користити као додатни методички приручник у настави и у нашој средини. Оригиналност и разноврсност у приступу проблему, добро одабрани примери, систематично груписани типови задатака захтевају од студената продубљен и активан рад на часовима вежби, али и код куће, који обезбеђује темељно познавање старословенског језика. Стога, ову књигу топло препоручујем како предавачима, тако и оним студентима и постдипломцима који се занимају за ову проблематику, док се у нашој средини не појаве слични приручници.

Нови Сад *Марина Курешевић*

UDC 811.16-115(049.3)
821.163.41-95

Марија-Магдалена Косановић, СЛАВИСТИЧКА ЛИНГВИСТИЧКА ПОРЕЂЕЊА, Универзитет Црне Горе, Подгорица; Штампарија Обод Цетиње, 2002.

Иако се књига Марије-Магдалене Косановић *Славистичка лингвистичка поређења* појавила још 2002. године у издању Универзитета Црне Горе и Штампарије Обод на Цетињу, мени се тек недавно указала при-

лика да ову изузетну студију с великом пажњом, и, морам признати, посебним уживањем ишчитам. Језички чистунци би ми могли замерити на избору глагола: зашто „ишчитати" уместо једноставно „прочитати", али огледи Марије-Магдалене Косановић, сабрани у седам тематских целина, не могу се само „прочитати", они се ишчитавају по неколико пута, било у целини, било у деловима. Наиме, ако вас при првом читању понесе лингвистички ток мисли ауторке и ако се сконцентришете искључиво на језичку проблематику која је изузетно систематично изложена, може се десити да вам промакну поједини историјско-културолошки аспекти приказани у виду фине потке платна на коме се одсликавају језичке чињинице.

Књига обухвата 10 целина: поред *Уводних напомена* ту су и седам тематских поглавља у којима су распоређени одговарајући огледи: *О лексичким позајмљиницама, Жаргони, Списи из лексикографије, Из синтаксе и аспектологије, Словенски великани, Проблеми наставе, О новијим славистичким књигама*, а следе *Индекс имена* и *Резиме на руском језику.*

Посебну вредност сабраних огледа представља широк спектар језика кроз које аутор прати поједине језичке чињенице: од руског, српског и пољског, преко македонског, бугарског и белоруског, до француског као представника западноевропских (несловенских) језика. Као романисту, посебно су ме заинтересовали огледи у којима се словенски језици контрастирају са француским, те ћу се на овим деловима и највише задржати.

Прво поглавље насловљено *О језичким појазмљеницама* садржи 6 огледа: *Позајмљенице из француског језика у руском књижевном језику почетка XX века, О неким француским позајмљеницама у руском и српском језику, Префиксални глаголи француског порекла у руском, пољском и српском језику, Међујезички хомоними романског порекла у руском, пољском и српском језику, Преглед француских позајљеница у руском књижевном језику 50–60-тих година XX века, Акцентуација француских позајмљеница у македонском књижевном језику.*

У првом у низу од шест огледа, ауторка наводи закључак П. Ивића који ју је и мотивисао на ову врсту истраживања: „...позајмљенице (...) сачињавају једну од друштвено најрелевантнијих, вечито актуелних тема језичких проучавања", као и цитат М. Ивић да „туђу лексику најчешће доносе собом културно-цивилизацијске новине преузете од других, али (да) то ипак није једини пут којим она стиже у вокабулар". Сликајући друштвеноисторијски оквир Русије од XVIII (доба пре и за време Француске револуције) до XX века (пререволуционарни и постреволуционарни период), ауторка даје преглед француских речи које су у различитим периодима улазиле у руски језик као и њихову судбину након што су се, неке мање, а неке више, прилагодиле руском фонетско-фонолошком и морфолошком систему. А судбина им је била врло различита: неке су потпуно нестале из лексичког фонда савременог руског језика (овде је нарочито реч о лексици која се односила на устројство руске царске војске, а која је престала да се употребљава после Октобарске револуције), неке су добиле ново значење, а неке су се задржале до данашњих дана

(нарочито речи из области аутоиндустрије, банкарског пословања, медицине, моде, гастрономије).

У тексту *О неким француским позајмљеницама у руском и српском језику* ауторка врло исцрпно наводи начине фонетске и морфолошке адаптације француских речи у руски језик, упоређујући род и флексију именица француског порекла у руском и српском језику. Колико су се овакве позајмљенице „одомаћиле" у ова два словенска језика показује и њихова подела на именице са основом на самогласник и именице са основом на сугласник, коју ауторка у својој анализи даје. Наиме, с обзиром на то да је француски језик давно изгубио падежни систем, није уобичајено да се у граматици овог језика говори о самогласничким и сугласничким основама код именица на начин на који се то чини у руском језику. Међутим, ауторка врло вешто преплиће стање у француском језику са стањем у руском и српском, показујући управо тако исправност комбиновног славистичко-романистичког приступа у лингвистичким анализама, овог типа. Изазов је био тим већи што се, у начелу, именице мушког рода ни у српском ни у руском језику не завршавају на самогласник (осим на *-а*), за разлику од француског где је то честа појава.

Текст *Префиксални глаголи француског порекла у руском, пољском и српском језику* доноси низ занимљивих информација о аспектуалним особеностима префиксалних глагола француског порекла у три словенска језика. Циљ истраживања је био да се утврди у којој мери су овакви глаголи подложни стварању опозиције свршени вид — несвршени вид и на који начин. Ауторка закључује да је, од укупног броја глагола француског порекла у корпусу на ком је вршила истраживање, у пољском језику више од половине подложно префиксацији, у руском непуна 1/8, а у српском само петина глагола истог порекла. Поједини глаголи-позајмљенице француског порекла јављају се као двовидски или једновидски, а број оваквих деривација различит је у три словенска језика. У руском већина оваквих глагола супротставља се образовању видских парова, односно функционише као двовидски глаголи. У прилогу је дат списак глагола са основом позајмљеном из француског језика у савременом руском, пољском и српском књижевном језику.

У огледу *Међујезички хомоними романског порекла у руском, пољском и српском језику* ауторка се бави семантичком трансформацијом речи француског порекла које су својевремено ушле у руски, пољски и српски језик. У основи стварања ове врсте хомонима јесте фонетска адаптација француских речи, која је морала бити примерена сваком језику-примаоцу понаособ. Наводећи податак да вокалски систем у француском има 15 самогласника, претпостављамо да је ауторка прихватила становиште да се тзв. задње [*а*] потпуно изгубило из савременог француског језика[1],

[1] Званична ортоепија још увек говори о 16 вокалских фонема, што се може утврдити и летимичним увидом у најновије речнике француског језика који у изговору и даље бележе задње [*а*] у многим речима.

а 4 основне опозиције француских самогласника које је, по нашем мишљењу, ваљало навести су оралност — назалност, заобљеност — незаобљеност, место творбе у предњем или у задњем делу усне дупље, отвореност — затвореност (са степенима полуотворен — полузатворен). Опозиција дуг — кратак вокал постоји у француском, али она није фонолошки пертинентна, а и опозиција чисти — мешани је у другом плану. У тексту се, такође, поткрала и штампарска грешка: уместо фонетског знака за меки палатални назални сугласник дат је знак за веларни назални сугласник који се у француском јавља само у речима енглеског порекла (тип: *meeting*). Улога различитих акценатских система у настајању хомонима изузетно је добро образложена у наставку текста. Пратећи тростуке хомониме француског порекла, ауторка их сврстава у три групе: 1. опозиције чије лексичко-семантичке варијанте сачињавају фонетски (условно) идентичне позајмљенице у пољском : руском и српском : руском језику; 2. опозиције сачињене од хомонимних парова позајмљеница у српском : пољском и руском : пољском; 3. опозиције сачињене од хомонимних парова позајмљеница у руском : српском и пољском : српском.

Преглед француских позајмљеница у руском књижевном језику 50–60-тих година XX века доноси попис једног броја нових позајмљеница, као и попис старих које су добиле ново значење. Објашњавајући разлоге слабијег продора нових речи француског порекла у односу на период од XVIII до прве половине XX века новим друштвено-историјским приликама у свету, ауторка констатује да, поред малобројних новијих француских позајмљеница, савремени руски језик ипак обилује врло фреквентним лексичким фондом француског порекла који је у ранијим периодима ушао у језик.

Прво поглавље завршава се огледом *Акцентуација француских позајмљеница у македонском књижевном језику* који настоји да пружи одговор на питање: зашто је један број француских позајмљеница у македонском променио место акцента, а један број задржао акценат изворног језика и треба ли да се позајмљенице апсолутно покоре акценатском систему језика у који су ушле или не. Ово питање могло би се пренети и на план српског језика, пошто се и у позајмљеницама у српском може запазити нетипична акцентуација. Навешћемо као пример само једну реч: *интелигентан* која у говорном српском језику има краткосилазни акценат на пенултими иако, по правилу, српски не може имати силазни акценат у средини речи. Препорука језичких чистунаца да се ова реч изговара с краткоузлазним акцентом на антепенултими не налази на одзив код изворних говорника српског језика. Ауторка на крају текста закључује: „Чини се да ће пре систем (акценатски) морати да санкционише њихово (француске позајмљенице са аутохтоним акцентом) постојање у македонском књижевном језику”. Нама се чини да би се то исто могло применити и на српски књижевни језик.

Друго поглавље *Жаргони* састоји се од 5 огледа: *Универби у руском жаргону младих, Омладински жаргон у руском и српском језику, Комују-*

терска терминологија и омладински жаргон — руски и српски, Дрога у српском и руском жаргону и *Руски и пољски затворски жаргонизми француског порекла*. У низу ових огледа који се превасходно баве жаргоном као „ненормативним и стилски ниским говором" карактеристичним за најширу омладинску популацији или за посебне друштвене групе, најчешће са маргина друштва (затвореници, наркомани), наилазимо и на један који представља израз омладинске техничке елите. Пружајући теоријско утемељење појму жаргона, ауторка наводи општеприхваћену дефиницију да се жаргонска лексика гради путем преношења именовања из књижевног језика у жаргон, и то помоћу метафоризације, али и помоћу метонимије, и синегдохе, с тим што сва три поступка могу бити интегрисана у стилску фигуру — перифразу.

У поглављу Списи из лексикографије дата су два текста *О руско--српском речнику спортских термина* и *О српско-руско-пољском синтагматском речнику соматизама*. Први текст представља обраћање ауторке речника, који је изашао као прилог Уџбенику руског језика за студенте физичке културе, широј научно-стручној јавности. Као посебну вредност овог текста ваљало би издвојити исцрпан опис начина рада на тематском речнику специфичне намене који нам ауторка даје, почев од одабира грађе, тј. селекције речи, преко начина обраде лексичких јединица па све до систематизације лексема. Веома корисно штиво за сваког језичког посленика који се спрема да крене у правцу лексикографског рада. Један од аутора Српско-руско-пољског речника соматизама,[2] М. М. Косановић у свом тексту о самом речнику открива поводе који су довели до реализације овог пројекта. А поводи су педагошко искуство оба аутора које им је указало на празнину у дидактичком материјалу из ове области и потреба да се ова празнина попуни. Макроструктура речника грађена је на основу резултата психолингвистичких испитивања, што даје додатну вредносну компоненту материјалу који се налази пред корисником. У тексту су наведени поступци одабира и обраде синтагми, као и принципи њихове класификације.

Три огледа *Ка питању одређивања граница између творбе речи и облика код глагола са префиксом у руском и пољском језику, Видски парови грађени помоћу глаголских суфикса у руском, пољском и српском језику* и *Реченице са предикатом на -но, -то у пољском и српском језику* чине четврто поглавље насловљено *Из синтаксе и аспектологије*. Први текст доноси преглед различитих поимања глаголског вида у руском језику, па самим тим и различита схватања тога да ли творба глаголског вида спада у творбу речи или у творбу облика. Аутор прихвата тезу да „глаголи различитог вида, чак и када образују пар глаголског вида, нису облици једне те исте речи, већ представљају посебне, самосталне речи" илуструјући овакав свој став низом примера из пољског и руског језика, као и наводећи аргументе других аутора, који иду у прилог овој тези. Своја разматрања о виду и видским паровима М. М. Косановић наставља текстом о грађењу видских парова путем имперфектизације, тј. грађењем

[2] Други аутор је Л. И. Раздобудко.

глагола несвршеног вида од глагола мотивисаних именицама или придевима, насталим путем конфиксације. Наводећи примере грађења глагола несвршеног вида мотивисаних именицама у српском језику (пример: наоблачити — наоблачивати) ауторка говори о суфиксу *-ива*, што је савршено исправно ако се нова реч посматра у односу на иницијалну именицу. Међутим, поставља се питање да ли облик *наоблачивати* треба посматрати у односу на иницијалну именицу или на изведени глагол — *наоблачити*, при чему би прецизнији термин за *-ива* уместо суфикс био *инфикс*. Очигледно да је реч о приступу који може бити најмање двојак, а што заправо указује на широке могућности посматрања и објашњавања језичких чињеница. Листе руских, пољских и српских глагола поткрепљују тврдњу да је имперфектизација глагола са префиксом и суфиксом веома продуктиван начин грађења видских парова у сва три посматрана језика. Трећи текст у поглављу доноси занимљиво разматрање на тему безноминативних конструкција у пољском и њихових еквивалената — безличних реченица у српском језику. Могућност пољског језика да гради облике на *-но* и *-то* и од глагола који не припадају класи транзитивних (што није случај у већини других словенских језика у којима су овакве конструкције условљене транзитивношћу глагола) илустрована је низом примера и њиховим преводима који у српском захтевају другачији синтаксички обрт.

Пето поглавље обухвата 5 огледа, од којих први садржи врло сажет приказ анализе Б. А. Ларина о језику и стилу М. А. Шолохова, други се односи на упоредно разматрање две архијезичке концепције мита изнета кроз филозофско-лингвистичка дела Лосева и Касирера, а трећи говори о односу Ивана Франка према њему савременим српским и хрватским филолозима. Четврти текст посвећен је ономастичким истраживањима у Пушкиновим „*Песмама западних Словена*" и у њему ауторка излаже врло минуциозну и прегледну систематизацију антропонима, етнонима и топонима. Рад *Пољски преводи Његошевог „Горског вијенца" (са тачке гледишта преводиочевог коришћења коментара)* представља драгоцен прилог рецепцији Његошевог дела у Пољској, како са естетичког тако и са културолошког аспекта преношења духовних вредности јужнословенске провенијенције у западнословенску средину.

Поглавље под насловом *Проблеми наставе* у највећој мери је одраз практичне примене ауторовог многостраног научноистраживачког и теоријског бављења језичким појавама. О значају интеракције овакве врсте рада са практичним, односно стручним радом, може се сасвим поуздано судити на основу огледа сабраних у овом поглављу. Сва три текста *Разумевање и усвајање школског текста на часовима руског језика, Међујезички хомоними као узрок лексичких грешака на часовима руског језика* и *Жаргонизми у осмодернистичкој књижевности и студентској учионици*, који имају упориште у теоријским истраживањима и разматрањима ауторке у првих неколико поглавља, на најбољи начин одсликавају однос који би сваки научни радник, који је у исто време и наставник, требало да успостави између свог научног и стручног рада. Познавање савременог језика подразумева, на првом месту, праћење промена кроз које он

пролази у нама доступном простору и времену, са свим варијацијама како на лексичком (губљење једних и јављање нових речи, промене значења, итд.) тако и на граматичком плану (редуковање падежног система у говорном језику, редуковање система глаголских времена, и сл.) и затим адекватно преношење овако стечених нових сазнања онима који језик уче. Текстови који су пред нама сведоче да је њихов аутор изузетно компетентан лингвиста и у исто време савестан и инвентиван наставник. Особине које бисмо желели да што чешће срећемо код универзитетског наставног особља.

Последње, седмо, поглавље књиге насловљено *О новијим славистичким књигама* садржи три приказа дела из области славистике објављених између 1984. и 1998. године, и преглед нових славистичких гласила (што је истовремено и наслов текста).

У раду *Из норвешке славистике* дат је приказ две књиге: прве под насловом *Избранные труды по русскому и славянскому языкознанию* професора Бергенског универзитета др Алфа Гранеса и монографије *Руски документи о риболову и трговини Руса у Норвешкој у XVIII веку*, настале на основу детаљне анализе докумената пореклом са једног руског брода потонулог 1792. године у северозападној Норвешкој, а коју потписују три аутора: Алф Гранес, Арнвид Лилехамер и Егил Петерсен.

Текст О Белорусима доноси такође два приказа: књиге пољског историчара књижевности Базилија Бјалокозовича *Између Истока и Запада* (1998) која, како то сам аутор каже, „има за циљ да боље и објективније помогне схватање садашњег стања у Белорусији" и *Антологије белоруске философске, религиозне и културолошке мисли XX века* у издању Института за славистику пољске академије наука (1998).

Пољска монографија о Михаилу Бахтину представља приказ књиге пољског културолога Богуслава Жилка под насловом *Михаил Бахтин у кругу философије језика и књижевности* коју је 1995. издао Универзитет у Гдањску.

Говорећи о новим славистичким филолошким гласилима, М. М. Косановић издваја једно пољско и једно руско гласило: трећи број зборника Више педагошке школе у Олштину (Пољска) који садржи радове изложене на конференцији „*Александар Пушкин и словенство*" одржаној 10—11. фебруара 1997. године у Олштину, на дан 160-годишњице смрти великог руског писца, и недавно покренут часопис „Балтички филолошки курир" из Калињинграда у чијем се уређивачком савету налазе угледни филолози са универзитета не само из Русије, већ и из Пољске, Немачке, Луксембурга и Литваније.

На крају књиге налази се исцрпан индекс имена, а у резимеу ауторка наводи опште смернице у правцу којих су се кретала њена истраживања изнета у овом зборнику.

Књига Марије-Магдалене Косановић на најбољи начин говори о ширини ауторкиних лингвистичких и културолошко-социолошких интересовања, о њеној изузетној лингвистичко-теоријској компетенцији и, истовремено, о ретком дару да резултате својих теоријско-истраживач-

ких подухвата преточи у изузетно занимљив и на допадљив начин презентиран дидактички материјал. На научном плану, овај зборник огледа представља драгоцен прилог не само славистичкој, већ и романистичкој науци.

У Новом Саду, децембар 2003. *Снежана Гудурић*

UDC 811.163.41(076.1) (049.3)
821.163.41-95

МОДЕРАН ПРИСТУП УЧЕЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Уџбеник за учење српског као страног језика НАУЧИМО СРПСКИ, 1 — Let's learn Serbian, ауторке Исидора Бјелаковић и Јелена Војновић; редактор проф. др Љиљана Суботић; цртежи: Иван Димитријевић, Аца Микић, Исидора Бјелаковић; ликовно-графичка опрема: Владимир Николић; издавач: Филозофски факултет и Дневник — Новине и часописи; Нови Сад, 2004. Радна свеска, као пратећи приручник уз уџбеник, НАУЧИМО СРПСКИ, Let's learn Serbian, аутори М. Ајџановић, М. Алановић, И. Бјелаковић, Ј. Дражић, Ј. Војновић, Д. Звекић-Душановић

Пред нама је уџбенички првенац Центра за српски језик као страни Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета: уџбеник и радна свеска за почетни курс учења српског језика. Сачињени су превасходно за потребе Летње школе српског језика, културе и историје Филозофског факултета и поменутог Центра за српски језик као страни. Но, намена им је свакако шира.

Већ само летимичан поглед на корице ових публикација указује на њихову инвентивност и свежину: ауторску, ликовно-графичку, садржинску. Аутори насловом, употребивши перфективни, свршени облик глагола — *научимо* — сугерирају корисницима да је овај уџбеник тако прављен да је добар резултат за оне који се њиме користе несумњив. Необично склопљене боје и стилизована слика типичне војвођанске кућице, која неодољиво подсећа на лицитаре, делују инвентивно и духовито и корисницима упућују поруку да учење језика не мора бити сувопарно меморисање граматичких правила и спискова речи.

У целини је уџбеник конципиран веома модерно и веома актуелно, што се највише огледа у избору тема, личности, језичког — пре свега лексичког — материјала, фотографија, цртежа и у начину обраде комуникационо-културних и граматичких образаца српског језика. У књизи се налазе многе личности које су биле учесници Летње школе — било као наставници, било као полазници — и многе ситуације из њиховог живота и живота Школе. Ауторима ових публикација вишегодишњи рад у Школи био је извор садржаја, метода, а уједно и њихова провера. Цр-

тежи, фотографије, текстови обојени су лаким хумором и врло су свр-сисходно осмишљени и постављени.Наслови или упутства у функцији наслова неких текстова којима се приказују и увежбавају одређени граматички облици често звуче као добри рекламни апели, нпр. *Исправите леђа, испеглајте стомак!* — уз цртеже неколико гимнастичких вежби и упутства како те вежбе радити, а све у функцији обраде императива; или наслов — упутство уз текст *Рецепти: Отворите очи, одаберите, уживајте, јер време је за здрав, поглед на свет*, такође уз обраду императива. Све то доприноси животности, динамичности и занимљивости овог уџбеника.

Уџбеник се састоји од десет лекција — уз сваку лекцију дата је одговарајућа граматичка обрада, затим четири теста ревизије и кратког прегледа граматике на крају. Обрађени су типични комуникациони обрасци и дискурсне стратегије усменог говора, нпр. упознавање, представљање, поздрављање, ословљавање итд., као и различити типови писане комуникације, различити типови текста: писма, новински интервјуи, лекарски рецепти, мали огласи, информације, причице итд. Обрађен је велики број типичних ситуација у којима се реализује комуникација: *На царини, У мењачници, У туристичкој агенцији, На аеродрому, У ресторану, У кафићу, У књижари, У пекари, У продавници брзе хране, У фризерском салону, У продавници беле технике, На мору, Разговор телефоном, Како позвати такси, Сусрет са цимерком*. Обрађене су типичне и честе теме битне за основни ниво учења страног језика: породица, дани у недељи, називи земаља, занимања, храна и пиће, воће и поврће, обућа и одећа, кућа и стан, становање, намештај, путовања, кућни љубимци, савети... За сваку ситуацију и готово сваку тему извлаче се и ненаметљиво предочавају типичне лексеме, фразе и конструкције, односно граматичка правила. У књизи су врло систематично и прегледно дати минимални граматички модели неопходни за овај ниво усвајања српског језика као страног, графички и ликовно такође инвентивно представљени.

Текстови у књизи садрже и податке о нашој земљи, о другим земљама, о познатим личностима из непосредног окружења, из наше земље, из света. На крају књиге налази се кратак текст са најбитнијим подацима о Новом Саду, његовој историји, култури, отворености и гостољубивости. Порука тога текста је добродошлица свима који долазе у Нови Сад, у овом случају да би учили српски језик и сазнали више о култури и историји овога простора.

Радна свеска прати сваку лекцију из уџбеника одговарајућим вежбама и веома га добро надопуњује. Уз уџбеник и Радну свеску сачињен је и CD на којем су снимљени дијалози после чијег слушања треба урадити вежбе у Радној свесци.

Поред несумњиве стручне користи, појављивање ових и овако модерно урађених публикација доприноси подстицању интересовања странаца за учење српског језика и културе.

Иво Андрић је увек говорио: човек је дужан своме завичају. Многи називају завичајем свој матерњи језик. По свему судећи, млади аутори ових двеју публикација, Исидора Бјелаковић, Јелена Војновић, затим

Милан Ајџановић, Миливој Алановић, Јасмина Дражић и Душанка Звекић-Душановић, који припадају најмлађој генерацији сарадника Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду и који чине радно језгро Летње школе српског језика, културе и историје, неће остати дужни своме завичају ни у једном од два наведена значења ове речи.

Нови Сад *Мирјана Јоцић*